

Տ Ե Ս Ե Ր Ե Ն

Ե Շ Խ Ե Ր Յ Ի

Բովանդակիչ բնական և բարոյ-
ական գիտութեանց :

Յօրինեալ 'ի Հ. Յակոբ վարդապետի Ստեփանեան
վարատինեցւոյ 'ի միաբանութիւն Ամենապատիւ Տէ
Մխիթարայ Աբբայի :

Տպագրեալ հրամանաւ Վ. ճապատիւ Տէ
Ստեփաննոսի Վրհիեպկոսի և Վ. բբայի
Վ. գոնց :

Վրդեաճիւ և ծախեալ Ղապոյեան Յակոբ
Վրայի Բաղեշեցւոյ :

Յամի թիւ 1810. և 'ի Թոմիս մերում, հմծթ :

Ի Վ Ե Ն Ե Տ Ի Կ

Ի Վանս սթյն Ղաղարու :

7
152

ՅԼՈՒԸ ՔԼԻԼՆ:

Լճեանցն գործ՝ է ցոյցալի և իբրոս հայելի
պարսմանին իւրոյ . և որչափ լաւութի՛ն յշարի՛ն
գործն , գերագոյն օրինակաւ զայն է իմանալ՝ ի
պարսմանն նր : Եւ յանդի մեծանցն արարածք էն
գործքն այ՝ ազգի ազգի բարեւաւութի՛ն ճոխացեալք ,
նորին ազագաւ և մեծեղան ըստ զափոս իւրեանց ,
պարսոյ լինին մեծաբարի բնութի՛նն այ : Եւ բա-
րութի իմո՛ս են իրեն . բարութի էական , և բա-
րութի բարոյական : Եւ բարութի էական՝ ո՛չ այլ էնչ
է , ելե՛կ ո՛չ հարարելութի՛ն բնական , ելե՛կ իմաստա-
րութի եղէ , ելե՛կ զօրութի , ելե՛կ գեղեցկութի , և այլ
այսպիսիք . իսկ բարութի բարոյական՝ է հարարե-
լութի աւարեական , հաս՝ որ նոյն է՝ բարութի հա-
մայ հաս բարեյօժարութի . և այս բարութի՛ն Տրա-
ւոր էակաց և ելե՛կ սեփական : Եւ յանդի մեծանցն
Տրաւոր արարող ո՛չ գործէ էնչ մայն ըստ բնական
հարարելութի իւրոյ , այլ ըստ ընտրութի՛ն համայ
իւրոյ , յայն սակա և մեծանցն գործն նր բարի՛ն է-
րեցոյցանէ յեղեան զայս իրեն բարութի , զբա-
րութի բնութեանն և զհամայն : Եւ ըստ՝ ընտրեալ
այս իրեն բարութի զանազանին՝ ի Տրաւոր արարածքն
վասն լինելոյ բնութի իւրեանց աւհամաստար բարի ,
և վասն զանազանելոյ՝ ի նոսա համայն՝ ի բնութի .
այլ յանաւհամա բարի բնութի՛նն այ ո՛չ զանազանին .
զի մեծաբարի բնութի՛նն այ փակէ յեղեան ոչ մի-
այն զմեծանցն լաւութի՛ն բնական հարարելութի ,
այլ զմեծանցն լաւութի՛ն բարոյական հարարելու-
թեանց .

Լեւանց . քանիչի հասէ էւր ո՛չ զանազանիս 'ի բնութե
 Էւրի : 11 Եւ 'ի ցոյցանել անդ արարածոց զայս
 հրէն բարութիւնն այ՛ ցոյցանեն սոսկապէս՝ Լեւիւրի
 նախի բարի է , և ոչ Լեւիւրի բարութեամբ բա-
 րի է :

12 Եւ 'ի Լեւիւրի ցած բարութիւնն էաչան և բարոյա-
 հան էն մի էնչ . բայց քանիչի բարութիւնն բարոյաչան
 աւանել յեծարգի է 'ի հասարար արարածս , և այն
 է ևս գերագոյն պատիւն իմացանիս բնութիւնն , (ա-
 ւանց որոյ ո՛ր և էյի հարարելութիւնս շեւան արգոյ
 և սերելի զնա ընծայեցոյցանել . որպէս յայտոյան
 դիման երևի 'ի դեռ և 'ի շարասէր հարդիւն .) նմին
 երի և արարիչն ամենաբարի՝ որ 'ի ցոյց բարութե
 րոյ արար զամենայն արարածս , զայս զիւր բարութիւն
 բարոյաչան , հաս լաւ ևս ասացից՝ զբարութիւն հասաց
 էւրոյ՝ որ և յարկապէս բարութիւնն անունանի՝ յաւելո
 ցոյցանել համեցաւ . և նորին աղագաւ զայլ ամե-
 նայն լաւութիւն հաս հարարելութիւնն էւր , զպարտե-
 ր և զիմաստութիւն բարի աւանելն 'ի հեր արի , և աս-
 'ի ցոյց բարութե էւրոյ՝ եցոյց : 13 Եւ 'ի սպեղ-
 ծանել անդ էւրոյս զարարածս՝ հայի ո՛չ յայն՝ ելե-
 արդեօք յեծ էյեն և սքանչելարունէս , այլ յայն՝
 ելե բարի՝ էյեն : * 14 Եւ (ասէ) ան զան զոր
 արար , և անի բարի էն յոյժ 11 . Ժննք . 10 . 3 : 15
 Եւ 'ի Լեւիւրի բարի էն , ասոս ասէ . * հանգեաւ
 յամենայն գործոց էւրոյ զոր սկսաւ աւանել 11 . յայն
 դարարեալ՝ յորի սկսաւ . եւր զի վախճան գոր-
 ծոյն՝ աւանջին դիպումն է գործողին . որով և յայտ
 արար արարիչն ամենաբարի՝ Լեւիւրի անդապիս յիւրի բա-
 րութիւն շարժեցաւ աւանել զարարածս : 16 Եւ ևս
 'ի Լեւիւրի շարժանի մեր երգի հեացմամբ * 17 Եւ

Գործեալ Բնութ Բարոյն՝ առնել Ռայն զանճառ
Բարին . այլ սպեղծեալ զՏարդ յեւր պատկերին , 'ե
Վեցերորդ առաւօտին ॥ : Աւ երեցս երանելի հայրն
Ռէր սքն գրեգոր լոսաւորելն ասէ զայ . * Այլ արար
լոբէ՝ սպեղծեաց զինքն առնել զարարածս ամ , որ
երեւին , և որ ոչն երեւին ॥ . յՃիւղում . ճառ Բ . այ
սինքն սէրն՝ ասլոյ և այլոյ զԲարին գոլոյ արար
լոբէ :

Այլ հաղորդեալ այ արարչագործութիւն զԲարին
գոլոյ արարածոյ՝ ոչ ամենեցուն նովին չափով Բարե
բարեաց , այլ անհասարակէս , զերասանչեւրան
Ռէր քան զի հասարեալս սպեղծանելով . զի երեւցի
Լէ ոչ Ռօքինակ Բարի է ամ , այլ ամենակերպ Բա
րի . և Լէ նոյնպէս ամենահանճար է Իմաստութ , և
ամենակարող զօրութ : Այլ զայս անհասարակութի
պահանջէր և վայելչութիւն և Բարին արարածոյ . ո
րով Բերաստասի հարելիս 'ե գոյ էլին . և Իւրա
քանչեւրոյն Բարին համ հասարեւրութիւն համեմատեալ
ընդ վայրագանիցն Բարեաց՝ Գեղեցիկոյն երեւի ,
և զՏաւառքն առաւել Բերկրեցողանէ :

Այլ ասիայն ամենածաւալ Բարութ արարչին ոչ
շարացաւ սպեղծանել զարարածս 'ե ասիս Բարոյ
նոյնս Ռայն , այլ ըստ Իւրում ամենահաղորդ Բարու
Լէն , և զԲարին Իւրասանչեւրոյն՝ հաղորդանիս այ
լոյ արար . զի երեւցի՝ Ելէ Բարեսէր արարչին Են
սպեղծածս . որ ըստ Իւրումն նմանութ՝ ոչ Բարի
և Ել համեցաւ լինել նոյնս , այլ և Բարերարս . և
այնպէս հարգեաց զԲարին Իւրասանչեւրոյ՝ նաև
յօգուտ այլոյ . և զամենեւին ևս անմիջապէս և
համ Ռիշորդութ Ել յօգուտ և 'ե զընթացութիւն սէ
րելի արարածոյն Իւրոյ Տարդոյն :

Եւ առ ի իսկ հարգեալ զարեւելի արարածոց առ
 Տարդոս՝ հարգեցան թո՛ղն առ թո՛ղ : Վրանս ի թո՛ղն՝
 ելեւ հեղեղանիք և ընդ անհեղեղանիք՝ արեւելեկն Տար-
 դոյն , և զի Տարդոն հարգեալ է 'ի ծառայոմէ ար-
 արչին և 'ի փառաւորել զնա . զի և արարածք
 արեւելեկ Տարդոյն և պահելով զհեանա 'նք՝ առ-
 քաւր լինին փառացն առ . և այնպէս՝ ո՛չ Ռայն թո՛ղա-
 րուր հապարելովք Բնուէ երեսնոց փառք էն ար-
 արչին , այլ 'ի յեան Տարդոյ փառաբանել ըն-
 դին նորա :

Եւ արդ՝ Ռեք որ զարարչին Բարուէ յարարածոցս
 յոչանալովք Բնուին հարաք ճառել , պարս էր զե-
 րաքան զերոյն զի Ռ հապարելովքն առաջի առ-
 նել , զի երեսնոց ընդ քանի՞ Բարի փառաւ արարչին
 առ թո՛ղն : Եւ յիսկ արդեօք՝ Տարդանէ հարաց երեւեք
 փոխել զնո՛ս արարածս առ . քանզի յանելէն և յան-
 հոմարս յորդեալ զեղաւ Բարուէ 'նք . յոր առնա ըսա-
 զհայելոյ և թո՛ղէն քառնոցն * ո՛չ հարացի Տարդ
 փոխել եւ Ռայն փառացն զարրծա 'նք ॥ . Ժող . Է . 7 :

Եւ ո՛չ իսկ այնոց արարածոց՝ որք յայտնի են Ռեք ,
 Տարք եւ զնո՛ս հապարելովքն նոցա և զօգուտն իմա-
 նալ , անբաւ իմաստութիւն փոխ յոցա հաղնալք և
 պարզաճեալք : Վրանս Ռեք արդեօք հարաց Բար-
 ւոք հասաւ լինել աքանջելարանէս և հաղնուէ Տարք
 նոց հեղեղանեաց , և հողածին Բնուոյ . Գէ'ը նոցա
 Ռայն՝ զորս և անճամբ քաջ զննեալ էցէ . ո՛ր երեւեք
 ծանեաւ հաւասարի զեղանակ աճման նոցա և անըն-
 դեան . ո՛վ փոխոյ զԲնուելին նոցին և զեղանակ
 և զպարզաճառաւ պէսպէս ճարարարահեալ փոխոյ նո-
 ցա . ո՛ր Գէ'ը և զնո՛ս պարզաճառաւ այլ և այլ փոխ-
 իրուէց և նորանոր երոց որք երեսնի յաշխարհի . և
 ո՛ր ծանեալ

ո՛ր ծանեաւ զամենայն օգուտ նաեւ մոյ իսկ սպեղծ-
ածածոյ , ընկէպեալ զքանի ինչ օգուտս նորս գե-
տեցէ :

Սահայն եւ այնպէս՝ չէ յայնօրեան զլեռնիկն ըս-
գուն եւ անյայտ , զի յայն սահա նորսպ երեւոյի
Բարութ արարչին , եւ իմաստութ եւ հարողութ նր ,
այլ ճանաչանալ ընդհանրէ հասարելութեց նոցա ս-
տատել Տեժ երեւոյցանէ զնր Բարութն . զի ցո-
ցանէ՝ ըն Բարձօք տատել տանէ ան զԲարին , քան
զոր ցոցանէ տատել : Եւս շատ է մեզ գիտել՝ եւ
խոստովանել ըն ո՛չ գիտես զան արարածս ան . եւ
ըն՝ արարչս եւ լեռն ոչ գիտես եւ զսահան զոր
գիտես : Եւս սահայն որչափ եւ գիտես՝ Բաւա-
հան եւ շատ էն մեզ՝ ի զարկոցանել զլոյս Բանին՝
յան արեւ եւ յօժարութ Բերել՝ ի սէր եւ ի պաշտօն
Ճշմարտին ան :

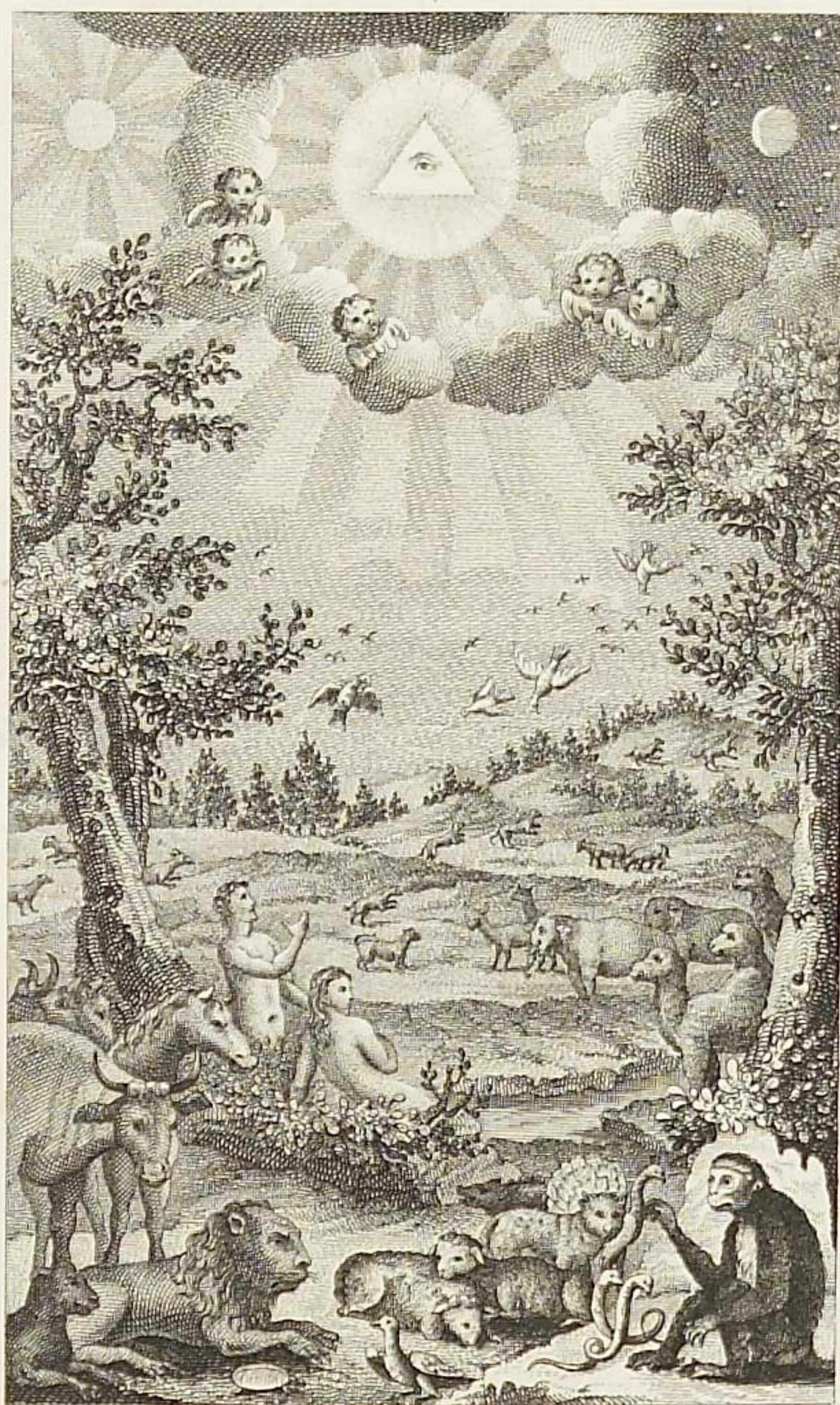
Եւ արդ՝ օգնահանութն ան հանցեալ մեր ցոցանել
սահաւոր զամենատաւ Բարութն նր որ երեւին յա-
րարածս եւր , քաղեացորտ քորք՝ ի շատէ՝ ի Բնաշնին
եղելոյ անտի զԲանս եւ զպատմութս , զոր յեւրասան
չեւր դարս՝ ճանաչանալ ի մերումս դարս Խօսեցան
զարարածոյ : Եւսն զի եւ մերս ճեւեարէ ո՛չ է յօրեւել
զլեռնապար պատմութ արարածոյ , եւ զհեղինակաց
նոցին հեղախորժ եւ զանսորդ Բանս քննել եւ արու-
գել , համ զհարժեա նոցա մաքանել եւ համ ցրել ,
զոր այլոյ ըողաք եւս հմտագունից երկատերել . այլ
մայն համարօրէն տատել տանել ըստ որում պատ-
մենն՝ զվայելչութ , զլաւութ , եւ զպիտանութ եւ-
րասանչեւր տեւից արարածոյ , եւ զգեղեցիկ եւ զա-
մենահարաւ հարգն որ ի նս . եւս եւ զտանն չին Բա-
րին , զոր ընկալան ճաւարտ արարածս՝ ճարդս եւ հը-

ընշարանք՝ յարարչէն - յորոյ էրեւոյն ժողովը ՚ի շատեանքն ինչն հասարեւոյնն և հարողոյնն և իմաստուննն , և որ գլխաւոր նպատակ է գործոյս՝ անբարոյնն նորա . ընդ զիսորդ և ո՞րչափ բարեբարեաց անցն , և ևս առաւել ճարտոյն որ սերելին է նմա ՚ի ճշման արարածոյ եւրոյ : Եւ յերեւել յեծուէ բարոյննն , ընդ նմին էրեւոյն և առաւելութեամբ արարանաւ յերոյ ՚ի սերել զնա . յորի և անհոռնիս շնորհօք նորին բարոյնն՝ արծարծել և բորբոքել սրտոյ ընկերցողացն գրոյս՝ ՚ի սեր անշափ բարոյն , և ճարտչութեանս անբարեբարեին . որ է և զախճան գործոյս , և պարտաւոր զոր ժափաքիս և աղաչեմք քաղել ընկերցողաց - որոյ աղաքաւ և պարզ և դերեմաց ոճով ջանացաք հարգել զբանս . զի ամենեցուն լինի հասկանալի և օգտաւորոյ :

Եւրդ՝ քանզի ըստ էրեւոյն սերելոյ գոյացեալ արարածոյ որք հանն յաշխարհի , այսինքն նոցա՝ որք մայն գոն , և որք՝ գոն և զգան , և որք՝ գոն և զգան և իմանան , գրանին և երեք սեռք բարեաց նոցին պարզաճեալք . այն ինքն են՝ բարեք գոյոյ , բարեք զգալի , և բարեք իմանալի . նմին երեք և մէք ըստ այսոյ էրեւոյն սերելոյ արարածոյ և բարեացն պոռնելոյ նոցա՝ յարարչէն՝ բաժանեացուք զգիրս յերեւ ճաստանս . ՚ի խմբարհագոյն արարածոյ , այսինքն յանըզգայեց և ՚ի նոցին բարեաց և լաւութեան սկիզբն արարեալ , և ապա ՚ի նոցանէ՝ ՚ի զգայունան անցեալ , հոսն յեւորոյ յիմացողան ՚ի ճարտն և ՚ի հրեշտակս յանհաւորեացուք զբանս . զի ըստ շափու հասարեւոյնն իւրաքանչիւրոյն՝ էրեւոյն և բարոյնննն , առաւելութեամբ , որ ո՞չ ըստ դերման , այլ իմաստուն

առաքանչեանեաց անցն , ըստ չափոս հասարեւոյն
 և ընդունակութեան և վախճանի և պայմանի հետեաց
 երաքանչեւրոցն . զի երեւոյցի անձ 'ի գործս եւր
 (որպէս և է յինքեան .) ո՛չ միայն ամենաբարե ,
 այլ ամենիմաստ , ամենակարօղ , ամենամեծ և ա
 մենայն հասարեւոյն անբաւ հասարեալ : Զոր
 սակա և զբարութի եւր 'ի բարե առնելն անդ ա
 բարածոց՝ այնպիսի օրինակաւ եղոյց , մինչեւ երեւի
 ընդ բարութեան , և այլ ամենայն անձային հասար
 եւոյն :

ՄԵՍՆ ԼՈՒՅԻՆ

Օ խա՛րդ երևեցուցանեն զբարութիւն
արարչին լոկ գոյաւոր արարածք :

Ճ Ա Ռ Ա :

Ի վերայ լի գոյաւորաց իմ անզգայից ընդհանրապէս :

Յիշէ՛ւ պէտքս արար
ած զանզգայ եակսն :

Մ Ե Ն Ա Ռ Ա Տ

բարութիւն արարչին , ոչ
բում հաղորդ գտան

ամ ընդունակքն վայելման բարեաց՝ զեղաւ մինչև
յանքունակսն վայելից՝ յանդգայ գոյաւորսն ասեմ,
տունեալ նոցա զբարին գոլոյ , որով լաւագոյն եղեն
քան զչգոյն : Եւ քանզի չարար ինչ յունսկեսս , և ոչ
զոք զսկե վայելել՝ ի բարին զորս արար , լը չափուն՝
որով սլատչած է իւրաքանչիւրոցն վայելել՝ ի նոսին ,
նորին աղադաւ և զանբաւականսն վայելելոյ զբարիս
իւրեանց՝ կարգեաց ՚ի վայելս մարդոյ և զգայնոց ,
ոմ զի վայելեսցին ամ բարիքն զորս արար : Եւ ամին
իրի ոչ միտտեսակ արար զանզգայսն , այլ բիւրատե-
սակս . տունեալ իւրաքանչիւրոցն ՚ի նոցանէ զայլ և
այլ կատարելութիւն և զօրութիւն , լը այլ և այլ սիւ-
տոյից մարդոյն և կենդանեաց , և լը սկսուէս վայե-
լից և զունարձութեց՝ որոց ըունակ են , մանաւանդ
մարդս , յոյր սակս արար ամ զամ երևելի արարածս :

Ձիշէ՛ւ օգոստոս
նի անզգայութիւն ին
քեանց և այլոց :

Եւ քանզի անզգայքն հանասլաղ
արբանեկեն կենաց և զունարձու-
թե մարդոյն և այլոց կենդանեաց ,
ոչ միայն բարին մարդոյ և կենդանե-
աց

Եաց խնդրէ զլինելն նց անդգայ. որով անխափան
կատարեսցեն զգործ իւրեանց, այլ նաև բարին նո-
ցին իսկ անդգայից զայդ սահանջէ. ուղ զի անվիշտ
արբանեկեսցեն նց: Եւ արգարե եթէ երկինք և առ-
տեղք, երկիր և տարերք ունէին զղգայութի, քանի՞
շարշարանս ոչ կրէին հանապաղ: Այն ահագին մե-
ծութի հաստատութի երկնից քանի՞ անհնարին բռ-
նութի ոչ կրէր յայնչափ արագութի անդադար հո-
լովմանն: Ապա եթէ լը ոմանց ոչ հոլովի, այլ թէ
միշտ անշարժ կայ. և այդ անշարժութի ոչ նոճազ
տանջանք լինէր ինքեան. զի կի՞ ոչ կարէր շարժիլ,
և կամ չէր սլարա. եթէ առաջինն, բեռն լինէր ին-
քեան իւրն մեծութի. եթէ երկրն, տանջանք լինէր
ինքեան իւրն զգայութի: Իսկ եթէ լը հաճոյս եր-
բեմն շարժէր, և երբեմն դադարէր, քանի՞ անկարգ
լինէր կարգ Յի, և վեր 'ի վայր տապալէր Թմ. այլ
եթէ և ճարակի ևս պէտս ունէր, զի՞նչ ինչ բաւէր
նմա 'ի յագուրդ: Չնոյն է ասել և զարեգականէ և
զաստեղաց, որք բազմօք մեծ են քան զերկիրս:

Իսկ տարերք՝ որք հանապաղ լը իրերաց մաքառին և
փոփոխին, զոր տագնապ ոչ զգային անդադար. և
զոր ցաւս ոչ կրէին 'ի մարդկանէ և 'ի կենդանեաց.
եթէ նոքա, և թէ 'ի նոցանէ բաղադրեալ մարմինք,
ի՞ք բարինք և հանք և առնկք:

Ապա քանզի պէտս ունէին մարդիկ և կենդանիք
անբնատ արբանեկութի այլ մարմնաւոր արարածոց,
կամ ոչ էր սլարտ ստեղծանել ան զմարդ և զկենդա-
նիս, և այնպէս չառնել զմեծագոյն բարիս, զի մի 'ի
սլառճառս նց արտացէ և զփոքր բարիս, և կի՞ սլարտ
էր ստեղծանել վասն նց զանդգայ արարածս. որոց
անդգայութի ոչ միայն չէ ինչ մնաս ինքեանց, այլև
կարի օգտակար. որով անվիշտ արբանեկեն կատա-
րելագոյն արարածոց. քանզի ոչինչ արար ամենա-
բարին 'ի սակս բարւոյ այլոց, որ և ինքեան չիցէ
բարի, լինելն այնպիսի:

Չիարդ եւեթ Թմ Չթերութի անդգայութեն ելից Թմ
յանդգայն զիւ. յանդգայն պէտպէս սքանչելի կա-
րութի անդգայութի: տարելութի, ոչ միայն յօգուտ մար-
դոյն և կենդանեաց, այլև 'ի զարդ նոցին վայելու-
թի: Քանզի որ գեղ և որ զօրութի հաւասարի գե-
ղոյ և զօրութի երկնային մարմնոց. և կի՞ որ արա-
րած ներգործականագոյն է և օգտակարագոյն քան
զտարերս. յորոց Թմ մարմինք, նաև մարմին մարդոյ
կաղ-

կազմի, և որովք կեանք նրա պահպանի : Պէտքիս ունի
կատարելութիւն 'ի նս ամ իրօք կարգաւորեալ է, ոմ
և յայլ կատարելագոյն արարածս . քանզի իւրաքան
չիւրքն մի քան զմի աստիճան քան զաստիճան կատա
րեալք են . որով և իւրաքանչիւրոցն կատարելութի
և օգուտ լաւ ևս երևի : Ոչ պակասի ումեք կատա
րելութի ինչ պատշաճեալ իւրումն բնութի և վախ
ճանին՝ յոյր սակս արարաւ . նմին իրի թէպէտև իւ
րաքանչիւրքն մի քան զմի կատարելագոյն են բնութե,
բայց անկատար 'ի նս և ոչ մի : Զորօրինակ չափա
սի ումեք կատարելութի ինքեան պատշաճեալ, նոյն
պէս և չառաւելու . քանզի աւելադանցութիւն ոչ
նոճազ անվայել է առ անյարմարութեն և անսխտա
նութեն, քան զպակասութիւն :

Այլ ոչ ամ կատարելագոյնքն բնութե, նաև այլով
ամիճ կատարեալ են քան զնոճազ կատարեալն . այլ
մինն յայսմ տեսակի կատարելութե առաւելու, և
միւսն յայնմ . և այնպէս յոլովակի կատարելագոյնն
բնութե՝ չհասանի 'ի գեղ նոճազ կատարելոյ : Ծառք
և այլ ամ բոյսք կատարելագոյն են բնութե քան
զգոհար ակունս, զի ունին զտեսակ ինչ կենաց . և
սակայն քանի՞ առաւել գեղեցիկ են ակունքն քան
զծառս և զբոյսս : Քանզի ակունքն յաւէտ 'ի զարդ
ստեղծան քան յայլ պէտս . և ծառք և այլ բոյսք յա
ւէտ 'ի պէտս մարդոյ և կենդանեաց քան 'ի զարդ .
նմին իրի նց արտաքին գեղն անձկալի է, և սօցայս
օգուտն, որով և երկոքեսն զարդարեցան յարարչէն
և օգտակար գտան, թէպէտև այլևայլ օրինակաւ :
Քանզի բազմաշահիցն օգտակարութիւն, զարդ մեծ է,
և նոճազ օգտակարացն զարդն լինել՝ օգուտ չառ է
Յի : Ըստ այսմ օրինակի նոճազ կատարեալքն բնութե
գերազանցեն յոլովակի զկատարելագունիւքն կամ
մեծութե, կմ ամբութե, կմ թեթևութե, կմ ուժգ
նութե, կմ այլով իճիք զօրութե և օգտակարութե .
որով իբրև թէ ծածկեաց արարիչն զնոճազ կատա
րելութի բնութե նց . և զաման գեղեցիկ և պանծա
լի երևեցոյց իճիք իճիք սեփական կատարելութե :
Եւ այնպէս թէպէտև իւրաքանչիւրքն անհաւասար
զարդարեցան, այլ ամքն լը բաւականին պերճացան,
և եթէ ունէին միտո՞ւմքն հաւասարապէս գոհ լի
նէին ընդ առատապարգև ձիրս՝ զոր ընկալան յա
րարչէն :

Որով լափի կապարե կատարելու է բնուէ անդգայ մարմ
 լուրի բնուէ անշու նոց՝ չափի յառաւել մերձաւորուէ
 Գայից : նց թ զգայնոց՝ թ կատարելագու .
 նիցն բնութի քան զինքեանս : Եւ նորին աղագաւ
 բոյսք կատարեալ են քան զայլ անդգայս , քանզի մար
 մին նց գործարանաւոր է և բազմարոճեալ՝ բազմօք
 նման մարմնոց կենդանեաց . զի սնանին և աճին և
 ծնանին զնման իւրեանց : Չկնի բուսոց առաւել կա
 տարեալք են բազադրեալ մարմինք անգործարանա
 ւորք , զո հանք , և ՚ի մէջ հանքաց՝ ոսկին . քարինք ,
 և ՚ի մէջ քարանց անդամանդն . աղ , ձիւթ , ծծումբ
 ևն : Եւս անկատարքն՝ են պարզ մարմինքն , այն ինքն
 են տարերք , եթէ մեկուսի յիրերաց առցին . թէպէտ
 և չիք իրօք առ մեզ տարր անխառն յայլ տարերաց .
 որով և իւրաքանչիւր տարր և զայլոց տարերաց կա
 տարելու թի թ մասին յինքեան երևեցուցանէ : Իսկ
 երկնաւոր մարմինք թէպէտ և չիւթոյն ազնուա
 գոյնք՝ թերևս քան զմարմինս կենդանեաց , և լուսա
 փայլու թի և անապականու թ գեր ՚ի վերոյ ամ երկ
 րաւորաց . սակայն բնութի նց և կազմակերպութի
 ոչ թոճի հասանել և բուսոց անդամ . քանզի չերևի
 ՚ի նս ոչ սնունդ , ոչ աճումն , ոչ տեսանի ՚ի բոյսս .
 և այնպէս առաւել հեռի գոլով նց ՚ի կենաց և ՚ի
 զգայութի քան զբոյսս , առաւել անկատար են և
 բնութի քան զնս :

Եւ արդ՝ թ կարգի կատարելութե անդգայ արարա
 ծոցն խօսիլ կամեցեալ զերևելի մասանց նց սակա
 ւութ , նախ զտարերաց ճառեսցութ , ապա զերկնային
 մարմնոց , և հուսկ հետոյ զբուսոց , որք ՚ի տարերաց
 բազկանան , և ազդեցութի երկնային լուսաւորաց
 բուսանին , և պահին . և խօսելով զնոցանէ զայն ինչ
 յաւետ , որ զնց բարութին մեզ յանդիման կացու
 ցանէ : Եւ ՚ի վախճան բանիցս ակնակառոյց լիցութ
 ՚ի գեղեցիկ կարգս տիեզերաց երևելս յանդգայ արա
 րածս . որով յայտյանդիման երևեսցի իմաստութին
 և ամենաքաղցր նախախնամութիւն արարչին ՚ի վր մար
 դոյն , որ զամ ինչ արար և կարգեաց , ուն և օգուտ
 և զոճարձութի նորա պահանջեր :

XX

Ճ Ա Ռ Բ ։

'Ի ՎԵՐԱՅ ԼԵՒԵՆ ԳԱՐԵԵՐԱՅ ։

Հող ։

() Զորեւին տարերսն արար ձծ սկզբունա բաղադրութե ձմ ենթալուսնեայ մարմնոց • գոյաւորիչս անդգայից և զգայնոց, սնուցիչս և պահպանիչս նց ձմի ։ 'Ի մէջ սց հողն՝ որ քան զայլ տարերս նուաւս է և տկար յինքեան, սակայն քան զայլս պիտանի և կարեւոր է վճ ալլ ձմ մարմնոց գոյութե և կենաց և բնակութե • զի հողն է գլխաւոր նիւթն գրեթէ ձմ բաղադրեալ մարմնոց ։

Տարբախան հող ։ Հողն տարրական և զուտ՝ է ապակե նիւթ, սերտ և խիտ քան զձմ պինդ մարմինս, և արմատ և հիմն բաղադրութե ձմ պնդակալմ մարմնոց • Բայց անմաժ գոլով մասանց նր ը իրերաց՝ փոշի է, որ ջրով փոքր ինչ մածանի և կակղանայ • Իսկ հրով յապակի լուծանի ։ Այլ զհող ամենեւին պարզ և անխառն 'ի տարասեռ մասանց ոչ գտին մարդիկք մինչև ցայժմ ։

Տեախ հող ։ 'Ի խառնութե տարրական հողոյ ընդ աղի, ծծմբոյ, ձիւթոյ և այլ հանքային մասանց, յառաջ եկին այլեայլ տեսակք հողոյ, որք և յայն սակա մատակարար լինին սննդեան և աճման բուսոց և կենդանեաց ։ Այս բաղադրեալ տեսակք հողոյ ընդ հանրապէս յերկուս սեռս վերածին • 'Ի հող կրա նիւթ, որ հրով 'ի կիր լուծանի • և 'ի հող կաւա նիւթ, որ հրով կարծրանայ ։ Բայց և սոքա հաւակ յետոյ կմ ինքնին կմ սաստկութե հրոյ են լուծանելի յապակեղէն նիւթ, որ է հարազատ նիւթ տարրական հողոյ • և նմին իրի նիւթն անդամանդի համարեալ է ևս զտափոյն հողն, զոր ցարգ գտին բնազննիկք ։

Քարին ։ 'Ի հողոյ գոյանան քարինք, և հանք, և բուսանին ձմ տունկք ։ Քարինք ոչ այլ ինչ են տիրապէս, եթէ ոչ հող կուտեալ և մածուցեալ 'ի մի, 'ի հիւթոյ ինչ, որ առ սակաւ սակաւ ցնդելով տայ մասանց հողոյ առաւել սերտ միաւորիլ ը իրերոց ։ Եւ յայն սակա ը օրինակի հողոյ բաժանին և քաւրինքն

ընդհանրապես սեռս, յապակենիւթս, 'ի կրանիւթս, և 'ի կաւանիւթս: Ապակենիւթքն են առաւել կարծր և ծանր քան զայլ քարինս, և կայծ արձակեն հաւաքալք պողպատիւ:

Գահար+: 'Ի մէջ նց գոհար ահուհքն ունին զառաջին տեղի, որք ամրութիւն, թափանցկութիւն և լուսափայլ գունովք իւրեանց ոչ միայն քան զայլ ամ քարինս գեղեցիկ են, այլ և քան զամ երկրաւոր բաղադրեալ մարմինս, և զերկնային մարմնոցն բերեն յինքեան զնմանութիւն, որով և վայելչական զարդ են մարդոյն գերագունին և թագաւորին ամ նիւթական արարածոց: 'Ի մէջ այսց թափանցիկ քարանց անդամանդն թռի զառաջին տեղին ունել, վս առաւել պարզ, ջինջ, թափանցիկ և կարծր գոլոյ քան զաման: Զկնի ապակենիւթ քարանց սերտ են և կարծր՝ և ծանր կրանիւթքն, որք հրով 'ի կիր լուծանին:

Կիճ+: 'Ի մէջ նց աղնոճագոյնք և գեղեցկագոյնք են կիճք. կիսաթափանցիկք գոլով, և միագոյն կմ բաղմագունի, յամրութիւն շինոճածոց մարդկան և միանդամայն 'ի զարդ պատշաճեալք յարարչէն: Իսկ կաւանիւթքն չեն այնքան սերտ և կարծր իբրև զայլ քարինս. բայց հրով առաւել կարծրանան, և ոմանք 'ի գաճ (ցր յալչի) լուծանին: 'Ի մէջ ցց ամիանթ քարն է ևս թեթեւագոյնն, որ լուղի 'ի վր ջրոյ. և քանզի քարս այս բաղկանայ 'ի կակուղ թելից սերտիւ յօգելոց թ իրերաց, յայն սակս և 'ի քակել ընթելս նր՝ մարթ է արոճեստիւն առնել անտի կտաւս, որք ոչ այրին 'ի հուր, այլ և ևս սպիտականան: Եւ այս քար թռի միջին ինչ 'ի մէջ քարանց և բուսոց, որով և հաւաւորեալ միաւորին քարինքն թ բուսոց: Հան+: 'Ի վեր քան զքարինս՝ են հանք գոյացեալք 'ի հողոյ բաղադրութիւն հրային նիւթոյ և ոյլ տարերաց: Եւ սոքա բաժանին յերկուս սեռս, 'ի կռանելիս, որք կռանաւ ծաւալին. և նք կոչին յատուկ աշնոճամբ հրահալելիք կմ մետաղք. և յոչ կռանելիս, որք կռանահարութիւն ոչ տարածին, այլ իբրև զքար բեկանին և փշրին. որպիսի են անտիմոն. զառիկ, նաւթ, կուպր, ծծումբ, արջասպ, պղնձ, աղք հանքային ևն. որք 'ի բաղում պէտս մարդկան ծառայեն:

Հրահալելի+: Իսկ հրահալելիքն որք 'ի մէջ ամ մարմնոց թ սաստիկ սերտութիւն և կարծրութիւն ունին և զծաւալականութիւն, և ընդգիմահարութիւն զլուսափայլ

փայլութի, քանի՞ օգուտ ոչ մաստկարարեն մեզ. և մանաւանդ ոսկին և արծաթն: Եւս և փլադինա կամ մթնագոյն արծաթն, որոյ նուազ է փայլուն քան զարծաթոյ, սակայն ունի առաւել իմն կատարելութի. զի զօրէն ոսկւոյ ոչ ժանգաւոր լինի, և զի մակալէ լը նր ևս սաստկագոյն հրոյ: Ի սոցանէ, ուն և ի սղնձոյ, յանագէ, յերկաթոյ և ի կապարէ շինեն մարդիկք բաղմապիսի ձեռակերտուածս և աւոթս և զէնս. իսկ յոսկւոյ և յարծաթոյ նաև հանդերձս վն մեծի ծաւալականութիւրեանց: Ի մէջ ամ հանքաց սնդիկն է միայն լոյծ. բայց արուեստական սաստկաստուոյց ցրտութիւն և այն կարծրանայ և լինի կռանահարելի իբրև զայլ հրահալելիս. ուն փորձեցին ի մակովաց Տի. այլ ընդ մեղմանալ ցրտութենն դարձեալ ի հեղուկ լուծանի: Ահա և այսօրիկ ամբն են արգասիք հողոյ, զորս իբրև զիւր գանձս ի ներքս անդ ի ծոց իւր ծնուցանէ և սլահէ՝ զի մի փութով կողոպտեսցի ի նոցանէ, գոլով նոյ դժուարածին և յամբածին քան զբոյսս, և ոչ այնպէս առատ. ուն զի մարդիկ առ սակաւ սակաւ հանելով զնս՝ հանք մի երբէք սպառեսցին, և մարդիկ անընդհատ յամ ժամանակի ի նոսին վայելեսցեն:

Ա/Բ Ուի: Ի մէջ հանքաց ոսկին զառաջին տեղին ունի, զորօրինակ և ի մէջ քարանց անգամանդն: Անծախելիութի նր ևս սաստկագոյն հրով, միանգամայն և աւաղականութի նր, առնեն զնա մերձաւոր երկնային մարմնոցն առաւել ք զայլ ամ երկրաւոր մարմինս. և լը այսոցիկ կատարելութեց՝ լուսափայլութի նր և կարծրութի և հիանալի ծաւալականութին լծորդեալ, (իբր զի արամ մի ոսկի՝ ծաւալի ցհարիւր վաթսուն մլոն յերկայնութի) առնէ զնա ոչ միայն ևս աղնուադոյն նիւթ յՏիս, այլ և ևս պիտանագոյն մարդկան: Ահա այսպս հոգացաւ արարիչն զպէտս մարդկան ի հողոյ գոյացուցանել. որով և զհողն սպառնական երեւցուցանել՝ և զարդարել:

Զարդ եւեւ: Այլ սակայն այսօրիկ զարդք հողոյ՝ հանք և քարինք, են ներքին զարդք նր, և ինքն արտաքուստ անշուք է և անլոյս. և որովք արդեօք զարդարեաց զնա արարիչն և արտաքուստ: Քանզի ի պէտս կենաց և զքօսանաց մարդոյն արար զերկիր, ոչ այլ իրօք զարդարեաց զերկիր՝ եթէ ոչ նոքօք, որք պիտոյ էին կենաց և զքօսանաց նր: Տունկք և կենդանիք են որովք մարդս կեայ և զքօսնու. և նոքին

Իսկ ե՛ն որք զարդարե՛ն զերկիր: Ճաճկեաց զանշը-
քու՛ն նո՛ր արարիչն հանաչազդեստ խոտովք՝ և երփն
երփն գեղեցիկ ծաղկամբք, և վայելչաբոյս բարձրա-
ցեալ ծառովք: և ելից զնա անհամար մանր և մեծ
կենդանեօք, որք խայտան 'ի վր'նր, և զբօսեցուցանեն
զմարդ: 'Ն մի կողմն է տեսանել ծովահանգէտ դաշ-
տըս լճարձակս հանաչազո՛ւարձս, և գունագոյն ծաղ-
կօք զարդարեալս: յորս արածին բաղմու՛թիք արջա-
ռոց և հօտից: Եւ 'ի միւսն է տեսանել անառս մեծա-
մեծս, յորս վաղվազէն դառք էրէոց և գաղանաց, և
ցնծան պարք թռչնոց քաղցրանո՛ւադ երգովք: Եւ
'ի վր' այսոցիկ անի քանի՞ գեղեցիկ երևեցուցանէ
զերկիր անհաւասարու՛ն նո՛ր, ուրեք ուրեք բարձրա-
ցե՛լ գոլով 'ի վեր՝ բլրովք և լեռամբք, և իջեալ զառ-
'ի վայր գեղեցիկ ձորովք համ մեծամեծ խորովք: և
այլ ուրեք տափարակե՛լ դաշտաձև: ուր եթէ մակա-
ւասար լինէր բոլոր երկիրս՝ յիրաւի անշուք իմն ե-
րևէր, վն միօրինակ լինելոյ ան տեղեաց, և չլինէր
լն բաւականին սրառչածեալ առ զո՛ւարձութի և ըզ-
բօսանս մարդոյն: և ոչ իսկ առ կեանս նո՛ր:

Պիպանու՛նի լեռանց: Լերինք անաշէնք մեծակառոյցք
են անկործանելի ամուրք և պատո՛ւարք երկրի ընդ-
դէմ բռնութեան անհադին ծովուն: և նոքին աղա-
դաւ գրեթէ յամ ծովեղերս լերինք երևին: Լերինք
հաւաքիչք են գոլորշեաց օդոյ, և դադարք հանգրս-
տեան ամսոց: շտեմարանք ձեան և անձրեաց: յորոց
հանապազ բլիսեն քաղցրահամ աղբիւրք և գետք յո-
ռոգունն երկրի, յաճումն և 'ի պաղաբերու՛ն անկոց:
Լերինք պահեն զմեզ 'ի վնասակար օդոց: և չըն-
չեն 'ի մեզ զօդ իւրեանց զով՝ յոտակ և առողջարար:
և բարեխառնեն զտապ ամառան: որոյ վն և 'ի հա-
րաւային կողմանս երկրի առաւել բարձրաբերձ են
լերինք ք'ի հիւսիս, առ 'ի զովացուցանել զձերմու-
թի երկրին ցուրտ հողմովք, ևս և անձրեօք, խոտա-
ցուցանելով ցրտուք իւրեանց զգոլորշիսն օդոյ և
լուծանելով յանձրե: Լերինք ամուր ասպատանի են
մարդկան, նաև տկար կենդանեաց՝ յերեսաց թշնա-
մեաց, և վայր օգափոխու՛ն մարդկան և մեծի զբօսա-
նաց: զի քանի՞ զո՛ւարձութի ոչ բերէ բարձրանալն յերկ-
րէ, և վայելել 'ի բարձանց անտի զաւսու՛ն բազում
և հեռաձիգ վայրաց: և ո՛րքան զօրութի ոչ զգենու-
մարմինն 'ի շնչելոյ զօդ կարի իմն բարձրլեռանց՝ ըզ-
յոտակն և զառողջարար: Այլ ուր թողից զայն, զի
հանք

հանք և պատուական ակունք 'ի ծոց լեռանց դոյա
նան , և պէսպէս քարինք և կիճք աղնիւնք՝ այնքան պի
տանիք մարդկան 'ի նոցանէ հատանին : Բարձրաբերձ
և տմրոստեան մայր փայտք՝ ուր արդեօք յաճախուի
դտանին , և ձէթ և գինի , ստուղք և մեղր առատ և
աղնիւն՝ ուստի՝ ելանիցէ , եթէ ոչ 'ի լեռանց . թողում
ասել և զմասնաւոր օգուտ հրաբուլիս լեռանց , որք
չնչահան դուրս ստորերկրեայ հրոյ՝ պահեն զչքջակայ
երկիրս յերկրաշարժութիւն և 'ի կործանմանէ :

Եւ այսպէս երկիրս այս բնութիւնն ունիւն և անշուք քան
զայլ անմարարածս , այնչափ անթիւն և պատուական
զարդուք և ամենաշահ օգտակարութիւն ունիւն յա
րարչէն 'ի շնորհս մարդոյն իւրումն սլառկերի , մին
չև եթէ ունէր միտս , գոհանայր ասպքէն զարարչէն
մի իւրոյ նուաաստուէն , որ այսքան անթիւն զարդուք
և օգտակարութիւն լցաւ 'ի նր ամենառատ բարութիւնս :
Վմին իրի մարդս երկրաւոր՝ որոյ մի արար ան զան
ինչ՝ սլառական է գոհանալ զառատաձիր բարութիւն
իւրոյ արարչի , և փոխարէն սիրել զնա որդիաբար ,
և ծառայել նմին խոնարհութիւն և մաադիւր յօժարու
թիւն : Եւ հայեցեալ 'ի սքանչելի և 'ի բազմապատիկ
զարդ երկրի՝ յաքսորանացն իւրոց վայր և յառօրեայ
բնակութիւն , 'ի միտ առնուլ աստի զմեծութիւն և զան
համեմատ վայելչութիւն երկրին կենդանեաց , զաեղն
փառացն ան , և զյաւիտենական բնակարանն անա
կերպ փառօք ճոխացելոցն . և յերկրէ աստի առ այն
երկիր հառաչել :

Չ ուր :

Ուստի չ չ չ չ չ չ չ չ չ Չ ուրն աղնուադոյն քան զհող , թե
թե է քան զնա և շարժուն , լոյծ՝ այլ միտմած և թա
փանցիկ , որ և փողփողէ յընդհարկանիւն 'ի նա լու
սոյն , որ և է նր զարդ . անօսրանայ 'ի գոլորշիս . և
խոնաւութիւն թանայ զան յոր հալի , և սողոսկեալ լե
մտանէ գրեթէ յամ մարմին . նաև յայնս յորս օդն ոչ
կարէ թափանցել . որով և զան մասունս մարմնոյ
կենդանեաց և բուսոց սնուցանէ :

Պիտանութի չ չ Չ ուրն է գլխաւոր ծնուցիչ , սնու
ցիչ , և աճեցուցիչ բուսոց և կենդանեաց , առանց
որոյ հողն անբեր լինէր և անպիտան : Նովաւ ոչ մի
այն բուսոսնին անմուկէք , այլև մնան 'ի դալարու
թիւն ,

Թէ , որով և զարդարի երկիր : Նովաւ և մարդս , և
կենդանիք ոչ միայն սնանին և զծարաւն իւրեանց ան-
ցուցանեն , այլև լոճացեալ մաքրին յաղտոյ և գեղեց-
կանան : Նաև զօգն՝ ջուրք անձրեաց՝ յստակեալ մաք-
րեն և առողջարար դործեն , ձգեալ ընդ իւրեանս
յերկիր զտարասեռ մարմինս որք լուղին յօգս : Եւ
հողմունք իսկ որք շարժեալ մաքրեն զօգս , և մեղմեն
զտապ ամարայնոյ , զինչ այլ իցեն ը մեծի մասին ,
եթէ ոչ ջուր անօտրացեալ ՚ի գոլորշիս , և շարժեալ :
Այլև ամպք մեծամեծք և լայնատարածք , և ծխա-
ծանն ահագին և սքանչելատեսիլ ոչ այլ ինչ են՝ ե-
թէ ոչ ջուր , մինչև ջրոյն զարդարել զերկիր և զեր-
կինս :

Ջուրն է գլխաւոր սկիզբն ամենայն հեղուկ մարմնոց
սակս լոյծ բնութեան իւրոյ . բայց՝ է և սլառճառ
սերտ սնգութեան ամ կարծր մարմնոց ՚ի սակս մա-
ծուցիկ բնուէն , որով զհողմոր ինքնին փոշի է՝ զան-
գեալ մածուցանէ . և ապա ՚ի ցնդիլ առաւելեալ
խոնավութեն ջերմութիւն՝ սերտիւ մածուցեալ զնո
ք իրերաց սնգացուցանէ , և այնպիսի ամ սերտ մար-
մինք՝ հանք և քարինք , բոյսք և կենդանիք , ՚ի ջրոյ
ունին զսերտութիւն , և եթէ ամ ջրեղեն կամ հե-
ղուկ մասունք հրով հանցին ՚ի նոցանէ՝ կամ ինքնին
եղանիցեն , դարձեալ ՚ի փոշի լուծանին . որպէս տե-
սանի ՚ի փայտս և ՚ի մարմինս կենդանեաց . ևս և
յաղիւս թրծեալ , յորմէ եթէ հանցի ջուրն՝ դառնայ
՚ի փոշի : Չոր և փորձեցին բնաղննինք նաև ՚ի վերայ
այլ քարանց և հանքաց , յորոց և հրով ջուր հանին .
մինչև զհաստատուն կայունութի Յիս , այսր լուծա-
կան և անհաստատ՝ բայց մածուցիկ բնուէ ջրոյ պար-
տէ վերագրել :

Ջուր պարզ կի՞ տարրական ոչ դասնի , և ոչ արոճեա-
տիւ հնար եղև զնա խոստառ զտել ՚ի տարասեռ մա-
սանց , և սակայն նոյն իսկ բաղադրութի ջրոյ է , որ
առնէ զջուրն առաւել սննդարար , և տայ նմա զհամ-
քաղցր զհոտ և զգոյն , և զայլ սկսսպէս զօրութիւն :
Տեսաի՞ ջրոյ : Ահաք ՚ի ջրոց սակաւ բաղադրեալ են
յայնպիսի մարմնոց , որք ոչ փոխեն զսովորական համ-
նորա , օրով և լինին ըմպելի , և օգտակար կենդա-
նեաց և բուսոց . այսպիսի են ջուրք անձրեաց և գե-
տոց , և անոյշ լճաց՝ աղբերց և ջրհորոց . իսկ այլք
խառնեալ են ՚ի բաղում հանքային մասանց կամ յա-
ղայնոց , որով և ունին զհամ թթու , կամ դառն , կի՞
աղի

աղի, կամ էն պարարտք և իւղայինք, կամ ջերմ, կամ
սաստիկ ցուրտ, կամ քարացուցիչք էն, և սք ունին
պէսպէս զօրութիս, նաև բժշկականս:

ԺԻԼ: Ամ ջուրց մայր և սկիզբն և դարձեալ նոցին
ասպնջական է ծովն մեծ: Ծովն է մեծ կուտակու
թիւն ջուրց խառնեալ յամենատեսակ մարմնոց որք
գտանին ի ակեղերս, և առաւել ևս յաղից, յորմէ
և ունի զաղէհամութիւն:

Օգոստ աղիւն է ծովն: Աղիութիւն ծովու ոչ միայն
ջուրն ինչ վնաս. իբր զի ծա չէ կարօտ քաղցրահա
մութիւն նր առ լիութի առատութե անոյշ ջրոյ՝ որ յամ
սւրեք գտանի, այլև բազում օգուտ: Քանզի նախ
պահէ զջուրս ծովու ի նեխութե, որ ոչ փոփոխելով,
և նոճաղ շարժումն ունեւով՝ դիւրաւ նեխեր: Եւ ևս
յայն սակս անձրեք որք ի գոլորշեաց ծովու գոյա
նան՝ առաւել արգաւանդարարք լինին հողոյ, ի սակս
աղի և իւղային մասանցն որք տակաւին մասամբ ինչ
մասն ի գոլորշիս անդ ծովու, և այն զի՝ աղք էն մի
՝ ի գլխաւոր պատճառաց աման տնկոց: Նաև ձկուկք
և ժժմուկք աղիութիւն և պարարտութիւն ջուրց ծովու
առաւել սնանին և աճին, և միս նոցա առաւել հա
մեղանայ, գոլով աղին՝ նաև սկիզբն համոց:

Օգոստ ձեռն է ծովն: Ահագին մեծութիւն ծովու, որ
թերևս ոմանց աւելորդ թուի, մեծապէս կարեւոր է
հողոյ վր հանապազորդեան ցողոյ և անձրեաց, որոց
ծովուն զբոլոր երկրաւ պատիւ, և յայն սակս այն
քան մեծ լինիլ, և քանզի ի հարաւային կողմանս ա
ռաւել սկսեք էին ցողոյ և անձրեաց, վասն սաստիկ
ջերմութե արեգական, որ անդ չորացուցանէ վաղ
վաղակի զերկիր, վաղ և արարիչն ամենախնամ զմեծ
մասն ծովու թ հարաւ զեաւելեաց: Քանի՞ կարեւոր
և պիտանի է մեծութիւն ծովու և կենաց մարդկան,
որք ի վր նր անաշխատ ճանապարհորդէն յամ կողմն
ձի, և տանին յերկրէ իւրեանց զպէտս այլոց ծաց,
և բերեն ի նոցանէ զպէտս իւրեանց, որով և հա
ղորդին ծով աղք մարդկան թ իրերաց, և ուսանին
ի միմեանց զառաւել օգուտն: Եւ ասա վսի իսկ ծո
վուն մեծ նախատեսչութիւն այ՝ ոչ միայն պատի զերկրաւ
արտաքուստ, այլև մտեալ ի մէջ երկրի ի ներքս ի
բազում տեղիս ձի, մանաւանդ ի բարեխառն և ի
ջերմ երկիրս՝ որք մարդաշատ են, առնէ ծոցս մեծա
մեծս և երկայնաձիգս առ ի նաւարկութիւն մարդկան:

Լսել առ առաւել ուրախելոյ զերկիրսն զայնոսիկ ցօղով և անձրեօք . որպէս զի գոլով այնց տեղեաց առաւել յարմար 'ի բնակութի' առաւել բաղմասցին 'ի նոսին մարգիկ :

Գեղ ծով : Եւ քանի' սքանչելի տեսիլ առաջի առնէ մեզ ընդարձակածաւալ մեծութի կասկածատագոյն հոգմախաղաղ ծովու , մանաւանդ յեւս և 'ի մուտս արևու , յորժամ շառաւիղք արեգականն յափնածիր եզերաս ուղղագիծ հարկանին ընդ մանր մանր ալիս ծածանման նք , մինչև ծովն ամ կարմրափայլ և կաշաւափայլ 'ի գոյն ծիածանի շողշողեալ , զաչս տեսողացն զօշոտել :

Կենդանի և այլ Այլ զի մի իւրով այնչափ մեծութիւն : Թքն փոքրկացուցէ զսահման բընակութե կենդանեաց , յորոց 'ի վայելս ետ ամ զՍս զայս . վսկ ելից և արարիչն զծովն անհամար մեծ և փոքր կենդանեօք որպէս և զցամաքն . և անդ բուսոյց 'ի սնունդ նոցա զանթիւ բոյսս . և կառոյց նոցա լերինս և բլուրս 'ի պատասպարութի . զոր և գմին իրի մարթ է երկրորդ երկիր կոչել Յիս : Եւ քանի' շահ ոչ քաղեն անձանց մարգիկք 'ի ծովէ : Լնուռն սակաւ աշխատութե զուռկանս իւրեանց բաղմութիւն ձկանց և խեցեմորթից . հանեն անտի առատութեամբ զաղ և զկուսը , ևս և զայլ ամենայն հանքս , և զմետաղս , զկիճ և զայլ քարինս պատուականս զխեցիս ամուրս և թափանցիկս 'ի սէտս . և զգեղեցիկ լուսափայլ մարգարիտս որով զարգարին . Թող զայլ առանձին օգուտս պէսպէս կենդանեաց ծովու , որպէս և զցամաքի . մինչև ոչ նոճաղ սքանչելի երևել ամենառատ բարութեան ամ 'ի ծովու քան 'ի վր ցամաքի :

()դ :

Ուրախութե օրոյ : ()դն աղնոճագոյն քան զբուր , նուրբ է ք զնա և թափանցիկ , թեթև և շարժուն , և սաստիկ առաձգական . որով կարէ ճնշիլ և 'ի կարի իմն փոքրագոյն քանակ ամփոփիլ . ուն և անհնարինս անգայտանալ և ընուլ զմիլիօնապատիկ մեծագոյն միջոցս՝ քան զիւր բնաւոր քանակ : Այս սքանչելի զօրութի լ ամենանուրբ լուծականութե իւրոյ , որով գրեթէ յամ մարմինս ընդմտանէ՝ առնէ զօդն զկնի հրոյ՝ ևս ներգործականագոյն :

Որպէս ինչ Վերին օգն՝ եթեր անուանեալ՝
 և անյարմար է՝ ի շնչառութիւն կենաց . յայն սակս
 և ոչ օգն քարձր լերանց օգտակար է . այլ ստորին
 օգն մթնոլորտ առձայնեալ՝ գոլով լի գոլորշիօք՝
 թանձրագոյն է , և յայն սակս յարմար առ ի կեանս
 և ի սնունդ մարդկան՝ և անասնոց և բուսոց : Մթնոլ
 րտս այս՝ է աշխարհ ինչ լոյծ և նուրբ , յորում
 գտանին ամենայն ծովային և ցամաքային մարմինք աշ
 ոսրեալք . քանզի կայ ի նմա հուր , ջուր , հող , աղ ,
 իւղ , ծծումբ , փոշետեսակ անօսր մասունք քարանց և
 հանքաց , բուսոց և կենդանեաց , սերմանք բուսոց և
 ձուք մանր կենդանեաց , որք լուղին ի շարժական
 օգոյս , արտաշնչեալք ջերմութե , և կամ վերամբար
 ձեալք ի հողմոց : Եւ յայն սակս չիք օդ ամ իրօք
 յստակ և պարզ ի մթնոլորտիս . և ոչ իսկ արհես
 տիւ հնարաւոր է իսպառ զտիւ :

Օգոյս գոլորշեաց Յարտաշնչութեց աստի որք լինին
 օգոյս յօդս յամ մարմնոց՝ օգն պարարի և
 լինի սննդարար կենդանեաց և բուսոց , մտեալ ընդ
 ծակտիս մարմնոյ նոցա ի ներքս , քանզի զորօրինակ
 հանապազորդական անընդհատ արտաշնչութեն միշտ
 ծախին մարմինք մեր և կենդանեաց և բուսոց . նոյն
 օրինակ և անընդհատ սննդեան կարօտիմք , զոր մա
 տակարարէ մեզ օգն , թէպէտ և ոչ լը բաւականին .
 որոյ վն և կերակրոց պէտս ունիմք : Այլ քանզի ոչ
 ամ արտաշնչութե գոլորշեաց որք լինին յօդս՝ օգտա
 կար լինին կենաց մերոց , քանզի գոլորշիք հանքաց ,
 փտեալ մարմնոց , ճախին վայրաց , և շունչն մարդկան
 և կենդանեաց ասականեն զօգն , վնասակար դործե
 լով զնա կենաց . նմին իրի և արարին ամենախնամ
 այսմ հոգացաւ դարման մատուցանել՝ զօգն զգածեալ
 վնասակարօք կենաց մերոց և կենդանեաց՝ կորգե
 լով ի սնունդ օգտակար բուսոց . որք ծծեն զայն ա
 ռաւելքան զայլ օգ . և զտեալ ի վնասակար գոլոր
 շեաց՝ արտաշնչեն յինքեանց զօգ օգտակար կենաց .
 ուն փորձիւ ստուգեցին բնաղննինք : Նաև ջուրն ծծէ
 զօգն վնասակար , և շարժմամբ իւրով զտեալ զայն
 արտաշնչէ զօգ օգտակար . և հողմունք իսկ շարժեալ
 մաքրեն և պարզեն զօգն . որովք խնամ կալաւ արա
 ղին յամ կողմանց ապահովել զկեանս մեր :

Պիտանութի օգոյ : Օգով ոչ միայն կեամք բաղադրեալ
 գոլով մարմնոյ մերոյ ի նմանէ ուն և յոյլ տարբեաց .

և շնչելով զայն մեք և այլ ամենայն շնչաւորք . այլ և 'ի ձեռն օգոյ տեսանեմք , լսեմք , հոտոտեմք , և բարբառիմք . զոր և յայն սակս անդոյն և աներեւակ աւարար արարիչն , զի երեւեցուցէ զիմ ինչ իւրեանց գուշովն : Եւ այնպս օգն ոչ միայն դէսաւոր սկիզբն է հենաց մերոց . այլ և միջնորդ մերոց զոճարձութեց , նաև միջնորդ կատարելութե հոգւոյս մերոյ , որ 'ի ձեռն օգոյ զտեսակս զգալի իրաց յինքն ընդունի' լսելով և տեսանելով :

'ի ձեռն օգոյ և այլ իմ արարածք' որոց պէտս ունիմք' դարմանեն զմեզ : Արևն լի օդս հասուցանէ 'ի մեզ զլոյս և զջերմութի իւր . և այլ աստեղք նոյնօրինակ զլոյս և զազդեցութիս իւրեանց . զի սա է որով հաղորդի երկիրս լի երկնից : Զուրն անօսրացեալ 'ի գոլորշիս ելանէ լի սա 'ի վեր , և սփռի լի իմ կողմն , և խտտացեալ ցրտութիւն վերին օգոյ' տարեալ լինի շարժմամբ օգոց ցօղել զանձրև իւր կամ զձիւն 'ի վր իմ երկրի . որոց առանց օգոյ անմարթ էր լինիլ . որով և ոչ բոյսք բուսանէին , և ոչ մարդս և կենդանիք կեալ զօրէին : Հուրն ևս 'ի ձեռն օգոյ խտտացեալ' լուսաւորէ և այրէ , և զիմ օգուտ իւր մեզ մատակարարէ :

Զարդ օգոյ : Այլ որ արդեօք իցէ զարդ անդոյն և աներեւոյթ օգոյս , եթէ ոչ լոյսն , որ լի իմ մասունսն իմ թափանցեալ' իբր ոչ եթէ լուսազարդ , այլ դըւխովն 'ի լոյս փոխարկեալ զնա երեւեցուցանէ : Եւ քանի' աննման զարդ չիցեն օգոյն և սքանչելատեսիլ երեւոյթքն որք լինին յօդս' 'ի ձեռն օգոյ : Այն լեռնակոյտ լրթագոյն հրանշոյլ և սպիտակափայլ ամալքըն , որք և յեւս և 'ի մուտս արևու ոսկեճաճանչ և երփն երփն փողփողեն . այն բաղմագոյն հիանալի աղէղն ծիածան անոճանեալ . այն որոտընդոստ փայլատակունքն , և որոտմունք և թռչական աստեղքն , և այլ բոցափայլ երեւոյթք 'ի նմա , զիարդ զաներեւակ օգն հանապաղ կերպարանափոխ առնեն' և սքանչելապէս զարդարեն , մինչև զօգեղէն կամարս լի պատշաճի մարթ էր կոչել թատրոն Տի , կամ տեսարան բընութե :

Այլ սակայն զստորին օդս առաւել ևս զարդարեն գեղեցիկ և քաղցրաձայն թռչնոցն բաղմունի , և անհամար թեւաւոր միջատքն քիթթռունք , և ճանձք և այլ սոցին նմանք . զորս և օգն բարձեալ տանի ընդ իմ Տ , 'ի տես և 'ի զքօսանս մարդկան : Ապա նաև

օգն է բնակարան կենդանեաց . և մարթ է կոչել
զայն՝ երրորդ երկիր կենդանեաց :

ՏՈՒՐ :

Որպէսուհի ԿԵՅ : ՏՈՒՐն աղնոճագոյն քան զօգ՝ է ևս
թեթեւագոյնն , լուծագոյնն , նրբագոյնն , շարժունն ,
և ներգործականն քան զայլ տարերս և երկրաւոր
մարմինս . այլ յաւէտ լուսափայլութիւն և ջերմութիւն
գերազանցէ զայլ տարերօք , նմանակից լեալ երկ-
նային մարմնոց : Իւրով ամենալոյծ նրբութիւնն ընդ
մտանէ յամ մարմինս . և եթէ կարի իմն յորդեացի՝ նոյ
վին լուծականութիւն , և ջերմութիւն և շարժմամբ
իւրով քակտէ և լուծանէ զամ մարմին : Վսկ և
արարիչն ետ հրոյն զբնութիւն ծաւալական , որ ոչ ըմ-
բերէ փակիլ և խտտանալ , այլ յամ մարմինս ան-
գայտաբար սփռիլ , և գրեթէ ամ ուրեք հաւասար
րակշիւ կալ . որով և հուրն՝ որ սփռեալ է ընդ ամ
մասունս տիեզերիս՝ ոչ երբեք գայ և ինքնին կռուի
յորդութիւն՝ ի մարմին ինչ առ ի այրել զայն . և ե-
թէ ուրեք բռնի խճողեացի՝ դարձեալ ինքնին ելեալ
սփռի :

Պիպանուհի ԿԵՅ : Հուրն է սկիզբն և պահպանիչ կե-
նաց իւրով ջերմութիւն . զսա սփռեաց ամ յամ մար-
մինս ըստ չափու որ պիտոյն էր բնութե իւրաքան-
չիւրոցն . ի կենդանիս , ի բոյսս , ի հանքս , ի քա-
րինս , ի հող , ի ջուր և յօդս , առ ի ջերմացուցա-
նել զամ և շարժել թ իւրումն պայմանի : Քանզի
՝ ի բառնիլ ջերմութե՝ սառի ջուրն . օգն չլինի յար-
մար ի շունչ կենաց . հողն ոչ բուսուցանէ ինչ . և
եղեալ բոյսքն չորանան . ձուք և սաղմն ոչ կենդանա-
նան . որով և ծնունդ ոչ լինի . կենդանիք և մարդս
մեռանին , ամ ինչ անգործ և անշարժ մնայ . և բոլոր
վայելչութիւն և կենդանութիւն Յիս բառնի . մինչև թ ի-
րաց ինչ մարթ էր զհուրն հոգի անոճանել Յիս :
Հրոյն ջերմութեն նպաստիւք ոչ միայն կեան մար-
դիկ , որ է ի մարմնի իւրեանց . այլև կերակրին , ե-
փեալ այնու զհում անուաւելիսն . և նովաւ պահպա-
նեն զկեանս իւրեանց ի ձմեռան . և որ պանծալի ևս
է՝ նովաւ լուսաւորին ի մեկնիլն արեւու . մինչև ոչ
զկեանս ժեր և եթ , այլ և զլոյս կիսոյ կենաց մերոց
՝ ի սմանէ ունիմք : Հրոյն ուժգնութիւն առնեն մար-
դիկ և զայն՝ զոր անձին զօրութիւն տկարանան . հա-
լեն

լեն և զտեն զհրահալելիս և զայլ լուծանելի իրս .
 և քակտեալ փշրեն զամ անդակաղմ մարմինս . և զո-
 մանս դարձեալ կարծրացուցանեն . 'ի ձեռն նր բա-
 ղադրեն զայլ և այլ մարմինս 'ի մի , և հուր մուծեալ
 'ի նմ տան նոյ ուժգնութի մեծ , և կամ զայլ և այլ
 զօրութիս զարմանալիս : 'ի ձեռն հրոյ կաղմեն և զա-
 նութս սկսսկսս 'ի սկսս . և զենս 'ի պաշտպանու-
 թի , և զայլ բաղմապիսի արհեստակերտուածս . նո-
 վաւ և պատերազմին , և անաշխատ զանհնարին ա-
 մուրս տապալեն . մինչև ոչ միայն առ բնական , ոյլ և
 առ քաղաքական կեանս տալ մեղ զսա արարչին :

Զօրոյն հրոյ : Եւ արդարեւ զի՞նչ քան զհուր զօրաւոր
 և արագ կայցէ 'ի տարրական Ֆիս : Ո՞ր է որ ոչ հիա-
 ցեալ սքանչապցի լէ ահագին զօրութի և անհնարին
 արագութի կայծական , որ է հուր սաստիկ խտտա-
 ցեալ , որ յական թօթափել յամպոց յերկիր հասա-
 նէ , զվէմս հերձանէ , զերկաթ և զոսկի իսկ գլխո-
 վին 'ի մի թարթափ ական հալէ , և զամ լէ որ հար-
 կանի խորտակէ և անցանէ : Ո՞չ նուազ արդեօք 'ի
 վառօդն վառեալ ' զայսպիսիս է տեսանել , որ ըզ-
 ծանր ռումբս հեռի 'ի բաց ձգէ այնպիսի ուժգնու-
 թք՝ մինչև ծակել և քանդել նոքօք զամրակոււ պա-
 րիսպս . և զերկիր դողացուցանել , և զծանր և ըզ-
 հաստատուն յատակն երկրի 'ի վեր լէ օդս ցնդել :
 Այնորինակ և ստորերկրեայ հուրն ո՞նչ զերկիր առ
 հասարակ շարժէ յառաւել խտտանալն և 'ի ճնշիլն
 իւրում , և զմեծամեծ քաղաքս տապալէ : Եւ թէ-
 սկստնաւ օդ խտտացեալ և փակեալ , ոչ նուազ դործ
 դործէ քան զայս . սակայն հրոյն ուժգնութե և արտ-
 դուէ ոչ հասանէ . մանաւանդ թէ և զիւր զայդ զօ-
 րութի ' գէթ լը մասին 'ի հրոյ ունի , որ սփռեալ
 կայ յինքեան : Եւ 'ի վր այսր ամի՞ ո՞ր գեղ հաւա-
 սարի գեղոյ լուսափայլ հրոյն : Եւ այնպիսի հուրն է
 ևս կատարելագոյն նիւթն 'ի տարրական Ֆիս . յա-
 ւէտ նմանատիպ գոլով երկնային մարմնոց , լուսա-
 փայլութք , թեթեւութք , արագութք , և զօրութք .
 վստորոյ և 'ի սմանէ անցցուք 'ի ճառն եթերական
 մարմնոց :

XX

Ճ Ա Ռ . Գ :

'Ի ՎԷ ԵՐԵՄԻ Ե ԵՐԵՄԻԱՅԻՆ ՏԱՐԺԱՐԴ :

Ի վեր քան զտարերս և զտարրականս՝ են երկինք և երկնային մարմինք, եթէ տեղեալ, և թէ աղ- նոճութիւն և զօրութիւն և փառօք : Քանզի ո՛ր է, որ յերկինս զաչս իւր կառուցելայիցի, և ոչ հիացել զարմասցի ը ամենակալ զօրութիւն արարչին, և ընդ բազմապատիկ իմաստունի և բարութիւնն, որ արար զայնպիսի մեծաքանակ և սքանչելի արարածս :

Մեծութիւն և գեղ Մննատ է մեզ անհնարին բարձրու- երկնային : Թին երկնից, և ը նմին համեմա- տութիւն առաւել անհաս է անգին մեծութիւնն . մինչև առաջի երկնից մեծութիւն՝ բովանդակ մեծութիւն երկրիս լինել կէտ մի աննշմարելի . որպէս ապացու- ցանեն աստեղաբաշիւք : Եւ այս անհաս մեծութիւն երկնից, է 'ի ձեռ բոլորչի, որ է կատարելագոյնն յամ- ձեւս . որով և զամենիւթական արարածս 'ի ծոց իւր փակեալ կրէ : Անապական է ևս աղնոճութիւն, և սքան- չելի գեղով և փառօք յանհամար լուսաւորաց անտի- իւրոյ պայծառազարդեալ . մինչև չէ հնար մեծա- գոյն ինչ և չքնաղադոյն և լծաւայել յերևելի անըզ- գոյն արարածս ածել զմտաւ քան զերկինս . ո՞նչ և լծային տառքն վկայեն, եթէ * Երկինք պատմեն զփառս ան . և զարարածս ձեռաց նր պատմէ հաստա- տութիւն || սաղմ. ԺԸ :

Փառք արեգական : Երկնային մարմինք որով զարդա- րին երկինք և լուսաւորի երկիր՝ են արեգակն և լու- սին և աստեղք : Արեգակն ը մեզ երևելոյ՝ է ևս սքանչելին 'ի մէջ ամ աստեղաց : Նա է Տ ինչ լու- սոյ բիւրապատիկ մեծ քան զերկիր . անչափ սասա- կուն լուսոյ իւրոյ պայծառ և գեղեցիկ զնա երևեցու- ցանէ քան զամ երևելի արարածս . լուսապիւռ ճա- ռագայթարձակութիւնն սքանչելահարաչ փառօք զնա զարդարէ . և զանբաւ մեծութիւն փառաց արարչի իւ- րոյ յայտ յանդիման քարոզէ : 'Ի սմա տեսանէ մարդն զնմանութիւն փառացն՝ զոր զգեցուցանել ունի լծ մարմ- նոյ իւրում 'ի յարութեն արդարոց . և զնարդ յիւ- րաքանչիւր նոճագի տեսանելոյ զարեգակն, ոչ յորդո- րեոցի նա 'ի սէր և 'ի ծառայութիւն այնպիսի անբաւ ա- ռա-

ռաատաձեռն ան. որ զմեր դուզնաբեայ և զնչին ծառայութիս, այնպիսի անդուգական արփիափայլ փառք խոստացաւ վարձատրել:

Մեծութիւն պայ. Լոյսն արեգական ոչ զնա միայն զարծառութիւնն է: Գարէ, այլ և զերկիր և զայլ բնութիւն աստեղս. քանզի այնչափ է մեծութիւն և սաստկութիւն պայծառութեանն, և այնչափ հեռաձիգ ծաւալումն շառաւիղաց նր, մինչև հասանել նոյն յերկիր՝ յայնքան անհնարին բարձրութիւն. և ոչ միայն յերկիր, այլ և յայլ հարկւրապատիկ հեռագոյն մոլորակ աստեղս, և հազարապատիկ մեծագոյնս քան զերկիր. և այնքան առատութեւն ձգի Լոյսն արեւու յամեն 'ի նոյն և լուսաւորէ զնոյն. մինչև այնքան մուրացիկ լուսոյ մոլորակաց անդրադառնալ 'ի նոցանէ, և յայնքան բարձրութիւն հասանել մինչև առ մեզ, և պայծառափայլ երևիլ մեզ և լուսնոյ, և զերկիրս զայս համայն, նովին մուրացիկ լուսովն գլխովին լուսաւորել: Ահա այսքան է առատութիւն և սաստկութիւն լուսոյ արեգականն. մինչև միութիւն արեգականն ոչ միայն ինքեան է փառք անդուգական, այլ և արարչի իւրում որ միով և եթ արեգակամբ լուսաւորէ զայնչափ ահագին ընդարձակութիւնս երկնից: Քանզի եթէ երկու կիմ բազում արեգակունք լինէին, նոցուն լուսոյ պարտ էր նոճազ լինել քան զսորայն. զի մի հրդեհեալ այրեացեն զերկիրս ամ. և յայն սակս ոչ հասանէին փառք երկուցն և բազմացն իսկ՝ միոյս այսմիկ միայնոյ: Չարմանալ արժան է ապաքեն և իմաստութիւն արարչին, որ զարեգակն յայնչափ հեռաւորութեւն զետեղեաց, մինչև պայծառութեւն լուսոյ նր հասնելոյ յերկիր՝ լինել համաչափ մերումս տեսութեւն և իրացն երևելեաց: Քանզի եթէ առաւել մօտ լինէր երկրի 'ի սաստիկ պայծառութեանն ոչ երևեցուցանէր զգոյնս իրացն որոշ և յստակ որպս և երևն, այլ առաւել սալիտակ, և իբր անգոյն. և շրջուցանէր արդեօք և զայս մեր: Իսկ եթէ առաւել հեռի լինէր յերկրէ քան զոր է նոճազէր և պայծառութիւնն նր. որով ոչ ինչ պայծառ տեսանէաք, և 'ի հեռուստ նշմարէաք և ոչինչ:

Գերազանցութիւն և Այլ միցէ որ կարասցէ իմ բաւապիտանութիւնն: Կանին պատմել զգերազանցութիւն և զօգուտ լուսոյ արեգական, և իմ արժանւոյն գովել զկարողութիւն և զբարութիւն արարչին վստեղ ծանելոյ նորա զայն: Չինչ քան զլոյս գեղեցիկ և սքանչելի 'ի նիւթական արարածս. և զինչ քան զայն կա.

կարևոր և օգտաւաստ : Լոյսն է երևեցուցիչ և զար-
դարիչ իմ նիւթական արարածոց . Լոյսն է ջերմացու-
ցիչ և կենսագործիչ ձմի . Լոյսն է բերկրեցուցիչ և
զոհարթացուցիչ ամենեցուն : Առանց լուսոյ՝ այլ
ձմ զգալի արարածք , աներևոյթ , անպտուղ , և տն-
գործ մնային , այլոց և ինքեանց իսկ անպիտան մնա-
ցեալ . առանց լուսոյ ոչ վայելէլ մարթ էր մեզ զա-
րարածս ձյ և ոչ զանձինս մեր . և կեալն իսկ զիւրդ
էր կարելի յանլոյս խաւարի . իսկ լուսով տեսանեմք,
գործեմք , և վայելեմք զձմ . պահեմք և դարմանեմք
զկեանս մեր : Լուսով արեգական ջերմանայ երկիր ,
որով բուսուցանէ զբոյս իւր՝ ի պէտս կենաց մար-
դոյ և կենդանեաց . գոյացուցանէ ի ծոց իւր հան-
քըս՝ զոսկի և զարծաթ և զայլ նմանիս , զականս պատ-
ճականս , և քաղինս աղնիճս՝ ի պէտս մարդկան :
Ջերմանան և օդ և ջուր , որով ոչ սառին կենդանիք
որք շնչեն զայնս և շրջին ի մէջ նոցա . և ոչ տուենիք
գօսանան : Ջերմութիւն լուսոյ արեգական ի ջրոյ և
յերկրէ գոլորշիք ի վեր ելանեն հանապազ . ուստի
ցօղ և անձրև և հողմուռք լինին ի պէտս կենաց ձմի :
Եւ զի մի զձմն մի լուսովէ ասացից . Լոյսն արևու է
ծնուցիչ , աճեցուցիչ , պահպանիչ , և զարդաբիւծ ձմ
արարածոց . և ինքն ոչ իճիք զարդարի՝ զի չիք ինչ
գեղեցիկ քան զինքն : Եւ անկիր , անապական և ան-
լմբունելի , թափանցիկ և թափանցօղ , ամենանրբին ,
ամենաթեթև , ամենարագ , որ յական թօթափել յայն-
չափ բարձրութիւն անտի արեգական առ մեզ հասա-
նէ : Եւ այնպէս լը տանելոյ նիւթականութեն երևե-
ցուցանէ յինքեան զկատարելութիւն հոգեղինացն , և
նորին իսկ ձյ իմանալի լուսոյն , գոլով ևս կատարե-
լագոյն արարած նր՝ ի մէջ սոսկ նիւթական արարա-
ծոց . և յայն սակս թերևս զսա նախ քան զայլ ինչ
արար արարիչն , իբրև գործ առուել արժանի ինք-
եան , և երևեցուցիչ կարողութիւն և փառաց իւրոց
քան զայլ նիւթական արարածս :

Անհոյար և ինք . Եւ ոչ իսկ Լոյսն անմուտ և շողշո-
ղալոյս ասպեղս : զուն աստեղացն նոճուղ է քան զա-
րեգականն . քանզի և նոքա են մի մի ինքնալոյս արե-
գակունք՝ մեծութիւն և պայծառութիւն նմանեալ նմին .
բայց առ անհամեմատ բարձրութիւն որով հազարա-
պատիկ և բիւրասպատիկ բարձր են ի մէջ քան զարև
փոքրիկ երևինց քանակ և Լոյս . մինչև յոլովագունից
՝ ի նոցանէ առ կարի բարձրութիւն բնաւ իսկ չերևիլ .

սակայն դիտարկումք միայն մարթ է զոմանս տեսանել :
 Եւ ոչ երեւին թէ Եւ այդու ոչ եթէ թերանայ զարդ
 ամասաբեղք : Երկնից , այլ մանաւանդ լրանայ .
 քանզի առ 'ի զարդարիլ բովանդակ անհաս և անըմ
 բռնելի ընդարձակուէ և բարձրուէ երկնից՝ հարկ
 էր բազմաց յաստեղաց անտի տներուոյթ մնալ 'ի մե-
 լոց աչաց : Եւ ոչ իսկ այսու թերի մնայ մեզ երեւալ
 գեղն երկնից , և մերս ը այնր զոճարձուի : Քանզի
 որովհետեւ ոչ տեսանեն աչք մեր զբոլոր ընդարձա-
 կութիւն երկնից՝ այլ կարի իմն փոքր քան զոր է , չէր
 հարկ , և ոչ իսկ կարելի՝ զամ աստեղս բովանդակ
 մեծութե նր տեսանել . այլ զայնքան աստեղս միայն՝
 որքան պահանջէ զարդն այնր չափու երկնից՝ որով
 չափով մեզ երեւի . և ահա զայնքան աստեղս և եթ
 տեսանեմք . որով և երկնիքն ը բաւականին զարդա-
 րեալ երեւի մեզ , և ը բաւականին զոճարձացուցա-
 նէ զմեզ : Աւր եթէ սմին հակառակ յայնմ ընդար-
 ձակութեան երկնից զոր տեսանեմք՝ ամ աստեղք ե-
 րեւին մեզ , ոչ եթէ զարդարէին զերկինս և զմեզ
 զոճարձացուցանէին , այլ անհամար բազմութն իբրեւ
 միատարած լոյս ինչ երեւին , և զգիշերն 'ի տիւ փո-
 խէին . և զաչս մեր փոխանակ զոճարձացուցանելոյ
 իրատեալ նեղէին : Եւ չասիցես , թէ աստեղքն ամ վն
 մեր ստեղծան յոյ , ապա պարտ էր ամենեցուն նոցա
 երեւիլ մեզ : Քանզի ահա և աստեղքն՝ որք են 'ի հա-
 րաւային կողմն երկնից , ոչ երբէք երեւին մեզ հիւսի-
 սաբնակացս . և ոչ՝ որք բնակէչ են 'ի հարաւ յայնկոյս
 հասարակածի երկրիս՝ տեսանեն զմեր տեսեալ հիւ-
 սասկողմեան աստեղս . զի գիրք երկրիս խափան լի-
 նի . և սակայն վասն մեր և վն նց ստեղծան ամ աս-
 տեղքն , և ոչ միայն մասն այն որ երեւի : Ապա ոչ
 յայն սակս զի ամ աստեղք վն մեր ստեղծան՝ հարկ
 'ի վր կայր ամենեցուն երեւիլ մեզ . զի ոչ լուս առ 'ի
 զոճարձութի մեր ստեղծան , այլ և յօգուտ . զոր և
 առանց երեւելոյ մեզ կարեն մատակարարել :
 Եւ եւ լեծի թէ Գե. Այլ սակայն 'ի վր այսր ամի ոչ
 տեսնել ամասաբեղք : Իսպառ զրկեալ մնացուք 'ի տեսու-
 թէ նց . եկեսցէ որ՝ յորում յարուցեալ զմեզ արար-
 չին 'ի նոր և յանմահ կեանս , վերացուցէ յերկինս ,
 և ցուցցէ մեզ զամ սքանչելի զարդս նր . յորոց 'ի տե-
 սուէ վայելեացուք յանվտիւն յաւիտեանս : Քանզի
 ամ արարածք ստեղծան յոյ 'ի զոճարձութի ընտրե-
 լոց իւրոց . և վն այսորիկ սքքն տեսցեն ոչ միայն

դհրաշակերտան արքայուէ երկնից, այլև զայնս՝ որք
արտաքոյ են նորին:

ԳԷՂ և ՖԵՌԵՐԻ Աստէն հարեանցի 'ի գէտ վարկա-
երկնից արքայուէ: Նիմ յուշ ածել զմեծութի զարդու
արքայութեն: Քանզի եթէ զնեքին յատակն արքայ-
ութե երկնից՝ որ արտաքոյ է արքայութեն՝ անթիւ
և անհամար արեփափայլ աստեղօք զարդարեաց ա-
րարիչն 'ի զոճարձութի իւրոյ սիրելեաց, քանի՞ ան-
թիւ, և սքանչելահրաշ զարդուք չիցէ զարդարեալ
զբուն յատակն, և առաւել ևս զվերնականարն ար-
քայութե: Քանզի չէ ինչ հաւանական կարծել, թէ
'ի հայիլ սբցն 'ի վերկոյս՝ չունիցին ինչ տեսանել և
զոճարձանալ, որք ունին զայնքան անհամար սրտ-
ճառս զոճարձութեց 'ի նայիլն 'ի խոնարհ. այն զի ե-
թէ առ վայելչութի սյսր աշխարհի ոչ բաւական հա-
մարեցաւ ան զարդարել զերկիր լերամբք և տնկօք,
այլև զվերին օդս զարդարեաց ամպօք, և զերկինս աս-
տեղօք. զի յսր կոյս և զաչս շրջեսցէ մարդն՝ զոճար-
ճասցի, ապա ո՛րչափ առաւել յամ կողմանց զարդա-
րեալ իցէ զարքայութին երկնից, զորոյ սքանչելա-
հրաշ զարդուց զորովսութին անմարթ է մեզ գու-
շակել. իմ վկայելոյ անծեղէն գրոց: Ընդ անկարծելի
գեղեցկութե արքայութեն՝ անըմբռնելի է և մեծու-
թի նորա. քանզի եթէ մեծութի աստղալից հաստա-
տութե անհաս է մեզ, քանի՞ օն առաւել մեծութի
արքայութե երկնից, որ յոյժ բարձր է քան զայն:
Այլ յաղագս արքայուէ և զոճարձութե սբցն, միւ-
սանդամ ունիմք խօսիլ 'ի մասն ք. 'ի ճառ է:

ԱՎԵՂԻ ԺԷԼԱՐԻ: Յետ ինքնաւոյս աստեղաց որք որո-
շին 'ի շողշողուն փայլմանէ իւրեանց, են առաւելքն
որք առանց փողփողելոյ անշարժ ցայտեն զլոյս իւր-
եանց. որք և կոչին մոլորակք: Եւ սց լոյսն ոչ է
ինքնաբուղիս, այլ յարեգականէ լուսաւորին, և ըզ-
լոյսն զայն արեգական անդրէն առ մեզ ցոլացուցա-
նեն: Եւ քանզի բաղմօք մերձ են երկրի քան զինքնա-
ւոյս աստեղան, նմին իրի և առաւել մեծ և լուսա-
փայլ երևին քան զնն. և նոյնօրինակ առաւել ներ-
գործեն յերկիր:

ՀԵՍԻՆ և ՇԳՈՒՄ ՆԵ: 'ի սոսա՝ լուսինն քան զամսն մեր-
ճաւորագոյն գոլով երկրիս, առաւել մեծ և լուսա-
ւոր երևի քան զամ աստեղս, և առաւել աղդէ յեր-
կիր: Նա է զարդ և մխիթարութի գիշերոյ. նա է
անձաւառ ճշարդ Տիմ 'ի մթան իսաւորի. նա է չափ
Ժա.

Ժամանակաց տարւոյ, քի ամսոց և շաբաթուց իւրով
գեղեցիկ դիմափոխութեն. նա է որ ազգէ 'ի ջուրս
ծովու, և շարժէ զնա ը իւր. և յօգս, զոր նոյնպէս
շարժէ, և ցամաքեցուցանէ, կամ խոնաւացուցանէ
գոլորշեօքն զորս ձգէ 'ի ծովէ յօգս. և նա է որ ազ-
գէ յերկիր և 'ի բոյսս, ևս և 'ի մարմինս կենդանեաց
և մարդոյ, նպաստելով նց յաճումն և 'ի սնունդ.
մինչև զկնի արեգականն՝ լուսնոյ լինել առաւել օգ-
տամատոյց Յիս քան զամ աստեղս :

Ահա այսու օրինակաւ երկնային մարմինք ոչ միայն
սքանչելի զարդ են Յի՝ աննման գեղով և լուսաւորու-
թիւ իւրեանց, այլ և օգտակարք նմին. սատար գոլով
կենաց մարդկան և կենդանեաց, աճման բուսոց, և
գոյուէ այլ ամ իրաց. քի հանքաց, ականց, քարանց
և մարգարտաց :

XX

Ժ Ա Ռ. Դ :

'ի Էրայ Բուսոց :

Սիք յանդգայ արարածս ինչ՝ որ առաւել յանդի-
ման արասցէ մեզ զարարչապետին իմաստութի
և զբարութի՝ իբրև զբոյսս. որք են գործք ճարտա-
րութենն ան, արարեալք 'ի նմանէ 'ի փառս իւր, յօ-
գուս և 'ի զոճարձուէ մեր : Չիք 'ի նմ և ոչ տերև
մի փոքրիկ, յորում ոչ ակներև փայլեացէ ճարտարութի
և արհեստ գերմարդկային և թծավայել՝ վն սքանչելի
հիւստճածոյն և ամենակատար համեմատութեն որով
է կազմեալ : Եւ զի՛նչ արդեօք պարտ իցէ ասել ըզ-
կենդանի գունոցնց. յոր ոչ ժամանէ արհեստ մարդ-
կային. և կամ զպէսպէս հոտոց նց և զհամոց, որոց
ամենայնն՝ է քմաց իրիք ախորժելի :

Բոյսք կազմեալ եղեն յարարչէն բազմամանոճած մա-
սամբք ը իմիք նման կազմութե մարմնոյ կենդանեաց.
և պատշաճեցան առ տեսակ ինչ կենաց որ զուրկ է 'ի
զգայութե. քանզի բողբոջումն նց, սնունդ և աճումն,
հուսկ ուրեմն և գօսացումն, զնմանութի ծննդեան,
սննդեան, աճման և մահու կենդանեաց առաջի առնէ :
Սերմանք Բուսոց. Ամբ բոյսք 'ի սերմանէ բողբոջին.
և Պապէանք նոցա : յայն սակս քաջ պատասպարեաց ա-
րարիչն բնութե զսերմանս նց, սրատեալ զնմ թաղան-
թիւ, և փակեալ զոմանս յայլ թանձրագոյն մաշկի
Բ

իբրև 'ի պարկի ֆ Է տեսանել զսերմանս արմատաց
 և ընդոց , կմ 'ի մարմնի պտղոց որպիսի են սերմանք
 խնձորոյ , տանձի , թղոյ ևն . կամ 'ի մէջ կարծր կե-
 ղւոյ . և այլ մաշկի , ին որում տեսանեմք զսերմն նշոյ ,
 ընկուզոյ , կաղնոյ ևն . և կամ 'ի մէջ կարծր կեղւոյ
 և պտղոյ միանգամայն , ֆ են սերմանք դիւրահերձ
 պտղոց , չորոյ , դեղձի , ծիրանւոյ ևն : Որով և սլա-
 տապարին սերմանք 'ի ցրտոյ և 'ի սառտիկ ջերմու-
 թէ արևու , 'ի տամկանալոյ յանձրեաց ' և յառաւել
 խոնաւուէ օդոյ , և յայլ պատահարաց . որպիսի են
 վտանգ խորտակելոյ 'ի թօթափելն յերկիր . յոյր սակս
 և սերմանք բարձր ծառոց կարծրակեղև են : Այս-
 պիսի պատասպարանօք ժամանակս բազումս անվնաս
 մնան , և ոչ կորուսանեն զսերմնական ջորութի իւր-
 եանց :

Չափ «երմանց : Չափ մեծութե սերմանցն ոչ է հա-
 մեմատեալ մեծութե տնկոյն՝ որ ելանէ 'ի նմանէ .
 քանզի յոչով տեսակք մեծամեծ ծառոց 'ի մանր սեր-
 մանէ յառաջ գան 'ի ցոյց ամենակարողութե արար-
 չին . այլ մեծ սերմանք իբր 'ի բազումս նք են , որք
 տոճան յարարչէն 'ի կերակուր մարդոյ և կենդանեաց
 իբրև զայլ սլառուղս . որպիսի է ընկոյզ , նուշ , կա-
 ղին , շագանակ ևն :

Թի՛ւնոյս էր ինքն : Թի՛ւ սերմանցն իւրաքանչիւր
 տնկոցն բազում է յոյժ , մանաւանդ այնոցիկ՝ որոց
 սերմանք մանր են , և լինին կերակուր , ֆ է ցորեան ,
 դարի , կորեակ , ևն . կամ ծառայեն յայլ պէտս . ֆ
 կանեփ . թէսլէտև ոչ մի 'ի սերմանց դտանի , որ չու-
 նիցի օգուտ բազում . զի յոմանց ելանէ իւղ . յոմանց
 ալիւր . ոմանք օգտակար են ակտից ինչ հիւանդու-
 թե . և ամքն սնունդ լինին թռչնոց կամ մանր զեռ-
 նոց , յորոց բազումք առ կարի փոքրկութեն ոչ ան-
 կանին ի մերովս տեսութ : Բոլոր մարմինս սերմանն
 ոչ է յատուկ սերմն , այլ փոքրիկ մասն ինչ միայն ,
 որ իբրև զկակուղ բևեռ ինչ միտալ կայ 'ի վերին
 մասն մարմնոյ սերմանն . իսկ այլն ամ է 'ի սնունդ ե-
 թէ բուն սերմանն , և թէ մարդոյ և այլոց կենդա-
 նեաց : Եւ ևս բաց 'ի ծառայելոյ բուսական սեր-
 մանց 'ի սլէտս կենդանեաց , գոլով նց բացօթեայք
 ներքոյ անկեալ են բազում վտանգաց , եթէ 'ի խառ-
 նակուէ օդոց , և թէ յայլ սլատահարաց , նախ և ըզ-
 կնի բողբոջմանն . քանզի բժմ մատաղատունկք դիւ-
 րավնասք են , և դժոճարաւ հասանեն 'ի չափ : Այս

և յայս սակս պարտ էր սերմանցն տուտ լինել, զի
'ի բզմց անտի գէթ ոմանք ապրեացին, և սկիզբն լե-
ցին անկոց:

Եւ քանզի առատուի սերմանց միոյ անկոյ՝ կարէր լե-
նել թ իրաց ինչ խափան բողբոջման ամենեցուն և 'ի
չափ հասանելոյ, եթէ ամ սերմանք չէ տնկով 'ի փոք-
րիկ վայրի անդ անկեալ արմատս ձգէին. յայն սակս
և արարիչն նախագէտ ամի, ոչ միայն զմեծ մասն արն-
կոց մանրասերմն արար, զի հեռագոյնս ձգեացին 'ի
հողմոց, այլ և բազմաց 'ի սերմանց անտի ետ մաղ ա-
ղուամազ. որովք իբրու թեօք 'ի գոյզն հողմոց թու-
ցեալք սերմանին ցիր և ցան չէ երկիր:

Բողբոջման սերմանց: Իսկ զօրինակ բողբոջելոյ սեր-
մանցն այսպէ ծանիցես: Փոքրիկ բողբոջն՝ որ կայ փա-
կեալ 'ի մարմնի սերմանն, է միայն յատուկ և բուն
սերմն. որ և երկի մեծ խոշորացուցիւ 'ի ձև բու-
սոյն կամ ծառոյն որ 'ի նմանէ ունի յառաջ դալ:
Որովմ զհետ դայ, թէ արարիչն ամենակալ և ամենա-
շարտար՝ զմասունս նաև մեծաքանակ ծառոց 'ի փոք-
րիկ յայն բողբոջ ամփոփեաց. և թէ առ 'ի մեծա-
նալ և 'ի չափ հասանել ծառոյ, ուն և այլ բուսոց,
խնդրի միայն սնունդ բողբոջին, առ 'ի աճել և յըստ
ոճարանալ մասանց նորա, որով կարողացին պարզիւ
յերերաց, և հասանել 'ի բնական չափ իւրեանց՝ որ
սահմանեալ է նց յարարչէն:

Ապա 'ի թաղիւ սերմանն 'ի հող՝ սկսանի ծծել ան-
տի զհիւթ սննդարար, որով տամկացեալ մարմնոյ
սերմանն՝ մատակարարէ ներքին բողբոջին սնունդ ա-
ռատ. յորմէ արծարծեալ բնածին ջերմութե նորա՝
սկիզբն առնէ բողբոջելոյ: Եւ նախ երկոքին նուրբ
մաշկքն որք պատեալ ունին զբողբոջն 'ի մարմնի անդ
սերմանն՝ ուռճացեալ և աճեցեալ ելանեն 'ի հողոյ
արտաքս 'ի ձև երկու տերևոց՝ առ 'ի պատրաստել
դէլս բողբոջին, և քաջ պատսպարել զնա յամ կող-
մանց, ևս և թ մասին սնուցանել. և կամ նոյն իսկ
մարմին սերմանն բաժանեալ յերկուս հատուածս ե-
լանէ 'ի հողոյ յառաջքան զելանել բողբոջին: Ուն
և նուրբ ծայրն բողբոջին իջեալ 'ի ծոց հողոյ և բա-
ժանել 'ի բզմ մանրաթելս՝ ձգէ արմատս, և ծծեալ
զհիւթս 'ի հողոյ հասուցանէ 'ի մարմին կմ 'ի ստուճա-
րագոյն ծայրն բողբոջին, յորմէ սնեալ և աճեցեալ
նր՝ ելանէ արտաքս 'ի հողոյ չէ մէջ երկուց յառաջա-
գոյն բուսեալ տերևոց. և 'ի կարծրանալ իւրովմ

Ըն բաւականին՝ չորանան այն երկու պատասպարիչ տերեւք՝ իբր այնուհետեւ աւելորդք, և բողբոջն օր ըստօրէ աճեցեալ և բարգաւաճեալ՝ հասանէ ի բնա կան չափ իւր Ըն պահանջելոյ տեսակի իւրոյ :

Տեսակ ԲՈՒՍԱՅ : Տեսակք բուսոց բնէն յոյժ . մինչև ցայժմ առաւել քան զերեսուն հազար տեսակս բուսոց գտին մարդիկ . և քանի՞ հազար տեսակք ի նոցանէ ոչ կայցեն ի յատակս ծովու՝ ծածկեալք ի մերոց աչաց . և կամ առ փոքրիկուէ իւրեանց ոչ ան կանին Ը տեսուք : Եւ ի մէջ այսր բազմուէ չգտանին և ոչ երկու տեսակք հաւասարք կատարելուք . այլ իւրաքանչիւրքն մի քան զմի՝ աստիճան քան զաստիճան կատարելք են , մինչև կատարելագունին ի նոյն մօտաւորիլ և կենդանեաց :

Այս նմ տեսակք բուսոց յերկուս ընդհանրագոյնս սեռս մարթին վերածիլ յանկատարս, և ի կատարեալսն : Կատարեալքն են՝ որ ունին արմատ և վերաբողբոջ՝ բղխեալ յարմատոյ տնտի, եթէ բուն իցէ այն ոստովք և տերեւօք և պաղովք, եթէ եղէգն կմ ծոցս կմ սին սաղարթ : Իսկ անկատարք են՝ որոց կմ պակասի արմատ, և կամ վերաբողբոջն յարմատոյն, և կմ անկատար օրինակաւ ունին զայնս :

Անկատար Բոյսք : Ի մէջ անկատար բուսոց այն է առաւել ստորին՝ որոյ կազմութին է նոճազ գործարանաւոր, և զուրկ է յայլ և այլ մասանց . որով և մօտաւորի քարանց և հանքաց :

Ախտն Բոյս Աւելան : Այսպիսի է առ լատինս վիսսոն կոչեցեալ բոյսն նրբաթել, անարմատ, անտերև և անտերմն . բուսանի ի ջուրս . և բազմանայ նորաձև օրինակաւ՝ բաժանելով փոքր մի աստճարացեալ թելից յերկուս նրբագոյնս . կամ հոտանելով միոյն յերկուս . և սովին օրինակաւ եթէ և մարդիկք հասցեն զթելս նոյն ի բզմա՝ բազմանան : Այս թելք չորացեալք ի ցամաքի, և պահեալք այնպէս զամբզմա, եթէ յետ այնորիկ արկցին ի ջուր՝ դարձեալ սկսանին աճիլ . և այնպէս անդրէն ստանան զկորուսեալ տնկական կեանս իւրեանց : Այն կանաչ խոտածածկոյթ թելանման ի յատակս լճաց և աւազանաց ջուրց, ոչ այլ ինչ է՝ եթէ ոչ անթիւ կուտա կուծի վիսսոնի բազմօրինակ մանուածելոյ, որ և ապա ելեալ յերեսս ջրոյն՝ ծածկէ և զոյն : Եւ քան զի ի բնութե իրաց դրեթէ չգտանի ինչ միատեսակ, վն այնորիկ դտան և այլ քանի մի սմին նման անարմատ

մատ և անտերմն բոյսք • որք բազմանան ինքնաբաժ
հատմամբ • բայց քանի՞ այլևս ունին գտանիլ • որով
հետև և՛ ի կենդանիս բնութեամբ են , որք բազմա
նան այսու օրինակաւ • որպէս՝ ի ճառն կենդանեաց
ցուցցի :

Այլ և գետնախնձոր ինչ անտերև և անծիղ , որ բու
սանի ի մէջ հողոյ և ոչ ելանէ արտաքս • և է սա՝
արմատ ինչ սոսի , կի՞ պտուղ բոլորակ , սնկանման ,
որ ունի յինքն դերիս կի՞ զչորս սերմանս • որ և այս
պիսի անպաճոյճ կազմութեւն , ոչ թո՛ւի բազմօք ա
ռաւելուլ քան զվերոգրեալդ վնասոն :

Սենկի : ի վեր քան զսոսա թո՛ւին լինել սուկիք (ք
մանթար) • որք չունին տիրապէս արմատս , այլ զնմա
նութիւն ինչ արմատոյ , որոց ծղօտ և տերև են միա
տեսակ փուղձ և կակուղ : Անին և սերմանս , որք
իբրև զմանր փոշի մածեալ կան ի վր տերևոց նց •
և ոմանք ի նոցանէ տան նաև մանր ծաղիկս , որք մի
այն խոշորացուցի՛ւ երևին • քանզի բնութեամբ են
սնկոց : Բուսանին մք ի վր երկրի , և ի վր արմատոց
և բնոյ ծառոց և փուտ փայտից , և սնանին հիւթովք
որ յօդս գտանի : Երևին յանկարծ զկնի անձրևաց ,
քանզի ի խոնաւութե՛ւ արագ աճին , և ի սուղ Ժմկի
ի չափ իւրեանց հասանեն : Գոյնք նց չեն ստորին
քան զծաղկանց , և այն աստիճանաւոր կարգաւ ա
ռաւելեալ • որք և զարդարեն զերկիր զկնի անձ
րևաց աշնան՝ յապակտնիլ տերևոց ծառոց : Ոմանք
ի սնկոց են ուտելի , և ոմանք թուհաւոր • այլ սա
կայն լինին դեղ բնութեամբ ակտից :

Լոս : Զօրէն սնկոց բուսանի և լոս՝ եթէ ի վր երկ
րի , և եթէ ի վր ծառոց և ի վր քարանց : Իսկ լոսք
կի՞ մամուռք , են ևս մանրագոյն և նրբագոյն խոտք •
որք ունին արմատ և ծիղ և զսերմն ծաղկամբք հան
գերձ • որպէս խոշորացոյց ապակեօք մարթ է տեսա
նել • և սմին իրի են տիրապէս բոյսք կատարեալ , այլ
առ մանրութեւն ի անկատարս համարին : Սերմն սց
է մանրիկ փոշի ինչ սեաւ փակեալ ի մաշկի ի գա
գաթան նց • որ տակայ սաստիկ տապոյ և ցրտոյ , ոչ
կորուսանելով զսերմնական զօրութի իւր զամս բնութեամբ
և յայն սակս լոսք քան զայլ բոյսս յաճախուլք գտա
նին յամ տեղիս : Սոքա ըստ սիղոյ ծածկեն զերեսս
երկրի • ոչ բուսանին և աճին իբրև զայլ խոտս յա
մառան , այլ ի ձմեռան երբ նք չորանան • որով և
ծածկեն յայնժամ զանշուք մերկութի երկրի , և սրա
հեն

Հեն զարմատս խոտոց և ծառոց և զանկետոյ սերմա-
նըս նց 'ի սաստկութե ցրտոյ . նուե զծառս գլխովին
բուսանելով խիտ 'ի վր կեղևոյ նց . քանզի ջերմ են
բնութք : Իսկ 'ի սկիզբն գարնան յորժամ սակաւ
ինչ ջերմանայ երկիր , և սկսանին այլ խոտք բուսա-
նիլ ինքեանք չորանան և մնան միայն 'ի տեղիս , ուր
բժմ խոնաւութի կայցէ : Բայց սակայն որ սքանչե-
լին է՝ յանձրեւոյ կմ 'ի խոնաւ օդոյ տամկացեալ չո-
րացեալ լօռին՝ անդրէն դալարանայ . և եթէ պա-
հեսցի չորացեալ զամս բզմս , և ապա արկցի 'ի ջուր ,
զկնի սուղ սլահու դարձեալ դալարի :

Ընդ սոսա մարթ է գասել և զբորբոս ամ խոնաւ
երաց՝ որք սկսանին փտիլ . ք է բորբոս խիւսի , հա-
ցի , պտերոյ , ապականեալ կերակրոց ևն , որք են
խակական բոյս : Քանզի և լօռն է իբրու բորբոս ինչ
խոնաւ փայտից , և քարանց , և խոնաւ հողոյ :

Լիւնն , կ՛ Լրաժաբոյն : Կայ և այլ սեռ մանրիկ բու-
սոց լիքէն կոչեցեալ առ լատինս , ք արած . քանզի
երևին իբրու արած փայտի և այլ մարմնոց : Ոմանք
'ի նոցանէ կարծրակեղև են , և այլք կակղակեղև .
ոմանք կարի իմն տափարակ 'ի ձև դրամոց կամ կի-
տից . և այլք սակաւ ինչ վերաբոյս կմ ուռուցեալ ,
և ստեղծաւոր : Ունին և սք ծաղիկս և սերմանս՝ որք
չերևին աչօք , այլ միայն խոշորացոյց անլակեօք . զորս
և հողմն ցանէ լէ երկիր , և 'ի վր ամ մարմնոց . որք
և մածնուն 'ի վր նց թելեք ինչ իբրեւ արմատովք ,
և աճեալ սնանին խոնաւութե օդոյ : Եւ յայն սակա
ափուեալ են այս մանրիկ բոյսք ոչ լոկ 'ի վր հողոյ և
կեղևոյ ծառոց , այլ և 'ի վր քարանց և կղմնարաց և
որմոց , և որ սքանչելի ևս է՝ նաև 'ի վր վեռնիճեալ
անօթոց , ևս և 'ի վր ապակեոյ գտանին . և երևին
իբրեւ արած ինչ թխադոյն կմ դեղնագոյն կմ սևա-
գոյն կմ փոքր ինչ կանաչագոյն , որ յոլովակի թոճի
մեղ լինել աղտ ինչ , և այն զի բոյս է ճշմարիտ , ու-
նելով և ծաղիկ և սերմն . զոր ոչ ոք կարծէր , եթէ
չէր ստուգեալ զայն մարդկան խոշորացուցիւն :

Կապարեալ Բոյսք : Կատարեալ բոյսք լէհանրապէս բա-
ժանին 'ի դալարիս , 'ի թուփս , և 'ի ծառս :

Դալարիք : Դալարիքն ըստ մեծի մասին կարճիկ են ,
նուրբ , կակղամարմին , գողտր , հիւթալից և սակա-
ւակեաց . քանզի իբր 'ի բզմս ոչ տեեն աւելի քան
զմի ամ : Անհամար են սոցա տեսակք և թիւ բաղ-
մութե , որով ծածկեն և զգեցուցանեն զբոլոր եր-

Կիր. և գտանին նաև 'ի ջուրս ծովու և լճաց և գետոց. մինչ զի՝ չեք մասն երկրի, զոր չեցէ զարդարեալ արարչին բուսովք ինչ: Բայց սահմանեաց իւրաքանչիւր տեղեաց և զբոյսս ինչ սեփականս առաւել պատշաճեալս նոցին խառնուածոյ, որով և ոչ ամ դաւարիք խառնիխուռն յամ տեղիս գտանին, որ փոխանակ զարդարելոյ անշքացուցանէր արդեօք զերկիր. այլ ոմանք յաւէտ 'ի լերինս, ոմանք 'ի դաշտոս, այլք 'ի ծմակ տեղիս, և ոմանք 'ի ճախինս, և 'ի ջուրս:

Գոյն դաւարեաց էր Ամենայն դաւարիք, ոնք և տերեք ինչ կանաչ է: Ծառոց, որք նոյնպէս 'ի դաւարեաց սակի են՝ միագոյն են. քանզի վայելչութի լարձակ տեսարանի, որպիսի առաջի առնէ մեզ երկիրս, զմի գոյն սլահանչէ. այն զի և 'ի հեռաստանէ զզոնազանութի գունոցն չէր հնար մեզ բարւոք որոշել: Եւ գոյնս այս՝ որով ներկեաց արարիչն զամ դաւարիս՝ կանաչ է, գոյն գեղեցիկ և զոճարթարար, միանգամայն հանգիստ աչաց նայելոյ քան զնմ գոյնս: Քանզի այլ գոյնք կիմ առաւել պայծառութեն, ոնք սպիտակն և դեղինն, կիմ առաւել սաստկութեն՝ ոնք կարմիրն, խոտղեն զաչս մշտահայեացս 'ի նս. իսկ կապոյտն եթէ նոճաղ պայծառ իցէ՝ հպաւորի սեաւ գունոյ, եթէ առաւել՝ սպիտակին. եթէ միջակ՝ հանգիստ է աչաց նայելոյ զկնի կանաչին: Սակայն երկինք և ծով, ևս և ամ հեռաւոր լերինք և վայրք երկրի յայն գոյն երկին. և եթէ նաև երկիրն մօտակայ այնու գունով երևէր, ոչ ապաքէն բարձեալ լինէր վայելչուն ճիս առ միագոյն երևելոյ ամի: Իսկ այժմ 'ի նայել մեր յերկիր և յերկինս՝ զոճարձանամք այլ և այլ վայելչութի նց: Աւելի գոյնն կանաչ և զայս առաւելութի, զի զայլ ամ գոյնս եղեալս 'ի վրիւր գեղեցկագոյնս երևեցուցանէ. և քանզի զամ դաւարիս զարդարել կամեցաւ ամ ծաղկամբք, փոկ զտերևս ամ բուսոց 'ի գոյն կանաչ ներկեաց. զի գեղեցիկ երևեացին ծաղկունք նց: Եւ յայն սակս իսկ՝ զորօրինակ չեք տերև այլագոյն բաց 'ի կանաչէ, սոյնօրինակ և չգտանի ծաղիկ մի կանաչ 'ի մէջ ամ բուսոց: Այլ սակայն և այս ոչ նոճաղ սքանչացման է արժանի. զի թէպէտ ամ դաւարիք՝ կանաչ են, սակայն 'ի մէջ այնքան բիւրատեսակ դաւարեաց գրեթէ չգտանին և ոչ երկու տեսակք ամ իրօք նոյնագոյն կանաչ. որպէս և ոչ գլխովին նոյնաձեք: Արոց պէս

պիտուքն առաւել գեղեցիկ երևի մի և նոյն գոյնն ,
 և վայելչագոյնս զարդարէ զերկիր . թող զի որոշին
 յիրերաց և բոյսքն նմանաձեք . և առաւել երևի
 նոքօք ամենարուճեստ կարողութի արարչին , քան եթէ
 ստեղծեալ էր զիւրաքանչիւրսն այլ և այլ գունովք :
 Մեռ գալարեաց : Իալարիք բաժանին չհանրապէս 'ի
 պարզ խոտս , 'ի ծաղիկս կժ 'ի ծաղկախոտս , 'ի բան
 ջարս , յունդս , յարմտիս , և յեղեգունս . որք մի քան
 զմի բարձր են և հաստածիղ , և ոմանք լն բարձրու
 թեն լայնատերեք , ոմ 'ի բանջարս է տեսանել :

Խոտ պարզ : Պարզ խոտ նք են՝ որոց ոչ տերեք և ոչ
 սերմանք ուտելի են մարդկան . և սոքա ստեղծան 'ի
 զարդ երկրի , և յուտեստ կենդանեաց . նմին իբի և
 բազմատեսակ և յոքնաթիւն են առ հոսի ծածկելով
 զերկիր : Ոմանք 'ի տեսակաց նց փոքր են յոյժ և
 ցած , քանզի ծղօտ նց կարի իմն նուրբ և կակուղ ,
 չկարէ բարձրութեն կանգուն կալ , և բառնալ ըղ-
 տերև և զսերմն իւր : Այլոց ծղօտ ստոճարագոյն
 կժ փոքր մի կարծրագոյն գոլով՝ բարձրանան սակաւ
 մի յերկրէ . և ոմանք հասանեն և 'ի բարձրութի ար-
 մտեաց և թփոց իսկ :

Չի փերեաց նոցա : Տերեք իւրաքանչիւր տեսակի այլ-
 և այլ են ձևով , և մեծութե . ոմանց նուրբ և եր-
 կայնաձև , ոմանց տափարակ լայնաձև , բոլորչի , կժ
 եռանկիւնի , կամ լեղունաձև են . և եղերք նց կամ
 ողորկ , կժ աստամնաձև . և իւրաքանչիւր տերեւն ևս
 կժ միահատոճած և կժ բաղմահատոճած 'ի հաւա-
 սարաչափ մասունս . ամքն համեմատեալ ծղօտին որ
 բառնայ զնս . և սքանչելի արուճեստիւն կազմեալ . յորս
 չէ հնար ինչ մի յաւելուլ կժ բառնալ առանց արա-
 տաւորելոյ զվայելչութի նոցա :

Օգոտ փերեաց : Տերեք խոտոց ոչ միայն զարդ են
 ինքեանց մշաատե ցորչափ կեան , այլև պատուարեն
 զծիղն և զսերմն 'ի հողմոց և 'ի տապոյ արևու . և
 հաւաքեալ զցօղ և զանձրե՝ մատակարարեն զայն 'ի
 անունդ եթէ սերմանն , և թէ ծղին իւրեանց և ար-
 մատոյն իսկ : Չնոյն օգուտ մատակարարեն ամ տե-
 րեք տնկոց և ծառոց՝ իւրեանց պտղոց և բնոյն և ար-
 մատոյն . քանզի տերեքն են իբրու բերանք տնկոց :
 Ծաղիկ Խոտոց : Ամենայն խոտք հանեն և ծաղիկ 'ի
 սկսանիլ անդ հանել զսերմն իւրեանց , ոմ թէ խալ
 տալով ընդ ծնունդ իւրեանց . և նք են գլխաւոր
 զարդ խոտոց սքանչելի և վառ 'ի վառ գունովքն և

անուշահոտութեն . և միանգամայն անօթ , և ուն թէ
արդանդ սերմանն , յորոյ 'ի ծոցի գոյանայ , անանի ,
աճէ , և պատասխարի 'ի խստութէ օգոյ . քանզի տե-
րեք ծաղկանն՝ ամփոփին և փակեն զսերմն 'ի ցրտա-
նալ օգոց , զոր 'ի գիշերի , կմ 'ի ժամու սաստիկ հող-
մոց և անձրեաց , և բանին յարևու՝ առ 'ի ջերմանալ
և հասունանալ սերմանն : Եւ իբրեւ լը բաւականին
մեծանայ՝ և մաշկաւ և կեղևով ամրանայ սերմնն՝ այ-
նուհետև աւելորդ գոլով ծաղկանն՝ թարշամի և թա-
փի 'ի բաց :

Իբրեւ հասունանայ սերմն խոտոց՝ յայնժամ և խոտն
'ի կատար հասուցեալ զնմա՝ զիւր ճիգն , և մնալով
կարի իմն անզօր առ 'ի տոկալ ցրտութե 'ի հասանել
ձմեռանն , այնուհետև դեղնեալ թարշամի , և չորա-
ցեալ մեռանի . որով և լինի ճարակ անասնոց 'ի ձմե-
ռան . և նիւթ հրոյ 'ի ջերմացուցանել զմարդիկ : Իսկ
զորս ոչ հնձեն մարդիկ՝ նոքա անկեալ 'ի վր երկրի՝
ծածկեն զարմատս իւրեանց և զանկեալ սերմանիսն ,
պատասխարելով զայնս 'ի ցրտոյ . և փոխալ պարար-
տացուցանեն զերկիր յառատ բողբոջումն նց 'ի գար-
նան : Եւ այնպէս հիանալի նախախնամութե արար-
չին , նաև զկնի մեռանելոյ և ապականելոյ իւրեանց
լինին օգտամատոյց . ուն թէ խնամ տանելով ուր-
մանցն իւրեանց և արմատոյն . յօգուտ և 'ի վայելչու-
թիւն Տիս :

Օգոստոս խոտոց : Պարզ խոտքն չեն ուտելի մարդկան ,
սակսյն ոչ նոճազ օգուտ մատակարարեն մարդոյ՝
քան եթէ էին ուտելի : Քանզի որով արդեօք կե-
րակրին և պարարտանան արջառք և ոչխարք և այլ
ուտելի կենդանիք , եթէ ոչ խոտով . և ուտող մատա-
կարարեն նոքա օր լը օրէ զկաթն . զքաղցր և զպա-
րարտ կերակուրն զայն և զըմպելին , եթէ ոչ 'ի խո-
տոց . որով կերակրին և երիվարք և էշք՝ ջորիք և
ուղտք , սասարք կենաց և աշխատուե մարդկան , ե-
թէ ոչ խոտովք : Եւ ուտող արդեօք կազմեն և մե-
ղուք զմեղր 'ի կերակուր , և զմոմ 'ի լոյս ճրագի
մարդկան , եթէ ոչ 'ի ծաղկանց անտի խոտոց : Եւ
այն զի ամբն առ հասարակ առանց ինչ սկստս ունե-
լոյ դարմանոյ մարդկան ինքնին բուսանին :

Ահա այսպէս՝ արարիչն ամենաբարի՝ որ զնմա ինչ ա-
րար վասն մարդոյ՝ կամեցաւ զի և անուտելի խոտքն
անլմիջասկս օգուտ ինչ ընծայել մարթասցին նմա :
Նմին իրի և ամբն նց , կմ գեթ բաղմաց 'ի նոցանէ
եւ

Ետ պէսպէս զօրութիս՝ ի բուժութեան աստից և ցաւոց
մարդկան . և այնպէս՝ թէպէտև չեն ի սնունդ կե-
նաց, սակայն են դեղք և պահպանիչք կենաց, ո-
րում ոչ նոճազ կարօտի մարդս քան կերակրոյ :
Զսոյն զայս օգուտ մատակարարեն և այլոց կենդա-
նեաց : Իսկ ոմանք ի նոցանէ ուր կտաւատ և կանեփ
և բամբակաբոյսն՝ նաև զնիւթ հանդերձի մարդկան
պատրաստեն : Այլ մեծ ևս օգուտ զոր մատա-
կարարեն կենաց մարդոյ այն է, զի թ օրինակի այլ
բուսոց ծծեն զօդն մնասակար կենաց, և զտեալ զայն
արտաշնչեն յինքեանց զօդ օգտակար կենաց մերոց և
այլոց կենդանեաց, թ որում յիշեցաք ի վերանդր :
Թող զբերկրութիւն մեծ զոր վայելէ մարդս ի դեղե-
ցիկ տեւէնէնց . որովք առ հասարակ զարդարեալ
վայելչացուցանեն զբնակարանն մարդկան՝ ղերկիրս :
Ծաղկաւոր : Ծաղկաւորութեան կոչեմք, որոց ծաղիկք ա-
ռաւել մեծ են, կժ դեղեցիկ և անուշահոտ քան ըզ-
ծաղիկս պարզ խոտոց . որով և թոճին ստեղծեալ
յարարչէն յաւետ վն ծաղկանն : Եւ քանզի սոքա են
ևս ազնոճագոյն զարդք Յի՛ չէր արժան զնոսա իբրև
զհասարակ խոտս ցանել թ դաշտս, և կոխան տունել
ոտից կենդանեաց . այլ տնկել ի պարտէզս և ի բու-
րաստանս՝ ի վայրս զբօսանաց մարդկան՝ որոց վասն
ստեղծան : Նմին իրի և արարիչն կարօտ արար զնոսա
դարմանոյ մարդկան, զի մի ինքնին ամենայն ուրեք
բուսցին իբրև զվայրի ծաղիկս, որով վայրենա-
ցեալ անշքանային, այլ առ բնակութե մարդկան .
որոց և ոչ ծանր թոճի սակաւ ինչ աշխատիլ առ
իւրեանց զբօսանս . քանզի և նոյն իսկ զբօսանքն
աշխատութեամբ ստացեալ՝ առաւել բերկրեցուցա-
նէ զմարդ :

Գոյն ծաղկանց : Եւ ո՛ր ոք ոչ հիացեալ սքանչապի թ
գունակ գունակ ծաղկանցն պէսպիսակ գեղն հը-
րաշալի . ո՛ր գոյն կայցէ յերևելի արարածս զոր չի-
ցէ տեսանել ի ծաղկունս . և ո՛ր մարմին գունաւոր
այնպէս կենդանի և զոճարթ երևեցուցանէ զգոյն
իւր իբրև զծաղկունս : Ամբն պէսպիսագոյն, բայց
ամբն գեղեցիկք . և մի քան զմի չքնաղագոյն : Այս
ինչ ծաղիկ կարմրագոյն փայլէ, այն ինչ ոսկեգոյն,
մինն կապտագոյն, մինն սպիտակափայլ, և միւսն
բազմագունի . և ի բազմագունիսն անդ, ոմանց մի
տերևն յայս ինչ գոյն և մինն յայլ . ոմանց կէսն տե-
րևոյն այլագոյն ի միւս կիսոյ . ոմանք կիտոճածա-
նիլ :

յերկարաձիգս • քանզի հանեալ մարդկան զոգիսն ,
կամ զոգելիւր ջուրն ցքահանաւ՝ վայելեն լաւն ող-
ջոյն զհոտ նց : Թող և զայլ բժշկական զօրութիւն
ծաղկանց զոր ունին լաւ այլ խոտոց :

Քանզի ծաղիկքն տերեւ իմն են փափուկ , նմին իրի և
կարճատեւ , քանի՜ սուղ լինէր զոճարձութի մարդոյն՝
եթէ ամբն 'ի միում ժամանակի բողբոջէին : Ապա
արարիչն ամենագութ հոգացեալ հանապաղ զոճար-
ձացուցանել զիւր սիրական արարածն և զսպտիւրն ,
ոչ զմամ տեսակս ծաղկանց 'ի միում ժամանակի տայ
բողբոջել , այլ յիւրաքանչիւր ժամանակս տարւոյն
անլահատ • զոմանս 'ի դարնան , և զոմանս յամառան ,
զայլս յաշնան , և զոմանս 'ի ձմեռան • և այնպիսի
կարգաւ՝ զի հազիւ հազ մի տեսակն անցանէ , և ա-
հա նմին այլ տեսակ յաջորդէ : Այլ ոտ զի և յիւ-
րաքանչիւր տեսակս ծաղկանց կշտապինդ վայելեա-
լէ մարդս • ոչ զմամ ծաղիկս միոյ ծաղկաբուսոյն միա-
հաղոյն 'ի սուղ ժամանակի բողբոջեցուցանէ , այլ առ-
սակաւ սակաւ և հետողհետէ • մինչև 'ի Թարշամիլ միոյ
ծաղկանն՝ միւսն բացեալ լինի , և 'ի Թարշամիլ նր՝
այլ միւսն նմին յաջորդէ • որով և իւրաքանչիւր տե-
սակ ծաղկանց զամիս մի , կմ զերկուս , կմ ևս աւելի
տեւէ : Ահա այսպէս աններեւ ցուցանեն մեզ և ծաղ-
կունքն զամենխմաստ և զամենաքաղցր խնամակա-
լութի արարչին 'ի վր մեր • և ո՛ր է որ ոչ սիրեսցէ և
սրտի մտօք ծառայեսցէ այսպիսի ամենախնամ և ա-
մենաբարի տն :

Բանջար+ : Բանջաքք , ոտ և ունդք և արմտիք՝ են ու-
տելի մարդկան , որով գերազանցեն քան զայլ խոտս •
սմին իրի և մարդիկ հարկաւ ունէին դարմանել զնս ,
զի մի յայլ բուսոց և 'ի կենդանեաց լնասեսցին և
սակաւասցին , և կմ բնաւ սպառեսցին : Եւ յայն սակս
արարիչն յանձն արար զնս դարմանոյ մարդկան , ո-
րով բառնին նաեւ կագք և կռիւք 'ի մէջ մարդկան
վս նոցին • որք արդարեւ լինէին՝ եթէ բուստնէին
սոքա խառն լաւ այլ անուտելի խոտոց 'ի դաշտս և 'ի
լեռինս , 'ի ջանալ անդ իւրաքանչիւրոցն խլել զնս 'ի
ձեռաց միմեանց • ուր արդ միայն սերմանօղքն և
դարմանօղք նոցին ստանան իրաւունս վայելելոյ 'ի
նոսին • և այնպէս՝ Թէսլէտե աշխատութի վայելեն
յնծատուր բարիս , սակայն խաղաղութի և առա-
տութի լաւ չափու աշխատուէ իւրեանց • ևս և մեծա-
գոյն բերկրութի իբրեւ 'ի պտուղ վաստակոց իւրեանց :

անձնստ զամս բղմս, յառձեռն սլատրաստ կերակուր
տուճեալ յարարչէն մարդկուէս. որպիսի են սխեռ,
լուբիա, բակլա, ոսպն ևն :

Արժիտ : Այլ քան զուհոս դերազանցեն արմտիք,
յորոց գործի հաց. քան զոր չիք ինչ առաւել սննդա-
րար, ախորժածաշակ, և զօրացուցիչ բնութեւս. լը
վկայելոյ և գրոց, թէ * հայ հաստատէ զսիրտ մար-
դոյ || : Մինչև իրաւամբք մարթ է ասել, թէ սա է
յատուկ կերակուր մարդոյ, որով միայն հնար է
կեալ. և առանց այնր չէ գիւրին կենդանուի մար-
դոյ, և ոչ իսկ բարւոք վայելումն այլոց կերակ-
ւոց. որք հացի՛ն առաւել համեղանան, և ոչ ծանրա-
ցուցանեն զստամոքսն, միանգամայն և սակաւուք
յագեցուցանեն զմարդ : Իսկ առանց հացի կերեալ՝
փութով տաղտկալի լինին, և բժմ առատութե՛ք հա-
ղի՛ն յագեցուցանեն : Յայս սակս և տրն՝ զհացն իբ-
րև զհարկաւոր և զսեփական կերակուր մեր, պատ-
ւիրեաց մեզ հայցել հանապաղ յերկնաւոր հօրէն :
Այլ քանզի այսքան կարեւոր և օգտակար էր մար-
դոյ հացն, նմին իրի և արմտիք՝ յորոց գործի հաց՝
յոլովագոյն աշխատութե՛ն արժանի էին քան զայլ
բոյսս : Եւ թէ ան զայնչափ աշխատութի՛ն ի վր արմը-
տեաց ՚ի սերմանելն, ՚ի հնձելն, և ՚ի սլահպանելն
զնս՝ ՚ի պատիժ մեղաց մարդոյ կարգեաց արարիչն,
սահմանեալ նմ քրտամբք երեսաց ուտել զհաց իւր.
սակայն նոյն աշխատութին է՝ որ ժիր և քաջառուջ
գործէ զմարդ. նա է՝ որ սլահէ զմարդ և ՚ի դատար-
կութե՛ն, որ ծնող է ամենայն չարեաց և մեղաց. և զի
զբաղեցուցեալ զմարդն՝ չառնէ նմա տաղտկալի ըզ-
կեանս իւր, յորմէ տաղտկանայրն գիւրաւ՝ եթէ ան-
գործ լինէր. և նոյն աշխատութին է, որ առաւել
քաղցրացուցանէ նմ զհացն զոր ուտէ, և զհանգիստ
իւր և զքուն. և այն զի մարդս սովորեալ յաշխա-
տութիւն՝ ոչ միայն չլչոանայ անտի, այլև քաղց-
րանայ նմա այն, և առաւել յօժտրամիտ աշխատի :
Յայս ամ հայեցեալ՝ պարտ է խոտովանիլ՝ թէ ամ
աշխատութիք որոց կարօտին արմտիք, (ող և այլ
ամ ուտելի կամ պիտանի բոյսք) յառաւել օգուտ
մարդկան կարգեցան յարարչէն՝ յայսմ վիճակի ապա-
կանեալ բնութեւս. և թէ՛ ոչ այնքան ՚ի պատիժ մե-
ղաց, որքան ՚ի գեղ նոյին սահմանեցան յամենա-
գութ հօրէ մարդկութեւս, որ և ՚ի պատուհասել
անդ զմարդն՝ զօգուտն նր գիտէ :

Արմը.

Արմատեաց պէսպէս են տեսակք, որպիսի են ցորե-
 եան, որիզ, գարի են. այլ գլուխ ամցն ցորեանն
 է. և նմին իրի՝ առաւել աշխատութի ունի: Տղօտ
 սոցա՝ ի չորանալն եղեգանման կարծրանայ, և չերե-
 այլ ինչ, եթէ ոչ եղէգն նուրբ. որով և թուին արմը-
 տիք միաւորել զգալարիս կակղածիլս ը եղեգունս:
 Եղեգուն: Եղեգունք ունին զժղօտ կարծր, ստուար
 և երկայն, որով հաւաւորին բնոյ թփոց: Տերեք նց
 երկայն են և անձուկ, և անբմիջասկէս՝ ի ծղօտէն վե-
 րաբուսեալք առանց կանթի: Արմատ նց երկայնի
 և բազմանայ. և այնպէս զգլուխ եղեգունս բուսուցա-
 նէ. անպտուղ են, բայց գեղեցիկ և պայծառ կանա-
 չութիւն զարգարեն զերկիր: Սակայն և բոյսն եգիպ-
 տական ցորենոյն (ցմ մըսք պուղտային) տիրապէս
 խօսիլ կամեցեալ՝ եղէգն է. թէպէտ և ոչ ինչ նման
 այլ բուսոց արմտեաց, բայց է տեսակ ինչ արմտեաց,
 և այն մի յառաւել օգտակարաց՝ ի սնունդ մարդկան:
 Ո՛ր թողցուք և զշաքարաբուղն եղէգն, քան զոր
 չիք ինչ քաղցրագոյն քմաց մարդոյ. և զայլ բազում
 օգուտս եղեգանց՝ ի պէտս մարդկան. որոց բուսա-
 նելով և բազմանալով յաւէտ՝ ի ճախին վայրս՝ մաք-
 րեն զօգն զայն, և առողջարար գործեն:

Բնմ տեսակք են եղեգանց մի քան զի երկայնագոյն
 և ստուարագոյն. ոմանք նուրբ են լն նրբուէ ծղի բան-
 ջարաց, և լն պէսնա տեսակաց աստիճան քան զաստի-
 ճան ստուարացեալ, մինչև հասանեն ոմանք՝ ի հնդիկս
 ի ստուարութի բնոյ ծառոց: Ըստ նմին օրինակի և
 կարծրութի նց չէ միօրինակ, մինչև ոմանց հաւաւոր
 լինել կարծրութե փայտից, և ոմանց կակղուէ ծղի
 արմտեաց և բանջարաց. և այնպէս լն սքանչելի և
 աստիճանաւոր կարգի բուսոց՝ կապակցեալ յօդին
 փայտք ը խօտոց ի ձեռն եղեգանց: Յոյր սակս ի
 դէպ է և մեզ աստանօր լն առաջնորդուէ կարգի բու-
 սոցս անցանել ի համառօտ քննութի թփոց և ծառոց:
 Թուի: Թուին է տունի փայտեղէն, բնմ բնովք
 յարմատոց ի գոյզն բարձրութի վերաբուսեալ ըստ
 օրինակի եղեգանց. որպիսի է մօրենին, վարդենին
 են: Զորօրինակ դտանին տեսակք ինչ բանջարաց և
 այլ գալարեաց՝ որք ի չափ թփոց բարձրանան, ոմ
 թէ կամելով հաւասարիլ նց. նոյնօրինակ և տեսակք
 ինչ թփոց ծառանման բարձրանան: ի թփոց ոմանք են
 պտղատու, ոմանք անպտուղ, և ոմանք բերեն պտուղ
 անուտելի, ոմ և ի ծառս է տեսանել: Յանպտուղ
 թփոց

Թփոց ոմանք բերին ծաղիկ գեղեցիկ և անուշահոտ,
որպիսի է վարդն՝ չքնադագոյնն՝ ի ծաղիկս իւրով
գեղեցիկ գունով և աղնի՛ն հոտով, ուն և յամիկն և
այլք։ Այլ քանզի Թուփք չեն ինչ ըհաստ՝ ի կատա-
րելութէ ծառոց, միայն փոքրկութիւն և նրբութիւն
բնոյն ի նոցանէ տարբերեալ, յայն սակս և զոր
ինչ զծառոց ասել ունիմք, և զսոցանէ է իմանալ։
Ծառք։ Արդ ծառք են տունիք ամ իրօք կատարել,
որք զայլ ամ բուսոց զկատարելութիւն ունին, միանգա-
մայն և այլով բնիմ կատարելութիւն առաւելուն քան
զնոսին։ Եթէ բարձրութիւն և բազմաստեղն տարա-
ծութիւն, եթէ հաստարմատ անդութիւն և ստոճարա-
բուն կարծրութիւն, եթէ գեղեցիկ ձևով և բազմա-
տերև վայելչութիւն, և թէ բազմատեսակ ախորժա-
ճաշակ պտղովք, և ամբութիւն փայտից՝ կարեւորաց ի
շինուածս։ Թող և զայլ և այլ օգտակարութիւնն՝
զոր ունին։

Ծառք պարզաբեր։ Ծառոց ոմանք են պտղաբերք. և
այլք անպտուղք։ Պտղաբերքն՝ քանզի ի կերակուր
մարդկան ստեղծան՝ պէտս ունին սակաւ մի դարմա-
նոյ, զի մի վայրենասցին կմ փասեացին յայլոց կեն-
դանեաց։ Թէպէտև նոճաղ դարմանոյ կտրօտին քան
զայլ ուտելի բոյսս առ չգողոյ դիւրամիսսս իբրև զնս.
և սակայն ոչ դոյղն օգուտ մատակարարեն մարդկան։
Ոմանք ի պտղաբեր ծառոց տան պտուղ ամ մասամբք
ուտելի. զոր խնձորենին, տանձենին, թզենին ևն.
այլոց պտուղն, կամ արտաքոյ է ուտելի. որպիսի է
դեղձն, սալորն, և ամ պտուղք որք ունին կորիզ ի
ներքս. և կմ ի ներքոյ, ունի է ընկոյղն, հուշն, և ամ
պտուղք որք արտաքուստ պատին կարծր կեղևովք։
Եւ քանի՞ քանի տեսակք պտղոց ոչ գտանին յԾի,
որոց իւրաքանչիւր տեսակ ունի և զայլ բազմապիսի
տեսակս տարբերեալս ի միմեանց այլ և այլ համովք.
ոմանք քաղցր՝ առաւել կմ նոճաղ. ոմանք թթուաշ-
ոմանք իւղահամ, և այլք այլահամ, զորս ոչ է տե-
սանել յայլ բոյսս. և ամբն այնպէս ախորժաճա-
շակք, մինչև գրեթէ զամենատեսակ համս ախորժե-
լիս քմաց գտանել մեզ ի պտուղս ծառոց։ Որով
յայտյանդ իման երևի հայրական ամենախնամ սէր
արարչին առ մարդիկ իբրև առ իւր որդիս. զորս
ոչ միայն կերակրել կամեցաւ, այլ և բիւրաղդի ա-
խորժահամ կերակրովք զոճարճացուցանել. զի քաղց-
րութիւն վայելեացեն ի կեանս իւրեանց։ Արդ՝ ծա-
նու-

կուր մտով և կաթամբ իւրեանց : Եւ այնպէս ը ամ տեղիս Տի գտանէ մարդ զկերակուր իւր առատապէս պատրաստեալ ինքեան յիւրմէ ամենաբարի և խնա մոտ արարչէ : Ըստ օրինակի պտղոց և այլ ամ բոյսք ոչ միօրինակ յամ տեղիս գտանին , (մանաւանդ որք ուտելիքն են .) բայց 'ի սակաւուց . և ոմանք 'ի նոցա նէ յայլ դաւառս զայլ համ ունին , քան զոր առ մեզ է տեսանել : Եւ 'ի վր այսր ամի չեք երկիր ինչ յորում տեսակ ինչ պտղոց կմ ուտելի բուսոց ոչ լի նիցի լաւագոյն քան զոր յայլ տեղիս լինի . որով իւրաքանչիւր երկիր ունի զիւր սեփական պարծանս , և բնակիչք նր զիւրեանց սեփական ընտրելագոյն կերակուր քան զայլս , առ 'ի շնախանձիլ ընդ բնակիչս օտար երկրի , և գոհ լինել դաւառաւն յորում ծնան կամօք արարչին :

Պատառք երկարափութ : Բանդի պտուղք ծառոց առաւել ակտորժահամք են 'ի մեջ բուսոց ' չէր արժան նց երբէք պակասիլ . և զի 'ի ձմեռան ծառք ոչ պտղարեւեն , վն այսորիկ և արարիչն զտեսակս ինչ պտղոց երկարատես արար , զի և 'ի ձմեռան ունիցի մարդն պտուղս : Եւ այն զի եթէ և բղմք 'ի կարճատես սլքաղոց ցամաքեցուցին , և նք ևս յերկար տեւն զամս բղմս . նր է պաղատիտ կմ թուղ չոր , և չամիչ , սալոր և արմաւ ևն : Իսկ ձիթապտուղ և խաղող տեւն յերկարագոյնս ' եթէ ճմլեալ զնս ' ըմպելի կաղմեցին . յորոց առաջինն պարարէ և անուշացուցանէ զկերակուր մարդոյ , և ևս վառեալ լոյս տայ նմա 'ի գիշերի . իսկ երկրն զոճարթացուցանէ , ջերմացուցանէ և զօրացուցանէ զմարդ , և դեղ է տկար ստամբաց : Զի լը վկայելոյ և անձեղէն տառից * գինի ուրախ առնէ , և իւղ զոճարթ || : Եւ այնպէս ոչ զկեանս և եթ , այլև զզոճարթութի կենաց մերոց բղմ մասամբք 'ի պտղոց ունիմք լը ամենաբաղդր տեսչութե արարչին :

Պատառք երկր-նի . Սքանչելի խմն է 'ի գործս ամենիւր ' զօրինակս լի մաստ արարչին և եղանակ ստղաբեհեցի : Երուսթեն : Բանդի նախ նոյն իսկ ձև ծառոյն ամենայն մասամբք իւրովք պատշաճեալ է 'ի ստղաբերութի . զի բարձրութի նր տայ պտղոցն վայելել անարդել 'ի շառաւիղս արեգական , և ջերմութի նր հասունանալ . և ևս պահէ զնս եթէ յօտար և 'ի ցածագոյն բուսոց , զի մի զպտղովքն պատատեալ հեղձուցեն զնս , և թէ 'ի գաղանաց և յանասնոց երկրի : Զիւղք նր բաղմաստեղունք հանեն պտուղս

բաղմուք, և քաջ գիտակալեն հողմոց, արգել լինե-
լով ցնցմանն իրերաց, զի մի ստուգքն թօթափեա-
ցին. և հանգերձ տերևովքն սրահեն զնոսա նաև 'ի
կարկտէ և յառաւել ջերմութէ արեւու: Իսկ կարծ-
րուի ճիւղոցն և բնոյ, սրահեն զծառն 'ի կործանմա-
նէ և 'ի վնասութէ 'ի կենդանեաց, և տան նմա կեանո
երկար 'ի բաղմամեայ ստղաբերութի: Արդ այսպիսի
պատշաճեալ գոլով ծառոյն յարարչէն առ ստղա-
բերութի, իբրև զկնի ձմեռան սկսանի ջերմութի ա-
րեգական ազգել 'ի հող և 'ի մարմին ծառոյն, սկիզ-
բն առնէ և ծառն մերկ յիմէ (կամ գէթ 'ի ստղոյ)
հանել 'ի բբաց անտի իւրոց զանկերսլարան բողբոջս
ստղոյ փակեալ 'ի ծաղկի և 'ի մաշկի իբրև յարգան-
դի: Եւ իբրև սակաւ մի սնեալ ամրանայ բողբոջն,
և մեծանայ ծաղիկն. այնուհետև սլարղեալ բանի ծա-
ղիկն, զի կենդանարար շառաւիղք և լոյս արեգա-
կանն ջերմացուցեն զբողբոջն, և կարծրացուցեալ
կերսլաւորեցեն. նաև 'ի ցօղոյ և յօգոյն խոնաւու-
թէ սնանիցի և փութով աճեացի: Եւ ինքն իսկ ծա-
ղիկն, որ նախ միայն արգանդ էր բողբոջին, այնու-
հետև ստինք լինի նր: Քանզի փափկատերև գոլով
ծաղկանն քան զհասարակ տերևս ծառոց, զցօղ և ըղ-
հիւթ՝ զոր 'ի ծառոյն յինքն ձգէ՝ փոխարկէ 'ի հիւթ
առաւել փափկասնունդ՝ պատշաճել գեռաբոյս փափ-
կամարմին բողբոջին, զոր և լը մասին մատակարարէ
նմա զօրէն ստեանց: Իբրև լը բաւականին ամրանայ
բողբոջն և կերսլանայ 'ի ձև ստղոյ, այնուհետև յանձն
առնէ զնա ծաղիկն մեծագոյն և ամրագոյն տերևոցն
ողահել զնա և սնուցանել, որք և ցայնժամ ելեալ և
հարուստ մի մեծացեալ են. և ինքն ծաղիկն թառա-
մեալ թափի: Սոքա յաջորդեալ ծաղկանցն՝ սնուցիչ
լինին ստղոյն հիւթովք զոր ձգեն 'ի ծառոյն, և 'ի
ցօղոյ երկնից՝ յանձրեաց և 'ի գոլորշեաց օդոյ. ուն
և ծառն, զորոց զհիւթն ծծեն ստուգք կանթիւ իւր-
եանց իբրև խողովակաւ: Պաշտպանեն զնմ տերևքն
և 'ի հողմոց, յանձրեաց, 'ի կարկտէ, և յառաւել
ջերմութէ արեգականն՝ հովանի առնելով նց. որով
օրլորէ աճեցեալ ստղոյն՝ հասունանան յիւրեանց
սահմանեալ ժամանակի. և որք յառաջ քան զհասու-
նանալն 'ի շնչելոյ հողմոց ոչ փրծանէին 'ի ծառոյն և
թափէին, այնուհետև ինքնին անկանին 'ի գետին, զի
ժողովեալ զնմ մարդկան՝ (վս որոց ստեղծանն) կե-
րիցեն. և այնպիսի ուն թէ 'ի բերանս մարդկան ար-
կա-

կանէ արարիչն զազնիւ և զհամեղաճաշակ ստուգոն
ծառոց :

Ծառք անբէր . և Անստուղ կմ անբեր ծառք են , որք
շահէին անուրիս : ոչ բերեն ստուղ ուտելի մարդկան ,
թէսկտե ուտելի այլոց կենդանեաց : Սոցա երեք են
սեռք ի սեռից ստղատու ծառոց , իմ կաշնաբերք ,
կոնոնաբերք , և հատաբերք : Եւ քանզի զնս ոչ 'ի կե-
րակուր մարդկան ստեղծ արարիչն , նմին իրի այլ
բաղմաստակ շահեկանութի ետ նց , որով զթերու-
թին զայն լնուն : Քանզի փայտ նց մի քան զմի սերտ
է և ամուր՝ միանգամայն և ստուգար քան զստղատու
ծառոց : Ամանք , որպիսի է մայր և գի , ևն , նաև ան-
փուտ գլխովին՝ սկիտանի են 'ի շինուճածս տանց և յայլ
բաղմաստակ ձեռակերտուճածս : Եւ ոմանք 'ի նո-
ցանէ բղետն զսէժ անուշահոտ որ կարծրացեալ՝ լինի
անուշահոտ ծխանելի կամ խունկ . և այլք ծորեն
զիւղ սկիտանի ազնիւ և անուշահոտ :

Անստուղ կամ անբեր ծառք են և առաւել բարձ-
րաբերձք և գեղեցկաձեք և մեծատարածք հովանա-
ւորք , և իմ մեծի մասին մշտադալար տերեւօք և եր-
կայնակեացք յոյժ : Յորս յանդիման երևի սքանչելի
կարգ խնամոցն իմ , զի այսչափ օգտակար և բերկրա-
ւիթ գոլով մարդոյս այսց անբեր ծառոց՝ առանց կա-
րօտուէ մարդկային դարմանոյ բուսանին և աճին ա-
մենալքաղցր անօրինամբ արարչին . որ զկարևորսն
և եթ 'ի կեանս մարդոյն՝ նր աշխատուէն ևս իմ մա-
սին յանձն արար , գիտելով թէ մտադիւր ունէր 'ի
նոյնս աշխատիլ 'ի սիրոյ կենաց իւրոց յայն յորդորեւ :
Իսկ որ ինչ յայլ պէտս մարդոյն և 'ի զոճարձութի
նորս հայէր՝ ոչ կամեցաւ զնա աշխատ առնել , զի մի
ծանրասցն նմա աշխատութեք իւր . և զի մի գուցէ
անխնամ թողուցու զնմ՝ ոչ տեսանելով զնոսին կա-
րևորս ինքեան . և զի տեսցէ մարդս թէ զմեծագոյն
մասն տնկոց արարիչ իւր ինքնին միայնակ դարմանէ
թողեալ ինքեան զսակաւս , և զայնս միայն , զորս ինք-
նին արդեօք ընտրէր դարմանել քան զայլս՝ 'ի կա-
րևոր շահեկանութի նց հայեցեալ :

Այլ զի մի կարծեոցէ մարդս , թէ արարիչն ինքնին
միայնակ չէր բաւական զնմ տեսակս բուսոց բարւոք
դարմանել , և թէ յայն սակս կարօտ են ոմանք և
մարդկային դարմանոյ . վսկ և զմեծ մասն ինքնաբոյս
և անխնամ վայրի ծառոց , առաւել մեծ և գեղեցիկ
արար արարիչն քան զընտանի ծառս , զորոց խնամ

նենին մարդիկ . որպիսի են մայրք , և նոճիք ևն :
 և սք ոչ միայն չկարօտին խնամոց մարդոյն , այլ և ոչ
 մանք 'ի նոցանէ խնամեալք 'ի մարդոյն առաւել յոչ
 ռանան և անպիտանանն :

Աստուծոյ : Չիք բոյս դեղեցիկ քան զծառ , և նմին ի-
 ըի չիք տեսարան առաւել դեղեցիկ քան զանտառաց
 բազմութիւն ծառոց խիտ առ խիտ առ միմեանս բու-
 սելոց : Անտառք 'իւրեանց բարձրացեալ և ընդար-
 ձակատարած դալարադէղ տեսարանաւ զնմանութի
 բնական շինից և քաղաքաց յանձին բերեն . և իրօք
 իսկ են բնակարան և քաղաք բիւրաղքի կենդանեաց ,
 Բանդի անդ օթագային գաղանք , և վաղվազեն է-
 րէք . և յոստս նր բնակին թռչունք : Իսկ մանր կեն-
 դանեաց անդ գտելոց ' ոչ զթիւ և ոչ զհամար կա-
 րօղ է ոք գիտել . քանզի մի միայն ծառ զր կաղնին , է
 քաղաք մի մեծ բազմատեսակ բիւրաւոր մանր միջատ
 կենդանեաց , որք բնակին 'ի վր նր և 'ի մէջ նր , և
 սնանին 'ի նմանէ . իսկ զինչ շինիցի անտառ մի բազ-
 մութիւն ծառոց :

Շահեկանութիւն ան Բանի քանի զոճարձութի և օգուտ
 աստուծոյ : ոչ ընծայեն անտառք և մարդոյն :
 'ի հեռուստ զոճարձանայ մարդս տեսութ անտառաց ,
 և 'ի ներքս մտեալ վայելէ զհովանին ծառոց , և զու-
 ժանայ 'ի տապոյ քաղցր օգով և ակործ սիւգիւն ան-
 տառին : Անդ լսէ զքաղցրաձայն երգս բիւրաւոր
 թռչնոց , և տեսանէ վաղվազել զվայրի էրէսն , և զբօս-
 նու որսիւն նոցին : Եւ եթէ գաղանաց ևս գիտեսցի ,
 (որք թէպէտև տեսչութիւն այ 'ի ցերեկի հաղիւն եր-
 բէք ելանեն 'ի մորեաց իւրեանց) գիւրաւ կարէ ա-
 զատիլ 'ի նոցանէ ելանելով 'ի մի 'ի ծառոց , և որ-
 սալ իսկ զնմ անտի : Անտառք են և սլաորաստա-
 կան համբարք ամենատեսակ փայտից 'ի շինոճածս
 բնակութիւն մարդկան , և 'ի բազմապատիկ ձեռակեր-
 տոճածս , և 'ի պէտս հրոյ : Եւ և շտեմարանք մեղեր
 և մոմոյ անհամար բազմութիւն մեղոճացն որ 'ի նմ բնա-
 կին . մանաւանդ 'ի ջերմ դաւառս . յորս և շերտիք
 գործեն զմետաքս : Են և տեղի թագստեան մարդոյ
 յերեսաց թշնամեաց : Անտառք մաքրեն և զօգն և ա-
 ռողջարար գործեն ' տակալ և յոլովս ծծելով անտի
 զօդ վնասակար կենաց մարդոյ և կենդանեաց , միան-
 քամայն արտաշնչելով յորդուք իւր բազմութիւն ծառոց
 զօգն կենաց օգտակար : Յստակեն և առողջարար
 գործեն և զհողմունս , որ ի նմ անցանեն ' ծածան-
 մամբ

մամբ տերեւոցն և ճիւղոց առաւել զնմ շարժելով և
 և զխոնաւութի նց և զվնասակար հիւթսն ծծելով, և
 անուշահոտութե ծաղկանց և տերեւոց իւրեանց զնմ
 զգածելով : Ահա այսքան օգուտ ունին անատաք :
 Պէտքէն զօրն-ի՛ Եւ արդ կամեցեալ վերջ տալ ճա-
 ԲՈՒՍՈՅ : ւիս 'ի վր բուսոց, ինչ մի ևս յիշա-
 տակել 'ի դէպ վարկանիմ. թէ ամբոյսք սկսեալ 'ի
 խոտոց մինչև 'ի մայր ծառս՝ բաց յիւրեանց վայել-
 չուէ և 'ի սեփական պիտանութե զոր մատակարարեն
 մարդկան և կենդանեաց, ունին և այլ պէսպէս զօ-
 բութիս՝ եթէ բժշկականս, և թէ այլադանս զհետ
 եկեալս իւրեանց խառնուածոյ : Քանզի գործք են
 ամենաճարտար և ամենաբարի արարչին. նմին իրի
 լի են սքանչելեօք, և բազմազան կատարելութեք և
 օգտակարութեք : Ասլա թ չափու բնաւոր ջերմութե
 կամ ցրտութե, խոնաւութե կամ չորութե իւրեանց,
 ազդեն 'ի մարդ և 'ի կենդանիս յաւէտ կամ նոճաղ՝
 ջերմացուցանելով կամ ցրտացուցանելով, խոնաւա-
 ցուցանելով կամ չորացուցանելով. որով ոմանք կակ-
 ղիչ զօրութի ունին, ոմանք լուծիչ, այլք կարծրա-
 ցուցիչ կամ խոտացուցիչ. ոմանք ազդեն ընդդէմ
 վնասակար հիւթոց մարմնոյն, և այն բազմապա-
 տիկ եղանակաւ. ոմանք մասանց ինչ մարմնոյն մաս-
 նաւոր օգուտ ունին, և ոմանք զթոյնս թափեն. և
 առհասարակ ոչ զմի ևեթ բժշկական օգուտս ունին,
 այլ զբազումս : Բայց՝ ոմանք ընդհակառակս վնասակար
 են այս ինչ կենդանւոյ և կամ նաև մարդոյ, այլ ոչ
 ամ կենդանեաց, թէպէտ բազմաց և օգտակար իսկ
 են. քանզի բնապէս սնհնար էր ամենատեսակ խառ-
 նուածոյ բիւրաղգի բուսոց՝ միատեսակ խառնու-
 ծոյ մարդոյն և իւրաքանչիւր տեսակի կենդանեաց
 'ի դէպ դալ, և օգտակար լինել : Սակայն և սյսմ
 դարման մատոյց արարիչն ամենաբարի. քանզի ստեղծ
 և զայլ բազմապատիկ բոյսս 'ի դեղթափ թունաւո-
 րացն և վնասակարաց. (ուն և 'ի սակս մարդոյն և ըզ-
 նոսին իսկ զթունաւորսն վնասիչս մարդոյ, ըն օրինակի
 թունաւոր կենդանեաց յանմարդի վայրս տարա-
 գրեաց.) որք անդ յաւէտ բուսանին, և հաղիւն եր-
 բէք 'ի մշակեալ երկրի առ բնակութե մարդկան :
 Այլմարտէս գայտաւ Բաց յայսպիսի առ կեանս օգտա-
 թե երեւեալ 'ի գոր. կար յատկութե՛ն է տեսանել 'ի բոյսս
 ծըս ԲՈՒՍՈՅ : և այլ յատկութիս զարմանալիս, որ
 նց է օգտակար : Քանզի ոմանք 'ի նոցանէ խորշին 'ի

բուսոց ինչ, և ոչ խորշին յայլոց. ոմանք խորշին 'ի
լուսոյ, ուն գիշերածաղիկք. և յայն սակս 'ի գիշերի
բանին. և այլք սիրեն զարև, յորոց միջի արևածաղիկք
շարժին ևս ընդ արևու 'ի կողմն նր թեքելով. իսկ
այլք խորշին և 'ի կենդանեաց ինչ, զի փեքենայն յօ-
ձից. և կամ ընդ հակառակս համակիր են ը նս. զի
քալամինթայն ը կատոճի: Որովք և իբրու զըստ-
ւեր և զնմանուի զգայութե յանձին բերեն: Այլ
քան զայսոսիկ մեծագոյն Կործս զգայութե երևե-
ցուցանեն բոյսք ինչ որք կծկեալ ամփոփեն զտերևս
իւրեանց ը հպիչ ուրուք 'ի նոսա, և թեքեն 'ի խո-
նարհ զկանթ և զնուրբ ճիւղ իւրեանց. ուն թէ եր-
կուցեալ զի մի վնասեացին: 'ի մէջ այսպիսի բուսոց
տերևք ծառոյ ինչ յամերիկայ կոչեցեալ ճանճորս՝ ըմ-
բռնէ զճանճս և զայլ միջատ կենդանիս, որք գան
նստել 'ի վերայ տերևոցն սակս քաղցր և մեղրահամ
փոշոյ որ գտանի 'ի վր նց, նոյնհետայն փակելով
զտերևսն. և քանզի 'ի մէջ տերևոյն կան երեք 'ի վեր-
ցցեալ խայթոցք, և ինքն տերևն շուրջ պատեալ է
արտաքուստ փշովք, յայն սակս՝ որքան առաւել ջա-
նայ ըմբռնեալ կենդանին արտաքս ելանել, այնքան
առաւել խոցոճածս ընդունի, մինչև մեռանիցի: Գե-
ղեցիկ օրինակ հեշտութեանց ծի, որք քաղցրութե
իւրեանց ձգեալ զմարդիկ առ իւրեանս՝ որսացեալ
գերեն, և հուսկ հետոյ կորուսանեն: Այլ քանզի
շունին այս տերևք զգայութի (ուն և այլ նոցին
նման բոյսք,) այլ միայն առ սքանչելարոճեստ կաղ-
մուէ թելից տերևոցն որք թերևս առաձգականուի
ը օրինակի ձկտեալ լարի առ իւրաքանչիւր հպումն
շարժին և զտերևն ամփոփեն, նմին իրի եթէ փոխան
կենդանուոյ և խեղերանք ինչ փայտի, կամ քար ինչ
փոքր անկցի 'ի տերևսն նոյնօրինակ փակին: Սա-
կայն զնմանութի ինչ զգայութե յինքեանս ցուցա-
նելով առաւել մօտաւոր թոճին կենդանեաց քան
զայլ բոյսս. և են իբրու միջին ինչ շաղկապ բուսոց
ը կենդանեաց. կամ լաւ ևս ասել՝ անկենդան բու-
սոց ընդ կենդանաբոյս կոչեցեալ կենդանեաց, որք
թէպէտև ունին զգայութի, այլ ձև մարմնոյ նոցա
և աճումն նման է բուսոց. զորոց 'ի ճառս կենդա-
նեաց խօսեսցուք:

Բարութի և սէր Ահա՛ ի սակաւուց աստի և 'ի դուզ-
արարչին 'ի վր մեր նաքեայ բանից, զորս յանհամար գի-
շերեալ 'ի բոյսս: տեղեաց անտի որ 'ի վր բուսոց հա-
մա-

մատուցիւն քաղեցաք՝ երևի փոքր 'ի շատէ ամենահնար
 իմաստութիւն և ամենաուստ բարութիւն արարչին . ու
 և ամենաքաղցր խնամակալութիւն 'ի վերայ մեր . 'ի
 ստեղծանել 'նր զայնքան բիւրազդի բոյսս և տունկս
 'ի անունդ և 'ի դեղ կենաց մերոց , և 'ի զարդարել
 նոքօք զբնակարանս մեր զերկիր առ 'ի զոճարձութիւն
 մեր : Յորոց 'ի պէսպէս և յամենագեղ վայելչութիւն ,
 և 'ի հոտոցն անուշութիւն , և յամենաճաշակ համոցն
 քաղցրութիւն , և յայլ բիւրապատիկ շահեկանութիւն ,
 պարտ և արժան է մեզ 'ի միտ առնուլ զարարչիս
 մերոյ անբաւ առատաձեռնութիւն և զանկշռելի սէրն
 զոր ունի առ մեզ , առաւել քան զոր մարթ էր մեզ
 խնդրել և ակնունիլ , թէպէտև չէաք երբեք 'ի սի-
 րոյ 'նր 'ի բաց հեռացեալ , և թէև զօրէն անմարմին
 հրեշտակացն հանապազ 'ի փառաբանութիւն 'նր էաք
 պարապեալ : Եւ սակայն արարիչն ամենաբարի թէ-
 պէտ և յառաջածանօթ էր վիճակի ստունգանօղ բը-
 նութիւնս մերում և հանդերձեալ ապերախութիւնս ,
 սակայն և այնպէս զայսքան բիւրապատիկ բարիս
 ստեղծ . և յետ ստունգանութեան մերոյ չարգել մեզ վայել-
 լել 'ի նոսին . այլ զոր ինչ միանգամ ստեղծ՝ զայն ամ-
 պահսպանէ անկորուստ , և դարմանէ հայրաբար 'ի
 վայելս ապաշնորհացս : Եւ ո՞ր է՝ որ ոչ սիրեցէ 'ի
 բոլոր սրտէ զայսպիսի ամենագութ և անյիշաչար ա-
 րարիչ . ո՞ր է որ ոչ պաշտեցէ ամենանոճէր հպատա-
 կութիւն և անհրաժեշտ մշտատև ծառայութիւն՝ զայսպի-
 սի անբաւ բարեպէր և բարերար ամբ և ամր . որ ա-
 ռանց խնդրելոյ մեր անարժանիցս ինչ 'ի նմանէ ,
 ինքնին անբաւ առատութիւն պատրաստեաց մեզ 'ի
 վայելս և 'ի զոճարձութիւն զայսքան անթիւ բարիս .
 և այն 'ի սակս այսր կարճատև կենացս միայն : Չի՞նչ
 արդեօք , և որչափ ինչ չիցէ պատրաստեալ 'ի վայելս
 և 'ի զոճարձութիւն իւրոց սիրելեաց սակս անեզր և
 անվախճան կենաց իւրեանց , զոր ժառանգելոց են
 'ի հանդերձեալ աշխարհին :

XX

ԺԱՌ . Ե :

'ի ՎԵ ԽԵԳԻ ԵՐԵԵԼԱՅ 'ի ԽԵԵԼԵՐ :

Տեսաք փոքր 'ի շատէ զորպիսութիւն և զօգուտն
 անզգայ արարածոց , զոր մատակարարեն մարդոյս
 և կենդանեաց . այլ ախորժելի ևս է գիտելն և քննել
 թէ

Թէ որով արդեօք օրինակաւ և կարգաւ զօգուան
 զայն մատակարարիցեն : Այլ արար ան զձա զայս ան
 շարժ և անփոփոխ . քանզի վն փոփոխական արարաւ
 ծոց ստեղծ զնա . և ոչ միահաղոյն գոյացոյց զնմա բա
 ղադրեալ մարմինս . զի որովհետեւ 'ի մարդկանէ և 'ի
 կենդանեաց ծախիլ ունէին և ուսուիլ , հարկ էր
 այլոց զտեղի նց փոխանորդել . և այնպիսի լինել յՅիւ
 ծննդեան և նոր գոյաւորուէ : Արդ խնդրել 'ի դէպ
 է , եթէ զինչ օրինակաւ գոյանան և պահպանին
 անզգայ բաղադրեալքն , և զիարդ արբանեկեն զգայ
 նոց և առաւել ևս մարդոյն :

Ապաքէն գործ ամենիմաստ և ամենաբարի արարչի
 գործով Յս , ոչ առնել միայն վայել էր նմա զնմա ինչ
 բարւոք և իմաստութիւն , այլ և նոյնօրինակ իմաստու
 թիւ և բարւոք պահպանել և կարգել զարարեալն
 յիւրմէ . զի երևեսցի յայտնապիսի թէ ոչ միայն յայ
 ստեղծաւ Յս , այլ թէ և 'ի նմանէ կառավարի և
 պահպանի :

Զորոյի կարգ հաւ Արդ քանզի ստեղծ ան զնմա ինչ 'ի
 գործեաց արարչի փառս իւր և 'ի մեր օգուտ և զը
 'ի փեղեբիս : Հարձուի , զայնպիսի կարգ 'ի դէպ
 էր նմա սահմանել յՅի , որ յանկաւորն էր մերուս
 օգտի և զոհարձութիւն , և միանգամայն վայելչական
 այլ երևեսցուցիչ նր մեծութեն և կատարելութեն .
 քանզի անհնար էր այլ առնել ինչ գործ , որ չիցէ անո
 վայել : Աստի և 'ի զննել մեր զարարածս այլ և ըզ
 կարգն , զոր եղ 'ի նմա պարտ և արժան է ոչ զմի ինչ
 և եթ գիտել , եթէ իցե՞ն 'ի պէտս և 'ի զոհարձու
 թի մեր պատշաճեալ , այլ և զայն , եթէ իցե՞ն անո
 վայելուչ . քանզի եթէ միայն յօգուտն մեր և 'ի բերկ
 րութիւն հայեցիմք՝ չէր ինչ հարկ զայնքան անհամար
 արարածս ստեղծանել այլ . քանզի սակաւուց պէտս
 ունիմք . և եթէ յերկդն միայն՝ այլազգ ինչ և լաւա
 գոյն ևս կարէր առնել և կարգադրել քան զորս ա
 րար . զի կարողութե նր և իմաստութե նր չիք սահ
 ման . թէպէտև պիտոյից և զոհարձութե առաջիկայ
 պայմանի կենաց մերոց՝ չէին ինչ յօգուտ : Ապա ե
 թէ միանգամայն յերկոսին վախճանս յայտոսիկ հայե
 ցիմք՝ զորս գիտեաց արարչին յառնել անդ և 'ի կար
 գել զարարածս , 'ի փառսն այլ ասեմ , որ է վերջին
 և գլխաւոր վախճան ան գործոցն այլ . և 'ի մերս օ
 գուտ և բերկրութիւն , ոչ կարաւոցուք խորհիլ և իմա
 նալ զկարգ ինչ աշխարհի գեղեցկագոյն , լաւագոյն
 և

Եւ կատարելագոյն քան զայն զոր եղ ձծ յաշխարհի :
 Քանի որ ի Խարգ Եւ արգ 'ի տիեզերիս է տեսանել
 երեւի 'ի պէնդերս : Կարգ կրկին . յի՛ ընդհանուր յամ
 սեռս և 'ի տեսակս արարածոց . և միւս ևս մասնա
 լոր յիւրաքանչիւր սեռս արարածոց . մանաւանդ թէ
 և առանձնական կարգս է տեսանել յիւրաքանչիւր տե
 սակս և յանհատս իսկ գլխովին . զի նաեւ իւրաքան
 չիւր տեսակք և անհատք նց կարգեալ են առ վախճ
 ճան ինչ սեփական՝ յօգուտ և 'ի վայելչութիւն տիե
 ղերիս . քանզի չեք ինչ անկարգ և ոչ լը դիպման յա
 րարածս յայ : Այլ մեք զսոքօք զանց արարեալ՝ միայն
 զկրկին կարգս քննեցուք, զերեւելն յամ արարածս,
 և զերեւելն յիւրաքանչիւր սեռս անկենդան արա
 րածոց, որովք արբանեկեն մարդոյ և կենդանեաց,
 և վայելչացեալք, երեւցուցանեն զփառս և զգորու
 թի արարչին :

Կարգ աստիճանաւ . Այլա նախ առաջին է տեսանել յամ
 սոր կարգելութիւն արարածս յայ կարգ ինչ ամենագեղ
 երեւալ արարածս : աստիճանաւոր կատարելութիւն : Չիք
 ընդոստուցմն ինչ 'ի նոսա, այլ ձմ ինչ աստիճանաւ
 յառաջացեալ, և այնպս ձմ ինչ համեմատեալ և ա
 ռնչացեալ է՝ եթէ ընդ այլ մասնաւոր արարածոց, և
 թէ թ քոլոր գումարի համօրէն արարածոց : Քանզի
 'ի մէջ ևս կատարելագոյն ստեղծուածոյ՝ եթէ 'ի նիւ
 թական արարածս՝ և թէ 'ի հոգեղէնս, և 'ի մէջ ևս
 անկատարին՝ կան անհամար միջին տեսակք, որք յեռ
 անկատարէ անտի սկսեալ՝ ամենամերձ և դուզնաքեաց
 տարբերութիւն յիրերաց աստիճան քան զաստիճանս
 առաւելուն կատարելութիւն, մինչև հասանել յեռ կա
 տարելագոյնն . որով և կազմէն զկարգ ինչ շղթայա
 չար, և շաղկապեալ միաւորին ձմ արարածք թ իրե
 րաց . որ ակներև ցուցանէ զմիտն արարչին, և զնր
 անբաւ իմաստութիւն և կարողութիւն : Եւ արդարեւ
 եթէ չլինէր այսպիսի դասաւորեալ կարգ յարարա
 ծըս, ոչ այնչափ խորհրդով և ընտրանաւ երեւելն
 ստեղծեալ՝ որչափ դիպուածով . քանզի եթէ չու
 նէր իւրաքանչիւրն յարարածոց զհամեմատութիւն և
 զառնչութիւն ընդ այլոց, էր սակս յաւէտ ինքն ստեղ
 ծաւ, քան այլ որ . վասնէր այսքան թուով սեռք
 և տեսակք արարածոց ստեղծան, և ոչ աւելի կամ
 պակաս : Մի թէ յայն սակս, զի արարչին այսպս կա
 մեցաւ : Այն : Բայց արարչին չկամի ինչ անխոր
 հուրդ և առանց վախճանի : Այլա առ ի՛նչ վախճան

յաւէտ զայսպիսի և զայսքան էակս ստեղծ . մինչ
կարող էր ստեղծանել և զայլակերպս , և զառաւել
բազմաթիւն քան զորս ստեղծ : Ապա յայտ է թէ ան
գիտեաց ինչ 'ի ստեղծման արարածոց . գիտեաց ա
սեմ զկարգ ինչ անձաւայելուչ 'ի գործս իւր , յորում
երևեսցի հաւասարապէս՝ թէ՛ կարողութիւն իւր և
թէ՛ իմաստութիւն և բարութիւն :

Եւ ահա այսպիսի կարգ է շղթայաշար կարգն կա
տարելութե արարածոց . յորում երևի ամենակարող
ընթերցան անձնայն 'որ զևս նոճաստ և զանզայ նիւթն կա
րէ հասուցանել 'ի մարմին հոգեւոր . և ամենագէտ
իմաստութիւնն զգիտէ թէ քանի՞ կատարելութեց ընդ
նակ իցէ նիւթն մինչև ցժամանել իւր 'ի մարմին հո
գեւոր , ոմ և զայն , թէ քանի՞ կատարելութեց ընդ
նակ իցէ զգայական հոգին մինչև ցհաւաւորիլ իւր
բանական հոգւոյ : Իսկ ամենառատ բարութիւն արար
չին երևի յայսմ կրկնակի . մի՝ 'ի վր'նոցին արարա
ծոց , յորոց ոչ զոք խորեաց , այլ զանման ուրբ 'ի գե
տեալ կարգի իւրում բովանդակելին՝ թէպէտև յոյժ
անկատար էին բազումք 'ի նոցանէ , կամեցաւ ստեղ
ծանել . ցուցեալ սովաւ զանձն հաւասարապէս բա
րերար նոճաստից և կատարելագունից : Այլ հրա
շափառագոյն ևս երևի սովաւ բարութիւն և սէր նր'
առ մարդս : Քանզի այսու աստիճանաւոր կատարե
լութեք հասուցեալ զնիւթական արարածս մինչև ցմար
դըն՝ երևեսցոյց յայտնապէս զգերազանցութիւն մարդոյն ,
ցուցեալ թէ քանի՞ քանի՞ կատարելութեք փակին 'ի
նմա , և զքանի՞ անհամար արարածովք ինքն գերա
զանցէ : Եւ ոչ միայն զգերազանցութիւն մարդոյն երևե
ցոյց . այլ սովաւ զամ երևելի արարածս 'ի պատիւ
և 'ի փառս մարդոյ ստեղծ . իբր զի առ 'ի ցոյց կա
տարելութե մարդոյն ստեղծ զնմ յաւէտ՝ որք փակին
'ի կատարելութե բնութե մարդոյն , քան զայլս :

Չի՛ մեղադրուի Այս աստիճանաւոր կարգ արարա
ւարելին ինչ սքեղ ծոց խափանէ և զտրտունջ ոմանց 'ի
ծանելոյ նորա և զստակս քանի՞ մի վնասակար բուսոց
վնասակար մեզ : և կենդանեաց . քանզի ոչ է թէ առ
'ի վնասել մարդոյ ստեղծան նք , այլ զի ամենակա
տար կարգն արարածոց և զայնոսիկ հարկաւ պահան
ջէր . վնայ չէր արժան ան ըհատել և խանգարել զգե
ղեցիկ կարգն նց առ 'ի չվնասիլ մեզ . մանաւանդ
զի՛ անվնասելի ստեղծ զմարդն 'ի սկզբան անդ և
անմահ . բայց մարդս իւրով կամօք յանցուցեալ , արկ
զանձն

զանձն ընդ նոցին վնասակարութեք ։ Այսու
 ամիւ արարին ամենադուժ խնայեալ 'ի մարդն յան
 ցուցեալ' և նոցին վնասակարութեն դարման մատոյց
 ստեղծեալ և զայլ բոյսս և զկենդանիս նոցին վնա
 սակարութեն խափանիչս ։ և այնպէս մարդն չունի բնա
 իրաւունս ինչ արանջեւոյ զվնասակարարարածոց ։ այլ
 եթէ երբեք վնասեացի կամ վնասացի 'ի նոցանէ' իւրոցն
 յանցունածոց մեղ գիցէ , և ոչ ամենաբարի արարչին
 Կարգ Կապակցութիւն Երկր' է տեսանել յարարածս կարգ
 երեւալ յարարածս ։ կապակցութիւն թ իրերաց սերտ միա
 բանութիւն և խնամարկութիւն ոչ միայն 'ի վր' նմանեաց ,
 այլ և 'ի վր' տարասեռից ։ որով օգտեն միմեանց և
 պահպանեն զիրեարս ։ Յայտնաբարբան ապացոյց
 թէ ամենեքեան միոյ արարչի և ամենաբարւոյ են
 ստեղծունածք ։ Եւ այս խնամատարութիւն արարածոց
 'ի վր' իրերաց' կարգեալ է ամ' իմաստութիւն ։ քանզի
 զօրաւորքն խնամարկեն տկարագունից և անկատար
 քրն ծառայեն և փոփոխին 'ի սակս կատարելագու
 նից ։ իսկ կատարեալքն փոփոխակի հոգան զպահպա
 նութիւն անկատարից' որով և ինքեանք պահպանին ։
 Քանզի ահա երկինք և աստեղք աղբեն 'ի տարւոյս ,
 և շարժեն զնս 'ի պէտս կենաց կենդանեաց և բու
 սոց ։ տարեք գոյացուցանեն և սնուցանեն զբոյսս ,
 և ծնուցանեն զկենդանիս ։ բոյսք սնուցանեն զկեն
 դանիս ։ կենդանիք և բոյսք սնուցանեն զմարդն և
 զունձնայնոց ։ և մարդս հոգայ զպահպանութիւն
 բուսոց և կենդանեաց ։ իսկ եթէ և արարածք ինչ
 հակառակ իցեն միմեանց , ահա և այն է վասն մեծոյ
 դոյն օգտի տիեզերիս ։ Քանզի 'ի ջանալ անդ եղծա
 նել տարերաց զմիմեանս' բարեխառնին յիրերաց , և
 ելուզանեն զայլ ինչ նոր կատարել քան զինքեանս ,
 որպիսի են հանք և բոյսք և մարմին կենդանւոյ ։ իսկ
 'ի սատակելոյ և յուտելոյ բազմաթիւ կենդանեաց ,
 ոմ և վնասակարացն զմիմեանս , ոչ սպառին բոյսք ,
 և ոչ բառնի վայելչութիւն երկրի ։ այլ սակաւանան
 վնասակարքն մարդկան ։ Ըստ այսմ է իմանալ և զայլ
 արարածոց որք հակառակ իցեն միմեանց ։

Կարգ Կապակցութիւն Երրորդ' է տեսանել յարարածս
 երեւալ յարարածս ։ կարգ փոփոխութիւն ։ Աշխարհս այս
 տարրական է 'ի հանասլաղորդ կերպարանափոխու
 թիւն , փոփոխելով հանասլաղ տեսակաց ամենայն բա
 ղադրել գոյացութեց , և մնալով միայն քանակութիւն
 նիւթոյն անփոփոխ ։ քանզի տեսանեմք զի մի և նոյն
 նիւթն

Նիւթն լինի հեղաշեալ հանք , տունկ , ղեռուն , սե-
ղուն , ձուկն , թռչուն , չորքոտանի , ևս և մարմին
մարդոյ : Գործարանաւոր կամ կազմեալ մարմինք ,
որպիսի են բուսոց և կենդանեաց , են գլխաւոր գոր-
ծիք այսոց փոխակերպութեց . քանզի ն.ք են որ զառ-
բերս բաղադրեն ը իրերաց և յայլ ինչ փոխարկեն .
ն.ք են որք քակեն և լուծանեն դրեթէ զամ նիւթ
բաղադրեալ զոր յինքեանս ըունին . յորոց՝ ոմ և 'ի
աւարդ տարերաց՝ մասն ինչ փոխարկեն յիւրեանոյ
գոյացութի , և մասն ինչ արտաքս ձգեն , և ցնդեն
այլով տեսակաւ քան զոր յառաջն ունէին . որով և
քաջայարմար զնս գործեն մտանելոյ 'ի բաղադրուի
այլ և այլ մարմնոց : Եւ այսու օրինակաւ ևս նոճաւ
տագոյն նիւթք՝ պատշաճին լինել նիւթ ևս աղնոճա-
դոյն գոյացութեց . և 'ի փառութէ միոյ 'ի ցածագոյն
գործարանաւոր մարմնոյ յառաջ քան յոլովակի ծա-
ղկիք գեղեցիկիք և տառաւոր համեղաճաշակիք : Եւ
թերեւս մին 'ի վախճանաց այնչափ անհամար բաղ-
մածնութե միջատ կոչեցեալ կենդանեաց՝ իցէ փո-
խարկել զնիւթն 'ի պէտս գոյուէ և սննդեան այլ և
այլ բաղադրելոյ : Նաև յառականիլ անդ գործարա-
նաւոր մարմնոց , և 'ի դառնալ 'ի հող կամ 'ի ջուր ,
նուրբ և թեթեւ մասունք նց յօգս ցնդեալ սփռին .
և այնպս գարձեալ նիւթ լինին բաղադրեալ մարմ-
նոց : Այլ յայսմ հանապազօրեաց փոփոխուէ սքան-
չելի հաւասարակշռութի եդ արարիչն ամենիմաստ ,
զի մի տեսակիք ինչ արարածոց առաւել քան զնափն
բաղմանցին , և այլք նոճաղեացին և կամ բնաւ իսկ
սպառեալ չքացին . նմին իրի՝ այն որ եղծեալ քակի
'ի միոյ պատճառէ՝ յօրինեալ կաղմի յայլ պատճառէ .
և ապականութի իսկ միոյն՝ ծնունդ է միւսոյն : Եւ
այնպս սովին անճադիր փոփոխութե տարրական արա-
րածոց՝ ապականացու արարածք յարատեւն . և թէ-
պէտ անհատք ապականին , այլ տեսակ նց սննապա-
կան մնայ և անմահ : Եւ 'ի դադարիլ այսր փոփո-
խութեւ , ը նմին դադարեացի և աշխարհս՝ ապակա-
նելով ամ տեսակաց արարածոց որ յՅի աստ :

Այսր փոփոխութեւ՝ որով գոյանան և սրահարանին
բաղադրեալ մարմինք տարրականս Յի , գլխաւոր գոր-
ծիք և անմիջական պատճառք են բոյսք և կենդանիք .
բայց հեռաւոր պատճառք՝ են մարմինք երկնաւորք ,
իսկ մերձաւոր պատճառքն տարերք . որոց ոչ միայն
ներգործութիւն , այլ և կարգն կամ պատշաճական փո-

փոխութիւն՝ այսր գոյացական փոփոխութիւն տարրա-
կան արարածոց արբանեկէ . զորոց զկարգն ժամ է
արդ՝ յառաջիկայդ ցուցանել:

Կարգ երկնից: Կարգն երկնից է անստերիւր շարժումն
երկնաւոր մարմնոց պատշաճեալ յարարչէն առ ՚ի
սկստս գոյութեւն և սկստականութիւն մամ բաղադրել մարմ-
նոց տարրականս Յի: Չիք ինչ յարարածս մամ որ
այնպէս մեծ երևեցուցէ մեզ զփառս արարչին իբ-
րև զերկնաւոր մարմննս . ուն և չիք ինչ որ այնչափ
մեծ ցուցցէ զսէր նր առ մեզ՝ քան զշարժել նր զնձ
հանապաղ ՚ի սկստս մեր և յօգուտ և ՚ի զոճարձուի .
ցուցեալ մեզ սովաւ յայտնապէս, թէ վն մեր արար
ոչ միայն զերկիր, այլ և զերկինս . և թէ զմեզ միայն
առաւել քան զմամ երևելի արարածս պատուէ և սի-
րէ, և ուն զհայր զորդիս իւր իննամէ, և զմամ զիւր
գերաշխարհիկ արարածս ՚ի ծառայութեւն մեր կարգէ:
Կարգ արեւոյ: Այսպիսի կարգ երևի նախ յարեգակն
որ օրըստօրէ ծագէ և մտանէ . զի յաջորդաբար զմամ
տեղիս Յի լուսաւորեցցէ և ջերմացուցցէ: Չափ սոյ-
րագայութիւն նր սահմանեալ է յամենիմաստ արար-
չէն թէ սկստանջելոյ պիտոյից և օգտի բովանդակ Յի՝
քսան և չորս ժամուց միջոցաւ: Քանզի եթէ կարի
իմն յապաղէր, առաւել քան զչափն ջերմացանէր զեր-
կիր և զօդս . սրով և վաղագոյն չորանային բոյսք, և
՚ի տասոյն նեղէին ամենայն կենդանիք . իսկ եթէ կայ
րի իմն երագէր, ոչ թէ բաւականին ջերմանային եր-
կիր և օդք . ուն և բոյսք ոչ այնպէ փութով բուսա-
նէին և աճէին . իսկ սրտուղք սակաւ հասանէին, և
մեծ մասն նոցա գրեթէ միայն ՚ի հասարակածն կոյս
դասանէին, վն առաւելութիւն ջերմութեան արեւու որ
անդ՝ քան յայլ կողմանս երկրի: Այլ քանի՞ վշտագին
լինէր կեանք մարդոյ և անյարմար իւրումն բնութե՝
եթէ յառաւելն երկարիլ օրահան շրջանի արեգա-
կանս, և թէ ՚ի կարճիլն: Չի առաւել կարճու-
թիւն սուղ լինէր նմա ժամանակն գործոց և զբօ-
սանաց, և քնոյ իսկ . իսկ առաւել յերկարութիւն
յերկարէր նմա առաւել քան զչափն եթէ ժամա-
նակն գործոց և աշխատութեց, և թէ քնոյ և անգործ
գատարկութե: Եւ այն զի բնութիւն մարդոյ գիւրա-
վաստակ ստիպէր զնա յայնժամ և ՚ի ցերեկի հարուստ
մի ՚ի քուն լինել . և այնպէս զմասն մի աւուր ՚ի գիւ-
ղէր փոխել . իսկ զմասն մի գիւղերոյ իբրև ՚ի տուն
ջեան՝ յանգործ և յանմխիթար խաւարի, կամ ՚ի
գոյշն

գոյզն ըոյս ճրագի արթնութիւն անցուցանել : Եւ քա
նի՞ ձանձրոյթ ևս ոչ պատճառէին 'ի մեզ եթէ եր
կարութի գիշերաց , և թէ տունջեան :

Իսկ այժմ քսանեւորս ժամաւ պարայածելով արեւու
զմեօք , մարդս լը իւրումն բնութիւն չափաւոր ժամա
նակ դործոց և զբօսանաց և քնոյ դտանէ . և ինքն ,
և այլ ամ կենդանիք , և բոյսք , և երկիրս գլխովին
դշանկաւոր չափ ջերմութեն որում կարօտին՝ ընդու
նին . որով կեայ մարդս և կենդանիք . և վայելչա
ցեալ զարդարի երկիր բուսովք 'ի պէտս կենաց և 'ի
զոճարձութի մարդոյն ամենիմաստ կարգադրութիւն
արարչին :

Օրախան շրջան և Այս օրական շրջան արեւու այնչափ
բնուած իբօժ հաշւ կարեւոր էր Յի , և բնակչաց նորա ,
կաւոր : մինչև առանց նր չէր հնար բուսա
նել իմիք , և ոչ կեալ 'ի վր երկրի : Քանզի առանց
այնր , 'ի կէսն հողագնտոյս միշտ տիճ լինելով՝ յանճագ
հատ հոսմանէ անտի լուսոյ անհնարինս ջերմացեալ
նր՝ հրդեհիւր . և 'ի միւս կէսն միշտ գիշեր գոլով 'ի
զուրկ մնալոյ նր իսպառ 'ի ջերմութիւն արեւու՝ սա
ռէր . և այնպիսի երկուստեք լինէր անբնակելի : Ա
պա եթէ ջերմութիւն արեւու նոճաղագոյն ազգէր յեր
կիր քան զոր այժմս , տակաւին բաց յանբնակ մնա
լոյ՝ անլոյս կիսագնտի երկրիս , քանի՞ անտեղութիւնք
ոչ հետեւէին : Չիարդ մարթ էր մեզ յայնժամ իմանալ
զժամանակն , որ է չափ կենաց և ամ գործոց մե
րոց . և զիարդ մարթ էր յայնժամ ումեք հանգիստ 'ի
քուն լինել յերեսաց հանապազորդ շնչանաց որ լի
նէր առ 'ի շգոյէ որոշեալ ժամանակի քնոյ : Ա՛չ ա
պաքէն աներևոյթ մնային յաջաց մերոց և այլ զարդք
երկնից՝ լուսին և աստղք , զորս արար ամ վասն
մեր . և քանի՞ ձանձրոյթ և տաղտկութի ոչ բերէր
կենաց մերոց անփոփոխութիւն , որք փոփոխութիւն
զբաղիմք և զոճարձանամք : Եւ լը ասից սբյն կիւր
ղի : * Ա՛չ գոյր և հանգիստ ծառայից 'ի տերանց իւր
եանց , եթէ ոչ զխաւարն 'ի հարկէ հասուցանէր ժա
մանակն . || և յաւելու : * Չի՞նչ լաւ առ 'ի զգաւ
տութի իմաստութիւն քան զգիշեր . . երբ իցէ և առա
ւել յերդս սաղմոսաց կի՞ 'ի պաշտօն աղօթից զմիտս
ամփոփել՝ քան 'ի գիշերի : || կոչ՝ . ընծայ՝ գլ . Թ :
Ահա այսպէս՝ ոչ կարեւոր միայն այլ և օգտակար մեզ
էր լինել տունջեան և գիշերոյ . ուստի և օրական
շարժման արեւու՝ որով տիճ և գիշեր լինի :

Այլ որպէս զի առաւել զոճարձալի արասցէ մեղ
արարիչն բարի , զայս հանապազօրեայ յաջորդութի
տոճնջեան և գիշերոյ , և զի մի վնաս ինչ լինիցի ա-
չաց մերոց յանցանելոյ անտի հանապազօր 'ի լուսոյ
'ի խաւար , և 'ի խաւարէ 'ի լոյս . մի այնորիկ ոչ
յանկարծ ծագէ մեղ արեգակն , այլ առ սակաւ սա-
կաւ , զի ընդելացեալ աչաց մերոց՝ բաւական լիցի
առ սաստկութի ճառագայթից նր , միանգամայն զի
զայելեացուք և զգեղեցիկ և զքաղցր արշալոյսն և զա-
ռաւօտն : Ըստ ծագմանն է տեսանել և զմուտ արեւու-
զի ոչ յանկարծ բառնայ 'ի մէնջ խապառ զլոյս նորա-
քանզի և այն վշտագնէր զաչս , և մոլորեցուցանէր
զուղեորս 'ի ճանապարհէ . և զրկէր զմեզ 'ի վայե-
լից զոճարթարար երեկոյի : Զայս օրական շրջան ,
ունին և լուսինն և աստեղք , պարաբերեալք շէ երկ-
նից որով և յամ տեղիս Տի երևին , և ազդեն 'ի պէ-
տըս կենաց ամի :

Սէփական շրջան աւ Բաց յայսմ օրական շրջանէ՝ ունին
բնու և աստեղաց : և այլ սեփական շրջան հակառակ
շարժմամբ յարեմտից յարեւելս : Արեգակն կաթարէ
զայս շրջան 'ի միում ամի , և լուսինն 'ի միում ամ-
սեան . իսկ այլ մոլորակ աստեղք՝ լը չափու մեծութե
շրջանի իւրեանց մի քան զմի անագան : Եւ յայսմ կար-
գաւորեալ անհաւասարութէ շրջանաց մոլորակ աս-
տեղաց , ծագի գեղեցիկ երևոյթ յերկինս , երբեմն
այս ինչ աստեղ երևելով , և երբեմն այնր . երբեմն
երկուց և երկից 'ի միասին մօտ կամ հեռի 'ի միմեանց ,
և երբեմն միոյն միայնոյ , և կամ և ոչ միոյն : Իսկ ան-
մուլար աստեղք թէպէտև չունին զսեփական շրջան ինչ
այնչափ զգալի , զոր մարթ իցէ մեզ նշմարել , առ-
անհնարին մեծութե իւրեանց շրջանին , զոր 'ի բազում
գարս հազիւ մարթին վճարել . սակայն և այնպէս 'ի
պատճառս անհաւասարութեց աւուրց տարւոյ , ո-
մանք երբեմն 'ի ցերեկի լինին 'ի վերոյ մերումս կի-
սագնտի , և երբեմն 'ի գիշերի . որով ոչ զմի և նոյն
աստեղս տեսանեմք հանապազ , այլ զաման հետ ըզ-
հետէ . բաց 'ի սակաւուց հիւսիսակողմեան աստե-
ղաց , որք ցանկ երևին հիւսիսաբնակ եղելոց . ուն և
հարաւակողմեան աստեղք՝ հարաւային բնակչաց . այլ
'ի հասարակածն կոյս բնակչաց՝ ամ աստեղք յաջոր-
դաբար երևին , և աներևոյթ լինին 'ի միում ամի :

Տարեկան շրջան աւելցս սեփական շրջան արեւու և
բնութեան հարկաւոր լուսնոյ և աստեղաց ոչ լոկ 'ի մե-

աշխարհէ: Ժադոյն զարդ երկնից հաստատեցաւ
յարարչէն, այլ յաւէտ 'ի սկիտս Յի: Քանզի տարե-
կան շրջանաւ արեգական լինի ձմեռն և ամառն, գա-
րուն և աշուն, որք չեն ինչ նոճաղ կարեորք երկրի
քան զտիւն և զգիշեր: 'Ի մօտիւ արեւու 'ի հիւսիսային
կողմն երկրի լինի անդ ամառն, և 'ի հարաւակողմն
ձմեռն, և սմին հակառակ 'ի հեռանալ արեւու 'ի
հիւսիսոյ և մերձենալ 'ի հարաւ լինի ամառն 'ի հա-
րաւակողմն, և ձմեռն 'ի կողմն հիւսիսոյ, և 'ի դի-
մել անդ արեւու գէտ 'ի հիւսիս, ուն և 'ի դալն գէտ
'ի հարաւ երբ հասանէ 'ի կէսն ճանապարհի ընթաց-
ցից իւրոց լինի 'ի մի կողմն դարուն, և 'ի միւսն ա-
շուն: Եւ առանց այսր տարեկան ընթացցից արեւու
ք հիւսիս և ք հարաւ լինէր հանապաղ ձմեռն 'ի
բազում և 'ի մեծամեծ կողմանս Յի, և յայն սակս ոչ
բուսանէր ինչ անդ, և զկարդ մարթ էր անդ բնա-
կիւ մարդկան և կեալ: Իսկ ք հակառակս յայլ կող-
մանս Յի յորոց գագաթան վրէր արեն լինէր միշտ
ամառն, որով և անդ չլինէին բոյսք կամ գէթ սոյ-
կաւք բուսանէին առանհարին տապոյ և առ սղակա-
սութեան անձրեաց և ցօղոյ և հողմոց: Իսկ յայլ տե-
ղիս ինչ, յորոց ոչ հեռի և ոչ մօտ լինէր արեն թէ-
պէտեւ մարթ էր բուսանել անկոց, և բնակիւ մարդ-
կան և կենդանեաց, սակայն առ միօրինակ լինելոյ
և անդ հանապաղ ջերմութե արեւու ոչ սակաւ խա-
փանէին և անդ հողմունքն, որք իբր 'ի բազումս 'ի
փոփոխ ջերմութե և ցրտութե օդոց դոյանան, իսկ
օդ անշարժ վնասակար է կենաց:

Եւ չտեսցես թէ և այժմ 'ի հասարակածն միշտ ա-
մառն է, և ահա բուսանին բոյսք և կեան մարդիկք,
և չխափանին հողմունք: Քանզի դնալով արեւուն ք
հիւսիս և ընդ հարաւ յերկուստեք հասարակածին
ջերմութին այնց կողմանց չէ միշտ միօրինակ, և յայն
սակս 'ի կողմանց անտի հողմունք անսղակաւ շնչեն 'ի
հասարակածն, որով և օդն և երկիր հասարակածին
զովանայ 'ի տապոյ արեւուն, և 'ի սղաղաբերուն սլառ,
շաճի, և կենաց ոչ վնասէ: Բայց և այնպէս բազում
մեծամեծ անասաւոր տակաւին անբերք գտանին 'ի
կողմանս յայնոսիկ, մանաւանդ 'ի դաւառան որք հե-
ռի են 'ի ծովէ, առ սղակասութե անձրեաց և ցօղոյ:
Եւ եթէ արարիչն ամենախնամ չէր սլառեալ զեր-

կիրան զայնոսիկ յամենայն կողմանց ծովու՝ առաւել
քան զերկիրս հիւսիսակողմանց, առ ի զովացուցանել
զերկիրն առատահոս անձրեօք, և եթէ չէր բարձրա-
ցուցել զմեծ մասն այնր երկրի բարձրաբերձ դրիւք և
լեռամբք՝ եթէ ի սէտս անձրեաց, և թէ՛ բարեխառն
հողմոց, նաեւ այժմ իսկ չլինէր յարմար ի բնակուի։
Ապա իմ իրօք հարկաւոր էր Յի սյդ կրկնակ շրջան
արեգականն՝ օրականն և տարեկանն. որով նաեւ
ցանկ ի փոփոխութե կալով մեր՝ ոչ տաղականամբ
ի կենաց աստի. այլ մի եղանակն տարւոյն ակորժա
կան առնէ մեզ զմիւսն, ոմ և դիշերն զտիւն. և այն
սէս չափով յիւրաքանչիւր եղանակ տարւոյն՝ բերկ-
րութիւն և անձանձիր վայելեմք։

Օգտակարն զորոք Խաւարդարե քանի՞ շահեկան և զը-
բարար էն մարդոյն ճարթարար է բնութեա՝ այս եղա-
շորէիւն եղանակ նաեւ տարւոյ փոփոխութիւնք. և
բարոյն։ զի արդ ակնյայնդ իման ցուցանեն մեզ
զհայրական սէրն և զնախախնամութիւն արարչին ի
վր մեր։ Քառեակ եղանակօք տարւոյն՝ քառատեսակ
զոճարձութիւն զմեզ բերկրեցուցանէ, և զկեանս մեր
անուշէ։ Իւրաքանչիւր եղանակ՝ ունի զիւր օգուտ և
զստատեանութիւն պատշաճեալ մերումս բնութե.
և միմեանց այնպէս յաջորդեն՝ մինչև դրեթէ չլինել
մեզ զգալի։ Չկնի ցրտագին ձմեռան՝ ոչ անընդմիջա-
պէս ամառն յաջորդէ, ալ բարեխառն դարձնեն. և
զկնի տօթագին ամառան՝ ոչ նոյնհետոյն ձմեռն դայ,
այլ աշունն մեղմաշունչ. ոմ զի առ սակաւ սակաւ
սովորեալ մարմնոյս ցրտոյ և տօթոյ՝ անվնաս և ան-
վնաս անցցէ ի միջէ առ միւսն, և հեշտեալ տո-
կացէ երկոցունց։ Ի մէջ չորից եղանակաց տարւոյ
երեքն զոճարձալի են, և քաջայարմարք զբօսանոց և
գործոց ի բացի. և մին միայն անյարմար. և ահա
յերեսին եղանակն յայնոսիկ, զարդարեալ է և իմ
երկիր բիւրաղդի բուսովք, և լցեալ անհամար ցա-
մաքային և օգային կենդանեօք. նաեւ աւուրքն իսկ
երկայն են. զի ունիցի մարդս երկայն ժամանակ գոր-
ծոց և զբօսանաց, իսկ միակ եղանակն այն ձմեռան՝
վն ցրտութեն անյարմար գործոց և զբօսանաց ի բա-
ցօթեայս, է և անդարդ ի բուսոց և ի կենդանեաց.
և որովհետեւ ոչ կարէր մարդս վայելել ի նոսին,
կարճին յայնժամ և աւուրքն. ոմ թէ կամելով ա-
րարչին այսոճիկ և զմի զայն եղանակն վնասդին՝ առա-
ւել ևս կարճել, զի վաղագոյն անցցէ ի մարդկանէ։

Զի՞նչ օգուտ ու Սակայն և այնպէ՛ս՝ ձմեռն ունի տա-
նի ճարտոյն յձեռն: Կաւին: զիւր օգուտ և զզոճարձու-
թի: Քանզի ձմեռն հանգուցանէ զմարդ յաշխատու-
թէ մշակութե երկրի, և յայլ աշխատաւից Կործոց,
որ Կործին 'ի բացի. ստիպէ զնա նստիլ 'ի տան իւ-
րում, և պարապիլ 'ի ձեռագործս թեթևս, և յուս-
մունս իմաստից, և յընթերցոճածս քբ գրոց և հո-
գեշահ մատենից. թողու նմ և յերկարագոյն ժամա-
նակ աղօթից և հոգեշարժ մտածութեց. և այնպէս
տայ նմ անզբաղուք առաւել միտ դնել անձին կատա-
րելուն և փրկուն. և փոխանակ զբօսանաց դաշտաց
և լերանց, թռչնոց և չորքոտանեաց՝ տայ նմա լիու-
լի զբօսնուլ կենակցութե ը ընտանեաց և բարեկա-
մաց, որ առաւել զոճարձացուցանէ զմարդ քան զնս:
Եւ քանզի 'ի ձմեռնամիջի յաւէտ հրոյն ջերմունե կա-
րօտի մարդս, չէր ինչ նմ տալտկալի և առաւել ևս
լուսոյ հրոյն կարօտիլ երկարութե դիշերոյ. այն զի
չկարելով յայնժամ 'ի տոճնջեան ը երկար արտաքոյ
տանն կալ վս ցրտոյն՝ ապա և երկայնուի տոճնջեանն
աւելորդ էր նմ. իսկ երկարուի դիշերոյ կարի պի-
տանի, եթէ 'ի մտադիր գործս և յընթերցմունս և
յաղօթս սակս ժամանակին հանդարտութե. և թէ
'ի փոքր մի յերկարագոյն հանգիստ քնոյ, առ 'ի ջեր-
մանալ և զօրանալ:

Քանի՞ր զոճարձաւ իբրեւ այսպիսի տնական զոճարձու-
ցոցանէ զմարդ գա. թէք և օգտակար գործովք անցու-
րունն: ցանէ մարդ զձմեռն, այնուհետե 'ի
ջերմանալ օգոցն հասանէ դարունն բազմազոճարձ,
և արծարծի սիրտ մարդոյ ելանել և շրջիլ 'ի բացի:
Յայնժամ զարդարի բոլոր երկիր ը առաջ մարդոյն
նորաքոյս կանաչագեղ դալարեօք, և երփն երփն
չքնաղ և անուշահոտ ծաղիօք, զի զոճարձացեալ բեր-
կրեսցի փոխանակ տիրութեն ձմերայնոյ, զոր կրեաց.
Ժամանեն նմա յայնժամ և պէսպէս քաղցրաճայն
թռչնոցն երամք, որք իւրեանց քաղցրանոճադ եր-
գովք՝ ուն թէ ողջունեն զգալուստ նր, և ուրախա-
կից լինին ը նմ. մինչև մարդոյն յայսքան բազմապա-
տիկ բերկրեցուցիչ իրաց ոչ միայն մոռանալ զնմ
վիշտս ձմեռանն, այլ ուն թէ 'ի նոր կեանս ծնանիլ
առ այնչափ բերկրութեն. Եւ ահա այսքան զոճար-
ձութեց նորա, ըստ իրաց ինչ վշտակրութիք ձմե-
ռանն են պատճառ. որք զամենայն զբօսանս բացատ-
վայրաց, նոր և առաւել քաղցր նմ երկեցուցանեն:

Զի՞նչ

ՁԻՄԵՐ ամառն , և Ամառն յաջորդեալ գարնան՝ զյա
 աշունն : գեալն զոճարձութի տեսութե և
 ձայնից՝ ուրախ առնէ չափով՝ ի ճաշակս պէսպէս
 պտղոց՝ ոչ գլխովին անզարդացեալ և ի վայելչուէ
 գարնան : Իսկ աշունն զհետ եկեալ , թէպէտև բազ
 մօք մերկացեալ գտանի ի գեղոյ գարնան և ամառան ,
 այլ լիու գլխերին առատութի պտղոց և դինւոյ և
 ձիթոյ ի վայելչս կենաց , ի պարէն և ի մխիթարու
 թի ձմեռան : յորում չունելով մարդոյն զոճարձա
 նալ գեղով դաշտաց և լերանց , և բարեօք այլոց ե
 ղանակաց տարւոյն , գէթ՝ զոճարձասցի վայելիւք նո
 ցին արգասեաց : Ահա այսպէս ամենաքաղցր տեսչու
 թի արարչին յօգուտ և ի մեծագոյն զոճարձութի
 մարդոյն կարգեցան այս քառեակ փոփոխութիք եղա
 նակաց տարւոյն ի ձեռն տարեկան շրջանի արեգական :
 ՁԻՄԵՆ օգոստոսն զկնի տարեկան շրջանի արեգական
 աշխարհի սեփական կարևոր և օգտակար էր Յի ամառ
 շրջանն շատնայ և կան շրջան լուսնի : զի ուն փորձիւ
 ճշմարտաց : Իսկ յայտ է՝ խոնաւուի և ցամաքու
 թի օդոց բազում մասամբք ի լուսնոյ պատճառի :
 և քանզի պէսպէս փոփոխութիք օդոց որք կարևոր
 էին Յի՝ պէսպէս ազդեցութեց լուսնոյ կարօտէին ,
 նմին իրի և լուսնոյ պարտ էր փոփոխել զհայեցոճած
 իւր յերկիր , և այնպէս երբեմն կիսադէմ երևիլ , և
 երբեմն բոլորովին աներևոյթ լինել , և ոչ միշտ բո
 լորաւոյս ցուցանել զդէմս իւր : Իսկ այդմ առանց
 իւրոյ սեփական ամսօրեայ շրջանի անմարթ էր լի
 նել : Կարևոր էր մարդկան և սղագոյն չափ ժամա
 նակի քան զտարին : զի այնու և զտարին չափեցեն :
 մանաւանդ զի ուն տարեօք չափեն զկեանս իւրեանց ,
 նոյնպէս և այլ համառօտ շրջանաւ սլարտ՝ էր նոց չա
 փել զճանապարհ երկար գնացից , կամ այլ յերկար
 գործոց իւրեանց : քանզի օրն կարի իմն փութով ան
 ցանէ , և ամն կարի իմն անագան : Եւ ահա զայս
 չափ ցուցանէ նոց շրջանն լուսնի , որ և դիմացն փո
 փոխութի չափէ և զիւր շրջան , և այնպէս ցուցանէ
 մարդկան՝ եթէ զամիսս ի չափ տարւոյ , և թէ ըզ
 շաբաթս ի չափ ամսոյ : որով և գտանէ մարդ զմ
 ժամանակ իւր չափեալ յերկնից : զի ծանիցէ աստի
 զմեծ յարդ և զսպասողականութի իւրոյ ժամանակի :
 և մի թ վայր կորուսցէ անտի և ոչ զվայրկեան մի :
 այլ որովհետև յերկնից չափի նմա ժամանակ իւր՝
 վն երկնից ի կիր առցէ և նա զնոյն :

Ըստ օրինակի լուսնոյ և այլ մոլորակ տասեղք սեփական շրջանաւ իւրեանց փոփոխեն զհայեցունած իւրեանց յերկիր՝ լրանալով և սպակասելով . որով պէսպէս ազգեն յերկիր՝ առաւել կմ նունազ, ոմ և օգուտ Յիս պահանջէ : Սոքա՝ բաց ՚ի լուսնոյ, և ՚ի քանի մի մոլորակաց, բաղմօք մեծ են ք զերկիր . որք ոչ ՚ի զարդ երկնից և եթ կարգեցան յարարչէն . այլ և ՚ի մեր ծառայութի և ՚ի պէտս ամ Յի : Զորմէ արժան է մեզ ՚ի միտ առնուլ զմեծութի սիրոյ արարչին առ մեզ, և շնորհակալու նմա զանձինս մեր ցուցանել՝ մտերիմ սիրով և բոլորանունէր ծառայութի, և անգագար բերանալիւր զնա փառաբանելով :

Կարգ երեւի : Զկնի սքանչելի կարգի շրջանաց լուսաւորաց՝ է տեսանել կարգ հիանալի ՚ի տարրականա Յի, զհողմոց և զանձրեաց, զգետոց և զշարժման ծովու, և զկարգ բուսոց, և այլոց ամի, սքանչելի իմաստութի :

Կարգ և օգուտ հող : Օգո այս զոր շնչեմք, քանզի լի է հող : Գոլորչեօք ՚ի ջուրց և ՚ի ցամաքէ ՚ի նա շնչելոց՝ լինէր մահաբեր, եթէ բնաւ ոչ շարժէր . և այս շարժումն օգոյ յորժամ սաստկանայ և զգալի լինի մեզ՝ հողմ կոչի : Հողմն կամ շարժումն օգոյ պատճառի կմ ՚ի մղմանէ օտար մարմնոց, ք Գոլորչեաց, ամպոց ևն . և կամ յառաւել անգայտանալոյ իւր ջերմութի, և յառաւել խտտանալոյ ցրտութի կմ բռնական խճողմամբ : Սա է որով օգն պարզեալ յստակի . և յամառան զովանայ ՚ի տապոյ, և ՚ի ձմեռան երբեմն ջերմանայ . սա է որ կուտէ զԳոլորչիս ՚ի մի և ամպ գործէ, և բարձեալ զնն բերէ ՚ի ծովէ և տանի յամ կողմն երկրի թափել զանձրե . և որ գարձեալ ցրոճէ զնն և ցամաքեցուցանէ զօգոս . սա է և որ մղէ զօգն յորդութի բնդ ծակտիս տնկոց և մարմնոց մարդոյս և կենդանեաց ՚ի ներքս, որում կարօտին տունկք և մարմինք կենդանեաց : Հողմն յամ կողմանց Յի շնչէ, յորմէ և բնկալաւ զբաղմապատիկ անունանս . և յայն սակս իսկ՝ ոչ ամ հողմն միօրինակ է . այլ ոմն ցուրտ, ոմն ջերմ, ոմն չոր, ոմն խոնաւ, և իւրաքանչիւրն ևս երբեմն սաստիկ, երբեմն թոյլ, և երբեմն մեղմ և հեղիկ լն պէսպէս փոփոխութեց օգոյ :

Տեսակ հողմոց : Հողմոց ոմանք են կանոնաւոր . և այլքն անկանոն : ՚ի մեր կողմանս հողմունքն առաւել անկանոն են, քան ՚ի կողմանս հարաւային ջերմ գալ

Գաւառացի յորս կմ զամն ողջոյն գրեթէ միշտ ա-
 րեւելեան հողմն շնչէ. ուն ը այրեցած Կօտեաւ երկ-
 րիս. ուր օսաստիկ տապ օրեդականն լը ընթացից
 իւրոց յաջորգաբար անօտրացուցել անդայտէ զօդն,
 և այնպէս շարժէ զնա յարեւելից յարեւմուտս կոյս.
 և կամ զամիսս ինչ անըհատ մի հողմն շնչէ. և զա-
 միսս ինչ միւսն հակառակ առաջնոյն, և այն ևս միշտ
 յորոշեալ ժամանակս տարւոյն, ուն լինի 'ի հնդիկս,
 որով և զովանան փոքր մի կողմանքն այնոքիկ 'ի տա-
 պոյ. եթէ 'ի հողմոյն շնչանէ, և թէ 'ի յորդ և յա-
 ճախ անձրեաց զոր բերեն հողմուկքն 'ի ծովէ. ևս
 և նաւորգք նովին հողմով հեշտեաւ և 'ի սակաւ ժա-
 մանակի զահագին ծովն հատանեն. քանզի և այն
 կանոնաւոր հողմուկք յաւետ 'ի ծովու երևին քան 'ի
 ցամաքի: Նաև 'ի ծովս հիւսիսային կողմանց ևս տեւ-
 չութէն նոյ, հողմուկքն առաւել կանոնաւոր երկա-
 րասեւ, և յաճախ շնչեն քան 'ի ցամաքի. քանզի պէտք
 անձրեաց և նաւարկուի մարդկան զայն պահանջէին:
 Բայց և անկանոն հողմուկքն ըհանրապէս առեալ
 չեն անկանոն: Քանզի ահա յամարայնի անպակաս
 են հեղիկ և ցուրտ հողմուկք 'ի զովացուցանել զմեզ
 'ի տապոյ. և եթէ երբէք սաստիկ և ցրտաշունչ հող-
 մուկք և մրրիկ շնչեսցեն՝ սակաւ տեւեն. զի մի ցրտա-
 ցուսցեն զօդս. և այնու մնասեսցեն կենդանեաց և
 բուսոց: Նաև 'ի ձմեռնամիջի անդ իբր 'ի բզմս սա-
 տիկ հողմուկքն ոչ տեւեն ը երկար, զի մի կարի իմն
 ցրտացուցեալ սառուսցեն զօդս և զերկիր. և Կօտա-
 ցուսցեն զծառս և մնասեսցեն մեզ: Այլ երկարա-
 տեւ հողմուկք լինին հասարակօրէն 'ի սկիզբն դարնան
 և յաշնան, յորս գրեթէ չօրեն մնասել ումէք: Եր-
 կարաւու հողմուկքն են՝ արեւելեանն և հիւսիսայինն.
 որք օգտակարագոյնք են կենաց մերոց քան զայլսն,
 ուն և հարաւայինն, օգտակարագոյն է բուսոց. սմին
 իրի խնամովն նոյ սոքա երեքեան յաճախ շնչեն: Իսկ
 արեւմտեանն որ յորդ և երկար անձրեաց պատճառ է
 սակաւ շնչէ և սակաւ տեւէ. քանզի և յորդ անձրեաց
 երկարուի և յաճախութի չէ օգտակար երկրի:

Հարաւային հողմուկք ևս չեն ինչ այնչափ օգտա-
 կարք կենաց՝ երբ սաստիկ և յերկար շնչեն՝ այլ յայն-
 պիսի տեղիս յաւետ սաստիկ և յերկար են, ուր չեն
 ինչ այնչափ մնասակար, քի 'ի ծովու և 'ի ծովեզերս.
 քանզի գոլով անդ օդոյն խոնաւ, խոնաւ հողմուկքն
 ոչ մնասեն ինչ, այլ մանաւանդ օգտեն կենաց բնակ:

չացն , որք սովորեալ են խոնաւ օգոյն : Ահա այսպէս
յայտնապէս երևի 'ի հողմս խնամք տեսչութե արար-
չին՝ կարգեալ դուռով նց 'ի սէտս կենաց և յօգուտ
ամ երկրի ըստ պիտոյից իւրաքանչիւր կողմանց աշխար-
հի . ևս և 'ի սէտս նաւարկութե մարդկան :

Կարգ և օգուտ անշ . իսկ անձրև՝ որ արբուցանէ զերկիր
հաց :

առ աճումն և սպառաբերութի տըն-
կոց՝ այսպիսի օրինակաւ և կարգաւ լինի : Ջերմութե՝
թթն արևու , ևս և ներքին ջերմութե հողոյ և յա-
տակաց ծովու , և հողմովք անօսրեալ ջրոյն 'ի դո-
ւորչիս՝ ելանէ 'ի վեր , և անդ 'ի բարձունս առ ցր-
տութե օգոյն վերստին խտտանայ . զորս հողմունքն
կուտեալ 'ի մի և թանձրացուցեալ՝ ամպ գործեն .
յորմէ առաւել ևս ցրտացեալ նց 'ի ջուր լուծանին ,
և ծանրութե իւրեանց յերկիր թօթափին : Այլ սա-
կայն ոչ ամ դուրրչեք կի՞ ամպն ողջոյն միանգամայն
'ի ջուր լուծանի , զի մի հեղեղեսցէ զանգին յոր ան-
կանի . այլ հետզհետէ 'ի ջուր լուծանի , որով և հետ-
զհետէ անձրևէ . և հողմով վարեալ և հոսեալ և տա-
րածեալ ամպոյն՝ 'ի բլմ տեղիս անձրևէ , և այնպէս
չափով ուռդանէ զամ երկիր :

Եւ քանզի անձրևն ոչ յուռդումն երկրի միայն , այլ
և 'ի սակս գետոց և լճոց սահմանեցաւ յարարչէն .
նմին իրի և ամպք 'ի վր լերանց դադարին , և անդ
զմեծ մասն անձրևաց թափեն , ըստ բանից սաղմոսել-
գո՛ւն , թէ * 'ի վր լերանց կացցեն ջուրք || : Ճգ . 6 :
'ի նոցանէ արբեալ լերանցն առատութե՝ բղխեն զաղ-
բիւրս ջուրց . որոց հոսեալ 'ի վայր , և բաղմախոտոր
ընթացիւք գիպեալ միմեանց և միացեալ ը իրերաց՝
գետս գործեն . և ուռդեալ զբլմ վայրս՝ դարձեալ
'ի ծովն հոսին , ուստի և ելին 'ի ձեռն դուրրչեաց .
ոպ զի մի երբեք ծովն սպառեսցի կի՞ նո՛ւաղեսցի ,
և մի ցամաքն առ հասարակ ողողէ՛ հեղեղեսցի : Նաև
դիւրք երկրի ոչ դուռով մակաւասար , նմին իրի և անձ-
րևք 'ի դաշտաց իսկ ըստ մասին 'ի ցածագոյն վայրս
հոսեն , կի՞ յերեսաց անդ դաշտաց , և կի՞ ստորերկ-
րեայ անցիւք . և այնպէս արբեալ երկրի զանձրև ըստ
բաւականին՝ զաւելորդն թողու 'ի սէտս գետոց :

Օգուտ յետն : Ջոր ինչ գործէ անձրևն , զնոյն առնէ
և ձիւնն , որ է ամպ , և կի՞ մանրաշիթ անձրև սառու-
ցել և միացել լի օգով . քանզի 'ի ձմեռան տամկացու-
ցանէ զերկիր , և սպհէ զնոյն 'ի չոր ցրտութե և 'ի սա-
ռուցմանէ ոպ և զարմատս և զսերմանս բուսոց . և

ապա՛ի դարնան առ սակաւ սակաւ լուծանելովն նո՛ր
 'ի ջուր՝ արբուցանէ զերկիր առանց հեղեղելոյ. և մա-
 տակարարէ անբնառ զջուր՝ ի սէտս գետոց և լճաց:
 Օգոստոս յօղոյ: Զպակասութի անձրևի լնու ցօղն յա-
 մառան. և զպակասութի անձրևի և ձեան՝ լնու ե-
 դեամն՝ ի ձմեռան, որ է ցօղ սառուցեալ. քանզի գո-
 լորշիքն ջերմութե՛ արևու՛ ի վեր ելեալք՝ ի ցրտու-
 թէ՛ երեկոյի և առաւօտուն սրահու խտացեալ և ի
 շիթս լուծեալ, դարձեալ իջանեն յերկիր, և թանան
 զամբ բոյսս: Կողորշիքն ելեալք՝ ի ցամաքէ՛ նաև յե-
 լանելն՝ ի վեր՝ կռուին՝ ի տերևս և ի ծառս որոց դի-
 պին. և ցրտութե՛ն դիշերոյ՝ ի ջուր լուծեալ՝ լինին
 նոց՝ ի ցօղ. յորմէ տամկացեալ տերևոց բուսոցն և
 պողոց՝ սնանին և աճին. և դիմակալեն անվնաս ի
 ցերեկի ջերմութե՛ շողոյ արեգականն: Եւ այնպէս
 ցօղով անձրևօք և ձեամբ աճին և պահպանին ամ-
 բոյսք. որով մարդս և կենդանիք կերակրին, և եր-
 կիրս առ հասարակ զարդարեալ վայելանայ ի բա-
 րեխնամ տեսչութե՛ արարչին:

Այլ ևս մասնաւոր Ունի անձրևն և ձիւն և ցօղ զայս
 օգոստոս անձրևի և ևս մեծ օգուտ կենաց մերոց. զի
 յէան: մաքրեն զօդն ի մնասակար գոլոր-
 շեաց, զորս լը մասին ծծեալ՝ և լը մասին ցրտութե՛
 իւրեանց խտացուցեալ, և թափովն որով իջանեն,
 յերկիր ձգեն: Եւ յայն սակս շնչառութիւնս մեր
 զկնի անձրևոյ առաւել թեթեւ լինի, մանաւանդ յա-
 մառան. և նմին իրի առողջարար է շրջին յայնժամ
 արտաքոյ: Ի մաքրիլ օդոյն՝ ի խուռն գոլորշեաց՝ մեղ-
 մանայ կամ իսսպառ իսկ դադարի և հողմն. զոր և
 է տեսանել զկնի անձրևաց և ձեանն. և այնպիս բառ-
 նին նոքօք յողովակի և հողմունք մնասակարք: Զո-
 վանան և օդք յամառան անձրևօք՝ առաւել անվնաս
 քան ցրտագին հողմովք. և որ զարմանալին է՝ ի ձմե-
 ռան լը հակառակս մեղմանան օդք ի ցրտութե՛ ոչ
 անձրևօք միայն, այլ նաև ձեամբք:

Կարգ ԺԱԻ անձրևաց: Ժամանակ անձրևաց չէ ճշդիւ ու
 բոշեալ. բայց և ոչ ամենայնիւ անորոշ. այլ սքանչե-
 լի կարգ եղ և նոց արարիչն բարի ըստ սրահանջելոյ
 սիւտոյից երկրի մերոյ: Քանզի ի ձմեռան ուն և ի
 վերջն աշնան՝ երբ քաղեալ են ստուղք, և չէ այլ նո-
 ցին ժամանակ ստղաբերութե՛, և ոչ գործոց զբօսա-
 նաց մարդկան՝ ի բացի, յայնժամ յաճախ դայ անձ-
 րև և ձիւն, զի խոնաւ սրահանջին արմատք և սեր-
 մանք

մանք ամբ բուսոց առ 'ի չորանալ 'ի ցրտոյ . և զի ալ
բեալ երկրի առատապէս՝ ունիցին բոյսք հիւթ պատ-
րաստական և առատ 'ի խորս երկրի՝ առ 'ի ծծել ան-
տի 'ի ջերմանալ օգոցն , և աճիլ և դալարանալ : Իսկ
յամառան սակաւ անձրեւ գայ , և այն ևս 'ի սուղ
ժամանակի անցանէ . քղի բոյսք և մանաւանդ տրմբ
տիք և սլտուղք պէտս ունին ջերմութե օգոց առ 'ի
հասունանալ . Իսկ յաճախութի և երկարութի անձ-
րեւաց ցրտացուցանէ զօգն . և այնպէս խափան լինէր
յամառան հասունութե սլտոց : Բայց քանզի բոյսք
կարիս ունին և բիւժ խոնաւութե , մանաւանդ յա-
մառան , յորժամ տապ արեւու առատ ցնդէ 'ի նոցա-
նէ զխոնաւութին . վն այնորիկ և արարիչն ամենի
մաստ կրկին օրինակաւ այնմ դարման մատոյց : Մի
առատութի ցօղոյ , որ յամառան յամ գիշերս լնանէ ,
և այնչափ առատագոյնս՝ որչափ առաւել էր տապ ա-
ւուրն : Եւ մի ևս՝ յորդութի ամառնային անձրեւաց .
որով և միոյ ժամու անձրեւն ամառան՝ զմիոյ աւուր
ձմեռնային անձրեւի ընու զտեղի . և չկարօտի երկիր
յաճախ և երկար անձրեւաց :

Ապաքէն ամառն է ժամանակ գործոց և զբօսանաց
մարդկան 'ի բացի , և արածելոյ խաշանց և անդէոց .
և քանի՜ խափան լինէին այդմ յաճախութի և եր-
կարութի անձրեւաց : Ուն և զբոյսս իսկ ապականէին
արդեօք փոխանակ օգտելոյ . քանզի թէպէտև 'ի ձմե-
ռան յաճախութի անձրեւաց ջնասէ ինչ բուսոց , վն
զի առ ցրտութեն չծեն յայնժամ բոյսք զհիւթ յերկ-
րէ , կմ գոյղն ինչ միայն . այլ յամառան ծծեն առա-
տութի , վն որոյ կարի իմն առատութի հիւթոց ա-
պականեալ փտեցուցանէր զնմ փոխանակ սնուցանե-
լոյ . և ոչ տայր նոցա թոյլ հասուցանել զսլտուղան ,
չկարելով անկոցն զայնչափ առատութի ջրոյ փոխար-
կել յաղնիւ հիւթ կմ 'ի մարմին սլտոցն :

Բայց այսու ամիւն առաւել անձրեւաց կարիս ունե-
լով երկրի 'ի գարնան քան յամառան , առաւել յա-
ճախ անձրեւէ յայնժամ , բայց և այն ոչ տեւէ լն եր-
կար , այլ փութով պարզի , զի արեգակն ջերմացուս-
ցէ զտամկացեալ երկիր և զբոյսս առ 'ի դալարումն
նց և յաճումն :

Ահա այսպէս ակներե տեսանի ամենիմաստ և ամե-
նախնամ տեսչութի արարչին նաեւ 'ի ժամանակ և յե-
ղանակ անձրեւաց . մինչև համարձակիմ ասել , թէ ուն
չեք ինչ յերկինս՝ որ այնպէս յայանաբարբառ քարո-
ղես .

այլ յամառան : Սակայն և չլինելն կարկաթի 'ի ձմեռան մեծ օգուտ ունի . զի կարծրասացոյց գոլով կարկաթին ոչ հալէր 'ի ձմեռան . և անհնարինս ցրտացուցանէր զօդ 'ի վնաս կենաց մերոյ . և մնացեալ 'ի վր երկրի՝ փոխանակ սրահելոյ զարմատս և զսերմանս բուսոց 'ի ցրտութիւն օդոց իւր օրինակի ձեան՝ սառուցանէր զնմա սա հասարակ և դօսացուցանէր . և այնպէս յոյժ առաւել վնասէր բուսոց 'ի ձմեռան՝ քան զոր վնասէ նոց յամառան : Ահա այսքան հոգացաւ արարիչն բարի զայս բնական արտադրութիւն ամպոց կողոպտել յիւրմէ վնասակարութիւն . և օգտակարութիւնն նմա շնորհել :

Կայծառն զի՞նչ խառն կայ և այլ սլատուհաս երկրի 'ի վերինի, և զի՞նչ օգուտ : Բուստ ոչ այնքան վնասակար իբրեւ զկարկուտ, բայց առաւել ահալնկէց . այն ինքն են կայծակունք . նետք համարել արդարութենայ, որովք սպառնայ մեզ յերկնից, զի երկեցուսցէ զմեզ 'ի չարէ, և յորդորամիտս արասցէ զմեզ սուրսն յապաշխարութիւն, ուն և զարդարսն յարատեւել 'ի բարին : Եւ զի՞նչ օգտակարագոյն կայցէ քան զայսպիսի փրկուէտ սպառնալիս . որ ամեն սպառնայ, բայց սակաւուց վնասէ . որ զմին սլատուհասեալ՝ զամենեւեան ահաբեկէ, և զբզմա զգտատացուցանէ : Քանզի գուն ուրեք զմարդ հարկանէ, և ոչ իսկ 'ի քաղաքս և 'ի շէնս ստէս իջանէ, այլ ի մեծի մասին 'ի լերինս և 'ի դաշտս . և այն զի՞ մեծ մասն կայծականց և ոչ իսկ յերկիր իջանէն, այլ յամպս անդ ձգին և 'ի վեր քան զամպս . որով և որոտմունք սլատառին, և ամպք մեծապէս ցնցեալ 'ի նոցանէ՝ զանձրե իւրեանց հեղուն յերկիր . և ահա այս իսկ է օգուտն կայծականց . որ առաւել է քան զվնասն, զոր առնեն երբեմն մարդկան, կամ այլ կենդանեաց և անկոց :

Կայծակն յոլովանիւթ է՝ ուն և խտացեալ փայլակն, յորմէ և ունի զվնասակարութիւն . բայց փայլակն անվնաս է մեզ . քանզի նիւթ նոր սակաւ՝ մինչեւ հասեալ յերկիր՝ չիջանի . բայց և օգուտ նոր սակաւ է քան զկայծական, զի ոչ այնքան սաստկութե ցնցէ զամպս իբրեւ զնա : Այլ քանի՞ գեղեցիկ տեսարան ոչ գործեն յամպս երկոքեան . և քանի՞ ահաւոր ձայնս որոտման ոչ սլատառեն . որք թէպէտե 'ի մօտուստ ահաբեկեն՝ յորժամ կայծականց վտանգ կայցէ, այլ 'ի հեռուստ զոճարձացուցանեն զամենեւեան :

Կայծակունի և Ժառ Կայծակունիք և փայլատակունիք, ուն
 Լապտակունի և որոպ և 'ի նոցանէ պատճառեալ որոտ
 Տունի էր ու լինին մուկք ոչ լինին 'ի ձմեռան . քանզի
 'ի յմեռան : 'ի ջերմ և չոր գոլորշեաց գոյանան ,
 մանաւանդ 'ի բորակային 'ի ծծմբային և 'ի պարարտ
 գոլորշեաց , որպիսիք 'ի ձմեռան առ նոճաղ ջերմուէ
 արևու՝ սակաւ յերկրէ 'ի վեր ելանեն . և որք ելա
 նենն չեն դիւրաւառ սակս օդոյն և ամպոցն ցրտուէ :
 Իսկ յամառան յորդութք 'ի վեր ելեալ այնպիսի գո
 լորշեաց ջերմութք արեգականն , և ցրտութք վե
 րին օդոց և ամպոց խտացեալ . ապա 'ի ջերմանալ նց
 կրկին յարեգակնէ , և 'ի յուզմանէ իւրեանց 'ի հող
 մոց և յամպոցն շարժմանէ՝ բորբոքին և զիրեարս վա
 րեն , և 'ի պատառել անդ զթանձրախիտ ամպս՝
 Թնդիւնս և շառաջմունս գործեն . որ և 'ի բաղմա
 դէզ և 'ի խորաբորդ ամպոց բլմ արձագանգիւ յեր
 կարի . յինչև միոյ իսկ Թնդմանն՝ զորոտումն պաա
 ճառել յամպս : 'ի վառիլ նց և յորոտալ՝ սաստիկ
 ցնցեալ զթեթեւ ամպսն՝ հոսեն առատութք զանձրեն
 յերկիր : Եւ յայս սակս իսկ արարին ոչ կարգեաց
 լինել կայծականց և փայլականց 'ի ձմեռան , այլ յա
 մառան . քզի յորդութի անձրեաց զոր կայծակունիք
 և փայլակունիք պատճառեն՝ փնասակար էր 'ի ձմե
 րան , որ ղերկիրն 'ի ճախինս՝ դարձուցանէր առ 'ի
 չդոյէ բաւական ջերմութե արևու , զի զյորդ անձ
 րեն վաղ ցամաքեցուսցէ . որով և օդն ասականէր .
 վս որոյ Թէպէտե յաճախ անձրեւէ յայնժամ , այլ ոչ
 յորդ և առատ : Իսկ յամառան կարիս ունի երկիր
 յորդ անձրեաց , որ առատահոս իջմամբն լիուլի ար
 բուսցէ ղերկիր , և միանդամայն փութով սպառես
 ցի . զի մի յերկարութքն ցրտացուսցէ զօդն : Եւ ա
 հա զայս գործ կատարեն կայծակունիք և փայլատա
 կունիք սաստիկ ցնցելով զամպսն . նաև իւրեանց ջեր
 մութքն , որով ջերմացեալ փոքր մի շիթք անձրեացն՝
 յիջանել իւրեանց յամպոց 'ի ցրտագոյն օդն՝ 'ի հա
 կառակ ցրտութէ անտի մեծապէս պաղեալ՝ ամփո
 փին բլմ շիթք 'ի մի , և մեծամեծ կայլակս գործեն ,
 և այնպէս մեծակայլակ տարափովին իջանեն , որ 'ի
 սուղ ժամանակի ղերկիր ողողէ , և զամպս 'ի ջրոյ
 դատարկէ և պարղէ :

Գեղ ամպոց ղինի ջրնի փայլականց , որոտմանց և անձ
 անձրեաց : րեաց զոր Թափեն ամպք , ինքեանք
 սպիտակափայլ կթ կարմրափայլ և գունագոյն զար
 դա

դարին , ուն թէ խայտալով վն ծնանելոյն իւրեանց
 զանձրե , և սփռելով զմարդիկ փոխան տաղնապին՝
 զոր 'ի կայծականց և յահաւոր որոտմանց անտի կրե-
 ցին : Յայնժամ զարդարին յոլովակի և բազմագու-
 նի գեղափայլ ահագին ծիածանաւ , որոյ գեղոյն վայ-
 ելչութե չեք ինչ համեմատ յամ երևոյթս օգոյ : Եւ
 ահա սովին յայտյանդիման երևի՝ թէ ամալք ոչ միայն
 'ի սակս անձրեոյ սահմանեցան յարարչէն , այլ և 'ի
 զարդ երկնից առ 'ի զուարճութի մարդկան . քանզի
 արդարեւ քանի՞ անդարդ և մերկ երևէր երկինք 'ի
 տունջեան առանց ամալոյ :

Բազմապիսի օգուտ Բաց յանձրեաց և 'ի ձեանց , որք
 անպոյ : Ըննին յամալոյ , գտանին 'ի նս և այլ
 ազդեցութիք օգտակարք . քղի ըննին պատճառ և բնմ
 հողմոց 'ի ստորին օդս՝ իւրեանց շարժմամբ և ծան-
 րութե . մաքրեն զօդս 'ի գոլորշեաց , զխոնաւ գո-
 լորշիան օգոյ՝ ցրտութե իւրեանց հաւաքեալ , և զջերմ
 գոլորշիան ելեքարական զօրութե յինքեանս ձգեալ ,
 բարեխառնեն և զտառ արեւու յամառան , և զչոր
 ցրտութին օգոյ 'ի ձմեռան իւրեանց խոնաւութե ,
 մանաւանդ յորժամ իջանեն 'ի վր երկրի և մառա-
 խուղ գործեն . և քանի՞ գեղեցիկ և քաղցր հովանի
 առնեն մարդկան 'ի տօթակէզ շառաւիղաց արեգա-
 կանն՝ առ 'ի գիւրութի գործոց նց և զբօսանաց :
 Ճագու՞ն աչիւ Յամալոյ ըննի անձրե և ձիւն , և 'ի նո-
 րոյ , 'ի գեպոյ : ցանկ սղբիւրք , և յաղբերաց դեռք
 յառաջ դան ամենիմաստ և ամենախնամ տեսչութե
 արարչին : Քանզի նախ զերկիր ամ և զծոց հողոյ ,
 և առաւել ևս զերինս՝ որք մայր և շտեմարանք են
 աղբերաց՝ այնպէս յօրինեաց արարիչն , զի ընկալուչ
 լիցին ջուրց , և ապա բղխեցեն զայն յայլ և այլ տե-
 ղիս արտաքս յոռոգումն ամ երկրի , և յարբումն
 մարդկան և անասնոց : Վն որոյ արար զերկիր ծա-
 կոտկէն , զի շտեմարանեցէ զջուր , և չարար զբոլոր
 զանգոճած երկրի 'ի միատեսակ հողոյ , և խոտամած
 առանց ինչ ստորերկրեայ անոցից . զի մի զբոլոր ջուրն
 արբեալ՝ ինքեան միայն պահեցէ . այլ և աղբիւրս
 անտի բղխեցէ : Ուստի և է տեսանել զերկիրս բազ-
 մատեսակ հողով 'ի վր միմեանց կարգ կարգ տարա-
 ծեալ : Կարգ մի քանի ինչ կանգուն խորութե հող
 փխրուն . ապա կարգ մի խիճ , կմ աւազ , կմ քար
 ծակոտկէն , ք որս մղեցին ջուրք : Եւ ապա կարգ
 մի կաւոյ որ ոչ ապ անցս ջրոյ . ուն և 'ի մէջ լերանց
 դատա

գտանին բիլմ ուրեք և մեծամեծ փառաբեր և խո-
ռոչք դատարկք կամ աւաղուտք, առ 'ի հաւաքել
անդր ջրոց. և բիլմ կաւայատակ շաւիղք և խողո-
վակք խակ կաւեղէն. եթէ 'ի մեջ լերանց, և թէ 'ի
խորս երկրի թ որս առանց մղելոյ գնայցեն ջուրք.
և այնպէս 'ի տեղեաց տեղեաց ծերս գտեալ արտաքս
բղխեացեն. և կիմ գոնէ առանց լնասելոյ ղերկիր 'ի
վեր պատառմամբ և ողողմամբ թ ծոց նր ընթանա-
լով 'ի լիճս և 'ի ծով հոսեացին: Առ այս Տօգուտ
գործ՝ առ բղխումն աղբերաց ասեմ՝ պատշաճեցան
յարարչէն լերինք. որք բարձրութի իւրեանց հաւա-
քեն զգողորչիս օգոյ, որք 'ի հողմոց վարելք կռուին
'ի վր նց, և ցրտութի սառուցանեն 'ի ձիւն, կամ
լուծանեն 'ի յանձրե: Յորոց արբել առատապէս,
և համբարեալ զնս 'ի ներքին ծոց իւրեանց՝ ծածուկ
շաւղօք հոսակ ուրեմն արտաքս բղխեն: Իսկ քարո-
ժայռ կիմ սեպածն լերինք առանց ըմպելոյ զջուրս
անձրեաց՝ նոյն հետայն 'ի բարձանց անտի հոսեն զնս
'ի վայր. և այնպէս թափովն՝ որով հոսին ջուրք 'ի
գլխոց լերանց, կիմ բղխին 'ի նոցանէ, անլնատ մղին
յընթացս. որոց գիտել միւսեանց՝ և միացեալ գետս
գործեն. ուր եթէ 'ի դաշտաց բղխէին, ոչ մղեալ լի-
նէին, որով և առ ետեղ լճանային: Աս որոց և նմ
աղբիւրք 'ի լերանց և 'ի բլրոց և 'ի բարձրագոյն
դաշտաց բղխեն. իսկ ցածագոյն դաշտք զջուրս անձ-
րեաց զոր ըմպեն՝ պահեն 'ի ծոց իւրեանց 'ի սկստ
ջրհորոց. ևս և լճաց որոց և ստորերկրեայ անցիւք
անլնատ մատակարարեն զջուր: 'Ի ջրոց աստի գտե-
լոց 'ի ծոց դաշտաց, ոն և յայլ ջրոց հաւաքելոց 'ի
խորս 'ի ներքոյ լերանց, որք չգտանեն եւս բղխելոյ
արտաքս, գործին ստորերկրեայ գետք:

ՄԷԷՆԵՐԻՆԵՅ ԳԵՄ: Եւ սոքա թ օրինակի երևելի գե-
տոց հիանալի նախատեսչութիւն մոյ գտանեն ինքեանց
կաւայատակ շաւիղս պատրաստեալս յարարչէն, ընդ
որս ընթանալով հասանեն մինչև 'ի ծով, և անդ ղե-
ղանին. սուրա թէ ոչ պոտառուածս բղմս և մեծա-
մեծս գործէին յերկրի, և արտաքս 'ի վեր բղխեալ
հեղեղէին առ հառարակ զդաշտավայրս. ոն և առ
ջրհեղեղաւն, յորում աղբիւրք անդնդոց պատսռե-
ցան: Եւ այսպէս անձրե և ձիւն մատակարարեն ըղ-
ջուր 'ի սակս գետոց և լճաց և 'ի սկստ բուսոց. և
զյաւելեալն ստորերկրեայ անցիւք 'ի ծովն հոսեն,
ոն և վերին գետքն. որով ուղղանի երկիր առանց
ողող

որով և լինին երկրի փոխան տարեկան անձրևի քա-
ջաբեր զնա գործելով . որպէս է տեսանել 'ի նեղոս
դեան , որ զեգիպտոս ողսղանէ , և յայլ մեծամեծ
գետս հարաւոյ : Ահա այսքան կարևոր և օգտակար
են Տի գետք ամենառատ և ամենխմատ նախախնա-
մուծք արարչին . թող զայլ առանձին գիւրուծիւ
և օգուտս զոր մարդիկ յընթացից գետոց ստանան :
Քանզի ահա ընթացիւք գետոյն աղան զցորեան և
զայլ արմտիս , կռանահարեն զմեծաղս , և նովին կռա-
նահարուծք շինեն և զայլ բնիւ իրս , ընթացիւք գե-
տոյն հոլովեն և զբնիւ անիւն , և գործեն նոքոք զյո-
ւով արոճեցտակերտոճածս անաշխատ . մինչև գետոց
ոչ միայն բնական կենաց մարդկան , այլ և քաղաքա-
կան կենաց նոյն արքանեկել :

Զոճարեալսք քէ Բայ 'ի մեծամեծ օգտուծեց անտի
"իւ գեոց : գետոց , ոչ նոճաղ և զոճարթարար
գիտեմք զնոսին մարդկուծես : Գոյն գետոց յընթա-
նալն անդ թէ մէջ կանաչաղոճարճ դաշտաց և առ ոչ
տամբ լերանց և բլրոց այնչափ գեղեցիկ երևի , մին-
չև թոճի թէ ոչ ինչ գոյն այնպէս միաբանի թէ գու-
նոյ դաշտաց իբրև զգոյն գետոց : Այն երկնագոյն
և լուսափայլ թափանցկուծի գետոց , ոնդ թէ մա-
սամբ ինչ զերկինս թէ երկրի միաւորեն . և են նոքա
իբրու երեք մարմնոյ երկրի լուսափայլ և զոճար-
թատեսիլ , մերկ յօտար զարդուց , և երկիրս զո-
րէն մարմնոյ զգեցեալ է զբոյսս իբրև զհանդերձ
կանաչ 'ի ծածկոյթ անշքուէ իւրոյ , և 'ի մեծագոյն
զարդ գետոց 'իւրոց երեսաց : Այլ քանի ' առաւել
զմայլեցուցիւ բերկրեցուցանեն զմարդ գետոցն կար-
կաչահոսանք թէ առապարս , և լուսափայլ փրփրանք .
մանաւանդ երբ 'ի քարաժայռից և 'ի սեււածե քարձ-
րաւանդակաց ցնցղկեալ յանհամար կայլակս 'ի վայր
հոսին , և 'ի ճառագայթից արեգական 'ի գոյն ծիա-
ծանի շողջողեն :

Լիճք և օգուտ նոցա : Ոչ նոճաղ գեղեցիկ և օգտամա-
տոյց քան զգետս են և լիճք և ծովակք , որք կամ 'ի
գետոց , և կմ 'ի ստորերկրեայ ջուրց յառաջ գան .
և բնիւք 'ի նոցանէ լինին և անմիջական աղբիւր և
սկիզբն գետոց . և կմ ստորերկրեայ անցիւք դար-
ձեալ զընկալեալ ջուրսն 'ի բաց հոսեալ զի մի ար-
տաքս զեղուցուն՝ բղխեն զնս 'ի տեղեաց տեղեաց ար-
տաքս . և այնպէս լիճք և ծովակք են երևելի շտեմա-
րանք գետոց : Լիճք թէ գետոց բերեն ձկուռս և խե-
ցե-

ցեմորթս և դիւրեն կենաց մարդկան նաւարկուք .
մանաւանդ մեծ և ծովահանդոյն լիճք . որք մեծուք
իւրեանց զլայնարձակ դեղ ծովու , և զօգուտ նր լը
մասին յինքեանս բերեն , յառաւել զոճարձուի մարդ-
կան՝ որք հեռի՝ ի ծովէ բնակին :

Կարգ շարժման ծռ Այլ արդ և ծովն որ մայր և աղ-
վա , և օգուտնոց : բիւր է ամ գետոց և լճաց զորսի-
սի կարգս ունի : Այն անչափ մեծութի տարածուէ
ծովու հանասլաղ՝ ի շարժման կայ , որով ոչ նեխին
ջուրք նր : Շարժումն նր ըհանրական է լը շարժման
արեւու և լուսնոյ յարեւելից յարեւմուտս կոյս . ունի
և զշարժումն ի ցամաքն կոյս , և զկնի քանի մի ժա-
մուց անդրէն յետս ըգէմ ընկրկի զի մի հեղեղեսցէ
զցամաքն , ըստ հրամանին ան , թէ * ցայդ վայր է-
կեսցես , և անդրէն ի քեզ խորտակեսցին ալիք քո ||
Մակրնթացութիւն ծովու ի ցամաքն , մաքրէ զերկիր
և զօդն ծովափնեայ քաղաքաց և շինից . շարժէ և փո-
փոխէ զջուրս այլ և այլ ծոցոց և նեղուցաց ծովու ,
զի մի անշարժ մնացեալ անդ նեխեցին և զօդն ա-
սլականեսցեն . իսկ տեղատուութիւն ի բաց տանի զամ
աղտեղութիւն , և թողու ի հիացումն մարդկան յե-
ղերս անդ՝ զբաղմութի ժամանց և խեցեմորթից զա-
նազանեւոց ի ձեռ և ի տեսակս բիւրասլիսիս : Աւնի
և այլ մասնաւոր շարժումնս լը շնչելոյ հողմոց . որք
և յաճախ և յերկարագոյնս շնչեն ի ծովու քան ի ցա-
մաքի ի սէտս նաւարկուէ մարդկան . ևս և ի ձգել
յորդութի զգողորչիս ի վեր , որք հողմովք և ջեր-
մութի արեւու ի վեր ելանեն ի սէտս անձրեաց :
Ահա և զայսսլիսի կարգ սահմանեաց արարին բա-
րի ի ծովու յօգուտ մարդկան . թող զանհամար կեն-
դանիս և զայլ բերս ծովու , որովք կերակրիմք և
զայլ սէտս մեր ընումք . զորս կանխագոյն ի խօսիլն
յաղագս ջրոյ յիշեցաք :

Կարգ բռնոց : Ձկնի սքանչելի կարգի երևելոյ յան-
կենսաւոր անդգայ արարածսն , հայեսցուք սակա-
ւութ և ի կարգն երևեալ ի կենսաւոր անդգայսն ,
իբ ի բոյսս . զորոց յառաջագոյն լիով ճառեցաք :
Աստիճանաւոր ևս Ասլաքէն ի բոյսս ուն և յայլ ամ
սարեւելի նոցա : արարածս է տեսանել նախ կարգ
աստիճանաւոր կատարելութե . ի լուէ և ի դոյշն
խոտոց սկսել , մինչև ի ծառս պտղատուս և ի մայրս
մեծամեծս : Երևի ի նմ և գեղեցիկ կարգ արամա-
բաշխութե , իբր զի ոչ ամ բոյսք յամ տեղիս լինին .

այլ ոմանք՝ ի ջերմ երկիրս բուսանին, ոմանք՝ ի բա-
 րեխառն դաւառս, և այլք՝ ի ցրտայինս: Եւ թէ՛ ոչ
 գիպոճածով իւրաքանչիւրքն յայլ և այլ կողմանս երկ-
 րի բուսան, այլ արարչին անօրինմամբ առ ի մարդ-
 կան օգուտ, այն է ապացոյց. զի իւրաքանչիւր Շաց
 բոյսք՝ կարեւոր կի՞ օգտակար են նոցին բնակչաց, և
 ոչ կարեւոր և կամ նաեւ փաստակար բնակչաց այլոց
 Շաց. քանզի բոլոր ջերմ պտուղք հնդկաց՝ փաստէին
 մերոց ստամոքաց և տապացուցանէին առաւել քան
 զչափն զմեր արիւն. ուն և ցուրտ պտուղք և բան-
 ջարք մերոց Շաց՝ փաստէին ստամոքաց նց և մարսո-
 ղութէ: Այլ ոչ միայն ի զանազան կողմանս Յի զա-
 նազան բոյսք լինին, այլ նաեւ ի միում իսկ գաւա-
 ռի, ոչ ամբ բոյսք ի միում կողման բուսանին. այլ
 ոմանք՝ ի դաշտս, այլք՝ ի լեռինս. ոմանք առ ջրով
 կի՞ ի ճախինս, և այլք՝ ի ծմակ տեղիս. և իւրաքան-
 չիւր տեսակք բուսոց անդ յաւէա բուսանին, ուր
 լաւագոյնս սնանին և աճին, ի մեծագոյն զարդ երկ-
 րի, և ի լաւագոյն սնունդ մարդոյ և կենդանեաց:
 Եւ որ ևս զարմանալին է՝ իւրաքանչիւր բոյսք անդ
 առատութե՞ գտանին, ուր մարդոյ և իւրաքանչիւր
 տեսակաց կենդանեաց հեշտ է վայելել ի նոսին:
 Քանզի ի դաշտս բուսանին խոտք, զորս խնդրեն ար-
 ջառք և ոչխարք, և ձիք, որք անդ արածին, և որք
 ոչ գիւրաւ ելանել կարեն ի լեռինս: Իսկ ի լեռինս
 բուսանի խոտ զոր սիրեն այծք, որք և գիւրաւ ի վեր
 ելանեն. յանտառս բնակին երկչոտ եղջերուք առ ի
 թաքչիլ ի մարդկանէ, և ահա անդ գտանեն և նք
 զխոտս և զտերեւս ծառոց, զորս ուտեն ախորժեւով.
 յանապատս ուղտք սկիտին մարդկան. և վն այնորիկ
 անդ բուսոյց նց և արարիչն զխոտս զոր նք սիրեն:
 Իսկ մարդս իբրեւ ար Յի ուր և կամի բուսուցանէ
 զբոյսս՝ զորս և կամի. օակայն և այնպէս ուտելի
 բոյսք նր, իմեծի մասին ի դաշտս լաւագոյն բուսա-
 նին, զի գիւրին իցէ նմա դարմանել զնր և ժողովել.
 որպիսի են բանջարք, և ունդք, և արմտիք, և ծառք
 պտղաբերք. Իսկ որք յայլ պէտս նմա ծառայեն, որ
 պէս ի դեղս, կամ ի շինոճածս՝ բուսանին լաւա-
 գոյն ի լեռինս:

ՄԼՍՆ ԵՐԿՐՈՐԴ

Օ խորդ երևեցուցանեն զբարութիւն
արարչին զգայուն արարածք :

Ճ Ա Ռ . Ա :

Ի վերայ ի նշանեաց ընդհանրապէս, և յազատ իարգի
երևելայ 'ի նոսա :

ԼԵՆԴԱՆԻՔ ԳՈԼՈՎ ԿԱՏԱ
րեալ քան զայլ իմ անդգայ արարածս, ա-
ռաւել ևս յանդիման առնեն մեզ զայ կա-
տարելութին և զբարութի : Քանզի յի՛նչ
և հայիցիմք, եթէ 'ի հիանալի կարգ ան-
համար տեսակաց նոցա, որք մի զմիմե շարայարեալ
աստիճանօք կատարելութե գերազանցեն : Եթէ 'ի
պէսպէս և 'ի սքանչելի կազմութի մարմնոց 'նց' սլաա-
շաճեալ բնութե և կենաց և գործոց իւրաքանչիւ-
րոցն : Եթէ յայլ և այլ բնաւորութիս և 'ի զարմանա-
լի գործս ճարտարութե 'նց : և եթէ 'ի բազմասլատիկ
օգտակարութի իւրաքանչիւրոցն, յիմի 'ի սոսա չգտա-
նեմք ինչ յերևելիս, որ այնպէս մեծ և այնպէս յայտ-
յանդիման ցուցցէ մեզ զարարչին տնքաւ իմաստուն ,
զկարողութի և զբարութի : Եւ յայս սակս իծային
գիրք հրաւիրեն զնս ստէս յօրհնութի արարչին : զմեզ
յորգորելով փոխանակ 'նց և վս 'նց օրհնել զիմ : որ
եցոյց մեզ 'նորօք զիւր կատարելութիս և զառ 'ի մեզ
սէրն, յառնել անդ իւրում զայնչափ անհամար և
սքանչելի կենդանիս 'ի պէտս մեր և 'ի ծառայութի,
և յառաւել օգուտ և 'ի զոճարճութի :

Կարգ իսկաւ ընդ Սպա նախ զկարգ տեսակաց նոցա
ի նշանեաց : քննեալ տեսանեմք զամենայն ըս-
քան

քաղցելի խմածութիւն և ամենառատ բարութիւն անօրինեալ : Քանզի նախ տեսակք կենդանեացն յեւ անկատարէ սկսեալ՝ որ հաղիւ որոշի՝ ի բուսոց, և որ միաւորէ զնս ը բուսոց, ը անհամար աստիճանս մի քան զմի գերաշնչութիւն հասանեն մինչև ի բանաւոր կենդանին՝ ի մարդն, որ բանական հոգւով փր է նց ամբի և դուրս :

Ընդհանուր սէռ : Եւ այս հիմնալի կարգ կի՛մ կարգաւ կենդանեաց : Ըորեալ բազմութիւն տեսակաց կենդանեաց առ հասարակ յերկուս ընդհանրագոյն սեռս՝ մէրածին և յանկատար կի՛մ ի բուսական կենդանիս, և ի կատարեալ կի՛մ ի ծննդական կենդանիս : Բուսական կենդանիքն կի՛մ կենդանաբոյսքն՝ բաժանին յանշարժս և ի շարժականս : Իսկ ծննդական կենդանիքն բաժանին ընդհանրապէս յերկուս մեծագոյն սեռս՝ ի յանկատարս՝ միջատ առ ձայնեալս, և ի կատարեալս և երկոքին սեռքս այսոքիկ ևս բաժանին ի ջրայինս, յօդայինս, և ի ցամաքայինս :

Ի մէջ սոցա, ըհանրապէս խօսիլ կամեցեալ, օդայինքն կատարելէն քան զջրայինս, և ցամաքայինքն քան զօդայինսն, մանաւանդ չորքոտանիքն և ի մէջ չորքոտանեաց ևս կատարելագոյնն թռչի լինել կապիկն, յորում երեւի լինել ծագ և կատար զգայական կենդանութիւն, որում և անբնական զհետ գայ բանական կենդանութիւն, զոր ունի մարդս :

Ուստի պարտիշէ լա Քանզի՝ որովհետեւ մարդս է ևս թէլ զկապալելութի կատարեալն ի կենդանիս, ոչ միայն կենդանայն : Եւ հոգւոյ որ աննիւթ է և իմացաւոր և հրեշտակատիպ, այլ և ի կատարելութե և գեղոյ մարմնոյն, նմին իրի և թռչի թէ այն կենդանի առաւել կատարել է քան զայլս, որոյ ներքին և արտաքին կազմութիւն մարմնոյն նմանագոյն է կազմութե մարմնոյ մարդոյն : Եւ եթէ մարմինն նմանագոյն է մարմնոյ մարդոյն, որով և լինի կատարելագոյն, ի գէտ է և զհոգին համարիլ կատարելագոյն քանզի կատարելագոյն մարմնոյ կատարելագոյն հոգի վայել է : Ասլա գուրով կապիկն ի ներքին և արտաքին կազմութե մարմնոյ իւրոյ նմանագոյն մարդոյ քան զայլ ամ կենդանիս՝ նաեւ ի զգայական հոգւոյ իւրոյ հոգաւորագոյն թռչի լինել մարդոյն՝ քան զայլ զգայական հոգիս, թէպէտեւ տեսցուք զկենդանիս ումանս առաւել ճարտար յիրս ինչ և քան զկապիկն : Քանզի ճարտարութիւն գործոց կենդանեաց, ոչ յառաջ գայ

դայ՝ ի նոցին հանձարոյ, սոյ մարդոյն, ապա թէ ոչ՝ և
այլ նոցանոր իրս հանձարէին. և ոչ ամբն միշտ միօ-
րինակ գործէին: Եւ յայն սակս մեծագոյն ճարտա-
րութի միոյ կենդանւոյ քան զմիւսոյն, ոչ է յայտնի
ապացոյց կատարելութե հոգւոյ նր քան զմիւսոյն.
այլ միայն ցուցակ իմաստութե արարչին՝ որ ի ձեռն
անբան և փանաքի ստեղծուածոց կամեցաւ ցուցա-
նել զարուեստս իւրոյ ճարտարութե: Արոյ աղադաւ
և յոլովակի մանր կենդանեաց ետ աւելի գործս ճար-
տարութե՝ քան մեծաց. և կի՞ որոց պայման կենաց
զայնպիսի ճարտարութի գործոց պահանջէին. ապա-
ւորեալ յերևակայութե նց թերևս զգաղափար այն-
պիսի գործոց. և ոչ սպաւորեալ զայնպիսիս յերևա-
կայութե այլ կենդանեաց՝ որոց պայման կենաց ոչ
կարօտէր այնպիսի ճարտարութե: Եւ յայն սակս տե-
սանին բնութի կենդանեաց՝ որք ի գործս ինչ ճար-
տար են՝ քան զայլս, և արտաքոյ այնց գործոց առա-
ւել ապուշ: Ապա ոչ է թէ մեծ ճարտարութին կեն-
դանւոյ յինչ ինչ գործս միայն, այլ յաւելտ մեծա-
գոյն լրջութի նր և զգալի ճարտակութի յամ գործս
և ի դիպուածս՝ ապացոյց է մեծագոյն կատարելութե
հոգւոյ նր. և ահա այս երևի ի կապիկն առաւել քան
յայլ ամ կենդանիս: Եւ վս այսորիկ թուի թէ ըստ
չափու կատարելագոյն կազմութե մարմնոյ ո՞ր և իցէ
կենդանւոյն, նաև զկատարելութի հոգւոյ նր մարթ-
էր մեզ կշռել՝ եթէ զամ գործս իւրաքանչիւր կեն-
դանւոյ հնար լինէր մեզ քաջ հետազօտել և իմանալ:
Այլ քանզի զայդ անմարթ է մեզ առնել. ապա դէթ
յերևելի տարբերութե կազմութե մարմնոյ կենդա-
նեաց՝ մանսուանդ ներքին կազմութե նց, զոր յայլ և այլ
սեռս նց միայն՝ և ոչ ի տեսակս նշմարեն աչք մեր,
կարեմք հաւանական քանի՞ ստուգել, թէ որ սեռք
կենդանեաց կատարելք իցեն քան զայլս:

Ո՞ր սեռք կենդա Եւ ահա ըստ այսմ՝ ևս անկաստար
նեալ կատարելագոյն կենդանիքն են բուսական կենդա-
նիքն, և զինչ կառ նիքն. զի մարմին նոցա չէ այնքան
բազմամանուած մասամբք և ճարտա-
րութե կազմեալ իբրև զճնդական կենդանեաց. և
քան զնս կատարել են միջատ կենդանիքն. յորոց մի-
ջի նուազ կատարեալք են ըստ կազմութե մարմնոյն
որդուներն. և քան զնս կատարեալք են այլ անթև
միջատքն զոր լու, ոջիլ, թրթուր, ևն, և քան զսոսա
լահանրապէս կատարելագոյնք են թևաւոր միջատքն.

Գր ճանճք, բղեղք, մարախք, թիթուռնք ևն : Կատա
 րեալքան զսոսա են ևս ըհանրապէս խեցեմորթքն :
 ալլ ոչ ամենեքեան . քանզի և խեցեմորթքն՝ թոճին
 լինել ալլ ճիւղ ինչ սեռի միջատաց, յորս գտանին
 անկատարք և քան զբլմ հոճազ կատարել միջատս . Գ
 են ոստուէք և նմանք նոցին : 'Ի վեր քան զխեցեմորթս
 կտրեալք, են սողունք, և ձկունք, որք են իբրու սո
 ղունք ջրոյ, և թոճին լինել ճիւղ ինչ սեռի սողնոց՝
 կազմութի մարմնոյ իւրեանց նց յաւէտ նմանեալք :
 Եւ 'ի վեր քան զձկունս և զսողունս կատարեալք,
 են թռչունք, և քան զթռչունս՝ չորքոտանիք :
 Որ սեռս կամ քէ Եւ ընդ մէջ այսց սեռից կան միջին
 սակի կենդանեաց է սեռք կմ տեսակք որով միաւորին
 ցեն միջինս և շաղ մմ սեռք և հաղորդին ը իրերաց .
 կապտ քաւառեաց : և այնպէս ցուցանեն թէ ամքն միոյ
 արարչի են ստեղծուածք : Քանզի կան որդունք և
 խեցեմորթք որոց կազմութին մարմնոյ սակաւութ
 տարբերի 'ի կազմութի մարմնոյ բուսական կենդա
 նեաց, և ահա նոքիմք միաւորին միջատք և խեցե
 մորթք ը նմ . կան և որդունք, որոց մարմինն փա
 կեալ է 'ի խեցեղէն խողովակի, և սք թոճին միա
 ւորել զմիջատս ը խեցեմորթից . ուլ և խխունջք որք
 սողին՝ զխեցեմորթս ը սողնոց, և անխեցի խխունջք՝
 զսողունս ը խեցեմորթից, և ը որդանց : Սողունք
 ցն են օձք և իժք հաղորդին ը ձկանց 'ի ձեռն ջրային
 օձի, և ձկունք ը նմ 'ի ձեռն օձաձկան, և 'ի ձեռն
 սողուն ձկանց որք միայն 'ի վր յատակի ջուրց սո
 ղան, և չկարեն լուղիլ 'ի մէջ ջուրց : Սողունք հա
 ղորդին և ը չորքոտանեաց 'ի ձեռն մողէսից և նմա
 նեաց . և ը թռչնոց 'ի ձեռն նեւ օձի, և յաւէտ ևս
 'ի ձեռն մաշկաթե թռչական օձի կմ մողէսի : Ձկունք
 հաղորդին ը չորքոտանեաց 'ի ձեռն կիտից, և հաւ
 ւորադոյնս 'ի ձեռն չորքոտանեաց ծովու . հաղորդին
 և ը թռչնոց 'ի ձեռն մաշկաթե թռչական ձկանց :
 Իսկ թռչունք հաղորդին ը ձկանց 'ի ձեռն ջրաբնակ
 թռչնոց՝ որք ցանկ 'ի վր ջրոց լուղին, և 'ի ներքս 'ի
 ջուրս սուղեալ որոնեն անդ զկերակուր . և ը չոր
 քոտանեաց 'ի ձեռն ջայլեման, ուլ և 'ի ձեռն ալլ
 մեծաքանակ և կարծաթե թռչնոց, որք չկարելով
 յօդս վերանալ զօրէն չորքոտանեաց միշտ 'ի վր երկ
 րի շրջին . հաղորդին և ը միջատ թեւաւորս 'ի ձեռն
 մանրիկ թռչնոց, որք գրեթէ չեն ինչ մեծադոյն քան
 զմեծ մարախ և զմեծ թիթուռնս : Այնորինակ և չոր
 քո

քոտանիքն հաղորդեալ հալաւորին թռչնոց՝ ի ձեռն ջրիկանց . հալաւորին ձկանց ի ձեռն ջրշան և այլ երկակենցաղ չորքոտանեաց . հալաւորին սողնոց ի ձեռն դորաանց և այլոց նմանեաց . հալաւորին խեցեմորթից ի ձեռն կրիայից . և հաղորդին լիւրաց ինչ և ընդ միջատ զեռնոց ի ձեռն մանրիկ չորքոտանեաց : Եւ այսպէս լիմ կենդանիք կապակցեալ միաւորին լի իրերաց ի մի կարգ սքանչելի , որ բաղկանայ յանհամար տեսակաց ամենակերպ կենդանեաց , որոց իւրաքանչիւրն ամենամերձ հալաւորութիւն կապակցեալ է լի ոմանց , և առնչացեալ ընդ մոմցն , զորոց զիւրաքանչիւր աստիճան կատարելութե , և զհամեմատութեն զոր ունին լի միմեանս , եթէ հնար էր մեղ իմանալ , յայնժամ հասու լինէաք ամենագեղ կարգին . այլ այժմ կոյր զկուրայն միայն զմեծամեծ տարբերութիւնն նշմարեմք . և զստուգէր ինչ համեմատութե ի նոսին ըմբռնեմք . որոց ճշգրիտ և լիակատար ծանօթութիւն պահի ի հանդերձեալ կեանսն , ուր տեսցեն սիրելիքն լի զլիմ գործս նր . տեսցեն և հիացեալ զմայլեսցին , և փառաւորեսցեն զամենիմաստ և զամենաբարի արարիչն լիմ ի յաւիտեան : Իսկ յատի կեանս այնչափ ինչ միայն կարեմք հասու լինել զկենդանեաց , որչափ ինչ մերով զգայութիւն ըմբռնեմք . որպիսի է կենդանեացն թիւ , և արտաքին ձև և գեղ , և գործք նց հետաքննութիւն ստուգեալք , որպէս և օգուտն ի նոցանէ ընկալեալ :

Թի՛՛ բազմաթեան Արդ թիւ բազմութե կենդանեաց ԿԵՆԴԱՆԵԱՅ : Եթէ լի տեսակաց , և առաւել ևս լի անհատից՝ բոլմ է յոյժ , և իբր անհամար . մանաւանդ մանրիկ կենդանեաց , մինչև առաւելու թո՛ւնց նց և քան զթիւ բուսոց : Քանզի երեսք երկրի , և ներքին ծոց հողոյ . ջուրք և յատակք նոցա , և բոյսք լիմ որ ի վր երկրի և ի ջուրս , և օդն իսկ լի են անհամար մանր և ամենամանր կենդանեօք , որոց մեծ մասն առ անհնարին մանրութե՛ն չանկանին լի մերով տեսութիւն . մինչև չգտանի գրեթէ և ոչ հատ մի աւազոյ կմ փոշւոյ , և կաթիլ մի ջրոյ , և մասնիկ մի օդոյ , յորում չգտցի կենդանի ինչ , ուն խոշորացոյց ապակեօք տեսին բազումք :

Ե՛ր Է՛մ Դ՛ե՛ծ ԿԵՆԴԱ Եւ է՛ր վն ոչ ստեղծ բազմութիւնի՛ք սակաւ էն : զմեծ կենդանիս՝ որք կատարելագոյն են քան զմանուկն : ի մեծագոյն զարդ Յի և ի մերս օգուտ : Քանզի կարի իմն բազմութե՛ն մեծ կեն

դանեաց, սպառէր զբոյսս որով զարգարի երկիր և
կերակրի մարդս. և ոչ իսկ հնար էր մարդոյ ապրե-
ցուցանել զանձն 'ի նոցանէ: Եւ յայն սակս տեսա-
նեմք զի որչափ կենդանի ինչ մեծագոյն է մարմնով,
այնքան առաւել նոճաղ է թոճով և սակաւածին:
Իսկ մանր կենդանեաց բազմութի չունի ինչ մասս,
թէ և կարի իմն բազմասցին զի գիւրին է զնս նոճա-
ղեցուցանել 'ի ձեռն մեծագոյն կենդանեաց, կամ
այլով օրինակաւ. իսկ ամենամանրիկ կենդանեաց
որք չանկանին լը ահամբ՝ և ոչ անհամար բազմութին
ունի ինչ մասս. քանզի միջնոնաւորք 'ի նոցանէ ոչ
ուտեն՝ որչափ ուտէ ճանձ մի. և սնանին նք նաւ 'ի
լոկ ջրոյ և 'ի հողոյ և 'ի գոլորշեաց օդոյ և յերե-
րաց, ուտելով զմիմեանս: Եւ այնպէս ելեց անհամար
կենդանեօք առանց ինչ մասս հասուցանե-
լոյ նոքօք ծի և մարդոյն, յայտ արարել սովիմք զան-
բաւ իղձ բարերարելոյ այլոց զոր ունի:

Այլ և այլ ինչ Ըստ թոճոյ բազմութե կենդանեաց՝
շանեաց: Բոլոր և այլ և այլ է և ձև նց արտա-
քին և տեսիլն: Ատարեալ կենդանեաց ձևն չէ կա-
րի իմն այլ և այլ. ցր չորքոտանեաց և թռչնոց. իսկ
անկատար կենդանեաց մանաւանդ որ 'ի ջուրս կեան՝
բոլոր այլայլութե տարբերեալ է. մինչև գրեթէ չեք ձև
ինչ յայլ արարածս՝ որոյ նմանն ոչ գտցի 'ի ջրային
կենդանիս. քանզի բազմապատիկ օրինակաւ հնար
է իմէք լինել անկատար, այլ ոչ նոյնպէս և կատա-
րեալ: Ուստի և է տեսանել կենդանիս 'ի ծովու եր-
կայնաձև, տափակաձև, բոլորակաձև, գնտաձև, ե-
ռանկիւնի, քառակուսի, աստղաձև, բրդաձև, մաս-
նաձև. զանգակաձև, ծաղկաձև, ծառաձև. և յայլ
անմ ձևս, մինչև հիացուցանել զմարդ, թէ զիարդ
կեան և զգան բոլոր 'ի նոցանէ, յորս ոչ նշմարի ըզ-
գայարան ինչ՝ զոր ունին այլ կենդանիք. և յոմանս
և ոչ իսկ կարեւոր կարծեցեալ անգամք կենդանութե,
որպիսի է գլուխ և սիրտ: Եւ այնպէս ամենարձեւս
և ամենահնար կարողութե արարչին՝ ոչ նոճաղ արտա-
բայլէ յանկատար կենդանիս քան 'ի կատարեալսն:
Իսկ 'ի կատարել կենդանիս ձևն մարմնոյն յայլ և այլ
սեռս միայն բազմօք տարբերի, և 'ի տեսակս միոյ սե-
ռի սակաւ: Այլ որպիսի գեղեցիկ կարգ համեմա-
տութե գտանի և 'ի ձևն և 'ի չափն եթէ նց, և թէ
անկատար կենդանեաց:

Զա՛յ Թե՛ո՛ւն ինչ շանեաց: Այ՛ս սեռ կենդանեաց ունի զիւր
մանր

մանր տեսակս, և ի նոցանէ սկսեալ աստիճան քան
դաստիճան մեծանան, և հասանեն մինչև ի չափ ինչ
պատշաճաւոր մեծութե, քան զոր առաւել անհեթեթ
երևէր մեծութի նց, և անսլաաեհ պայմանի կենաց
իւրեանց սեռին, և փաստակար իսկ Յի: Ի մէջ ևս
փոքրագոյն կենդանւոյ միոյ սեռի, և ևս մեծագու-
նին կայ համեմատութի. Թի մէջ մանր մկանց՝ և փղի,
ի մէջ մանրիկ թռչնոց և մեծի արծւոյ և ջայլեման.
ի մէջ ևս փոքրագոյն ձկան՝ և ևս մեծագունին, ի
մէջ փոքր կիտի՝ և մեծի սլաէնայի, ի մէջ փոքրա-
գոյն օձի և մեծագունի, ի մէջ ամենամանր միջատաց
լը իւրաքանչիւր սեռի, և մեծագունին ի նմ: Մին
չև յևս փոքրագունէն իւրաքանչիւր սեռի մարթ էր
մեզ գուշակել զչափ ևս մեծագունին, և յևս մեծա-
գունէն զչափ ևս փոքրագունին, եթէ գիտեաք թէ
յինչ հաստատեալ իցէ համեմատութի նց:

Ո՞ր է ԿԵՆԴԱՆՈՒ Օգային կենդանիքն ընդհանրապէս
էաց մեծամարմին է փոքրագոյն են քան զցամաքայինսն,
քան զայլս: քանզի ծանրութի մարմնոյ արդէ է
օդապարուէն. և ցամաքայինքն փոքր են քան զջրայ-
ինսն. քանզի չորեքին ոտք միայն ոչ կարեն բառնալ
դերկայնաձև մարմին. իսկ մարմին բարձր և կարճ
անհեթեթ իմն է. ապա կամ պարտ էր արարչին
ստեղծանել և զբազմոտանի մեծ կենդանիս, և կի՞
ոչ կարի իմն մեծ ստեղծանել զչորքոտանիս: Թող զի
և կարի իմն մեծ չորքոտանիքն մեծապէս փաստակար
լինէին եթէ այլոց կենդանեաց, և թէ մարդոյն.
այն զի և մարդս գոլով Թի Թի կենդանեաց և բնա-
կեալ ի ցամաքի՝ չէր սրտաւաճ կենդանեացն ցամաքի
որ լը մարդոյն բնակին՝ կարի իմն զանցանել զչափով
հասակի նր, որով պատիւ բնութի մարդոյն լը իրաց
ինչ նուազ երևէր. և այն զի յայնժամ և կարի իմն
գոժոճարին լինէր մարդկան հնազանդեցուցանել զնո-
սա, և սլաշտսլանել իսկ զանձինս ի նոցանէ: Ջրային
կենդանիքն առաւել մեծ են քան զցամաքայինսն. զի
ջուրն աճեցուցիչ ունի զօրութի. և զի մարմին նց
ոչ հանգչի ի վր ոտից. այլ ի վր լոյծ և համանգա-
մայն ծանր ջուրց. որով անարգել նաև մեծամարմին
կենդանիք կան և հեշտեաւ շարժին ի մէջ նր: Թող
զի և մարդս ջուրի ինչ երկնչիլ ի նոցանէ, և ոչ այլ
կենդանիք ծովու մեծ ինչ փաստ ի նոցանէ լըունին,
գոլով նց բազմաճնունդ յոյժ քան զցամաքային կեն-
դանիս. որով և ի ժախաւ կիտից անտի որք լը օրե-
նակի

Նազի ցամաքային մեծ կենդանեաց սակաւածին են՝
սակաւ փոստ կրեն:

Չէ մարմնոյ իւրաքանչիւր սեռից
հանդէս կենդանեաց կենդանեաց համեմատ են սրայմա-
ղիւրդ իշէ պապալ նի կենաց իւրեանց. և ամ ան-
ճեալ: զամբ նց և զգայարանք և արտաքին
խակ մորթ կամ ծածկոյթ մարմնոյ իւրաքանչիւրոյն
այնպէս կազմեալ են, ոմ սղանջէ սղայման կենաց
նց. զոր և ի խօսիլն առանձինն զսեռից նց առաջի
կացուցուք:

Գոյն նոցա և գէշ: Եւ քանի՞ գեղեցիկ և վայելուչ է
և տեսիլ իւրաքանչիւրոյն: Ոմանք լերկամորթ են,
բայց փայլուն, միագոյն կի՞ գունագոյն և նկարէն.
ոմանք զգեցեալ ունին զծածկոյթ ի վր մորթոյն իւ-
րեւ զհանգերձ վայելուչ. և սոքա կի՞ սկսպէս փա-
փուկ և գեղեցիկ բրդով սրտին, եթէ՞ ի սրտասպա-
րութի մարմնոյն, և թէ՞ ի զարդ վայելուչ. և կամ
ևս գեղեցկագոյն փետրօք ծածկին, ի սրտասպարու-
ն ի զարդ, և որ զարմանալին է, նաև յառաւել թե-
թեռն: Իսկ ոմանք ի կենդանեաց փոխանակ փափուկ
հանգերձի՝ ամրակուռ զրահիւք սրտին. և այն կի՞
ստուար զրահիւք առ ի քաջ սրտասպարութի մարմ-
նոյն, և կի՞ նուրբ զրահիւք, (ի՞նչ թէ փով,) առ ի
սրտասպարութի և միանգամայն ի թեթեռնութի. և
սց ամի սրտեանք գունագոյն են, կամ փայլուն և
թափանցիկ: Մինչև յիրաւի է ասել, թէ չիք ինչ գե-
ղեցկագոյն ի սարրականս զինի մարդոյն քան զկեն-
դանիս, մանաւանդ թէ զամենայն գեղ այլ և այլ սե-
ռից անզգայ արարածոց յինքեանս փակեն, զորօրի
նակ և զկատարելութի նց:

Չիւրդ ամ գէշ գրաւ Բանդի ձեւ նց վայելագոյն է քան
նի ի կենդանի: զբուսոց. աչք նց նման գոհար ա-
կանց, և բազմացն ևս լուսափայլ. մորթ լեշկամար-
մին կենդանեաց զօձից, և խեցեմորթից ունին ըզ-
գեղ կճոց, և այլոց քարանց. և առաւել ևս մորթ
թեփաւոր ձկանց և բազում միջատաց փայլեն իբրեւ
զարծաթ և զոսկի և ի գոյն այլ հրահալէլեաց. փե-
տուրք թռչնոց և թեք թիթռանց, զմիագոյն և ըզ-
գունագոյն ծաղկանց և զկանաչաղուճարձ տերեւոց
ունին զվայելութի, և ևս առաւել մորթ չորքոտաւ
նեացն՝ զստղոց և զարմաեաց բերեն զնմանուի. որք
բոտ մեծի մասին չունին զարտաքին գեղ ծաղկանց,
քանզի կատարելութի նց և շահեկանուին, է իւր-
եանց

Եանց գեղն և վայելչութի մեծագոյն քան զարտա-
քին տեսիլս : Ըստ նմին օրինակի և չորքոտանիքն ըստ
մեծի մասին չհասանեն 'ի գեղ թռչնոց , մանաւանդ
ուտելի չորքոտանիքն . քանզի կատարելութի բնութե
իւրեանց և մեծ օգտակարութին առաւել սպասուած
կանս երևեցուցանէ զնս քան զգունագոյն տեսլեամբ
սկերճացեալսն : Այլ այսու ամենայնիւ գտանին և
չորքոտանիք գեղեցիկք և քան զբաղում գեղեցիկ
թռչունս , զորօրինակ և ստուգք գեղեցիկք քան ըղ-
ծաղկունս : Եւ զի մի ինչ սրակաս մնացէ , ոմանք 'ի
կենդանեաց , և այն յես անկատարից , որպիսի են
փոսուրայք , և այլ ջրային որդունք զօրէն աստեղաց
ինքնալոյս փայլեն , զի երևեցի թէ կենդանիք չեն
ինչ նսնաստ և քան զաստեղս , և եթէ փանաքի փո-
սուրայք , ևս առաւել այլք :

Պէտքէն բարձր ԿԵՆ Այլ մեծագոյն վայելչութի և սա-
րանեաց : Ետնականութի կենդանեացն է նոցին
բնաւորութին և զարմանալի գործք ճարտարութե :
Ոմանք 'ի կենդանեացն բնութի քաղցր են և հեղ ,
և այլք դաժան և ցաւմնոտ . ոմանք միամիտ , այլք
խորամանկ , ոմանք հլու , այլք ապստամբ , ոմանք ող-
ջաստ , այլք վաւառոտ . ոմանք ժուժկալ , և ոմանք
որկրամուլ , ոմանք մաքրասէր , և այլք աղտեղասէր .
ոմանք հաւատարիմ , և այլք գողաբարոյ , կէսք ե-
րախտագէտ և կէսք ապերախտ , ոմն ընտանի և մար-
դասէր , և այլ ոմն վայրագ և մարգատեաց . ոմանք
զոնարձասէր , և ոմանք տխրաբարոյ . կէս մի քաջա-
սիրտ , և կէս մի վեհերոտ , կէս մի գործասէր , և
կէս մի ծոյլ և դատարկակեաց . է որ միաբանակեաց ,
և է որ անմիաբան և մենակեաց . է որ հնարագէտ ,
և է որ տխմար . են որ անմեղ , և են որ չարաբարոյ .
Եւ զինչ այլ ևս ասացից . զիմ տեսակս բարի և յո-
ւրի բնաւորութե է տեսանել 'ի կենդանիս . ըստ բե-
րելոյ խառնուածոյ իւրաքանչիւրոցն :

Վս Էր ԿԵՆ ԿԵՆ Եւ ըէր արդեօք եդ ԿԵՆ ԿԵՆ
ԿԵՆ Եւ ԿԵՆ ԿԵՆ : Նիս և զյուրի բնաւորութիս : Վս
զի այնպէս սահանջէր զգայական և անբան բնութին
կենդանեաց . որ չունէլով միտս՝ չճանաչէ զայլ բարի
բաց 'ի բարւոյ իւր խառնուածոյ , որ ոչ միաբանի
յուրակի ի ճշմարիտ բարւոյ : Եւ վս այսորիկ իսկ
յուրի բնաւորութիք և գործք կենդանեաց չեն յուր
'ի նս . զի նոքա զոր ինչ և գործեն՝ լաւ համարելով
գործեն , այլ յուր են ըստ ինքեան 'ի բանականա
բնու-

բնութ. քիչ ի միայն բանականս բնութ ճանաչէ զբարին
և զյոռին. և վն այնորիկ նմ միայնոյ վատթարութ և
անարդութի է յոռին. ոն և պատիւ՝ բարին:

Ապա արար ան զկենդանիս անկատարս ը լաւութ
բարութ, 'ի պատիւ բնութ մարդոյն, և յառաւել
օգուտ նորին: Քանզի միայն մարդոյ է ճանաչել ըզ
բանաւոր և զիսկական բարին և զչարն, և ընտրել
զայն բարին քան զայլ ստորին բարիս, և խորշիլ 'ի
չարէ անտի՝ քան յայլ բնական չարեաց: Արդ եթէ
այլ կենդանիք չունէին ինչ յոռութի 'ի բնաւորութիս
և 'ի գործս իւրեանց, ոչ ապաքէն երևէին և նք ճա
նաչել զիսկական բարին և զչարն, և այնպէս լինել
բանաւոր, և առաքինի, որ է ևս մեծագոյն պատիւ
և գերազանցութի բանաւոր բնութ. և ուր միայր
յայնժամ պատիւ բնութ մարդոյն. ևս առաւել
յետ յանցանաց ապականեալ բնութես, որ 'ի չարն
եղև հակամիտեալ: Ապա ուրեմն պարտ և արժան
էր անբան կենդանեացն պակասիլ 'ի լաւութէ բա
րութ. զի մի երևեսցին աւելի քան զոր ենն. մանա
ւանդ թէ մի երևեսցին լաւագոյն քան զմարդն. և
այս չէ բնաւ նյ նոճաստութի ինչ, այլ ըհակառակս՝
մարդոյն է պատիւ և գերազանցութի: Բայց քանզի
ամենաբարի արարչի են ստեղծոճաճք, նմին իրի չիք
'ի նմ և ոչ մի, որ չունիցի ը յոռի բնաւորութեն և
զբարի բնաւորութիս. մանաւանդ թէ ը մեծի մա
սին բարի բնաւորութիք նյ աւելի են՝ քան զյոռիսն.
ևս առաւել ընտանի կենդանեացն:

Զիւն օգոստոս. Այլ քիչ չարար ինչ անօգուտ,
նին յոռի բարի կէն վն այնորիկ՝ որ զարմանալին է՝ նաև
դանեաց: Նոքին իսկ յոռի բնաւորութիք և գործք
կենդանեաց ունին զօգուտ ինչ կմ ինքեանց, և կմ այ
լոց կենդանեաց, և առաւել ևս մարդոյն: Քանզի ա
հա ամամարութ արջառոց և ոչխարաց առնէ զնմ բո
լորովին հլու մարդկան. դաժանութի դաղանաց տայ
նյ սատակել և զիրեարս, և այնպէս միշտ սակաւ
մնալ թոճով. նոյնպէս և անմիաբանութին եթէ դա
ղանաց և թէ այլ բիւմ կենդանեաց՝ որոց բաղմունն
փաստակար լինէր մարդոյ և Յի՛ պահէ զնմ 'ի սակա
ւութե: Երկչոտութին ոմանց ոչ նոճաղ քան զան
վեհերութին այլոց ապրեցուցանէ զնոսա յիւրեանց
թշնամեաց, և գողաբարոյութին հայթհայթէ նյ զկե
րակուր, զոր այլազգ գթոճարաւ կարէին 'ի ձեռս
բերել. շատակերութին ոմանց որք ոչ միշտ գտանեն
զկէ

զկերակուր իւրեանց՝ տայ նց յետ ուտելոյ ցյազ, տո
կալ անսոճաղ զաւուրս բիշմս . և սլարարէ զայլս 'ի
կերակուր մարդկան . ոմ և ծուլութիւն և աղտեղա
սիրութիւն իսկ ոմանց գիրացուցանէ զնս : Ըստ սո
ցին և այլ յոռութիւն կենդանեաց ունին ինչ օգուտ .
և եթէ ոչ զայլ, գէթ զայս, որ մեծագոյնն է քան
զայլն ամ, զի զզոճելի առնեն մարդկան զայնպիսի
գործս, և զբարս : Քիչի ոչ միայն լաւութի բարուց և
գործոց անբանից, այլ և յոռութի նց յորդորիչ լինե
լոյ են մեղ 'ի բարի և յառաքինական վարս : Լաւութիւն
նց, զի մի քան զնս նոճաստ և անարդ լիցուք . և յո
ռութիւն, զի մի անբանից նմանեացուք և հաւասարեա
ցուք : Ահա այսմիս և յոռութի իսկ կենդանեաց ունին
զլաւութի մեծ . և չիք ինչ յոռի յամ գործս ան . և
միայն մարդն մեղաւոր յոռի է և անարդ, և ելեալ
'ի թոճոյ գործոցն ան . նախատինք արարչին և անար
ժան իւրումն ստեղծման, անարդութի անձին և բո
լոր մարդկայինս բնութ, բիւրասլատիկ նոճաստ քան
զանբան անասունս . զի ոմ չիք ազնոճութի բարձ
րագոյն քան զառաքինութե, նոյնպէս և ոչ նոճաս
տութի անարդ քան զչարութե :

Ճարտարութիւն ԻԵՂ Ընդ լաւութե բարուց ունին կեն
դանեաց : Դանիքն և զպէսպէս ճարտարութիւն
մի քան զմի առաւելութիւն, մինչև բազմացն զանցա
նել զհնարիւք և զճարտարութիւն մարդկան . որով և
յայտ յանդիման երևի թէ անձատուր է ճարտարութի
նց, և ոչ 'ի նոցունց հնարեալ . քանզի ոչ ոք կարէ
ասել զնս ճարտարամիտս քան զմարդիկ : Եւ ընդէր
արդեօք ետ նց արարիչն զայնպիսի հիանալի ճար
տարութիւն : Առ 'ի ցոյց իւրոյ ամենարոճեստ իմաս
տութեն, որ 'ի ձեան անբան և անիմաստ արարածոց
գիտէ գործել զևս սքանչելի արոճեստս . և առ 'ի
ուսուցանել մեղ նոքօք զբիւրասլատիկ գործս ճար
տարութե, և իմաստնացուցանել զմեղ . ևս և 'ի ցու
ցանել մեղ զմերոյ մտացս տկարութի . որ ինքնին ոչ
բաւէ առնել երբեմն զայն, զոր ինչ անբան երևա
կայութիւն կենդանեաց գիտէ առնել . ոմ զի զայս տե
սեալ մեր՝ մի յանձնապատան լիցուք 'ի կորովութի
մտաց մերոյ . այլ յանձնապատան լիցուք, և նր լու
սոյն կարօտ զանձինս ծանիցուք . և զնոյն խոնար
հութիւն հայցեացուք . որով անմոլորտակս առաջնոր
դեալ՝ զամ գործս մեր իմաստութիւն և բարւոք կա
րացուք առնել :

Ճարտարութիւնն Ամենայն ճարտարութի կենդանեաց
 Դանէաց յիշել իւր կարգեալ է ի պահպանութի կենաց
 Գէտլ է : Իւրեանց , և ի բազմացուցանել ըզ-
 տեսակ իւրեանց : և քանզի այլ և այլ է իւրաքանչիւ-
 րոցն պայման կենաց , և այլ և այլ դարման պահան-
 ջեալ ի ձագուց իւրեանց , վս այսորիկ՝ պէտպէս է
 և իւրաքանչիւրոցն ճարտարութի : Գիտեն իւրա-
 քանչիւրքն դտանել զկերակուրն որոշեալ ինքեանց
 յսոյ , զոր և միայն քիմք նոցա ասորթեն : Եւ քանզի
 բզմք ի նոցանէ կերակրին այլ կենդանեօք , նմին իւ-
 րի և զօրաւորքն և արագաշարժքն զհետ պնդին նց ,
 իսկ տկարքն և յամրաշարժքն որոգայթ լարեն նց .
 և ամենեքեան պէտպէս հնարիւք որսան զնոսա :

Զիշել օգոստոս . Եւ այս չէ ինչ անպատշաճ և փա-
 նի սափախել իեն տակար , այլ մանաւանդ օգտակար
 Դանէաց զիշեարս : և պատշաճական : Քիչի եթէ բզմք ի
 կենդանեաց ոչ ուտելին զմիմեանս , մանաւանդ բազ-
 մածնունդքն և փնտսակարքն՝ անհնարինս բազմանայ-
 ին , և զամբ բոյս դալար սպառելին . և ի սատակիլ
 անդ նոցա բնական օրհասիւ , գէշ բազմութե նոցա
 զօգս ապականէր :

Ոյտ ի իենդանեաց Բայց և յայտ առանձինն փոյթ ա-
 սափախել զիշեարս : բարչին յօգուտ մարդոյն յայտնանս
 երեւի . քանզի կենդանեացն զորս ի կերակուր և յօգ-
 նականութի մարդոյն ստեղծ էա զբաղցր բարս , և
 տահմանեաց ի կերակուր նց զբոյսս , և կմ նաւ զայլ
 փոքր և մարդոյն փնտսակար կենդանիս , զի մի կո-
 տորեացեն և նոքա զիրեարս ի մեծագոյն փնտս մար-
 դոյն . իսկ գաղանաց և այլ մանր և փնտսակար կեն-
 դանեաց ետ սատակել զմիմեանս , զի մի կարի իմն
 բազմացին ի փնտս մարդոյն : Այլ քանզի բաղցրութե
 են ամ գործք սոյ , վս այնորիկ և չիք կենդանի ինչ ,
 որում չիցէ տոճեալ կմ զէնս ի պաշտպանութի կե-
 նաց , կմ թոյն՝ փոխան զինուց : կմ բաւական ոյժ և
 անվեհերութի , կմ բաւական արագութի , և կմ զայլ
 ճարտարութիս և զհնարս ապրեցուցանելոյ զանձն :
 Ճարտարութին զոր ցուցանեն կենդանիք ի պահել
 և ի բազմացուցանել զտեսակ իւրեանց առաւել է
 քան զայն՝ զոր ցուցանեն ի պահել զկեանս իւրեանց .
 քանզի և պահպանութի տեսակի իւրեանց մեծագոյն
 բարի է՝ քան զպահպանութի կենաց անհատին : Ասա-
 առ ի պահել զտեսակ իւրեանց , գիտեն թէ իմ իմիք
 պէտս ունին ձագք , սրալիսի և սրչափ բոյն պիտի նց .
 զոր

զոր ինքեանք շինեն . որով իճիք և զիարդ պարտ է
անուշանել զնն , և ցորչափ ժամանակս . և զի՛նչ այլ
դարմանոյ կարօտին , և զամն առնեն այնչափ սիրով
և այնպիսի վայելչութիւն , մինչև յափշտութի կրթել
զմարդ . զորոց 'ի ճառս իւրաքանչիւր սեռից կեն
դանեաց խօսեցուք :

Օգտակարուի Կեն Այլ ո՛ր թուեցէ զբազմասլատիկ
դանեաց : օգտակարութիւն կենդանեաց , զոր
ուրին եթէ մարդոյն , և թէ բոլոր Տի : Ամենայն
կենդանիք են նախ մեծագոյն զարդ Տի՛ և պատճառք
զոճարձուէ մարդկան , վայելուչ ձևովն և կազմութիւն
մարմնոյ իւրեանց և այլ և այլ բնաւորութիւն և գոր
ծով . և այն մի քան զմի առաւել : Քանզի ոմանք գե
րազանցեն զայլովք բարեձևութիւն մարմնոյն , ոմանք
գունոյն վայելչութիւն , այլք ձայնին քաղցրութիւն , և
այլք հասակին մեծութիւն . ոմանք ուժով , և ոմանք
ճարտարութիւն . և այնպէս ամբն զարդարեն զՏա և
զբօսեցուցանեն զմարդ :

Ըստ սմին օրինակի այլ և այլ է և նոցին շահեկանութի .
քանզի բզմք 'ի նոցանէ կերակուր լինին մարդոյն և
կի՛մ այլոց կատարելագոյն կի՛մ զօրագոյն կենդանեաց .
և ոմանք կերակուր կազմեն մարդոյն , և այլք զնիւթ
հանդերձից նր մատակարարեն , և կի՛մ կազմեն իսկ .
կէսք ծառայեն նմա 'ի գործս աշխատութե , կէսք 'ի
գործս զբօսանաց . ոմանք գործեն զերկիր նր , կրեն
զբեռինս նր . բարձեալ տանին զնա 'ի ճանապարհ ,
և 'ի զբօսանս . ոմն որսայ նմ զորս 'ի կերակուր . այլ
ոմն հսկէ 'ի վր կենաց և ընչից նր , և պահէ զնա և
զտուն նր յօտարաց . և միւսն պահէ զտուն նորա 'ի
ներքին թշնամեաց . ոմն ուսանի 'ի մարդոյն երգել ,
և խօսել , և կի՛մ խաղալ , այլք որք 'ի կենդանութե իւր
եանց ճատակարարէին մարդոյն զօգուտ ինչ մարմ
նաւոր , մանաւանդ թէ որք մնասակար իսկ էին նմ
յայնժամ , որպիսի են թուրաւոր կենդանիք , զկնի
մեռանելոյն լինին նմա դեղ վերաց և ախտից նորա .
նաև դեղթափ իսկ մատակարարեն թուրոյ իւրեանց .
և այնպէս զյոշովագոյնս ազատեն 'ի մահոճանէ և 'ի
ցաւոց , քան զորս ստանանեն կի՛մ վերաւորեն . և զոր
մինն 'ի նոցանէ եհար , միւսն բժշկէ :

Զիարդ նուազ օգտա Ահա այսպէս ամենայն կենդա
նակն մարմնաւոր կէ- նիք՝ ոմն առաւել և ոմն նոճաղ
նացս , այլ մեծագոյն օգտակար են մարդոյն . և այն զի
օգտի՝ առաւելան : ամբն , և ևս առաւել նոճաղ օգ
տա

տակարքն մարմնաւոր կենաց մերոյ՝ առաւել օգտա-
կարքն են հոգեւոր կենացս, իւրեանց ճարտար և
լաւ գործովք ուսուցանելով մեզ զխմաստութի, և
յորդորելով՝ ի բարի գործս. որով և ընուն զթերին
մարմնաւոր օգտակարութեն: Քանզի սրբալիսի հիւս-
նալի գործս ճարտարութե և լաւութե ոչ է տեսա-
նել՝ ի մանր կենդանիս որք չեն մեզ ինչ յօգուտ. ց
՝ ի մըջիւնս, ի թրթուրս, ի սիծակս, ի սարգս, և
յայլ սոցին նմանս: Քանիօն առաւել իցէ և ճար-
տարութի օձից քան զձկանց, և վայրի թռչնոց քան
զուտելի հաւուց, և գաղանաց քան զուտելի չորքո-
տանեաց. և շանց և ձիոց քան զարջառոց և զոչնա-
րաց: Ապա չիք կենդանի ինչ անօգուտ մարդոյն,
բայց եթէ այնմ, որ զօգուտ մարմնոյն իւրոյ և եթ
օգուտ համարիցի անձին զօրէն անբանից:

Քանի՞ օգուտ իշէ եւ յայն սակս չէ արժան մեզ խո-
թել տեղէն զգործս տան և անսկիտան համարիլ զկեն-
դանեաց: Գանի ինչ, որչափ և մանր և չնչին
մեզ թոճիցի, այլ ի գիտել զգործս նր ուշի ուշով
և երկայնամտութ, ուսցուք ի նմանէ զայնսկիտա զոր
ոչն կարծէաք, և որ թերեւ և ոչ թ միտս էր անցեալ.
և ոչ իսկ ի մարդկանէ էր ուսանել: Եւ յայնժամ ե-
րևեսցին մեզ կենդանիքն իբրև մի մի գիրք տոճեալ
մեզ յմյ յուսումն խմաստից և ամ բարեաց, և ևս
առաւել յուսումն ամային անբաւ խմաստութեն և
բարութեն և ամ կատարելութեն: Քանզի իւրաքան-
չիւր կենդանի յանդիման առնէ մեզ նոր իմն օրինա-
կաւ զխմաստութի, զբարութի, զկարողութի և զայլ
կատարելութիս արարչին. և զանկշռելի սէրն նր ի
մեզ. յորմէ խմաստասիրեացուք յայնադոյնս զամե-
նամեծ սպարտականութեն մեր ի սիրել զայնսկիտա
մենաքաղցր արարիչ. որ անկարօտ գոչով մերումս
սիրոյ, իբրև կարօտ որք այնչափ անթիւ և սքանչելի ա-
րարածովք որ վասն մեր՝ կամեցաւ շահել զսէր մեր:
Եւ յայտ է թէ ի մեծագոյն ծանօթութե աստի սի-
րոյ նր որով սիրէ զմեզ, և ի ծանօթութե մերումս
սպարտականութեն ի փոխարինել սիրոյ նր՝ վառեալ
բորբոքեացի իղձ մերումս սրտի ի սիրել զնա և ի ծա-
ռայել նմա յամ յօժարութե. որ է վախճանն գի-
տեալ յմյ ի ստեղծանելն նորա զամենայն նիւթական
արարածս վասն մեր:

Ապա քանզի ի կենդանիս՝ ուղ և ասացաք իբրև ի կա-
տարելադոյն արարածս առաւելագոյնս արտափայլէ
բա

բարութիւն և իմաստութիւն և ամ կատարելութիւն արարչին , և սէր նր 'ի վր մեր . ապա արժան է և մեզ զնոցանէ առաւել , քան զայլ նիւթական արարածոց երկայնել զքանս . և յաւէտ զայն ինչ 'ի մէջ բերելով , որ զարարչին ամենիմաստ և ամենաինամ բարութին յանդիման կացուցանէ , որ է և նսլատակ գործոյս :

XX

Ճ Ա Ռ . Բ :

'Ի վերայ բոսական կենդանեաց :

ՍԵՐԱԿ ԿԵՆԴԱՆԵԱՅ . **Բ**ուսական կենդանիք կմ կենդանաբայսքն են ջրային կենդանիք . որոց ձևն , կմ սերունդն , և կմ եղանակ կենաց նման է բուսոց : Բազում սեռք են այսոցիկ կենդանեաց , և իւրաքանչիւր սեռի յոչով տեսակք . յորոց տակաւին զսակաւս 'ի բազմաց գտին բնազննինք : Այլ ընդհանրապէս բաժանին 'ի կենդանաբայսս անշարժս , և 'ի շարժականս : Բազմաց 'ի սոցանէ մարմինն է բոլորովին կակուղ կամ մասնուտ , ոմանց լը մասին կակուղ և լը մասին պինդ և ջլանիւթ , և ոմանց ըստ մասին կակուղ և լը մասին եղջերանիւթ կմ խեցեհիւթ : Չնայ : Չնայ նմանի ձևոյ դրեթէ ամենատեսակ բուսոց , քանզի ոմանք են 'ի ձև տերեւոց , ոմանք ծաղկանց , ոմանք ողողոց , ոմանք ծառոց . ոմ և այլքն ամ յայլ և այլ բազմակերպ ձևս երեւալս 'ի բնութե իրաց . մինչև հիացուցանել զմարդ : Չունին զգլխաւոր անդամս կատարեալ կենդանեաց . ոչ սիրտ , ոչ ուղեղ , ոչ արիւն , ոչ ջիւլս և նեարդս , և ոչ զայլ ըզգայարանս բաց 'ի շոշափական զգայութե , գէթ ըստ մեծի մասին . և բնիք ևս չունին զգլուխ , այլ զմարմին հանդերձ բերանովն առ 'ի կերակրիւ , և յոմանս է տեսանել նաև զձեռս թելանմանս առ 'ի ըմբռնել զկերակուր իւրեանց , և 'ի տեղափոխիւ :

ՍԵՐԱԿ ԿԵՆԴԱՆԵԱՅ : Օրինակ կենաց նց ոմ և սերունդն նման է բուսոց , զի սնանին և աճին իբրև զնս . և սերին առանց կարօտուէ արօժի . ամքն մայր են ինքնաբոյս և ինքնածին լը օրինակի բուսոց . քանզի բուսուցանեն 'ի մարմնոց իւրեանց զգաւակս զօրէն ճիւղոց

ղոց բուսեւոց 'ի ծառոյն , և կմ հանեն յինքեանց ըզ-
 ձուս զօրէն սերմանց , որոց կռռեալ յիր ինչ զեաւ-
 ղին , և լինին արմատ այլ կենդանաբուսոյ . բզմք 'ի
 նոցանէ և հատմամբ 'ի մասունս բազմանան լը օրինա-
 կի ծառոց , ոմանց՝ զորոց եթէ զստեղունս հատեալ
 տնկեսցես՝ լինին և նոքա մի մի ծառ : Յասացեւոցս
 յայտ է՝ թէ սք են իսկական բոյս կենդանի . ունե-
 լով զմմ յատկութիս բուսոց յևս կատարեալ աստի-
 ճանի . և զյատկութիս կենդանւոյ նոճազ կմ առա-
 ւել լը այլ և այլ սեռից նց . քանզի և 'ի նս դտանի
 կարգ աստիճանաց մի քան զմի կատարելութե՝ ոմ
 և յայլ արարածս . մինչև ոմանց հազիւ ունիլ զղդա-
 ցումն , և գրեթէ չորոշիլ յայլ բուսոց . իսկ ոմանց
 և տեղափոխ լինել , և ցուցանել զճարտարութի , բազ-
 մանալ ծննդեամբ , և չորոշիլ գրեթէ յայլ կենդան-
 եաց՝ եթէ ոչ մարմնոյն կազմութե և ձևով կերպարա-
 նացն : Արդ զսոցանէ կարծ 'ի կարծոյ ճառեսցուք
 յառաջիկայդ . և նախ զբուսական կենդանեաց ա-
 նոյշ ջրոյ , որ առաւել ծանօթ են բնազննից՝ յոլո-
 վագոյն փորձիւ զոր 'ի վր նոցին ձեռնհաս եղեն առ-
 նել , քան 'ի վր բուսական կենդանեաց ծովու :

Նորանշան կենդանիք դտան յայտմ դարու 'ի ջուրս .
 զորս լը առասպելս արժան էր դասել , եթէ բազ-
 մութի բնազննից այլ և այլ ազգաց չէին գիտողութե
 տուգեալ , և միօրինակ միաբան ստորագրել . որով
 հրաշափառագոյնս երեւցաւ ամենահնար կարողութի
 և իմաստութի արարչին . և յայանի եղև մեզ փոքր 'ի
 շատէ , թէ տակաւին սակաւ ինչ է զոր գիտացաք յա-
 րարածոց նր . և թէ հնար է արարչին զմի ինչ ան-
 համար օրինակաւ ստեղծանել . ուստի և ոչ յեղեւոցն
 մարթ է մեզ հասու լինել կարելեացն . և կամ ընդ
 անկարելիս դասել զայն ինչ , զորոյ զնմանութիւն ոչ
 տեսաք յաշխարհի աստ :

Կենդանաբոյսի առ Բուսական կենդանիքն անոյշ ջրոյ
 նոյշ ջրոյ : ոչ դտանին 'ի գետս . այլ 'ի լիճս և
 'ի հանգարտ ջուրս . քանզի սկստս ունեւով նց հաս-
 տատիլ 'ի տեղի ուրեք , և չունեւով արմատս իբրև
 զբոյսս՝ ոչ կարեն կեալ 'ի հոստական ջուրս :

Կազմութե մարմնոյ նոյս : Այս բուսական կենդանիք լծաց
 ոչ այլ ինչ երևին լինել , բայց եթէ միաբերան պարկ
 ինչ կմ ստամոքս դատարկ . յորոց բզմք առ բերանովն
 ունին զփոքրիկ գլուխ , և զթեւանման ոտս վեց , կմ
 ութ , աւելի ևս , որք բուսեալ են 'ի մարմնոյ նց .
 մար-

մարմինս սոցա և գլուխս և ոտք՝ են միօրինակ մաշկ ինչ
պարզ և մեկին . յորում չերևի հիւստեած այլ և այլ մա-
նանց, ուղ է տեսանել ի մարմինս այլոց կենդանեաց :
Այլուղին, այլ կռուին ի վր իրիք սաորին ծայրիւ
մարմնոյ իւրեանց . երբեմն ևս կան յերեսս ջուրց
չըջուն և գլխովայր : Տեսակք ինչ նոյն անշարժ կան .
այլք՝ թէպէտև տեղափոխ լինին այլ այնչափ յամրա-
քայլ, մինչև բզմք ի միում աւուր հազիւ ութ մատ-
նաչափ տեղի ճանապարհ առնեն : Եւ յայն սակս զոտս
իւրեանց շառաւիղարձակ տարածեն և սպասեն մինչև
որդ ինչ կի՞մ այլ մանր միջատ կենդանի հպեացի ի
նոյն . զոր և նոյնհետայն ըմբռնեալ՝ ձգեն ի բերանն,
և մարսեն . և քանզի մարմինն նոյն է թափանցիկ՝ երևի
խոշորացուցիւ թէ զիւրդ մարսի կերակուրն և հա-
ղորդի յայլ մասունս մարմնոյն . և բզմք ի նոցանէ առ
կարի իմն թափանցիկութեն անդոյն գոլով՝ զգենուն
զգոյն այնորիկ, զոր նորոգ կլեալ իցեն : Բի՞մ տե-
սակք են սոցա . յորս գտանին և կարի իմն մանուկք
զորս միայն խոշորացոյց սպակեօքն հնար է նշմա-
րել, մանաւանդ յորժամ ամփոփեալ իցէ նոյն զոտս
իւրեանց . ի՞նչ որում սովոր են յամ երկիւղաութիւն գիպ-
ւածս ամփոփել և կծկիլ, որով՝ աներևութանան
յաչաց, և կի՞մ երևին իբրու կէտք ինչ . բայց կան ի
նոյն և մեծագոյնք՝ որոց ոտք ձգին ի լայնուի միոյ մա-
տին և աւելի ևս, զի երկայնին ի հաճոյս : Զորոց
զքանի մի տեսակս բերցուք ի մէջ :

ԹԵԼԱՆՄԱՆ ԿԵՆԴՐԱՆ : Տեսակ մի նման է թանձրագանդաղ
նախորդ : Խէժանման կանաչագոյն հիւթոյ՝ լի
մանրիկ և նրբին թելիւք զմիմեամբք պատառելովք .
որ գտանի ի փոսս յորս կայցէ սակաւ ինչ ջուր : Ամէ-
նայն թել է բոյս ինչ որ սնանի և սերի և ամենա-
կերպ շարժմամբ շարժի ցորչափ կեայ, եթէ օդն
ջերմ իցէ և թէ ցուրտ, որով երևի թէ ունի զզգայ-
ութիւն : Կազմակերպութիւն թելիցն առաւել նման է
կազմութե մարմնոց կենդանեաց քան բուսոց : Թեր-
ևս այս կենդանաբոյս, յորում չերևի զգայարանք
ինչ կի՞մ անդամ կենդանութե, իցէ առաջին սկիզբն
զգայութե, և առաջին շաղկապն, որով միաւորին
բոյսք լի կենդանեաց : Այլ մեք ի ծանօթագոյնսն
մատիցուք :

ԾԱՊԼԱՅԻՆ ԿԵՆԴՐԱՆ : Գտանի տեսակ ինչ զանգակաձև կեն-
դանաբուսոյ բնակեալ յեղեգնաձև
սպատենի, որ կռուեալ կայ ի յատակս ջրոյ . որք ե-
րևին

բնին աչօք իբրեւ կէտք ինչ կանաչագոյն. այլ խոշո-
բացոյց ապակեաւ նշմարեալ՝ երեւին կենդանիք ինչ
ծաղկակերտ՝ ի ձեւ շրջուն զանգակի, ունելով զշքը
թուեսն՝ ի վեր կոյս: Ամանք՝ ի նոցանէ երեւին մի մի
այն ծաղիկ իբրեւ՝ ի վր միոյ եղեգան կամ ծղի բու-
սեալ. իսկ այլք փունջօրէն կի՛ իբր թուփ հաւա-
քեալ ծաղկանց, որոց ընծիւղք բուսեալ են՝ ի միոյ
բնոյ կի՛ ծղօտէ: Շրթունք ծաղկանցս այսոցիկ արագ
արագ շարժին. և այնու պատճառեն՝ ի ջուրս զփոք-
րիկ յորձանս. յորմէ և վտակօրէն գիմէ ջուրն՝ ի բե-
րան ծաղկանցս. և ձգէ լէ իւր զմանրիկ որգունս,
դղեռունս, և զայլ սննդարար նիւթս. զորս և կար-
ծեցեալ ծաղկունքն կլեալ մարսեն: Ի կլանել միոյ
ծաղկան, հաղորդի ամ ծաղկանց, գոլով ամցն միա-
ցեալ՝ ի մի մարմին բոլորական: Իսկ եթէ ոք մերձեւ
ցի՝ ի նս՝ առժամայն կծկեալ մտանեն՝ ի ծիղն կի՛ յե-
ղեգն իւրեանց: Ի տեսարանէ աստի սկիզբն կալան
մարդիկ երկբայիւ ի վր ծաղկանցս, թէ մի արգեօք
կենդանի իցեն. զոր յետոյ այլ և այլ գիտողութիւն
անվրէպ ստուգեցին:

Հիանալի եղանակ Բանդի տեսին, զի մին՝ ի ծաղկանց
բազմանալոյ նոցա: աստի ինքնին բաժանեալ ի փնջոյ
իւրմէ, և լուղեալ ի ջուր խնդրէ իւր յենարան. զոր
ի գտանելն անգ՝ հանէ զկարծիկ կանթ ինչ՝ ի ստու-
բին ծայրէ մարմնոյն իւրոյ, և այնու կռուի լէ յե-
նարանն. ապա առ սակաւ սակաւ երկայնի կանթն
այն և լինի ծղօտ կի՛ բուն ինչ փոքրիկ ունելով ի
վր իւր զմի միայն ծաղիկ: Յետ սակաւուց ծաղիկն
այն աճեցեալ և հասեալ ի բնական չափ իւր ինք-
նին ամփոփի, և կորուսեալ զձե ծաղկան՝ ստանալ
զձե կոկոնի. լի որում է տեսանել և յայլ ծաղիկս,
որոց ի թարչամիլն և ի թափիլն՝ ի վեր երեւի կոկո-
նաձե անօթն սերման: Ապա զկնի սակաւուց սկսաւ
նի առ սակաւ սակաւ հերձանիլ կոկոնն այն լէ եր-
կայնութիւն, և ի միոյ կոկոնէ ձեանան կրկին կոկոնք
փոքրագոյնք քան զառաջինն: Այս երկու կոկոնք
անզգալի իմն օրինակաւ իբր զկոկոնս ծաղկանց բա-
ցեալ լինին, և ահա երեւին երկու զանգակաձե ծա-
ղիկք ի վր միոյ բնոյ կի՛ ծղօտի, հաստատեալք ի
նա կանթիւ իւրեանց: Յետ քանի մի ժամուց և այ-
սոքիկ երկու կենդանի ծաղկունք ևս կծկեալ ամփո-
փին. և փոխին ի կոկոն. ապա բաժանեալ իւրաքան-
չիւրն յերկուս կոկոնս իբրեւ զառաջինն, լինին չորս
ծա

ծուծի՞ ծաղկի : Յետ այնորիկ բաժանին 'ի թփոյ
անտի , և լուղէլ 'ի ջուր գնան կռռելիլ 'ի վերայ արն
կոց ինչ կմ'յայլ ամուր յենարանի փոքրիկ կանթիւն
զոր հանեն 'ի մարմնոց իւրեանց . որ և 'ի քանի մի
ժամս բազմօք երկայնի և ստոճարանայ , և լինի ծղօս
կամ արմն հանդերձեալ թփոյ : Ապա առ սակաւ սա
կաւ կորուսանէ խողակն զբողորչի ձե իւր , և ստա
նայ զձե ձոճաձե կոկոնի : Հերձանի ապա կոկոնս
այս լը երկայն յերկուս կոկոնս . որոց իւրաքանչիւրն
տակաւին մեծ է քան զծաղիկն՝ որ անտի ունի ելա
նել , և երկաքանչիւր կոկոնքն բաժանին դարձեալ
յայլ երկու կոկոնս , որով լինին չորս . և սք լը նմին
օրինակի բաժանին յայլ երկու երկու կոկոնս , որով
լինին ութ . ութնեքին սոքա բաժանին և ևս , և լի
նին վեշտառան . և զի ոչ ամ կոկոնքն հաւասար են
մեծուծի , նմին իրի մեծագոյնքն բաժանին և ևս
յայլ փոքրագոյն կոկոնս . իսկ փոքրագոյնքն փթթին
կամ ծաղկին 'ի ձե շրջուն զանգակի : Ահա յայսմ վի
ճակի ասին սք կատարել կենդանի . իսկ այն կոկոնք
և առաջին խողակն անկատար կենդանի . կմ'լաւ ևս
ասել , խռկեսուլ անդամօք կենդանի , որոյ անդամքն
ամ'քանզի կծկեալ էին 'ի մի , սկստ ունէր բազում
բաժանամբ պարզել զնոսին յիրերաց . մինչև ստա
ցին իւրաքանչիւր անդամք կամ մասունք զկազմուի
միոյ մարմնոյ . և այնպէս լըունակ լիցին առանձինն
կեալ և բազմանալ : Արդ այս ծաղկեալ կոկոնքս ,
յետ սակաւուց լը առաջնոյն խփեալ ամփոփին , և
դառնան 'ի կոկոն , և հերձեալ յերկուս՝ միւսանդամ
բանին . և այսու օրինակաւ թուփս այս բուսեալ 'ի
խողակէ , զառաջինն՝ բաժանամբ խողակին 'ի բիւ
կոկոնս եթէ ունէր միայն ծաղիկս քսան , 'ի միջոցի
քսան և չորս ժամուց ստանայ աւելի քան զծաղիկս
հարիւր . այսչափ արագ է այսոցիկ կենդանաբուսոց
աճումն և սերունդ : Ահա քեզ նոր թ յայանեալ 'ի
ջուրս , և նորահրաշ արարածք . տիրապէս բոյս , և
ոն երևի իսկական կենդանի . զոր ոչ ոք կարէր ա
ծել զմտաւ : Այլ զևս հրաշագոյնն առցուք 'ի մեջ
աստանոր :

Կենդանաբոյս Տառք . Կայ և տեսակ ինչ կենդանաբուսոյ
նայն ծառանման : մասնաձե , որ յափշութի կրթէ ըզ
միտս ամենեցուն : Այս կենդանաբոյս ունի զձե մա
տին , որոյ մի ծայրն միայն բաց է . և այն է բերան
նր . առ որով կայ և փոքրիկ գնտակաձե ուռոյց ինչ ,
որ

որ է գլուխս նր. շուրջ զբերանովն ունի զուժ կամ
 զտասն թեւանման ոտս զօրէն սլողիսլողաց ծովու
 (ցր ընտափօթի). և յայն սակս՝ զսոսա, և զսոցին
 նման կենդանաբոյսս լատինք կոչեն փօղիփուս : Մար-
 մին կենդանաբուսոյս է մաշկ ինչ թափանցիկ և թանձ-
 րամած, գառարկ ՚ի ներքուստ, և լի արտաբուսո
 և ՚ի ներքուստ մանրացան կետիւք. որք թերեւ են
 բողբոջք կամ բերանք բողբոջելոյ անտի զստեղունս
 իւր, զորօրինակ և ՚ի ծառս է տեսանել : Առնի սա-
 լէ հաստատուն մարմին ինչ ստորին ծայրիւ մարմնոյն
 իւրոյ. և երկայնէ զթեւանման կարծ ոտս իւր քթա-
 նի մի մատնաչափ լայնութի. որով նրբանան իբրեւ
 զթելս մետաքսի. և շառաւիղարձակ տարածէ զնոսա
 հեռի ՚ի միմեանց առ ՚ի որսալ բազում ինչ : Եթէ
 գէպ լիցի որդան կամ այլ փոքր իրեք զեռնոյ հպիւ
 ՚ի մին յոտից աստի. առժամայն ուրիշ զոտն իւր ըզ-
 նովաւ, և այլ ոտիւքն կասկէ զնա. ասլա յինքն ամ-
 փոփեալ զոտս իւր՝ մուծանէ զորդն ոտիւք իւրովք
 լէ բերանն ՚ի ներքս ՚ի մարմին իւր. յորում փութով
 լուծեալ մարսի. և յաւելուածն լէ նոյն բերանն ար-
 տաքս ելանէ : Մարմին կենդանաբուսոյս քանզի ան-
 գոյն է և թափանցիկ, նմին իրի՝ սովոր է երեւիլ ՚ի
 գոյն այնր կերակրոյ, զոր նորոգ կերեալ իցէ. և զի
 երկկուղի է մաշկն կմ մարմին նր. վն որոյ և հիւթն
 մարսեալ փութով տարածի ընդ ամենայն մասունս
 մարմնոյն : Իգպ լինի երբեմն երկուց ՚ի ոտցանէ հա-
 կառակիլ ՚ի վր որսոյ, և ՚ի ջանալն անդ խլել զայն
 յիրերաց՝ կլանէ երբեմն զօրագոյնն լէ որսոյն և ըզ-
 միւսն, բայց ոչ կարէ մարսել զիւր համատեսակ մար-
 մինն. վն որոյ կացեալ ՚ի ստամոքսի նորա անվնաս,
 հուսկ յետոյ արտաքս ձգի ՚ի կլանողէն ողջ անարատ
 և կենդանի :

Օրինակ բազմանա ՚ի մանր կետից անտի, որովք լի է
 լոյս : մարմին կենդանաբուսոյս, բողբոջին
 զաւակք նր. և եթէ առատ կերակուր ունիցի, յիւ-
 րաքանչիւր նուագի բողբոջմանն բուսուցանէ ՚ի մարմ-
 նոյ իւրմէ իբրու ութեւտասն կենդանի մատնաձև ըն-
 ձիւղս, որք միացեալ են ընդ նմա ստորին ծայրիւ
 մարմնոյ իւրեանց, լն նմանութե ստեղանց բուսելոց
 յարմնէ ծառոյն : Այսոցիկ մատնաձև ընձիւղից առ-
 վերին բաց ծայրիւն վաղվաղակի բուսանին ոտք. ո-
 րով սկսանին և ինքեանք որսալ զկերակուր իւրեանց.
 և կերեալն ՚ի միոյն՝ հաղորդի ամենեցուն : Իբրեւ սա
 կաւ

կաւ մի աճին , յետ իբր քսան և չորս ժամուց , բուսողանեն և ինքեանք 'ի մարմնոյ իւրեանց զայլ կենդանի ընձիւղս մասնունս . որպէս և նք զայլս փոքրագոյնս , լը օրինակի ծառոց , որոց ճիւղքն վերընձիւղեալք յոստոց փոքր են և նուրբ քան զճիւղսն բուսեալ յարմնէ : Ահա այսու օրինակաւ մի կենդանայ բոյսն լինի 'ի սակաւ աւուրս արմատ և բուն բաղմաճիւղ փոքրիկ կենդանի ծառոց , և բարձեալ կրէ յինքն զորդիս և զթոռունս և զթոռնեայս իւր բաղմութիւն : Այս կենդանի ծառ յորժամ աճի լը բաւականին , բաժանի ինքնին 'ի մասունս , իւրաքանչիւր ոստոց կենդանաբուսոյն յայլ և այլ կողմն ձկտելով , և զատանելով 'ի միմեանց , որով իւրաքանչիւրն երթել կռուի ստորին ծայրիւ մարմնոյն իւրոյ 'ի յենարան ինչ . և լինի բուն կամ սկզբնամայր այլ կենդանի ծառոց : Այլ եկեսցուք յևս հրաշալին :

Միւս եւս հրաշա . Այս կենդանաբոյս ունի զամ յատուի էղանակ բաղ . կուտիս բուսոց 'ի դերազանց աստիճանաւոյ սք : Ծանի . և զդայական կեանք նր թոճի անբաժ լինել 'ի կենսական կամ բուսական կենաց նորին : Քանզի 'ի հատանելն զսա յերկուս , հատել մասունքն մնան անմեռք . և ոչ են իբրև զցամաքային բոյսս . որոց զատուցեալք 'ի ծառոյն ' իսկ և իսկ դոսացեալ կուրանայ հատեալ տեղին և չորանան ճիւղքն եթէ ոչ (գէթ ոմանք) տնկեսցին 'ի հող : Այլ սոցա փութով աճեցեալ բուսանին ալակասեալ մասունքն , անգլուխ մասն ստանայ զգլուխ , ուն և մնացեալքն առանց մարմնոյ՝ զմարմին : Յորչափ մասունս հատցի՝ կամ զլարդ և իցէ օրինակաւ կտրեսցի , թէ լը լայնութիւն և թէ լը երկայնութիւն . կամ իբր մանրամաղ փոշի հոսեսցի , ամ հատք այնր փոշւոյ 'ի սուղ ժամանակի աճեցեալ ամբողջանան մարմնով և գլխով և ոտիւք :

Եթէ ճեղքեսցի գլուխ կենդանաբուսոյս յերկուս մասունս . վաղվաղակի աճեցեալ երկաքանչիւր մասանցն՝ ստանայ զերկուս գլուխս . հատցես և զնոսին յորչափ մասունս և ախորժես . և ելցէ քեզ կենդանի ինչ առաւել բաղմագլուխ քան զառասպելէն հիգրայ : Իսկ եթէ կամք իցեն լը հակառակն այսմ տեսանել կենդանի միագլուխ և յոքնամարմին , հատցես զմարմին նր ընդ երկայն մինչև ցգլուխն յորքան մասունս և կամիս . և գտցես փութով կենդանի միագլուխ և բաղմամարմին : Եւ որ առաւել կրթէ ըզ-

միտս յափշութի, և եղանակն պատուհասուելոյ զնս . զի
 եթէ հառցես զմասն ինչ 'ի մարմնոյն' և անդրէն գի
 ցես զնոյն 'ի հատեալ տեղին . առժամայն միանայ լ
 նմա ուր յառաջն : Նոյնպէս եթէ կտրեսցես զբազումս
 'ի կենդանաբուսոց աստի և պատուհասուեսցես ըզ
 կտրեալ մասունս 'նց փոփոխակի' 'ի վերայ միմեանց ,
 ամբիին միանան և լինին մի մարմին լ նս : Չնոյն
 պատուհաստ է տեսանել և 'ի գլուխս 'նց , զի եթէ
 հառցի գլուխ երկուց 'ի նոցանէ . և գիցի 'ի տեղի
 միմեանց . միացին գլուխքն իբրեւ լ սեփական մարմ
 նոց իւրեանց : Եւ որ ևս հիանալին է , և արարչին
 ամենահնար զօրութեան ակներեւ ցուցալի , զի մար
 մին կենդանաւորոյս է մաշկ ինչ մածանուտ , վս որոյ
 եթէ առցես զմին 'ի նոցանէ , և մուծցես զայն ընդ
 բերան այլում ասորին ծայրիւ մարմնոյ 'նր 'ի ներքս ,
 այնպէս' զի գլուխք նոցա կցեսցին լ միմեանս , ահա
 երկոքին գլուխքն և երկոքին մարմինք 'նց միանան .
 որով յերկուց կենդանեաց անտի' լինի մի միայն կեն
 դանի : Հնար է մատչիլ և 'ի փորձ մահառիթ կենաց
 նր . սակայն և այնպէս երեւի 'ի նմա նորանշան եղա
 նակ կենդանուէ : Տիպ մարմնոյ 'նր' քանզի է 'ի ձե
 մասին ձեռնոցի , բաց ունելով զմի ծայրն . վս ու
 թոյ հնար է շրջել զնա , զնեբքինն արտաքին առնե
 լով և զարտաքինն 'նր նեբքին . զոր թէ արասցէ ոք ,
 և ոչ այնու մեռանի . այլ ջանայ վերստին շրջել զնեքն
 ուր և էրն . սակայն 'ի չաջողելն անդ յոլովակի ըստ
 բոլորին դառնալ . նորահրաշ տեսարան դացես 'ի
 նմա . քանզի շրջեալ մասն մարմնոյ 'նր մածեալ միա
 նայ լ միւս մասին . որով լինի մարմին 'նր 'ի տեղւոջ
 անդ երկկուղի . իսկ բերան 'նր և թեւանման ձեռք
 որ շուրջ զբերանովն , շրջեալ գոլով 'ի վր մարմնոյն'
 մածեալ միան շուրջանակի զմարմնով 'նր առ 'ի կախ .
 և մնայ կենդանին 'ի ձե կէս մառին . որոյ մի ծայրն
 թէպէտև բաց է ուր և յառաջն . այլ քանզի չէ այն
 բերան 'նր , նմին իրի ոչ կարէ ուտել այնու ինչ . և
 չկարէ 'ի կիր առնուլ զձեռնն յորսալ զկերակուր .
 որով թէպէտ հարկ էր կենդանւոյս մեռանիլ 'ի սա
 վոյ . բաց տես դու ինձ , թէ ուրի հնարս և այդմ
 պատրաստեաց արարիչն : Քանզի բաց ծայրն մարմ
 նոյ նորա փակի' մածանելով շրթանցն լ միմեանս . և
 յայնժամ կենդանին , որ յառաջն կայր ուղղադիժ ,
 սկսանի թեքիլ և կորանալ , իսկ նորափակ ծայր
 մարմնոյն սկիզբն առնէ երկայնիլ . որով և երկոքին
 ծայրք

ծայրք գան միանան ը իրերաց , և լինին իբրու երկու ոտք 'ի ձե կարկնոյ (ց փերկէլի .) 'ի գլուխ այսր կարկնոյ 'կայ հին գլուխն և բերան կենդանւոյն . որ պատեալ գոլով շուրջանակի զմարմնով նր' չկարէ առնել զգործ բերանոյ . վն որոյ անդ բացեալ լինի նմա այլ բերան , և բուսանի այլ գլուխ . որով կենդանին ուտէ և կեայ ' ոմ յառաջն :

Ահա այս է նորագիւտն այն հրաշալի կենդանաբոյս , որ ամփոցոյց զմիտս ամենեցուն . անհաւատալի կարծեցեալ քան զմամ առաստելս հնարեալս 'ի մարդկայնէ , և սակայն մամ իրոք ճշմարիտ է . զննուք ստուգեալ և աչօք տեսեալ 'ի բազում բնազննից : Չոր և չէ ինչ գթոճարին փորձել ամենեցուն ' որոց կայցէ խոշորացոյց ապակի . քանզի կենդանաբոյսս այս յաճախագիւտ է : Եթէ 'ի յատակէ լճաց և առոճաց' (մանաւանդ որոց երեսն ծածկեալ իցէ մանր ոսպնաձե գալարի ,) առցի խոտով հանգերձ սակաւ մի ջուր , և գիցի յապակի անօթ առ 'ի բարւոք տեսանել զմմն . և ապա խոշորացոյց ապակեաւ հայեացի որք յայն , յոլովակի գտցէ 'ի նմ' զկենդանաբոյսս զայն հրաշալի . զոր ապա առեալ 'ի ձեռին ջրով և սպասեալ ' մինչև սլօրզեացէ զթելանման ձեռսն և երկայնեացէ փոքր մի զմարմին իւր , մարթ է զնա կարուտեւ , և դարձել յապակի անօթն արկանել . և ահա մարն հատել , յորում կայցէ գլուխն ' կերիցէ և շարժեացի նախ քան զաճումն մարմնոյ նր , միայն թէ իցէ յաւուրս ամարայնոյ . իսկ միւս հատեալ մասն աճեցել ամբողջացի 'ի միջոցի երկուց աւուրց : Բայց սլարտ է տալ կենդանւոյս զորդունս , զզեռունս , նաև ըզմանրածս մայ 'ի կերակուր , և երբեմն փոխել ըջջուրն զի մի հոտեացի որ է կենդանւոյս մահաբեր : Այս կենդանաբոյս բաղմանայ երբեմն և ինքնահատ բաժանմամբ յերկուս . իբրև զվերոյդրեալ ծաղկաձե կենդանաբոյսն : Եւ ոչ միայն սա , այլ և գտանին բազում տեսակք կենդանաբուսոց , (և թերևս ամբն իսկ , որոց մարմինն կակուղ է և անպաճոյճ կազմութեամբ առանց բաղմապիսի անդամոց ,) կարեն բաղմանալ ըստ այսմ օրինակի հստանելով զնոսին 'ի մատունս . որպէս և 'ի վերայ ոմանց փորձիճ հաստատեցին մարդիկ , այլ 'ի վերայ այսր տեսակի առաւել մեծ երևեցաւ աճողական զօրութիւն քան 'ի վերայ այլոց :

Այլ և այլ օրէնք Կան և այլ տեսակք կենդանաբուսոց
 ևս և անբուսոց ևս որք բազմանան եթէ բողբոջմամբ զա
 րկաւ իննդանաբուս ևս ևս ի մարմնոյ իւրեանց իբրեւ
 անոց : զընծիւղս ծառոց , և թէ բերելով
 ձուս , ըստ օրինակի սերման բուսոց . յորոց միջի մի
 տեսակն ունի իբրեւ վաթսուն թելածն ոտս , որովք
 որսայ զգեռունս : Եւ այլ տեսակք բազմանան ինք
 նա հաստ բաժանմամբ կամ այլ օրինակաւ . զորոց զո
 մանս համառօտիւն ի մէջ բերցուք :

Կենդանաբուսոց որք Տեսակ ինչ կենդանաբուսոց , որ ե
 ինքնահաս Բաժան ընդ խոշորացուցիւն ի ձե ցաքառի .
 Տաճ Բաճոց Եւ Կռոճեալ կայ ի յատակս ջուրց սառ
 Եանց ի Բազմա ընդ եղեգնածն ծայրիւն մարմնոյն ,
 Բառանս անբին : սերի և բազմանայ այսպէս : Նախ
 բուսանի դլուխ և ձեանայ մարմին նոր կենդանա
 բուսոց ի մարմնոյ անտի իւրմէ , և ապա ինքնին բա
 ժանի լը մէջ . որոց մի հատուածն է ինքն մայրն , և
 միւսն ծնունդ իւր . ապա՝ ծնեալն ևս փոքր մի ա
 ճեցեալ՝ կէս մարմնոյ նր ստանայ զայլ գլուխ , և ա
 պա զատանի յիւրմէ . և այսու օրինակաւ անլհատ
 աճելով և բաժանելով լը մէջ , մի կենդանաբոյսն լի
 նի մայր բիւրաւոր զաւակաց , որք ոչ այլ ինչ են ,
 բայց եթէ հատուածք մարմնոյ իւրոյ : Ա՛ւ ամենա
 հնար կարողուէ արարչին , զիարդ գերահրաշ փայլէ
 և ի վր ճշին արարածոց . Սովին օրինակաւ բազ
 մանան և այլ բազում մանր տեսակք կենդանաբու
 սոց . բաժանելով յերկուս եթէ լը լայնութի մարմ
 նոյն և թէ լը երկայնութի : Եւ այլ տեսակ ինչ ան
 բաժն , որ ի ստուարանալն փոքր մի՝ բաժանի հետ
 զհետէ ի նրբագոյն անուրս : Բայց առաւել սքանչե
 լին այն է , զի և որդուք ինչ , որք կատարելագոյն քան
 զսոսա են , սովին օրինակաւ բազմանան , ուն տեսցի
 յիւրում տեղւոյ :

Պար Կենդանա Կայ և տեսակ ինչ վարմածն կմ ցան
 Բռասոց միայնալ ի ցակերտ , որք իբր խուճք միաձոյլ
 մի մարմն , և ևս բոլորին , քանզի բազումք ի նոցանէ
 բռնադ նոցա : միացել են տտամբք կմ ստորին ծայ
 րիւն մարմնոյ իւրեանց լը իրերաց , իսկ վերին ծայ
 րիւն կամ գլխով կան բոլորածիր . որով և կազմեն
 շրջանակ ինչ նմանաձե ցանցի ձկանց : Սք բոլորա
 ծիր սլարբերութիւն լուղին ի մէջ ջուրց . և ի ժա
 մանակի բուսուցանելոյ կամ ծնանելոյ զզաւակս յե
 նուն կամ հանգչին ուրեք : Աւրդ ի ներքս ի մարմ
 նի

նի անդ իւրաքանչիւր կենդանւոյ՝ այնր միացեալ պա-
րու՝ երեւին զառաջինն՝ գոյանալ մարմինք ինչ ան-
կերպարան և ձոճաձե. որոց ի կերպարանիլն փոքր
մի՝ եւանեմ արտաքս առանց ինչ մաշկի, և մնան առ
՛ի կախ կռոճեալ ը կենդանւոյն յորմէ ելին. ապա
՛ի քանի մի վայրկեանս սրարդին ամ անդամք մարմնոյ
նոցա և լինին նման մօր իւրեանց. հուսկ յետոյ միա-
ցեալ ստորին ծայրիւ մարմնոյ իւրեանց ը իրերաց՝
զատանին միաքան ՛ի խմբէ անտի մարց իւրեանց. և
կազմեն զայլ սրար կենդանաբուսոց: Երբեմն գէտ
լինի ՛ի քանեւջորս ժամու եւանեւ երկուց և երկց
միացեալ սրարուց ՛ի միոյ անտի խմբէ մարցն. որոց
բոլորածիր սրարայածեալ սակաւ ինչ ժամանակ՝ լի
նին և ինքեանք մայր այլ սրարուց զաւակաց: Ս՛ ոչ
սքանչասցի ը գործս իմաստութեն ան, և ո՛ր բաւա-
կան իցէ սրատմէլ զսքանչելիս և գովէլ զղօրութի
նորա: Ս՛ կարծէր թէ այսպիսի օրինակաւ մարթ է
սերիլ կենդանեաց, և ո՛ր գիտէ թէ քանի՛ ևս այլով
օրինակօք սերին և այլ կենդանաբոյսք. որք տակա-
ւին անյայտ են ՛ի մարդկանէ: Քիչ ի կենդանաբոյսք
են սեռք ինչ մեծ և անհամար, որոց թիւ՝ հայեցեալ
յինքնածնունդ բեղմնաւորութի և յարագութի ած-
ման նց թերեւս առաւելու քան զթիւ այլ ամ կեն-
դանեաց. այլ տակաւին զսակաւս դաին մարդիկ
՛ի նոցանէ, և չեն իսկ բաղում ժամանակք յորմէ հե-
տէ հասու եղեն նոցա:

Զիսրէր հնար է Այս նոր եղանակ բաղմանաւոյ և
հապեալ հասանց ամբողջանաւոյ հատել մատանցն կեն-
կենդանաբուսոց ա զանաբուսոց չէ սրարտ անհաւատու
ծիւ: Ըն իմն երեւիլ մեզ, հայեցեալ ՛ի կախ
ղութի և ՛ի սրարղութի մարմնոյ նոցա, յորում ոչ
ոսիր, ոչ ջիւլ, ոչ սիրտ, ոչ ուղեղ, և ոչ իսկ տիրա-
պէս գլուխ ՛ի բաղումս նշմարի, այլ մաշկ ինչ սրարղ
առանց հիւսոճածոյ տէստէս մանրաթելից, ջղաց,
և երակաց և մոյ. որպիսի է մաշկ մարմնոյ այլոց
կատարեալ կենդանեաց: Արդ եթէ յայլ կենդա-
նիս ոմ և ՛ի բոյսս, որչափ մարմին ինչ բուսոյ կամ
կենդանւոյ առաւել կակուղ է և միանգամայն սրարղ
կազմութիւն, այնքան առաւել փութով ածի, և հա-
տեալ մասն նոցա արագ աճեցեալ՝ լնու զտեղի հա-
տեալ միսին. զի՛նչ զարմանք իցեն թէ մաշկ ինչ իսկ
ժամանան, որոյ բոլոր մարմինն և իւրաքանչիւր մասն
մարմնոյ նր մի և նոյն օրինակաւ է կազմեալ՝ աճիցէ
փու.

փութով 'ի հատանիլն , և ամբողջացել : Այն ապաքէն
և մաշկ մարմնոյ մերոյ՝ ոմ և միան իսկ գլխովին , որ
այնչափ բաղմագիմի հիւսուճածովք է կազմեալ՝ 'ի հա-
տանիլն առ սակաւ սակաւ աճեցեալ ամբողջանայ .
ոչ ահա և ամբողջ անգամք ոմանց 'ի կենդանեաց
հատեալ՝ վերստին աճեն և ամբողջանան , զորօրինակ
է տեսանել յոտս խեցեմորթից և 'ի տուաս բաղում
սողնոց . որք առաւել ամբողջ են՝ քան զամբողջանալ
միոյ հատել մասին մաշկակերպ կենդանաբուսոյ :

Չիարդ հնար է Սակայն առաւել քան զդոյն զարմա-
հապեալ մասանց նալին այն է թէ զիարդ իւրաքան-
նոցա անմեռ փաւ : չիւր հատեալ մասունքն մնան կեն-
դանի : Այլե այսմ ունիմք օրինակ 'ի սողունս և յոր-
դունս և յայլ զեռունս , որոց եթէ մասն ինչ մարմ-
նոյ հասցի , և կմ գլուխն իսկ , երկոքին հատուճ-
քն ևս շարժին ոմ և յառաջն՝ լերկար ժամանակ ,
և զգան եթէ հպեացի ոք 'ի նոսա , և ապա մեռանին .
նոյնպէս մնան կենդանի և հատեալ մասունք այսո-
ցիկ կենդանաբուսոց . և քանզի լն օրինակի բուսոց
ցորչափ կեան՝ այնչափ և աճին , կմ մեծանալով կմ
զկենդանի ճիւղս բուսուցանելով , նմին իրի և հա-
տեալ մասունք նց աճեցեալ յորժամ ամբողջանան՝
այնուհետեւ ձեռնհաս դուրով պահել զկեանս իւր-
եանց՝ ոչ մեռանին . և յայն սակս հատմամբ 'ի մա-
սունս բաղմանան : Չնոյն է ասել և զնոցանէ , որք
ինքնին հատանին 'ի մասունս . զի որովհետեւ հանա-
պաղ աճին , և փոքր ինչ մարմին բաւական է նց առ
կենդանութի . նմին իրի արարիչն բնուէ սահմանեաց
նց սերիլ հատմամբ 'ի մասունս : ՅՂԻՍ կենդանա-
բուսոց որ 'ի քաղցրահամ ջուրս՝ ասացեալքս շատ
լիցին . տեսցուք արդ սակաւութեւ և զկենդանաբոյսս
ծովու :

Կենդանաբոյսք Կենդանաբոյսքն ծովու՝ որք կոչին և
ծովու : Կառաբոյսք , քանզի բնակին 'ի շարժուն
ջուրս , և 'ի մէջ անհամար կենդանեաց՝ նմին իրի
հաստատեալ կան 'ի վր կարծրանիւթ իրաց . ք քա-
րանց , խեցեաց , փայտից ևն . ոմ և մարմինք նց ըստ
մեծի մասին պատեալ են խեցենիւթ կամ եղջերա-
նիւթ պատենիւք զօրէն խեցեմորթից . յորմէ զուրկ
են կենդանաբոյսք անոյշ և անշարժ ջրոց : Կենդա-
նաբոյսք ծովու բաղմատեսակ են յոյժ , և դասնին
յոմ ձեւ . և բաղումք 'ի նց են 'ի ձե ծառոց :
Բուսք : 'ի սց համարի է բուսուն (ք մերձան) . որ
'ի

'ի նախնի ժամանակս համարեալ էր բոյս ինչ ծովու,
 որ առ սակաւ սակաւ կարծրացել քարանայ: Յետ
 այնորիկ՝ խոշորացոյց ապակեօք զննեալ՝ դտին 'ի վր
 նորա մանրիկ կենդանիս որք իւրեանց բաղմաթեւ ու
 տիւք երևէին նախ ծաղիկք այսր ծառոյ, ապա ստու
 գեցան լինել կենդանի: և յայն սակս բուստն հա
 մարեցաւ լինել բոյն այսոցիկ կենդանեաց: Հուսկ
 յետոյ՝ ճգրտագոյնս քննեալ՝ տեսին զի բուստն չէ
 բոյն կենդանեաց, այլ մասն մարմնոյ նց, և 'ի մարմ
 նոյ նոցա յառաջ եկեալ իբրու զստեանս խեցեմոր
 թից, կմ իբրեւ զոսկր այլոց կենդանեաց: Քիչ մաշկ
 մարմնոյն առ սակաւ սակաւ կարծրանայ և ստու
 րանայ, և հուսկ ուրեմն քարանայ: Կենդանաբոյսքս
 այսոքիկ սերին ըստ օրինակի վերոյգրեալ ծառա
 նման կենդանաբուսոյն, բուսուցանելով 'ի մարմնոյ
 իւրեանց՝ զայլ կենդանաբոյսս իբրեւ զճիւղս, որմ
 և նք զայլս, և այնպէս կաղմի ծառ ինչ կենդանի 'ի
 միոյ հասարակաց արմնէ, որ է մայրն ամենեցուն:

Արտաքին կեղև բստոյ լի է մանր կոկոնաձև ուռու
 ցիւք որք են պատեանք մանրիկ կենդանեաց նմանք
 ձևով և կակղուք վերոգրեալ մատնաձև կենդանա
 բուսոյն: Բանան կենդանիքն զիւրեանց պատեանս
 և տարածեն շառաւիղարձակ զութնեքին թելանման
 ոտս իւրեանց արտաքս, այլ առ գոյզն ինչ շարժումն
 ջրոյ անդրէն 'ի ներքս ամփոփին և փակեն զստ
 տեանսն: Այս պատեանք են գեղնագոյնք, և ոչ
 այնպէս կարծր իբրեւ զնեքին կեղևն որ քարանայ:

Ամբ բուստ բուսանի շրջուն արմն 'ի վեր, և ոստքն
 'ի խոնարհ, և արմն նց չունի զարմատ, այլ կռուեալ
 կայ 'ի վր իրիք քարի կամ խեցեմորթի, կամ փայտի
 ևն: Երկայնութի նորա հասանէ երբեմն ցմի ոտնալ
 չափ, և է գունով կարմիր, այլ 'ի հիւսիսային ծովս
 դտանի և սպիտակն: 'Ի բստոյ աստի շինեն մարդիկ
 երախակալս սրոյ, քառամանեակս, համարիչս և այլ
 բաղում ինչ՝ յլկելով զայն և արծնելով իբրեւ զկիճ:

Եւ ո՞ր կարծէր թէ յայնպիսի մանրիկ և փանաքի կեն
 դանաբուսոց այսպիսի գեղեցիկ պիտանի և ամրա
 կուռ նիւթ գործիցի:

Այլևայլ քէ կան և այլ բաղմագիմի տեսակք կեն
 սակ ծովային կենդանաբուսոց 'ի ծովու 'ի ձև ծառոց,
 քանաբուսոց: տերեւոց, պտղոց, սպնդաց և յայլ
 ձևս, յորս 'ի մանրիկ պատեանս կան ևս մանրիկ կեն
 դանիք: 'Ի սոցանէ տեսակք ինչ լինին մի մարմնն լի
 կե

կեղևոյ կամ ը պատենից իւրեանց , որ է իբր մորթ մարմնոյ իւրեանց . և սնանի և աճի 'ի միասին : Իսկ տեսակք ինչ չեն միացեալ 'ի մի մարմին ը պատենից իւրեանց . բայց և այնպէս՝ պատեանք նց են 'ի մա ծուցիկ հիւթոյ որ ելանէ 'ի մարմնոյ իւրեանց , և առ սակաւ սակաւ կարծրանայ : Ոմանք 'ի կենդանա բուսոց անշարժ կան 'ի տեղւոջն , յորում կռուեալ իցեն , միայն մարմնոց նոցա շարժելով 'ի պատեանս իւրեանց , և որսալով զկերակուր թելանման օտու քըն . որ յոմանս է ութ և յոմանս աւելի : Այլ թէպէտև տեղափոխ լինին , այլ կարի յամբ , մինչև բազմաց շարժումն չնշմարիլ աչք : Ամենեքեան են ինքնածին . և սերին բերելով ձուս , կամ 'ի մարմնոյ իւրեանց բուսուցանելով զկենդանի ստեղծես , և կամ երկաքանչիւր օրինակաւ իսկ : 'Ի սոցանէ տեսակ ինչ յետ մեռանելոյ արձակէ զլոյս 'ի մարմնոյ եթէ շարժեսցի՝ զօրէն փոսփորայից :

Այլ զսոցանէ որք տակաւին բազում իրօք անծանօթ են մեզ՝ այսքանս շատ լիցի . և սոյժմ զտիրապէս կենդանեացն բուռն հարցուք ճառել :

XX

Ճ Ա Ռ . Գ :

'Ի Վերայ անկապար Տիշապ կենդանեաց :

Ո՞ր էօնն Տիշապ **Ս** իջատ կոչեցել կենդանիքն քեն ,
 ինչպէս : որոց մարմին կաղճեալ է 'ի քա-
 նի մի հատուածոց յօդւոց ը իրերաց . և կամ 'ի բիւմ
 անրակաց . յոյր սակս և միջատ կոչեցան , իբր թէ միջա
 հատ կամ հատուածեալ : Այսպիսի են ամ ճանճք ,
 մթղուկք , թիթռուկք , մրջիւնք , ոարդք , որդուկք ,
 և նմանիք . ը որս դասեն բնագէտք և զայլ ամ տե-
 սակս մանր և ամենամանր դեռնոց , որք 'ի ջուրս և 'ի
 հող գտանին և որք յօդս թռանին , ևս և զխեցիս :
 Զի թէպէտև ոչ ամենեցուն մարմին տիրապէս 'ի
 քանի մի հատուածոց բաղկանայ , սակայն ամենեցուն
 մարմին անկատար է կաղմուծեամբ քան զայլ կեն-
 դանեաց , և բազմօք նման իրերաց . Արդ՝ միջատ կո-
 չեցեալ կենդանիքն են սեռ ինչ կենդանեաց որիչ
 յայլոցն ամենեցուն , բազմատեսակ և յոքնաթիւն քան
 զայլ ամ սեռս կենդանեաց միանգամայն : Անկատար
 են

են 'ի կենդանութեան մասին քան զայլ կենդանիա
 եթէ ըստ ներքին կազմութե մարմնոյ իւրեանց, որ
 իճիք իճիք նման է կազմութե մարմնոյ բուսոց, և
 թէ լը այլ և այլ մասանց և զգայարանաց, որ 'ի նոսա
 պակասի. քանզի զուրկ են յարենէ, յոսկերաց, յա
 կանջաց և 'ի հոտոտելեաց, և բազումք նաև յաչաց
 և յոտից. թէ տէտե այլ մասն մարմնոյն թոճի ընդ
 զտեղի սոցա: Քանզի յայտ է թէ բազումք 'ի նոցա
 նէ առնուն զհոտ. և ոմանք լսեն զձայն. և փոխանակ
 արեան է 'ի նս հիւթ ինչ սպիտակ և ցուրտ. որով
 փոխան ոսկերաց արտաքին մաշկն բազմաց 'ի նոցանէ
 կարծր է: Այլ զմիջատաց 'ի յաջորդ ճառի լիագոյնս
 խօսեացուք. իսկ աստանոր զանկատար և զանյա
 տուկ միջատաց միայն լիցին բանք մեր:

Ահ եղեն անկա. Անկատար միջատք են՝ որոց կազմու
 րար Բիշաքն: Թին մարմնոյ առաւել պարզ է և ան
 մանուած քան զայլ միջատաց և հաւաւորագոյն կեն
 դանաբուսոց: Այսպիսի են բազում խեցիք, և որ
 գունք: Այլ՝ ոմ զի մի գարձեալ կրկնեցուք ըշ
 բանս 'ի վերայ սց, նմին իրի աստէն 'ի տեղւոյն առ
 հասարակ զամենայն խեցեաց և զորդանց՝ զանկատա
 րից և զկատարեւագունից միանգամայն ճառեացուք

Խեցիք:

Սեռ Իերեւոյ: Խեցիք են սեռ ինչ ջրային միջատ
 կենդանեաց, նմանեալք կենդանաբուսոց ծովու լը
 կարծրակեղև պատենից, և բազումք ևս մերձաւոր
 դասնին նոցա՝ նաև ըստ պարզատեսակ կազմութե
 մարմնոյն: Ի կրկին սեռս որոշին. 'ի խեցեպատեանս
 և 'ի խեցեմորթս: Խեցեպատեանք են՝ որոց պա
 տեանք համարին նոցին իբրև տուն բնակութե, յու
 բում և իսպառ պատասպարին և ծածկին. որպիսի են
 ոսորէք, միտիա, սինայ, խխուռնջք ևն: Իսկ խեցե
 մորթք են՝ որոց կեղևն պատէ զբոլոր մարմին և զան
 դամս նց, իբրև զմորթ մարմնոյ այլոց կենդանեաց.
 որպիսի են խեցդետինք, խիլքք ևն: Խեցեպատեան
 քն լը հանրապէս անկատար են քան զխեցեմորթս.
 մարմինն նց կակուղ է յոյժ և առանց զգալի յօգուճա
 ծոց. վս այնորիկ ետ նց արարիչն զխեցեղէն ամուր
 պատեանս, որով ծնանին, և լը որում միացել կան մի
 կմ երկու կմ չորս մկանամբք. իսկ ոմանք զկնի ծնա
 նելոյ ստանան զայն, որսկս և ցամաքային խխուռնջք:

առաւել կակողութե նց . և այն առ 'ի պատասխարու
թի գլխոյն և աչացն և եղջերացն :

Որպիսոնք և յն 'ի ծովու դտանին ամենատեսակ խե-
ղապենից խեղեաց : ցեպատեանք . 'ի գետս և 'ի լիճս
միապատեանք և երկապատեանք միայն . իսկ 'ի ցա-
մաքի միապատեանք և եթ , ոնի են զնիլն խխուենջք :
Յերկապատեանսն՝ ոմանց երկօքին պատեանքն հա-
ւասար են իրերաց , և ոմանց անհաւասար , զորս բա-
նայ և փակէ կենդանին ը հաճոյս : Պատեանք նոցա
են յայլ և այլ ձևս . ոմանց մեծապէս գողաւոր , և
այլոցն նոճաղ . և ոմանց մի պատեանն գողաւոր , և
միւսն տափարակ . կան 'ի նս և 'ի ձև եղեգան , մա-
տին , գալարափողոյ , սկտեղ , նաւակի , փակեղի , կո-
ղովոյ ևն : իսկ միապատեանքն՝ իբր 'ի բնմա են ոլո-
րակաձև քանի մի շրջանածիր ոլորակօք . ոնի են պա-
տեանք խխուենջաց : Արտաքին մակերեւոյթ խեցեպա-
տենիցն որք տեղափոխ լինին՝ ոլորկ է , ոն զի գիւ-
րաւ և անարգել սահեացին . իսկ որք անշարժ մնան՝
նոցայն անողորկ է և խէժամած զո ստորէից . որն
զի քաջ մածեալ կռուեացին ընդ այլ մարմինս և
ընդ իրեարս :

Գեղ պապենից նոցա : Գոյն պատենից նց պէսպէս է ,
և իբր 'ի բազումս գեղեցիկ յոյժ . միագոյն սպիտակ ,
արծաթափայլ՝ գեղին , թուխ , սեաւ ևն . կամ բազ-
մագունի , և այն 'ի բազումս շրջանագիծ ներկօք ,
կամ կիտոճածանիչ , կամ նկարակերտ ոքանչէլի ե-
րանգօք զարդարեալ . և յոլովք 'ի պատենիցն թա-
փանցիկ են . որ առաւել ևս գեղեցկացուցանէ զնս .
մինչև այսպիսի պատենիւք կամք եղեն ամենաբարի
արարչին ոչ միայն պատասխարել զտկար մարմինն նց .
այլ և ծածկել զանկատարուն նց և զանչքունի , պատ-
նահանս զնս և գեղեցիկս երևեցուցեալ :

Զբարդ կեան 'ի զուր : Առ 'ի ջլարիւ 'ի շարժմանէ
ջրոյն , ոմանք մածնուն խէժանման հիւթով (ոն ա-
սացաք) ը քարինս , ը փայտս , և ը իրեարս . այլք
կապին ը քարինս և կռուին ը յատակ ծովուն մե-
տաքսանման թելիւ՝ զոր 'ի մարմնոյ իւրեանց հա-
նեալ կազմեն . որպիսի է սինայն և միախայն . այլք
սուղանին 'ի մէջ աւաղոյն եղեգանման պատենիւն
զոր ունին , թողեալ միայն զծայր եղեգանն արտաքոյ ,
զի հաղորդեացին ընդ ջրոյն . որպիսի են մատնածե-
խեցիք ինչ կոչեցեալք (սիւլիւնէղ) : Ոմանք 'ի խե-
ցեպատենից կան միշտ թաղեալ ընդ աւաղով և ընդ
տղմով

Աղմուկ • այլք ելանեն երբեմն արտաքս յաւաղոյ 'ի
չնչել զջուր • իսկ այլք ելանեն և 'ի վեր յերեսս
ջուրց • յորոց տեսակ մի միապատեան խեցւոյ ոչ մի
այն լուղի յերեսս ջուրց վարեալ յընթացից ջրոյն ,
այլ և նաւէ իսկ յոր կողմն և կամիցի :

Եւ Նաւաթե խեղին Պատեանն սր կազմեւ է 'ի ձե նաւի,
 և նաւելն նորա : որոյ յետին կողմն բարձր է քան զա-
 ռաջակողմն և ուորածն : Յորժամ կամիցի կենդանին
 ելանել 'ի վեր յերեսս ջուրց' չըջէ զնաւակ իւր՝ ըզ-
 յատակն 'ի վեր կոյս դարձուցեալ, որով և մղի 'ի
 ջրոյն գէտ 'ի վեր : հասեալ յերեսս ջրոյն վերստին
 ուղղէ զնաւակ իւր, և ընու 'ի նմա սակաւ մի ջուր,
 զի այնու փոքր մի ծանրացեալ զգէմ կալցի հողմոյն
 և ալեացն : ապա 'ի վեր ամբարձեալ զերկու թաթս՝
 պարզէ զմաշկն որ կայ ը մէջ նց իբրև զառագաստ
 նաւու : մսէ և զառու իւր 'ի յետին կողմն նաւակին
 'ի ջուր իբր զղեկ : արկանէ և զայլ երկու թաթս
 յերկուց կողմանց նաւուն 'ի ծով 'ի տեղի թիոց, և
 սկսանի թիավարել, և տանիլ զնաւակ իւր ուր և
 կամիցի, ինքն գողով նաւն և նաւավարն իւր միան-
 գամայն : այլ իբրև տեսանէ զթշնամի, և կամ 'ի
 սկսանիլն ալեկոծութե՝ նոյնժամայն իջուցանէ զա-
 ռագաստ իւր, հանէ զթիս և զղեկն 'ի ջրոյն, ընու
 զնաւակ իւր ջրով, որով և ընկղմեալ սուղանի յան-
 դունդս և ապրի : Ահա սովին պանէլի կենդանեաւս
 որպէս թէ կամք եղեն արարչին ուսուցանել մարդ-
 կան զնաւարկութի : Եւ քանի՞ զոճարձալի տեսարան
 ոչ ընծայեն՝ յորժամ բազմութի նց միաբանեալ նա-
 ւեն 'ի միասին, և կազմեն նաւահանդէս մեծ և նո-
 րանշան :

Սերունդ նոցա : Սերունդ խեցեպատենից եռատեսակ է : Երկապատեանք և յոքնապատեանք զօրէն կենդանաբուսոց ինքնածին են , ոչ արու գոլով և ոչ էգ տիկնապէս . իսկ 'ի միապատեանսն ոմանք՝ որպիսի են խիունջք , արուէգ են , որք բեղմնաւորին յայլմէ , և միանգամայն բեղմնաւորեն զնա . և այլք ոմանք իբրծիրանախեցին ըստ այլ կատարել կենդանեաց կամ արու միայն են և կամ էգ : Ինքնածինքն կենդանածին են , որոց ձադքն ծնունին փակեալ 'ի պատեանս իւրեանց , որ է նց փոխանակ ձուռոյ . իսկ 'ի միապատեանսն՝ ոմանք կենդանածին են և ոմանք ձուածին . ձուք ոմանց 'ի նոցանէ . ցո խիունջաց ցամաքի , են կեղևապառ ը ձուռոց սողնոց և թռչնոց . այլոց են

մաշկապստ . և ոմանց պատեալ թանձրամած նիւթով : Ինքնածինքն բաղմածին են յոյժ , որք հաղարաւոր ձագս բերեն . իսկ միապատեանքն սակաւածին են քան զնոսա :

Օգտաւ նոցա : Խեցեպատեանքն ոչ սակաւ օգուտ մատակարարեն մարդկան . քանզի պատեանքնց մանրեւի և 'ի կիր փոխեալ սպիտակացուցանեն զորմունս , զմոմ , և զկտաւս , և լինին 'ի գեղ : Բայց յայսմանէ , 'ի ծիրանախեցւոյ ելանէ ծիրանի ներկն : 'Ի մեառքսանման թելից անտի պինային , որոյ թելքն նուրբ են և ազնիւ քան զմեառքս՝ կազմեն մարդիկ զևս ազնիւ բեհեզս : Բայց մեծագոյն օգուտ քան զսոսա մատակարարեն մարգարտաբեր սատափն և ոստւէքն՝ 'ի չբնաղ և 'ի սլանծալի զարդ մարդկան . մարգարտօք զարդարելով զանձինս , և սատափիւն զորմունս սենեկաց և զանօթս պէսպէսս . թող զի մարգարիտն և սատափըն ունին և բժշկական շարութի , և պիտանի են 'ի գեղորայս :

Խեցեմորթ : Խեցեմորթ կատարեալք՝ ըհանրապէս լրագոյն են լը կազմուէ մարմնոյն , ոչ միայն քան ըլխեցեպատեանսն , այլև քան զայլ միջատս՝ գէթ ըստ մեծի մասին : Արողին և սք յերկուս սեռս , 'ի խիղբս (ցո չազանող) . և 'ի խեցգետինս (ցո ըստախօղ) :

Անկապար խեցեմորթ : Բայց գտանի և այլ սեռ անկատար խեցեմորթից , որք չունին զձև կենդանւոյ . և սք միայն լը արտաքին մորթոյ իւրեանց խեցեմորթ անոճանին . այլ լը կազմուէ մարմնոյն յաւէտ ընդ խեցեպատեանսն են դասելի : Չերկու տեսակս 'ի նոցանէ միայն յառաջբերցուք :

Անիւ ծռու : Ազնիք ծովու են կենդանիք ինչ փշալիցք իբրև զողնիս ցամաքի , արտաքին տեսեամբ նմանին փշալից կեղևոյ շագանակի (ցո քէստանէի) : Ոմանք 'ի նոցանէ են բոլորչի երկայնաձև . ոմանք ձոճաձև . այլք գնտաձև , ոմանք տափակաձև , և այլք յայլ ձևս լը այլև այլ տեսակաց նց : 'Ի վերայ որովայնի ունի զծակ մի հինգ ատամամբք որ է բերան նր . և 'ի վր թիկանց զայլ ծակ , որ թոճի լի նեւ յետոյք նորա . և այլ անգամ կենդանութեան ոչ երևի 'ի սմա արտաքուստ , ոչ գլուխ և ոչ ոտք . 'ի ներքուստ ևս չունի զմիս , այլ միայն զստամբս և զփորոտիս և զձուս . և այնպէս երևի սա իբրև տուփ ինչ փշապա :

Եւրօրէնի շարժութեամբ և շունի օտոս, բայց քայլէ ա
 ծառի նոցա : Բազ քան զբազում ոտանաւոր կեն
 դանիս . քանզի փուշք նր տունն նմա յարարչէն ոչ
 միայն 'ի պատասպարութի և 'ի զէն, այլև փոխան ու
 տից . և այնպէս ունի սա իբրու 2100 ոտոս, զի այս
 չափ է թիւ վնոց բուսելոց 'ի մարթոյ նր . զորս և
 շարժէ արագ արագ զորն 'ի նոցանէ և համիցի . արդ
 դուրս յամ կողմանց լի ոտիւք քայլէ և լի ամ կողմն,
 եթէ 'ի վր որովայնին, եթէ 'ի վր թիկանց, եթէ
 լի մի կողմն, և թէ նաև զօրէն գնտակի թաւազլոր
 շարժմամբ : Այլ որ ևս զարմանալին է՝ բաց 'ի հա
 զարաւոր ոտից աստի՝ ելանեն 'ի մարթոյ նր և կա
 կուղ եղջիւրիկք, լի եղջերաց խխունջաց թուով իբր
 1300 . որովք լընթացս իւր շոշափէ և զննէ զտեղիան,
 յորս ընթանայ՝ զուրկ դուրս յաչաց . և որովք կռուի
 հաստատ 'ի տեղին լի որ հաճի, թերևս և նոքօք գի
 սեալ կենդանւոյ ինչ զգայ, և ըմբռնէ զնա փշովքն .
 զայսոսիկ եղջիւրիկս լի հաճոյս կծկեալ ամփոփէ 'ի
 ներքս 'ի մարմին իւր լի որում առնեն և խխունջք :
 Տեսակ ինչ սորա չորս մատնաչափ մեծ երկայնութիւն
 և երկու մատնաչափ լայնութիւն ունի 4500 փուշս,
 և 3840 եղջիւրիկս . և որպէս զի՝ թերևս գիւրաւ
 մարթասցի առանձինն առանձինն շարժել զփուշս և
 զեղջիւրիկս ինչ առանց շարժելոյ զայլսն, նմին իրի
 մարթ այսր մեծագոյն տեսակիս՝ բազկանայ յիննհա
 ըրիւր և 'ի յիսուն յօգուածակապ կոտորակաց : Յորս
 քանի՞ անհամար մկանունք ոչ սկսեք իցեն արդեօք 'ի
 շարժել զայսքան հազարաւոր ոտոս և եղջիւրիկս . և
 քանի՞ մանրաթելք առ իւրաքանչիւր մկանունս : Ա
 հա՛ այսպիսի անժալայել անբաւ հանճարովի ստեղ
 ծեալ են, ևս անկատարքն յարարածս նր . և չիք ինչ
 'ի գործս արարչին, որ չիցէ վայելուչ իւրոյ իմաս
 տութեն և կարողութե : Եթէ հասցին սր փուշքն
 կամ բեկցին, ուր և եղջիւրիկքն, անգրէն աճեցել
 ամբողջանան . և եթէ 'ի բաց խլեսցին նորոգ բու
 սանին : Զնոյն է ասել և զեղջերաց խխունջի . և որ
 առաւել հիանալին է, նաև գլուխն խխունջի հասնել
 'ի բաց յամառան, ուստի արժան է հատանել սուր
 դանակաւ, իբր 'ի բազումս անգրէն բուսանի : Սոյն
 աճուին հատեալ մասանց ինչ մարմնոյ՝ հասարակ է
 գրեթէ ամ անկատար կենդանեաց :

Աստուծոյ Ժողով : Աստուծոյ ծովու կողմն խեցեմորթք ինչ
 աստղաձև հինգ շառաւիղօք : Իւրաքանչիւր շառաւիղ
 և ի ին

էիղն ունի 'ի ստորին կողմն չորեքկարգեան մանրիկ
 և նրբին ոստ թեւանմանս . յիւրաքանչիւր կարգի
 գտանին եօթանասուն և վեց ոտք . և այնպէս 'ի
 հինգ շառաւիղսն անդ գտանին միանգամայն 1520
 ոտք . որովք տեղափոխ լինի կենդանին , բայց յամ-
 րաքայլ յոյժ . և լի հաճոյս կծկեալ յինքն ամփոփէ
 յորժամ անշարժ կայ :

Պէտքէս էղանալիս Կայ և այլ տեսակ որոյ շառաւիղքն
 շարժման նոցա : զուրկ են յոտից . և սա սողի շառա-
 ւիղքն իբրև ոտիւք , զի զերկուսն 'ի շառաւիղաց յո-
 դէ լի իրերաց , և զմնացեալսն փոքր մի կծկեալ մղէ
 նոքօք զերկուսն յառաջ : Են և այլ փոքրագոյն տե-
 սակք , որոց շառաւիղքն առաւել կակղամորթ դո-
 լով՝ սողին բեկբեկ շարժմամբ շառաւիղացն լի սողա-
 լոյ օձից : 'ի մէջ հինգ շառաւիղաց այսր կենդանւոյ
 իբրև 'ի կեդրոնի 'նց' է բոլորածիր բերան կենդան-
 ւոյն 'ի վերին կողմն , որ ունի շուրջանակի հինգ ա-
 տամուկս , որովք ուտէ զխեցեպատեանսն . և 'ի ստո-
 րին հակադիր կողմանէ ելանեն յաւելոճածք կերա-
 կրոյ նորա արտաքս . այլ անդամ կենդանութեան ոչ
 երևի 'ի սմա արտաքուստ :

Այլև այլ քեռս Կան 'ի սոսա և այլ տեսակք . որոց
 իւր ծովոս քաբէ շառաւիղք բազում են քան զհինգ ,
 շառ : ոմանց երեքստասան , և ոմանց աւելի
 կամ նոճաղ : Բայց թիւ շառաւիղացն միշտ է տարա-
 շոյք . և 'ի հնդիկս գտանի տեսակ ինչ երեսնեւեօթն
 շառաւիղք , զոր և սակս բազմութե շառաւիղացն
 արևիկ ծովու անոճանեն : Սց ամենեցուն շառաւիղք
 ելանեն 'ի մարմնոյ անտի , այլ քանզի ամենահնար
 ճարտարութի սրարչին չարար ինչ միօրինակ և եթ ,
 նմին իրի գտանին և այլք որոց շառաւիղք բաժանին
 և ևս յայլ փոքրագոյն շառաւիղս լի օրինակի ոստոց
 ծառոց : Քանզի յիւրաքանչիւր հինգ ստոճարագոյն
 շառաւիղացն , բուսեալ կան այլ ևս երկու երկու
 փոքրագոյն և նրբագոյն շառաւիղք . և 'ի միոյ միոյ
 'ի սոցանէ այլ ևս փոքրագոյն երկու շառաւիղք . և
 այնպէ հետզհետէ բաժանմամբ շառաւիղացն 'ի նրբա-
 գոյն շառաւիղսն՝ վերջին շառաւիղքն ունին զնրբու-
 թի հերաց . և այս ամ շառաւիղք շարժին , ըմբռնեն
 զօրսն և տանին 'ի բերան իւրեանց : Քանի՞ բեղմնա-
 ւոր է ամենարոճեալ խնաստուի արարչին , և քանի՞
 նորահրաշ կենդանիս ոչ արար 'ի մեծագոյն զոճար-
 ճութի և 'ի զքօսանս մարդկան : Եթէ և այսոցիկ
 հրա-

հրաշալի կենդանեացս շառաւիղքն կամ որ նոյն է ,
ոտքն հատցին կմ բեկցին անդրէն բուսանին : Այս
քանս շատ լիցի զանկատար խեցեմորթից :

Կապարեալ խեցեմորթ : Կատարեալ խեցեմորթք ձեռով
մարմնոյն և ոտիւք նմանին կատարեալ կենդանեաց .
մորթ մարմնոյ նց չէ այնչափ կարծր իբրև զսպտեանս
խեցեպատենից . քանզի կարծրութի մորթոյ մարմնոյն
թոճի լինել արդեւք շարժմանն . վն դի խեցի սոցա
սպառէ զբոլոր մարմինն , և է տիրապէս մորթ մարմ
նոյն . իսկ խեցի այլոց՝ ոչ գոլով իսկական մորթ մարմ
նոյ նց , այլ միայն սպտեանք ինչ և սրտսպարան , և
ոչ կարելով նց քայլել , կմ արագ շարժիլ , և բազումք
և ոչ իսկ յամրագնաց շարժիլ , որով և ոչ ապրիլ փա
խստեամբ 'ի թշնամեաց , սկստս ունէին կարծրագոյն
սպտենից 'ի սլաշտպանութի կենաց իւրեանց :

Կապարեալ մորթ : Խեցեմորթքն ունին ոտս տասն , որք
և օրինակ կենաց կոչին խեղեփ . յորոց առաջին երկու
նոցա : քրն , և յոմանս չորք՝ իբր 'ի բազումս
երկճիղ են կամ մկրատաւորք և ստոճարագոյնք քան
զայլս , որք և են նոցա փոխանակ ձեռաց : Աւին և
երկու եղջերակս 'ի գլուխն , որովք մարտնչին լի
րերաց , ևս և տուտ . քայց տուտն խզքաց (ք չաղա
նոզի) չքեալ գոլով և կռոճեալ 'ի վր փորոյն՝ ոչ
երևի : Անարիւն են ըստ այլ միջառաց , կամ արիւն
նոցա ոչ է կարմիր և ջերմ : Փոխեն ամլթամէ 'ի գար
նան զխեցեայ մորթ իւրեանց , քանզի օրըստօրէ ա
ռաւել կարծրանալով ընդ ամն ողջոյն , անյարմար լի
նի կենաց և շարժման կենդանւոյն վն ստանան զնոր
մորթ կակուղ : Տեսակք ինչ նց ընթանան ուղիղ և
յափսիթերս . իսկ այլք՝ որպէս խեցգետինն գետոց՝
միայն յափսիթերս . և ոմանք յամ կողմանց , ոմանք
յամրաքայլ են , և այլք արագընթաց . և տեսակ ինչ
փոքրիկ խղբի այնպէս սրընթաց վազէ , մինչև թոճի
յաւէտ թռանիլ , քան ընթանալ : Կան 'ի նս՝ եթէ 'ի
խեցգետինս և թէ 'ի խիղբս՝ մանուկք , և մեծագոյնք .
լի որում տեսակ ինչ ծովային խեցգետնոյ հասանէ
մինչև ցերեք ոտնաչափ երկայնութի , որպէս և յա
մերիկայ գտանին մեծագոյնք ևս քան զդոյն : Երկա
կենցաղ են և ձոճածին . ապրին մանր զեռնօք , և խե
ցեմորթիւք և ձկամբք : Մորթ մարմնոյ նց միագոյն
է , կմ բազմագունի , այլ ոչ հասանեն գեղոյ գեղեցիկ
խեցեպատենից . քայց զնոճաղութի արտաքին գեղոյ
լնուն ոչ միայն կատարելութի բնութի իւրեանց ,

այլև օգտակարութիւնք . զի միս նոց համեղ է և առաւել
աննդարար քան զիս եղեպատենիցն , մանաւանդ խեց-
դեանի . որոյ և ձեն առաւել կատարեալ զնա ցու-
ցանէ քան զխիղք , և հստաւոր ձկանց և սողնոց :
Տեսակք ինչ խեցեմորթից բնակին 'ի մէջ աւաղոյ ,
այլք 'ի տղմի . ոմանք 'ի ծակս և 'ի ճեղքոճածս քա-
րանց , և այլք 'ի մէջ ջրային բուսոց . և յայն սակս
ընդ տեսանել զթշնամին՝ թաղին 'ի մէջ աւաղոյ կամ
աղմոյ , կամ ապաւինին 'ի ծակս քարանց . զնոյն առ-
նեն յորժամ փոխեալ իցեն զմորթ իւրեանց առ եր-
կիւղի այլոց կենդանեաց . դուռով նոցա յայնժամ
կակղամորթ :

Օրինակ իենաց կակ իսկ տեսակք ինչ մանր և կակղա-
ղամորթ խեցեմորթից մորթ խեցեմորթից բնակին 'ի մէջ
ինչ : սրտենից ոստռէից , միտիտից , սա-
տափի և այլ խեցեպատենից , այլ ոչ ձրի . քանզի 'ի
գալ թշնամւոյ ուրուք՝ առ ժամայն զեկուցանեն զայն
խեցեպատեան կենդանւոյն , և նա փակէ զխեցին
իւր , որով և երկոքեան ազատին և սրահին : Տեսակ
մի ևս կակղամորթ խեցեմորթի , որոնէ 'ի սլառասպա-
րութի անձին զգատարկ խեցիս մեռեալ կենդանւոյ
և մտեալ բնակի անդ իբրև յիւրում տան : Այլ ետ
ոց արարին մորթ կարծրակեղև , որում պէտս ու-
նէին . այլ փոխան սեփական մորթոյն ետ զհնարագի-
տութի . ուսուցանելով այնու մեղ հնարս հայթայ-
թել անդ՝ ուր մարմնոյն զօրութիւն տկարանալք : Խե-
ցեմորթքն բազում գործս ճարտարութե ցուցանեն .
որպիսի է և այն . զի 'ի տեսանել իւրեանց բաց ըղ-
պատեանս խեցեացն՝ արկանեն փոքրիկ քար 'ի մէջ
նոյն , զի մի կարասցէ խեցին անդրէն փակել զայն . և
ապա մտեալ 'ի մէջ խեցւոյ ուտեն զնա :

Քարայեալ խեցիք : Յայս ամ խեցեաց մանաւանդ 'ի
խեցեպատենից գտանին անհամար բազմութիւնք քա-
րացեալ , 'ի վերայ լերանց և 'ի մէջ հողոյ . որպէս և
բազում կիճք 'ի կուտակութե քարացեալ խեցեաց
բազկանան . և վս այնորիկ երևին 'ի բազումս պէս-
պիսադոյն : Եւ ուստի՝ արդեօք մարթ էր այսոցիկ
ծովային խեցեաց գոյանալ 'ի վր դլսոց բարձր լե-
րանց հեռի եղեւոց 'ի ծովէ , եթէ ոչ՝ կմ զի երբեմն
բարձր էր ջուր ծովուն յայնոսիկ կողմանս , և կամ
թէ 'ի ծածկել անդ ջուրց զամ երկիր առ ջրհեղե-
ղաւ՝ իբր տարի մի , խեցիքն սփռեցան ի ջրոց յամ
տեղիս . և 'ի նոճաղել ջուրցն՝ մնացին նոքա ուր և
էինն .

էինն . ուստի քարացեալ խեցեքս կարեն լինել մեզ
ասկացոյց համաշխարհական ջրհեղեղին :

Որդունք :

Որդունքն են փոքրիկ սողունք միջատք , զուրկ յոս-
կերաց և յարենէ , կամ 'ի ջերմ և կարմիր արենէ .
բազումք ևս զուրկ յոտից , իսկ այլք բազմոտանի
քան զայլ միջատս : Չիք սեռ ինչ միջատաց առա-
ւել բազմատեսակ և յոգնաթիւ քան զորդանց . որք
գտանին ամ ուրեք , 'ի ջուրս , յերեսս հողոյ , և 'ի ծոց
նորա , 'ի բոյսս , և 'ի մարմնի իսկ կենդանեաց : Չի
որովհետեւ փոքր են մարմնով , և կարգել 'ի սնունդ
ձկանց և թռչնոց և այլոց կենդանեաց , հարկ էր նց
լինել բազում յոյժ . ոմանք 'ի նոցանէ լերկ են և ան-
մաշկ . այլք ունին զմաշկ լերկ . և այլք զմաշկ թու-
իսկ բազումք փոխան մաշկի ունին զխեցենիւթ սա-
տեանս կամ զմորթ . իսկ տեսակք ինչ առաւել ճար-
տարք կազմեն ինքնին անձանց զմաշկ ինչ : Ոմանք 'ի
նոցանէ չունին աչս , և քանի մի այլք զուրկ են և
'ի գլխոյ : Տեսակք ինչ սերին ծննդեամբ , այլք ինք-
նահատ բաժանմամբ մարմնոյն 'ի մասունս ըստ կեն-
դանաբուսոց . իսկ մեծ մասն նց ոչ ծնանին ցորչափ
որդն են , այլ՝ որ նորահրաշ իմն է , իբրեւ փոխակեր-
պին 'ի թեւաւոր կամ յանթեւ միջատ կենդանիս , ց'
'ի ճանճ , 'ի թիթեռն , 'ի բղեղ , 'ի մթեխ , 'ի մրջին
են . ապա ծնանին իւրաքանչիւրքն զայն տեսակ որ-
դանց , որպիսի ինքեանք էին յառաջ քան զփոխակեր-
պութի իւրեանց : Չայտ փոխակերպութիւն լիով
ունիմք խօսիլ 'ի յաջորդ ճառին : Չբազմաթիւ սեռս
և զտեսակս որդանց յորոշ սեռս վերածել կամեցեալ
բաժանեացուք զնս 'ի ջրայինս (ի որս գասին և եր-
կակենցաղք) . և 'ի ցամաքայինս :

Որդունք ԶԵՊ : Ջրային որդունք բազմատեսակ են յոյժ
և անհամար բազմութ . յորոց ոմանք ունին զխեցե-
ղէն մորթ կամ զսրտեանս , որով երեւին հպաւորիլ
խեցեաց ծովու , և ոմանք ոչ : 'ի մէջ ջրային որդանց
անկատարագոյն թուին լինել ինքնածինքն , և որք սե-
րին ի կենդանաբուսոց ինքնահատ բաժանմամբ :
Որդունք որտե՞ 'ի մէջ սց մանր և անոտն որդունք
էին ինքնահատ բաժանելով յերկուս մասունս
Ժանմամբ : Եւ լայնութի մարմնոյն , և ոմանք լի
երկայնուի . այլք բաժանին ինքնին 'ի չորս մասունս .
և

և անսակաք ինչ որք կան միշտ ուղորեալ 'ի ձե անրոյ՝
յորժամ փոքր մի ստուգարանայ մարմին նց՝ աճմամբ
բաժանին ինքնին յայլ նրբագոյն անրաձև որդուհա :
Արմ և որդունք ինչ կոչեցեալք հաղարոտեայք (սա
կըս բաղմուէ ոտիցն զոր ունին)՝ բաղմանան նովին
օրինակաւ : Քանզի մարմին նց՝ որ բաղկանայ յանրա
կաց լը այլ որդանց՝ աճի անլահատ յերկայնուի , բու
սուցանելով հետզհետէ զնորանոր անրակա հանգերձ
երկու երկու ոտիւք . և իբրեւ լը բաւականին երկայ
նի՝ մարմինն , ահա մին 'ի միջին անրակաց մարմնոյ
սկսանի այլակերպիլ , և առ սակաւ սակաւ ստանայ
ղձե գլխոյ . և յայնժամ սկսանի փոքր փոքր բաժանիլ
'ի մարմնոյն , և հուսկ յետոյ հատանի 'ի մարմնոյ ան
տի , և այնպէս մի որդն լինի երկու . երկոքին հատ
ուճաճեալ որդունք դարձեալ աճին՝ մինչև վերստին
հասցին յերկուս . և այնպէս ցորչափ կեան՝ աճին և
հատանին 'ի մասուհա : Ա՛նորահրաշ եղանակի սերն
դեան սց . քանի՛ նորանոր եղանակս սերնդեան ոչ է
դիտ ամենահանճար իմաստութիւն արարչին : Ահա
այսք կենդանւոյ զաւակք՝ են իսկական մասն մարմ
նոյ նր . որք և կեան 'ի նմանէ՝ մինչև հասեալ իցեն
'ի մարմնոյ անտի նր : Բազում անգամ ոչ կարելով
փութով հատանել նոր որդանն 'ի մարմնոյ ծնողին՝
և հետզհետէ անընդհատ աճելով՝ ձեանայ և այլ գը
լուիս 'ի վր մարմնոյ նոր որդանն . ում և միւս այլ
'ի վր երկրորդիս . և այնպէս ոչ միայն որդին , այլև
թուռնք միացել կան 'ի մի մարմին լը առաջին ծնո
ղին . և առաջին որդն լինի միանգամայն մի կենդա
նի և բազում , որ զգայ զայն , զոր և նք զգան : Ե
թէ և զայդ կենդանի հասցէ ոք՝ 'ի բազում մասուհա ,
իւրաքանչիւր հատուճան աճեցեալ՝ բուսուցանէ ին
քեան զգլուիս և զմարմին լը օրինակի մասնաձև կեն
դանաբուսոյն . և այն զի այս կենդանի բաղմօք կա
տարեալ է քան զնա , զի ունի զսիրտ , զերակս , ըզ
նեարդս և զփորոտիս . յորոց զուրկ են կենդանա
բոյսք . թէպէտ և իւրաքանչիւր անրակ մարմնոյ նր
թոճի ունիլ մի մի սիրտ : Ահա այսպէս և նուա
տագոյն արարածք ցուցանեն յայտնապէս , թէ ամե
նակարող արարչի են ստեղծուճաճք , և թէ ոչ նուազ
փառք են ինքեանք իւրեանց ստեղծողին՝ քան զկատա
րելագոյն արարածս :

Խեօեպապէան որդունք : Արդունք ջրոյ որք ունին զխե
ցեղէն պատեանս՝ առ 'ի սրատաստարուի կակուղ մարմ
նոյ

նոյ իւրեանց՝ մածնուն բազմութիւնն՝ ի միասին՝ ի մարմինն ինչ հաստատուն, ի վր քարի, կամ փայտի, կամ խեցեաց ևն։ Ոմանց ի նոցանէ պատեանքն են եղեգնաձե, որք և կան անդ ուղիղ յցեալ ըստ ձեոյ եղեգանց, այլք կան ուղիղ, բայց կապեն զինքեանս ընդ իրերաց ըստ ձեոյ բազմեղեգն սրնգի (ի մասա լի)։ զի առաւել զգէմ կալցին բունութե շարժման ջրոյն, և տեսակք ինչ պատատին զմիմեամբք, որով և երևին բազմատեղն։ Այլոց տեսակաց պատեանքն են կոր իմ աղեղնաձե կմ անրաձե դալարեալ մի կմ բազում ջրջանակօք։ Այլ ամբն իբր ի բազումն անշարժ կան ի տեղւոյն՝ ուր կուճէն են, և մարմինն նց է կարի իմն կակուղ և դիւրաւոյժ զօրէն մարմնոյ խեցեպատեան կենդանաբուսոց ծովու, յորոց կար գի թերևս իցեն և սոքա գէթ ըստ տեսակաց ինչ։ Պատեանք սոցա ևս դոյանայ ի մարմնոյ իւրեանց ըստ օրինակի պատեանից խեցեաց։ Կան և այլ տեսակք որդանց, որոց պատեանքն չեն այնչափ կարծրանիւթ։

Ի խեցեպատեան որդանց աստի տեսակք ինչ ունեւորվ եղջիւրս կմ կարոցս ի գլուխն՝ ծակեն զյատակ նաւացն և մտանեն բնակին ի ներքս, և յայն սակս յատակք նաւուցն կաղմին խիտ առ խիտ մեծագլուխ բեւեռօք, և կրկնապատ տախտակօք, յորոց և զարտաքին մակերևոյթ ներքին յատակին ծեփեն քակուրիւ կովուց խառն լը մանրած ապակւոյ, զի մի իւր պառ ծակեսցեն զյատակն ուտելով զփայտ նր, սա կայն և խեցիքն որք խնամօք արարչին կուճին ի վր յատակի նաւացն և բազմանան ի վերայ նր, լաւ ևս պաշտպանեն զնաւս եթէ յորդանց աստի, և թէ յայլ վտանգաց։

Որդանք որդիաւ Գտանի և սեռ ինչ ջրային որդանց՝ ձեն ինչեանց պառ որ չունեւորվ զխեցեղէն պատեանս, բնակէ յաւազի, և կաղմէ ինքնին պատեանս ինչ վն իւր յաւազոյ և ի մանրածոյ խեցեղէն պատեանից այլոց, զորս մածուցիկ հիւթովն զոր ունի մածուցանէ լը իրերաց, և բնակի ի պատեանս անդ։ Անհամար է այսոցիկ որդանց բազմութիւն, որք երևին ի վերայ աւազոյ ի տեղի տալ ջուրցն։ Կան և այլ բազում ջրային որդուք խեցեպատք և անխեցիք, յորոց և տեսակք ինչ փոխակերպին ի թւաւոր միջառքս։ ի մթեղս և ի մթղուկս, ի միօրեայ կոչեցել ձանձս, և յայլս բազումս, որք զձուս իւրեանց արկաւ

կանեն 'ի ջուր, և կամ յափուհս ջուրց • յորոց ապա
եղանեն այս որդունք:

Լուսափայլ զԱյլ քան զամ որդունս ջուրց հիա-
րանք ծովու: նալի են լուսափայլ որդունք ծովու:
Այն պատգուհն փայլումն ծովու, որ երևի 'ի գիշե-
րի՝ մանաւանդ 'ի ջերմ եղանակս տարւոյ, թ մեծի
մասին պատճառի 'ի լուսափայլ որդանց անտի, որք
անհամար են բաղմութիւն, և ընուն գրեթէ զամ մա-
սունս ջրոյ, և զամ բոյսս և խեցիս և զայլ մարմինս
որք գտանին 'ի ծովու: Յընթանալ նաւու 'ի գիշերի
երևին յոլովակի հետք ընթացից նր հրացայտ լուսա-
փայլութիւն, և 'ի հարկանել զջուրն թիով ցայտէ լոյս
ինչ պայծառ • 'ի շարժել զջուրն կամ 'ի ընուն զայն
յաման երևին բաղում անդամ աստեղափայլ կէտք 'ի
նմա • և եթէ թացցի ձորձ ինչ կամ թաշկինակ 'ի
ջուր ծովու, և հանցի անտի՝ երևին ստեպ և 'ի վր
նորա այս լուսափայլ կէտք: Չայսոսիկ լուսափայլ
կէտս զննել բնազննին եղելոցն խոշորացոյց ապակեօք
տեսին լինել ամենամանր որդունս կամ փոսուրայս,
որոց մարմինն բաղկանայ 'ի քսան և երեք անրա-
կաց • իւրաքանչիւր անրակ ունի երկուստեք քանի
մի թելս, որովք իբրու թելովք ձկնօրէն լուղին:
Մարմինն նց է փոքր մի տափարակ, սպիտակ և թա-
փանցիկ, աչք նց մեծ՝ առ համեմատութիւն գլխոյն •
ունին և 'ի գլուխս երկու կակուղ եղջիւրիկս, և լը
մէջ նց եղջիւր մի սրածայր • և քանզի ոչ միշտ լու-
սափայլ երևին թուի թէ 'ի ջերմանալ հիւթոց նց
միայն զլոյս ցայտեն: Եւ ո՞ կարծէր թէ փանաքի որ-
դունք են, որք առաւել քան զայլ ամ կենդանիս
գեղազարդեն զծովն:

Լուսափայլ-Բ ծ. Այլ սակայն ոչ յորդանց աստի և
նեւեւեւ 'ի գիւ թ թուի յառաջ գալայն լուսափայ-
լերի լուսափայլութիւն: Լուծի ծովու երևելոյ 'ի գիշերի 'ի
շարժիլ նր, այլ նաւ յայլոց պատճառաց • Թ 'ի ջեր-
մանալոյ և 'ի բորբոքելոյ կալրային և ծծմբային մա-
սանց, որովք լի են ջուրք ծովու: Եւս և 'ի փտեալ
մասանց ինչ մարմնաց անհամար մեծ և փոքր մեռել
կենդանեաց ծովու: Իսկ լուսափայլ հետք ընթացից
նաւու՝ կարեն պատճառիլ յեղեկորական նիւթոյ,
որ յընթանալ նաւուն կարե արտադրիլ և վառիլ
յանընդհատ շփմանէ ընդ ջրոյ բեւառացն և կալրոյն
որով օժեալն է:

Երկուեւեւ-Բ ծ. Այլ շարկապեն զորդունս ջրոյ՝
լը

Ը որդանց ցամաքի . բնի էն և սոյ տեսակ . այլ մեք
զերկուս միայն՝ զղարմանալիսն՝ ի մեջ բերցուք :

Որդն որ կեայ ի Գառնի տեսակ ինչ փոքրիկ որդան ,
սով հարսնայն ի որ կեայ կիսով չափ մարմնոյն ի ջուր ,
ջուր . և ի հասնի ի և կիսով չափ ի ցամաքի : Այս սա
ցամաքի :

Երկրս ջրոյ . զգլուխն կորացել ու
նի մինչև ի տուտ , որով երևի ի ձև սկսողի . արդ
զգլուխ իւր և զտուտ որք յայս ձև հուսկ են իրերաց՝
միտեալ սկսէ ի մեջ ջրոյ , և զմնացեալ մարմինն ար
տաքոյ ջրոյն : Ի վր թիկանց իւրոյ , կամ ի վր ար
տաքին մասին այսր կորաքամակ գրից որդանս (որ
թերևս իցէ փոք նր) ունի տասն մանրիկ սոս . և ի
քայլել իւրում ի վր ցամաքի ոչ ուղղէ զմարմին իւր ,
այլ մնալով ի նոյն կորացեալ գիրս՝ շարժէ յառաջ
զթիկունս իւր . իսկ գլուխն նր ընդ տառն ձգի ի ք
րև զայլ տուտ ի թիկանց անտի իւրոյ . հակառակ
այլ ամ որդանց , որոց գլուխն ձգէ զկնի իւր զմար
մինն : Այլ սակայն ի մեջ ջրոյն ուղղէ զմարմինն իւր
և զգլուխ , և լուղի լն այլ որդանց յառաջ վարելով
զգլուխ իւր : Ահա քեզ նոր եղանակ կենաց և շարժ
ման . և քանի՜ այլ ևս նորագոյնք և զարմանաւորք ոչ
կայցեն , որոց տակաւին ոչ հասու եղեն մարդիկ :

Որդն որ ի մեջ Այս և այլ տեսակ ինչ երկակենցաղ
ջրոյն կեայ օրով : որդան , որոց գլուխն է իբրու բա
ժանեալ յերիս մասունս , և աչք նր և ոտք հուսկ են
բերանոյն՝ կայ գլխի վայր առկախեալ ի մեջ ջրոյն ,
և ծայր տառն նր ի վեր յերեսս ջրոյն՝ առ ի շնչել
ըծակ տառնն զօդ . (որով օրինակաւ գրեթէ և այլ
ամ որդունք ջրոյ շնչեն զօդն յեղանելն յերեսս ջուրց)
այլ սա գոլով երկակենցաղ՝ սկսու ունի օդոյ և ի
սուզանիլն անդ ի ջուր . ուր արարիլն բնուէ զայս
օրինակ ձեռնհաս արար ընուլ զիւր կարօտուի : Այս
որդնս ունի շուրջ զծայրիւ տառնն հերս , որք կազ
մեն գիսակ ինչ փոքր . արդ՝ հերքս տարածեալ ի վր
երեսաց ջրոյն սկսեն առկախել զորդն ի մեջ ջրոյն ,
և շարժմամբ նոցին որսկս թէ թիսվարելով լուղի
որդնս ի մեջ ջրոյն : Սակայն և առ այլ մեծագոյն
սկսու կարգեաց զայնս արարիլն , զոր չէր հնար ու
մեք զմտաւածել . քանզի երբ կամք իցեն որդանս ի
խորս անդ ջրոյն սուզանիլ՝ շրջէ զհերս տառնն և
միաւորէ զծայրս նոց կամարածն ընդ իրերաց , որով
կազմի դունտ ինչ կամ կամար դատարկ և օդալից . ո
րով սուզանի ի խորս , և ջրոյն սկսեալ զնովաւ լի
նի

նի կայլակ մի օգալից : Սովին օգալից կայլակաւ գնայ
ուր և կամի 'ի մէջ ջրոյն՝ շնչելով զօգն իւրոյ օգալից
կայլակին . և նորին թեթևութիւն ելանէ դարձեալ
անաշխատ յերեսս ջրոյն 'ի վեր : Իսկ եթէ գէտ լի-
ցի սլատառիլ կայլականն և օգոյն առանց որոյ չկա-
րէ 'ի վեր ելանել , յայնժամ հանէ 'ի մարմնոյ իւր-
մէ լը ծակ տաանն զայլ օգ , և լնու դարձեալ զգո-
գաւոր կամարն հերաց իւրոց , որով և ելանէ դար-
ձեալ 'ի վեր յերեսս ջրոյն : Քանզի որդունք՝ լը օրի-
նակի այլ միջատաց ունին առ հասարակ երակս ինչ
օգալիցս 'ի մարմնի , և ծայրք երակացն այնոցիկ ու-
նին քանի մի ծակս 'ի տեղիս ինչ մարմնոյ նց , լը որս
մտանէ և ելանէ օգն : և ծակք երակաց այսր որ-
դանս՝ թռչով երկուք են առ ծակու տաանն : Ահա
քանի՞ զարմանահրաշ տեսարանս առաջի առնեն մեզ
շնչին կենդանիքն . և ո՞ր իցէ՝ որ յայտնիկ հայեցեալ՝
փանաքիս և անարգս համարիցի զնս , զի արարին մա-
նաւանդ 'ի նս զանբովանդակելի իմաստունի իւր կա-
մեցաւ նորանոր և սքանչելի օրինակաւ ցուցանել ,
ոպ զի մի առ բնական անկատարութե բնութե իւր
եանց՝ երևեսցին նք գործք անարժանք այնպիսւոյ
ամենակատար և ամենամեծ արարչին : Եւ յայս սակս
ապաքէն անկատար կենդանիք , որպիսի են որդունք
և այլ միջատք՝ ցուցանեն մեզ գործս հիանալիս՝ քան
զկատարեալ կենդանեաց . քանզի կատարեալ կենդա-
նիքն կատարելութե բնութե իւրեանց , և մեծութե
մարմնոյն՝ քարոզեն զինքեանս ամենակարօղ և ամենա-
կատար արարչին լինել ստեղծո՞ւածս . իսկ փանաքի
որդունք և միջատք գրեթէ սկստ ունէին , այսպիսի
հիանալի գործովք , զայն առաջի կացուցանել : Ըստ
որում և յառաջիկայդ երևեսցի :

Արդունք յամսի : Արդունք ցամաքի ոչ են բաղմատե-
սակ քան զորդունս ջուրց , և յոլովագոյնքն 'ի նոցա-
նէ ծանօթ են մեզ : Տեսակք ինչ նց կեան 'ի մէջ հո-
ղոյ . այլք 'ի վր երեսաց հողոյ . այլք 'ի վր ամենա-
տեսակ ծառոց և բուսոց , ևս և 'ի մարմնի նց . ոպ
ոմանք և 'ի մարմնս կենդանեաց՝ և մարդոյ իսկ գլխո-
վին : Այ՛ տեսակ ծառոց և բուսոց՝ ունի զիւր յա-
տուկ որդունս , ոպ և զայլ մանր միջատս . յորոց ո-
մանք կերակրին փայտիւ . այլք տերևովք , կէսք ծաղ-
կամբք , կէսք սղողովք . ոմանք սերմամբք , և այլք
միայն հիւթովք բուսոց : Այոյնօրինակ և նմ կենդա-
նի ունի յինքեան զյատուկ տեսակ ինչ որդանց կմ

այլ միջատաց . նաև նոքին իսկ որդուներն և միջատք
ուներն յինքեանս զայլ ամենամանր որդուներս կմ մի
ջատս , յորոց մեծ մասն առ կարի մանրութեն չան
կանին ը տեսութի : Քանզի արարիչն ամենառատ
ըստ չափու սննդարար նիւթոց զոր ստեղծ , արար և
զանթիւ կենդանիս մանուկս և անմնասս . ուր զի մի
ինչ կորիցէ ընդ վայր , այլ զի գտցին վայելօղք ամ
իրաց զորս արար : Եւ արդարեւ այս մանր կենդա
նիք բնակեալք 'ի մարմնի մեծագոյն կենդանեաց ևս
և մարդոյ , ոչ միայն չմնասեն ինչ նց (եթէ ոչ ըստ
գիտման 'ի կարի իմն բազմանալ նոցին) այլև թուի
թէ օգտեն իսկ 'սնանելով յաւելորդ հիւթոց նոցա .
գուցէ և այլ օրինակաւ , որում չեմք գիտակ : Բա
ղում մնասս հասուցանեն որդուներ և թրթուրք 'ի
կարի իմն բազմանալն 'ի վր ծառոց և արմտեաց և
այլ բուսոց . սակայն այդ քան զչափն առաւելեալ
բազմութի նց դուն երբէք երևի . և այն յիրաւի 'ի
պատուհաս մեղաց մարդկան : Այլ եթէ գիտեալք և
զբազմապատիկ օգուտն որ 'ի նոցանէ լինի Յի , ոչ
այնպէս մեծ երևէր մեզ և մնասն զոր պատճառեն :
Ամ գործք նոյ բարի են յոյժ , լը վկայելոյ և անձե
ղէն տառից , սակայն ոչ զամբն նոցա զամ լաւութի
տեսանեմք , ուր և զմնասն . որում ապացոյց՝ ահա
գտանին բնմ կենդանիք և բոյսք , զորոց ոչ միայն
զմնասն , այլ և զբնմ օգտակարութիսն գիտեմք :

ՍԷՊԱ ՌԵԴԱՆԵՅ : Որդուներ ցամաքի մարթին ըհանրապետ
որոշել յերկուս սեռս . յորդուներս որք ոչ փոխակեր
պին յայլ միջատ . և յորդուներս , որք փոխակերպին :
Զոոսա ևս մարթ է որոշել յերկուս սեռս , 'ի ախ
րապէս որդուներս , որք փոխակերպին 'ի ճանճս 'ի բզեզս
և յայլ նմանիս . և 'ի թրթուրս , որք առ հասարակ
փոխակերպին 'ի թիթուներս :

ՈՐԴԱՆԵՐ ԿԵՆԴԱՆԵՐ ՈՐԴԱՆԵՐ ՈՐԴԱՆԵՐ ՈՐԴԱՆԵՐ յայլ
կերպելի : Թեաւոր կմ անթե միջատ կենդա
նիս՝ են իբր 'ի բզմս որդուներն , որք կեան 'ի մեջ հո
ղոյ և ջրոյ , և 'ի մեջ փորոտեաց կենդանեաց և մար
դոյ . ևս և որդուներ երկայնամարմինք՝ քան զչափ եր
կայնութի մատին , և որք սերին ինքնահաս բաժան
մամբ մարմնոյ իւրեանց : Որդուներ՝ որք ոչ փոխակեր
պին , լը մեծի մասին անկատար են քան զորդուներս ,
որք փոխակերպին յայլ կատարելագոյն միջատ կեն
դանի :

Երկայն Բաբար հողոյ , 'ի թուոյ որդանցս է և այն եր
կայն

կայն բռնառտ հողոյ (սիւմիւկլիւ պէօճէկն) անդտն
կէս մասնաչափ ստոճարութիւն, որ զկնի անձրեաց ,
կիմ 'ի խոնաւանալ երկրի ելանէ 'ի վեր յերեսս հողոյ :
Թանայ սա զմարմին իւր լերկ մաճանուտ ինչ հիւ-
թով՝ զոր ունի լի մորթով մարմնոյն՝ առ 'ի դիւրութիւն
սողիլ և սահիլ , 'ի մտանել և յելանել 'ի հողոյ . ունի
պատիճ 'ի վերին կողմն բերանոյն՝ որով փորէ զհող
առ 'ի բանալ ինքեան ճանապարհ . և կերակրի ևս
հողով . արուէգ է և ձոճածին . զուրկ յաչաց , դրե-
թէ և 'ի գլխոյ , որ ոչ բաղմօք տարբերի յայլ անրա-
կաց մարմնոյն : Եթէ և զսր դլուխն հասցէ ոք՝ բու-
սանի այլ գլուխ . իսկ եթէ հասցի գլուխն քանի մի
անրակօք մարմնոյն՝ բուսանի մարմնոյն այլ գլուխ ,
և հատեալ գլխոյն այլ տուտ . բայց եթէ կարեացի
մարմին նր ընդ մէջ . հաստոճածն գլխով բուսուցա-
նէ այն զտուտ , բայց անգլուխն կամ ոչ բուսու-
ցանէ զգլուխ , և կամ երկար ժամանակաւ . և այն
պէս նաեւ բռնառտ այս կարէ բաղմանալ հատմամբ 'ի
մասունս :

Արդունք որտ կենն Որդունք , որք փոխակերպին՝ և չեն
զխափելիք : Թրթուրք՝ լիհանրապէս կատարեալ
են քան զանփոխակերպելի որդունս , և անկատար
քան զթրթուրս :

Ընդհանուր սեռի նա Բազում են յոյժ տեսակք նոցա ,
շաւառեալ 'ի քարէն ևս և սեռք . այլ քանզի ձե գլխոյ
բռնէ գլխոյ նոցա : Նց յոմանս է դիւրագարձ , և յայլս
անշարժ և անփոփոխ ըստ կատարելագոյն կենդա-
նեաց , նմին իրի և մարթ է զնա առ հասարակ ըստ
այսմ տարբերութիւն յերկուս լիհանուր սեռս վերա-
ծել : Յառաջին անկատար՝ սեռն դասնին անոտն և
ոտանաւոր որդունք . իսկ յերկրորդն՝ որ է կատարելա-
գոյն՝ միայն ոտանաւորք :

Երկրորդն որտ նոցա : Թիւճ ոտից նց բիւմ է , և ոչ եր-
բէք նոճաղ քան զվեց . և այն կիմ մտչկատեսակ , և
կիմ կեղեւատեսակ : Մաշկատեսակ ոտքն կակղամորթ
են և ծով մասամբք դիւրագարձ . կեղեւատեսակքն՝
կարծրամորթ և յօդաւորք , որք միայն յօդիւքն շար-
ժին լի կատարեալ կենդանեաց . տեսակք ինչ որ
դանց ունին զմաշկատեսակ ոտս , և տեսակք ինչ ըզ-
կեղեւատեսակս . այլ մեծագոյն մասն՝ ունին զերկու-
սեան տեսակս ոտից միանգամայն , յորոց յեալինքն են
մաշկատեսակ , և առաջինքն կեղեւատեսակ , որք և չեն
երբէք աւելն քան զվեց : Որդունք որք ունին լիւ
մաշ-

մաշկատեսակ ոտս՝ լճանրապէս անկատար են քան
զնս՝ որք ունին և զկեղևատեսակ ոտս . և 'ի նոճաղ
կատարեւ միջատս փոխակերպին , (ոսկ և անտան որ
դուռք ,) ցո 'ի մթղուկս , յերկթև ճանճս ևն . զորոց
որոշագոյնս ասել ինչ 'ի գէպ է :

ՅԷԺԱ ԻՆԷ ԺԵՄԱ ԱՐԴ ՈՐԴՈՒՆԵՐ ՈՐԻՔ ՈՒՆԻՆ ՂԳԼՈՒԽ
ԻԵՐԱԻՆ ԱՅԼ ԵՄԱՅԼ ԿԱԿՈՒՂ ԵՂԵՐԱԴԱՐՃ ԿԻՄ ԱՅԼԱՅԼԵ
ՄԵՐԻՔ ՈՐԴՈՒՆԵՐ : ԸԻ ԸՁ ԶԼՈՅՆ , ԵՄ ՄԻԱՆԳԱՄԱՅՆ ՂՈՒՐԿ
ԵՆ յՈՒԽԵՂ , ԵՄ ԿԻՄ չՈՒՆԻՆ ՄԻՐԱՍԿԵՍ ՈՒՍ , ԱՅԼ ՀԵՐԱ
ՆՄԱՆ ԹԵԼՍ՝ փոխակերպին 'ի ճանճս երկթևեանս , յո
րոց սակի են և հսրկ ճանճք , (ԹՈՇԻ ԹԵ ԵՄ ՄԹԵՂԸ
ԵՄ ՄԹՂՈՒԿԸ) , ԱՅՍ ՈՐԴՈՒՆԵՐ ԲԱԳՄԱՏԵՍԱԿ ԵՆ յՈՅԺ ,
ԵՄ յՈՔՆԱԹԻՇ : ՆՈՅՆՈՐԻՆԱԿ ԵՄ ՈՐԴՈՒՆԵՐ ՄԱՇԿԱՏԵՍԱԿ
ՈՒԽԸՔ , ԵՄ ԱՅԼԱՅԼԵԸ ԿԱՄ ԱՆԱՅԼԱՅԼԱԿ ԶԼՈՒԳ ԳԸԼՈՅՆ՝
փոխակերպին յերկթևեան ճանճս , յայսմ սեռէ որ
դանց են և բիւմ որդուռք ջրոյ : ՈՐԴՈՒՆԵՐ ԱՆԱՅԼԱՅ
ԼԱԿ ԳԸԼՈՒԳ ԵՄ ՄԱՇԿԱՏԵՍԱԿ ՈՒԽԸՔ , ՈՐԻՔ ՈՒՆԻՆ ԵՄ
ԿՈՒ շԱՐԺՈՒՆ ԱՄԱՄՈՒՆԱ ԿԻՄ ԾԱՄԵԼԻԱ՝ փոխակերպին
'ի ճանճս քառաթևս : ՈՐԴՈՒՆԵՐ ԱՆԱՅԼԱՅԼԱԿ ԳԸԼՈՒԳ
ԵՄ ԵՐԿՈՒ ԱՄԱՄԱՄԵՔ , ՈՐԻՔ ԲԱՅ՝ Ի ՄԱՇԿԱՏԵՍԱԿ ՈՒԽԵՂ
ՈՒՆԻՆ ԵՄ ՎԵՂ ԿԵՂԵՍԱՏԵՍԱԿ ՈՒՍ , (ՈՐՈՅ ԵՄ ՄԵՍԱԿՔՆ
ԲԻՄ ԵՆ յՈՅԺ) , փոխակերպին ըՄ ՄԵՍԱԿԱՅ ԻԼՐԵԱՆԵՂ՝
յայլ և այլ ԹԵԱԼՈՐ միջատս , ցո 'ի բղեղս , 'ի մարախ ,
'ի մեծ մլուկն վայրենի ևն : ՏԵՍԱԿՔ ԻՆՉ յՈՐԴԱՆԵՂ
ԱՍՈՒԻ ԵՆ ջրային , ՈՐԻՔ ԵՄ փոխակերպին 'ի մանր ԹԻԹ
ՈՒՆԱՍ ՆՄԱՆԱՍ ԾԱՆՃԻԵՂ , ԵՄ 'ի միօրեայ ԹԻԹՈՒՆԱՍ :
ՈՐԴՈՒՆԵՐ ԱՆԱՅԼԱՅԼԱԿ ԳԸԼՈՒԳ , ԵՐԿՈՒ ԲԵՐԱՆՈՒԸՔ , ԵՄ
միայն վեղ կեղևատեսակ ՈՒԽԸՔ , (ՈՐՈՅ ՄԵՍԱԿՔ ՍԱ
ԿԱԼ ԵՆ ,) փոխակերպին 'ի միջատ ինչ կոչեցեւ գեա
նառիւծ , ԵՄ յայլս քանի մի : ՏԵՍԱԿՔ ԻՆՉ ԵՄ ՎԵՂ ԿԵ
ՂԵՍԱՏԵՍԱԿ ՈՒԽԸՔ , ՈՐԻՔ մարմնով երկայն են զօրէն
ԹՐԹՐՈՅ , ԵՄ ՈՒՆԻՆ 'ի ծայր տաւան զերկու փոքրիկ Ե
ՂՈՒՆԴԱ , փոխակերպին 'ի ճանճս . ՈՐՈՅ ԹԵՔ ՈՒՆԻՆ
զնմանութի ԹԵՈՅ ԹԻԹՈՒԱՆԵՂ : ԵՄ ԱՅԼ ՄԵՍԱԿՔ ԿՈ
չեցեալք սուտ ԹՐԹՈՒՐՔ , (ՍԱԿԱ ՆՄԱՆՈՒԹԵՆ , ՂՈՐ
ՈՒՆԻՆ ԸՄ ԹՐԹՐՈՅ) , փոխակերպին 'ի ճանճս ինչ կո
չեցեալ սղոցաւորս , ՎՄ սղոցաձև փոքրիկ զոր ունին
'ի տաւան և փորեն այնու զփայտ : ՍՈՒՄ ԹՐԹՈՒՐՔ
ԱՅՍՈՒ ՈՐՈՇԻՆ 'ի ճմարիտ ԹՐԹՐՈՅ , ՂԵ ԹԻՇ մաշկա
տեսակ ՈՒԽԵՂ ՆՅ ԱԼԵԸԻ ԵՄ քան զճմարիտ ԹՐԹՐՈՅ ,
ՈՐՈՅ մաշկատեսակ ՈՒՔՆ չառաւելուն երբէք ԹՈՇՈՒ
քան զտաւան . Իսկ կեղևատեսակ ՈՒՔՆ յերկոսեան են
նոյնչափ՝ վեղ վեղ : ՍՈՒՄ ԹՐԹՈՒՐՔ ՈՒՆԻՆ ԵՄ միայն
ԵՂ

Երկու աչա, իսկ ճշմարիտ թրթուրք մանրիկ աչա տաան՝
հինգ հինգ յերկուստէք գլխոյն : Նաեւ ձե գլխոյ սուտ
թրթրոց առ հօրկ յամենեւին է բողբոջի . իսկ ճշմա-
րիտ թրթրոց այլ և այլ : Սուտ թրթուրք երբեմն
ողորին մարմնով և կան անրաձե . զոր չառնեն երբէք
ճշմարիտ թրթուրք : Այլ զթրթրոց խօսեցուք և ա-
ռանձինն զկնի :

Այս ամ որդունք, ոմ և թրթուրք՝ ոչ ծնանին յի-
րերաց, այլ յայնց միջատ կենդանեաց, յորս փոխա-
կերպին . և տուրեւառուի շնչոյ նց ոչ է լէ բերանն,
այլ լէ քանի մի ծակս զոր ունին՝ ի վր լանջաց կամ
թիկանց . և կամ լէ ծակ տտանն . յորոց և զքանի մի
տեսակս զարմանալիս յառաջ բերցուք :

Որդունք պարոյ : Որդունք պտղոց և արմտեաց են, որք
ծնանին՝ ի մարմինս պտղոց և արմտեաց՝ ի ձոճոց ան-
տի՝ զոր թեւաւոր միջատք դնեն՝ ի մէջ նց . և թէպէտ
յիւրաքանչիւր պտուղս արկանէ թեւաւոր միջատն քա-
նի մի ձուս, բայց ոչ երեւի երբէք՝ ի միուսն աւելի
քան զմի որդն . յորմէ յայտ է թէ ուտեն նոքա զմի-
մեանս : Եւ այս յօգուտ մարդկան, զի մի բազմուի
որդանց՝ ի միուսն սպառեսցեն զպտուղն : Անդ՝ ի մէջ
պտղոյ կեան և բնակին յապահովի, գոլով նց պտուղն
՝ ի կերակուր և ի տուն բնակութէ : Իւրաքանչիւր
տեսակք պտղոց ունին զայլ և այլ տեսակս որդանց և
մանր թրթրոց . յորոց տեսակք ինչ ուտեն զմարմին
պտղոյն, և այլք զսերմանս նր : Եւ իբրեւ հասանեն
՝ ի չափ աճման իւրեանց՝ դադարին յուտելոյ . և ո-
մանք կազմել՝ ի մէջ պտղոյն ոստայնիւ իւրեանց մանր
խողակս, քի ձոճանման պատանս կի՛ բնակարանս վս-
առաւել պատասխարութեան ինքեանց յերեսաց օտար
որդանց՝ կան մնան անդ՝ ի մէջ խողակին թմրել մին-
չե փոխակերպեսցին՝ ի ճանճ, որպէս և թրթուրքն
՝ ի մանր թիթուռնս . և յայնժամ ծակեալ զխողակն՝
թռանին ի ծակէ անտի պտղոյն արտաքս : Իսկ տե-
սակք ինչ՝ ի հասանել ժամանակի փոխակերպութեն
եւանեն՝ ի պտղոյն, և մտանեն՝ ի մէջ հողոյ, և անդ
թմրեալ փոխակերպին, և եւանեն արտաքս :

Որդունք բերեց : Քան զորդունս պտղոց զարմանալի
են մանրիկ որդունք տերեւոց, որք բնակին և կեան
՝ ի մէջ տերեւոց ծառոց և այլ բուռոց, ուր թեւաւոր
միջատք ինչ արկանեն զձուս իւրեանց : Արդ՝ ի ձոճոց
աստի ծնեալ որդանն՝ ի մէջ տերեւոյն գտանէ զկա-
կուղ մարմին իւր քաջ զգեստաւորեալ և պատասխա-
րեալ

քեալ 'ի տերևոյն , և զինքն համանդամայն զեռեղէլ
'ի մէջ կերակրոյն իւրոյ . քանզի տերևակեր է : Եւ
զի՛նչ առնէ : 'Ի կրծել իւրում զտերևն՝ ամիւն զգու-
շանայ չկրծել 'ի վեր կոյս կմ 'ի վայր , զի մի ծակեա-
ցի տերևն , և ինքն այնու վտանկեացի 'ի յայտ եկել .
այլ կրծէ ուղիղ ը մէջ տերևոյն , և այնպէս հեաղհե-
տէ կրծելով՝ ճանապարհ բանայ ինքեան , և ուր թէ
տկան հատանէ : յոյր սակս և ականահատ կոչի առ-
լատինս : Բնակի և սա միայնակ 'ի միում տերևի ,
բայց դտանին և սակաւ տեսակք սր , զի բղմք 'ի միա-
սին լինին : Եթէ տերև ինչ կանաչ 'ի տեղիս տեղիս
իցէ գեղնել կմ սպիտակացեալ և սակաւ ինչ չորա-
ցեալ՝ նշան է թէ 'ի մէջ նր կայ կմ կայր որդնս այս :
Փոխակերպին այս որդունք ըստ այլ և այլ տեսակաց
իւրեանց 'ի ճանձս և 'ի բղեղս փոքունս , և փոքր տե-
տակք ինչ այսր թրթրոյ 'ի թիթուունս մանուկս , այլ
հրաշագեղս :

Օրենսի խեղճեւ 'ի հասանել ժամանակի փոխակեր-
պումնս : Այուս սր՝ կտրէ ատամամբք շուրջ
զիւրե ը իւրումն չափու զվերին և զստորին մասն
տերևոյն , յորում չնակեալն է . և մածուցանէ զե-
ղերս նոցա ը իրերաց , թողեալ միայն զծակ մի առ-
գլխովն , որով և լինի այն պատանք կամ զգետ ինչ
մարմնոյ իւրոյ . զայս արարեալ՝ կորդէ զայն 'ի բոլոր
տերևոյն , և տանի այլուր 'ի տեղի ինչ հաստատուն .
և անդ մածուցանէ զայն՝ իւր ոստայնիւն . ուր և կայ
մնայ թմրել մինչև փոխակերպեացի : Այլ զարմանա-
լի ևս է , թէ զիարդ տանի զպատանսն զայն կալով
'ի մէջ նր , և չունելովն ոտս առ 'ի գնալ : Ընդ ծակն
այն զոր եթող առ գլխովն՝ հանէ զգլուխ իւր ար-
տաքս . և կալեալ ատամամբքն զիր ինչ , որ գիւլի ին-
քեան՝ կծկէ զտոտս իւր , որով և պատանք նր ձգի
սակաւիկ մի յառաջ : Այս եթէ չգացէ ինչ զոր մարթ
իցէ ունիլ բերանովն , յայնժամ հանեալ 'ի բերանոյ
իւրմէ զոստայն իւր կուտէ զայն 'ի տեղւոյն , որ և
գոլով նիւթ մածանելի՝ մածանի ը տեղին . յայնժամ
կալեալ ատամամբքն զկոյսն զայն ոստայնին իւրոյ՝
չարժէ զմարմին իւր հանգերձ տերևակազմ պատա-
նօքն յառաջ . և այնպէս առնէ՝ մինչև ժամանեացէ 'ի
տեղի ինչ հաստատուն և անքոյթ : Եւ ո՛ր ուսոյց այսր
փանաքի և փոքրիկ որդանս զայսպիսի հնարս ճար-
տարութե . ո՛ր ոչ տեսանէ յայտնապէս , թէ ԾԺ է՝ որ
գործէ 'ի սոսա իւրով ամենահանձար իմաստութիւն .

և խնամ՝ ունի՝ ի վր ևս ցածուն արարածոց՝ ոնց և ի վր պատուականագուհից՝ իւրով ամենագարման բարութիւն:

Ուրաւնէ՛ք զհոգիս Գաանին և այլ մեծագոյն տեսակք փերեաց: որդանց և թրթրոց, որ հանգչին՝ ի վր տերեւոց. և զտերեւն ուրրեալ, և մածուցեալ զերբս նր ընդ իրերաց ոստայնիւ իւրեանց՝ բնակին՝ ի ներքս՝ ի մէջ տերեւոյ իբրեւ յիւրեանց տան. այլ՝ ոնց զի մարթասցին ելանել անտի՝ ի պէտս կերակրոյ, և փախչիլ ի ստիպել հարկին՝ թողուն բաց զերկոսին ծայրսն ուրրեալ տերեւոյն: Եւ քանի՞ ճարտարութիւն ոչ երեւցուցանեն յուրրեւ անդ զտերեւն. իւրաքանչիւր տեսակք այլ և այլ արուեստիւ և ձևով կազմելով ինքեանց զայն տուն պատասխարութիւն, և ծածկել յաչաց թշնամեաց. ոմանք խողովակաձև, այլք տափակաձև. ոմանք միակուղի, այլք բազմակուղի. և տեսակ ինչ՝ ի ձև բազմաւոր թղթոյ, որոյ ուրաճք՝ մի քան զմի լայնին՝ առ ի լեռնիլ՝ ի ներքս բլմ ինչ:

Չեմք Ժիւալեւոյն: Իբրեւ հասանէ ժամանակ փոխալերսութիւն սոցա՝ փակեն զբաց ծայրս տերեւոյն, պատեն և ի ներքուստ զտերեւն ոստայնիւ իւրեանց. իսկ այլք հիւսեն ի մէջ նր ոստայնիւն զխողակ, և անդ փոխակերպին. և տեսակք ինչ ելեալ ի տերեւոյն՝ մտանեն ի մէջ հողոյ:

Ուրաւնէ՛ք Բնակեալ ի Այլ տեսակ ինչ որդան կազմէ ինչ Բնաման պապենի: քեան զբնակարան թքանման. ըղթութեան զայս հանէ յինքենէ, որ և երեւի իբրեւ կայլակ ինչ ջրոյ դատարկ: Մարմինն նր մերկ և կարի իմն կակուղ. չորանայր ապաքէն յարեւոյ փոխան ջերմանալոյ՝ եթէ ոչ ունէր զայնպիսի խոնաւ պատանս: Կեայ սա միայն ծծելով զհիւթս բուսոց. և ի թքանման բնակարանի անդ փոխակերպի ի տեսակ ինչ ջորեկի: Եկեացուք արդ յևս զարմանալիս, որք են որդունք գիտորի:

Գիտորք զինչ իօնէ: Գիտոր ասելով իմանամք զայլ և այլ պտղաձև կմ ծաղկաձև մարմինս, որք երեւին ի վր ծառոց բաց յիսկական պտղոց նց. որք թէպէտեւ կարծէին պտուղք կմ բերք ծառոց գոլ. սակայն այլ ինչ ստուգեցան լինել, զոր անմարթ էր ումեք ածել զմտաւ: Սերմն այսոցիկ կարծեցեալ պտղոց՝ է որդն մի, և կմ բլմ. և պտուղն՝ պատեանք նց: քանզի ճանճք ինչ քառաթեւք, և կմ նաեւ երկաթեւք, ևս և տեսակք ինչ բլեղի և թիթռան, որք առ հասալ
բակ

բազմ ունին 'ի մէջ տառն զփորիչ ինչ սլաքաձեւ, կամ
սրածեւ, կիմ սղոցածեւ, և կիմ 'ի ձեւ գչոյ (ի՞նչ սղոց
զուր,) գան 'ի վր ծառոյն, և զփորիչ իւրեանց միւսն
կիմ ճեղքեն զկեղեւ կիմ զփայտ ծառոյն, և կիմ զտերեւ
նր, և ածեն անդ զձու. և երբեմն փորեն բոլոր ծակս
'ի միում տեղւոյ ծառոյն, և արկանեն յիւրաքան
չիւր ծակ մի մի ձու և զկաթիլ մի 'ի մածուցիկ հիւ
թոյ զոր ունին 'ի ծածկոյթ և 'ի սնունդ ձուռոյն: Արդ
քանզի ձուք սոցա ածին և մեծանան նաեւ զկնի բե
րելոյ զնս մօրն, (զոր է տեսանել և յայլ ձուս քա
նի մի միջատաց) . ապա յաճելոյ ձուռոյն՝ սկսանի ուռ
նուլ և տեղին այն տերեւոյն կամ մաշկն ծառոյն յո
րում զետեղեալ կայ ձուռն. և առ սակեւ սակաւ ա
ճելով լը ձուռոյն հիւթովք ծառոյն՝ երեւի հուսկ յե
տոյ բուսեալ մարմին ինչ նման սղոց 'ի վր ծառոյն,
կիմ տերեւոյ նր: Ահա քեզ սղոց բուսուցել 'ի ճան
ճէ: Իբրեւ ըստ բաւականին աճէ ձուռն՝ ելանէ անտի
որդն մի, որ և գտանէ զանձն փակեալ յամուր սլա
հարանի, և յիւրումն շտեմարանի, ուր կերակրի և
աճի, և ուր հուսկ յետոյ փոխակերպի 'ի ճանձ կիմ
'ի բզեզ, և կիմ 'ի թիթեռն լը տեսակին յորմէ ծնաւն,
և յայնժամ ծակէ զգլխորն և թռանի արտաքս: Իսկ
տեսակք ինչ 'ի նոցանէ ելանեն արտաքս յառաջ քան
զփոխակերպուին. և 'ի հասանել անդ ժամանակի փո
խակերպութեն, գնան փոխակերպիլ յայլ անբոյժ
վայրի: Ի մէջ զանազան տեսակաց գլխորի՝ ոմանք
ունին 'ի միջի զմի միայն գոգաւոր ծակ, յորում և մի
միայն որդն գտանի. այլք քանի մի և կիմ բոլոր ծակս
մանուռն, որք կիմ հաղորդեալ են լը իրերաց, և կիմ
զառեալ ըստ օրինակի բճճացն մեղուաց, յորս կան
բոլոր որդունք: Բզմբ յորդանց աստի գլխորի այնքան
մանր են՝ մինչ գրեթէ չնմարին աչօք: Յորժամ երեւի
'ի վր գլխորի ծակ ինչ նշան է թէ որդունքն ելեալ
են անտի:

Այլ քանզի չարար լծ իրս ինչ յձի՝ որ իցէ միայն
'ի սէտս ումէք և չիցէ մարթ այնմ լինել և 'ի սէտս
այլոց. քանզի գործք արարչին բազմաշահք են, և
բարիք նր հաղորդականք բազմաց, նմին իրի և գլխ
տորքս այսոքիկ աճեցեալք 'ի ձուռոյ՝ առ 'ի սնունդ
և բնակութի որդանն որ 'ի նոցանէ ծնանի. լինին
յետ այնորիկ բնակարան և սնուցիչ և այլ որդանց
բազմաց:

Օգտար որդուսն + ծը . Քանդի և այլ բնիմ ճանճք ղեռե-
նեալս'ի գիտորի : ղեն 'ի մէջ գիտորի ղձուս իւր-
եանց . ուստի ելանեն ապա այլ և այլ ճանճք , որք
չեն տիրապէս ճանճք գոյացուցիչք գիտորի : Այլ
քանդի ամ կենդանիք լինին կերակուր իրերաց , ոն
ղի մի յանչափն բողմանայցեն . նմին իրի և 'ի մէջ օ-
տար ճանճից աստի'նաւ ճանճ ինչ մտակեր , ծակեալ
ղգիտոր' արկանէ անդ ղձու իւր . և 'ի ձուց ան-
տի ծնել որդնն' ուսէ զորդն գիտորոյ :

Ջանալան փեսայի Բազում տեսակք են գիտորի . ո-
գիտորի և պիտա մանք են բոլորչի'ի չափ կաղնոյ , կմ
նաւի նոցա : Ընկուղի , ևս և փոքրիկ խնձորոյ .
այլք են ձուճաճե , և յայլ ձեւս պտղոց . այլք 'ի ձեւս
պէսպէս ծաղկանց . և ոմանք յայլ ձեւս . իմ 'ի ձեւ կան-
գարի (իմ էնկինառի ,) բււռի , նաւի , հովանոցի , ևն :
Տեսակք ինչ գիտորի կակղամարմին են և սպնդանը-
ման , այլք կարծրագոյն . և ոմանք կարծր իբրեւ ըղ-
փայտ . որտիտի է հաստորակ գիտորն 'ի կիր արկել 'ի
ներկարարաց : Ոմանք են լերկամաշկ , այլք փշալից .
և ոմանք ունին աղոճամաղ . կէսք են 'ի գոյն կաղնոյ ,
և այլ կէսք 'ի գոյն պտղոց . և ոն ղի մի իճիք պա-
կաս իցեն քան ղիսկական պտուղս' բնիմ տեսակք 'ի
նոցանէ են և ուտելի իբրեւ զայլ պտուղս : Սակայն
և այլ օգուտ ոչ սակաւ մատակարարեն մարդկան
գիտորք : Քանդի ահա 'ի հասարակ գիտորոյ որ գոյ-
անայ 'ի վր կաղնի ծառոյ' գործի սեաւ ներկ և մե-
լան գրելոյ . ջրով նր ներկեալ կտաւոցն պատշաճին
ըռնիլ զայլ գոյն . և բաց աստի սիտանի է գիտորն
և 'ի դեղորայս : Ահա այսպէս ամենահանճար խմա-
տութին արարչին բիւրաստարիկ օրինակաւ սահմա-
նեաց ղկեանս և զսահալանութի իւրոց արարածոց .
և սէրն նր առ մարդն , կարգեաց զգործս նոցա 'ի
պէսս և յօգուտ կենաց նր :

Գիտորայն որդուսն + : Վերոյգրեալ գիտորք չեն կեն-
դանիք , այլ մարմինք պատճառեալք 'ի կենդանեաց .
սակայն ո' իցէ , որ կարասցէ չափ գնել սքանչելեաց
երևելոց 'ի գործս ամենխմաստ արարչին : Կան և գրի-
տորք սուտք , որք երևին 'ի վր ծառոց , և ոչ այլ ինչ
են , բայց եթէ գիտորանման որդունք կմ անթեւ մի
չատք : Երևին սոքա 'ի ձեւ մանր գնտակաց կմ չըջուն
հաւակաց' և կմ յայլ ձեւս , կուճեալ 'ի վր ոստոց և
տերեւոց . իսկ մեծութի նց իբր 'ի բղմս է 'ի չափ մանր
ոչոռան կմ սղսկիղի . գուռով թուխ են . բայց կան
և

և սեւագոյնք , մանուշակագոյն և կարմրագոյն : Այս որդունք ունին ոտս վեց , որք են իբր մածեւ 'ի վր լանջաց և որովայնի իւրեանց , և կռուին նոքօք 'ի վր ծառոյն , ունին և պատիճ՝ որով ծակեալ զտերևս և զոտս ծառոյն՝ ծծեն զհիւթ նր :

Օրինակ սերնդեան Եւ հասեալ 'ի վերջին չափ աճման նոցա : Իւրեանց՝ բեղմնաւորին 'ի փոքր և յերկաթե ճանճէ իմեքէ՝ որ կարմիր է մարմնով և ուտիւք , և յամսեանն մայիսի ամէն ձուս բղմս՝ աւելի քան զհաղար , և զնման ծածկեն մարմնով իւրեանց , և յետ սակաւուց մեռանին . իսկ մարմինն նց չորացեալ՝ փոխի 'ի պատեանս կմ յանօթ և 'ի ծածկոյթ ձուց իւրեանց : Չուքն զկնի երկոտասան աւուրց կենդանեան , և կան մսան անդ ընդ ծածկուածիւ մարմնոյ մեռեալ մօր իւրեանց , և 'ի յունիսի ելեալ անտի արտաքս՝ երթան և կռուին 'ի վր տերևոց , և անանին անտի ծծելով զհիւթ նց : 'ի թօթափիւ ապա տերևոցն յաշնան՝ անդրէն 'ի ծառն ելանեն , և կռուին 'ի տեղի ուրեք . ուր թուի թէ կան թմրեալ զձմեռն ողջոյն : Այլ 'ի դարնան փոխեն զմօրթ իւրեանց որ է սց փոխակերպութի . և յայնմ հեաէ փոյթ ք փոյթ աճեցեալ՝ առնուն զձե գիտորի և բեղմնաւորեալ 'ի թեւաւոր ճանճէ անտի , որ է արունն նց , (թէպէտե ամ իրօք աննման իգին ,) բերեն 'ի մայիսի զձուս , և մեռանին . կեցել զամ մի 'ի վր ծառոյ :

Որդունք որք Տա Այս որդունք փնասեն ծառոց , յոր քաղաքորեն շնեի ժամ կարի իմն բազմանան 'ի վրնց , ծիրանի : որոյ վր և պարտ է՝ զնմ 'ի բաց մաքրել 'ի ծառոց . սակայն տեսակք ինչ նց մեծ օգուտ մատակարարեն , զի ձուք նց և նորածին որդունքն լի են , կարմիր գեղեցիկ հիւթով , յորմէ ելանէ ներկն որդան կարմիր ասացեալ , (ցա խըրմըղ) : Չայսպիսի որդունս է գտանել 'ի վր վայրի կաղնի ծառոյ (ցա բալամուտի) . որք գտանին 'ի վր տերևոց և ոտոց 'ի մէջ ոսպնածե հատից , որ թուի լինել մեռել մարմին մօր իւրեանց , ևս և 'ի վր մասնաւոր թփոյ իրեք . իսկ ոսպնածե որդն բերէ 'ի մայիսի իբրու երկու հաղար մանրիկ ձուս , որք լի են սյսու կարմիր հիւթով : Սոցին նման և այլ բլմ տեսակք որդանց կմ այլ անթե միջատ կենդանեաց , որք իբր զգիտոր կռուեալ կան 'ի վր ծառոց՝ մատակարարեն ներկ գեղեցիկ : Ահա այսպէս նաև վերջին փանաքիքն 'ի մէջ կենդանեաց չեն անօգուտ մարդոյն . և եթէ ոչ ան

ձամբ զարդ մեծ իցեն Յի՛ սակայն զարդարեն մե-
ծապէս զՅո՛ իւրեանց գեղեցիկ նիւթովն . որովք
վայելացեալ գեղեցկանայ մարդս, արարչին ամենա-
սլարգե բարերարութեք . որ զնմ ինչ արար յօգուտ
և ՚ի զոճարճութի նր . ուն զի և մարդն արասցէ զնմ
ինչ ՚ի փառս և ՚ի բերկրութի իւրումն ամենաբարի
ստեղծողին :

Կան և ՚ի մէջ ցամաքային որդանց լուսափայլ որ-
դունք որք ՚ի գիշերի լոյս արձակեն . որսլիսի է էգն
փոսուրային, որ է որդն ինչ կմ թրթուր անթև :

Թրթուրք :

Կազմուի ճարճայ **Թրթուրք** են սեռ ինչ կատարելա-
ւորութեամբ : Գոյն որդանց, որք առ հմրկ փոխա-
կերպին ՚ի թիթուռնս : Մարմին նց բաղկանայ յեր-
կոտասան անրակաց, (ուն և այլ բաղում որդանց) .
մաշկ մարմնոյ նոցա ՚ի տեսակս ինչ թաւ է, և յայլս
լերկ . և մաշկ գլխոյն կարծրագոյն է քան զմարմնոյն .
յորոյ վր ունին մանրիկ աչա տասն կմ երկոտասան,
որք երևին իբրև փայլուն կէտք, յորոց սպիասին
այլ որդունք . զի աչք նց իբր ՚ի բզմա չեն աւելի քան
զերկուս : Ոտք սոցա չեն աւելի քան զվեշտասան .
յորոց վեց առաջինքն կեղևանիւթք են և կարծրա-
մորթք . իսկ այլքն մաշկանիւթք . երկու յետին ոտք
նց կան շրջուն գէպ ՚ի վեր կոյս ՚ի ծայր տտան . ուն
և մաշկանիւթ ոտք նց ունին եղնգունս ՚ի ծայրս : ՚ի
լանջան երկուստէք ունին ինն ինն ծակս ձոճաձևս,
զորս սպիս կոչեն բնագէտք . եղերք այսոցիկ սպեաց
ռնին գիծ ինչ լարանման բոլորածիր այլև այլ դու-
նով լը այլև այլ տեսակաց նց : Այս սպիք են թոքք
նց կմ գործարան շնչառութի, լը որս մտանէ օդն ՚ի
շնչալից երակս մարմնոյ նց, որք աւարտին ՚ի սպիսն
անդ . և նոքօք սփռի լը բոլոր մարմինն . յայն սակս
եթէ սպիքս այսոքիկ իւղով կմ այլով իւրեք փակե-
ցին՝ մեռանի կենդանին : Աւնին թրթուրք և ատա-
մունս ՚ի բերանի . և զխիթային հիւթ ինչ ՚ի մարմնի,
որով կաղմեն զոստայն իւրեանց : Մեծուն թրթրոց
այլև այլ է . կան ՚ի նմ մանունք, ուն այնք՝ որ բնա-
կին ՚ի մէջ սլողոց, և ատտիճան քան զատտիճան դտա-
նին մեծագոյնք մինչև ՚ի չափ երկայնութեան միոյ
մասին :

Փոխակերպութիւն ԲԵՐԵՆՆԱՅ : Ամենայն թրթուր չորիցս փոխէ զմորթ իւր մինչև փոխակերպեալ իցէ 'ի թիթեռն . և այնպէս յոլովակի թրթուրն լերկամորթ լինի յետոյ թաւամորթ . և կի՞ ք հակառակս : Փոխեն սք զմորթ իւրեանց զկնի կարծօրեայ թմրուէ՝ այտնչով , և պէսպիս շարժմամբ բուռն առնելով ինքեանց , որով հերձանի մորթ նոցա նախ 'ի թիկանց կուսէ , և ապա զատանի 'ի բոլոր մարմնոյն : Յառաջ քան զփոխակերպիլ 'ի թիթեռն՝ փոխակերպին 'ի տեսակ ինչ միջին ոսկեղիկ կոչեցեալ՝ յորում վիճակի կան թմրեալ և անկերակուր զժամանակ ինչ . քիչ քան ի մի շաբաթս կի՞ զամիսս . և տեսակք ինչ նաև զամիս և աւելի ևս , մինչև փոխակերպեցին 'ի թիթեռն : Եւ ուր զի յայսմ վիճակի թմրուէ պահեսցին անվընաս յամ սրկածից և 'ի թշնամեաց՝ պատսպարեն զինքեանս յառաջագոյն պէսպէս օրինակաւ : Տեսակք ինչ կրծեալ զփայտ՝ ծակ փորեն 'ի նմա , և քտեալ 'ի ներքս՝ փակեն զբերան ծակուն՝ ոստայնիւ իւրեանց կի՞ մանրածովք փայտին : Այլք մտեալ ընդ հողով փորեն անդ ինքեանց խղիկ , զոր քաջ պատեն և փակեն իւրեանց ոստայնիւ : Ոմանք կախին 'ի տտանէ ոստայնիւ իւրեանց . և մորթ մարմնոյ նց զատեալ 'ի մարմնոյն՝ և կարծրացեալ լինի ինքեանց փոխան պատենից : Իսկ այլք պատեն զբոլոր մարմին իւրեանց և կի՞ զվերին մասն մարմնոյն և եթ սոստայնանկ թելիւ իբրու խանձարրօք , որ և երևի իբրև զայլ մաշկ մարմնոյ իւրեանց . և կռոճեալ 'ի տեղի ինչ հաստաւորուն , կի՞ թելիւ կախեալ զինքեանս անտի 'ի գլխոյն մնան անդ , մինչև փոխակերպեալ 'ի թիթեռն ելցեն 'ի պատանաց անտի : Իսկ այլք բզմբ շինեն ինքեանց խողակ սքանչելի ճարտարութեւ և ամրութեւ և պէսպէս ձևով քի ձոճաձև , գնտաձև , գլանաձև , նաւաձև ևն . յորում իբրև 'ի ձոճոջ կան մնան առ 'ի միւսանգամ ծնունիլ անտի նորակերպ : Ի մէջ խողակաց թրթրոց առաւել աղնոճանիւթն և պիտանագոյնն մարդկան , է խողակն հիւսել 'ի շերամ թրթրոյ , որոյ ոստայնն աղնիւ , փայլուն և ամրապինդ՝ է մետաքսն (քի փէկ) . զորմէ 'ի գէպ է խօսիլ յառաջիկայդ :

Շերամ ԲԵՐԵՆՆԱՅ : Շերամն մետաքսագործ է թրթուր ինչ , որ ուտէ զտերևս թթոյ , և յաւէտ սպիտակ թթոյ , ուստի ելեալ մետաքսն աղնոճագոյն է . քանզի զի մետաքսն ոչ այլ ինչ է , եթէ ոչ նիւթ ինչ խիժայլին , կի՞ վերնիժ ինչ , որ մզեալ զատանի 'ի տերևոց թլ .

ԹԹՈՅ՝ յորովայնի անդ շերամոցն, կի՛մ յոր փոխարկի լը մասին տերևն ԹԹՈՅ, զոր ուտէ : Չնիւթա զայս խիժային ունի շերամն յորովայնի՝ ի մէջ երկայն փոշրոտեաց. զոր և հանէ՝ ի բերանոյ իւրմէ արտաքս լը երկու խողովակաձև անցս, առաւել կի՛մ նո՛ւազ ընդարձակելով զերկոսին բերանս խողովակացն լը հաճոյս, որով և ստո՛ւարագոյն կի՛մ նրբագոյն Թեւ ելանէ. և զայսոսիկ երկու խիժային Թեւս ուորէ և միացուցանէ լը իրերաց՝ երկու առաջին ոտիւքն. և այնպէս մանէ զԹեւ իւր խիժանման, որ առժամայն ցամաքեալ լինի մեռաքս :

ՉԻՆԵՐ շինէ զիւր Արդ յորժամ հասանէ ժամանակ զսին իւր մեքստեայ : փոխակերպութե շերամոյն՝ ի Թիւ Թեւն, (որ և փոյթ ժամանէ, եթէ ունիցի հանապազ առատ կերակուր, և քաջ սլառասլարեալ իցէ՝ ի ցրտոյ, ի հողմոց, և յանձրեաց), յայնժամ որոնէ ինքեան տեղի այնպիսի՝ ուր անարդէլ և լը ծածկու Թիւ մարթասցի գործել զիւր խողակն. և որք խնամեն զնս գնեն զճիւղ տերեւալից, կի՛մ զաւել, կի՛մ ըղթուղթ ուորեալ ևն, ուր և մտեալ սկսանի շինել զխողակ իւր : Նախ հանեալ՝ ի բերանոյն զերկու կաթիլս մեռաքսանիւթ խիժի, և մածուցեալ զնոսա՝ ի տեղի ուրեք՝ սկսանի յայսկոյս և յայնկոյս շարժել զգլուխ իւր՝ ձգելով և երկայնելով զնէժն իւր, և ուորելով զերկոսին Թեւս նր ոտիւքն լը իրերաց. զոր և մածուցանէ շուրջ զիւրեւ : Այս առաջին Թեւ խոշոր է և ոչ խիտ կարգաւ հիւսեալ. քանզի գործէ զայն միայն առ՝ ի ծածկոյթ խողակին յանձրեոյ. զի որովհետև սահմանեալ է ինքեան յարարչէն գործել զխողակ իւր՝ ի բացի՝ ի վր ծառոց, յայն սակս կարեոր էր նմա այս զգուշուի. վս որոյ անվրէպ հիւսէ զայն, արարչագիր կարգացն հպատակ կալով. Թեւսկաւ ի մարդկանէ փակեալ կայցէ՝ ի սենեկի : Յետ այսր առաջին խոշոր Թեւիցն՝ հանէ՝ ի բերանոյն զայլ նուրբ Թեւ՝ մածուցանելով զայն խիտ զիւրեւ՝ ի վր առաջին խոշոր Թեւից՝ գեղեցիկ և բազմախուռն կարգաւ անկանելով. որով և պատէ զինքն՝ ի ձո՛ւաձև սլառանս ինչ, որ է խողակն իւր : Հուսկ յետոյ հանէ և զայլ խոշորագոյն Թեւս՝ ի բերանոյն, և մածուցանէ զայնս առատ հիւթով լը իրերաց. որով և լինի խողակ իւր իբրեւ մաշկ ինչ կարծր և ոնթափանցելի, գործել եռատեսակ մեռաքսիւ՛ և Թաղանթիւ՛ յորում սլառասլարի Թրթուրն յամ վռանդաց՝ ի ժամաւ

մանակի անդ փոխակերպուէ իւրոյ : Այլ ոչ նոճազ
զարմանալի է և այն, զի 'ի քաջ ամբացուցանել իւ-
րում զխոզակ իւր բազմակարգեան թելիւն, զսրա-
ծայր տեղի խոզակին՝ սակաւ թելիւն նրբաթաղանթ
գործէ, ուր զի 'ի փոխակերպիլ իւրում 'ի թիթեռն
գոչով նր յայնժամ անդէն՝ մարթապի պատառել
զտեղին զայն և ելանել արտաքս : Եւ ո՛ր ուսոյց նմ,
թէ ունի վերստին ելանել 'ի խոզակէ անտի, և այն
առանց հատու ինչ անդամոց, և թէ յայն սակս'այս

սիսի զգաւշութե պէտս ունի :

Խոզակն կմ միջին թաղանթն խոզակին, յորմէ ելա-
նէ աղնիւն մետաքսն, բոլորովին 'ի միոյ թելէ է գոր-
ծեալ. և երկայնուի թելին այնորիկ է ինն հարիւր
ոտնաչափ և աւելի. և է ոսկեգոյն կմ սպիտակ : 'Ի
փոխակերպիլ շերամոյ 'ի թիթեռն, բերէ իբրու հինգ-
հարիւր ձուս. նմին իրի շատ է պահել զքանի մի խո-
զակս վն բազմացուցանելոյ զշերամս. և զայլ խո-
զակսն պարտ է գնել 'ի վր ջերմ փռան, կմ 'ի տա-
պագին արեւու, զի մեռցին շերամքն, որք կան 'ի մէջ
նց. և ապա 'ի բաց կորզեալ 'ի նոցանէ զարտաքին
խոշոր մետաքսն դնել զնս 'ի ջուր ջերմ, զի կակղա-
ցեալ խոզակացն, և լուծեալ մածոճածոյ թելից նո-
ցա՝ հանցին թելքն ամբողջ և առանց կտրելոյ : Քշի
թելք խոզակացն յորոց ելել իցէ շերամս արտաքս՝
'ի պատճառս պատառելոյ խոզակին կտրատին 'ի բշմ
հատուճածս. և բաց աստի նաւ խոզակքն այնորիկ
աղտիւն տոգորին 'ի յաւելուճածոց անտի, զոր 'ի ներքս
անդ թողու շերամս փոխարկեալ 'ի թիթեռն, նմին

իրի գրեթէ չեն իմիք պիտանացու :

Գտանին և այլ տեսակք թրթրոյ, յորոց գործի խո-
զակ մետաքսի՝ աղնիւն և առատ. զորս եթէ բազմա-
ցուցանէին մարդիկ և դարմանէին, ոչ նոճազ ո-
գուտս քաղէին 'ի նոցանէ քան 'ի շերամոյ : Իսկ սուտ
թրթուրք հիւսեն կրկին խոզակս զմիմեամբ սրտել.
որոց արտաքինն է իբր մագաղաթ. իսկ ներքինն մե-
տաքսանման :

Ահա այսպէս զփանաքի և զտկար կենդանիս կար-
գեաց արարիչն ամենաբարի յողուտ և 'ի զարդ ճի.
և քանզի ոչ օգտեն սոքա կենաց մարդոյն կերակուր
լինելով նմա, կամ ծառայելով, իբրև զշօրագոյն և
զմեծամարմին կենդանիս. սորին սակս զթերութի
այնր ընուն զարդարելով զնա մեծապէս : Քանզի որ
նիւթ հանդերձից՝ մատակարարեալ յայլոց կենդա-
նեաց,

նեաց, հասանէ՝ ի չափ աղնունէ նիւթոյ թրթրոցս
այսոցիկ : Աստի յայսմանէ գիտացէ մարդս, թէ ա-
րարիչն՝ որ զնա կերակրէ և դորմանէ, նոյն և զար-
դարէ և զգեցուցանէ. և մի իւրիք հստարտասցի ընդ
վայելչութի իւրոյ երկրաւոր զարդուց՝ և մի սրտիւ
՝ ի նմ յարեոցի, քղի ամենայնն՝ փանաքի կենդանւոյ
են գործածք :

Տեսաք ցարդ զայլ և այլ եղանակս փոխակերպութե՝
և զճարտարութիւն զոր ցուցանեն թրթուրք առ ի
քաջ պատասպարէլ զինքեանս ի մահահանգոյն վիճա-
կի անդ փոխակերպութե. մնայ արդ և զայլ գործս
նոցա ոչ նունալ զարմանալիս համառօտիւ առաջի
առնել :

Թրթուրք Բենակեաց : Տեսակք ինչ թրթրոյ մենակեաց
են, և տեսակք ինչ միաբանակեաց. զոր և յայլ ամ
սեռս կենդանեաց է տեսանել : Ի մենակեացս զար-
մանալի գործս առաջի առնեն մեզ ցեցք, որք են տե-
սակք ինչ մանր թրթրոյ :

Յեղ : Ո՛չ ետ արարիչն ցեցոյ մորթ ստունար կամ
կարծր կմ հերալից լը այլ թրթրոց. սակայն՝ փոխան
մորթոց ետ նմա ճարտարութի բաւական ի պաշտպա-
նել զմարմին իւր : Յեցն հիւսէ մարմնոյ իւրում հան-
դերձ, և զայն զգենու իբր մորթ. և ոչ երբեք մեր-
կանայ ի հանդերձից անտի, բայց եթէ առ ի շինել
զայլ նոր հանդերձ : Բազում տեսակք են ցեցոյ, և
ամենեքեանս այլ և այլ նիւթով և արունեստիւ շինեն
ինքեանց զղգեստ :

Յեցն տան, որ լինի ի բնակութիս մարդկան, զգե-
նու զայն՝ զոր ինչ և մարդիկք զգենուն : Ընդ ծնա-
նիլ իւրում՝ փութայ զգեցուցանել զկակուղ և ըղ-
մերկ մարմին իւր. վն որոյ և զեաւղի ի վր ասունի
կմ մազեայ հանդերձից վերոյ. և նախ պատէ զմար-
մին իւր օստայնիւն, զոր հանէ ի բերանոյն. որով
իբր թէ շտպիկ փափուկ ագանի. և ապա փետտէ
բերանովն զթեւս չուխայի կամ ցփաւոյ, և հիւթով
բերանոյն մածուցանէ զայնս խիտ լը իրերաց ի վր
օստայնանկ շտպիկն, որով կաղմէ իւր զղգեստ ի չու-
խայէ կմ ի ցփաւոյ : Այլ երկուս ծայրս առ գլխովն
և առ տտամբ ծակ թողու, զի մի արգել լիցի այն աճ-
ման մարմնոյ իւրոյ, և զի մարթասցի ելանել փոքր
մի արտաքս, ուտել և քայլել, քանզի ունի օտս վեց.
ոմ և ի ստիպել հարկին՝ խալառ թողուլ զղգեստն
զայն և փախչիլ : Գոյն զղգեստու նր է լը գունոյ թե-
լիցն :

լիցն՝ զորս հաւաքեալ իցէ . և յայն սակս յոլովակի
 դուռնագոյն է լը այլ և այլ դուռնոյ թելիցն: Բայց դու
 տես ինձ զես զարմանալին: Յորժամ աճեցեալ իցէ
 մարմին ցեցոյ այնչափ, մինչև անձկանալ նմա և կար
 ճիւղ զգեստուն, յայնժամ պատառէ զզգեստն լը մի
 կողմն վերուստ՝ ի վայր, և մածուցանէ լը պատառ
 ունաճն զայլ թելս, և այնպէս գնէ զգեստուն կար
 կատանս . որով և լայնի զգեստն . մածուցանէ և ըզ
 թելս յերկոսին ծայրս զգեստուն, որով երկայնի:
 Ապաքէն քանի՞ նորանոր և անկարծելի իրս ոչ է տե
 սանել յարարածս ան, որոց միանգամ մտադրութիւն
 քննեն զնոսին . զի՞նչ ինչ կայցէ պիտանի կենաց
 մարդկան, զոր ոչ ուսուցանէ մեզ արարիչն՝ ի ձեռն
 արարածոց իւրոց . որ արուեստ, որ գիւտ հանձա
 րոյ իցէ՝ զոր ոչ է տեսանել ի գործս ցածուն և փա
 նաքի արարածոց . որով չէ պարտ մեծամտել ամբար
 տաւանել ումեք լը իւրն հանձար . այլ ոմ զնոցայն՝
 նոյնմիս և զմերն արարչին հասարակաց սարգէ՝ օրէն
 է վարկանել:

Յեցն ոչ միայն զգեստն ի նիւթոյ հանդերձից մե
 րոց, այլ և կերակրի նովաւ: Եւ իբրեւ հասանէ ժա
 մանակ փոխակերպուէ իւրոյ՝ կախէ զինքն յանկիւնս
 սրմոց նովին հանդերձիւք . որ լինի նմա յայնժամ ի
 պատանս իբրեւ մեռելոյ . ուստի յառնէ զինի քսան
 աւուրց՝ անիւ նորաձեւ փոխակերպել ի փոքրիկ թիւ
 թեռն սպիտակ գիշերաթուր . որ և սիրելով զլոյս
 ճրագի, դայ և թռչի ստէպ շուրջ զճրագաւն, մին
 չև թերեւս չացեալ ի տասուկութեւ լուսոյն՝ անկա
 նիւ նմա յոլովակի ի նոյն և այրիւ: Ահա ինն բեւեկ
 նոյ (յի թիրեմէնթին) մահաբեր է ցեցոյ, զի լոկ ի
 հոտոյ սատակի . վն որոյ եթէ ձգրձքն այնու հատով
 տոգորեցին, և կի՞ ծխով ծխախոտոյ (յի թիւթիւ
 նի) ազատ միան ի ցեցոյ:

Յեղ Դաւթոյ համ Կան և այլ ցեցք դաշտավայրաց,
 քերէոց: որոց հանդերձիցն նիւթք չոր տե
 բեք են: Ծաղկէ սա նախ կիսով չափ միայն զտերեւն,
 և ուտելով զմիջին մարմին տերեւոյն՝ բաժանի մի տե
 բեւ յերկուս թաղանթս՝ որով ինքն մտանէ ի ներքս .
 ապա կրծելով ի բաց կտրէ զերկոսին թաղանթս տե
 բեւոյն, և մածուցանէ զեղերս նց լը իրերաց ոստայ
 նիւ իւրով, որով և պատի ինքն տերեւովն իբրեւ ձոր
 ձով: Չայս արարել գնայ նովին ձորձով, և ծաղկեալ
 զայլ տերեւ մտանէ ի մէջ նր, և ուտելով զմիջին մար
 մին

մին տերևոյն գնայ ը մէջ նր : Չունի սա զարուհեամ
լայնելոյ և երկայնելոյ զհանդերձ իւր . քանզի և ոչ
կարօտի այնմ . զի ոչ ինքնին գործէ զհանդերձ իւր
ը օրինակի ընտանի ցեցոյ բիւմ աշխատութիւն . այլ
միայն զարգէն նրաւորատեալն՝ ցի զտերևն յօրինէ և
պատշաճեցուցանէ՝ ի զգեստ մարմնոյ իւրոյ . նմին ի
բի՝ յորժամ անձկանայ կի՞ կարճի ինքեան տերևա-
կաղմ հանդերձ իւր , ելեալ անտի կաղմէ այլ հան-
դերձ համաչափ մարմնոյն՝ յայլ տերևոյ : Տեղի տե-
րևոյն ուր բնակեալ իցէ ցեցն՝ սովին որոշի ի տեղ-
ւոյ անտի յորում բնակի որդն տերևոյ՝ զարմէ ի վեր
անդր ճառեցաք . զի տեղի բնակութե ցեցոյ ունի
ծակ ի վր տերևոյն , իսկ որդանն՝ ոչ ունի : Փոխա-
կերպին այս ցեցք տերևոյ՝ ի մանրիկ թիթառնս
որք հազիւ երևին աչօք :

Նիւթ գիւտաւոր Գառնին և այլ տեսակք ցեցոյ , որք
այլ-այլ յեցոյ : շինեն իւրեանց զգգեստ ի հատկոյ ա-
ւաղոյ , կի՞ ի մանր փշրանաց փայտից . այլք ի բամ-
բակէ . այլք ի փեարոց թռչնոց . և տեսակ ինչ ի յա-
ւելոճածոց իւրոյ որովայնի . ոմ և քանի մի տեսակք
ոստայնիւ իւրեանց շինեն զգգեստ : Այս զգգեստ չէ
մածեւ ը ներքին ոստայնանկ շաղկի՝ (զոր ամ ցեցք
շինեն յոստայնէ իւրեանց .) բայց եթէ ի մի տեղի .
որով և է իբրև վերարկու ինչ նր : Այս վերարկու
գործի ի ցեցոյ այնպիսի արուհեստիւ , մինչև ունիլ
զնմանութի թեփաւոր մարթոյ ձկանց , զորոյ և զար-
տաքին երեսն պատէ մածուցիկ ինչ հիւթով . որ ոչ
միայն զթեփան զայնոսիկ սերտ ը իրերաց մածուցա-
նէ , այլև տայ վերարկուին զպայծառութի մետաք-
սեայ փայլուն պատառաց :

Յետ ջրոյ և նիւթ կան և ջրային ցեցք , յորոց տեսակք
գիւտաւոր նոցա : ինչ զինի պատելոյ զմարմին իւրեանց
ոստայնիւն , զոր ունին՝ կաղմեն ինքեանց զգգեստ ը
օրինակի բիւմ որդանց ծովու ի մանրածոյ փայտից
կի՞ ի տերևոց . և այլք յաւաղոյ և ի մանրածոյ խե-
ցեաց : Այլ քանզի նովին ծանրացեալ զարեին ելա-
նել ի վեր յերեսս ջուրց . վն այնորիկ և մածուցա-
նեն ը աւաղեայ զգգեստու մանրածո փայտից կի՞ տե-
րևոց առ ի թեթեւանալ . և որ նս զարմանալին է՝
ոմանք մածուցանեն երկու կոտորակս փայտի յեր-
կուց կողմանց մարմնոյն , ըստ օրինակի նորավարժ
լուղորդաց , որք կապեն երկու տախտակս կի՞ տիկս ը
անթովք . որովք թեթեւացեալ դիւրաւ ի վեր ելա-
նեն

նեն 'ի յատակէ ջրոյն՝ յորժամ համեցին : 'Ի հասա-
նել ժամանակի փոխակերպուէ սոցա՝ փակեն անօր-
ոստայնիւն զերկու բաց ծայրս զգետու իւրեանց .
որով և 'ի ժամանակի անդ անզգայուն են ապրին յայ-
լոց թշնամի որդանց , միանդամայն և հաղորդին ընդ
ջրոյն , որ քնուրբ անցս ոստայնին մտանէ 'ի ներքս
'ի մարմին իւրեանց :

ՍԵՐՈՒՆ ԵՆԵՂԻ ԵՄ ԳՐԱՆԻՆ ԵՄ ԿԵՍԱԿՔ ԻՆՉ ՍՈՒՄ ԵՆԵ-
ԿԵՆԻՆ ԵՄՈՅԱ : ԵՐՈՅ , ՈՐՔ ՈՅ ՀԻՆԵՆ ԻՒՐԵԱՆԵՑ ԶԳԵՍՈՒ
ԵՄ ՀՐՋԻՆ . ԱՅԼ ՀԻՆԵՆ ԱԿԱՏԵԱՆՈՒ ԻՆՉ ԽՈՂՈՎԱԿԱՃԵ ԵՄ
ԼԱՊՈՅ ԵՄ ԵՄՈՅ ԻՐԱՅ ԵՄՈՅ ՄԻՋԻ ԲՆԱԿԻՆ . ԱՅՈՒԽԻ ԵՆ
ԲՂԻՄ ՈՐԴՈՒՆՔ ԾՈՎՈՒ : ԱՅԼՔ ՀԱՆԱՍԿԱԶ ԵՐԿԱՅՆԵՆ
ԶԽՈՂՈՎԱԿԱՃԵ ԱԿԱՏԵԱՆՈՒ ԻՒՐԵԱՆԵՑ , ԵՄ ՀՐՋԻՆ ՆՈՎԱԼ
ԵՄՈՒԱՀՈՎԻՆ՝ ՈՒՄԵԼՈՎ ՂԱՅՆ , ԶՈՐ 'Ի ՄԵՂԼՈՅՆ ԴՄԱՆԵՆ .
ՈՐՈՒԽԻ ԵՄ ԵՆԵՆ ՄՈՄՈՅ , ՈՐ ԼԻՆԻ 'Ի ՓԵԹԱԿԻ ՄԵՂՈՒՄ .
ԵՄ ԵՆԵՆ ԿԱՆՈՅ : ՏԵՍԱԿ ԻՆՉ ԼԱՍ ՍՈՒՄ ԵՆԵՅՈՅ՝ ՈՒՄԵ
ԶՄԻՋԻՆ ՄԱՐԺԻՆ ԵՄՐԵՆՈՅՆ , ԵՄ ԿԵՂԵ ԵՄՐԵՆՈՅՆ ԼԻՆԻ ՆԻՄ
ՓՈԽԱՆԱԿ ԱԿԱՏԵՆԻԿ . ԵՄ ԿԻՄ ԿԱՍԵ ԶՔԱՆԻ ՄԻ ՀԱՍՈՒ
ԵՄՐԵՆՈՅ ԸՆԴ ԻՐԵՐԱՅ ՈՍՏԱՅՆԻՆ ԻՒՐՈՎ , ԵՄ ԲՆԱԿԻ 'Ի
ՄԵՋ ՆՅ ԻՐԵՆ 'Ի ԽՈՂՈՎԱԿԻ . ԵՄ ՂԱՅՆ ԽՈՂՈՎԱԿ ԾԱԾԿԵ
ԹԵՓՈՎ ԵՄ ՈՒՐԵՐ ԵՄՐԵՆՈՅ . ԵՄ ԵԼԵԱԼ ԱՆՈՒ ՈՒՄԵ ԶԳՐ
ԵՆԵՆ . ԵՄ ՀՈՒՍԿ ԵՄՈՅ 'Ի ԵՄՐԵՆԱԿԱԶԻՄ ԽՈՂՈՎԱԿԻ
ԱՆԴ , ԵՄ ԿԱՄ 'Ի ՄԵՋ ՀԱՄԻԿ ԵՄՐԵՆՈՅ ՓՈԽԱԿԵՐԱԿԻ 'Ի
ԹԻԹԵՈՒՆ , ԵՄ ԹՈՒՆԻ ՎՐԱՄԱՔԱ : ՅՈՐԺԱՄ ԿԱՅԵՆ ԲՂԻՄ
ԵՆԵՑ 'Ի ՀՈՒՄԱՐԱՆՈՒ ԵՄՐԵՆՈՅ՝ ԵՄՐԵԱՆՔԻՆ , ՈՐ ԵՐԵՍՈՒ
ԵՆԵՆ՝ ԵՐԵԼԻՆ ԿԱՍԵԱԼՔ ՈՍՏԱՅՆԻՆ ԵՄ ԻՐԵՐԱՅ :

ԹԵՐԵՆԵՐԻ ՄԻՔԱՆԱՒԻԹՈՒՐՔ ՄԻԱՐԱՆԱԿԵԱՅՔ ԱՌԱ-
ԿԵՆԻՆ : ԵՄ ԶԱՐԴԱՆԱԿԻ ԵՆ . ՔԱՆԶԻ ԵՄ ՄԵ-
ԾԻ ԾԱՐԱՐԱՐՈՒԹԵՆ՝ ԶՈՐ ՈՒՆԻՆ , ԵՐԵԼԻ 'Ի ԳՈՐԾԱ ՆՅ ԵՄ
ԿԱՐԳ ԶԵՂԵԿԻԿ , ՍԵՐ ԵՄ ՄԻԱԿԱՄՈՒՄ ԱՌԱՄՆԵՑ ՈՐՈՅ ԱՆՆՐ-
ՆԱՐ ԵՐ ԶՄԻԱՐԱՆԱԿԱՆ ԿԵԱՆՈՒ ՎԱՐԵԼ : ՄԻԱՐԱՆԱԿԵ
ԵՄՈՒՄ ԿԵՆԴԱՆԵԱՅ ՈՒՆԻ ԻՒՐ ՎԱԽԱՃԱՆ ԶԱԿԱՆԱՆՈՒՄ
ԿԵՆԱՅ , ԵՄ ԶԱՐԴԱՆԱԿ ԿԵԱՆԱԿԻ ԻՒՐԵԱՆԵՑ : ԹԵՐԵՐՈՅ
ՄԻԱՐԱՆԱԿԵԵՄՈՒՄ ՔԱՆԶԻ ԱՆԾՆՈՒՆԴ ԵՆ , ՄԻԱՅՆ ԶԱԿԱՆ-
ԱՆՈՒԹԻՆ ԿԵՆԱՅ ՈՒՆԻ ԻՒՐ ՎԱԽԱՃԱՆ . ՈՐՈՒՄ ԶՀԵԱ
ԴԱՅ ԵՄ ՍԵՐՈՒՆԴ ՍԵՍԱԿԻ ԻՒՐԵԱՆԵՑ 'Ի ՓՈԽԱԿԵՐԱԿԻ
ՆՅ 'Ի ԹԻԹԵՈՒՆ : ՏԵՍԱԿՔ ԻՆՉ ՄԻԱՐԱՆԱԿԵԱՅ ԹԵՐԵՐՈՅ
ԿԵԱՆ 'Ի ՄԻԱՍԻՆ ՄԻՆՉԵ ԵՄՓՈԽԱԿԵՐԱԿԻՄ 'Ի ԹԻԹԵՈՒՆ . ԵՄ
ՍԵՍԱԿՔ ԻՆՉ ՄԻՆՉԵ ԵՄՈՒԱԿԱՆ ԱՃՈՒՄ ԵՄ 'Ի ԶՈՐԱ-
ՆԱԼ ԱՆԴԱՄՈՅ ԻՒՐԵԱՆԵՑ :

ՄԻԱՐԱՆԱԿԵԱՅ 'Ի ՄԻԱՐԱՆԱԿԵԱՅ ԹԵՐԵՐՈՅ ԱՍԱԿ ՈՒ
ԲԵՐԵՆԵՐԻ ԾԱՄՈՅ : ՄԱՆՔ ԲՆԱԿԻՆ 'Ի ՎՐԻ ԾԱՄՈՅ . ԵՄ ՈՒՄԱՆՔ
ԵՐԵՍՈՒ ԴԱՆՈՒՄ : 'Ի ԲՆԱԿԵԱԼԱՆ 'Ի ՎՐԻ ԾԱՄՈՅ ՍԵ-
ՍԱԿ

սակ ինչ, (որ ստէսլ տեսանի) բնակի 'ի վրայն ծառոյ՝ ուր և ծնանի . զի մայր Թիթեան մց զեռեզէ զձուս իւր 'ի վրայ ծառոյ 'ի միասին : Արդ իբրեւ ելա նեն Թրթուրք 'ի ձուռոց անտի, Թուով իբր երեք հմ չորեք հարիւր, փութանակի կազմեն 'ի վրայ իւրեանց զվրան մի ը տերեւօք յոստայնէ անտի իւրեանց . առ 'ի լինել նց հովանի յարեոյ, և ծածկոյթ յանձրեոյ ուն և յաչաց Թուռոց : Անդ ը վրանաւն բնակին և կերակրին տերեւօք . և ը չափու որով մեծանան՝ ընդարձակեն և զվրանն՝ ոստայնիւն և տերեւօք, շինել զայն իբրեւ զտուն ինչ տանեօք, որմովք, և սենեկօք . և յիւրաքանչիւր ոստայնանկ սենեկի բնակին իբր հինգ հմ վեց Թրթուրք . ամ սենեակք նց ունին և դրուես՝ որովք հաղորդին ը իրերաց . ուն և ելեալ 'ի նոցանէ սփռին ուտել զտերեւս ծառոց . և անդրէն դարձեալ մօտենեն 'ի սենեակս իւրեանց : 'Ի մերձենալ ձմեռան՝ պատեն զքողոր վրան իւրեանց այլով ևս նոր ոստայնիւն, զի ջերմին պահեսցի, և ինքեանք մի սառեսցին . իսկ 'ի ձմեռնամիջի ըարմացեալ կան մնան անշարժ և անկերակուր մինչև ցգարուն . քան զի և ոչ իսկ գտանի նց կերակուր յայնժամ : Աստ 'ի ջերմանալ փոքր մի օգոցն, սթափին և նք 'ի Թրմրութէ . և ընդարմացեալ անգամք նց սկսանին շարժիլ, և մինչև ցմայլս ամիսն կան մնան 'ի վրայ ծառոյն ուտելով զնորաբոյս տերեւս . և յայնմ հետէ աճեցեալ դուրով ամցն ը բաւականին՝ ցիրեցան լինին, և վարեն կեանս մենակեացս, մինչև ցհասանել ժամանակի փոխակերպութե : Յայնժամ շինեալ իւրաքանչիւրոցն 'ի վրայ տերեւոյ ծառոց զԹխագոյն խողակ ինչ կակուղ և նրբաթաղանթ, ոլորելով յառաջագոյն զտերեւն 'ի ծածկոյթ և 'ի պաշտպանութի կակուղ խողակին, ելանեն զկնի քսան աւուրց 'ի խողակէ անտի 'ի ձև սպիտակ Թիթեան : Յոստայնէ և 'ի խողակէ սոցա մարթ է կազմել Թուղթ գրեւոյ, Թերեւս և կտաւ :

Գտանի և այլ տեսակ միաբանակեաց, Թաւ Թրթրոց, որք՝ բնակին յաւէտ 'ի վրայ կաղնի ծառոց, շինեն ըստ առաջնոցն բնակարան ինչ հասարակաց ոստայնիւն իւրեանց : Աք բնաւորեալ են 'ի գիշերի միայն ելա նել 'ի բնակարանէ առ 'ի ուտել զտերեւս, զանդիւտեալ 'ի Թուռոց և յայլ կենդանեաց ելանել 'ի ցերեկի . այլ ելք նց և գնացք զարմանալի իմն է : Ամբին երթան զկնի հետոց միոյն այսպիսի իմն կարգաւ . ըզկնի

կնի տաճարնոյն՝ որ է առաջնորդ ամենեցուն, հետեւին
անընդմիջապէս երկու այլք . ոյ զհետ դան երեք .
երեցունցն չորք . և այնպէս յիւրաքանչիւր կարգի մի
մի աւելի՝ լը չափուն, զոր տանի լայնութի ճանապարհ
հին, և յետ այնորիկ իւրաքանչիւր կարգք հաւասար
են թուով . սովին կարգաւ դնան ուտելով զտերեւ
ծառոց . և յորժամ ցյադ կերեալ իցեն՝ դառնան ան-
դրէն առաջնորդութի միոյն՝ նովին կարգաւ և լը նոյն
ճանապարհ՝ ի բնակարան իւրեանց . զորս և իբր կար-
դեալ արշուանս իմն զօրաց է տեսանել և ոչ սրգանց :
Այսպիսի կարգաւ ընթանալով ոչ մոլորին ի ճանա-
պարհէ՝ ամցն շրջափելով զհետս նախընթացիցն . քիչ
թրթուրք թողուն զհետս յոտայնէ իւրեանց . և այն-
պէս դառնան անվրէպ լը նոյն ճանապարհ գնալով
ի վր թելից ոտայնին զոր թողին : Եւ յայս սակա-
խակ ոչ հետեւին միոյն անընդմիջապէս բազումք . այլ
երկուք միայն, և երկուցն երեք, միշտ միով և եթ
թուով աւելի . քանզի բաւական են երկուք շրջափել
զհետս միոյն, այլ ոչ եթէ իցեն աւելի : Իբրեւ հասա-
նէ ժամանակ փոխակերպութե սյ՝ շինեն նախ բնա-
կարան մեծ թանձրախիտ ոտայնիւ . և ի մէջ նորա
իւրաքանչիւրն ի նոցանէ հիւսէ իւր խողակ . որով
և բազմութի խողակացն ի մէջ միոյ ոտայնագործ
բնակարանի բերէ զնմանութի ինչ բճճի մեղունաց .
յորոց ապա ելանեն թիթառնք թխագոյն դեղին և
սևախառն թեօք՝ սպիանիչ և ալեման նկարուք : Հեր-
մորթոյ այսր թրթրոյ, ուլ և ոմանց այլոց՝ թունա-
ւոր է, և կամ դէթ փաստակար . քանզի սպառճառէ
եռացումն մեծ ի ձեռս կի՛ յայլ տեղիս մարմնոյն ուր
և անկցի . նմին իրի՝ պարտ է զգուշանալ չսպիլ ի
նոսա ձեռք :

Միաբանակեաց ԲԵՐՈՒ Միաբանակեաց թրթուրք դաշտաց
ԲԵՐԵՆՅԱՆ ԴԱՎԻԴ : շինեն վրանս ոտայնիւ իւրեանց,
և լը հովանեաւ այնր բնակին մինչև սպառեցեն ու-
տել զմերձակայ տերեւս խոտոց : Ապա թողեալ զտե-
ղին զայն վրանաւն հանդերձ՝ հեռանան փոքր մի և
անդ կանգնեն փութանակի զայլ վրան . յորժամ և
զայնր տեղւոյ դալարիան ուտեն, ելեալ և անտի գը-
նան բանակին յայլ մերձակայ տեղի ընդ այլ վրանք,
զօրէն անապատաշրջիկ արաբացւոց . այսու և եթ զա-
նաղանեալ ի նոցանէ . զի զվրանս իւրեանց իբրեւ ըզ-
նոսին ոչ լը իւրեանս յածեցուցանեն . այլ որ սլան-
ծագոյն ևս է՝ նորանորս շինեն, ոչ պակասելով նց
եր-

երբէք ոչ նիւթ վրանայն , և ոչ ճարտարութի 'ի շինեւ
 ղայնոսիկ : Այլ 'ի մերձեւալ ձմեռանն շինեն
 ինքեանց զայլ բնակարան ջերմագոյն . քի զտեսակ ինչ
 ոտայնանկ սկարկի թանձրաթաղանթ և ամրագոյն ,
 ուր և լարմացել մնան զձմեռն ողջոյն . և 'ի սկիզբն
 դարնան դարձեալ ելանեն անտի արտաքս :
 Իսկ այլ տեսակք միաբանակեաց թրթրոց դաշտաց՝
 ոչ բնակին լը վրանաւ . այլ 'ի վր վրանի կմ 'ի վերուստ
 կախել անկողնոց՝ զօրէն աղքաց ինչ ամէրիկացւոց :
 Եւ արդ ո՞ր է որ յայտոսիկ ջնչին և 'ի տկար կենդա-
 նիս հայեցել ոչ սքանչացի լը անարգամեծար բարու-
 թի արարչին , որ զեւ ցածունս և ապիկարս յիւրոց
 արարածոց այնչափ կատարելութիւն ճոխացոյց , և այն-
 պիսի խնամօք դարմանէ , ուր թէ էին 'ի կատարելա-
 գոյն արարածոց : Չի՞նչ քան զօրդունս և զթրթու-
 րս ապիկար և անդէն . և սակայն քանի՞ պաշտպա-
 նել են ամենեքին : Փոխանակ ուժոյ եւ նոյն արարչին
 ճարտարութի պաշտպանելոյ զինքեանս . և փոխանակ
 ամրութե մարմնոյ և զինուց՝ զհիւթ ինչ սքանչելի ,
 որ քան զկարծրութի մորթոյ մարմնոյն և անդամոց ,
 և քան զապիկար զէնս՝ զոր մարթ էր նոյն ունիւ , ա-
 ռաւել զնոյն պաշտպանէ : Այս մածուցիկ հիւթ , ո-
 րով լի է փոր թրթրոց , (և գրեթէ այլ ամ որդանց ,)
 լը ելանելն 'ի փորոյ նոյն արտաքս , փոխի 'ի փափուկ
 և 'ի մածանուտ թել , որով դործեն թաղանթս և
 մաշկս նմանս կտաւոց , և նովաւ պատտաւալ զինք-
 եանս , կամ շինեալ ինքեանց բնակարան՝ պատսպա-
 րին եթէ 'ի ցրտոյ առ կակղութե և առատութե թե-
 լիցն , եթէ յանձրեաց՝ առ իւղային որակութե նոյն ,
 յորոց ջուրն սահեալ թափի առանց թափանցելոյ լը
 նոյն . և թէ 'ի սողնոց և 'ի թռչնոց՝ մածանելով թե-
 լից նոյն լը բերանն , լը ոտս և լը թեւս նոյն , որով յոլո-
 վակի արգելանին ըմբռնել զթրթուրս : Այլ քանի՞
 օգուտ է և մարդկան 'ի թելից անտի ոմանց թրթրոց
 յորոց կազմին ազնուագոյն և գեղեցիկ ձորձք . որով
 և փոխարինեն ինտոուն , զոր բաղումք 'ի թրթրոց
 հասուցանեն մարդկան , ուտելով զտերեւս ծառոց և
 բանջարաց . թէպէտև հազիւ երբէք այնքան բազմա-
 նան մինչեւ երևելի ինաս հասուցանել մարդկան . թող
 զի և մեծ բաղմութի նոյն չէ առանց օգտի : Քանզի
 թրթուրք պատրաստեալ են յարարչէն նաև 'ի կերա-
 կուր ձագուց փոքր թռչնոց . որոց չկարացեալ ըստ
 մեծի մասին 'ի սկզբան անդ մարսել զունդս և զարմը-
 տիս՝

տիս՝ կերակրին թրթրովք, զորս և քան զայլ ինչ առաւել ասոր ժեն . և քանի՛ թրթուրք ոչ պիտին՝ ի սնունդ միոյ և եթ ձագու մինչև լը բաւականին առնցեալ կարող լիցի զայլ դժուարամարս կերակուրս ուտել . և յայս սակս՝ թրթուրք լը մեծի մասին յայնժամ ծնանին՝ յորժամ և ձագք թռչնոցն ծնանին . ի սկզբան դարնան . և յորժամ ձագք թռչնոցն ոչ ևս կարօտին նց . ի յամառանն . յայնժամ և թրթուրք պակասին ի միջոյ՝ փոխակերպեալ ի թեթեռն : Ահա այսպէս՝ որք թռչնին մեզ մնաստեալ , ունին և օգուտ բազում . և եթէ մեք զօգուտ իրիք անդիտու նամք , և կամ զմնաս նր առաւել քան զօգուտն տեսանեմք , պարտ է մեզ աներկբայ հաւատալ՝ թէ ոչ զամ օգուտս նր դիտեմք . քանզի ամ արարածք նոյ բարի են յոյժ , լը վկայելոյ և անկողն տառից , և զիարդ լինելին բարի՝ եթէ չեն օգտակար . կամ եթէ մնան նց մեծագոյն լինելք քան զօգուտն : Իսկ եթէ երբեմն կենդանիք ինչ , որպիսի են թրթուրք և մարախք առաւել քան զնոսն բազմացեալ մեծ մնաս հասուցանեն , այն է՝ ի պատուհաս մարդկան , որք եթէ այսպիսի պատուհասիւ զգաստացեալ աստուան զմեզս իւրեանց , և միտ դնեն ծառայել նոյ և դո՛ւրս վայելել ի բարիս առնեալս ի նմանէ , ահա այն իսկ է մեծագոյն օգուտն , զոր դիտէ ամ յառաւել բազմացուցանելն իւրում զկենդանիս ինչ ի մնաս մեր . և այնով մարմնաւոր մնան , զոր առնեն մեզ երբեմն թրթուրք՝ և այլ քանի մի միջատք , դառնայ մեզ ի մեծագոյն օգուտ հոգեւոր , եթէ բանաւոր զգաստութիւն խորհիմք :

Ճ Ա Ռ . Դ :

Ի շէ Խաբարեալ միջատ կենդանեաց :

Աստարեալ միջատք են՝ որոց մարմինն յերկր հատուածոց բաղկանայ . ի գլխոյ , ի միջոյ , և ի փորոյն . որով և որոշին յորդանց . և բազմաց ի նցեայս որոշումն հատուածոց աչք իսկ երեւի : Սովին զանազանին ի սեռէ որդանց , որոց մարմինն ի բազում հատուածոց բաղկանայ . բայց ամ հատուածք նց պատեալ գոլով միով մաշկաւ՝ միահապուած երեւին :

Աստանոր 'ի տեղեղնոյն արժան է նախ ընդանրապէս խօսիլ զբոլոր սեռէ միջատաց, յորում փակին և անկատար միջատքն, զի այնպէս լաւ ևս երեւեացին յատկութիւնք զարմանալի կենդանեացս այսոցիկ և սալազգիսաւոր սեռից թեւաւոր միջատաց:

Ասպէս-Բ Եւրոպայ Միջատքն են սեռ ինչ յորեւհամար միջատաց: Թեւաւոր և անթեւ մանր կենդանեաց, յորոց բազումք առ կարի փոքրկութեն չանկանին ը տեսութիւն: Են սք նորակերպ կենդանիք, գլխովին անման այլոց կենդանեաց, որոնք թէ էին կենդանիք այլոց իմն Ծի: Անկատար են ը կենդանութեն քան զայլ կենդանիս, քանզի ներքին կազմութիւն մարմնոյ նոյնաց առաւել պարզ է և անմանոճած քան զնոցայն, և իճիք իճիք նման կազմութե բուսոց, սակայն զայս անկատարութիւն փոխաւորեաց նոյն արարին բարի այնպիսի նորանոր կատարելութիւնք, մինչև յապշութիւն կրթել զմարդիկ: Ամ միջատք զուրկ են 'ի կարմիր և 'ի ջերմ արեանէ, և արիւն նոյն է սպիտակ և ցուրտ, զուրկ են և յօսկերաց, այլ փոխան նոյն արատքին մօշկ նոցին (մանաւանդ թեւաւոր միջատաց) կարծր է կամ ամբրապինդ, և այնպէս մարմինք նոյն պատին իբր սսկերօք: Առք նոյն բազում են, թեւաւորաց վեց, ուն և անթեւիցն վեց՝ կամ սակաւ ինչ աւելի, իսկ ոտք անկատար միջատաց, քո որդանց և թրթրոց ը մեծի մասին բազում են յոյժ, և կամ բնաւին զուրկ են յոտից: Աւելի և ականջս ոչ ունին, սակայն թոճի թէ այլ անդամ չիս, (գէթ յամանս) զտեղի նոյն, մանաւանդ զտեղի ունդաց: Քանզի յայտ է թէ բազումք 'ի նոցանէ որպիսի են միջիւնք, ճանճք, մեղուք ևն, ունին զսուր հոտառութիւն, և թերեւս կակուղ եղջիւր իկէքն, զոր ամ կատարեալ միջատք ունին 'ի գլուխն իցէ բազմաց 'ի նոցանէ դործարան հոտառութիւն: Այնորինակ և միջատքն այնոքիկ՝ որք ունին զգործարան ձայնի, ուն ճարտութիւնք, և որք ը հաճոյս ձայն արձակեն ոչ երեւին զուրկ 'ի լսելութիւն: (ոն և ոչ իսկ բազումք յանձայնից) քանզի ահա և ձկունք անձայն են, բայց լսեն: Բերանք նոյն և ծամելիք ոչ շարժին սուղիւ վերուստ 'ի վայր, այլ կողմնակի՝ յաջ կուսէ յահեակ, սակայն բազումք փոխան բերանոյ՝ ունին միայն զպատիճ, և կամ զխոյթոց, կամ զերկոսեանն իսկ: Տուրեառութիւն շնոյ նոյն ոչ է ը բերանն ը օրինակի այլ կենդանեաց, այլ ը քանի մի բերանաճիւ փոքրիկ ծակս, զոր ունին յերկուց կողմանց լանջաց

ջապ կամ թիկանց • և ոմանք 'ի գլուխն և կմ' 'ի ծայր տանն • որպիսի են բազումք յորդանց : Ընդ ծակս աշտոսիկ , որք առաւել կամ նոճաղ բացեալ լինին՝ մասնէ օգն 'ի ներքս ը բազմագիմի դատարկ երակս , և ծաւալի ը բոլոր մարմինն • և դարձեալ ընդ նոյն ծակսն ելանէ արտաքս : Աչք ամենեցուն նց անշարժ են և չունին արտեանունս 'ի ծածկոյթ • յոյր սակս աչք սոցա (մանաւանդ կատարեալ միջատաց) բնմ են • սակայն գտանին 'ի մէջ անթեւ միջատաց՝ մանաւանդ որդանց , որք գլխովին զուրկ են յաչաց :

Կաշմո-ի աչք ՌԶԱԳԱՅ : Չկայ ինչ առաւել հիանալոյ արժանի 'ի միջատս՝ քան զկազմութի աչաց նց : Երկու տեսակք աչաց գտանին 'ի միջատս • մին սկարդ , և մին բաղադրեալ : Արդունք և թրթուրք , սարդք և այլ բազում անթեւ միջատք ունին միայն զսկարդ աչս • իսկ թեւաւոր միջատք զբաղադրեալս • և ոմանք 'ի թեւաւորաց անտի զերկոսեան իսկ • որպիսի են մարախք , տեսակք ինչ թիթռանց , և բազում տեսակք ճանձից : Պարզ աչքն որք երևին իբրեւ զփայլուն կետորս , և են թոճով սակաւ • ք երկու , երեք , չորս , վեց , ութ ևն : Իսկ բաղադրեալ աչքն են երկու , բայց երկսքանչիւրն բաղադրել 'ի բազում աչաց կմբ բաց : Յերկոցունց կողմանց գլխոյ թեւաւոր միջատաց կան երկու բոլորչի մարմինք ինչ մեծ՝ որք դրաւ են զմեծ մասն գլխոյ նց • և են պէսպիսագոյն • յումանս սեաւ , կամ թուխ • յումանս մոխրագոյն , յայլս պղնձագոյն կամ սակեգոյն , կամ հրագոյն , և յումանս եռագոյն 'ի տիպ ծիածանի • ոմ և յայլ եմ գոյնս • և ոմանց 'ի թիթռանց փայլին աչք իբրեւ զլոյս փոսուրայի : Արդ այս երկու բոլորածն մարմինք են աչք նց • որք կազմեալ են ամենարոճեսաւ ճարտարութի 'ի ձեւ վանդակի կմ ուռկանի , որպէս երևի խոշորացոյց ասպակեօք • և իւրսքանչիւր մասնիկ այնք վանդակի կամ ուռկանի է մի մի աչք • այն երկու մեծ աչք՝ ոչ այլ ինչ են , բայց եթէ գումար կամ կուտակուի հազարաւոր ամենամանր աչաց : Քանզի խոշորացոյց ասպակեօք հայեցել յաչս թեւաւոր միջատաց՝ տեսաւ , զի մին յաչաց ճանձի բաղկանայր յութ հազար ամենամանրիկ աչաց • և մին յաչաց բզեղի յերեք հազար հարիւր և ութսուն և մի աչաց • ոմ և մին յաչաց թիթռան գոլով մեծագոյն քան զնոսին , յեօթն և տասն հազար և յերեքհարիւր քսան և հինգ աչաց • արդ կրկնասպասեալ զաշտոսիկ թիւս ը երկու աչացն

չացն զոր ունին , թի՛ւ աչաց բղկի լինի միանգամայն
վեցհազար երեքհարիւր վաթսուն և երկու . և թի՛ւ
աչաց ճանճի վեցասան հազար . և թի՛ւ աչաց թիթ
ռան՝ երեսուն և չորս հազար վեցհարիւր յիսուն . իմ
այսմ իմա և յայլ միջատ թեւաւորս յորս երեւի սքան
չեւահրաշ ճարտարութի արարչին : Ապաքէն առաւ
պելս հնարեալ էին երբեմն մարդիկ զարգոս ոմն հա
րիւրաչեան . սակայն առա ճշմարտեալ տեսանի ան
հաւատալին այն պատմութի բիւրապատիկ առաւե
լութի : Այս ամ հազարաւոր ամենամանրիկ աչք
ոսպնած և են արտաբուստ , և 'ի ներքուստ բրգա
ձև 'ի վեցանկիւնի հատուածս . ունին իւրաքանչիւրքն
ջիւս , և զայլն ամ , որ կարեւոր է առ տեսուի , բաց
յերկնց հիւթոց անտի , որք գտանին յաչս կատարե
լագոյն կենդանեաց . և յայն սակս տեսուի նոյ լինի
այլով օրինակաւ քան 'ի կատարել կենդանիս :
Այսոքիկ երկու բաղադրեալ աչք , պատին արտա
բուստ իբր 'ի բաղումս նուրբ թաղանթի՛ւ իւրիք .
թերեւս առ 'ի աղօտացուցանել փոքր մի զօսստկուի
լուսոյն , որ յայնչափ հազարաւոր աչս թափանցեալ ,
և անդրէն նովին պայծառութե ցոլացեալ՝ կարէր շա
ղուցանել զտեսութի նոյ : Եւ 'ի պատճառս այսր ար
տաքին թաղանթի՛ (որով պատեալ են բաղադրել աչք
միջատաց)՝ չերեւին այնպէս պայծառ և թափանցիկ
իբրեւ զպարզ աչս նոցա , որք երեւին փայլուն և թա
փանցիկ իբրեւ զաչս այլոց կենդանեաց . թէպէտև առ
յոյժ փոքրկուէ նոյ դժուարաւ նշմարին աչօք :
Ընդէ՛ր էք նոյս Այլ թէ ընդէ՛ր արդեօք արարչն ա
բարի՛ն շքաւ մենաբարի տունեալ իցէ նո՛ւնատ կենդա
նութի աչս : Նեաց զայսչափ բաղմունի աչաց , իսկ կա
տարեւագունիցն որպէս և մարդոյս միայն զերկուս .
զմէ՛ այնչափ արունեստ ճարտարութե 'ի վերայ աչաց
անարդ արարածոց , և 'ի վերայ կատարելոցն և գե
րագունին քան զաման մարդոյս՝ ոչ նոյնպէս : Արկին
պատճառս այսմ մարթ է մեզ յառաջ բերել . մի՛ զի
այն էր նոյ կարեւոր և վայելուչ , և ոչ մարդոյս , կիմ
այլոց կենդանեաց : Երկրորդ՝ զի արարչին անբաւ
կարողութի և արունեստից ճարտարութիւն 'ի զե
ղանիլն անդ յարարածս , 'ի ճնշին և 'ի տկար ստեղծ
ւածս առաւել մեծագոյնս արտափայլեացէ : Արդ
բաղմութի աչաց կարեւոր էր միջատաց , և ոչ մար
դոյս կիմ այլ կենդանեաց . քանզի աչք մարդոյ և այլ
կենդանեաց շարժական են , որով մի աչք շարժելով

Եւ իմ կողմն ձեռնհաս է տեսանել զիմ, վնյ մի աչք
 ընու զաւելի բազմութե աչաց : Իսկ միջատացն աչք
 զուրկ գոլով յայտ կատարելութե՝ պէտս ունեին
 բազում աչաց, առ ՚ի ընու զթերութի անշարժութե
 նց, և տեսանել յիմ կողմանց : Եւ քանզի այսր
 բազմութե անշարժ աչաց ՚ի տեսանել Եւ իմ կողմն,
 մարթ էր լինել կրկին օրինակաւ, կամ ցիրեցան ՚ի
 զնզն տեղիս գլխոյն. և կամ ամենեցուն ՚ի միասին
 դրաւելով զմեծ մասն գլխոյն, յայնսակս և արարիչն
 երկօքումրք օրինակօք ևս սաեղծ զաչս նց. այլ երկ-
 րորդիւն՝ որ է յաւէտ հրաշագոյն՝ ք զաչս կատարե-
 լագոյն միջատաց և թւաւորաց, որք պէտս ունին մե-
 ծագոյն սրատեսութե քան զանթւս, սակս արագատը-
 լաց շարժման իւրեանց : Եւ զի մի առատութի լու-
 սոյ մտեալ յաչս միացեալս ընդ իրերաց մնառեցեն
 նմա, ՚ի դէպ էր այնց լինել մանրագոյն յոյժ, որմ
 զի և շառաւիղք լուսոյ լն առաւել մանրութե նոցա
 նրբագոյնս, որով և ազօտագոյնս մոցեն ՚ի նս : Արդ՝
 քանզի լն չափու առաւել մանրութեն հարկաւ բազ-
 մագոյն լինի թիւն, վնկ և այնչափ հազարաւոր աչք
 գտանին ՚ի մի մեծագոյն բազադրել աչս միջատաց :
 Այս սաստիկ փոքրկուին աչաց նց բառնայ ևս զան-
 հեթեթ տեսիլ բազմութե աչաց. զոր յիրաւի արդեօք
 առաջի առնելն՝ էթէ իւրաքանչիւրքն յաչաց անտի
 այնքան մեծ լինելն՝ մինչև աչօք նշմարել նոցա. իսկ
 այժմ չերեւելով իւրաքանչիւր աչացն միառմի. այլ
 բովանդակութի նց միանդամայն՝ իբրև զերեւոյթ միոյ
 աչաց, չունի զտեսիլ անհեթեթ, այլ պարզ և գե-
 ղեցիկ : Սակայն և այնպէս ոչ հասանէ ՚ի գեղ աչաց
 մարդոյ և այլ կատարելագոյն կենդանեաց. որոց աչք
 պէսպէս շարժմամբք բբաց՝ ոչ միայն զվայելչութի մե-
 ծագոյն, այլև զկենդանութի և զզոհարթութի յան-
 ձին բերեն : Ահա այսպէս ոչ վայրասրար ետ արա-
 րիչն միջատաց զբազմութի աչաց. այլ զի այն էր նց
 յանկաւոր և վայելուչ. որմ և արարչին մեծապէս
 փառք : Քանզի սովին յայտ արար՝ թէ քանի՞ նորա
 նոր և անկարծելի օրինակաւ հնար է նմա զմի ինչ
 կաղմել. և թէ իւրումն անբաւ կարողութե, և ամե-
 նարուեստ ճարտարութեն այնչափ դիւրին է՝ առնել
 զևս դժուարին կարծեցեալսն ՚ի մէնջ, որչափ և ըզ-
 դիւրինան. ապա թէ ոչ՝ չէր ցուցեալ զմեծամեծ ա-
 րուեստս ճարտարութե իւրոյ ՚ի վր այնպիսի կեն-
 դանեաց՝ որք անհամար են բազմութե : Սովիմբք պատ-

էեաց և զանկատար բնութիւն միջատաց՝ հաւատա-
րեալ զնոսին այսպիսի կատարելագոյն կենդանեաց .
նորահրաշ իրօք ցուցեալ և զնո՞, գործս արժանիս իւ-
րումն խնայողութեն և սիրոյ : Յայսպիսի հիանալի
և ՚ի գծողարին իրաց երևելոց յարարածս , և մանա-
ւանդ ՚ի վր միջատաց սակս փոքրկութե իւրեանց ,
պարտ է մեզ ՚ի միտ առնուլ , թէ նաև գիւրին ե-
րևեալքն մեզ ՚ի գործս արարչին չեն իրօք այնպիսի ,
այլ այնպէս գծողարինք և ճարտարարուեստք , ուր
և գծողարին կարծեցեալքն . այլ քանզի չափազանց
փոքրկութին անըմբռնելի է ՚ի մերս երևակայուէ ,
նմին իրի և մեծագոյն գծողարութի և արուեստ ըմ-
բռնեմք ՚ի նոսին քան ՚ի մեծամեծս . բայց առաջի
մի , որ կարող է բաժանել զնիւթ ինչ ցորչափ մանր
մասունս իցէ բաժանելի . այնչափ գիւրին է ՚ի մա-
նունս ցուցանել զիւր բազմաստիկ արուեստս ճար-
տարութե , որչափ և ՚ի մեծագոյնսն :

Կապն-նիւն ընդ Ոչ նուազ սքանչելարուեստ կազ-
միջատաց՝ ընդ մեզ : մեալ են թեք միջատաց՝ մանաւանդ
թիթռանց քան զայն նոյն : Թեք միջատաց որք ՚ի սեռս
ինչ երկու են , և ՚ի սեռս ինչ չորս , կամ են թափան-
ցիկ ՚ի պարզ թաղանթէ . որպիսի են թեք ճանձից ,
մեղրուաց , մարախոյ , մթեխաց ևն . և կամ են փոշե-
լիցք և դիմահարք . որպիսի են թեք թիթռանց . որք
և քան զամ թեք միջատաց գեղեցիկ են , և գունա-
գոյն նկարուք զարդարեալ : Այս փոշի խոշորացոյց
ապակեօք հայեցեալ , երևի նորանշան ինչ : Մաս-
նիկք այսր փոշւոյ են փետրատեսակ թեփք այլ և այլ
ձևով և սքանչելի կարգաւ շարադասեալք մի ՚ի վր
միւսոյ՝ ընդ օրինակի թեփոց ձկանց : Ոմանք ՚ի փետրա-
տեսակ թեփոց աստի են բոլորչի , ոմանք եռանկիւ-
նի , ոմանք տափակաձև , և այլք գոգաւոր . և եղերք
այսոյ թեփոց՝ յոմանս են ուղիղ , և յայլս ստամբաձև .
և յողովակի ՚ի մի և ՚ի նոյն թեք թիթռան գտանին
այս ամայլեայլուի ձևոց , որոց իւրաքանչիւրն միով
կմ աւելի նրբաթեւ կանթիւ միեալ և հաստատեալ
կայ ՚ի թեքն անդ : Արդ ՚ի պէսպէս ձևոց և ՚ի սքան-
չելի դասաւորութե այսոցիկ բիւրաւոր և միլիօնա-
ւոր ամենամանրիկ թեփոց՝ յառաջ դան այն հիանա-
լի գունագոյն նկարք որ ՚ի թեք թիթռանց . վն եթէ
մերկացուցէ որ զթեք նոցա ՚ի փետրատեսակ թե-
փոց աստի , բառնին և գոյնքն և նկարք երևեալք
՚ի վերայ նոցա . և մնայ միայն թաղանթ ինչ թափան-
ցիկ

ցիկ լի ամենամանր ծակտեօք , յորս մխեալ կային
թեփքն :

Եւ էր սակս այս ամ. զմէ՛ այսօրան արուեստ ցուցա
նել արարչին 'ի զարդարել զցածուն և զմանր կենդա
նիս : Ա՛ջ վն՝ այլոյ իրիք , եթէ ոչ 'ի զո՛ւարճացուցա
նել զմարդիկ . զի որովհետեւ 'ի թիթռանց այլ օգուտ
ոչ կարէին մարդիկ ընենիլ , կամեցաւ արարիչն՝ զի
գեղով նց բերկրեացին : Ա՛ր անբաւ սիրոյ արարչին ,
որ զամենարուեստ ճարտարութի իւր ոչ միայն յօգուտ
մարդկան , այլև 'ի զո՛ւարճութե՛ն 'ի կիր արկ . որով
և յայտ արար թէ քանի՛ առաւել ունի զարդարել ըզ
մարդիկ , որոց վն զարդարեաց և զցածունս անգամ
յարարածոց . եթէ մէք միայն զնա կատարեալ սիրով
պաշտեսցուք : Արդարեւ 'ի մէջ այլ ամ կենդանեաց
կամեցաւ արարիչն 'ի ձեռն այսոցիկ միջատ կենդա
նեաց (ոչ ընկ զո՛ւարճութե՛ն աստի կենաց՝ այլև յու
սով անտի կենացն) . ցուցանել մեզ նորահրաշ փո
խակերպութե՛նց՝ (զոր չէ տեսանել յայլ կենդանիս)
զղղալի օրինակ մերոյ յարութե՛ն և նորոգութե՛ն՝ յայլ
վիճակ փառաւոր և երանելի կենաց :

Օրինակ տրուելու Արդ փոխակերպութե՛ն թեաւոր մի
պոսէ՛ն Ռիշափայ : ջատաց , և քանի մի անթելից , լինի
այսու օրինակաւ : Ամ թեաւոր միջատք 'ի ծնանիլն
անդ են որդունք կամ թրթուր անթել : Յետ ժամա
նակաց ինչ՝ ոմ թէ տաղակացեալ 'ի կենաց աստի՝ դա
դարին յուտելոյ , և պատրաստեն զինքեանս 'ի մահ .
բայց յայնպիսի մահ , յորմէ մարթ իցէ նց վերստին
յառնել : Ամին իրի՛ շինեն ինքեանց տապան զնոզակ
ինչ ամրաշէն ոստայնիւն իւրեանց , կամ թաղեն զան
ձինս 'ի հող շինեալ անդ յառաջագոյն դամբարան .
կամ այլով օրինակաւ քաջ պատեն զմարմին իւրեանց
տերեօք , կամ ոստայնիւն իւրեանց իբրև 'ի պատանս .
ոմ զի 'ի մահու անդ մի կորիցեն և ջնջեացին յօտար
կենդանեաց կամ 'ի խառնակութե՛ն օգոց : Զայն ու
րարեալ թմրին 'ի նմ , կամ ոմ թէ մեռանին . և կան
մնան այնպէս զժամանակ ինչ սուղ կամ յերկար , և
ունենք նաև զամն օղջոյն և աւելի ևս : Յայսմ մահա
հանգոյն թմրութե՛ն մերկանայ 'ի նոցանէ բոլոր մարթ
մարմնոյ իւրեանց , հանդերձ ոտիւքն և սկաւառա
կաւ գլխոյն , կորուսանեն և զաչս և զբերանն և զստա
մաքսն մեծ զոր ունէին . և մարմին նոցա որ երևի
յայնժամ կակուղ և գրեթէ լոյծ՝ մնայ պատեալ նոր
մաշկաւ , որ և այնպէս կակուղ է և թափանցիկ . իսկ
մար-

մարմինն թրթրոց սրտի և այլ կարծր և դեղնագոյն
մաշկաւ . յորում վիճակի սակս դեղնութեն՝ քրիսաւ
լիս կոչի առ լատինս՝ ի յունաց առեալ . իմ ոսկեղիկ .
իբր թէ ոսկեհարսն . իսկ այլ որդունք , որք միով
նուրբ և թափանցիկ մաշկաւ և եթ սրտին՝ կոչեցան
նիմփայք . իմ նորահարսն . իբր զի յայտ առաջին փո
խակերպութե՝ որ է միջին ինչ վիճակ լէ մէջ որդոյ
և թեաւոր միջատի՝ որդն առ սակաւ սակաւ յորինի
և զարդարի իբրև հարսն կերպանաւով ի թեաւոր
գեղեցիկ միջատ : Բայց մեք զերկաքանչիւրսն միով
անունամբ ոսկեղիկ կոչեսցուք : Յայտ առաջին փոխա
կերպութեն զոր ստանան որդունք և թրթուրք ի
մահահանգոյն վիճակի անդ կենաց իւրեանց՝ երևին
խոշորացուցիւ լէ թափանցիկ մաշկաւ նց կծկեալ ամ
անգամք թեաւոր միջատի , որք և առ սակաւ սակաւ
արտաշնչուի մեկտորդ հիւթոցն կարծրացեալ՝ սրբ
ղին յիրերաց . և այնպէս ստացեալ զձե թեաւոր մի
ջատի՝ ելանեն ի մաշկէ անտի որով սրտանալ կային ,
իբրև ի սրտանաց և ի խոզակէն կմ ի հողոյ կամ
յայլ արտաքին սրտենից իբրև ի գերեզմանէ՝ յայլ
նոր և ի զոճարձալի կեանս : Այն որ յառաջն էր
որդն ինչ կամ թրթուր լերկամարմին , անարգատե
սիլ , և յամբաշարժ , սոյնուհետև է կենդանի թեա
ւոր , գեղեցիկ փետրօք , կմ գեղեցկամորթ փայլուն
մարմնով վայելչացեալ . սպիտակ իբրև զձիւն , կամ
գունագոյն գեղեցիկ երանգօք զարդարեալ : Եւ որ
գետնաքարչ կենօք տառապէր , թողեալ զերկիր՝ լէ
երկինս թեապարէ . և քանզի փորձ է առաջին վտա
գին և անարգ կենացն զոր անցոց , վայելէ յայս նոր
և յերջանիկ կեանս բազում զոճարձութի :

Ահա զիարդ օքանչեւահրաշ երևի ի սմա ամենահար
կարողութի արարչին . որ զմի և զնոյն կենդանի յայ
լատեսակ կենդանութի գիտէ փոխել առանց տիրա
սկէս մեռանելոյ և փոփոխելոյ կենդանւոյն . յորում
ոչ նոճաղ մեծ երևի և ամենաքաղցր բարութի նր , որ
զանարդ որդն սողուն ի չքնաղ և ի թռչական կեն
դանի վերածել կամեցաւ : Եւ զինչ արդեօք սովին
կամք եղեն նմա ցուցանել մարդկան , որ զմոմ կեն
դանիս սակս մարդկան արար : Եթէ սկիտէին ի զարդ
աշխարհի և ի զոճարձութի մարդկան թեաւոր մի
ջատք , զինչ հարկ ի վր կայր լինել նց նախ որդն
ինչ անարգ : Թերևս խանդաղատեալ օյ ի վր տա
ռապաղին կենաց որդանց , կամեցաւ տալ նց վայել
լէլ

լեւ և յերջանիկ կեանս . այլ եթէ այդ էր սպառնառն ,
էր բնաւ եդ զնս նախ յառաջին վիճակ վշտագին կե-
նաց . զմէ և զայլ ամ որդունս և զսողունս ոչ հանե-
'ի վեր յայլ կեանս նորոգութե : Ասլա յայտ է թէ
սովին զգալի օրինակաւ կամեցաւ ծանուցանել մարդ-

կան , և հաստատել զնս 'ի հաւատոյ յարութե :
Զիւրդ խիստիւ Քանզի մարդս է գլուխ և թագա-

պալիւն միջապաց ըոր ամենայն կենդանեաց . և սա-
հասարակ զարուհի կայն կեանք նորա չեն համեմատ իւ-
մարդկան : րումն գերադանցուէ . այլ աշխատա-
լի և ցաւագին են գրեթէ քան զամ կենդանեաց :
Միթէ արարիչն բարի և ամենախնամ 'ի վր սրտ-
նականագունին 'ի գործս իւր սակաւ գութ և խնամ
ունիցի . եթէ զանարգ որդն յերջանիկ կեանս վերա-
ծել կամեցաւ . միթէ զմարդն սպառնական 'ի սակս
այսր վշտալից և անարգ կենացս միայն ստեղծ : Աս
իմ մարդոյն զմիտս 'ի մեջ ամ կենդանեաց , առ 'ի
զննել և խմանալ զայլ ամ արարածս , և ոակայն ոչ
եա նմա զայն ամ կատարելութիւն , զոր սլարգեւեաց
բազում կենդանեաց : Քանզի ոչ եա նմա թեւս թռչե-
լոյ . որով և 'ի բազում մեծամեծ զոճարձուէց զըր-
կեաց զնա . ոչ եա նմա մարմին գժոճարաժեւա և եր-
կարակեաց զօրէն փղի . ոչ զոյժ առիւծու , ոչ զարա-
գութի եղջերոճի , ոչ զսրատեսութի արծւոյ , և ոչ
զքաղցրաձայնութի թռչնոց : Աւ միթէ յայն սակս եա
նմա միտս առ 'ի տեսանել զանձն զուրկ 'ի ցանկալի
կատարելութեց աստի . և փոխանակ զոճարձանալոյ
լէ կատարելութիւն արարածոյ՝ տխրիլ վս զուրկ լի-
նելոյ 'ի նոցանէ . քաւ լիցի . զի եթէ ամ եա մարդոյ
զմիտս , որ գեր 'ի վերոյ է քան զամ նիւթական կա-
տարելութիւն , էր վս կամեցեալ իցէ զրկել զնա յայլ
ստորին կատարելութեց : Ասլա զինչ աստի մարթ
իցէ մեզ իմաստասիրել . ահա զայն և եթ , թէ ամ եա
մեզ զիմացական միտս որ ունի իւր սկիզբն իմացական
զհոգի . և այսր իմացական անասական և անմահ հոգ-
ւոյս՝ չէ ինչ համեմատ և վայելչական մարմինն մահ-
կանացու . այսր արագաշարժ և ամենայած մտացս ,
բանա է մարմինն ծանր . և միթէ ամ յոչինչ սկտս
համարի զգերագոյն սլարգեն իւր զմիտս , որով արար
զմեզ յիւրն նմանութի , զի զայն լէ այսպիսի մարմին
կապեաց : Քաւ լիցի : Աճ ամենագէտ իմաստութի
և ամենառատ բարութի , որ զամ գործս իւր կատա-
րեալ արար . և զանեզր բարութի իւր 'ի փանաքի
կեն

կենդանիս անդամ եցոյց, ոչ կարէ 'ի մարդն նուազագոյն երեւցուցանել զիւրն բարութի. և անկատար ստեղծանել զկատարեալն 'ի ստեղծուածս իւր: Հոգին անմահ է, և էր վն մարմինն իցէ մահկանացու. եթէ հոգին առանց մարմնոյ ունէր կեալ 'ի յաւիտեան, էր վն ստեղծ զնա արարիչն 'ի մարմնի. էր վն տալաւորեաց 'ի նա սէր մեծ առ մարմին իւր. և կամ ըէր տաղնապի հոգին ընդ վնաս մարմնոյն, և զկամի մեկնիլ 'ի նմանէ, եթէ առանց նր ունէր յաւիտեան երջանիկ լինել. ապա յայտ է՝ թէ հոգին սկստ ունի մարմնոյ, և առանց նր ինքնին միայնակ չկարէ կատարեալ երջանիկ լինել: Ապա ուրեմն՝ եթէ հոգին անմահ մնայ 'ի մեռանել մարմնոյս, ունի նա երբեմն զգենուլ և զմարմին անմահ համեմատ ինքեան և իւրոց կատարելութեց. զմարմին թեթեւ, օգտաւաց, զօրաւոր, հրաշագեղ, և անցաւ. զմարմին ամ'նեղքին և արտաքին զգայութիւն կատարեալ. և այս այժմու կեանքս՝ նման է առաջին երկրաբարշ և վշտալից կենաց որդանն, որ նայապէս ունի նորոգիլ յայլ երջանիկ վիճակ կենաց՝ լն սկսմանի երջանկութեն՝ որում ըուենակ է հոգին. և սակս այսորիկ այժմու մեռանիլս է միայն սակս փոխակերպելոյ մարմնոյս յայլ անասական և սքանչելահրաշ կատարելութի. և յառնելոյ յայլ երջանիկ և յանմահական կեանս: Եւ անմարթ է մեզ երկուճանալ ինչ 'ի վն կարողութե, և ոչ 'ի վն այսր կամաց ամենաբարի արարչին. քան զի զայն ցուցանէ նա մեզ օրնօրէ փոխակերպելով զանարգ որդունս 'ի չքնաղ և 'ի թեւաւոր կենդանիս: Ահա այսու օրինակաւ կարէ մարդս նաեւ առանց լուսոյ հաւատոց 'ի փոխակերպուէ միջատ կենդանեացն գուշակել զիւրն փոխակերպութի 'ի ձեռն յարութե մարմնոյ. և որ զլոյս հաւատոց ունի՝ հաստատիլ սովին իբրեւ զգալի օրինակաւ 'ի հաւատս յարութեան:

Այսմ սքանչելի փոխակերպութեան 'ի թեւաւոր կենդանի ոչ եթէ միայն ցամաքային որդունք ներքոյ անկեալ են, այլ և բազումք 'ի ջրայնոց. որով և ոչ զձե մարմնոյն եթէ այլ և զտեսակ կենաց իւրեանց փոխեն լն ամենայնի. որպիսի են մթեխք, մթղուկք, տեսակք ինչ ճանճի, և բզեզի, և թիթռան: Արով և առաւել ևս ցուցանի տարօրինակ եղանակ հանդերձեալ կենաց մերոց յայժմու կենացս:

Միջապա, որք ոչ կան և տեսակք ինչ միջատաց որք ոչ
 լապտերային ինչ փոխակերպուն յայլաձև կենդանի. այլ
 խափեցան : միայն 'ի մերկանալ նոցա զառաջին
 մորթ մարմնոյն ստանան և թևս թռչելոյ, որպիսի
 են մարախ, ճռիչկ : Այլ տեսակք ինչ միջատաց փո
 խեն միայն զմորթ մարմնոյն, այլ ոչ թևաւորին. այս
 պիսի են սարգք, և այլք ոչ սակաւ : Հուսկ ուրեմն
 գտանին և բազում տեսակք միջատաց, որք ոչ կրեն
 զփոխակերպութի ինչ, և ոչ փոխեն զմորթ մարմնոյն.
 զորօրինակ են, ոջիւք, և այլ նոցին նմանք. և սք ոչ
 ծնանին որդն, այլ անմիջապէս այնպիսի միջատ, որ
 պիսի և ենն. քանզի ոչ թոճին կատարեալք քան զոր
 գունս :

Միջապա որ յոր՝ Սակայն առաւել զարմանալի է փո
 լայնի մօրն սկանի խակերպութի ճանճի իրիք, որ յաճախ
 ինչապէս : գտանի 'ի վր երկվարաց, և ծծէ զա
 ղինն նոց : Այս ճանճ լեզւմ կարգի փոխակերպութե
 այլ միջատաց, (որք զկնի ծնանելոյ որդն՝ ապա փո
 խակերպին 'ի միջատ թևաւոր,) չե ևս ծնեալ՝ սկսա
 նի փոխակերպիլ յորդանէ 'ի ճանճ յորովայնի անդ
 մօրն. և մինչդեռ զառաջին փոխակերպութի յորդա
 նէ 'ի յոսկեղիկ՝ զգենու, փակեալ գոլով 'ի մէջ մոր
 թոյ որդանն իբրեւ 'ի պատեանս՝ ծնանի. և այնպէս
 մորթն՝ զոր ունէր մինչդեռ որդն էր, երեւի յայնժամ
 իբրեւ ձու, յորում փակեալ կայ : Այլ որ ևս զար
 մանալին է, այս սուտ ձու ծնանի լը չափու մօրն. վնյ և
 ճանճս այս՝ (լեզւմ կարգի ամ կենդանեաց զոր դի
 տեմք.) ոչ ևս աճի զկնի ծնանելոյն. քանզի ծնանի
 հաւասար մեծութե մօրն : Յետ սակաւուց՝ իբրեւ կա
 տարեալ ձեանայ ծնեալ ոսկեղիկն 'ի ճանճ՝ ելանէ
 'ի մորթոյ անտի որդանն իբրեւ 'ի ձուոյ՝ հաւասար
 մեծութե ճանճից իւրոյ տեսակին : Այլ քանզի չեք
 եղանակ ինչ ծննդեան և կենաց որ միոյ տեսակի և
 եթ իցէ սեփական, թոճի թէ և սորայս եղանակ ծնն
 դեան և փոխակերպութեն չե ամս միայնոյ յատուկ
 այլ և այլոց ոմանց :

Բազմօրինակ սէ - թևաւոր միջատքն զկնի փոխակեր
 քան Ռիշապապ : տեղոյ յորդանէ 'ի թևաւոր միջատ
 լինին թունակ առ ծնունդ. և ծնանին ոչ զթևաւոր
 միջատս, այլ զորդունս, որք յետ ժամանակաց փոխա
 կերպին և լինին նման ինքեանց : Ըստ նմին օրինակի
 և այլ ամ անթև միջատք որք կրեն զփոխակերպութի,
 միայն զկնի փոխակերպութե իւրեանց ծնանին, և այն
 զոր

զորդուհա իւրեանց տեսակի : Իսկ որք ոչ կրեն ըզ-
 փոխակերպութի , եթէ որդուհա իցեն , և թէ կա-
 տարեալ միջատք՝ ծնանին անբնական յիրերաց 'ի
 նմանութի ծնողին : Ահա քեզ տարօրինակ սերունդ-
 միջատաց , զոր չէ տեսանել յայլ կենդանիս • սակայն
 և ոչ այս կրկին տարբերութի սերնդեաննց ունի կարգ
 միօրինակ և հաստատուն • ոմ է տեսանել յայլ սեռս
 կատարելագոյն կենդանեաց • քանզի բազում օրինա-
 կաւ մարթ է անկատարից յառաջագայիլ : Արդ յայլ
 կենդանիս սեռ ինչ կենդանեաց միշտ կենդանածին
 է , և սեռ ինչ ձուածին • 'ի միջատս՝ տեսակք ինչ ձու-
 ծին են , և տեսակք ինչ կենդանածին • և որ ևս զար-
 մանալին է , ոմանք 'ի նոցանէ՝ երբեմն կենդանի որ-
 դուհա ծնանին , և երբեմն միայն ձուս անկենդանս •
 իբր զի ձագք նց երբեմն չե ևս ծնեալ՝ կենդանա-
 նան և ելանեն 'ի ձուոց իւրեանց մինչդեռ յորովայ-
 նի մարց են • որպէս դիտի միջատաց ինչ յամառան
 'ի ջերմին աւուրս • որք և յամառան կենդանածին են ,
 և 'ի ձմեռան ձուածին : Յայլ կենդանիս՝ էգն պէտս
 ունի արուի առ ծնունդ • 'ի միջատս ոմանք արուէգ
 են • որք եթէ փոփոխակի յիրերաց բեղմնաւորին , և
 թէ ինքնին առանձին ծնանին • և այն ոչ միայն բե-
 րելով ձուս , այլ և կենդանի ձագս • որովոյն են ո-
 ջիւք բուսոց • որոց անհամար են տեսակք և թիւ
 բազմութի • ևս և այլ բազում մանր ջրային և ցամա-
 քային միջատք : Այլ ամ կենդանիք կմ արու են և
 կամ էգ • և չիք 'ի նս չէղոք , եթէ ոչ 'ի խառնածինս
 որք ծնեալք են յարուէ և յիգէ այլ և այլ տեսակի :
 'Ի միջատս դտանին որք բնապէս ը մեծի մասին չե-
 զոք են : Այսպիսի են այն միջատք , որք միաբանա-
 կան կեանս վարեն • իմեղուք , պիծակք , և մրջիւնք •
 յորոց միջի սակաւ արուք , և սակաւագոյն էգք գառ-
 նին : 'Ի մէջ այլ կենդանեաց արուն և էգն նման են
 իրերաց • 'ի միջատս կան ոմանք որոց արուն թեւաւոր
 է , և էգն անթեւ • զորօրինակ է տեսանել 'ի փոսուրայն ,
 'ի տեսակս ինչ գիշերային թիթռանց • և առաւել ևս
 'ի մթղուկս • յորս գտանին նաեւ յարուէոց և յիգաց
 նոյն տեսակի ոմանք թեւաւոր , և ոմանք անթեւ • թող
 զայլ աննմանութի և զխոքրկութի՝ զոր է տեսանել
 յարուս ինչ միջատաց քան զիգաց նց : Թողում ա-
 սել և զայլ և այլ եղանակ բեղմնաւորութե միջատաց
 և ծննդեան , զոր չէ տեսանել յայլ կենդանիս :

Խնամ՝ ՌԶԱՔԱՅ Այլ ո՛ր կարէ թո՛ւել զայլ և այլ հիւ
 'ի վերայ յո՛ւրի նալի գործս խնամոյ, զոր ցուցանեն
 իւրեանց : 'ի վր' ձո՛ւոյ կամ ձագուց իւրեանց :
 Միջառքն առհասարակ սակաւակեաց են, և բազ-
 մածին . և լը մեծի մասին ձո՛ւածին : Այս երեքին
 հանգամանք ոչ թողացուցանեննց յերկար խնամ տա-
 նիլ ձո՛ւոյ իւրեանց, թո՛ղ զի և ոչ իսկ կարեն տա-
 ծել զձուս իւրեանց զօրէն թռչնոց, զուրկ գոլով 'ի
 ջերմութե, որ խնդրի առ այն . նա զի և բազումք զկնի
 բերեալոյ զձուս փութով մեռանին : Ասա պարտ էր
 խնամոյնց լինել յառաջապահեմ ձագուց, և այն-
 պէս զյառաջատեսութե և զնախախնամութե զցոյցս
 յանդիման առնել . որ մեծագունի հիացման է ար-
 ժանի, քան զխնամս բազում այլ կենդանեաց, որք 'ի
 վր' ծննդոց իւրեանց ոչ աւելի և այլազոյ խնամս է-
 րեցուցանեն, քան զոր ունին 'ի վերայ կենաց իւր-
 եանց : Արդ՝ զորօրինակ նորասրանչ իմն օրինակաւ
 երևի 'ի միջատս այ իմաստութին և կարողութին,
 նոյնօրինակ և նր' նախախնամող տեսութին, որ իւ-
 րաքանչիւր միջատաց ուսոյց յայնպիսի տեղիս զետե-
 ղել զձուս իւրեանց, ուր ոչ միայն ձուքն սրատուա-
 րեսցին, այլ և ձագքն կենդանացեալ՝ լը պատասպա-
 րութեն և զկերակուր իւրեանց գացեն : Եւ քանզի
 ձուք բազմաց 'ի նոցանէ բացօդեայ մնան, որով և
 ներքոյ անկեալ են բազում փոանգաց, նմին իրի և
 արարիչն եւս 'նց ամբութի բազում, որք տօկան ան-
 հնարին ցրտոյ և սաստիկ ջերմութե առանց ապակա-
 նելոյ . մինչև բազում ձո՛ւոյ ոչ 'ի սառն, և ոչ յեռա-
 ցեալ ջուր, կմ 'ի ստամոքսի թռչնոց ապականիլ :
 Յորպիսի փեղիս Եւ արդ քչի իւրաքանչիւր տեսակ ք-
 րենն Բնաւոր Ռ միջատաց ցորչափ էին որդն՝ յայլ և այլ
 ջաքս զխոսն : տեղիս և 'ի մարմինս սնանէին, վնկ
 և 'ի տեղիսն կամ 'ի մարմինս անդ սերմանեն զձուս
 իւրեանց : Միջառքն՝ որք 'ի գոյանալն անդ որդն
 կային 'ի մէջ հողոյ՝ արկանեն դարձեալ զձուս իւր-
 եանց 'ի մէջ հողոյ . և որք կային 'ի մէջ ջրոյ՝ արկա-
 նեն զձուս իւրեանց յերեսս ջուրց . որպիսի են մըժ-
 զուկք և մժեղք, և տեսակք ինչ բզեզի, և ճանճից,
 ևս և թիթաանց յորոց ելեալ որդուներն՝ մտանեն 'ի
 մէջ ջրոյն, և անդ կեան մինչև 'ի ժամանակ փոխա-
 կերպութեն . և տալա ելեալ 'ի վեր յերեսս ջուրց,
 և կամ 'ի ցամաք՝ անդ փոխակերպին : Թիթաուներ
 և այլ բազում միջատք զետեղեն զձուս իւրեանց 'ի
 վր'

վր բուսոց՝ մածուցանելով զնս՝ ի վր տերևոց մա-
 ծուցիկ հիւթով զոր ունին . և բաղումք ոլորեն և
 զմի մասն տերևոյն ի վր ձուռոցն ի ծածկոյթ նոցին՝
 մածուցանելով զեղերս ոլորեալ տերևոյն ը այնմ՝
 յորոց վր զձուսն զետեղեալ իցեն : Եւ իւրաքանչիւր
 տեսակ թիթեանց և այլ միջատաց ընտրէ ձուռոց իւ-
 րոց զայն տեսակ տերևոյն , որ քաջայարմար և ախոր-
 ժեղի լինելոց է որդանց՝ որք ի ձուռոց անտի ծնա-
 նելոց իցեն . և վսի ոչ դասնի տեսակ ինչ տերևոց ծա-
 ուոց կամ բանջարաց , որ ոչ սնուցէ զտեսակ ինչ մի-
 ջատաց : Բաղումք ի միջատաց ևս ոչ միայն ընտրեն
 զայլ և այլ տեսակս բուսոց , այլ նաև զայլ և այլ մա-
 սուսնս միոյ բուսոյն . իբր զի՝ մին ընտրէ զտերևս ծա-
 ուոյն . միւսն զծաղիկս նր . այլ միւսն զպտուղն . ոմն
 զկեղև ծառոյն , ոմն զփայտ նր , և միւսն զարմատ նր
 ծակելով իւրաքանչիւրոցն սլաքանման փորչաւն զոր
 ունին ի փորի իւրեանց՝ ոմն զփայտն , ոմն զկեղևն ,
 և ոմն զպտուղն . և ոմն նաև զտերևն . քանզի տե-
 սակք ինչ միջատաց փոխան մածուցանելոյ զձուս ի
 վր տերևոց՝ ծակեալ զտերևսն դնեն զայնս ի մէջ
 նց . յորոց ծնեալ որդուներն բնակին և կեան ի մէջ
 տերևոյն . (ոմն ասացաք ի ճառելն զորդանց) : Այլ
 միջատք դնեն զձուս իւրեանց յայլ և այլ անկարծե-
 լի մարմինս : Բզէշք դնեն զնս իբր ի բաղումս ի
 քակորի և յաղբի , զի անդ ջերմացեալ կենդանաս-
 ցին որդուներն և սնանկցին : Ջքակորն կաղմէ սեաւ
 բղեղն դնաակաձև , և ոչ թողու զայն յիւրոց խնա-
 մոց , այլ յածեցուցանէ ը իւր , և թաղէ զայն յաւա-
 զի . առ ի ծածկել յօտար կենդանեաց : Դնեն բղեղք
 զձուս իւրեանց և ի դէշ մկանց , խլրդան , գորտի ,
 մողեսի և թռչնոց իսկ . և թաղեն զդէշն ի մէջ հո-
 ղոյ : Բզէշք օգնեն միմեանց ի թաւալել և ի թա-
 ղել զքակորն և զդէշն յորում փակել կան ձուք միոյն ,
 զնոյն փոյթ ցուցանելով ի վր ձուռոց իրերաց , զոր
 ինչ և ի վր ձուռոց իւրեանց . զոր ի սակաւ կենդա-
 նիս է տեսանել :

Տեսակք ինչ ճանճից դնեն զձուս իւրեանց ի սլան-
 րի , որոց կենդանացել ի հնանալն և ջերմանալ սլան-
 րին՝ որդնահար առնեն զպանիրն : Այլ տեսակք ճան-
 ճից արկանեն զձուս իւրեանց ի մէջ մսոյ . և գիշոյ
 և ի ջերմանալն մսոյ (որով և հոտի)՝ կենդանանան
 ձուքն , և որդնահար լինի միսն . այլ եթէ միսն ըզ-
 դուշուք սլահեսցի ի ճանճից՝ ոչ լինի որդնահար :

Ըստ սմին օրինակի արկանեն այլք զձուս իւրեանց
յայլե այլ ուտելի իրս, ևս և յեփեալ կերակուրս .
և նմին իրի յալեր և 'ի հացի, 'ի ցորենեւոջ և յայլ
ամ արմտիս և յունդս գտանին որդուհիք, մանաւանդ
յորժամ ջերմանան, որով և ձուքն կենդանանան . և
չէ ինչ զարմանք . քանզի միջատք առ հասարակ բազ-
մածին են յոյժ, և հարիւրաւոր կամ հազարաւոր
ձուս բերեն . վնջ քանի մի թիթռուհիք կմ' ճանճք բա-
ւական են որդնահար առնել զբիւրաւոր հաստս ար-
մտեաց կմ' ընդոց կմ' այլ պտղոց : Այս ամ միջատք
արկանեն զձուս իւրեանց յանկենդան իրս . բայց կան
և միջատք, որք համարձակեալ արկանեն զձուս իւր-
եանց 'ի մէջ մարմնոյ կենդանեաց, նաև մեծագոյն
միջատաց : Քանզի մին 'ի ճանճից դնէ զձուս իւր 'ի
թիկունս եղանց . մին 'ի ցռուկ ոչխարաց, և այլ միւսն
յորկորն ձիոց և եղջերոճաց, որով վշտանան առ ժա-
մանակ մի անասունքս այսոքիկ 'ի կենդանանալ ձը-
ւոցն, և յեւալ որդանց 'ի նս : Այլ միջատ մի ար-
կանէ զձուս իւր 'ի ներքոյ թեփոց ձկան . և մին նաև
'ի մէջ մորթոյ թրթրոյ . և այլք յայլ մարմինս կեն-
դանեաց . կամ 'ի գէշս նց . ոտ զի ջերմութի մարմ-
նոց նոցա կենդանասցին . և անդ գէթ առ վայր մի
սնունդ գտցեն . մինչև փոքր մի աճեցեալ՝ մարթաս-
ցին այլուր խնդրել զկերակուր իւրեանց . և կամ
մինչև հասցէ նց ժամանակ փոխակերպութե . որ և
բազմաց վաղ 'ի վր հասանէ : Ահա այսու օրինակաւ
սերմանեալ թեւաւոր միջատաց զձուս իւրեանց ընդ
ամ մարմինս և 'ի տեղիս՝ ընուն որդուհիքն ծնեալք 'ի
նոցանէ զամենայն երեսս երկրի :

Առանձինն խնամք Այս ամենայն միջատք ոչ ինչ աւելի
ամանց Տիջապառ 'ի խնամս ցուցանեն 'ի վր ձագուց իւր-
վերայ յոճոց և եանց քան թէ դնել զձուսն յայնպի
յագոց : սի տեղիս՝ ուր մարթասցին կենդա-
նանալ, և 'ի կենդանանալն գտանել զկերակուր իւր-
եանց . սակայն այլք ը օրինակի կատարելագոյն կեն-
դանեաց մեծագոյն գութ ցուցանեն ունիլ 'ի վր նց,
և անձամբ հոգան նց զկերակուր : Տեսակք ինչ թիթ-
ռանց փեռեն զաղոճամաղ իւրեանց, և նովին կազ-
մեն բոյն ինչ կակուղ և ջերմին վն ձոճոց : Տեսակք
ինչ պիծակաց կազմեն ձոճոց իւրեանց բոյն ինչ ար-
ոճեստաշէն և ամրագործ 'ի կաւոյ և 'ի տղմոյ 'ի վր
որմոց, և կալեալ սարքս և ճանճս՝ ընուն զնս 'ի բոյն
անդր . ոտ զի 'ի կենդանանալ ձոճոցն լինիցին նց 'ի

կերակուր . և այն կերակուր բաւէ նոյն մինչև 'ի ժամանակ փոխակերպութե իւրեանց 'ի պիծակ . յոր իբրև փոխակերպին՝ ծակեալ զբոյն իւրեանց թռանին արտաքս : Զամին նման բոյն հանդերձ կերակրովն 'ի նմա , կազմեն և տեսակք ինչ մենակեաց մեղոնաց 'ի վր որմոց , կմ 'ի մէջ հողոյ , և 'ի մէջ ծառոց : Սարգք կազմեն ձոնոց իւրեանց պարկ 'ի խիտ ոստայնէ . և կերակրեն զձագս իւրեանց , որսալով նոցա զճանճս . և տեսակ մի թափառական և երկայնոտն սարգի ըղպարկն իւր ձոնալից հանապաղ լիւր յածեցուցանէ , և զնորածին ձագս իւր 'ի վերայ թիկանց իւրոց բարձեալ տանի . զորս և ամ ջանիւ պաշտպանեն սարգք մինչև ցմառ : Այլ թէ որքան խնամա ունին մեղուք և մրջիւնք և միաբանակեաց պիծակք 'ի վր ձագուց , զայն առաջի արասցուք 'ի խօսիլն զնոցանէ առանձինն :

Ճարտարութի Դժապաց : Այլ ո՞ր կարէ ընդ դրով արկաւ նել և զբազմօրինակ հիանալի գործս ճարտարութե միջատաց , զոր ցուցանեն 'ի սրահել զինքեանս 'ի թըշնամեաց , և յորսալ զկերակուր իւրեանց , և 'ի կազմել ոմանց զբոյն վն ինքեանց և ձագուց իւրեանց : Քանի՞ ճարտարարոճեստ գործեալ են ոստայնանկ վարմք սարգից , և որոգայթագիր ականատն մրջնառիւծու , գետնափոր բոյնն մրջմանց , և ամենարոճեստ բժիճք մեղոնաց և պիծակաց , քանի՞ հիանալի կարգ ոչ երևի 'ի գործս նոյն : Եւ քանի՞ ևս ամբողջ գործք միջատաց տակաւին անյայտ են մեղ կամ առ յոյժ փոքրկութե նոյն , և կամ առ անմտագրութե մերոյ , և անփոյթ առնելոյ զնոքօք իբրև զցածուն և զանօգուտ կենդանեաց : Սակայն սքանչելի գործք ճարտարութե երևեալ յոմանս 'ի միջատաց , ոմ և օգուտն ոչ սակաւ , զոր 'ի նոցանէ ստանամք , քաջ ցուցանեն , թէ և այլքն չեն առանց ճարտարութե և օգտի , եթէ միայն մարդիկ փութաջան լիցին զգործս նոյն երկայնմտութիւն քննել , և զօգուտն որ 'ի նոցանէ՝ հետադօտել :

Սեպ Բնաւոր Դ թեալոր միջատք լի հանրասկս յերկաջապաց և ճանճք : մեծագոյն սեռս բաժանին լի տարբերութե թեոց նոյն և ձևոյ մարմնոյն . քն 'ի ճանճս , 'ի բլեղս , և 'ի թիթռունս : Անոնամք ճանճի իմանամք ատո զնմա՝ ճանճաձև և զերկաթե միջատս . ոմի են նաև մեղուք և մթեղք , թեալոր մարախք , և ճպռոնք ևն : Այս սեռ միջատաց ունի լերկ թևս . տեսակք ինչ

ինչ նոցա քառաթիւ են , և այլք երկաթիւ . թեք սոցա
սպիտակ են և թափանցիկ . այլ սակաւուց 'ի նոցանէ
սպիտակ , թէպէտև նոյնպէս թափանցիկ յաւէտ կամ
նոճաղ : Չև մարմնոյ նոց է փոքր մի երկայնածև . և
ունին ամենեքեան զսրտիճ բաց 'ի սակաւուց , և այլք
զբերան . և ամանք զբերան և զսրտիճ միայնգամայն
լն օրինակի փղի . և յայն սակս լն մեծի մասին միայն
հիւթովք բուսոց և մարմնոց կենդանեաց կեան , և
սակաւք ուտեն ինչ : Ամանք ունին և զխայթոց 'ի մէջ
նրաւմի որպէս մեծեղք . որք այնու ծակեալ զմարմին
կենդանուոյ ծծեն զարիւն նր . այլք ունին զխայթոց
'ի յետոյն . ուղ մեղուք և սկիծակք . առ 'ի մարտնչիւ
այնու լն թշնամեաց . և ամանք զփորիչ ինչ 'ի փորի ,
որով փորեն զփայտ կամ զպտուղս և կամ զտերևս
առ 'ի արկանել 'ի ներքս զձուս իւրեանց :

Բազումք 'ի ճանճից գեղեցիկ են յոյժ կանաչափայլ ,
կարմրափայլ , ոսկեփայլ , խայտաբղէտ են . բայց հա
սարակ ճանճք թխադոյն են : 'ի սեռէ աստի ճան
ճից են և թեւաւոր փոսուրայք , որք զլոյս ցայտեն
'ի զիշերի : Այն և տեսակք ինչ ճանճից , որք լուղին
յերեսս ջուրց , ուր և արկանեն զձուս իւրեանց : 'ի
ոց սակի են և մեծիւք , որք լն մեծի մասին արկանեն
զձուս իւրեանց 'ի լիճս և 'ի ճահիճս , կաթեցուցել
նախ 'ի վր ջրոյն զհիւթ ինչ իւղային և մածուցիկ ,
և 'ի վր նր զձուս . ուղ զի թեթեւութեւն այնք հիւթոյն
կացցեն յերեսս ջրոյն . առ 'ի կենդանանալ ջերմու
թեամբ արեգականն : Արդ իբրև կենդանացեալ որ
դանցն ելանեն 'ի ձուճոց . որոց ձեն նման է մկան . մտա
նեն 'ի մէջ ջրոյն , և անդ կեան մինչև 'ի ժամանակ փո
խակերպութեն յոսկեղիկ : Եւ յայնժամ մերկացեալ
զմորթ և զանգամս որդանն . ստանան զգլուխ մեծաւ
գոյն , և զտուտ թաւահեր , իւղային մածուցիկ հիւ
թով պատեալ . և ելեալ 'ի վեր յերեսս ջուրց մնան
անդ գլխիւն , և տուտ նոց թաւահեր և իւղապատ
յերեսս ջրոյն , որ և թեթեւութեւն հերացն և իւղային
հիւթոց պահէ զմարմինն 'ի վր ջրոյն : Անդ լն ծակ
ստանն որ կայ միշտ արտաքոյ ջրոյն . շնչեն զօգն , լեալ
այնուհետև երկակենցաղ . և ոչ կան իսպառ թմրեալ
յայտ առաջին փոխակերպութեն լն այլ միջատաց ,
այլ լուղին յերեսս ջրոյն , և երբմն հանեն և զգլուխն
արտաքոյ ջրոյն : Չինի սակաւուց մերկանան և ըղ
մորթ ոսկեղիկի հանդերձ ստամբն , և ահա ելանէ
'ի մորթոյ անտի արտաքս մեծղն թեւաւոր և թեթև ,

որ թողեալ խաղառ զջուրս կեայ յօգս : Այս սեռս
ճանճածե միջատաց լը մեծի մասին մանր է քան զեր-
կու մնացեալ սեռս միջատաց . և յայն սակս առաւել
յոքնատեսակ և բազմութիւն է քան զերկոսին սեռս
նց միանգամայն . քղի վն փոքրկուէն նց՝ և կարի իմն
բազմութին գոյզն վնաս հասուցանէ Յի :

Բռնի : Բռնիք են սեռ ինչ կարծրամորթ և քառա-
թե միջատաց : Թեք նոցա ոչ երեւին , բայց եթէ 'ի
թռչիւն . քանզի ծածկեալ կայ մին 'ի ներքոյ միւսոյն .
և արտաքին թեքն գոլով կարծր և գիմահար և 'ի
գոյն մարմնոյն , և ոչ յերկարագոյն քան զմարմնն ,
ոչ երեւին թէ թեք իցեն : Եւ արդարեւ չեն նոքա
տիրապէս թեք , այլ իբրու սլատեանք և ծածկոյթ
թեւոցն որ 'ի ներքոյնց . որոց և գոլով կակուղ՝ լերկ
և գիւրամիաս՝ ետ նոցա արարիչն զայնալիսի ամուր
սլահպանակս . որով սլահպանին անմիաս , և ոչ տամ
կանան 'ի գիւլերային ցօղոյ , սպա թէ ոչ ծանրացեալ
թեթեւ և փոքր թեւոցնց՝ ոչ կարեն բառնալ զկարծ-
րամորթ և զծանր մարմին իւրեանց : Սակայն և այն
պէս այն կարծր սլահպանակք թեւոցն՝ առնեն և ըզ-
գործ թեւոց , զի առանց նց չեն բաւական թեքն 'ի
վեր տմբառնալ զբռնի : Ծածկեն նք և զթիկունս
բռնի ամուր ծածկութիւն իբր զսահիւն . առանց որոյ
թիկունք նորա մնային անպատասխար : Քանզի բոլոր
մարմին բռնից և գլուխքն իսկ սլատեալ է կարծր
մորթով ըստ նմանութե խեցեմորթից ծովու . որոյ
նմանին և լը ձեւոյ մարմնոյն , գոլով ոմանց վահանա-
ձե , և այլոց բոլորաձե . և գլուխն նց փոքրիկ յոյժ .
զոր և կարեն ըստ հաճոյս 'ի ներքս 'ի մարմին իւր-
եանց ամփոփել , մինչև հաղիւն երեւիլ բերանոյ նց :
Աւնին 'ի գլուխն ըստ այլ միջատաց՝ եղջիւրիկս կու-
կուղս , այլ ծայրք նց ստուճարք են և գնտակաձե , կմ
փնջանման բաժանեալ 'ի քանի մի նրբագոյն եղջիւ-
րիկս կմ թեւս . իսկ տեսակի իրիք եղջիւրքն են բազ-
մաստեղն լը եղջերունց : Մորթ մարմնոյ բռնից ո-
ղորկ է՝ փայլուն և գեղեցիկ քան զայլ նմ միջատաց :
Հասարակ բռնիք են սեռս փայլուն . այլք կանաչա-
փայլ , ոմանք ոսկեփայլ , կարմրերանգ , մանուշակա-
գոյն , կապտագոյն , և կմ խառն յերկուց և 'ի բնմ
գունոյ . որք առ հասարակ 'ի ըոյս արեգականն փայ-
լին զօրէն ոսկւոյ և արծաթոյ և սլատուական քա-
րանց , բայց 'ի սակաւուց , որոց մորթն չէ այնչափ
ողորկ :

Ինքնաւոյս Բզէզ : Գտանին տեսակք ինչ բզէզաց՝ որք
 ինքնաւոյս են իբր զփոսուրայս . և տեսակ ինչ նոցա՝
 (որ գտանի յամերիկայ ,) այնչափ մեծ լոյս արձակէ
 'ի գիշերի . մինչև միոյն լուսաւորել զսենեակ մի ող-
 ջոյն , զորս և 'ի կիր առնուն փոխան ճրագի . և լու-
 սով նց ճանապարհորդեն 'ի գիշերի , և առնեն զոր-
 սորդուծի , կապեալ զմին 'ի վերայ ձեռին , և զմին
 'ի վերայ ոտին : 'Ի թռչիւ ոց 'ի գիշերի , երևին մի
 մի աստեղք թռուցեալք : Չորոց զտեսիլն յատու-
 րագիր օրինակ առնուլ փառաւորեալ մարմնոց յա-
 րուծե՝ ոչինչ անտեղի է :

Բզէզք ունին զբերան , վնց ապրին ուտելով զտե-
 րևս , կմ զորդունս , կամ զերկոսեան խկ . և կամ
 զայլ ինչ՝ բայց և բազումք կեան միայն ծծելով ըզ-
 հիւթս բուսոց : Այս և տեսակ ինչ բզէզի , որ ունի
 զպատիճ լը նմանութե կնճթի փղաց : Բզէզք ար-
 կանեն զձուս իւրեանց լը օրինակի այլ միջատաց յայլ
 և այլ բոյս և 'ի մարմնս . ցո 'ի տերևս , 'ի փուտ
 փայտս , 'ի գէշ մանր չորքոտանեաց . և բազումք՝
 (մանաւանդ հասարակ սեաւ բզէզն) 'ի մէջ քակորի
 եղանց և ձիոց . զի ջերմութե նորին կենդանացին :
 Ան և բզէզք ջրաբնակք , որք լուղին յերեսս ջուրց՝
 լը օրինակի ջրաբնակ թռչնոց . և կազմեալ անդ ըզ-
 խողակ յատայնից՝ դնեն 'ի նմա զձուս իւրեանց . իբ-
 րև կենդանանան օրդունքն՝ ծակեն զխողակն , և մը-
 տեալ 'ի մէջ ջրոյն՝ կեան անդ մինչև 'ի հասանել ժա-
 մանակի փոխակերպուեն . յետ որոյ ելեալ 'ի ջրոյն՝
 մտանեն 'ի հող , և անդ փոխակերպին 'ի բզէզ :

Թիթուանք : Թիթուանք են սեռ ինչ քառաթե միջա-
 տաց , որոց թեքն լայնատարածք են և փռելիցք , և
 գեղեցիկ քան զայլ ամ թևս միջատաց : Չև մարմնոց
 նց է երկայն քան զայլ միջատաց , և մարմին նց ծած-
 կեալ աղուճամաղ փետրօք . ուլ և թեք նց ոչ խկական
 փռուով , այլ փռետեսակ փետրօք ծածկեալ են , յո-
 րոց յառաջ գան այն սքանչելի գոյնք և նկարք թևոց
 նց : Թեք թիթուանց կամ միագոյն են , իբր սօխտակ ,
 կապոյտ , կանաչագոյն ևն . կամ բազմագունի . բազ-
 մագունիքն իբր 'ի բազումս այնչափ գեղեցիկ են , մին-
 չև հիացուցանել զմարդ . ամ գոյնք երևին 'ի նս այն-
 պիտի կարգաւ լիառնեալ , և այնչափ սքանչելի նկա-
 րօք յօրինեալ , մինչև յայանապէս ցուցանել նց թե
 ամենաճարտար՝ ձեռին են յօրինուածք :

Ամ երկիր ունի բազում և զանազան տեսակս թիթ-
 ւանց ,

աանց, որոյ գեղն պէտքէս է, և մի քան զմի գեղեցիկ. յերկիրն չինաց այնչափ հիանալի թիթառնիք գտանին, մինչև զարդարել թեօքնց զորմունս արքունի սենեկաց: Ո՞ր քանի մեծ է սէր քաղցրագութ աւարչին առ մեզ, զի 'ի զոճարձացուցանել զմարդիկ այսչափ և այսպիսի բիւրասրատիկ պէտքիսութիւն հոգացաւ զարդարել զարարածս իւր. և մեզ տակաւին չէ ինչ փոյթ գէթ ճանաչել, թէ որչափ ինչ արար վն մեր, և թէ որչափ ինչ պարտական եմք և մեք առնել 'ի հաճեցուցանել զսէր նորա:

Տեսակք ինչ թիթառնիք են տոճնջենայինք, որոյ կուկուղ եղջիւրիկքն առ հասարակ ունին 'ի ծայրն փունջ բազմաթել, և տեսակք ինչ գիշերայինք, որք 'ի գիշերի թռչին, և սց եղջիւրիկքն սրածայր վերջանան, իսկ գոյնք սոցա թէպէտև գեղեցիկ և նկարէն իցեն՝ այլ չեն այնպէս պայծառ իբրև զտոճնջենային թիթառնիք: Թեք տեսակաց ինչ թիթառնիք ունին զնմանութիւն ինչ թեոյ թռչնոց, որովք և թռչին միաւորիւ թեաւոր միջառք թեոյնոց:

Յայս վայր ասացեալքս թէ հանրապէս յաղագս կատարեալ միջատաց շատ լիցի. սակայն արժան համարիմ տակաւութք ասել ինչ և յաղագս քանի մի մասնաւոր տեսակաց, յորս սքանչելի երևին գործք և խնամք արարչին:

XX

Ժ Ա Ռ . Ե:

'Ի վերայ միջատաց ոմանց առանձինն:

Սմմ սեռս կենդանեաց գտանին տեսակք ինչ առաւել ճարտարք. զնոյն է տեսանել և 'ի միջատս. որոց ճարտարութիւն այնչափ առաւել մեծ երեւի՝ որչափ առաւել փոքր են ինքեանք և ապիկարք: Եւ արդարև ո՞ր կարէր հաւատալ, թէ քաղցրաճաշակ մեղրն և աղն ոճագոյն նիւթ լուսոյ ճրագի՝ իցէ գործ իրիք ճանճի. և թէ աղն ոճագոյնն 'ի նիւթս հանգերձից՝ իցէ գործ որդան իրիք. և ո՞ր հաւատս ընծայէր այնչափ գործոց ճարտարութիւն, որ պատմին զսարդից և զմիջմանց և զայլ բիւմ մանր միջատաց, եթէ ոչ ունէաք զնման առաջի աչաց: Այլ արդ մեք 'ի բիւմ ճարտար միջատաց՝ յորոց և յուրեղագունիցն գործք ճարտաւ

տարուէ անյայտ են մեզ, (ունիւ և ոմանց յայտնի մա-
տամբ իճիք ևեթ) զհինգ տեսակս միայն 'ի մէջ բեր-
ցուք. զերկուս 'ի մենակեցից, քի զսարգս և զմըջնա-
ռիւծս, և զերիս 'ի միաբանակեցից, քի զմըջիւնս, ըզ-
պիծակս, և իբրև գլուխ ամի 'ի վերջոյ՝ զմեզուս:

Սարգք:

Սարգք չունին թևս թռչելոյ, և սակայն կերակրին
թևաւոր միջատ կենդանեօք. ապա հարկաւ պարտ
էր նց որսալ զնս հնարիւք: Եւ զոր հնարս գիտո-
լագոյն մարթ էր զմտաւ ածել յորսալ անթև կեն-
դանւոյ զթևաւորս՝ քան զհնարսն որով որսան զնս
սարգք. այն ինքն է որսալ զնս վարմիւ. և առ այս
ետ նց արարին քաջայարմար անդամս և զարմանա-
լի ճարտարութի:

Որո՞ւ սարգի: Սարգն ունի ոտս ութ 'ի վերայ կրծոց
նրբինս, երկայնս և բազմայօդս. նրբինս՝ զի թեթև
լիցին և արագընթաց. երկայնս՝ զի մեծաքայլ ըն-
թացիւք արագ 'ի վր հասցէ որսոյն, և զմեծագոյն
միջատս ևս քան զինքն կալցի. և բազմայօդս, զի մի
առ երկայնութեն և նրբութեն բեկցին, և զի առ
ամ շարժումն գիւրագարծ լիցին: Բաց յոտից աս-
տի ունի և երկու ոտս կարճագոյնս, կի՞ լաւ ևս ա-
սել՝ ձեռս, որովք ոչ քայլէ, այլ միայն գործէ, և
ըմբռնէ զորոն իւր: 'ի ծայրս ոտիցն ունի զերիս ճի-
րանաձև մանր եղնգունս, որովք քայլէ և կռուի յա-
մենայն տեղիս, և որովք գործէ իբրև մատամբք. այլ
ոն զի ծայրք եղնգանցն մի մաշէսցին՝ հանապաղ նո-
քօք քայլելով, ունի լէ մէջ այսոցիկ եղնգանց սպըն-
դանման գնտակիկս լցեալս մածուցիկ հիւթով. յո-
րոց վր և քայլէ, մանաւանդ 'ի գնալն 'ի վր ողորկ
իրաց քի ապակւոյ, կճոյ ևն, կճկե՛լ պահելով զեղըն-
գունս, առ 'ի քայլել նոքօք յորժամ պէտք իցեն:
Այս մածուցիկ հիւթ՝ ցամաքի 'ի գնտակիկսն ոտից
'ի ծերանալ սարգի, (ունի և ճանճի, որ նոյննալ ու-
նի զայն.) վս որոյ ծերացեալ սարգք և ճանճք չկա-
րեն յերկար քայլել 'ի վեր կոյս ապակւոյ, այլ ստէպ
անկանին:

Աս սարգի: Ունի սարգն աչս ութ, և տեսակք ինչ
վեց միայն: Երկուքն յաչաց նորա են յառաջակողման
գլխոյն, երկուքն 'ի յետակողման, և երկու ևս աստի
և

և անտի յաջ և յահեակ կողման գլխոյն . քանզի ուն
շարժ գոլով գլխոյ նր և աչացն , և ոչ գոլով բաղադ
րեալ 'ի բիւմ բբաց լը աչաց թեաւոր միջատաց , ունա
ռնէր բիւմ աչաց յայլ և այլ կողմանս գլխոյն . առ 'ի
տեսանել իմ ուստեք . աչք նր երեւին իբրև փայլուն
սեաւ կէտք մանրիկք յոյժ , որք հազիւ որոշին աչք .
բայց խոշորացոյց ապակեօք քաջայայտ երեւին :

Որովայն և պիտանի Սթովայն սարգի մեծ է . քանզի այն
սարգից :

է շտեմարան ոստայնին իւրոյ , որ
չէ այլ ինչ , բայց եթէ հիւթ խէժանման մածուցիկ :
'ի ստորին կողմն որովայնին ունի հինգ մանր սլա
կունս , յորոց ելանէ խէժս այս լը ամենամանր ծակ
տիս բղմս , մինչև իւրաքանչիւր թելի ոստայնին բաղ
կանալ յայլ բիւմ ամենանրբին թելից , ըստ թռնոյ
ծակտեաց իւրաքանչիւր սլականց : Արդ յորժամ կա
միցի սարգն առնել ստոճարագոյն ղթելս ոստայնին
իւրոյ , հանէ ղխէժն 'ի հինգ սլականց անտի միան
գամայն . և յորժամ նրբագոյն , 'ի սակաւագունից ,
կիմ 'ի միոյ և եթ : Արդ սովին խէժանիւթ մածուցիկ
ոստայնիւ շինէ սարգն ղվարմ իւր յորսալ նովաւ
ղճանձս և ղայլ միջատս . և քանզի բիւմ են տեսակք
սարգից՝ բաղմօրինակ է և շինութի վարմի նց :

Կազմութիւն և բնութիւն Սարգն յարկաց կազմէ ղվարմ իւր
դին յարկաց : յոնկիւնս որմոց և 'ի խորշս տան ,
որք են առաւել անյայտ և անքոյթ տեղիք , ևս և
առաջի սլատուհանից , ուստի լինի ելև մուտ ճան
ճից և մթեղաց . և կազմէ ղայն այսու օրինակաւ :
Կախ հանէ 'ի սլականց իւրոց ղկաթիլ մի խիժի , և
մածուցանէ ղայն 'ի տեղւոյն ուստի կամի սկսանիլ ըզ
գործ իւր . ապա քայլելով թողու անլահատ մղիլ խի
ժին 'ի սլականց իւրոց , որով և երկայնի խէժն և ցաւ
մաքեալ փութով լինի թել մի ոստայնին իւրոյ . 'ի
դնալն իւրում ձգելով ղթել իւր արդեւու ղայն ու
տիւքն չհպիլ յորմս , ղի մի մածնուցու ընդ այն . և
իբրև հասանէ 'ի տեղին գիտեալ՝ անդ մածուցանէ
ղթելն ղայն , և քարշէ փոքր մի ղի ձիգ կացցէ : Ապա
հուսալ այնր տեղւոյ արկանէ ղայլ կաթիլ մի խիժի ,
և քայլելով 'ի վր նորոգ ձգել թելի իւրոյ՝ ձգէ նոյն
պէս ղայլ թել մի առ նովաւ , ղգուշանալով ղի մի
հպեցի թելս այս լը առաջնոյն , և մածնուցու ընդ
նմ . և հասեալ 'ի տեղին ուստի սկսաւն գործել՝ մա
ծուցանէ ղեքիգ թելս այս առ առաջնովն . և այն
պէս հետզհետէ երթալով և գառնալով կազմէ ղա
ռէջս

առաջնա վարձին : Յետ այնորիկ գործէ և զթէղան վար-
ձին՝ ձգելով թեւս թէ լայնութի առեջին , և մածուցա-
նելով զայնս թէ թեւս առեջին : Աւարտեալ զվարձն
իւր՝ ամրացուցանէ զեղերս վարձին կրկին և երեք-
կին թեւիւ , և ապա մածուցանէ զեղերսն շուրջանա-
կի՝ ի վր որմոց , կի՛ք երկաթի վանդակաց պատուհա-
նին , զի մի՛ ի բաց խլեացի՝ ի հողմոյն : Ըննէ ապա և
զբոյն իւր բաղմախիտ ուսայնիւ՛ յանկիւն ինչ կի՛ք ի
ծակ առ՝ ի ծածկիւ յաչաց , եթէ՛ իւրոց թշնամեաց ,
և թէ՛ իւրոյ որսոյն , և առ՝ ի կալ՝ ի նմ անդ՝ ի դարա-
նի . ձգէ և բի՛մ թեւս յիմ կողմանց վարձին մինչև
՝ ի բոյնն , զի զգացէ եթէ՛ որս ինչ անկաւ՝ ի վարձն .
թողու և երկու գրունս բունոյն առ՝ ի հասանիւ վաղ-
վաղակի որսոյն յոր կողմն և անկցի . և առ՝ ի փախ-
չիւ՝ ի վտանգիւ իւրում : Եւ ուր զի թեւք վարձին
իւրոյ մի լցցին փռւով , որով կորնչի մածուցիկ զօ-
րունն , վն այնորիկ երբեմն երբեմն շարժէ զթեւն ,
զի թօթափեացի փռնն՝ ի նոցանէ , և մաքրէ զայնս
յօտար իրաց , որ անկեալ իցէ՝ ի նոսա : Ապա իբրև
գայ և անկանի՝ ի վարձն ճանճ ինչ կամ այլ միջատ ,
նոյնժամայն զգայ զայն վն հաղորդուե թեւից վար-
ձին թէ բունոյն իւրոյ , և յականթօթափել հասել՝ ի վր
նր , եթէ ահար է քան զինքն՝ սկսանի ծծել զարիւն
նր , և կի՛ք առեալ ձգէ զնա թեւիւ՛ զոր մածուցանէ
՝ ի վր նր՝ ի բոյնն իւր , ապա թէ զօրաւոր իցէ՝ սլատէ
զնովաւ զոստայն իւր , որով կաշկանդել ոչ ևս կարէ
խլրտիւ , և ապա ձգել աանի զնա՝ ի բոյնն իւր :

ՍԵՐՇԻ ԼԱՐԻՆ : Իսկ սարգն արձակալայրաց կաղմէ ըզ-
վարմ իւր այլազգ . քանզի նախ ձգէ զթեւս շառաւի-
ղարձակ թ շառաւիղաց անուոյ , որոց իւրաքանչիւն
գայ աւարտի՝ ի միջին տեղին իբրև՝ ի կեդրոնի . ապա
հաստատէ զթեւն զայնսորիկ թ իրերաց բի՛մ շրջանա-
ձև բոլորածիր թեւիւք . և այս շրջանք առաւել խիտ
և հուպ են իրերաց մօտ՝ ի կեդրոն վարձին ք յարտա-
քին եղերսն . քանզի կեդրոնն ոչ գոլով հաստատեալ
ուրեք իբրև զեղերսն՝ առաւել խիտ գործածւոյ պէտա
ունի , զի այնու փոքր ինչ հաստատու թի առնուցու :
Ի միջին կեդրոնի անդ վարձին բնակի ինքն . և քան-
զի ամենայն թեւք ուղղաձիգք շառաւիղարձակք ա-
ւարտին՝ ի միջին կեդրոն անդ , նմին իրի զգայ նոյն
հետայն՝ ի շարժմանէ թեւիցն զանկանիւն իրեք՝ ի
վարձն իւր :

Այլ քանզի կալով այսր սարգի՝ ի միջին տեղւոջ վար-
ձին

մին բացօդեայ՝ կարէր վառնգիլ 'ի թշնամեաց և 'ի
խառնակութե օգոյ և յանձրեայ, նմին իրի շինէ ին-
քեան և բոյն ինչ յեղերս վարմին իւրոյ, և զայն ը-
տերեով, կի՛մ ը կղմնարաւ, կի՛մ ը այլ ծածկութիւն,
սոռ 'ի սլատաղարիլ 'ի նմա, և տանիլ ևս անդր զմե-
ծագոյն միջատս, զոր կալեալ իցէ: Այլ տեսակ մի
սեաւ սարգի որ բնակի 'ի մէջ ծակուց և փոքրիկ ծեր-
պից՝ կաղմէ զվարմն իւր 'ի բերան ծակուն, թողեալ
դուռն ինչ փոքրիկ 'ի միջին տեղւոյ առ 'ի ելանել ան-
տի, և ըմբռնել զանկեալն 'ի վարմն իւր: Այսին ոռ-
տայնիւն իբրեւ չոճանաւ իջանէ 'ի խոնարհ 'ի բար-
ձանց, և անդրէն ելանէ 'ի վեր, նոյն իբրեւ կամբը
ջաւ անցանէ ը օդս 'ի միոյ ծառոյ յայլ, կի՛մ տեղ-
ւոյն 'ի տեղի: Քանզի ելեալ 'ի ծայր ճիւղոյ կի՛մ յար-
կի մածուցանէ անդ զոստայն իւր՝ և կախէ զինքն
քանի մի թիւ երկայնութիւն զոստայնէ անտի իւրմէ
'ի վայր, և ապա ելեալ անդրէն 'ի վեր ը նոյն թեւն
ոստայնին առանց ժողովելոյ զթեւն՝ ողորմէ մինչ և
թեւն այն 'ի հողմոյն վարեալ՝ կուճեացի 'ի հանգիստա-
կաց կողմն առ կախեալ ծայրիւն, յայնժամ ապա ան-
ցանէ ը նոյն թեւն իբրեւ ընդ կամուրջ յայնկոյս, և
քանզի թեւն իւր առ նրբութեն յոլովակի ոչ երեւի,
նմին իրի և թռչի թէ ը օդս ընթանայցէ:

Այսին ոստայնիւն կաղմէն սարգք և զսահարան կամ
զսարկ վն ձոճոց իւրեանց, և հիւսեն զայն բաղմա-
խիտ ոստայնիւն, մինչև լինել քառասպասիկ և հնգա-
սպասիկ առաւել ամրագործ քան զգործած վարմին:
'ի վր այսք ձոճալից սարկի նստի սարգն սրահելով
զայն անըհատ, և ուն թէ թխտելով 'ի վր նր. զոր
և ոստայնիւն իւրով մածուցանէ (տեսակ ինչ) ը փռ-
րոյն իւրոյ, և մինչև 'ի մահ մարտուցել սլաշտականէ
զսարկին զայն, և յորժամ ելանեն ձաղքն 'ի ձոճոցն՝
յայնժամ փոխան մածուցանելոյ զնն ը փորոյն բառ-
նայ զնոսին 'ի վր թիկանց իւրոց: Իսկ տեսակք ինչ
կախեն առաջի ձոճալից սարկին զոր տերեւս առ 'ի
ծածկել զնոսա յաչաց թռչնոց և սկիծակաց և այլոց
թշնամեաց, վն որոյ ընտրեն զոր տերեւս, զի մի 'ի
սլաշտառս դալար տերեւոցն եկեալ թռչնոյ իրիք կի՛մ
թրթրոյ՝ վառնկեացին և ձուք իւրեանց: Եւ յորժամ
տեսանեն սարգք զթշնամի ինչ եկեալ՝ առնուն վաղ-
վաղակի զսարկն ձոճոց իւրեանց և փախչին: Ահա
այսչափ է սեր նց 'ի վր ձագուց իւրեանց:

Սարգք և սահարանիւն: Այն և տեսակք ինչ սարգից, ոչ

բոց սակաւ է ոստայն, վն որոյ ոչ շինեն վարմա, այլ շրջին թափառական զհետ ճանձից և այլ միջատաց և սց մեծ մասն լըստ վազեն, ոն և ոսանլով յան

կարծ 'ի վր ճանձից՝ ըմբռնեն զնս :

Սարգք փոխեն ամ ըստ ամէ զմորթ իւրեանց և ոչ կրեն զփոխակերպութի. իսկ կեանք նց ձգի գրեթէ ցամա չորս : Երբ ծերանան՝ ցամաքի խէժ նոցին, որով և անկարացեալ այլ ևս կազմել զոստայն իւրեանց՝ դնան յոստայն փոքրագոյն սարգից, և հալածեալ զնոսա՝ ինքեանք բնակին 'ի մէջ նց, և վայելեն զպտուղ աշխատութե այլոց : Սարգք 'ի մէջ միջատաց են 'ի կարգի գազանաց քանզի առ հասարակ թշնամութի կան լը իրերաց, և մարտնչին լը միմեանս, և սպանանեն իսկ :

Ոստայն «արդի» Ոստայնք նոցա չեն պիտանի 'ի գործ ինեն պիտանի 'ի վն կարի իմն նրբութե և գիւրալը գործ : Կուր լինելոյ սակայն ոստայնն պարկի ձոնոց նց գոլով ամրապինդ՝ մարթ է անտի շինել կտաւս և ձործս լը օրինակի մետաքսից և ոն և աւանդի զուսմեմէ գործեալ զոյգս ձեռնոցի և զանկառանի : Այլ քանզի չէ հնար բաղմացուցանել ըզսարգս 'ի միասին, բայց եթէ մեկուսի յիրերաց, քանզի սատակեն զմիմեանս, որ և է տարժանելի յոյժ և այն զն՝ պարկ նց փոքր է, զոր և միայն էգ սարգք կազմեն, վն այսորիկ և գրեթէ անհնարին է յոստայն նէ սարգից կազմել կտաւս : Այլ սակայն գտանին և սարգք յամերիկայ, որոց պարկ ձոնոցն մեծ է և են և այլ սարգք յափրիկէ և 'ի հնգիկս, որոց ոստայնն ամրապինդ է և յորոց և մարթ էր շինել կրտաւս և բայց սարգք հնգիկաց և ափրիկոյ իբր 'ի բղմութունաւորք են :

Սարգք ջրային, և Կան և տեսակք ինչ զարմանալի օրաւից կաշակ յորում ջրային սարգից, որք կեան եթէ բնակին : 'ի ջուրս, և թէ 'ի ցամաքի : Լուղին սոքա 'ի ջուրս 'ի վր թիկանց և կազմեն ինքեանց զբոյն ինչ նորանշան 'ի մէջ ջուրց : Քանզի նախ հանէ սարգս այս քանի մի թելս ոստայնին իւրոյ, և մածուցանէ զայնս 'ի վր խոտոյ կմ տնկոյ իրիք 'ի յատակս ջուրց ծովու կմ լճաց և սպա ելանէ 'ի վեր յերեսս ջուրց շրջուն 'ի վր թիկանց և հանեալ զորովայնն արտաքս 'ի ջրոյն՝ յանկարծ սուզանի դարձեալ 'ի մէջ ջրոյն և քանզի որովայն իւր պատեալ է խէժանման մածուցիկ հիւթով՝ ոչ տամկանայ 'ի ջրոյն,

այլ և ձգէ ը ինքեան 'ի ջուր անդր կայլակ մի օդա-
լից : Չայն կայլակ օդոյ տանի 'ի յատակս ջրոյն , և
դնէ 'ի ներքոյ թելից ոստայնին իւրոյ . որ և կռռի
'ի վր ոստայնին . և ոստայնն արգելու զկայլակն ե-
լանել անդրէն 'ի վեր յերեսս ջրոյն : Չայս արարեալ
դառնայ վերստին 'ի վր թիկանց ընդելով յերեսս
ջրոյն , և դարձեալ ձգէ ընդ ինքեան զայլ կայլակ մի
օդալից , և բերեալ դնէ զայն 'ի վր առաջնոյ կայլա-
կի , որոց նոյնժամայն միացեալ գործեն մեծագոյն
կայլակ ինչ օդալից : Չայս առնէ բիւ մանգամ , մինչ
չև կայլակին հասանել 'ի չափ մեծուէ , որում ինքն
պէտս ունի : Յայնժամ առաւել ևս պատեալ զկայ-
լակն արտաքուստ ոստայնիւ՝ մտանէ և բնակի անդ ,
կալով 'ի մէջ ջրոյն և շնչելով զօդ իբրև 'ի ցամաքի .
եւելալ որսայ զմանր որդուհս և զմիջատս 'ի մէջ ջուրց
և յերեսս ջրոյն , և բերեալ դնէ զնս անդ 'ի մէջ կայ-
լակին : Երբ 'ի կայլակէ աստի արտաքս ելանէ՝ սակաւ
ինչ փոքրկանայ կայլակն . քանզի խէժապատ որովայն
նր հանապաղ ձգէ ը իւր զմասն ինչ օդոյ , որով և
որովայնն միշտ պատեալ կայ օդալից կայլակաւ իւնիք ,
որ և թեթեւացունէ զնա ելանել 'ի վեր յերեսս
ջրոյն . իսկ երբ մտանէ 'ի կայլակն իւր՝ մեծանայ կայ-
լակն այնու օդով զոր ը իւր կրէ : Բերէ սա զձուս
իւր յայլում կայլակի՝ զոր յառաջագոյն սու իւր շն-
չէ : Օդալից կայլակք այսոցիկ սարգից այլ և այլ են
ձևով և մեծութեւ՝ ըստ այլ և այլ տեսակաց ջրոյին
սարգից . ոմանք են 'ի ձև երկամանց , այլք 'ի ձև
զանգակի , և այլք յայլ ձևս . ոմանք հասանեն 'ի չափ
ընկուղի . և ոմանք փոքր են ըստ չափու փոքրկութե
սարգին :

Ա՛քանի՛ նորանոր տեսակս կենաց ոչ է տեսանել
յարարածս անոյ , և քանի՛ բիւրապատիկ գործս ճար-
տարութե և հնարից 'ի պահել զնոյն : Ա՛հ որ ոչ տե-
սանէ յայսմ զամենարուհեստ միտս կառավար և ա-
ռաջնորդ գործոց ապիկար և փոքրիկ կենդանեացս :
Կեալ 'ի մէջ ջրոյ յօգեղէն կամարի . և կեալ 'ի ցա-
մաքի յօգս առանց թւոց . շինել անձին տուն անթաց
'ի ջրոյ , և կանգնել բնակարան 'ի ցամաքի առկա-
խեալ յօգս . որսալ զթւաւորս , և ըմբռնել զզօրա-
գոյնս անթւ գողով և ապիկար . զիարդ զայս ամենայն
հնար էր առնել փանաքի սարգին , և թէ ոչ անձապար-
գև ապաւորութե բերեալ 'ի նոսին :

ՄՐՋՆԱՌԻԼԾ :

ՄՐՋՆԱՌԻԼԾ՝ Թէպէտե կենդանի փոքր է իբրեւ ըզ-
սարդ, այլ չէ ինչ նոճաղ ճարտար քան զնա. այսու
և եթ զանազանեալ 'ի օարդէն. զի նա լարէ այլ մի
ջատաց զորոգայթ, և սա փորէ զնոյն. նա ըմբռնէ
զնա 'ի Թակարթս իւր, և սա արկանէ զնա 'ի գուբն
զոր փորեաց նց : Գլուխ սր է տափակ և երկայնա-
ձև, ունելով երկու եղջիւրիկս և երկու սեաւ և
փայլուն աչս առ եղջիւրքն : Մարմինն նր է բոլորչի
եղերեալ 'ի սուտ սրածայր և հատու, ունելով սոս
վեց. և գոյն մարմնոյն մոխրագոյն սևանիչ ներկօք :
Այլ կենդանիք վազեն 'ի վր որսոյ իւրեանց. իսկ
սա յետս ընկրկի, փախչի և Թագչի, որով և արկա-
նէ զնա յորոգայթ իւր և ըմբռնէ : Ընդ ծնանիլ իւ-
րում փորէ զփոս ինչ փոքրիկ, և լը չափու մեծանա-
լոյն փորէ զայլ մեծագոյն : Գործէ սա զփոս իւր յա-
ւազի՝ ընտրելով զչոր տեղին. քանզի ոչ ունի ոյժ բա-
ւական փորել զխոնաւ աւաղն կամ զհող միազանգ-
ուճած. և չինէ զայն լը որմով կմ լը այլ ծածկութիւ,
զի սրահալանեսցի յանձրեոյ : Արդ փորէ սա զորոգայ-
թագիր փոս իւր այսու օրինակաւ :

Ահանաք նր յորսալ Մխեալ զյետոյս մարմնոյն իւրոյ
զմըշիւնս և զայլ մ. յաւազի՝ (որ 'ի ծայրն հատու է՝)
Չափս : փորէ այնու զբոլորածիր ծակ կմ
զակօս ինչ իբրու երկու մատնաչափ մեծութիւն կամ
լայնութիւն : Եւ քանզի չունի տակաւին զխորուի հա-
մեմատ լայնութիւն իւրոյ, նմին իրի, և փորէ 'ի մէջ
այսր ակօսի զայլ ակօս բոլորածիր, բայց փոքրագոյն.
և առ սովաւ զայլ ակօս անձկագոյն ևս, ձգելով միշտ
զաւաղն արտաքս շուրջանակի յափն ակօսին. և այն-
պէս հեաղհեալ անձուկ ակօսս փորելով՝ կազմի փոս
ինչ բաւական խորութիւն և զառ 'ի վայր գրիւք, որոյ
ափունքն մեծ են, և յատակն փոքրիկ՝ առ սակաւ սա-
կաւ անձկանալով խորութիւն. մինչև ձեոյ նր լինել
գլեթէ 'ի ձե ձաքառի : Եւ զարմանալին այս է, զի
չափ լայնութիւն և խորութիւն այսր զառ 'ի վայր փոսիս
է հաւասար, որով և է սաստիկ զառ 'ի վայր և գա-
հավէժ : 'Ի կատարել մրջնառիւծուն զփորոճած փո-
սին՝ մտանէ և ծածկի յաւազի լը յատակաւ փոսին
այնպէս՝ զի եղջիւրք նր հպեացին յերեսս յատակին,
առ

առ 'ի զգալ զո՛ւ և իցէ անկուսն հաստի աւաղոյ 'ի յան
 օտակն, և անդ կայ մնայ սպասելով գալստեան իրիք
 մըջման, կմ' այլ միջատի: Արդ իբրեւ դայ մըջիւն կմ'
 այլ միջատ յափն փոսիս, և ելանէ 'ի վր' դիզացեալ
 աւաղին, շարժեալ աւաղն յընթացից անտի մըջմանն՝
 սկսանի սահել 'ի վայր, ձգելով ը իւր միանգամայն
 և զմըջիւնն 'ի փոսն: Եթէ յանկանիւ անդ միջատին 'ի
 փոսն՝ իցէ զօրաւոր, կմ' իցէ միջատ ինչ թեւաւոր, ու
 բով և աճուպարեացէ ելանել անտի, յայնժամ մըջնա
 ուիւծն ձգէ 'ի յատակէ անտի 'ի վեր զաւաղն յօգս, ու
 զի 'ի թօթափիւ աւաղոյն՝ անդրէն 'ի վայր ընկեացէ և
 զմիջատն 'ի յատակն: Եւ յիբաւի արգեօք՝ այս անձրեւ
 աւաղոյ, զոր տեղայ մըջնաուիւծն 'ի վր' մըջմանց և
 մթեղաց՝ է վն նոցա անձրեւ քարանց, որ և անվրէս
 ձգէ զնս 'ի փոսն: Վն որոյ մըջնաուիւծն տարել զնս
 ը աւաղով ծծէ զնս՝ արիւն և զհիւթ որ 'ի նս. և
 ապա առեալ ձգէ զնս եղջերօքն հեռի 'ի փոսոյն, զի
 մի դիակ նց կացեալ առ ափամբ փոսին երկեցուս
 ցէ զայլ միջատս:

Ահա այս է նորանշան եղանակ որսոյ ապիկար մի
 ջատիս. զոր եթէ որսորդ ոք ինքնին հնարէր՝ հանձա
 րագիւտ զանձն վարկանէր. և սակայն մըջնաուիւծն
 առանց ուսանելոյ յումեքէ՝ դեռ նորոգ ծնեալ սկսա
 նի շինել զարոճեատագործ փոսն իւր. և ո՞վ ոչ խոս
 տովանեցի՝ թէ ան է, որ 'ի ծնէ տպաւորեաց յերևա
 կայութե նր զշինուի այնր փոսի. և զհնարս որսա
 լոյ զեկեալ կենդանիսն 'ի ներքս՝ առանց դիմելոյ 'ի
 վր' նց: Ահա այսպէս կենդանիք փոքունք և փանա
 քիք յանդիման առնեն մեզ գործովք իւրեանց զնոյ
 անբաւ իմաստութիւն և ամենագործման նախախնա
 մութիւն: Այս զարմանալի միջատ ոչ նոճաղ և եր
 կայնամիտ է քան ճարտարարոճեւտ. քանզի սպասե
 անձանձիր երբեմն և զամիսս քանի մի ը յատակաւ
 փոսին իւրոյ՝ կալով անդ ամենևին անշարժ. բայց որ
 ևս զարմանալին է՝ զի տոկայ և երկարաժամանակեոյ
 անսոճաղութե առանց մեռանելոյ: 'Ի դէպս յոյժ
 պատշաճել տկար բնուե նր յարարչէն. զի չիք 'ի նմ'
 համարձակուի դիմելոյ 'ի վր' որսոյն, այլ միայն աղըն
 կալութի գալստեան նոցա 'ի ծուղակ իւր. Վն որոյ
 կարեոր էր նմ երկայնամտութի անսպասուելի. և տո
 կալն ը երկար անսոճաղութե:

Փոխակերպութի Տեղեւ. Արդ մըջնաուիւծն կեցեալ այսու
 ժամանակ 'ի ճախի: տառապագին կենօք զժամանակ
 ինչ

ինչ՝ փոխակերպի ապա՝ ի ճուշկ, որոյ թեքն չունին
զգեղ այլոց տեսակաց։ Յորժամ հասանէ ժամանակ
փոխակերպութեն՝ մտեալ ընդ աւագով՝ մածուցանէ
շուրջ զիւրեւ զհատու աւագոյ ընդ իրերաց, և փակէ
զանձն յաւագեայ գնտակի, և ապա հանեալ զթելս
ոստայնի իւրոյ՝ որք նուրբ են քան զթելս ոստայնին
չերամոյ՝ կազմէ՝ ի նոցանէ թաղանթ ինչ՝ սկսողս ման-
չածովք հիւսեալ զթելոն ը իրերաց, և մածուցա-
նելով զնս խիժանման հիւթով, և սովին թաղանթ իւր
որ է սպիտակ, նուրբ, և փայլուն զօրէն աթլաղի
պատէ անընդմիջապէս զմարմին իւր։ Սինչեւ ծածկիւ
գլխովին։ Իսկ արտաքուստ երևեալն է փոքրիկ գըն-
տակ մի աւագեայ, որ ոչ որոշի ի գեանոյ ուր կայ,
որով և զերծանի յայտմ վիճակի՝ ի թռչնոց, որք թռչ-
նամի են նմ։ Յայտմ գնտակի կայ մնայ իբրու ամիսս
երկու, և մերկացեալ զմորթ և զանգամս մըջնառիւ-
ծու, փոխակերպի յոսկեղիկ ճուշկի, և յորժամ ըստ
քաւականին ցամաքի և կարծրանայ այն նոր մարմին
և անգամք իւր, սլատառէ ատամամբքն զթաղանթն
որով սլատեալն է, և ծակեալ զաւագեայ գնտակն
եւանէ արտաքս։ Մարմին նր՝ որ երբեմն ի փոքրիկ
թաղանթի անդ կայր կծկեալ ուրորաձև, և հաղիւն
գրաւէր զտեղի մի երեք գծաչափ լայնութիւն՝ յական
թօթափէլ պարզի և երկայնի վեշտասան գծաչափ,
նոյնպէս և չորեքին թեք նր, որք հաղիւն երկու գծա-
չափ տեղի գրաւէին՝ սլարդեալ երկայնին քան զմար-
մինն։ Եւ այնպէս փոխակերպեալ ի ճուշկ՝ թեւատա-
րէ յօգս, և որ բնակէրն ի խաւար աւագոյ, վայելէ
յաղատուէ և յանուշակ կեանս, և գիտելով թէ յա-
ւագոյ ել՝ և անդ եկեաց զառաջինն՝ դարձեալ յաւա-
ղի արկանէ զձուս իւր։ Ահա սքանչելի տարացոյց
կարողութեն այ, և նորանշան առիթ յօրհաբանուել
մեծութե նր։

Մըջիւնք։

Մըջիւնք են միջատք միաբանակեացք, և յայն սակս
առաւել ճարտարութի երևի ի նս քան ի մենակեացս,
քանզի և հանձար առաւելապէս խնդրի ի կառավա-
րութի բազմութե, քան միոյ և կմ սակաւուց։ մա-
նաւանդ եթէ և բազմութին իցէ անգլուխ, որպիսի
է միաբանութին մըջմանց, որք առանց ունեւոյ զոք
առաջ

առաջնորդ և գլուխ իւրեանց բաղմութեն՝ կան միաբանեալ ՚ի միասին • որով և միաբանութի նց տիրապէս օրինակ է հասարակապետութե : Վախճան միաբանութե մըջմանց է պահել զկեանս իւրեանց և ըղտեալ • այլ քանզի ահար են զօրութե և բիւմ թշնամիս ունին , ետ նոցա արարին սէր միաբանական կենաց , որով հոգացեալ բարւոյ հասարակաց՝ օգնեն միմեանց , և այնու զինքեանս առաւել պաշտպանեն՝ քան եթէ էին զօրաւոր , բայց անմիաբան :

Բաղում տեսակք են մըջմանց , և լը սկսալիսութե տեսակաց նց սկսալէս գործս ճարտարութե ցուցանեն : Այլ հասարակ մըջիւնք երկատեսակ են • մի տեսակն մեծ է , որ գտանի յաւէտ յանտառս , և միւսն փոքրիկ՝ որ գտանի ամ ուրեք : Մըջիւնք լը մեծի մասին չէզոք են , քի ոչ արու և ոչ էգ , որք ոչ ծնանին : Բայց յիւրաքանչիւր միաբանեալ բաղմութե նց գտանին և սակաւ արուք և էգք , որք և ունին թեւս , յորմէ զուրկ են չէզոքքն • արուքն նց փոքրիկ են յոյժ մարմնով , և էգքն մեծ : Չէզոք մըջիւնքն են գործաւորքն , որք աշխատին ՚ի շինել զբոյն իւրեանց , ՚ի լնուլ զայն համբարօք , ՚ի սնուցանել և դարմանել զձագս , և առնել զայլ ամենայն գործս • քանզի նուքա բաղմութիւն են յոյժ :

Օրինակ շինելոյ ճշմ. Մըջիւնքն շինեն զբոյն իւրեանց ճանց զբոյն իւրեանց : ՚ի ներքոյ երկրի , ընտրելով զտեղի կարծրահող • որպիսի է ընդ արմատովք ծառոյ , կիմ լը որմովք շինուածոց : Անդ փորեն զգետինն ՚ի ներքուստ իբրու մի ստնաչափ խորութե՝ տանելով զհողն արտաքս լը քանի մի շաւիղս զոր յառաջագոյն կազմեն • և ոչ մտանեն դարձեալ ՚ի ներքս լը նոյն շաւիղ յորմէ ելինն , ոնց զի մի խափան լիցին այլ գործաւորաց : Այդ կայ յայնժամ դատարի , կիմ երթայ ՚ի խնդիր կերակրոյ , կամ պարտալի յայլ գործ , այլ ամքն առ հասարակ իբրեւ ՚ի միջէ հրամանէ աշխատին անընդհատ և անխոնջ մեծաւ փութով և արագութե , և այնպիսի կարգաւ՝ մինչև բիւրաւոր բաղմութե նց ոչ ինչ իճեք յապաղել զգործս իրերոց : Արդ այսպիսի կարգաւ և ջանիւք աշխատելով՝ շինեն ինքեանց զբոյն ինչ արուճեստաշէն ՚ի սուղ ժամանակի • որ ունի քանի մի շտեմարանս , որոց ոմանք են վասն համբարաց կերակրոյ , և այլք վասն ձուճոց և ձագուց • և առ իւրաքանչիւր շտեմարան շինեալ կան շաւիղք , լը որս մտանեն ՚ի նս : Եւ ոնց զի մի

ողողեացի բոյն իւրեանց յանձրեայ՝ շինեն այնմ և ըզ-
տանիս՝ ի խեղերանաց փայտից , և ծածկեն զայն խո-
տովք և յարդիւն . զտանիսն կաղմեն զառ՝ ի վայր յեր-
կուց կողմանց , ուն զի անձրեն մղեալ յերեսաց հո-
ղոյ՝ ի ներքս , մի կայցէ մնասցէ անդ՝ ի վր տանեացն ,
և ողողեալ զտանիսն՝ կաթեացէ անտի՝ ի ներքս՝ ի
բոյնն , կամ փաեցուցէ և զտանիսն . այլ ի յերկուց
զառ՝ ի վայր կողմանց անտի տանեացն հոսեացի՝ ի վայր
արտաքոյ բունոյն : Եւ այսմիւ բոյն նց է շինեալ իւ-
րե առն մի բնակուածիս պատասխարէլ յամ կողմանց .
որ և ունի երկու դրունս , կի՞ ծախս , մին ելանելոյ
արտաքս , և միւսն մտանելոյ՝ ի ներքս :

Համբարէլն Տեղմանց Աւարտեալ զշինուած բունոյն՝ այլ
զկերակոյն ի բոյնն : նուհետեւ առ հասարակ երթան ի
խնդիր կերակրոյ . և զինչ և դաանէ ոք՝ բերէ փու-
թանակի՝ ի բոյնն , ուն զի անդ ամբն՝ ի միասին վայե-
լեացեն սրչափ պիտոյն իցէ . և աւելորդն շտեմարա-
նեալ սրահեացի վն անձրեային և ցրտաշունչ աւուրց ,
յորս ոչ կարեն ելանել արտաքս : Այլ խտրեն զուսե-
լի ինչ . այլ եթէ միրգ իցէ , եթէ արմախք , եթէ
միս , եթէ դէշ կենդանւոյ զամն բերեն ի բոյնն եթէ
կարեն : Բայց մանաւանդ զհատս արմտեաց և այլ
սերմանց , որք լը երկար սրահին : Ապա եթէ դայէ
մին զգէշ ինչ միջատի կի՞ սողնոյ իրիք , և կի՞ զմիրգ
մի ամբողջ , զոր ոչ կարէ տանիլ ի բոյնն , երթայ աղդ
առնէ այլոց , և եկեալ բազմութիւն քարշեալ տանին
զայն . կի՞ մասն մասն արոհեն և տանին : Իսկ եթէ
չիցէ հնար տանիլ , գնան աղդ առնեն ամցն , և ե-
կեալ ի տեղի անդր ամբն՝ ի միասին ուտեն զայն մին-
չև սպառեացեն : Ահա այսպէս փոյթ ունին իւրա-
քանչիւրքն հասարակաց բարւոյն :

Դարձան նոցա ի Սակայն մեծագոյն փոյթ մըջմանց է
զի՞ յագոց : Վն ձագուց : Եգք նց բերեն միայն
զձուս , և զայլ ամ դարմանս առնեն ի վր նց չէզոք
մըջիւնքն , ուն թէ էին ծնունդք իւրեանց : Ի ձուոց
անտի ելանեն զկնի քանի մի աւուրց անտան որդունք
փոքրիկք՝ ի չափ հատից աւաղոյ . զորս և չէզոք մըր-
ջիւնքն կերակրեն բոլմ սիրով , և հաւասար չափով ,
անսոճաղ մնալով ինքեանց՝ (եթէ սակաւ կերակուրս
ունիցին ,) ուն զի զձագսն կերակրեացեն : Ի տօթա-
թամու աւուրն ջերմացեալ դողով երեսաց հողոյ՝ ա-
ռեալ զձագսն հանեն զնս՝ ի վեր՝ հուսլ վերին յառա-
կի կի՞ մակերեւութի հողոյ , զի ջերմացին ի ջերմուէ
նր .

նր. և յերեկոյին դարձել իջուցանեն զնս'ի խոնարհ
'ի յատակ բուռնոյ իւրեանց. զի մի ցրտացին'ի ցրտա-
նալոյ երեսաց հողոյ'ի գիշերի: Այսպիսի խնամօք
փութով աճեցեալ որդանցն՝ մեծանան առաւել քան
ղմբիւնս. և դադարել յուտելոյ՝ պատեն զինքեանս
սպիտակ կմ գեղին թաղանթիւ, զոր կազմեն ոստայ
նիւ իւրեանց, և'ի թաղանթի անդ փոխին յոսկեղիկ
մըջման: Զայս թաղանթապատ ոսկեղիկս համարին
մարդիկք լինել ձուս մըջմանց, որովք և կերակրեն
զսոխակս. քանզի ձեռով նման են ձուռոց, և'ի նոցանէ
եւանեն մըջիւնք իբրեւ'ի ձուռոց: Արդ'ի վր'այսոցիկ
թաղանթապատ ոսկեղիկաց որք կակղամարմին են և
գրեթէ լոյծ՝ զնոյն դարմանս ցուցանեն մըջիւնք, զոր
և'ի վր'որդանց, հանելով զնս'ի վերին կողմն բու-
նոյն'ի ջերմ աւուրս, և երբեմն՝ զկնի անձրեաց,
հաւ արտաքս'ի լոյս արեւու. և իջուցանելով'ի վայր
'ի ցրտագին և յանձրեային եղանակս, որով և փու-
թով թանձրացեալ և ցամաքել'նոր մարմնոյ մըջմանն
և կարծրացել անդամոցն՝ պատառէ զթաղանթն իւր,
և եւանէ արտաքս'ի կատարեալ ձեւ մըջման:

'ի հասանել ձմեռան արուքն մեռանին, և բզմք ևս
յիգաց, իսկ չեզոք մըջիւնքն թմրին և կան մնան տյն-
սկս ընարմացել և անկերակուր զձմեռն ողջոյն (գէթ
'ի տեղիս, ուր ձմեռն ոչ է բարեխառն.) ապա՝'ի հա-
սանել դարնան անդրէն սթափին, և ելեալ'ի բու-
նոյ երթան'ի խնդիր կերակրոյ. (ոնք և մնացեալ
էգքն բեղմնաւորեալ գոլով յառաջ քան զհասանել
ձմեռան և նախ քան զմեռանիլ արուսոյն, բերեն ըղ-
ձուս:) իսկ զմեռել գիակս մըջմանց ոչ թողուն անդ-
րէն'ի բոյնն, այլ ձգեն արտաքս. քզի ոչ նուազ մաք-
րասէր են քան աշխատասէր: Ահա քեզ միաբանուի
անբան և մանր կենդանեաց, որոց նսլատակ է հա-
սարակաց բարին, զոր իւրաքանչիւքն'ի նոցանէ ա-
ռաւել ինդրեն քան զանձնական օգուտ. որով և
զանձանց բարին առաւել ևս դտանեն, քան եթէ ըղ-
հասարակաց բարւոյն անհոգացեալ՝ իւրեանց բար-
ւոյն և եթ լինէին'ի խնդիր: Եւ քանի՞ ամօթ չիցէ
բանաւոր մարդկան, որք չճանաչեն զմեծութի հա-
սարակաց բարւոյն, և ոչ աշխատին՝ բայց եթէ յօ-
գուտ անձին: Ոչ արդեօք անմիտ իցէ նա գործով
քան զանբան մըջիւնն, որ իւրով անբանութի գիտէ
զշահ հատարակաց բարւոյն, և զայն յամի վերադա-
սէ քան զշահ անձին: Ապա յիրաւի առաքէ ան
ձեռն

ձեռն գրոց սբօց զվատն և զհեղգն, որ ոչ անձին՝ և
 ոչ այլոց գործէ ինչ յօգուտ՝ գնալ առ մրջիւնն, և
 ուտանիլ ի նմանէ զգործասիրութի ի շահ անձին և
 ընկերաց :

Տեսալ՝ Երեմիա : Գտանին և այլ պէսնոյ տեսակք մըրջ-
 մանց յայլ և ալ կողմանս Տի. բայց ամբն միաբանք,
 գործասէրք, և բազմաճարտարք : Յափրիկէ և ի սե-
 նեկալ գտանին մրջիւնք սպիտակք. որք շինեն զբոյն
 իւրեանց բրգաձև բարձրացել յերկրէ. որ ունի զմի
 միայն ծակ, ի որ մտեալ գնան ի երկրաւ շրջանաս-
 փիւռ շաւղօք : Ի հնգիկս գտանին բոյնք տեսակաց
 ինչ մըջմանց ի չափ հասակի մարդոյ բարձրացեալ
 յերկրէ, և պատեալ արտաքուստ ամրակուռ շաղա-
 խով : Շինեն սբ ի կաւոյ և մեծամեծ բոյնս ի վերայ
 բարձր ծառոց, և սև ի վր եղեգանց առ ի դերձանիլ
 ի հեղեղաց, որք անտանօր յերկար անձրեաց պատ-
 ճառին. և ի մէջ բունոյն շինեն խորշս խորշս բնա-
 կուէ և համբարաց և ձագուց իւրեանց յար և նման
 բճճոց մեղունաց : Ահա որպիսի ինչ գործէ միաբա-
 նութի և անխոնջ վաստակասիրութի տկար և ան-
 զօր կենդանեաց. և զինչ ոչ կարացէ առնել միա-
 բանութի մարդկան :

Այս մրջիւնք գան երբեմն անհամար բազմութի ի
 բնակութիս մարդկան առաջնորդութի երեսուն կմ
 աւելի մեծագոյն մըջմանց. և զոր ինչ անփակ գտա-
 նեն ի տունս առել տանին ի բաց. նաև ոչ իսկ մանր
 չորքոտանիք, որպիսի են՝ մկունք, գորտք, չղջիկք ևն.
 դերձանին ի նոցանէ : Գտանին և յամբիկայ մրջիւնք
 ինչ կոչեցեալք՝ ալքուտ, որք գան երբեմն երբեմն
 ի տունս իբրու այց առնել. զորս և ուրախութի ըն-
 դունին բնակիչք, բացեալ նց զարկեղս և զայլ ամ
 տեղիս յորս գտանին մկունք և միջատք մնասակարք.
 զորս և մրջիւնքն առ հասարակ կերեալ սպառեն,
 և ապա մեկնին ի բաց :

Երջիւնս ու ընդ կան ի հնգիկս և զարմանալի տե-
 հալով բնակին և սակք ինչ մըջմանց, որք ոչ երբեք ե-
 գնան բնակչաւ լանեն արտաքս յերկրէ. այլ ի հո-
 նապարհ : զով փորեն ինքեանց բազմահետ ճա-
 նապարհս, ի որս գնան ուր և կամին : Ի գնալ սոցա
 բանալով ճանապարհ ընթացից իւրեանց՝ գնան ուղ-
 զագիծ, և ոչ խոտորին յուղիղ շաւղէ, թէև դիպեօ-
 ցի ինքեանց ի ճանապարհի մարմին ինչ կարծր, այլ
 ծակեն զայն, և անցանեն : Իսկ եթէ կամիցին ի վեր
 ելա.

Եւանել ը շինուած ինչ. ծակէն զորմուէնս նր մինչեւ
 'ի վեր. ապա եթէ առ սաստիկ կարծրութե որմոյն
 ոչ կարասցեն ծակել' շինեն 'ի վր երեսաց որմոյն
 խողովակաձե ճանապարհ'ի հողոյ, և ը այն եւանէն:
 Չնոյն առնեն երբեմն յորժամ ստիպին գնալ 'ի վր
 երեսաց հողոյ. զի շինեն ինքեանց կաւեղէն խողովա-
 կաձե ճանապարհ յերեսս հողոյ. զոր և շինելով յա-
 ռաջ գնան առանց եւանելոյ յերեսս երկրի. քանզի
 ոմ թոճի' լոյս և ջերմութի արեւու մանաւանդ այ-
 նոցիկ տապախառն գաւառաց հնդկաց' է նց լեւասա-
 կար: Աչ փոխեն սորա' և ոչ քայլ մի ստին առանց
 աշխատելոյ. իսկ աշխատութի սց կարգաւորեալ լը
 սրտաշաճի միաբանական բաղմութի' զամ գործ տա-
 ժանելի փութով յաւարտն հասուցանեն: 'Ի կամիլ նց
 գնալ 'ի նոր ինչ տեղի, հարկ է և նորոգ ճանապարհ
 շինել. վս որոյ բաժանեն նախ 'ի մէջ իւրեանց զգործս
 զոր առնելոց են, և լինին երկու կարգ. մի կարգն
 բառնայ բերանովն զհող, և միւսն զհիւթ ինչ մածու-
 ցիկ. և 'ի սկսանիլ իւրեանց շինել զխողովակաձե ճա-
 նապարհն' երկուք 'ի մըջմանց անլէհատ գործեն. մին
 գնէ զհողն և միւսն արկանէ 'ի վր զմածուցիկ հիւթն
 և 'ի միասին մածուցանեն զայն. և նոյնժամայն մեկ-
 նեալ նց անտի յառաջեն զհետ եկեալքն. և նք ևս
 առնեն նոյնմոս. իսկ տեղի տոճեալքն, կմ որք աւար-
 տենն զիւրեանց ծառայութի որմնագործութեն, գառ-
 նան վերստին մին 'ի խնդիր հողոյ, և միւսն մածու-
 ցիկ հիւթոյ. զոր իբրեւ գտանեն' գան և լինին յե-
 տինն կարգին իւրեանց, մինչև հասցէ ինքեանց վե-
 րստին գնել և մածուցանել զհողն. և այսպիսի ան-
 ընդհատ և արագաշարժ գործով 'ի սուղ ժամանակի
 շինեն երկայնաձիգ ճանապարհս ամենուտեք փա-
 կեալս և ամրաստիկ մածուցեալս, մինչև հիացուցա-
 նել զմարդ, թէ զիտրդ և երբ զայնպիսի և զայնչափ
 երկայն ճանապարհ մարթացան շինել այն մանրիկ և
 ապիկար կենդանիք:

Օգոստոս զոր քեռակ' Աչ եթէ միայն ճարտար և գործա-
 ինչ ճշմանց հասակաւ սէր է այս կենդանի, այլ և օգտա-
 բարեն հարդիւն: Կար մարդկան: Քանզի ահա բնա-
 կան մոմն կնքոյ (ցլէօքն) և ոչ արոճեւտականն,
 է գործ թեւաւոր ինչ մըջմանց 'ի հնդիկս. որք լը օ-
 րինակի մեղոճաց շինեն 'ի վր ծառոց բոյն ինչ բըճ-
 ճաձե, որոց բճիճքն ոչ նոճաղ ճարտարութե կազմեալ
 են քան զբճիճս մեղոճաց. և նիւթն այսց բճճաց է
 մոմն

մամն կնքոյ , զոր հաւաքեն 'ի ծառոց և կազմեն : 'Ի մեջ իւրաքանչիւր բճճի ոց գտանին փոքրիկ մարմինք կարմիր , որք թոճին լինել ձագք կմ որդուէք մըրջմանցս , որք եթէ ճմլեացին , 'ի ցամաքիլն լինին փոշիինչ ծիրանագոյն . իսկ եթէ արկցին 'ի ջուր՝ ուռնուեն և ներկեն զջուրն կարմիր գունով : և այն այս որդունք տան մամոյ կնքոյն զգեղեցիկ կարմիր գոյնն , առանց որոյ նոճաղ է նր գոյնն : 'Ի մամոյ տառի հաշնեն մարդիկ զգեղեցիկ ծիրանի ներկն , որով ներկեն զկերպասս . և ապա կազմեն անտի զվէռնիճ և ըզմամ կնքոյ :

Այն և այլ տեսակք ինչ մըջմանց , որք լը օրինակի առաջնոցն շինեն բճիճս այնպիսի նիւթով , որ ունի զհոտ և զգոյն իսկական մամոյ . բայց ոչ ելանէ աստի ներկ ինչ , և ոչ է պիտանի 'ի կնքել զթուղթս : այլ քանզի մածուցիկ է՝ վարեն զայն փոխանակ սոսնձոյ :

Այլարդ՝ ո՞ւր այսուհետև ջնչին և անօգուտ համարեացի զորք 'ի կենդանեաց , (թէև իցէ այն 'ի յետին և յանարդ կարծեցելոցն) , յորս գտանին այսպիսի և այսչափ կատարելութիւք : Ահա ակներև յայտյանդի մանութի անհատանելի իմաստուէ և նախախնամութեն անյարարածս իւր . քանզի զիարդ հնար էր անքանից զգործս բանաւորաց գործել՝ եթէ ոչ 'ի գերագոյն մտաց յայն առաջնորդեալ էին : Յոյր սակո՞ կենդանիք , և 'ի նս առաւելապէս մանուէք՝ յանդի ման առնեն մեզ զայ իմաստութին , և զնախախնամութին , որ ինամէ , կառավարէ , և գործէ զամենայն ինչ :

Պիծակք :

Պիծակք առաւել ճարտար թոճին քան զմըջիւնս : Են սորա քառաթև և բաղմօք նման մեղոճացն , այլ բնութիւն գաղանայինք , որք 'ի սեռս ճանճից՝ համարին կմ համեմատին իբր գիշատող թռչնոց , և գաղտնաց՝ 'ի սեռս չորքոտանեաց :

Պիծակք սրոշին 'ի մեղոճաց գունով մարմնոյն՝ որ է դեղին , ունելով և սեաւ դիծս՝ ի վր . և զի փոր նց կախեալ կայ զմիջաց նուրբ և փոքր ինչ երկար թելիւ . իսկ փոր մեղոճացն հաղիւ նշմարի բաժանեալ 'ի միջաց և յօգիւ կցեալ լը այն : Եւ դարձեալ զէվէ :

վերին երկու թեք սկիծակաց կան միշտ խաչաձև 'ի վր իբերաց՝ յորժամ ոչ թռչին . որով որոշին և յայլ ամենայն քառաթեք ճանճից :

Մենակեաց պիծակ : 'ի սկիծակս դառնին տեսակք ինչ մենակեաց . որք թեպէտ և չունին զայնչափ ճարտարութի՝ որչափ միաբանակեացքն . սակայն և այնպէս չեն 'ի սակաւաճարտար միջատաց : Քանզի կաղմեն միայնակ զբոյն ինչ 'ի կաւոյ ամրասկինգ վասն ձոճոց իւրեանց , լցեալ զայն սարգիւք և ճանճիւք և այլ միջատ կենդանեօք 'ի կերակուր ձագուց իւրեանց . որոց ծնէլ 'ի ձոճոցն կերակրին նոքօք 'ի բոյն անդր , մինչև 'ի հասանել ժամանակի փոխակերպութեն . և ապա փոխակերպեալ 'ի սկիծակ՝ ծակեն զկաւեղէն բոյն իւրեանց , և թռանին արտաքս :

Միաբանակեաց պիծակ : Իսկ միաբանակեաց սկիծակքն , զոծակ : Ընդ էն բանք մեր յերիս տեսակս որոշին : Առաջին տեսակն փոքր է քան զայլս , և միաբանութի նց ոչ է բաղմամբիւ , որք և շինեն զբոյնս իւրեանց 'ի վր ծառոց : Երկրորդ տեսակն մեծ է քան զայլս , և սք շինեն զբոյն իւրեանց 'ի մէջ խռռոչաց ծառոց կմ 'ի մէջ բաղմակոյտ փայտից , կմ 'ի շտեմարանս արմատաց ևն : Թէպէտ և երկոցունց տեսակացս այսոցիկ բոյնք ճարտարարոճեսաք են և օրինակ կենաց նց զարմանալի . այլ մեք զերրորդ տեսակէն և եթ խօսեացուք , որ է հասարակ տեսակն յաճախագիւտ և բաղմամբիւ քան զայլս . յորոց մարթ է և զայլոց ճարտարութին 'ի միտ առնուլ :

Հասարակ պիծակ : Արդ սկիծակքս այսօքիկ բնակին լէ հողով իբր զմըջիւնս . այլ 'ի բոյնս սոցա բիւ մարոճեսա և ճարտարուն երևի քան 'ի նոցայն . զի բոյն մըջմանց է իբրև հիւղ մի շինականաց , իսկ սկիծակացն իբրև ապարանք ինչ իշխանաց : Զոր և շինեն այսպէս :

Շինութի բանոյ 'Սախ' խնդրեն ինքեանց տեղի լէ հողնոցա : զով՝ փորեալ 'ի խլրդանէ , և թէ ոչ դառնեն 'ի նքեանք փորեն զփոս փոքրիկ , մի ոտնաչափ խորութի և նոյնչափ լայնութի թողեալ նմին երկու ծակս , զմին մտից 'ի փոսն , և զմիւսն ելից : Ապա դնան ժողովեն զմանր կոտորակս փայտից զորս դառնեն , և կմ տատամարք 'ի փայտից կորդեն , և զայնս մանրեալ բերանով իբրև զփոշի՝ թրմեն մաճուցիկ հիւթով , զոր հանեն 'ի բերանոյն , և ապա ճմլեն զայն օտիւք՝ և առնեն փոքրիկ գնտակիկս , և բերեն 'ի փոսն ,

փոսն , զոր փորեալ են : Անդ աստփարակէն զգնտա-
կիկան զայնոսիկ ոտիւք իւրեանց , և առնեն 'ի նոցանէ
բարականիւթ թերթս թերթս , առաւել քան զիւրբա-
թերթ թուղթս զոր գործեն մարդիկ . և մածուցա-
նեն զթերթսն զայնոսիկ մի առ մի լը իրերաց 'ի վր
ներքին որմոց փոսոյն . և այն է իբրու որմն բունոյ
իւրեանց : (Այս գործ նց աւսուցանէ մարդկան թէ
և 'ի փայտէ հնար է շինել զթուղթ . զոր և փորձիւ
ստուգեցին սմանք :) Սովին օրինակաւ և նիւթով
շինեն ապա 'ի մէջ այսր թղթանման որմոյ և զբժիճս
վնձագուց , զոր գործեն կարգ կարգ՝ վեցանկիւնի
ձեով և առկախեալ , վերուստ 'ի վայր իջանելով .
բայց թողուն ընդ մէջ իւրաքանչիւր կարգի բճճաց
միջոց սարապոյ . և զի մի վերին կարգն բճճաց անկցի
'ի վր ստորնոյն՝ կանգնեն և քանի մի սիւնս ընդ մէջ
իւրաքանչիւր կարգի բճճաց : Եւ որպէս զի մի՝ ինչք
պակասել երևեսցին յօրոճեաթի ճարտարապետու
զշինոճած սեանցն առնեն առաւել ամրակուռ քան
զբճճացն , և զգլուխ նց և զխորիսխ ստոճարագոյն
քան զմէջսն : Թիւ կարգաց բճճաց կի՛ Լաւ ևս ա-
սել՝ դասիկոնաց այսոցիկ ասարանից են մեաառան
կի՛ սակաւ ինչ աւելի , և թիւ սեանց որք բարձրեալ
կրեն զդասիկոնսն իբրու քառասուն . իսկ թիւ բժի-
ճաց կի՛ սենեկաց այնր մեծի ասարանից են , իբրու
տասն հազար : Յիրաւի արդեօք առասպել թոճեր
պատմուիս , եթէ ոչ ունէաք զայն առաջի աչաց :

Պիծակք լը մեծի մասին չէլոք են , որք և փոքր են
մարմնով քան զարուսն , իսկ էգքն մեծ են և քան
զարուսն . յոյր սակս և բժիճքն չեն միաչափ : Բժիճք
վերին կարգաց՝ քանզի են վն չէլոք պիծակաց , ան-
ձուկ են քան զստորինսն , որք պատրաստելք են վն
արու և էգ պիծակացն : Վերին կարգք բճճացն յայն
սակս կազմին վն չէլոք պիծակացն , զի նք նախ ծնա-
նին . և պատճառ կանուխ ծննդեան նց է , զի չէլոքքն
առաւել գործաւորք են . քղի մայրն 'ի սկզբան անդ
միայնակ գոլով սկսանի շինել զբժիճս՝ վասն որոյ և
սկստս ունի գործաւոր զաւակաց :

Օրինակ բազմանա Որովհետև ամ պիծակք մեռանին 'ի
այ պիծակաց : ձմեռան բաց 'ի քանի մի էգ պիծա-
կաց , վն այսորիկ էգն՝ որ ասորեալ իցէ , 'ի հասանել
գարնան՝ շինէ նախ երկու բժիճս՝ 'ի փոս ինչ գտեալ
կի՛ փորել յինքենէ , և բերէ 'ի նոսին զերկու ձուս .
շինէ ապա և զայլ երկու բժիճս , յորս լնու կերա-
կուր

կուր վն ծնանելի ձագուցն , կմ որդանցն որոց ծնել
 զկնի քանի մի աւուրց' կերակրէ զնն առատապէս .
 յետ այնորիկ ածէ մայրն և զայլ երկու ձուս' յեր-
 կու նորոգ կազմեալ բժիճսն . և 'ի ծնանիլ նոցին'
 հասանէ ժամանակ փոխակերպութե առաջնոցն որք
 և պատեալ նուրբ ոտայնիւ զբերան բժճաց իւր-
 եանց փակին 'ի ներքս , և մերկացեալ զմորթ և զան-
 դամս որդանն փոխին յսակեղիկ պիծակի . և ապա
 առ սակաւ սակաւ ստացեալ զկատարեալ ձև պիծա-
 կի պատառեն զոտայն 'ի բերանոյ բժճաց , և ելաւ
 նեն արտաքս . և սկսանին օգնել մօրն 'ի շինուի բըճ-
 ճաց' ոն և 'ի բերել զկերակուր վն ձագուց նր' : 'ի
 բերելոյ անդ մօրն զձուս մինչև 'ի փոխակերպիլ նց
 'ի պիծակ , հաղիւ անցանեն աւուրք քսան : Չև ևս
 հասեալ 'ի չափ երկրորդ ձագուցն' բերէ մայրն և այլ
 զոյգ մի ձուց . և որքան առաւել բազմանան պի-
 ծակքն' այնքան առաւել յաճախէ մայրն բերել ըզ-
 ձուս , ոչ ունելով կարիս այնուհետև անձամբ շինե-
 լոյ վասն նոցա բժիճս , և բերելոյ զկերակուր . զի
 կատարեն զայն պիծակքն յառաջագոյն ծնելք յիւր-
 մէ . վասն որոյ պարտալի ինքն 'ի բերել զձուս , և
 'ի սնուցանել զձագս կերակրովն , զոր բերեն պի-
 ծակք իւր :

Արդ 'ի բազմանալ չէղոք պիծակացն' բերէ այնու-
 հետև մայրն և զձուս արու և էգ պիծակաց . որքնոյն
 պէս հանդերձեալ են լինել զկնի սակաւուց մայր այ-
 լոյ պիծակաց . և այնպէս հեաղհետէ բազմացեալ
 մեծացուցանեն զբոյնն և բազմացուցանեն զբժիճս իւր-
 եանց . Սակայն 'ի կարի բազմանալ նց' յուղակի մի
 բժիճն միւսանգամ լինի ըստնարան 'ի ծնունդ այլոց .
 որով և մինչև ցաշունն մի մայրն բերէ իբրու քսան կմ
 երեսուն հազար պիծակս . յորոց միջի գտանին քանի
 մի հարիւր արուք , և սակաւ էգք : Եւ երբեմն մասն
 ինչ 'ի նոցանէ ելեալ 'ի բունոյ անտի երթան և շի-
 նեն ինքեանց զայլ բոյն : Ահա այսպիսի զարմանալի
 օրինակաւ սերին և բազմանան պիծակքն :

Օրինակ իենաց նոցա : Պիծակքն' թէպէտ և բնութք գոյ
 զանաբարոյ են' և թշնամի ճանճից և մեղուաց' զորո
 անխնայ սատակեն և ուտեն . սակայն 'ի վերայ այսր
 ամենայնի խաղաղութք և բազում սիրով բնակին առ
 միմեանս . և որսան զկերակուր ոչ միայն վն մարց և
 ձագուց , այլև վն իրերաց : Քանզի 'ի բերել միոյն
 զպատառ ինչ մտոյ , կամ զճանճ մի 'ի բոյնն' ժողովին

առ նա այլք , և իւրաքանչիւրն առնու անտի մասն
ինչ . այլ որ ևս զարմանալին է՝ բազում անգամ ծծել
ուրուք հիւթ առատ 'ի սրտոց կամ զմեղք՝ դայ 'ի
բոյնն , և հեղու 'ի բերանոյ անտի իւրմէ 'ի բերանս
այլոց . և եթէ կռնէսցին ոմանք ը իրերաց , հաղիւ
երբէք հասանէ միումն մեռանիլ , և այն զի ունին խայ-
թոց թունաւոր . բաց յարունցն , որք զուրկ են 'ի
խայթոցէ , զի մի սատակեսցեն զէզոքսն՝ զօրագոյն
գոլով քան զնո : Սակայն 'ի հասանել ձմեռանն՝ ցու-
ցանեն զգազանուի իւրեանց և առ միմեանս . զի ոչ
ամբարելով նոյ զկերակուրս զօրէն մեղունաց և մըրջ-
մանց , և ոչ գտանելով յայնժամ բաւական կերակուրս
վն ինքեանց և ձագուցն՝ փոխեն զսէրն 'ի թշնամու-
թի , և առ հասարակ կոտորեն զձագսն կմ զօրգունսն .
և զմատաղ պիծակսն , և արտաքս ձգեն 'ի բունոյն .
վեր 'ի վոյր տասլալեն և զբժիճսն : 'Ի սատականալ
ձմեռան՝ պաղեալ կծկին 'ի միասին առ 'ի ջերմանալ ,
և ապա ըարմացեալ մեռանին առհասարակ . բաց 'ի
սակաւ իգացն՝ որք զօրագոյն գոլով մարմնով՝ առա-
ւել տոկան ցրտոյ խնամով արարչին , զի մի ջնջեսցի
տեսակ նոյ : Այս գործ անգթուէ պիծակաց չէ մեծ՝
եթէ հայեսցուք 'ի վախճանն . քանզի գիտեն պիծակք ,
թէ այնուհետե ոչ է հնար նորածին ձագուցն փոխոյ
կերպիլ 'ի պիծակ վն ցրտուէ . յայն սակս ոչ կամին
տարասպարտ կերակրել զնոսա . թուի թէ՝ գիտեն և
զայն , զի մատաղ պիծակքն ոչ կարեն տոկալ ցրտոյ .
յայն սակս՝ վասն քանի մի աւուրց կենաց նոցա , ոչ
կամին զի առաւել ևս նոճաղեցուցեն զկերակուր
իւրեանց՝ զոր 'ի ձմեռանն հաղիւ գտանեն : Այս կո-
տորէն պիծակաց զիրեարս և առ հասարակ սատա-
կումն նոյ 'ի ձմեռան՝ օգուտ է աշխարհիս . քանզի պի-
ծակք թշնամի են մեղունաց , և ուտեն անյագաբար
զմեղք նոյ , ոմ և զմիրգս և զմիս . և չգործեն այլ ինչ
յօգուտ մարդկան , բայց եթէ սատակելով զճանճս .
որոց բազմութին վշտագնէ զմարդիկ :

Օգուտ պիժակայ : Եւ զայս օգուտ մատուցանեն յաւէտ
մտաւաճառաց , պահելով զսպանդանոցն 'ի ճանճից .
յոյր սակս իսկ դնեն 'ի սպանդանոցի սատառ միւլեր-
դի կամ փայծեղան , զոր պիծակք առ փափկութեն
առաւել ախորժեն . և 'ի դալ պիծակաց 'ի սպանդա-
նոցն՝ հալածեն անտի զայլ ճանճս . և այնպէս պահի
միսն սպանդանոցի 'ի ճանճից , և յորդնահար լինե-
լոյ 'ի ձունոց նոյ : Իսկ պիծակք ոչ առնեն որդնահար
զմիսն

ղմիսն, քանզի չէզոք էն՝ կամ արուք. և էգբ նց ոչ ելանեն 'ի բունոյ իւրեանց. իսկ թէ ելցեն ևս՝ ոչ դնեն զձուս իւրեանց 'ի մեջ մսոյ լն օրինակի բնմ ճանճից : Ահա զայս օգուտ շահին 'ի պիծակաց մսա վաճառք միով սլառառաւ լերդի կի՛ փայծեղան : Իսկ զայլ օգուտս նր՝ զգաղանիսն առ 'ի մէնջ, դիտէ հառ տիչն ամենայնի, որ ոչ 'ի զուր ստեղծ ինչ յարարածս, շատ է մեղ առնուլ 'ի նոցանէ զօրինակ միաբանական սիրոյ՝ և ուսումն ճարտարութե արուեստից, որով և լինել փառաբանիչ հասաչին բոլորեցունց :

Մեղուք :

Մեղուք առաւել զարմանալի էն՝ 'ի գործս իւրեանց քան զպիծակս, որոց միաբանութին կանոն համարի կարգաւորեալ հասարակապետութե լն միով գլխով, և գործքնոցին վաստակոց կարգի 'ի մեծագոյն օգուտ մարդկան : Չիք 'ի միջատս կենդանի ինչ քան զսոսին առաւել օգտակար մարդկան, (թո՛ւ թէ և ոչ առաւել ճարտար), յորոց մարթ իցէ մարդկան՝ ոչ մեայն լն մարմնոյ, այլ և ըստ հոգւոյ առաւելապէս օգտիլ : Մեղուն է ճանճ ինչ քառութե. լն մեծութե՝ ոչ ինչ աւելի քան զմեծ ճանճս, և սակայն իւրովք վաստակօք կերակրէ զՅս ամ և լուսաւորէ զմարդիկ 'ի խաւարի ամենագեղ լուսով : Յոյր սակս սարս էր նմա ունիլ ճարտարութի և գործասիրութի մեծ, և միաբանութի անքակտելի, ապա թէ ոչ՝ զիարդ հնար էր այսպիսի փոքրիկ և տկար կենդանւոյ զաշխարհս ամենայն այսքան բարեօք լնուլ :

Միաբանութի մեղուք : Ահա նք և միաբանութի մեղուք է կատարելագոյն օրինակաւ՝ որում մարթ էր լինել 'ի կենդանիս : Քանզի միաբանութի մըմանց՝ է իբր թողով ռամկաց անշուք և անգլուխ. որն և միաբանութի պիծակաց՝ է գումարտակ ինչ զօրաց տապա տակաւորաց, կամ բարբարոսաց. իսկ միաբանութի մեղուք՝ է իբր կենսակցութի քաղաքացեաց, և տղնունականաց՝ օրինօք կարգելոյ, որոց վախճանն՝ ոչ լոկ օգուտ անձանց է՝ այլ և օգուտ մարդկան, և ունի զի միաբանութի իւրեանց անքակ սլահեոցի, և մեծապէս շուք ունիցի՝ ամքն հպատակին միում ումեք միայնոյ. որով և հասարակութի նց զտեսակ ինչ թափաւորութե յինքն կերպարանէ :

Արդ՝ յերկս տեսակս յայտնիկ միաբանակեաց միջա
տաց

ապա երևի լի իրաց ինչ եռատեսակ կառավարութի, որում լեռնակ է հասարակութի ինչ կմ ժողովուրդ : Քանզի ահա կառավարութի մըջմանց երևի լինել առավանգատական, կառավարութի պիծակաց թոճի լինել ազնուճապետական, քանզի բազում էգո ունին 'ի բոյնս իւրեանց, որոց զպատիճ և զհպատակութի ինչ ընծայեն իբրև մարց իւրեանց, իսկ կառավարութի մեղուճաց է միապետական, զի զմի միայն էգո ունին 'ի փեթակի, որում իբրև մօր հասարակաց՝ անքն հպատակին :

Պարտ մեղուճաց . ընչ Պարք մեղուճաց հասարակօրէն բաղնոցա և քիսակ : Կանայ 'ի հնգետասան հազար կամ յևս աւելի մեղուճաց : 'ի մէջ իւրօքանչիւր պարուց նց գտանին և քանի մի հարիւր արուք, որք կոչին ի շամեղուք, (վն չգործելոյ ինչ, այլ միայն վայելելոյ 'ի վաստակս այլոց .) իսկ այլքն առ հասարակ են չեղոք և գործաւորք մեղու : Գտանի 'ի նմ մի միայն էգ ձուճաբեր, որ է մայր և իբր թագուհի պարու նոցա՝ պատուէալ և սպասահարկեալ յանցն :

Մայր մեղուճաց . որպիսի ինչ : Մայր մեղուճաց մեծ է մարմնով քան զանան, և ունի խայթոց մեծ . այլ զայն ոչ առնու 'ի կիր՝ բայց եթէ կարի իմն վշտագնեսցի . (և զայն թերևս 'ի մարանչիլ լի այլ էգ մեղուճի՝ եթէ գոցի 'ի փեթակի իւրում .) բայց թեք նր համեմատեալ մեծուէ մարմնոյ իւրոյ կարճ են, որով և գըժւարաւ թռչի : Եւ զայս՝ թերևս յայն սակս արարած . ուն զի մի յօժարեսցի 'ի բաց թռչիլ 'ի փեթակէն և տեղափոխ լինել, որում հարկ է զհետ երթալ միշտ և այլոց մեղուճաց . այլ կացցէ մնացէ 'ի փեթակին ուր սկսաւն բնակիլ :

Հասարակ կամ լի Չէղոք մեղուքն ունին խայթոց 'ի նմա զպարտ մեղուճաց ան և զթոյն, որ է զէնքնց . յորոց զուրկ դաճ : Են իշամեղուք . զի գոլով նց մեծ և զօրաւոր քան զէղոքն, միանգամայն անգործ և անպիտան, մի կարտացեն փնտսել գործաւոր մեղուճաց : Չէղոք մեղուքն ունին զբերան երկատամնաւոր, և զպատիճ միանգամայն . բերանովն ժողովեն զնիւթ մոմոյ . և սպառնաւն ծծեն զհիւթ մեղեր 'ի ծաղկանց . ունին և զգողաւոր ծոց 'ի յետին ոտան, առ 'ի բառնալ այնու զմոմ, և զայս գողաւոր ծոց յոտան՝ չունին իշամեղուք ուն և մայր մեղուճաց . քանզի ոչ աշխատին նք 'ի բերել զմոմ :

Մեղրն և Տոհմ Մեղրն ոչ այլ ինչ է, եթէ ոչ քաղցր
 շերտ ինչն: Հիւթ ծաղկանց, որ 'ի ստամոքսի մէ
 ղոնաց եփեալ թանձրանայ + իսկ մոմն է փոշեաւ
 սակ մանրահատ հաւաքեալ 'ի ծաղկանց: Չնիւթն
 մոմոյ հաւաքեն մեղուք կամ թաւալելով 'ի մէջ փո
 շեաւսակ հատից ծաղկանց, որով մածնու փոշին այն
 'ի վր աղոճամաղի նց, և կամ եթէ սակաւ իցեն այն
 փոշեաւսակ հաւքն՝ հաւաքելով զայնս բերանովն և
 առաջին ոտիւքն. զորս և մածուցանելով ք իրերաց
 կաղմեն փոքրիկ գնտակիկս, և եգեալ զայնս 'ի գոգա
 ւոր ծոցն յետին ոտիցն՝ բերեն զայնս 'ի փեթակն:
 Կաղմեն մեղուք և զայլ իմն տեսակ խոշորագոյն և սեւա
 դոյն մոմոյ, զոր հաւաքեն 'ի փուտ փայտից, 'ի յար
 դից և յայլ թթոճահիւթ կամ դառնահիւթ տնկոց:
 Եւ բաց աստի կաղմեն և զականամոմ դառնահամ,
 և սաստիկ մածանուտ:

Չիւրտ կաղմն Արդ յորժամ դառնեն մեղուք խո
 ժեղուտ զբճիճս: Ուր ինչ 'ի ծառս, կամ փեթակ մի
 պատրաստեալ 'ի մարդկանէ և մտանեն բնակիլ 'ի
 ներքս, առաջին գործ նց է քաջ խնուլ զամ ծակս
 և զձեղքոճածս փեթակին ականամոմիւ՝ որ գոլով
 մածանուտ յոյժ՝ բարւոք խնուլ զամ ծակախս, որով
 պահի փեթակն յանձրեոյ և 'ի հողմոց: և գոլով ևս
 դառնահամ՝ սկսէ զփեթակն յօտար միջատաց, որք
 'ի սաստիկ դառնութիւնն խափանին ծակել զայն և
 մտանել 'ի ներքս: Մինչդեռ մտն ինչ մեղոնաց յայս
 գործ պարապին՝ այլք երթան 'ի խնդիր մոմոյ և սկիզ
 բն առնեն այնու շինել զբճիճս: Հիմն դնեն իւր
 եանց շինուճածոյն 'ի վերին մասն կի՛մ յառաստաղ փե
 թակին, մածուցանելով ք այն զառաջին բճիճսն մա
 ծուցիկ ինչ հիւթով և շինելով իջանեն 'ի խոնարհ,
 և այնպէս բճիճք սց են առ կախեալք 'ի վերուստ.
 և աւարտեալ զմի պանն բճճաց, շինեն արքնթեր
 նմին և զայլս՝ դարձեալ հիմն դնելով 'ի վր առաս
 տաղի փեթակին. և այնպէս առ սակաւ սակաւ շնուն
 զփեթակն պանիւք: Բճիճքն կաղմեալ են յերկուց ե
 րեսաց, ունելով 'ի միջի զթերթ ինչ 'ի մոմոյ նրբա
 թաղանթ յոյժ. յորոյ վր մածեալ կան բճիճքն իբ
 բն 'ի վր որմոյ կամ յառակի. և 'ի բճիճս անդ քա
 նի մի ծակս գործեն՝ առ 'ի անցանել 'ի միոյ բճճէ
 և 'ի սկանել յայլ:

Եւ Էբճիճս և Բճիճք սոցա ևս կաղմեալ են ըստ
 շտեն լեցանիւթի: ձեոյ բճճացն սկիծակաց վեցանիւթ
 և ի:

նի, և միաչափ, ունի թէ կարկնիւն (ցո փերկէլով) չափեալ իցեն. և ոչ առանց խորհրդոյ յայս ձև կազմին բժիճքն. զի 'ի մէջ այլ ամ ձևոց՝ միայն վեցանկիւնի ձևով մարթ էր նց սակաւ նիւթով և 'ի փոքր միջոցի բիւմ և լայնարձակ անոթս կամ բժիճս շինել: Քանզի վեցանկիւնի անոթն գոլով մօտաւոր բոլորչի ձևոյն բիւմ ինչ լեռնի յինքեան. (որովհետև բոլորաձև անոթն առաւել լեռնի յինքեան քան զո՞ և իցէ այլաձև անոթս նոյնաքանակս) . և սակայն եթէ բժիճքն լի նէին կազմեալ 'ի ձև բոլորչի, ոչ չօշափէին զմիմեանս ամ մասամբք. որով և շատ մոմով սակաւ բժիճք լինէին. իսկ սմին հակառակ կազմեալ գոլով բժճացն 'ի ձև վեցանկիւնի, 'ի վեց կողմանց իսկ չօշափեն զայլ բժիճս. որով և ոչ դժաչափ միջոց ինչ մնայ դառարկ. այլ այնչափ բժիճք դռանին 'ի միում պանի, քան զոր աւելի և միանգամայն լայնարձակ բժիճս չէր հնար կազմել անդ:

Բժիճք մեղոնաց թէպէտև լի արտաքին ձևոյն նման են բժճաց պիծակաց, սակայն այլովք բազմօք յոյժ գերազանցեն. քանզի յատակ բժճացն իւրեանց եղելի յանձուկ կէտ մի առ 'ի ջերմագոյնս պահել զձուռն. և բաց աստի յատակն նց ևս է բազմակողմեան բաղկացեալ 'ի փոքրիկ եռանկիւնաձև մակերևութից, որովք միաւորին լի համանման յատակաց հանգիստ կաց բժճաց: Թո՞ղ և զայն, զի բժիճք մեղոնացն չի նեալ կան յերկուց երեսաց մի և նոյն յատակի, ցո միջնորմն թերթի, (որ է յատակ բժճացն.) որով և միոյ յատակի կրելով 'ի վր իւր զերկու կարգս բժճացն՝ կրկնապատիկ թոճով առաւելուն քան զբժիճս պիծակացն 'ի նոյնաչափ միջոցի:

ՅԷՆԷ ԿԱՐԳԵԱԼ Բժիճք մեղոնաց կարգեալ են վն եռն բլիւն նոյն: Բլիւն իրաց. մասն ինչ վն ձոճոց և ձա գուց. մասն ինչ վն ամբարեւոյ 'ի նոսին զմեղր, և մասն ինչ վն շտեմարանեւոյ անդ զմում: 'Ի մէջ բժճաց՝ որք կարգեալ են վն ձագուց, շինեն և քանի մի հարկւր մեծագոյն բժիճս վն ձագուց իշամեղաց, գոլով նց մեծագոյն քան զհասարակ մեղուս: Կազմեն և այլ քանի մի բժիճս մեծս ք զմման և բոլորաձևս վն մայր ձագուց, զի 'ի մէջ փեթակին հաղիւն քանի մի եդ ձագք ծնանին: Այս բժիճք կազմեալ են իբրև զարբոռնի պալատս, ոչ միայն մեծութիւն, և ձևով զանազանեալ յայլոց, այլ և բազում առատութիւն մոմոյ, մինչև միոյ և եթ 'ի բժճաց աստի կշռել առաւել

ւել քան զհարիւրսն՝ ի հասարակ բճճաց. զի ի շինու
 թե անդ հասարակ բճճաց ճշդելով ի կիր առնուն
 զմամն: Ահա այսչափ է սց սէր և յարդ առ էգ ձագս,
 որ մայրք լինելոց են տեսակի իւրեանց:
 Փոյլ գործոյ և գէ. Աշխատասիրութիւնն մեղուաց և
 շէշիկ հարգ նոցա: Կարգն որով գործեն, հիացուցա
 նեն զմարդ. յորոյ ի տեսութի մարթ է ումեք վայել
 լել, եթէ յապակեայ փեթակի ժողովեացէ զմեղուս:
 Զի անդ է տեսանել զմամն բաղում փութով և ան
 խոնջ վաստակօք սարապեալս ի գործ: Ահա մի եր
 թան ժողովել զհում մամ. կէս մի զմեղր, կիմ զքաղցր
 հիւթս ի ծաղկանց. և ոմանք զերկաքանչիւրն. և կէս
 մի մնան ի փեթակի կազմել և յարդարել զբժիճս, հո
 դալ զձագս, պահել զփեթակն յօտար կենդանեաց.
 և սպաս տանիլ մայր մեղուի կամ թագուհւոյ իւր
 եանց: Իբրեւ դառնան մոմաբարձ մեղուքն ի փեթակն
 յոլովակի ը առաջ ելանեն նց ոմանք ի մեղուացն,
 և հանեն ի նոցանէ զերկու բռնինս մոմոյ զոր բար
 ձեալ կրեն յեռանկիւնի գոգաւոր ծոցս յետին ոտիցն,
 և տարեալ դնեն զայնս ի բժիճս շտեմարանացն մո
 մոյ՝ եթէ չիցէ այն առժամայն պիտոյ ի գործ. և կիմ
 ինքնին մեղուն մոմաբարձ երթայ ձգէ զբռն մոմոյ
 իւրոյ ի շտեմարանս և դառնայ ի ժողովել զայլ մամ:
 Զնոյն առնեն և մեղրաբարձ մեղուքն. զի իբրեւ դան
 ի փեթակն՝ երթան ի բժիճս որոշեալս յանօթ մե
 ղու, և անդ հեղուն զմեղրն ի ստամոքսէ իւրեանց
 ը պատիճն արտաքս ի բժիճսն, և դառնան: Եթէ
 ի բերել սց զմամ կամ զմեղր ի փեթակն՝ յարիցէ
 հողմն ուժգին, բառնան ոտիւքն զխիճ, զի նովաւ ծան
 րացեալք մի յափշտակեցին ի հողմոյն: Իսկ որք ի
 փեթակին աշխատին՝ կէս մի կազմեն խոշորահիւս
 բժիճս՝ խնայելով յըվայր աշխատութի մաքրելոյ բղ
 նոսին, ոսկ զի ի սակաւ ժամանակի բաղում բժիճս
 կազմեացեն, և կէս մի զշինեալ բժիճսն զայնոսիկ՝ և
 ևս ողորկեն, զթերթս մոմոյ նց առաւել ևս նրբա
 ցուցանեն, և զանկիւնս բճճացն քաջիկ ևս ձեացու
 ցանեն, ի բաց քերելով ի նոցանէ զաւելորդ մամն, զոր
 և տանին արկանեն ի շտեմարանս մոմոյ. զի մի ինչ
 ը վայր կորիցէ: Այնքան է փոյթ նց ի շինել բղ
 բժիճս, մանաւանդ յորժամ սկիզբն առնեն շինել բղ
 նոսին, մինչև ի միում աւուր կազմել նց իբրու երէք
 հազար բժիճս: Բայց մեղրաբարձ և մոմաբարձ մե
 ղուքն ոչ ուտեն ի մեղրէ անտի փեթակին. քիչ մեղ

ըստարձէն 'ի դաւ և ընուլ զհաւաքեալ մեղսն իւր-
եանց 'ի ստամոքսէ 'ի բճիճս՝ յայտ է թէ ոչ զամն անդ
ընուն , այլ և մասն ինչ անախ պահէն 'ի ստամոքսի
իւրեանց . իսկ մամաբարձքն կարեն արտաքոյ հաւա-
քել 'ի ծաղկանց և սակաւ ինչ մեղք առ 'ի սնունդ
իւրեանց :

Իբրև կարի իմն վաստակին գործաւորքն 'ի փեթա-
կի , և որք բերենն նիւթ գործոց նց , փոխանակեն
այլ մեղուք զտեղի նոցին , և ինքեանք առնուն զսաշ-
տոն սոցա . և այնպէս 'ի սակաւ աւուրս բիւրաւոր
բճիճս կազմեն , և ընուն զմասն ինչ նց մեղու , և ըզ-
մասն ինչ մամուլ 'ի պէտս շինուածոց , բայց առաւել
զգուշութիւն պահեն զմոմն քան զմեղսն . զի մոմն յա-
ւէտ սխտանացու է նց 'ի փակել զբերան մեղրալից
բճճացն՝ զորս պահեն 'ի սարէն ձմեռան . ևս և 'ի
փակել զբերան բճճաց ձագուցն՝ յորժամ թմրին
և սկսանին փոխակերպիլ 'ի մեղու : Անն 'ի մէջ մեղ-
ունացն և ոմանք աւելածուք բնակուէ իւրեանց , որոց
գործ է մաքրել զփեթակն և զբճիճս յամ աղտեղու-
թեց : Ունին կարգեալ և դռնապանս , զի մի թողցեն
մտանել 'ի փեթակն օտար մեղունաց կամ այլոց կեն-
դանեաց : Միով բանիւ , ամ գործք նց կարգեալ են
խմաստուք , մինչև յայտնի արտափայլել 'ի նս գեր-
բնական խմաստութե որ առաջնորդէ գործոց նց 'ի
խրատ և յօգուտ մեր : Յաղադս որոյ և ամ առաքե-
լմեղ գրովք սրբովք առ մեղու ուսանիլ 'ի նմանէ ըզ-
գործասիրութի և զմաքրութի . զորոյ զվաստակն
թագաւորք և տնանիք վայելեն . զի թէսկտև տկար
է (ասէ) զօրութիւն , պատուէեաց զխմաստութի և յար-
գեցաւ || : առաւ . գլ . Դ . 8 :

Փոյլ և սէր մէ Ոչ սակաւ փոյթ ունին մեղուք վասն
ընչ 'ի վերայ ձագուց՝ քան վասն կենաց իւրեանց .
յագուց : մանաւանդ թէ աւելի է փոյթ նոցա
'ի պահել զտեսակ իւրեանց , քան 'ի պահպանել ըզ-
կեանս անձանց . և յայն սակս 'ի մեռանիլ կամ 'ի
կորնչիլ մայր մեղունին՝ ոչ ևս գործեն ինչ՝ 'ի մեծ սգոյ
անախ զոր կրեն վս կորուսանելոյ նովաւ զիւրեանց
յաջորդս . և եթէ ոչ գտցեն զայլ մայր մեղու՝ ամբն
մեռանին 'ի սովոյ : Այսքան է սէր նց առ մայրն և
առ ձագս . և այն զի ձագքն ոչ են ծնունդք իւրեանց .
գողով ինքեանց չեղոք . և ոչ իսկ արունացն կամ իշա
մեղունաց . քանզի (ոսկ արդի բնաշննինք ստուգեցին ,)
մայր մեղուն առանց իրիք զուգաւորութի չէ արունի
բե :

բերէ զձուս իւր . և յետ այնորիկ արուքն ցանեալ
'ի վր ձոճոցն զսերմնական հիւթն՝ բեղմնաւոր դոր
ծեն զնս : Եւ յայս սակս թոյլ տան մեղուք բնակիլ
արոճացն 'ի փեթակի , և ուտել զվաստակս իւրեանց
անաշխատ . սակայն իբրեւ անցանէ ժամանակն բե
րելոյ մօրն զձուս , 'ի մօտիլ անդ ձմեռանն՝ ոչ դուրս
յայնժամ արոճացն պիտանացու , սատակեն զնս կմ
հալածեն 'ի փեթակէն : Սէր մեղոճացն առ մայր մե
ղուն՝ համաչափ է օգտին , զոր 'ի նմանէ ստանայ հա
սարակուի իւրեանց . քանզի այնչափ բազմածին է ,
մինչև 'ի միում ամի բերել նմա իբրու յիսուն հա
զար ձուս :

Պատիճ մեղոճաց առ մայրն : Մայր մեղուն գրեթէ չեւա
նէ երբէք յիւր բճճէն՝ բայց եթէ 'ի պատճառս բե
րելոյ զձուս : Եւ իբրեւ ելանէ՝ վաղվաղակի ժողովին
առ նա բազումք յարոճաց և 'ի հասարակ մեղոճացն
'ի յարգութի , և ընկերանան նմա . ելանեն յայնժամ
և այլ մեղուք թ առաջ նորա , և կալեալ զոտից իրե
րաց , և տարածեալ զթեւն կանգնին յերկուց կող
մանց ուստի և ունիցի անցանել՝ և զթեւս իւրեանց
սրարդեալ հովանի առնեն նմա և ծածկեն զնա յաչաց :
Անցեալ մօրն կամ թագուհւոյն ծանրաթուիչ ընթա
ցիւք և բազմութի ծառայից թ մէջ մեղոճացն՝ դայ
'ի բլիջ մի դատարկ , և հայեցեալ նախ 'ի ներքս զըն
նէ՝ թէ անդեօք բարւոք կազմեալ և սրատրաստեալ
իցէ վս ձոճոց և ձագուց՝ ապա մտեալ 'ի ներքս՝ բե
րէ անդ զձու մի . և յայնմ պահու սրատեալ զնովաւ
սրսակաձև սպասահարկու մեղոճացն՝ հարկանեն ըղ
թեւս իւրեանց տօն ցնծութե առնելով . և որոյ թէ
ուրախակից լինելով ծննդեան գշիտյին իւրեանց : Եւ
լեալ ապա մօրն 'ի բլիջ անտի մտանէ յայլ բլիջ՝ բե
րելով և անդ զայլ ձու . և այնպէս ընու յաւուրն իբ
րու երկու հարիւր բլիջս . և դառնայ անդրէն նովին
չքով յիւր արքունի մեծաշէն բլիջն , որ շինեալ կայ
'ի գլուխ այլ բլջացն : Այլ զարմանալին այս է , զի
'ի բլիջս սրատրաստեալս վս արու կմ էգ ձագուցն՝ ա
ծէ և նա անվրէպ թ սրատրաստութե նց յիւրաքան
չիւրսն անդ զձու արոճի և իգի . (թերեւս մեծագոյն
դուրս ձոճոց նոցա , զգալով մայրն զմեծութե ածելի
ձոճոյն՝ երթայ 'ի մեծագոյն բլիջն .) և կամ թ աբ
դի զննութեց՝ ույ կարծի , ձուք մեղոճաց 'ի բլիջ
անտի առնուն զտեսակն : Իբր թէ 'ի մեծագոյն բլի
ջի առաւել մեծանալով ձագուն , եթէ 'ի լայնութե

անդուոյն և թէ յառատագոյն կերակրոյ՝ զոր 'ի նոսա
դնեն մեղուք, փոխակերպին ապա 'ի մեծագոյն մե
ղուք քան զհասարակ մեղուսն. և այնպէս փոքր մի
մեծագոյնքն՝ լինին արուք կամ իշամեղուք. իսկ առա
ւել մեծագոյնքն՝ էգ կամ մայր մեղուք. այլ այսոքիկ
տակաւին բազում զննութեց կարօտին առ 'ի ստու
գութիւն:

Չագ Կամ որ Արդ զկնի բերելոյ մայր մեղուին
դռնէ ելեալ 'ի զձուս՝ իբրեւ անցանեն աւուրք եր
յուսն: Կու կամ երեք՝ ելանեն ձագք 'ի ձը
ւոցն, որք են սպիտակ որդուկք ինչ, որք կան միշտ
ողորեալ մանեկաձև 'ի վր յատակի բջջին, և սնա
նին 'ի սպիտակ և 'ի թանձրաթանթաղ հիւթոյ ինչ՝
զոր յառաջագոյն պատրաստեն վն նց մեղուքն 'ի յա
տակի անդ բջջին: Բայց 'ի սննդարար հիւթոյ աստի
որ է նց փոխանակ կաթին՝ գան ստէս և մեղուքն
կերակրել զնմ մեղու, զոր և հանեալ 'ի ստամոքսէ
իւրեանց արկանեն 'ի բերանս նց, յորս առաւել ք
զայլսն կերակրեն զէգ ձագսն: 'ի մէջ հինգ կամ վեց
աւուրց հասանեն որդուկքս այսոքիկ 'ի չափ աճման
իւրեանց, և դադարին յուտելոյ. և յայնժամ խփա
նեն մեղուքն մոմով զբերանս բջջացն:

Փոխակերպութիւն իսկ որդանցն հանեալ 'ի բերանոյ
որդանոն 'ի Բեռ: Իւրեանց զօտտոյն ինչ և պատել սյ
նու զբջջսն 'ի ներքուստ՝ մերկանան զմորթ և զան
գամս որդանն, և փոխին յոսկեղիկ մեղուի. ք 'ի
լոյծ մարմին ինչ պատեալ 'ի թափանցիկ մաշկի, ընդ
որով երևին խոշորացուցիւ մմ անդամք և ձև մեղ
ուի, պատիճն և վեց ոտքն կծկեալ 'ի վերայ որդ
վայնին:

Չիւն Իոէ Կիւ Եւ է սա՝ տիրապէս խօսիլ կամեցեալ՝
չիւն Բեռ: սաղմն մեղուի, որ փակեալ կայր 'ի
'ի մէջ որդանն գոլով տակաւին սննկար, և իբրեւ աճ
մամբ որդանն աճեաց և սաղմն մեղուի, և ձևացան
մմ անդամք նր, այնուհետեւ մերկացաւ որդն յարտա
քին մարմնոյ անախ իւրմէ, ուն զի սաղմն լոյծ՝ ար
տաշնչութեան ցամաքեացի, և մարմին նր և անդամք
կարծրացեալ ամրացին, և այնպէս առ կեանս և առ
շարժումս պատշաճեացին: Չնոյն է ասել և զայլ մմ
միջատաց որք կրեն զփոխակերպութի: Յայսմ առա
ջին վիճակի յոսկեղիկ փոխակերպութե՝ երևինախ սպի
տակ. ապա առ սակաւ սակաւ ստանայ զգոյն մեղ
ուի և պարզեալ երևեցուցանէ զանդամս իւր. և 'ի

մէջ քսան և մի աւուրց փոխակերպեալ կատարելապէս 'ի մեղու, ծակէ ատամամբքն զմոմափակ բերան բջջին, (օգնելով նմա իբր 'ի բազումս և մեղունացն արտաքուստ) . և ելեալ 'ի բջջէն և ցամաքեցուցեալ փոքր մի զթևսն՝ հարկանելով զայնս յօգս, թռանի նոյնհետայն ը այլս 'ի փեթակէն 'ի խնդիր մամոյ և մեղու, առանց ուսանելոյ ինչ յումեքէ . իբրու այն թէ 'ի բազում փորձոյ ամենայնի հմտացեալ իցէ: Այլ անհաս խմաստութեան արարչին. քանի՞ հիւանալի են դործք նորա . և զիարդ ակնյանդիման քարոզեն զնա ամենայն արարածք:

Մասաղ մեղուք: Մատաղ մեղուք 'ի սկզբան անդ բնաւ արարածին: Կին զժամանակ ինչ ը երէց մեղունացն 'ի նմին փեթակի. այլ յորժամ կարի իմն բազմանան հետզհետէ ծննդեամբ ձագուց և փոխակերպուի 'ի մեղու՝ մինչև չքաւել ամցն մեղն միոյ փեթակի. յայնժամ վարեն զնս երիցագոյնքն հանդերձ մատաղ մարբըն կամ թագուհեաւ նոցա արտաքս. որոյ ելեալ գնան միաբան յոր կողմն և գնայ թագուհին իւրեանց, և եթէ ուրեք նստի՝ դադարին և նոքա անդ շուրջ պատելով զնովաւ . սպասորասաք 'ի պաշտպանել զնա մինչև 'ի մահ. և իբրև տեսանէ թագուհին տեղի ինչ յարմար կ'ի փեթակ՝ մտեալ բնակի անդ հանդերձ բոլոր բազմութիւն իւրով:

Մեղուք թէպէտ և չկարեն կալ առանց մօր կ'ի թագուհւոյ. բայց և չախորժեն ունիլ զայն աւելի քան զմին. զի բազմածին գոլով մօրն, երկնչին՝ թէ քան զչափն առաւել բազմասցին ձագք, ոչ կարասցեն բաւեցուցանել բջիջս և կերակուր. վնջ թողել զմի միայն մայր մեղու, սպանանեն զայլսն. և եթէ գոցին 'ի փեթակի երկու մայր մեղուք՝ ունի երկաքանչիւրն զիւր խումբս: Այլ քանզի ոչ ը երկար կարեն երկու թագուհիք տիրել միում տեղոյ, նորին աղադաւ յառնէ 'ի մէջ նոցա պատերազմ, և որ յաղթող գոցի՝ նմա մնայ փեթակն, և միւսն արտաքսի իւրովքն հանդերձ. ապա եթէ 'ի մարտի անդ մեռցի մին 'ի դշխոյից, յայնժամ հպատակի խումբն նր յաղթական թագուհւոյն, և այնպէս միաբանին և լինին մի ժողով: Ահա սովին օրինակաւ մարթ է միացուցանել զերկու և զերիս ուարս մեղունաց՝ սպանանելով ըլմայր մեղուս նոցա բայց 'ի միոյն:

Ապաքախառն մեղուք: Քանզի մեղուք ը օրինակի մօրդկան բաժանեալ են 'ի բազում հասարակուիս ը այլ և այլ

և այլ գլխով . նմին իրի՝ երբեմն իրաւամբք և երբեմն
յանիրաւ յառնեն 'ի պատերազմ 'ի վերայ իրերաց ,
ոչ ըզձիւ իշխելոյ կմ փարթամանալոյ իբր զմարդիկ ,
այլ անձկանօք հոգալոյ զպէտս դարմանոյ իւրեանց :
Քանզի պարք մեղոճացն որք 'ի դարնան չիցեն լեալ
ձեռնհաս ըբաւականին ամբարեւ զպէտս իւրեանց ,
'ի պակասիլ կերակրոցն յարձակին յամառանն զօրէն
ասպատակաւոր զօրաց յաւարի առնուլ զամբարեւալն
յայլոց : Եւ յայնժամ լինի մարտ սաստիկ 'ի մէջ նոյ
և մեղոճաց փեթակին , յոր մտեալ իցեն ուտել և 'ի
բաց տանիլ զմեղք նոյ . զոր և մարթ է իմանալ յուժ-
դին բզզանաց , և 'ի խուռն ելից և մոխց մեղոճաց
'ի փեթակն . և յայտոսիկ պատերազմունս բազումք
'ի մեղոճաց կոտորին : Այսպիսի ասպատակ մեղոճաց
պատահէ իբր 'ի բազումս զկնի երկար անձրեաց . ու
բով մնասին մեծապէս ծաղիկք բուսոց և կորուսա-
նեն զքաղցր հիւթն իւրեանց , յորմէ քաղի մեղքն . և
վնայնորիկ որք չունին բաւական ամբարս՝ ստիպին
յայնժամ զայլոց ամբարեւալն յափշտակել :

ԹՎՆԱԲ. ԲԵՂՃԱՅ : Բաց յայտոցիկ ասպատակաւոր մե-
ղոճաց մնաս բազում հասուցանեն մեղոճաց տիժակք ,
ծիծառներ , ճնճղուկք , մկուռք և այլ բազում փոքր
կենդանիք . թող զոմանս 'ի մեծ չորքոտանեաց . որ
պիսի է արջ , աղոճէս ևն . քանզի կերակուր իւր-
եանց աղնիւ և քաղցր է քան զնմ և կերակուր . վնջ և
բազում քմաց ախորժելի :

ՅԷՅԷ ՏՈՏՈՅ : Այլ առաւել քան զսոսա մնաս հասու-
ցանէ մեղոճաց ցեցն մամոյ ծնեալ 'ի փոքր թիթռա-
նէ իմեքէ . որոյ հնարիւք իմն մտեալ 'ի փեթակն վը-
տանդաւ կենաց իւրոց՝ արկանէ զձուս յանկիւն մի
բջջի . յորմէ յետ քանի մի աւուրց ելանէ թրթուր
ինչ փոքրիկ յոյժ վեշտասան ստիւք . որ եթէ առ փո-
քրկուէ իւրոյ , և թէ զի նոյնժամայն պատէ զանձն
ստապնիւ իւրով իբրեւ խողովակաւ՝ ոչ նշմարի յայն-
ժամ 'ի մեղոճաց : Արդ թրթուրս այս կմ ցեց փա-
կեալ յոստայնանի խողովակի հանէ զգլուխ իւր մի-
այն արտաքս , և սկսանի կրծել և ուտել զմոմն բջջ-
ջին յորում կայ , և այնու աճիլ : Իբրեւ սպառէ զմոմն
որ շուրջ զիւրեւ՝ երկայնէ զխողովակ իւր նոր ստապ-
նիւ և դնայ ը մէջ նոյ 'ի միայ բջջէ յայլ՝ ուտելով
զմոմն : Չոստայնադործ խողովակ իւր ևս օրըօրե-
առաւել ամրացուցանէ՝ զմանրածս մամոյ հանդերձ
աւելորդովքն իւրովք մածուցանելով 'ի վն երեսաց

խողովակին. որով և անթափանցելի մնայ մարմինն նր՝
 'ի խայթոցաց մեղուճաց, իսկ գլուխն՝ զոր միայն հա
 ճէ արտաքոյ խողովակին ուտել զմամ՝ գորով կարծ
 րամորթ, ոչ փնասի 'ի խայթոցաց մեղուճաց: Եւ այս
 պէս ցեցս այս փոքրիկ, ապիկար և անդէն, կայ 'ի
 մէջ հաղարաւոր զինեալ թշնամեաց, և ուտէ յանդի
 մանն նց զվաստակս նոցին առանց լինելոյ նց բաւա
 կանն մամ ճարտարութիւն իւրեանց և զօրութիւն խափա
 նել զայն: Եւ յորժամ՝ բաղմանան այս ցեցք մոմոյ
 'ի փեթակին՝ իսպառ ապականեն զմամ գործ մեղ
 ճացն. մինչև յուսահատեալ մեղուճացն՝ գագարին 'ի
 դործոյ՝ զի մի վասն նց աշխատիցին, այնուհետև և
 ինքեանք միա դնեն միայն ուտելոյ զաշխատութիւն իւր
 եանց, և իբրև սպառեն զթերեալ մեղրն (և լը ու
 մանց նաև զմամն), թողուն զփեթակն և խնդրեն ինք
 եանց զայլ բնակութիւն: Իսկ իբրև հասանի ցեցս այս
 'ի չափ աճման իւրոյ՝ կազմէ ինքեան զխողակ յեղէր
 խողովակին իւրոյ. և անդէն 'ի նմին փոխակերպել
 'ի թիլթեռն՝ ծակէ զխողակն և թռանի արտաքս 'ի
 փեթակէն:

Ահա սովին ցեցովս՝ ուսուցանէ մեղ Թժ որ ապա
 տանիլ 'ի զօրութի մեր և 'ի հանճար, կամ 'ի բաղ
 մութի, այլ յԹժ միայն. զի թէպէտև լը տարացու
 ցի մեղուճացն հնար է մեղ հանճարովք և միաբանու
 թիւք առնել բնմս և զարմանալիս. բայց եթէ յայն
 սակս յանձնաւարաստանք ոմանք լինիցիմք պարծելով
 'ի մերս կարողութի, յայնժամ Թժ սակաւութի և տկա
 րագունութի զմեղ կործանել գիտէ, և անսխտանա
 ցուցանել զմամ գործս մեր:

Այս մամ թշնամիք մեղուճացն գոյզն կամ ոչ ինչ փնաս
 կարենն նց հասուցանել, եթէ մարդիկ, (յոգուա ու
 րոյ աշխատին մեղուք) քաջ խնամ կալցին նց, լը որում
 սխտանական են. քանզի լը արդար իրաւանցն՝ զոր և
 մեղուք ճանաչեն՝ * որ ոչն աշխատիցի և կերիցէ մի ||:
 Խորի մեղուք. և կայ և սյլ տեսակ՝ կոչեցեալ խորթ
 գործ և նոյն: մեղու, որ թէպէտ չէ այնչափ ճաշ
 տար և քաջ տնտես իբրև զհասարակ մեղուս. բայց
 և ոչ յոյժ խոնարհ քան զնոյն: Սք կազմեն զբճիճս
 իւրեանց 'ի ծերպս կամ գետնափար տեղիս և ծած
 կեն զփոսն մոմով կամարածև, սոյ զի պաշտպանեա
 ցի յանձրելոյ, և հոգն որ կայ 'ի վր մի հոսեացի 'ի
 բջիջսն: Բջիջք սոյ են բողորչի, ոչ այնքան արուես
 տագործ իբրև զբջիջս հասարակ մեղուճաց. և ոչ իսկ
 մեղր

մեզը սոց կամ մամ հասանէ 'ի չափ աղնոճուէ նոցին :
 Մայր մեզու սոց է թաւ , սեւաւ , և մեծ , որ 'ի թըռ-
 ջին հանէ զձայն մեծ բղղանաց . ոչ է բաղմածին իբ-
 րև զմայր մեզուն հասարակ , վնյ և հասարակուի սոց
 սակաւ է թոճով : Սք չեն գործասէր իբրև զհասա-
 րակ մեզու . վնյ և ունին 'ի մէջ իւրեանց զմի զար-
 թուցիչ , որ յառաւօտուն 'ի բարձրանալ արեգա-
 կանն բղղելով զարթուցանէ զամսն եւ լանել 'ի գործ .
 այլ առ սակաւութե իւրեանց նաև արուք նոց և էգբ
 գործաւորք են : Ունին և դռնասպանս զօրէն մեզոճաց .
 և մ'թերեն զմեզը վասն աշնան , և զբերանս բջջացն
 ծեփեն մոմով : Յուցանեն և զնոյն դարման 'ի վր ձա-
 դուց , և մատուցանեն զնոյն մեծարանս իւրեանց թա-
 դուհւոյն յեւանել իւրում 'ի բջջէ իւրմէ , և 'ի բե-
 րել զձուս : Այլ սք 'ի հասանել ձմեռանն առհասա-
 րակ մեռանին , բաց 'ի քանի մի իգաց . ոչ գիշով այն-
 ակն օգտաւէտք մարդոյն իբրև զհասարակ մեզու .
 յոյր սակս խնամօք արարչին (որ յամենայնի զօգուան
 մեր կամի) կեան իբրու ամիսս հինգ կմ վեց : Մայր
 մեզուք սոց կալով ըստմացեալ 'ի ձմեռանն սթափին
 'ի հասանել դարնան , և միայնակ սկսանին շինել բճիճս
 իբրև զէգս պիծակաց , և 'ի նոսին բերել զձուս . յո-
 րոց ելեալ ձագքն 'ի փոխակերպիլն 'ի մեզու օգնեն
 մօրն իւրեանց 'ի շինութի բճճաց , և 'ի սնուցանել
 զձագս . և յայլ ամ գործս :

Այլապէսակ մե Գտանին 'ի տեղիս տեղիս , ուն 'ի հնգի
 զուգ հարաւային կըս , 'ի շին , յափրիկէ փոքր մի այլաձև
 աշխարհաց : և այլագոյն մեզուք . յորոց ոմանք և
 զբճիճս այլաձև շինեն , և ոմանց մեզրն և մոմն աղնիւ է
 և առատ ք զմեզոճաց որ առ մեօք : 'ի բնմ տեղիս ան-
 տառք լի են մեզու և մոմով . զոր միայն ժողովել պիտի .
 քանզի մեզուք 'ի ջերմ գաւառս առաւել բաղմանան
 և ը երկար սպրին . քան 'ի ցրտային գաւառս . զի
 ցուրտն առաւել ստանանէ զնմ քան զայլ թշնամիս :
 Այս ամ մեզուք միաբանակեացք են . զորո միաբա-
 նեաց արարիչն ամենարարի և բաղմացոյց յօգուտ
 մարդկան : յոյր սակս ետ նոց ճարտարութի բաղում և
 աշխատասիրութի անխոնջ , ը մեծի ժուժկալուէ . գոր-
 ծել զմեզը բաղում առատութ , և ուտել անախ բնմ
 խնայութի և ճշգով , զի զմեծ մասն վաստակոց իւր-
 եանց մարդիկ վայելեցեն :

Մենակեաց մեզուք : Բայց գտանին և այլ տեսակք մե-
 նակեաց մեզոճաց . որք քանզի առ մեռակացութեն

ոչ կարելին գործել ինչ երևելի յօգուտ մարդկան, նմին
 իրի և արարիչն ոչ ետ նց զճարտարութի և զարուեստ
 գործելոյ զմեզը և զմոմ: Սք զօրէն մենակեաց սկի-
 ծակաց շինեն զբոյն ձուռոյ իւրեանց 'ի վր որմոց, կմ
 'ի մէջ ծառոց, կմ 'ի մէջ հողոյ, եղեալ 'ի բոյնս և
 բաւական կերակուր վն ձագուց իւրեանց, ծեփեն
 զբերան բունոյն, և ինքեանք յետ սակաւուց 'ի հա-
 սանիլ ձմեռանն մեռանին: Իսկ ձագուցն ելեալ 'ի
 ձուռոց՝ կերակրին սլարէնիւն զոր սլաորաստեցին նց
 մարք իւրեանց, որ և բաւէ նոցա մինչև 'ի ժամանակ
 փոխակերպութե. և յայնժամ թմրեալ և փոխակեր-
 պեալ 'ի մեզու, և ծակեալ զծեփն բերանոյ բունոյն՝
 ելանեն 'ի գարնան արտաքս:

Եւ արդ՝ կնքեցուք զբանս որ 'ի վր միջատ կենդաւ
 նեաց, զորոց թերեւս առաւել քան զոր արժանն էր
 յերկարեցաք, սակայն յաճախութին սքանչելեաց ե-
 րևել 'ի սոսա և 'ի փոքրիկ և 'ի չնչին կարծեցել կեն-
 դանիս, ստիպեաց զմեզ յերկարել այսչափ. թէպէտ
 և 'ի վր այսր ամենայնի տակաւին և ոչ զմի 'ի բիւ-
 րուց զարմանալի կատարելութեց և գործոց նց մար-
 թացաք յառաջ բերել, և այն զի մեծագոյն մասն նց
 առ անհնարին փոքրիկութեն ամենեւին անյայտ են մեզ:
 Արդ 'ի բանից ասաի յայտարարեման երևի թէ չիք
 ինչ փանտքի յարարածս այ, այլ մոմ գործք նք, ևս և
 փոքունք քանակաւ՝ մեծ են կատարելութե, և ար-
 ժանի իւրումն անծային իմաստութեն և կարողու-
 թեն: Չի որ միջատ, և կամ որն յես վերջին անգա-
 մոց նք խոշորացոյց ստակեզք հայեցեալ, (թէպէտ և
 այն տկարանայ զամն երևեցուցանել) ոչ երևի այն-
 սկիսի արուեստիւն կազմեալ, որ անհամեմատ առա-
 շելութե դերազանցէ զմարդկային արուեստիւն: Պա-
 տիճն մեղի, ոտքն լուռոյ, թեն ճանճի, և որ ինչ
 ևս ցածուն մարթ է կարծել, այնպիսի արուեստիւն
 կազմեալ է, մինչև ինքնին սլառմել՝ թէ այ գործած
 եմ ես: Ըստ նմին օրինակի և կեանք և գործք իւրա-
 քանչիւր միջատաց յայտնապէս ցուցանէ, թէ ամքն
 կառավարին և առաջնորդին յամենագէտ իմաստութե
 և յամենասինամ բարութե, որ գարմանէ զմոմ, և որ
 յուզել անդ զաման առ բարին և յօգուտն իւրեանց,
 ոչ մոռանայ երբէք և զբարին իւրումն սիրական ստեղ-
 ձուածոյ նմարդոյն, այլ զօգուտն նց՝ կարգէ յօգուտ
 մարդոյ, որն զի մարդն տեսեալ թէ յօգուտ իւր և
 'ի զբոսանս ստեղծեալ են ամքն, ինքն լէ ամցն փառս
 վե.

վերառաքեսցէ արարչին , և պաշտեսցէ զիւր և զնոյն
արարիչ , իբրեւ այն ' որ միայնակ վայելէ զարա-
րածս նր համայն :

XX

Ծ Ա Ռ . 2 :

Ի վերայ յիշնոյ :

Չկուհիք թուին լինել անկատարագոյնք 'ի մէջ կա-
տարելէ կենդանեաց , և անլիմիջապէս 'ի վեր քան ըզ-
միջատս . զնոյն է ասել և զսողնոց ցամաքի , որք մարմ-
նոյն կազմութիւն չեն ինչ կատարեալ քան զձկուհս .
մինչ զի մարթ էր զերկոսեանն ը միով ըհանուր սե-
ռիւ սողնոց փակել , զձկուհսն՝ սողունս ջրոյ առդնել
լով . զորօրինակ և 'ի միջատս սեռք ինչ են ջրայինք ,
և սեռք ինչ ցամաքայինք : Այլ քանզի ջրային կեն-
դանիք ըհանրապէս միշտ անկատար են քան զցամա-
քայինան , գէթ լի հոգւոյ մասին՝ գոլով նոյ առաւել
ապուշ . նմին իրի և մեք լի կարգի նախ զսողնոց ջրոյ
յի զձկանց ճառեացուք :

Կազմութիւն մարմնոյ յիշնոյ : Չկուհիք յոքնատեօսակ են և
բազմաթիւ քան զայլ ամ կատարել կենդանիս . և ձև
մարմնոյ նոյ ևս չէ այնչափ որոշեալ և կանոնաւոր իբ-
րեւ զսեռից այլոց կատարել կենդանեաց , (որ նոյն-
պէս ապացոյց է անկատարութեւ բնութե իւրեանց :)
Քանզի ոմանք 'ի նոցանէ են երկայնաձև , ոմանք տա-
փակաձև , ոմանք գլանաձև , այլք եռանկիւնաձև ,
քառակուսի , բոլորչի ևն : Սակայն և այնպէս՝ ոման
ձևն է վայելուչ , և համեմատ կենաց՝ իւրաքանչիւր
տեսակացն : Չեւ գլխոյ նոյ փոքր մի սրածայր է առ
'ի գիւրաւ որատառել զճուրն յընթացս իւրեանց . և
փոխան ոտից ետ նոյ արարիչն թեւս , որք առնեն ըզ-
գործ թեւոց թռչնոց , կամ զթիւոց նաւոց , որովք և
լուղին արագ կամ յամրաշարժ ընթացիւք լի հաճոյս .
իսկ թեւք տտան նոյ են փոխանակ զեկի մարմնոյ իւր-
եանց , որով դառնան փութով յոր կոյս և կամիցին ,
և յընթացս իւրեանց սրահեն ուղիղ զգիրս մարմնոյն :
Գլուխնոյ անլիմիջապէս կցեալ է ը մարմնոյն առանց
պարանոցի ուն և սողնոց : Բերանն նոյ՝ յոմանս է 'ի
կողմն թիկանց , և ունին մի կամ աւելի կարգս ա-
տամանց , ուն և առամուկք ոմանց են 'ի վերին ծա-

մեղիսն , և ոմանց 'ի ստորինն , այլոց և յերկոսեան
 իսկ : Աւք նց առանց արտւանանց են , և բիբք նց
 անփոփոխ , ոչ մեծանալով և ոչ փոքրկանալով : Գտա
 նին և բազումք , որոց աւք զետեղեալ կան 'ի վերայ
 թիկանց : Աւնին ձկուռք և ըռնդուռն . բայց ականջս
 ոչ ունին . թէպէտ և 'ի ներքս 'ի դուռին կայ նոցա
 գործարան ինչ լսելեաց , որով և լսեն :

Իսկ այն կարմիր միս փուղձ և ներդալից , զոր ու
 նին 'ի ներքս յերկուց կողմանց դլսոյն՝ ուստի ըղ
 ջուրն կլեալ արտաքս ձգեն , ոչ են ականջք նց . այլ
 թոքք , կամ որ ընու զտեղի թոքոց . յորս արիւնն ե
 լեալ 'ի սրտէ սփռի և անօսրի , և 'ի ջրոյն որ լն
 անցանէ զովանայ , փոխան օդոյ , որ 'ի թոքս ցամա
 քային կենդանեաց մտեալ զարկւնն զովացուցանէ :
 Ոմանք համարին թէ այս թոքք ձկանց ձգեն յինքեանս
 և զօջն որ դտանի 'ի ջուրս , և առաքեն զայն յարիւնն
 և 'ի փամփուշտն օդալից :

Փամփուշտ գաղաթի Այս փամփուշտ է սլարկ ինչ օ
 'ի խոյնի : Գալից 'ի փոր ձկանց , որով թե
 թւանան և ելանեն 'ի վեր . քանզի 'ի կամիւ ձկանն
 ելանել 'ի վեր , ուռուցանէ զփամփուշտն , որով ան
 դայտի օդն գտեալ 'ի փամփուշտի . և այնպէս թեթեւաց
 ցեալ՝ վերելս առնէ 'ի մեջ ջրոյն , և 'ի կամիւ նորա
 իջանել 'ի խոնարհ՝ ճնշէ զփամփուշտն . որով ելեալ
 'ի նմանէ օդոյն կմ խտտացեալ փոքրկանայ , կմ իս
 առա փակի , և այնպէս ձուկն բնական ծանրութե
 իւրով իջանէ 'ի վայր : Իսկ որք զայս փամփուշտ ոչ
 ունին , նք ոչ ելանեն երբեք 'ի վեր , այլ միշտ կան
 'ի յատակս ջրոյն . թէպէտ և ոմանք սակաւիկ ինչ և
 եթ 'ի վեր ելանեն , որպիսի են բազում ձկուռք տա
 փակաձկք , որոց մարմինն մեծատարած և անօսր մեծ
 տեղի դրաւելով 'ի վերայ ջուրց՝ թեթեւանայ սակաւ
 մի քան զջուրն , և այնպէս առանց իսկ օդալից փամ
 փուշտի կարեն փոքր մի 'ի վեր ելանել : Աւնին ձկուռք
 և զայլ ներքին անդամս և մասունս կատարեալ կեն
 դանեաց սակաւ ինչ տարբերութեք :

Գաղաթաւի Ժառ՝ Այլ զարմանալին այն է . զի կա
 նոց նոցա 'ի յերթնէ լով ձկանց 'ի ջուրս որ ցրտագոյն
 լոռց : Է քան զօդ , և չունելով իբր զցու
 մաքային կենդանիան մորթ թաւամաղ կամ փետրա
 լից 'ի ջերմացուցանել զմարմինն , արիւնն նց ոչ թանձ
 րանայ կամ խտտանայ 'ի ցրտուէ : Բայց քանի՞ սքան
 չելի են գիւտք արարչին , զի թէպէտ ոչ ետ մարմնոյ
 ձկանց

ձկանաց մաղս կամ փետուրս, որովք թերևս ծանրա-
նային և խափանէին 'ի լուղելոյ . այլ փոխան ետ նոյ
թեփս և մաշկ ինչ ողորկ, համեմատ թեփոցն նուրբ
և թեթև, միանգամայն և կարծրախիտ . որ կարծ-
րութիւն իւրով պատասխարէ զմարմինն նոցա 'ի ցրտու-
թէ ջրոյ ոչ տալով ջրոյն անցս չեծակախ 'ի մարմինն .
ոնք և թեթևութեն ոչ լինի նոյ խափան լուղելոյ, այլ
և ողորկութեն առաւել ևս զիւրացուցանէ նոյ սա-
հիւ 'ի վր ջրոյն : Այս թեփ կամ մաշկ ձկանաց պա-
տեալ են արաքուստ և մածուցիկ կիւ իւղային հիւ-
թով իւրք, որ գոլով հակակիր չէ ջրոյ չտայ նմ ամէ
նեւին տեղի թափանցել 'ի մարմինն : Բայց և ոչ սոյ
քիմք շատացաւ արարիչն ամենխմաստ պատասխարել
զմարմինն ձկանց 'ի ցրտոյ, այլ անքիջապէս չէ թե-
փոքն կամ չէ մաշկաւ ձկանց պատեալ զմարմինն նոցա
ճարպիւ կամ ճարպեղէն թաղանթիւ, որ առաւել
ջերմ պահէ զմարմիննն : Ահա այսպէս յի՛նչ արարած
և դառնամք նայիլ, տեսանեմք զխմաստութիւն ինչ ամէ
նահանճար, որ զիւրաքանչիւրսն այլ և այլ օրինակաւ
կերպարանեաց . և իւրաքանչիւրոցն ամենապատշաճ
մարմին և անդամս կազմեաց, քան զոր չէր հնար
պատշաճագոյն ինչ և լուսագոյն ածել զմտաւ :

ԳԷՂ ՅԷՆԵՅ : Այս ողորկ մաշկ և առաւել ևս թեփք
մարմնոյ ձկանց ոչ միայն պատասխարեն զնոյ 'ի ցրտոյ,
այլ և մեծապէս զարգարեն և գեղեցկացուցանեն . զի
որ գոյն կայցէ՝ զոր ոչ է տեսանել 'ի ձկունս . և այն
փայլուն և լուսապայծառ առ ողորկութե և կիսա-
թափանցկութե թեփոցն, որով և յընարմանէ լու-
սոյն արծաթափայլ և օսկեախալ երևին . կամ կարմ-
րափայլ և կանաչագեղ այլ և այլ երանգովք փողփո-
ղեալ :

ՍԵՐՈՒՆԵՐ ՅԷՆԵՅ . Չկունք առհասարակ ձուռածին են .
և բազմաթեւութիւն և որ սքանչելին է՝ առանց զուգա-
լինել քան զինքն . և որովք չէ արուի բերեն զձուս . և
քանիս ցամաքի : արուն ցնցղիւ միայն 'ի վր ձուռոյն
զկաթն կամ զսերմն իւր թ օրինակի միջատաց ինչ,
Բազմաձուռնդ են ձկունք քան զայլ ամ կենդանիս
ցամաքի . մինչև միումն ամ լրամէ հաշարաւոր և բիւ-
րաւոր . ոնք և ոմանց նաև միլիօնաւոր ձուս բերել .
քանզի առ 'ի չգոյէ բաւական ճարակի 'ի ջուրս ոնք
'ի ցամաքի՝ հարկ էր ձկանց ուտել զմիմեանս . և յայն
սակս պարտ էր նոյ բազմաձուռնդ լինել յոյժ, զի մի
սպառեացեն զիբեարս : Այլ այս օնհամար ծննդա-
կաւ

կանուի ձկանց նաև 'ի պէտս կենաց մարդկան սահմանեցաւ յամենաբարի արարչէն, և սպաստաստեցաւ նոց սեղան համեղ և սպարաւոր, լի անհամար խորտիօք 'ի ջուրց ծովու և գետոց . ուն զի գոլով ջուրցն անբեր 'ի բուսոց և 'ի ստղոց' լցցէ զթերուծի այնորիկ անթոճելի բազմութի ուտելի կենդանեաց՝ առաւել քան զորս ենն 'ի ցամաքի : Միանգամայն՝ որ յաւէտ ափշելին է՝ և մարդասէր խնամոց արարչին մատնացոյց յայտարար, զի ձկունք՝ ուրք գիւրորտալիք են և ուտելիք մարդկան, առաւել բազմածին են քան զանուանելիսն, որպիսի են գլխինք և այլ կէտք : Անդգանիք ցամաքի եթէ վայրի են՝ փախչին յորսորդաց, եթէ ընտանի՝ բազում գարմանոյ և ծախուց կարօտին . իսկ ձկունք գան ինքնին մօտ 'ի ծովեղերս, և ընուն զուռկանս մարդկան . ամ աշխատութի մեր է հանել և եթ զնո՝ 'ի ծովէ և եփել : Թող զախորժահամ և զառողջարար միս նոց . որ փափուկ է և համեղ առաւել քան զբազում ընտիր հաւուց : Եւ զի յամ ժամանակս տարւոյ գտանին ձկունք առատութի և ընուն զպահասութի այլոց ուտելեաց . մանաւանդ՝ 'ի ձմեռնային եղանակս :

Տեղի առաջինէ յիւնց : Թէպէտև յամ տեղիս Տի գտաւ նին ձկունք, այլ յաւէտ չէ հիւսիս և չէ հարաւ, յորս առ երկարատև սաստիութե ցրտոյ քանդի սակասին բազումք 'ի կենդանեաց՝ և 'ի բուսոց և 'ի ստղոց, ելից ամ զթերուծի նոցա յուղովութի ձկանց :

Անեայն քեսակի Թէպէտև ամենայն ուրեք բաւական յիւնց ու յամ քե՝ ձկունք գտանին, բայց ոչ և ամ տեղիս չիւնի : Սակք ձկանց յամ տեղիս, այլ թիւ բաքանչիւրոյն բնաւորուէ, և այլ և այլ ճարակի զոր սիրենն, բաժանեալ են և բոլմ տեսակք ձկանց յայլ և այլ ծովս և 'ի գետս . որով իւրաքանչիւր տեսակք նոցա առաւել ևս բազմանան . որով և միս նոցա առաւել գիրանայ և համեղանայ : Եւ զի մի զրկեսցին մարդիկ 'ի ձկանց հեռաւոր ծովուց՝ արարիչն բարի հոգացաւ առաքել 'ի նոցանէ յորոշեալ ժամանակս ինչ տարւոյն, խումբս խումբս յայլեայլ տեղիս :

Չորս յիւնց ծովէ 'ի ծով : Այս զարմանալի չու բազմութե տեսակաց ինչ ձկանց ծովէ 'ի ծով լինի կիմ փախտաւամբ, հալածելով զնո այլ մեծաւոյն ձկանց . և կամ ինքնակամ և միաբան գնացիւք : Քանզի իբրեքսն զլափն առաւել բազմանայ տեսակ ինչ ձկանց 'ի ծով ուրեք՝ գան հաւաքին 'ի մի անհամար բազմութի

ՅԵՔ. ՅԷՆԵ:

Թէ իբրեւ 'ի միողէ հրամանէ, և Թերեւս առ չբաւե-
 ւոյ նոցա ճարակ յայնմ ծովու՝ երթան միաբան հա-
 տուած մեծ յայլ ծով 'ի խնդիր ճարակի. և այնպէս
 իւրովի գիմեն ընուլ զուռկանս բնակչաց ծովեղերացն
 այնոցիկ, յոր ժամանեն: Այս չու ձկանց լինի դրե-
 թէ միշտ 'ի հիւսիսային ծովուց՝ (ուր սակաւ են բնա-
 կիչք)՝ 'ի հարաւային ծովս, առ որով բնակիչքն բնիմ
 են: Ահա զիարդ յամ գործս արարչին արտափայլէ

խնամք սիրոյ առ մարդիկ:

'Ի հիւսիսային կողմանս նուազուի է բուսոց և կեն-
 դանեաց ցամաքի, յոր սակս ելից ան զծով և զգետս
 կողմանցն այնոցիկ անհամար բազմութիւն ձկանց, զի
 ունիցին մարդիկ անդ զառաւ կերակուր. բայց քիչ
 սակաւ են մարդիկ յայնոսիկ կողմանս, և կերակուրն
 սպառաւորաւ լին նոյ յաւելանայ յոյժ յոյժ, առաքէ
 անտի և մեզ մասն. զի և մեք վայելեսցուք 'ի սե-
 ղանոյ նոյ: Թող և զայն, զի 'ի սպառնաւս առատու-
 թիւն ձկանց և հիւսիսաբնակքն վայելեն 'ի բերոց առ-
 տի մերոցս կողմանց. քանզի բազմութիւն ձկանցն հիւ-
 սիսոյ տուաւ յոյ ոչ միայն 'ի կերակուր բնակչացն,
 այլ և յառիժ վաճառաց. որոց որսացեալ զնոսին և
 ապխտեալ տանին 'ի հեռաւորս և վաճառեն. որով
 հաղորդեալ գտանին ի մերոց աշխարհաց, և ընուն
 զպէսս կարօտութիւն երկրին, յորում բնակինն. ըստ
 որում է տեսանել 'ի բազմագումար վաճառս ուն-
 կայ և սրագալայ ձկանց, զոր ածեն 'ի հիւսիսոյ բնա-

կիչք դաւառացն այնոցիկ:

Պատեցաւ ՅԷՆԵ Չկունք ապրին ուտելով զորդունս,
 ընդ մեանս: Ղժժմունս ծովու և զմիմեանս. վնիկ
 հանապազորդ սպառեալմն է 'ի մեջ նոյ. մեծ ձկունք
 զհետ սինդին փոքունց, և փոքունքն մանուկաց: Փոքր
 ձկունքն ուն և մանուկքն ապաւինին 'ի ծերսոս քո-
 րանց, կամ ի ճիւղովք և արմատովք ծովային տըն-
 կոց, ևս և 'ի կեղեւս խեցեպատենից: Ոմանք Թաղին
 և ի աւազով, իսկ այլք զանազան և պէսպէս հնա-
 րիւք ջանան ազատիլ. և սորին աղագաւ յոլովակի դի-
 մեն մօտ 'ի ծովեզր, ուր առ ծանծաղութիւն ջրոյն՝ ոչ
 կարեն լուղիլ մեծ ձկունքն. սակայն նովին անկանին
 'ի ձեռս մարդկան. և այնպէս նաեւ այս սպառեալմ
 ձկանց դառնայ յօգուտ մեր: Չէ ինչ անպատշաճ
 այս սպառեալմ ձկանց. քանզի ձկունքն բազմածին
 են յոյժ և երկարակեաց, և եթէ ոչ ուտեն զմի-
 մեանս՝ յանձնեալ բազմանային, և այնպէս սրտէր
 նոյ

նոյ սովամահ լինել վն անհամար բաղմուծէն և եր
կարակեցուծէն, որոյ ոչ բաւէր ինչ:
Եւհարոնի ինչոյ նոյն: Երկարութի կենաց 'ի ձկունս
թոճի յառաջ դաւ ոչ 'ի ցուրտ խառնոճածոյ նոյ և եթ,
այլ և սակս զերծ լինելոյ նոյ 'ի փոփոխութէ օդոյ,
կալովն 'ի ջուրս. և զի շունին կարծր ոսկերս: Այլ
թէպէտև ինքնին դժոճարամեռք են, որք գրեթէ ոչ
մեռանին ծերութի. բայց ոչ և դժոճարալիաւք. քիչ
բաղումք մեռանին 'ի թեթև հարոճածոյ, և ոմանք
'ի լոկ շօշափմանէ. բայց մեռանին յաւէտ 'ի սասալիկ
սառնամանեաց, երբ երեսք ջրոյն սառին:
Խնամք նոյն 'ի Ձկունք շունին իննամս 'ի վերայ ձա
վերայ յոճոյ: Գուց իւրեանց. քանզի ձագք նոցա
ոչ կարօտին իննամս մօրն, այլ ը ծնանիլն 'ի ձուռոյն
դիտեն լուղիլ, և ինքնին գտանել զկերակուր իւր
եանց. թող զի' և չէր իսկ հնար զանհամար բաղմուծ
ձագուցն դարմանել միոյ մօր: Բայց 'ի վերայ ձուռոյ
իւրեանց ցուցանեն զիննամս ինչ. քանզի կէս մի ար
կանեն զնոյ 'ի մէջ խճաց կամ ծերայից քարանց. կէս
մի յաւաղի. կէս մի 'ի ծովեզրն առ 'ի ջերմանալ յա
րևու և միանգամայն զերծանիլ յայլոյ ձկանց: Բիշմբ
թափեն զձուռ իւրեանց 'ի մէջ ջուրց, որոյ կամ է
լեալ 'ի վեր լուղին յերեսս ջուրց մինչև կենդանա
ցին ջերմութի արևու, և կամ իջեալ 'ի յատակս (ե
թէ ծանրագոյն իցեն) անդ կենդանանան ջերմութի
յատակին. յորոյ բաղումք մինչև կենդանացեալ ի
ցեն' լինին կերակուր այլոյ ձկանց:
Համեմատութի ինչոյ Ամ արարածք' (թէպէտև բնութի
նոյ յամսոյն ինչ և կաղմակերպութի և ձևով տար
բանեաց: բերք') միով դաղափարաւ ստեղ
ծեալ երևին. վն 'ի մէջ ամ սեռից նոյ կայ ըհանուր
ինչ համեմատութի և կապակցութի: Եւ սմին իրի
զորօրինակ սեռք ցամաքային կենդանեաց սկսեալ 'ի
մանուկն կարգաւ հասանեն մինչև 'ի կարի մեծագոյնս,
քան զոր առաւել անհեթեթ լինէր մեծանալն. նոյն
պէս և 'ի ջրային կենդանիս է տեսանել. յորոյ միջի
կատարելագոյն դուրով ձկանցն' մեծութի նոյ ևս ը
օրինակի կատարելագոյն կենդանեաց ցամաքի' մեծա
գոյն է քան զայլ ջրային կենդանեաց, մանաւանդ մե
ծութի կիտից, որք կատարելագոյն են բնութի քան
զհասարակ ձկունս: Սակայն մեծքն 'ի ձկունս' և մա
նաւանդ կէտք' բաղմոք առաւել մեծ են քան զցամաք
քային կենդանիս. քանզի ջուրն' յորում կեան, ու
նի

նի աճեցուցիչ զօրութի, որոյ և ցուրտ խառնուած
նոյ և երկարակեցութի առաւել ևս նախատէ աճման
իւրեանց :

'Ի ցամաքային կենդանիս՝ ոմանք են գաղանաբարոյ,
այլք վայրենի, և ոմանք ընտանի. զնոյն է աւսանել
և 'ի ձկուռնս. յորոց ոմանք գաղանաբար անխնայ կոշ
տորեն և ուտեն զայլ ձկուռնս. և այլք իբր 'ի բզմա
որդամբք շատանան. և թէպէտ ոչ գտանին 'ի նոսա
ձկուռնք ընտանի մարդկան. (քանզի և չէր իսկ հնար
բնակելոցն 'ի ջուրս ընտանեանալ ը օդաշունչս :) Սա
կայն և այնպէս կան 'ի նս գիւրընտելք մարդկան.
որպիսի է գլխինն և այլ ձկուռնք ինչ անուշ ջրոյ, զորս
եթէ մարդիկ արկեալ 'ի լիճ սնուցեն՝ գան 'ի ձայն
մարդոյ. և ոչ փոխչին՝ եթէ ոչ 'ի կամիլն ունիլ զնս :
Գամաքային կենդանիքն բաժանին 'ի միջատս, 'ի սո
ղունս (ը որս գասին և զեռունք), և 'ի չորքոտա
նիս. նոյնօրինակ և 'ի ջուրս գտանին համեմատեալք
նոցա. միջատքն են որդունք և խեցիք. սողունքն են
ձկուռնք. և չորքոտանիքն կէտք. որք ներքին կաղ
մութք մարմնոյ, և այլով անմիճ՝ բաց յարտաքին ձևոյ
առաւել նման են չորքոտանեաց ցամաքի քան ձկանց :
Եւ բաց 'ի կիտից կան 'ի ջուրս և իսկական չորքոտա
նիք, որպիսի են որթ ծովային, առիւծ ծովային,
կրիայք ևն. որք երկակենցաղ են. և կարեն ապրիլ
եթէ 'ի ջուրս և թէ 'ի ցամաքի :

'Ի ցամաքային կենդանիս տարասեռքն ոչ միայն կա
պակցին ը իրերաց միջին տեսակօք. այլ և ը օտար
կենօք տարասեռից. իս ը օդային թռչունս, և ընդ
ջրային ձկուռնս. ը որս կապակցեալ հաղորդին ցա
մաքային չորքոտանիքն՝ ջրաբնակ չորքոտանեօք. և սո
ղունքն ջրային օձիւ՝ ուն և թռչունքն՝ ջրալեղ թռչ
նօք : Նոյնպէս և ձկուռնքն կապակցել հաղորդին ցա
մաքայնոց. ը սողունան՝ օձաձև ձկամբք, և որք մի
անգամ ը օրինակի սողնոց սողին 'ի յատակս ջրոյ ա
ռանց կարելոյ լուղիլ. ը չորքոտանիսն կետիւք. ը
թռչունս թռչական ձկամբք :

Թռչական 34-նոյ : Թռչական ձկուռնք կոչին, որք ու
նին թևս նման թևոց չղջիկան. և սոքա ելեալ եր
բեմն 'ի ջրոյն, մանաւանդ 'ի հալածիլն յայլոց ձկանց՝
սլանան թևօք իւրեանց հարուստ մի 'ի վեր ը օդս,
և թռչին սուղ ինչ ժամանակ բաբախամբ թևոցն.
այլ 'ի փոքր ինչ ցամաքիլ թևոցն անդրէն անկանին
'ի ջուրն : Այս տեսակ թռչական ձկանց՝ գտանին յա
ւելտ

Էկտ'ի հարաւային ուղիւնոսն ընդ հասարակածիւ :
 Բայց տեսակ ինչ նց գտանի և 'ի միջերկրական ծովն .
 որոց երբեմն բաղմաւթի արտաքս ելեալ 'ի ջրոյն զօ-
 րէն բաղմաւթիւ տարմի թռչնոց սլանան :

Սէտք :

Կազմակերպութիւն Սէտք գասին թէ ձկունս սակս ձկնոյ
 կեանքն : մարմնոյն . ունին լծ նց և թեւս լու-
 ղելոյ . այլ թեք տառն նց ոչ են ուղիղ վերուստ 'ի
 վայր իբրեւ զայլ ձկանց , այլ տափարակ տարածեալ
 առ 'ի կողմն : Բայց ներքին կազմաւթի մարմնոյ նոցա
 նմանագոյն է չորքոտանեացն : Սիրտ նց ունի զեր-
 կուս փորոքս լծ սրտից չորքոտանեաց . ունին և զեւ-
 կական թոքս , և ելանեն երբեմն յերեսս ջուրց առ
 'ի շնչել զօդ . որով և համարին ընդ երկակենցալս :
 Արիւն նց առատ է և ջերմ զօրէն չորքոտանեաց .
 և ծնանին իբրեւ զնոսա ' կենդանի ձագս զուգաւս-
 րոււթի լծ արուի . զորս և դիւցուցանեն . վն որոյ
 ոչ ծնանին աւելի քան զմի կմ զերկու ձագս յիւրա-
 քանչիւր նոճագի . և այս առանձինն նախախնամուի
 արարչին զի մի բաղմասցին ահագին դաղանքս ծովու
 և սպառեացեն զձկունս , միանգամայն խափան լիցին
 և նաւարկուէ մարդկան : Ամ կէտք ունին 'ի վերայ
 գլխոյն և փողս ինչ , լծ որս սասակուի արտաքս ձգեն
 զջուրն կլեալ , հարուստ մի բարձրոււթի :

Բիւմ տեսակք են կիտից մի քան զմի մեծամարմին .
 լծ որս գասի և դլբինն . թէպէտև է 'ի սեռէ փոքրա-
 գոյն կիտից : Ս'իս կիտից ոչ է ուտելի . սակայն
 ճարպ նց բաղմառատ (զոր էտ արարիչն առ 'ի ջերմ
 պահել զմարմինն նց 'ի մէջ ջրոյ) ոչ սակաւ օգուտ
 մատակարարէ մարդկան , որպէս և ոսկերք նոցա
 կակուղ :

Սէտ եղբերասոր : Գտանի կէտ ինչ յովկիանոսն հիւսի-
 սային եւրոսիոյ , որ ունի եղջիւր կամ առամն եր-
 կայն ' իբր տառն ոտնաչափ և աւելի ' բուսեալ ուղ-
 զորդ 'ի վերին ծամելեաց , որ սպիտակ է և ազնիւ
 իբրեւ զփղոսկր , և ոչ գեղնի հնոււթի ժամանակի .
 ոնդ և այլ ատամունք սորա ունին զնոյն աղնոււթի
 և զսպիտակոււթի անայլայլակ :

Պալէնայ : Գլխաւոր նմ կիտից ' եթէ մեծուի և թէ
 . գտակարուի . է պալէնայն ահագնատեսիլ , հարիւր
 կմ

ԿԺԵՐԿԵՐԻԼԵՐ ռանաչափ ԵՐԿԱՅԻՈՒԹՔ . և ոմանք մինչև
ցարեքհարիւր ռանաչափ . քանզի կէտքն ցորչափ ապ-
րին՝ այնչափ և աճին , իսկ կեանք նց Երկար է յոյժ .
մանաւանդ սլալէնային , որ կեսոյ ընդ դարս բզմա :
Արդ այս կէտ հրէշաւոր՝ խնամօք արարչին ունի կո-
կորդ անձուկ յոյժ , մինչև զմի փոքրիկ ռինկա ձուկն
հաղիւն կլանէ . ոմ զի մի առհասարակ սպառեացէ
զամ ձկուկն ծովուկն յորում բնակի . է և սակաւա-
կեր , թուի թէ՝ ճարակի նաև ծովային խոտովք ,
որք գտանին միշտ՝ ի ստամոքսի նր : Բնակի այս կէտ
'ի հիւսիսային ովկիանոսն , (ոմ և այլ բզմ կէտք)

յօգուտ բնակչաց այնոցիկ կողմանց :

Օգուտ պալէնայի : Արդ իբրև կարեվէր խոցի սլալէ-
նայն 'ի ձկնորսաց և մեռանի՝ Ելանէ 'ի վեր յերեսս
ջրոյն . և մարդիկ ելեալ 'ի վր նր 'ի բաց հասանեն
'ի նմանէ զամ ճարակն , որ կայ ը մորթով նր թանձ-
րացեալ . զոր հալեալ՝ վարեն զայն 'ի տեղի ձիթոյ
ԿԺԵՐԿԵՐԻԼԵՐ : Այնչափ է առատուի ճարակի սլալէնայ-
ին , մինչև 'ի միոյ փոքրիկ վաթսուկն ռանաչափ սլա-
լէնայէ , ելանէ իբրու հարիւր փոքր կարասիւղ ճար-
պոյ : 'ի հիւսիսային կողմանս գիշերք Երկայն են յոյժ
'ի ձմեռան . և զի չիք անդ ձէթ , կԺԵՐԿԵՐԻԼԵՐ չոր-
քոսանիք , զորոց զճարակն վառեցեն , և ոչ իսկ մե-
ղուք մոմագործք . վս որոյ արարչն ամենախնամ էտ
նց փոխան այնոցիկ՝ կէտս մեծամեծս , նաև չորքոտա-
նիս ծովայինս , որք առ հասարակ ճարպալիցք են ,
զի զայն վառեցեն 'ի լոյս Երկայն գիշերաց : Զճարակն
սլալէնայի վարեն և յայլ պէտս . մինչև ոմանք 'ի բնակ-
չացն հիւսիսոյ ուտեն ևս զայն :

Ահա այսպէս ամ կենդանիք ծովու , եթէ փոքունք
և եթէ մեծամեծք ստեղծել եղեն յայ 'ի պէտս սնուն-
դեան և այլոց կարեաց մարդկան . և բաշխեցան 'ի
նմանէ ը տեղեաց տեղեաց , յորս առաւել կԺԵՐԿԵՐԻԼԵՐ
կարօտէին նց մարդիկ . բայց որ առաւել զարմանա-
լին է , նաև ը քմաց իւրաքանչիւր բնակչաց Երկրի .
մինչ զի ձկունք հիւսիսային ծովուց , որք ըստ մեծի
մասին չեն այնչափ ախորժեղի հարաւային բնակչաց ,
ախորժեղի թուին յոյժ հիւսիսային բնակչացն . ոմ
ձկունք առ մեծք , իբր 'ի բզմ անախորժ են նց . և
այս ոչ լուի 'ի սովորութէ , այլ 'ի տարբեր խառն-
ւածոյ նց 'ի մերոցս : Ահա այսքան է գուծ խնամոց
արարչին 'ի վր մեր . յամի զմեր օգուտն դիտէ . և
զամ ինչ ը խնդրելոյ օգտին մերոյ անօրինէ . և ո՛ր է

որ ոչ սիրեացէ զայսպիսի ամենաբարի արարիչ և ամենագութ հայր :

XX

Ճ Ա Ռ . Է :

'Ի շէր սողնոց և դէմնոց :

Սողունք են կենդանիք երկայնաձև և անոտն , որք ընթանան և շարժին սողոսկմամբ . իսկ ղեռունք են կենդանիք նմանաձև սողնոց , բայց ունին ոտս , որովք քայլեն . կի՞մ են սողունք ոտանաւորք : Ընդ սողունս մարթ էր դասել և զանոտն որդունս և զխոունջս . ունի և ը ղեռունս զոտանաւոր որդունս և զանթիւ միջատս և զխեցեմորթս . այլ քանդի նորա են 'ի սեռէ միջատաց , նմին իրի աստանոր խօսեացուք միայն զսողնոց և զղեռնոց կատարեալ կենդանեաց :

Կազմակերպութիւն . Սողունք կի՞մ օձք են սեռ ինչ ցամառնոց կամ օյից : քայլին կենդանեաց եղեգնաձև աւանց ոտից և ախանջաց , որք սողին 'ի վր երկրի՝ ոչ կծկելով և անդրէն երկայնելով զօրէն որդանց , (քանդի մարմին սոցա ոչ է կակուղ և անոսկր իբր զմարմինս որդանց .) այլ դարձադարձ թեքմամբ գալարեւով զմարմինն : Եւ առ այսպիսի շարժումն տըւաւ նց յարարչէն ոյն աղօսողխեալ ոսկերօք ը բռլոր երկայնութի մարմնոյն , որ լը լմ մասանց գիւրաթեք է . իսկ մորթ կի՞մ խորիս կարծր , լերկ , ողորկ և սահուն . որով ոչ միայն անարգել և հեշտեաւ սողան , այլ և ոչ մածանի ինչ կամ կռուի 'ի վր մորթոյնց առ 'ի գժոճարացուցանել զընթացս նոցին : Եւ քանդի խորիս նոցա օրլնօրէ առաւել կարծրանայ , որով և խափան լինէր գալարաթեք շարժման նոցին , վասն այնորիկ անօրինմամբ արարչին՝ ամբոտամէ 'ի դարնան մերկանան զայն լը օրինակի բիւ միջատաց և խեցեմորթից , և զգեցեալ նոր և նրբամորթ խորլիով , և նովաւ իբր թէ մատաղանան , և արագաճող սողոսկմամբ ընթանան զամառն ողջոյն , ոչ միայն առ ջերմութե օգոցն , այլ և առ թեթեւութե խորխոյն . իսկ 'ի հասանել ձմեռանն՝ ստոճարացեալ գոլով այնր խորխոյ սաշտուանէ զմարմինն նց 'ի ցրտոյ :

Դռուխ օձից ոմանց փոքր է յոյժ և ոմանց մեծ : Ու

ճանք ունին և կատարս կմ ցցունս 'ի գլուխն . և թէ
պէտ ահանջս ոչ ունին արտաքուստ , բայց 'ի ներքս
'ի գլուխն ունին զգործարան լսելեաց : Ահա նոցա
երկնի է 'ի ծայրն և ատամունքն սուր և սանարա-
նման . աչք նոցա փոքրիկ են յոյժ , զորս ոչ փակեն 'ի
քուն լինելն . և սիրտ նց փոքրիկ և երկայնաձև .
իսկ տուտ մասնաւոր տեսակաց ինչ կրկին է : Գոյն
օձից միագունի է կմ բազմագունի . միագոյնքն տեա-
են կմ թուխ , մոխրագոյն , գեղին , կապոյտ , կանաչ ,
կարմիր են . բազմագունիքն սփռակ են , կմ կիտուճա-
ծանիշ , և կմ նկարեն բազմապիսի և գեղեցիկ երան-
գովք . քանզի նոճաղ օգտամաստոյց գոլով նց աշխար-
հի , պատշաճ էր 'ի գէթ զարդ լինել 'ի նմ : Գտանին
'ի մէջ օձից և փոքրիկք իբր կէս ոտնաչափ 'ի ձև մո-
ղէսի . և ատախճան քան զատախճան մեծագոյն . մինչև
տեսակաց ինչ լինել իբրու քան և հինգ ոտնաչափ
և աւելի ևս երկայն , ըստ նմին համեմատութեան
և ստուճար :

Ճանաչօթի և իժի : Օձք ձուճածին են , և թաղեն ըզ-
ձուս իւրեանց ը հողով . յորոց 'ի յաջորդ ամի ելա-
նեն ձագք : Այլ իժք կենդանածին են , և ծնանին
զկենդանի ձագս իւրեանց բնական ճանապարհաւ , և
ոչ պատառմամբ որովայնի , (որպէս կարծիւր եր-
բեմն) : Իժք մերկանան և զխորիս իւրեանց երկիցս
'ի տարւոջն :

Ընդարձանալն օթի Օձք ցուրտ են բնուի . յոյր սակս 'ի
'ի յմեռանն , և եր ձմեռան մաւլ 'ի գուրս և 'ի ծերպս
կմ յայլ ստորերկրեայ և 'ի ջերմ տե-
ղիս կան մնան անդ անշարժ և ըն-
դարմացեալ . ապա 'ի սկիզբն գարնան , (ոմ և յաշ-
նան) յամբաշարժ սողին . բայց յամառնամիջի սողին
սրընթաց : Յրտութի բնութե նց է գլխաւոր պատ-
ճառ երկարութե կենաց նոցին ' որով ասորին իբր
'ի բզմս զհարիւրաւոր տմս , և հանապաղ աճին . քան-
զի առ ցրտութե բնութե իւրեանց նոճաղ է արտաշն-
շութի նոցա , որով և սակաւ ինչ ծախի 'ի մարմնոյ
նց . բայց քանզի օձք թշնամի են այլ ամ կենդանեաց
և մարդոյ իսկ , վնց թշնամի ունին ինքեանց զմման ,
որով և սակաւք 'ի նոցանէ բնական օրհասիւ մեռա-
նին : Մարսողութե նց վն ցրտութե խառնուածոյ իւր-
եանց տկար է յոյժ . մինչ նաև գիւրամարս կերակ-
րոյ մնալ զաւուրս բզմս անմարս 'ի ստամոքսի նց . և
այն զի ուտեն օձք ոչ միայն զխոտ և զորդունս , այլ և

զգոճարամարս կենդանիս, կլանելով զմողէս, ըզգորտս, զմկունս, զխլուրդս և զհաւս. թէնդաւ արտաքս փսխէն զփետուրս նց, զորս ոչ կարեն մարսել: Եւ ՚ի սլառճառս այսր գոճարամարսութեն, ոմ և սակաւ արտաշնչութեն, կեան նաւ ամսօրեայ ժամանակս առանց ինչ ուտելոյ, որպէս և զձմեռն ողջոյն մնան անկերակուր:

Թոյն. օժից: Արդ ՚ի նպաստ գոճարամարսութեն արւաւ նց յարարչէն թոյնն, որ քակէ և հալէ զկերակուրն զոր ուտեն: Միանգամայն տոճաւ նց և փոխանակ պաշտպանողական զինու. քանզի գոլով նց զուրկ յոտից ՚ի սլառառել կմ ՚ի կռուիլ, ոմ և յեղջերաց ՚ի հարկանել, և ունելով ինքեանց զմման թըշնամի, պէտս ունէին թունոյ առ ՚ի պաշտպանել այնու զինքեանո, կմ մանաւանդ յերկեցուցանել զիւրեանց թշնամիս, զի մի յարձակեացին ՚ի վր ինքեանց առ ՚ի մնասել: Սակայն առանձին խնամովն մոյ տեսանեմք, զի օձք յանապատս և յանշէն տեղիս հեռի ՚ի մարդկանէ ունին զբնակուի, և երկնչին և փախչին ՚ի նոցանէ: Իսկ որք երբեմն ՚ի տունս դաանին՝ կամ չեն թունաւորք, կմ ոչ մնասեն մարդկան, եթէ ոչ մնասեացին ՚ի նոցանէ: Քանզի և ոչ մմ տեսակք օձից են թունաւորք, և ոչ թոյն ամցն նց է մահաբեր. ոմ և ոմանք ՚ի թունաւորաց իսկ ընտանեանն ի մարդկան, և ոչ մնասեն նց բնաւ: Արով մնասաւարութին օձից ամենաքաղցր նախախնամութիւն արարչին նոճաղ է, և գրեթէ չմնասեն ումեք, բայց եթէ որք գրգռեն զնմ մնասել ինքեանց:

Օգոստ. օժից: Այլ որ առաւել զգութ սիրոյ արարչին մեզ յանդիման կացուցանէ՝ այն է. զի բոլոր մարմինն օձից մմ մասամբք լինի դեղ բժշկարար պէս պէս ցաւոց և ախտից. և որ ևս զարմանալին է՝ ՚ի մարմնոյ նց կազմի և դեղթափ թունոյ իւրեանց. զի նոյն իսկ թոյնն խառնութիւն այլոց իրաց լինի դեղթափ թունոյ: Եւ ո՞ր է որ յայտոսիկ հայեցեալ հաւմարիցի զօձս ստեղծեալ ՚ի մնաս մարդկան, և ոչ առաւել յօգուտ: Ահա յափրիկէ և յամէրիկա ուտեն մարդիկ զմիս օձից և ոչ մնասին ինչ:

Օձ. երկակենցաղ. Վան և տեսակք ինչ ջրային օձից, և օդասլաց: որք կեան ՚ի ջուրս, ևս տեսակք ինչ երկակենցաղ օձից, որք կեան եթէ ՚ի ջուրս, և թէ ՚ի ցամաքի: Վայ և տեսակ ինչ օդասլաց օձի նեւօձ կոչեցեալ, որ ոստուցել սլանայ ի օդս մինչև ցքսան կան:

կանգնուի յերկայնութի : Գտանին և մաշկաթե օձք
որք թռչին : և այնպէս կապակցութիւն երևեալ յիւ-
րաքանչիւր սեռս կենդանեաց ի միմեանս՝ երևի և 'ի
սողունս :

Տկար կենդանիք սա Օձք ոչ միայն թունաւոր են , այլև
փափկից օձից : Կենդանոր և խորադէտ եթէ 'ի փա-
սել թշնամեաց իւրեանց , և թէ 'ի զերծանիլ 'ի նո-
ցանէ . սակայն թծային կարգադրութիւն յաղթին և
սատակին՝ 'ի տկար և յասուշ կենդանեաց : Քանզի
տհա՛ն առիւծն ահաւոր և անվեհեր , որ ոչ զանգիտէ
յո՛ւ և իցէ գաղանէ՛ երկնչի և փախչի յօձէ : Իսկ գառն
տկար և սլարզամիտ ոչ զանգիտէ յօձից , այլ՝ կաշեալ
զնոսա՛ն ոտիւքն՝ սպանանէ : յօրինակ անվեղ գառինն
այ , որ ջաղկեաց զգլուխ հնոյ օձին : Չնայն գործեն
գրեթէ և ամ թռչունք եթէ զօրաւորք իցեն , որպի-
սի է արծիւ , ցին , բաղէ և այլ գիշատօղ թռչունք ,
և թէ՛ տկարք , քի արագիլ , և իբոս թռչունն եգիպ-
տոսի՝ սատակիչք են օձից : Չարհուրին օձք 'ի ծիծ-
ռանց , յաքաղաղէ , և 'ի ձայնէ սիրամարդին : Եւ ա-
հա՛ սորօք ուսանիմք յայ , եթէ իմանալի օձին մարթ-
է մեղ յաղթական լինել , ոչ մերովս հանճարով և զօ-
րութիւն , այլ սլարզամտութիւն հաւատոցն , և անմեղ
վարութիւն :

Օ եւունք :

Օ եւունք են չորքոտանի սողունքն . զորս մարթ է
որոշել յերկս սեռս , 'ի տանաւորս կամ 'ի մողէսս ,
յանտուտս կի՛մ 'ի գորտս , և 'ի խեցեպատեանս կամ
'ի կրիայ : Մողէսք թռչին միաւորել զսողունս ընդ
չորքոտանեաց . և գորտք չորքոտանիս ի սողնոց . և
իւ՛ր ձկանց , իսկ կրիայք չորքոտանիս և զղեւունս ի
խեցեպատեան կենդանեաց : Տեսակք մողէսի բոլ-
րէն , քի կովագիտ կամ յատուկ մողէս , սալամանդր ,
գետնառիւծ , կոկորդիլոս , ևն :

Մողէսք : Արդ մողէսք՝ ի հանրապէս առեալ , են օ-
ձաձե կենդանիք քառոտանիք , երկակենցաղք , և ան-
թոյնք : Ուրք նոյն են մատնաւոր . ունին և ականջս բո-
լորաձեւս՝ 'ի մէջ գլխոյ՝ 'ի յետակողմանն , յորմէ զուրկ
են օձք : Մորթ նոյն կամ խորիս նման է օձից , յոմանս
ողորկ և միապաղաղ , և յայլս թեփաւոր . իսկ տուտ
տմանց երկամասնեաց է և եւամասնեաց : Ամբն ձը-
նա՛

ճածինն են . և թաղեն զձուս իւրեանց ըստ օրինակի
օձից ը հողով կամ ընդ աւազով . և 'ի միում ամի եր
կիցս փոխեն զխորիս իւրեանց' 'ի գարնան և յաշնան :
Յուրա են և սոքա բնութք . և յայն սակս կարեն
կեալ անկերակուր զամիսս ինչ ը օձից , և 'ի ձմե
ռանն ըարմանան և չուտեն ինչ : Հասարակ մողէսք
փոքր են՝ իբրու վեց կմ եօթն մատնաչափ լայնութ .
բայց կան և մեծամեծք , յորս գլխաւոր քան զաման
է կոկորդիլոսն . զորմէ առասցուք ինչ առանձինն 'ի
ստորե :

Տէսակ + Տողէսայ : Մողէսք ուն և օձք առաւել աճին և
մեծանան 'ի հարաւային ջերմ գաւառս քան 'ի ցրտայ
ինս . և տեսակք նց որոշին յիրերաց ձեով գլխոյն ,
թիկանց և տտանն ուն և դունով մարմնոյն : Քանզի
ձե գլխոյ կովագիւային (ց քերթէնքէլէյի) է եռան
կիւնի տափակաձե . սալամանդրին լայն և տափակա
ցեալ իբրեւ զգորտանն , և գետնառիւծուն կատար
քաւոր : Քամակ ոմանց է ողորկ , այլոց սանաւաձե
կմ սղոցաձե . ոմանց տուտն տափակաձե , և այլոց
եղեգնաձե . ոմանց սրածայր , և այլոց փոքր մի ըստ
ւարածայր : Գոյն հասարակ կովագիւային է թխա
գոյն , և մեծագոյն տեսակի իրիք կանաչագոյն . սա
լամանդրին է պիսակ՝ թուխ և գեղին :

Գեպնաւիւծ : Իսկ գետնառիւծն՝ հակառակ այլոց
կենդանեաց չունի գոյն հաստատուն , այլ հանասաղ
փոփոխի . երբեմն երեւի կանաչ , երբեմն կապոյտ ,
երբեմն գեղին , կմ թուխ , և կմ պիսակ . այլ ոչ եր
բեք կարմիր : Քանզի մորթ նք է նրբամաշկ և թա
փանցիկ . որով ոչ միայն ը կրից կենդանւոյն փոխէ
զգոյնն , այլև զօրէն հայելոյ տալաւորին 'ի նմ գոյնքն
մօտակայ իրաց : Բայց մեռեալ գետնառիւծն (ուն և
ննջեալն) գեղնագոյն է . իսկ յարթնութե գլխաւոր
գոյնն յոր երեւի , իբր 'ի բզմս կմ է մխրատոյն կամ
կանաչ գեղնանիշ կմ թխանիշ :

Մողէսք կեան ուտելով զորդունս , զթրթուրս , զխը
խուշս , զճճիս , զճանճս , զմրջիւնս և զսոցին նմանս ,
և յայն սակս օգտակար են պարտիւղաց : Գետնա
ռիւծն ունելով լեզու լայն և երկայն ը չափու եր
կայնութե մարմնոյ իւրոյ՝ հանէ զլեզու իւր արտաքս
և պատէ զծառովն , և յեւանել կմ յիջանել մրջմանց
կմ այլ միջատաց ը ծառն , յանցանել նց 'ի վր լեզու
իւրոյ՝ 'ի քթթել ական կլանէ զնս . ը օրինակի մըրջ
նակեր կոչեցել փոքրիկ չորքոտանւոյ : Գետնառիւծն
կեայ

կեայ ամիսս չորս կմ հինգ տունց ուտելոյ ինչ, այլ
միայն երբեմն երբեմն կայ բերանաբայ առ 'ի շնչել
զօդ . վն որոյ և առ նախնիս ասացաւ զնմանէ, թէ
ապրի օդով :

Սալամանդր : Իսկ սալամանդր որ նման է կովագիայի ,
և երբեմն կարծիւր թուհաւոր այլ՝ յարգի փորձոյ
ոմանց տեսաւ լինել անթոյն . (թէպէտ հնար է թէ
'ի ջերմ դաւառս թուհաւոր իցէ .) կեայ լէ երկրաւ
կմ 'ի ծերսլս և 'ի խոնաւ տեղիս . շէլանէ յերեսս հո-
ղոյ՝ եթէ ոչ յանձրեային ժամանակս և 'ի խոնաւա-
նալ օդոց , է ծանրաքայլ և ապիկար : Նոյնպէս և
ջրային սալամանդրն , (որ զմեծ մասն տարւոյն 'ի
ջուր բնակի՝ և հաղիւ էրբէք ելանէ 'ի ջրոյ .) 'ի ձմե-
ռան բնակի լէ երկրաւ , որ ջերմագոյն է քան զջուր :
Եւ ևս ծանրաքայլ զօրէն կրիայի : Սալամանդրն
ուռնի 'ի ներքոյ մորթոյ մարմնոյն զհիւթ ինչ սպիտակ ,
թանձր , ցուրտ , և տախտ , որ մղի լէ ծակախ մարմ-
նոյն արտաքս եթէ ճնշեոյի մորթ նր . վն որոյ եթէ
արկցի 'ի հուր՝ հանէ զայս ցուրտ և թանձր հիւթ 'ի
մարմնոյն , որոյ կարծրացել 'ի հրոյ սլահէ զկենդանին
անմիտս՝ առ սուղ ինչ ժամանակ . և երբեմն շիջու-
ցանէ ևս զհուր՝ եթէ իցէ սակաւ . բայց յընդերկար
մնալն 'ի մէջ հրոյն , կմ թէ արկցի 'ի հուր մեծ՝ մե-
ռանի : Ահա այսու միայն ճմարտի այն որ ասի ըզ-
սալամանդրէ՝ թէ կեայ 'ի հուր : Իսկ լէ հակառակս
կեայ նա յերկար 'ի սառն : Եթէ հասցի առւտ սալա-
մանդրին սնլ և այլ մողեսաց և օձից անդրէն աճին .
բայց սալամանդրին անդրէն բուռանի նաև հատեալ
ծամելիք կմ սակր կողիցն , որով երևի լինել կարի
իմն ստորին 'ի մէջ մողեսաց :

Ի մէջ նմ մողեսաց արագընթաց է կովագիայն կմ
յատուկ մողէոն , թշնամի օձից և բարեկամ մարդ-
կան , որ 'ի գիւլիլ մարդոյ զկայ առնու յընթացից ,
և դառնայ հայիլ 'ի նա , և ընտանեանայ ևս լէ մարդ-
կան : Տեսակք ինչ սորա՝ ոնլ և այլ մողեսաց , առա-
ւել ջրային են քան ցամաքային . զի թէպէտև նմ
մողէոք երկակենցաղ են , բայց ոմանք զմեծ մասն
կենաց իւրեանց 'ի մէջ ջրոյ բնակին , և ոմանք 'ի
ցամաքի :

Թեաւոր հողեսք կայ և լւ օրինակի օձից տեսակ ինչ
և վիշապք : Թեաւոր մողէսի , որ ուռնի զերկու
մաշկաթեւս 'ի վր կողից , մորթ մարմնոյ նր է թեփա-
ւոր և կապտագոյն հանդերձ սևանիշ գծիւք . իսկ

տուտ նր կարճ է քան զմարմին իւր, զի մի վայրա-
պար ծանրացուցէ զմարմինն և դժուարացուցէ
զթուիչս նր : Պարանոց նր է կնճռեալ, ունելով և
զաճառեսոյ սպառեանս կի՛մ զմաշկ ինչ, զոր լը հաճոյս
լնու օգուլ առ 'ի թեթեւանալ 'ի թռչիլն. ունի և 'ի
ներքս 'ի մարմնի լը կոկորդիւն երկու պարկս կամ
փամփուշտս, զորս ևս ուռուցանէ օգուլ 'ի թռչիլ
իւրում, որով և թեթեւանայ ոչ սակաւ : Երկակեն-
ցաղ է սա և անմեաս իբրև զայլ մողէսս, և սովաւ
հաղորդին զեռուիք լը թռչնոց : Գտանին և վիշապք
մեծք մաշկաթեք քառստանիք ըստ աւանդելոյ նախ-
նեաց. թերևս թեւաւոր օձք անոճանեւքն՝ իցեն նոյն
լը թեւաւոր մողեսաց և վիշապաց. քանզի չէ տակա-
ւին ամ իրօք յայտնի, եթէ գտանիցին թեւաւոր օձք
սուանց ոտից : Մողէսք սկիտանի են 'ի դեղ բժշկուէ
իբրև զօձս. բայց քանզի մեասակարութի նց սակաւ
է քան զօձից, նմին իրի և օգտակարութի նց լը այսմ
մասին սակաւ է քան զնոցայն : Քանզի զամ ինչ ա-
րար տրարիչն չափով և կշռով :

Կիւրքեւ : Գլուխ ամ մողեսաց, (թռչի թէ և այլ
ամ զեռնոց) է կոկորդիլոս. գաղան մեծ՝ ամ իրօք
նման կովադիայի հնգետասան կի՛մ քսան ոտնաչափ եր-
կայնութիւն, և աւելի ևս : Մորթ նր թխագոյն, թե-
փաւոր, և խայտաբղէտ՝ կարծր է իբրև զխեցի և ան-
տեղիտալի նետից. բերան նորա մեծ՝ և սուր առա-
մամբք 'ի ձև առամանց սղոցաց զինեալ. ցնուկ նր եր-
կայն է և ստորին ծամելիք նր անշարժ, և միայն վե-
րինն շարժուէ, որով բանայ զբերան իւր. հակառակ
չորքոտանեաց՝ որոց վերին ծամելիքն անշարժ է, և
ստորինն շարժուէ. տուտ նր երկայն է ըստ չափու-
մարմնոյն, և է նոյնպէս կարծրամորթ : Բնակի սա 'ի
գետս հարաւոյ, (ունի 'ի նեղոս, 'ի գանդէս ևն.) և
առ գետեղերօք, բերէ զձուս 'ի ջափ ձուռոց սագի,
զորս թաղէ 'ի ցամաքի լը աւազով, ունի զԵրմասցին
յարեգականէ : Այս գաղան երկակենցաղ՝ ուտէ զձը-
կունս և զկենդանիս ցամաքի. յարձակի 'ի ջրոյ ար-
տաքս և 'ի վր տղայոց և մարդոյ իսկ գլխովին, սա-
կայն 'ի վր ցամաքի ոչ է այնքան մեասակար, ունի 'ի
մեջ ջրոյ. քանզի կարճ ունելով ոտս ոչ կարէ արագ
ընթանալ յանհաւասար գետնի. վն որոյ և գիւրին
է ասորիլ 'ի նմանէ փախտեամբ :

Այս գաղան մեասակար՝ տեսչուքն ան սակաւածին
է, և ունի նաև երկու թշնամիս, մեծ թշնամին կոչի
ձիւս

ձիադէտի, որ է դաղան ինչ մեծ չորքոտանի, որ հա-
նապաղ մարտնչի է կոկորդիլոսի. և միւսն փոքրիկ
կոչեցեալ իլոս. որ է կենդանի փոքր նման մկան, որ
խորտակէ զձուս նորա և ուտէ. և ունի տալի՝ ի ննջել
անդ կոկորդիլոսի բերանաբաց՝ ի ցամաքի, մտանէ
է բերանն՝ ի ներքս և կրծէ զիօրոտիս նր. և այնպս
աւտակէ զնա: Ահա այսպէս հոգացաւ արարիչն նը-
նադեցուցանել զփնասակարուի այսր մեծի կենդան-
ւոյ, որովմ լի պահանջելոյ կարգի կենդանեաց հարկ
էր դառնիլ: Մարդիկք հարաւային Տայ հնարիւք
և քաջութիւն մարտուցեալ է սմա՝ սպանանեն զնա.
որտան ևս կենդանւոյն. և ուտեն զմիս նր և զձուս.
ունի և՛ ի մորթոյ նր կաղմեն զքահա և վահանս անդը-
ծելիս. և այնպէս քաղեն անձանց և՛ ի սմանէ օգուտ
բաղում:

Դորտք :

Դորտք են քառոտանի զեռունք երկակենցաղք ա-
ւանց տտան: Եւ են լահանրասէս կրկնատեսակ. ու-
րոց մին ոստոստէ, և միւսն քայլէ միայն կի՞ զեռայ:
Յերկոսին ընդհանուր տեսակս յայտոսիկ՝ ոմանք են
յաւէտ ջրային, և ոմանք ցամաքային. ջրայինքն ա-
ռաւել անփնաս են քան զցամաքայինսն. զոր և յայլ
զեռունս և՛ ի սողունս է տեսանել: Մերկանան ստէս
և գրեթէ յուրմա աւուրս միանգամ զնուրբ մաշկ յե-
րեսաց մորթոյ մարմնոյն, զոր և՛ ի սալամանդր է տե-
սանել: Բաղմածին են, բայց ծնանին յամին միանգամ
միայն, և կեան աւելի քան զամս երկոտասան:

Ուրա ԳԵՐԳԻՍԻԱՆԻ: Դորտք որք ոստոստեն կի՞ ոստան գորտք
փոքր են քան զմիւս տեսակն, որ զեռայ միայն. և՛ ի
մէջ նց կան երեք մերձաւոր տեսակք: Մին է ջրայ-
ին, որ մեծ է քան զայլ ոստան գորտս, անթոյն և
անփնաս, զոր և ուտեն ի տեղիս տեղիս, մանաւանդ
հիւնանդք: Կանաչ է գունով և բնակի ի լիճս և յա-
ռուս. իսկ ի պարզ աւուրս ելանէ ի ցամաք յեղը
ջրոյն: Այլ զամս տաան, և կեայ իբրու ամս վեջտա-
սան. կերակրի որդամբք և ջրային մողեսօք և նմա-
նեօք: Բաղմածին է քան զայլ գորտս, քանզի և օգ-
տակար է քան զնն. և ձագք նր ի մէջ հինգ ամսոց
հաղիւ ձեանան ի գորտ: Ի կարկաչել արու գոր-
տանց հանեն յերկուց կողմանց բերանոյն երկու փոք-
րիկ

րիկ բողոքակ և սպիտակ փամփուշտ օղակիցս, զորս
ճնշելով հանեն զմեծ ձայնն զայն կարկաչելոյ. բայց
էդ գորտք չունին զայս փամփուշտ, և յայն սակս
ձայն նոցա նոճաղ է :

Իսկ 'ի ցամաքային գորտից մի տեսակն՝ որ փոքր է և
կանաչ, և փորն սպիտակ՝ ոստոստէ առաւել բարձր
և հեռի քան զայլ գորտս. և յամառան ելեալ բնա-
կի իբր 'ի բլմս 'ի վր ծառոց. ունի և 'ի ձմեռան 'ի ձա-
խինս. սա առաւել մեծաձայն կարկաչէ եթէ 'ի ցա-
մաքի և թէ 'ի ջուրս. և կարկաչումն նոյ իբր 'ի բլմս
անձրեւոյ գուշակ է : Չադք սոյ 'ի մէջ երկու ամսոց
կերտանան 'ի գորտ : Երկր տեսակն ցամաքային գոր-
տան է թխագոյն, և էդ նոյ գեղին թխանիչ. այս
տեսակ մեծագոյն է քան զառաջինն և առաւել յա-
ճախ գտանի. քանզի յամառան դրեթէ միշտ 'ի վերայ
ցամաքի բնակի : Բերէ անկերտարան ձագս՝ առ մի
նոճաղ իբրու հաղար և աւելի, որք սուղանին 'ի յա-
տակս ջուրց. բայց ոչ մնան անդ իբրեւ զձագս այլոց
տեսակաց. այլ զկնի քսան և չորս ժամուց անդրէն
'ի վեր ելանեն յերեսս ջուրց : Չադք սոյ 'ի մէջ հա-
րիւր աւուրց առնուն զձե գորտան :

Զիտուն գորտ : Միւս տեսակն գորտի, որ զեռայ և
ոչ ոստոստէ՝ մեծ է 'ի չափ բռան մարդոյ, թխագոյն
է սեանիչ խաղաւարտաձե. և մորթ նորա կարծր :
Կան և սոյ տեսակք ինչ ջրայինք՝ քառաւել ջրա-
կեացք, և տեսակք ինչ ցամաքայինք. ունի և 'ի ցա-
մաքայինսն տեսակ ինչ մեծագոյն, և տեսակ ինչ փոք-
րագոյն : Այս գորտ զեռուն՝ յամաքայլ է առ մարմ-
նոյն ծանրութե և ոտիցն կարճութե, և է թունա-
ւոր : Կերակրին իբրեւ զայլ գորտս յորդանց և 'ի
ճճեաց, ուտեն և զմոլեխինդ և զեղեսպակ : Բնակին
ցամաքայինքն 'ի ծերպս և 'ի փոսս զոր ինքնին փորեն,
ևս և լը վիմօք փլատակօք, ունի և 'ի գիճին և 'ի դար-
շահոտ տեղիս : Կան թագուն 'ի տունջեան (եթէ ոչ
անձրեւեցէ.) և ելանեն արտաքս յերեկոյի : Յոր-
ժամ հարցի այս գորտ յուճեքէ կի՞ չարչարեցի, ձգէ
'ի յետին կողմանէ մարմնոյն զջուր ինչ 'ի վր հարկա-
նողին, որ և է թոյն նոյ վնասակար յոյժ, երբեմն և
մահաբեր : Կան լորձունք կի՞ թուք բերանոյ սոյ է
թունաւոր. և եթէ գտցի այն 'ի վր բանջարաց կի՞
ուտելի խոտոց վնասէ կերտողացն. և յայն սակս լաւ
է միշտ լոճանալ զբանջարս և զսուղիս, և ասլա ու-
տել զնոսա :

Ջրայինքն նոճաղ թունաւոր են քան զցամաքայինսն ,
 և 'ի ցամաքայինսն կանաչագոյնն առաւել թունաւոր
 է . նաև 'ի ջերմին դաւառս առաւել թունաւոր լի-
 նին , և մեծք՝ (ուղ և այլ ամ թունաւոր սողունքն)
 քան 'ի ցրտայինսն : Գտանին 'ի տեղիս ինչ խաւիոյ
 գորտ 'ի չափ գլխոյ մարդոյն , որք զձագս իւրեանց
 'ի վր թիկանց իւրեանց բարձեալ կրեն :

Այլապէս ԳՈՐԺԱՆԻ : Յամէրիկայ կայ տեսակ մի գոր-
 տան կարմիր , և գլուխ նր եռանկիւնաձև : Այս անգ
 և այլ տեսակ գորտան , որոյ գլուխն գրեթէ չորոշի
 'ի մարմնոյն . և միւս այլ տեսակ փշամորթ , որ ունի
 և եղջիւրիկս 'ի գլուխն : Գտանին և գորտք կառոյտք
 և գունագոյն սխիսակք , և մեծամեծք իբրու մի ու-
 նաչափ երկայնութիւն : Այս և գորտ ծովային մոխրա-
 գոյն , որ լինի երկայն իբր մի ոսնաչափ : Բայց ա-
 ռաւել քան զամենայն ինչ զարմանալի է ծնունդ
 գորտանց :

Ծնունդ և խիա . Այլ կենդանիք կմ ձուածին են և
 կերպոյն ԳՈՐԺԱՆԻ : կմ կենդանածին . գորտն ոչ ձուա-
 ծին է , և ոչ կենդանածին . այլ ծնեալն 'ի նմանէ
 ունի այս զձև ձուոյ , բայց ոչ է ձու , և ոչ կենդա-
 նի , այլ սաղմն կենդանւոյ . որ փոխանակ կերպանա-
 լոյ յորովայնի գորտան՝ կերպանայ յետ ծնանելոյ .
 քանզի յետ ծննդեան բեղմնաւորի յարոճէն , որ ըստ
 օրինակի արոճի ձկանց՝ ցնցղիկէ 'ի վր ծնելոցն զսերմն
 իւր : Գորտք ծնանին 'ի մէջ ջրոյ , և նորածին սաղմն
 գորտան ոչ այլ ինչ երևի՝ բայց տարկ ինչ հիւթալից
 բոլորաձև : Չկնի իբրու քսան աւուրց փոխէ զձև
 իւր և փոքր մի երկայնի առանց առաւել մեծանա-
 լոյ . ապա առ սակաւ սակաւ բուսանի նմա գլուխ
 և տուան փոքրիկ . և այնպէս 'ի մէջ յիսուն աւուրց
 ստանայ զնմանութի ձևոյ ձկան և կենդանանայ : Ահա
 այս է առաջին ձև և վիճակ գորտանն : Այնուհետև
 գորտվ կենդանի՝ լուղի 'ի մէջ ջրուրց և սնանի մանր
 ոսպնածև խոտովք , որք ընուն զերեսս առունց և
 լճաց . և օրը օրէ աճելով և ստոճարանալով մարմնոյ
 նր՝ սկսանի ձևանալ և գլուխ նր 'ի ձև գլխոյ գոր-
 տանն . ապա ելանեն 'ի մարմնոյ նր երկու առաջին
 ոտք , և զկնի նաև երկու յետին ոտք . հուսկ յետոյ
 անկանի 'ի նմանէ տուտ նր . և այնպէս զկնի իբրու
 ոյլ յիսուն աւուրց ստացեալ զկատարեալ ձև գոր-
 տան , փոխէ և զօրինակ կենաց իւրոց , և ելանէ 'ի
 ցամաք , (եթէ իցէ գորտ ցամաքային .) կամ գէթ
 կեայ

կեայ և 'ի ցամաքի, որ զառաջինն կեայր միայն 'ի
 ջուրս: Ահա այսպէս 'ի մէջ հարիւր աւուրց կերպա-
 ւանի 'ի գորտ. թէպէտ գտանին տեսակք ինչ որք
 վաղագոյն կի՞ անագան ևս կերպարանին: Ահա սո-
 վաւ երեւի անտարակոյս, թէ գորտն է մի 'ի կենդա-
 նեաց անտի, որք միջին են 'ի տարասեռ կենդանիս.
 շողկապէլով թերեւս զձկունս՝ (զորոց զնմանութի
 զգենութ յառաջին կերպաւորութեն) ընդ չորքստա-
 նեաց, մարթ է նոյ լինել շողկապ և 'ի մէջ ամ ձը-
 ճածին կենդանեաց և կենդանածնաց՝ նորակերպ և
 միջական ծննդեամբք: Ահա քանի՞ն բեղմնաւոր է
 ամենահանձար և ամենահնար կարողութին արար-
 չին, որում ոչ սակասին հնարք և եղանակք գոյա-
 ցուցանելոյ զիւրաքանչիւր արարածս ըստ սխառչաձի
 իւրոյ բնութե, և ըստ պահանջելոյ գեղեցիկ և դա-
 սաւորեալ կարգի արարածոց:

Կրիայք:

Կրիայք են խեցեպատեան զեռունք երկակենցաղք
 և անթոյնք: Ցուրտ են յոյժ բնութ և յամրաքայլ.
 վն որոյ ետ նոյ արարին խեցեղէն ամուր պատեանս,
 ուն զի ոչ կարելով նոյ ապրիլ 'ի թշնամեաց փախ-
 տեամք, ապրեսցին 'ի նոցանէ ամփոփմամբ անդամոց
 իւրեանց 'ի սլատեանս: Ըստ օրինակի այլ զեռնոց
 գտանին 'ի նոյ ջրայինք և ցամաքայինք, որք ձևով և
 կազմակերպութե մարմնոյն նման են իրերաց, այլ
 մեծութե և գունով սլատենիցն զանազան:
 Պատեանք կրիայից կամ միագոյն
 են, իբր սեաւ, կանաչ, թուխ ևն. կի՞ բազմագու-
 նի, պիտակ, կի՞ խայտաբղետ և նկարէն գեղեցկա-
 զարդ նկարուք: Կարծբ են յոյժ, յորոյ վր թէ կառք
 անցանիցեն ոչ խորտակի, և միանգամայն թեթեւ,
 որով առանց ինչ բեռն լինելոյ կրիային, է նմ պահ-
 պանակ ամուր յամ թշնամեաց:

Կազմութե մարմնոյ նոյս: Մարմին կրիային է միշտ 'ի ներ-
 քոյ սլատենից, և միայն զգլուխ իւր հանդերձ ո-
 տիւքն և տտամբ հանէ արտաքս 'ի քայլէն, զորս և
 կարող է անդրէն կծկել և 'ի ներքս ամփոփել: Եւ
 ուն զի մի վառսեցի մարմին նոյ 'ի թշնամեաց ք ծակա
 գլխոյ և ոտից և տտանն, որք բաց մնան յամփոփել
 նոյ զնոյ 'ի ներքս, ետ նմա արարին ամենախնամ ըզ-
 մորթ ստոճար և թոյլարձակ, որով և յամփոփել
 նոյ

նր զգլուխն ոտիւքն և տառաք 'ի ներքս' մարթ նր առ
 թուլունն ընու զեղերս պատենիցն . և այնպէս պատու
 պարի մարմինն նր յամ կողմանց : Ոտք կրիային կարծ
 են և լայնաթաթ , ուր զի դիւրաւ բարձցէ զծան
 րութի մարմնոյ և պատենից . և միանգամայն մար
 թասցի զնս 'ի ներքս ը պատենիւք ամփոփել : Մա
 տուիք ոտից ջրային կրիայից մաշկաւ յօդեալ են ընդ
 մեկիւք կրիային զօրաւոր է յոյժ . մինչև կարել զոր
 ինչ և խածանէ . կարի իմն դժուարին է կորզել ինչ
 'ի բերանոյ նր . քանզի որովհետև չկարէ այլ անդա
 մօք որսալ ինչ և ըմբռնել , բայց եթէ բերանով . և
 զի նաև առ յամրաշարժութե իւրոյ հազիւ երբեք
 մարթի որսալ ինչ , սէտս ունէր այդպիսի զօրաւոր
 ծամելեաց , զի զոր միանգամ կալցի՝ մի ևս զերծցի
 'ի նմանէ : Այլ որ սքանչելի ևս է , այդ զօրութի
 միանանց ծամելեաց նր տեւէ և 'ի հատանիլ գլխոյն .
 մինչև խածանել և հատեալ գլխոյ նր գրեթէ այնպի
 սի ուժգնութի , ուր և յառաջն : Ահա այսպէս ան
 ղէն և յամրաքայլ կենդանիս այս պաշտպանեալ է
 առաւել քան զբլմ արագաշարժ և զինեալ կենդա
 նիս ամենահանճար և ամենաքաղցր տեսչութի ա
 րարչին , որ և յայն սակս ետ 'ումա'ի կերակուր զնոս
 և զպտուղս , զորդունս և զճճիս որոց կարէ ժամա
 նել : Մի միայն է դժուարութի կենդանւոյս , և նմին
 տագնապիչ՝ կանգնիլ վերստին՝ եթէ անկցի 'ի վր թի
 կանց . սակայն և առ այս ունի ճարտարութի բաւա
 կան : Քանզի դուրով պատենից թիկանցն կամարաձև
 վս որոյ և դիւրաթաւալ , այնքան թաւալի՝ մինչև
 մի կողմն թիկանց գիպեացի քարի կմ փոքր մի բարձ
 րագոյն յատակի . և յայնժամ ամենայն ուժով շար
 ժէ զինքն 'ի ցածագոյն կողմն , որով և դառնայ ու
 ղիւղ 'ի վր լանջաց :

Ահա վս այսորիկ և արարիչն ամենիմաստ արար ըղ
 պատեանս թիկանց նր կամարաձև , զի մարթասցի
 դիւրաւ դառնալ , և ևս զի առաւել թեթեւեռն
 լինի պատեանքն թիկանց՝ առ կամարաձևութեն գո
 դաւոր լինելով 'ի ներքուստ , որով ոչ անմիջապէս
 հանգչի 'ի վր թիկանց և ծանրաբեռնէ զնա : Նոյն
 դոգաւոր կամարաձևութեն սպտենից թեթեւացու
 ցանէ զնա և 'ի վր ջուրց առ 'ի լուղիւ . և այնպէս
 ամենայն ինչ պատշաճեալ եղև կրիային առ կեանս
 և 'ի պատասխարութի նորա :

Տամաքային կրիայք գտանին ուրեք ուրեք 'ի դաշտս ,
'ի սլարտէղս , յանառսս և 'ի լերինս , և խորշին 'ի
ջրոյ , թէպէտև կարեն կեալ առ ժամանակ մի և 'ի
ջուր :

Ծովային և գետային Իսկ ջրային կրիայք բաժանին 'ի
կրիայք :

Գոռն միսն է համեղ և առողջարար , լինի նաև գեղ
բիւմ ախալից : Ծովային կրիայք մեծ են քան զգետայ-
ինս , և գտանին 'ի նստեալսկէ ինչ այնչափ մեծ՝ մինչ-
և միսնց կշռէ երկու հարիւր լիար և աւելի . զորս
և ապխտեալ նաւավարաց՝ լինի այն նոցա պարէն 'ի
յերկար նաւարկութե : 'Ի փոր էգ կրիայիցս այսո-
ցիկ գտանին իբրու երեք հարիւր ձուք՝ որք ախոր-
ժահամ են 'ի կերակուր : Բայ աստի ունին սոքա և
ճարսլ առատ , որ և է ուտելի ցորչափ թարմ է . և
'ի հնանալն լինի նիւթ լուսոյ ճրագի : 'Ի հարաւային
ծովն ափրիկոյ գտանին կրիայք այնքան մեծ , մինչև
վարիլ մարդկան կամարաձև սլառեմիւ թիկանց նց
'ի տեղի նաւակի , քանզի մտեալ 'ի մէջ նի ուրուք կա-
րող է նաւել ուր և ախորժէ առանց վտանգի խոր-
տակման նաւակին : Իսկ զայլ փոքրագոյն պատեանս
թիկանց կրիայի , մարթ է 'ի կիր առնուլ փոխանակ
սկտեղ և անթոյ : Բայց զմեծագոյն օգուտն ստանան
մարդիկ 'ի տեսակաց ինչ կրիայի , որոց պատեանքն
կակղին 'ի ջուր ջերմ և առնուն զմի ձևս և զգոյն .
յորոց շինեն մարդիկ աուփս և զանազան արուես-
տակերտութեա գեղեցիկս և թափանցիկս :

Ծնունդ ծովային Ընդ այսպիսի օգտակարութեն արար
կրիայից : զնա արարին և բազմաճնունդ և
գիւրրմբունելի , զառաւել օգուտն մեր կամելով :
Քիչի կրիայն բերէ զձուս յամ հնգետասան աւուրս .
և յիւրաքանչիւր նոճագի ածէ իբրու իննսուն ձուս ,
զորս բերէ 'ի ցամաքի առ ծովեղերս , և թաղէ զնս
քաւաղով , այլ ոչ խորագոյնս . ոմ զի ջերմասցին
յարեգակնէ և կենդանացին : Չինի իբր քսան և
հինգ աւուրց կենդանացեալ ձոճոցն՝ ելանեն փոք-
րիկ կրիայք յաւաղոյ և գիմեն 'ի ծովն . բայց յոլո-
վակի վանեալ յետս յալեաց ծովու՝ առ տկարութե
իւրեանց՝ լը մեծի մասին ըմբռնին 'ի մարդկանէ և 'ի
թռչնոց : Նաև բզմբ 'ի մեծ կրիայից յելանելն 'ի ծո-
վէ առ 'ի բերել զձուս ըմբռնին յորսողաց , թէպէտև
նոքա առ երկիւղի տեսութեն 'ի գիշերի ելանեն բե-
րել զձուս : Սակայն հասարակօրէն ըմբռնին յայնպի-
սի

սի տեղիս , ուր ամեն ծովու տափարակ իցէ . քան զի յայնժամ դնան կրիայք փոքր ինչ հեռագոյնս 'ի ծովէ ղետեղել զձուսն . զի մի ջուրք ուղղեացեն զայնս և ցրտացուցեն . վն որոյ 'ի հեռաւոր ճանապարհի անդ յաւուրակի ըմբռնին 'ի մարդկանէ :

Ջրային կրիայք ելանեն երբեմն երբեմն և 'ի վեր յերեսս ջուրց , ուռուցանելով զթոքս իւրեանց օդով առ 'ի թեթեւանալ . (քանզի չունին զօդալից փամփուշտն ձկանց :) Պատճառ ելանելոյ նց յերեսս ջրոյն է՝ առ 'ի շնչել զօդ , որում կարիս ունին . սակայն ընդ տեսանել զթշնամի ինչ՝ նոյնհետայն սուղանին 'ի յատակս ջրոյն : Բայց քանզի երբեմն կալով յերեսս ջուրց 'ի քուն մտանեն , վն որոյ և 'ի նաւորդաց գիւրաւ որսացեալ լինին , զի 'ի տեսանել անդ՝ չըջեն զնմ ձողովք 'ի վր թիկանց նոցա , և զի չըջուն անկար է կրիայից սուղանիլ 'ի ջուր վն կամարաձև սլատենիցն .

վն մնան անշարժ և ըմբռնին 'ի նաւավարաց :
Երկուսն ինչ Կեանք նր ձգի գրեթէ ցամառ ընթացիկս : սուսն : 'ի ձմեռան ելանէ 'ի ջրոյ գետոց և ծածկի ը հողով կմ այլ ուրեք , և կայ մնայ զձմեռն ողջոյն առանց ինչ ուտելոյ . նաև յամառան սպրի ամիսս քանի մի առանց ուտելոյ : Այլ որ ևս սքանչելին է՝ եթէ հանցէ սք յամառան արոճեստիճ զուղեղ գլխոյ նորա՝ տակաւին ամիսս ինչ կենդանի մնայ . իսկ եթէ հատցի գլուխ նորա՝ կեայ և ևս աւուրս քանի մի :

XX

Ճ Ա Ռ . Ը :

'ի Վերայ Բանայ :

(Ո) զն թեթեւ և նուրբ գոլով՝ չէ ինչ յարմար 'ի բնակուի կենդանեաց , որոց բնական ծանրուին սլահանջէ տեղի հաստատուն : Այլ զինչ ինչ անհրնարին կայցէ առ նայ . զի եթէ զլուծական և զանհաստատ ջուրս ելից կենդանեօք , էր ոչ կարէր ընուլ նոքօք և զօդ , թէպէտև իցէ լուծագոյն և թեթեւագոյն քան զջուրս . և միթէ վայել էր զմեծագոյն և զլարձակատարած տեղի Յիս թողուլ անբնակ . ոչ ապաքէն զարդ Յիս և զոճարձութի մարդոյ զնոյն սլահանջեր : Ապա արարիչն ամենիմաստ և ամենաբարի

բարի զարգարեաց և զօգս բազմութիւն կենդանեաց՝
 Թռչնովք և միջատ կենդանեօք, տունեալ նոցա Թեւ
 բազմեւոյ զօգն և սլանալոյ՝ ի նմա:
 Թռչունք են սեռ ինչ կենդանեաց գլխովին աննման
 այլոց կենդանեաց, Թէպէտև ունին զնմանութիւն ինչ
 ընդ սողնոց: Քանզի և Թռչունքն ոչ այլ ինչ են, եւ
 Թէ ոչ սողունք օդոյ: Կր և ձկունքն սողունք ջրոյ:
 Քանզի ոչ գնան քայլափոխիւն՝ ի վր օդոյ, ի ջրքո-
 տանեաց այլ ի օրինակի ձկանց և սողնոց սլանան
 յօգս: Ան որոյ և ի կարգի բանիցս՝ զկնի ճառելոյ
 զսողնոց ջրոյ և հողոյ՝ արժան է արդ խօսիլ և ըզ-
 սողնոց օդոյ: Որք ոչ միայն գերազանցութիւն կենացն,
 այլև մարմնոյն կատարելութիւն զանցանէն զնոքօք:
 Կազմակերպութիւն Արդ Թռչունքն են կենդանի երկու-
 ընդոց: Թռչունքն, փետրաւոր, Թեւաւոր, և կը-
 տուցաւոր: Չե և կազմակերպութիւն իւրաքանչիւր
 կենդանեաց տկներև ցուցանէ մեզ, Թէ առ ինչ
 ստեղծան: Կազմակերպութիւն Թռչնոցն այնպէս սրա-
 շաճեալ եղև յամենորոշեամ արարչէն առ օգտւոյ
 կեանս, մինչև չէ հնար զմտաւ ամեւ պատշաճագոյն
 ինչ և յարմարագոյն քան զայն: Օգտւոյ կենդանին
 կարիս ունէր մարմնոյ՝ որ իցէ Թեթև, և միանգա-
 մայն մեծատարած, առ ի գրաւել զմեծ տեղի ի վր
 օդոյն սակաւ ծանրութիւն, և այնպէս կալ ի օդոյն
 հաւասարակչիւն. պէտս ունէր և մեծատարած ան-
 դամոց ինչ առ ի բազմեւ զօգն և այնու ի վեր ելա-
 նել, կմ յառաջ շարժիլ: Եւ ահա այս ամ և առա-
 լել քան զսոյն տեսանի ի Թռչունս: Միս մարմնոյ
 նց սակաւ է և նիհար, իսկ ոսկերքն գրեթէ բոլո-
 րովին անծուծ և օգտւոյ (մանաւանդ բարձրաթը-
 ուն Թռչնոցն) որով և մարմինն նց Թեթևանան յոյժ:
 Քանակ մարմնոյ նց ևս փոքր է համեմատել առ տե-
 ղին զոր գրաւեն յօգս: որով և առաւել ևս Թեթևա-
 նան: Չե մարմնոյ նց յառաջոյ կողմանէ նուրբ, ի
 մէջսն առ սակաւ սակաւ ստունար, և ի յետոյսն դար-
 ձեալ անձուկ՝ նախստէ նց պատառել զօգն և արագ
 սլանալ:

Սորադրութիւն Ժող. Մարմինն նց բոլորովին ծածկեալ է
 բոց նոցա: Կրկին փետրօք, զի ջերմ պահեսցի,
 անմիջապէս ծածկեն զնա կարճագոյն և կարի իմն
 կակուղ կմ աղոճամազ փետուրք. և զսոսա ծածկեն
 այլ երկայնագոյն փետուրք. և ծայրք փետրոցն ոչ
 կան ուղիղ, այլ առ հասարակ դարձեալք ի վր ի
 բն.

բերաց . որով և այնպէս ծածկեն զբոլոր մարմին թռչ-
նոյն , մինչև չմնալ և ոչ մաղաչափ նրբութեան ինչ
բաց : Այս փետուրք թեթև են և օգտակար , իսկ ե-
ղեգունք կամ գրիչք փետրոցն 'ի ստոնարագոյն կողմն
դատարկ և նուրբ օգտակար , միանգամայն և կարծր .
որով զի թեթևութիւն փետրոց և եղեգանց 'ի վեր կալ-
ցին զմարմինն թռչնոյն յօգս . և կարծրութիւն եղե-
գանց զգէմ կալցի օգոյն , առ 'ի դիւրաւ սլալաւել
զայն , և զի մի յըդիմակացուէ օգոյն վանեալ փե-
րոցն 'ի թռիչս անդ՝ սերտիւ կռուեսցին ի մարմինն
առ կակղուեն իւրեանց , և այնպէս առաւել խտտա-
ցեալ փետրոցն՝ ծանրացուցեն զմարմինն :

Թե՛ս նոցա : Փետուրք թէսլետե թեթևացուցանեն
զմարմինն թռչնոյն , բայց քանզի չեն բաւական յերկ-
րէ 'ի վեր ամբողջաւ զնա ընդ օդս՝ և տանիլ ուր և
կամք էին նմ : Այս որոյ արարիչն յաւել թռչնոց զեր-
կուս թևս բաղխելոյ նոքօք զօգն , և այնպէս վերա-
նալ և թռչիլ : Այս թևք կազմեալ են յերկայն փե-
րոց սքանչելի կարգաւ դասաւորելոց առ միմեանս ,
զորս թռչունն սարդէ 'ի կամիլն թռչիլ , և 'ի գաղա-
րիլն ամփոփէ : Եղեգունք փետրոցս այսոցիկ ստոնա-
րագոյն են և կարծրագոյն քան զփետրոց մարմնոյն .
զի ուժգնութիւն բաղխեսցեն զօգն , և այնպէս արա-
դութիւն մեծաւ թռիցեն : Երկոքին թևքն հաւասար
են իրեաց քանակաւ և ծանրութե , որով և 'ի սար-
դել զնս թռչնոյն՝ լինին նմա իբրեւ երկու հաւասար
բակշիւ ծանրոցք , որք սղանն զմարմինն նր ուղիղ 'ի
թռիչս : Եւ քանզի մեծ են՝ համանգամայն և թեթև
սակաւ ծանրութիւն դրաւեն զմեծ տեղի օգոյն , որով
դրեթէ զուգակշիւ լեալ օգոյն՝ սղանն զթռչունն 'ի
վր նորա : Բայց քանզի թևք նր ոչ հասանեն 'ի թե-
թևութի օգոյն . (թող զի՝ և սարդեալ թևքն որպէս
օգնեն նմա մնալ 'ի վր օգոյն՝ նոյնպէս կարեն լինել
և արդէլք 'ի վեր ելանելոյ և յայսկոյս յայնկոյս
թռչելոյ առանց շարժման .) վս այսօրիկ արարիչն ետ
թռչնոց զօրութի շարժելոյ զթևն , և բաղխամբ մղե-
լոյ զօգն 'ի վայր կամ յետս կոյս , և այնու բարձրա-
նալ 'ի վեր կամ դիմել յառաջ :

Զօրութի մկանանց նոցա : Եւ ո՛ր է որ ոչ զարմաւոյցի ի այն-
չափ զօրութի մկանանց թռչնոյն , որք զայնպիսի մեծ
թևսն ի յերկաքաձիգ ժամս անլահատ շարժեն և ոչ
վաստակին , և կամ տկարանան մկանունք նց . և այն
զի մկանունքն՝ որով շարժին թևք նոցա , են 'ի վր
կրծոց

կրծոց իւրեանց, որոց վաղագոյն ևս սլարտ էր տկա-
րանալ: Եթէ մարդն շարժեացէ զկէս ժամ անըհատ
զբաղուել իւր կմ վաղեացէ՝ սլարտասեալ վաստակի.
ոտն նաեւ թեթեամարմին և սրընթաց եղջերուն վա-
ղեացէ անըհատ ժամս երկու կմ երեք՝ տկարացեալ
մկանանցն՝ ստիպի հանգիստ առնուլ. և այն զի՛ ի վր
հաստատուն յատակի ընթանայ, որով յընթացս իւր
ոչ ունի՛ ի վեր զբոլոր ծանրութի մարմնոյն: Իսկ թըռ-
չունն ի վեր ունեւով յօգս զբոլոր ծանրութի մարմ-
նոյն՝ շարժէ զմեծատարած թեւս իւր անվաստակ եր-
բեմն և զօր մի կամ երկուս ողջոյն, (ոտն դէպ լինի
կռնկանց,) և ոչ վաստակի: Ահա սյապիսի է ամ-
բութիւն մկանանց ի կուրծս թռչնոց: Եւ ո՛ր է որ
ոչ սքանչապի ը ամենադէտ և ամենախնամ տեսչուն
արարչին, զի իւրաքանչիւր կենդանեաց ետ զայնպի-
սի կատարելութի՝ զոր սլայման կենաց իւրեանց սլա-
հանջեր: Արդ քանզի ետ թռչնոցն ի բնակուել զթե-
թեւ, զանյատակ, և զընդարձակատարած սահմանն
օդոյ, նմին իրի՝ մեծագոյն զօրութի ետ նոյ սլանալոյ
՛ ի նմա, քան կենդանեաց ցամաքի վաղելոյ՝ ի վր հո-
ղոյ. քանզի և մեծագոյն ոյժ խնդրի ի վեր ունիլ
զծանրութի մարմնոյն յընթացս, քան հանապազ հան-
գուցանել զծանրութի մարմնոյն ոտնփոխութի՝ ի վր
հաստատուն յատակի, և զի նաեւ սահման ընթացից
նոցա՝ նոյ կամարն օդոյ, բազմօք մեծ է քան զերկիր,
սկստս ունեին և մեծագոյն ուժոյ առ ի յերկարա-

գոյնս ընթանալ:

Տոբ նոցա: Բաց ի սքանչելարուէստ թեոցն և մեծի
զօրութի մկանանցն ի շարժել զնո՝ ետ թռչնոց արա-
րիչն ամենիմաստ և տուտ երկայնափետուր որպէս և
յոմ կողմանց դիւրագարձ, որ է մարմնոյ նոյ փոխա-
նակ զեկի ի թռիչսն անդ. քանզի նովաւ դառնայ
թռչունն յոր կոյս և կամի. զի ի շարժել զաուտ իւր
յաջկոյս՝ դառնայ մարմին նոյ յահեակ կողմն, ի շար-
ժել զնա ի վայր՝ ուղղի մարմինն ի վեր, և ընդհակա-
ռակս: Տուտ նոյ համեմատի ծանրութե սլարանոցի
և գլխոյ նոյ. որով և ի թռչիլն ոչ ծանրի նմ գլուխն
և սլարանոցն (որ ի բզմս երկայն է,) այլ մնայ հան-
գիտամէտ ընդ տառնն, որով կայ ուղիղ: Նսլաստէ
տուտն մեծապէս ուղիղ և անշարժ սահելոյ զմար-
մինն ի թռիչս անդ իւրով ծանրութեմն և անշար-
ժութեամբ:

Եւ զի միշտ բացօդեայ կան թըռ-
 իւնքս Բանիոյն չունքն, որով մարթ էր փետրոց նց
 յանձրեաց :

ստէպ տամկանաւ 'ի ցօղոյ կմ յանձ-
 րեաց, և նովին ծանրանաւ, և դժոճարացուցանել
 նց զթռչիլն. վմ այսորիկ արարիչն յառաջատես ամի
 ետ թռչնոցն զիւղ ինչ 'ի պահեստ, զոր ունին 'ի յե-
 տոյսն. ուստի առել զայն կտուցաւն՝ օծանեն ստէպ
 զփետուրս իւրեանց, մանաւանդ զթեոցն և զտտանն.
 որով և շիթք ցօղոյ և անձրեաց ոչ թափանցեն 'ի փե-
 տուրսն, այլ կայլակեալ սահին և անկանին 'ի վայր :
 Եւ քանզի ընտանի հաւուց՝ առ չկալոյ նոցա միշտ 'ի
 բացի՝ սակաւ իւղ տոճեալ է արարիչն, նմին իրի՝ 'ի
 թանալ նց յանձրեոյ՝ ամ փետուրք բաժանին յիրե-
 րաց, և կորուսանեն ը թեթեւութեն և զվայելչութե
 իւրեանց. իսկ ընդհակառակս բազք և սազք որոց
 իւղն առատ է, և սաէպ օծանեն զփետուրս իւրեանց՝
 նաև 'ի լուղիլն 'ի մէջ ջրոյ ոչ տամկանան բնաւ :

Նաև ներքին կազմութի մարմնոյ թռչնոցն բազմօք
 թեթեւացուցանէ զնս. քանզի ոչ միայն սակաւութի
 մսոյ նց և կակղութի, նրբութի և նիհարութի ոսկե-
 րացն, այլև մեծութի թոյլցն՝ որ է ընդհարան օգոյ,
 և գաղանի հաղորդութի դատարկ ոսկերացն ը թռ-
 քոցն, յորոց ընդունին զօգ ջերմ և նուրբ, մեծայնս
 թեթեւացուցանէ զնոսա :

Արիին սպամոս Բանիոյ : Ունին թռչունքն և երկու ստա-
 մոքս. քանզի չունելով նց ատամունս 'ի ծառքել զկե-
 րակուրն՝ ալեսա ունէին կրկին ստամոքաց, զի առա-
 ջինն կակղեսցէ զկէալ կերակուրն, և երկդն մար-
 սեսցէ զնոյն. այս երկրորդ ստամոքս շարաւոր է
 յոյժ, մանրէ և մարսէ զկարծրագոյն արմախ և
 զմարմինս :

Պիպանոսի կոռոյի Ատուց թռչնոց է նց փոխան բերաւ
 Բանիոյն : Նոյ և ատամանց միանգամայն և զի
 նուց. որով ամանք ծակեն զմիրգս, և զտերևս. այլք
 զկեղև և զփայտս ծառոց, որոնելով 'ի մէջ նց զմիջատ
 կենդանիս, այլք մտեն զայն 'ի տիղմ, յաւաղ և 'ի ջուր,
 խնդրելով զորդուենս, զխեցեմորթս և զձկունս ա-
 ռանց աղտեղելոյ զանձինս առ երկայնութե կտուցին.
 և այլք մարտնչին այնու ընդ թշնամիս առ եղջերաւ
 նման կարծրութե նր՝ 'ի ծակել և 'ի պատառել : Թող
 զայն, զի կարծրութի կտուցին նպատակն նց և 'ի պա-
 տառել զօգն 'ի թռիչս : Ատուց թռչնոցն հանգերձ
 պարանոցաւն, և մագիլք նց հանգերձ բոլոր օտիւքն

յօրինեցան յամենահանձար արարչապետէն ըստ պա-
հանջելոյ կերակրոյն զոր սահմանեաց իւրաքանչիւ-
րոցն : Զոր 'ի ստորեւ 'ի խօսիլն զտեսակաց նոցա 'ի
մէջ բերցուք :

Զգայարանք խաչնոց : Զգայարանք թռչնոցն կատա-
րեալ է քան զձկանց և զսողնոց , և յոմանս նաեւ քան
զչորքոտանեաց :

Ալ նոցա : Ալք նոցա սրատես են յոյժ և հե-
ռատես քան զչորքոտանեաց , մանաւանդ աչք որ-
սորդ և գիշակեր թռչնոց , որք քսանապատիկ ա-
ւելի հեռի տեսանեն քան զչորքոտանիս : Յին՝ որ
բարձրանայ աւելի քան զերկու մղոնս յերկրէ՝ նշմա-
րէ յայնչափ բարձրութիւն զձագս հաւուց , զմողեսս ,
և զգորտունս որք զեռան 'ի վրէրկրի , և իջէ՛ սլաց-
մամբ յափշտակէ զնոսա : Յայնսակս բարձրաթռիչ
թռչունք տեսանեն զընդարձակութի բազմօրեայ ա-
ւուրց ճանապարհի , և հասանեն փութով ուր և տե-
սանեն զորս իւրեանց : Այս սուր և հեռատես կո-
րովուի աչաց թռչնոց կարեւոր էր նց . զի սրովհետեւ
յոյժ արագ է նոցին շարժումն քան զայլ ամ կեն-
դանեաց , սկսած էր նց լինել կարի սրատես և հե-
ռատես , զի մի առ կարճատեսութեն չհարցին յիր
ինչ 'ի սրաթռիչ լինելն , և փասեսցին : Այ՛ որոյ կմ
չէր սկսած թռչնոց լինել արագասլաց , և կմ չէ ա-
րագունեն արժան էր ունել և զմեծ սրութիւն և զհե-
ռատեսութիւն աչաց . զի զինչ օգուտ էր արագահաս
ժամանել նց 'ի հեռաստանէ , եթէ ոչ կարէին նոյն
պէս 'ի հեռաստանէ տեսանել զորս իւրեանց և զկե-
րակուր : Ուր թողից և զայն , զի կարգ վայելչութի
տիեզերաց սլահանջէր ոմանց 'ի թռչնոց բարձրաթռ-
ռիչ լինել . ի՞նչ որում տեսանեմք 'ի գիշակերս , որոյ
գժոճարին է խոյանալ 'ի ստորին ծանր և գոլորշա-
պատ օդս , (որ ծանրանայ 'ի վրէրկանց նոցա .) և
զի գիշակերացն կերակուր չէ յաճախագիւտ իբրեւ
զարմատակերացն , որք խոնարհագոյնս թռչելով ըս-
տէպ գտանեն) . նորին տղագաւեթէ չէին սրատես
յերկար աշխատութիւն հաղիւ՛ կարէին գտանել զիւ-
րեանց կերակուրն . վն որոյ հարկ էր նց ի՛նչ չափու
բարձրունեն յոր վերանան՝ լինել և հեռատես : Բնա-
կան սկսածառ սուր և հեռաձիգ տեսութիւն թռչնոցն
են երկու մաշկք կմ թաղանթք զոր ունին աչք նոցա
աւելի քան զայլ մարդոյ և չորքոտանեաց , որոց ար-
տաքինն բարեխառնէ զսաստկութիւն լուսոյն , որով
աչք

աչք նց ոչ խտաղին 'ի սաստիկ սղայծառուէ լուսոյն .
 և ոչ գիւրաւ չանան , այլ մանաւանդ 'ի սղայծառա-
 գոյն լոյս' սղայծառագոյն և հեռագոյն ևս տեսանէն :
 Իսկ ներքին թաղանթն , որ է իբր տարածութի ինչ
 տեսողական ջղաց առաւել զգածուն գործէ զաչս ,
 որով և լինին կորովատես : Աչք թռչնոց ոչ են 'ի
 ճակատս նոցա որ փոքր է , այլ յերկուստէք գլխոյն ,
 որով և տեսութի նց լարձակագոյնս տարածի քան
 զչորքոտանեացն , բայց ունին միայն զստորին ար-
 տեանունս :

Լեւելի նոցա : Լսելիք թռչնոցն զկնի տեսութեն կա-
 տարեւէ է քան զայլ զգայարանս նոցա . թռչի թէ և
 քան զլսելիս բնի չորքոտանեացն : Եւ զայս թռչի
 ցուցանել քաղցրանուագութի բղձց 'ի նոցանէ , և
 բաւականութին ուսանելոյ 'ի մարդկանէ զպէսպէս
 եղանակս ձայնից , մինչև թութակաց նմանեցուցա-
 նել զձայն իւրեանց՝ բարբառոյ մարդկան :

Հոտոտելիք : Հոտոտելիքն որ 'ի բնի չորքոտանիս
 կատարեալ է քան զայլ զգայարանս , 'ի թռչունս լի
 հակառակն իբր 'ի բղձս անկատար է յոյժ . մինչև ոչ
 մանց չունիլ և ունչս , քի ծակս 'ի վերին կողմն կտու-
 ցին , այլ լի բերանն առնուն զհոտ : Բայց գիշակեր
 թռչնոցն սուր է և հոտառութին :

Ճաշակելիք նոցա : Ճաշակելիք նց թռչի անկատար և
 և ջուտելիք : քան զհոտոտելին , մանաւանդ հա-
 տակերացն . քանզի լեզու նց կարծրամաշկ՝ ոչ թռչի
 կարի իմն զգածուն : Բայց քանզի լեզուն գիշակեր
 թռչնոց կակուղ է , համառութի նց ևս կատարեալ
 գոյն երևի լինել : Եռափելիք թռչնոցն ևս չերևի
 այնքան զգածուն , քանզի մաշկ ոտից նոցա կարծր
 է , թէպէտև ոչ ըստ ամենայն մասանց :

Հագագ Բանոցն : Հագագ թռչնոց՝ մանաւանդ երգե-
 և յայն : ցողացն զօրաւոր է յոյժ և սքանչե-
 լարոճեստ կազմեալ յարարէն 'ի մերս զոճարձուն .
 զի ո՞ր կենդանի կարող իցէ այնչափ յերկար ժամս
 ձայն արձակել իբրև զսոխակս և զայլ երգիչ թռչ-
 ւունս , և այն զի՝ ձայն նց մեծահնչուն է յոյժ և լսի
 'ի հեռատանէ : Եւ ևս որ կենդանի ունիցի զքաղց-
 րութիւն ձայնից նոցա և կարող իցէ այնքան պէս
 պիտութի և ելևէջիւք յօդաւորել զձայն իւր . մինչև
 նմանեցուցանել ոմանց 'ի նոցանէ զձայն իւրեանց
 պէսպէս նոճագաց , և ձայնի մարդկան : Որով կա-
 տարեւութի հագագի թռչնոց զանցանէ բնի առա-
 ւել

ւելուծի՞նք ոչ միայն զհաղագաւ չորքոտանեաց, այլև
զնո՞մ նոճագարանօք հնարելովք՝ ի մարդկանէ, որք
ոչ երբէք կարացին միոյնոճագարանի զայնչափ պէս
պիտուի ձայնից առաւ, որչափ ձայնս կարէ հնչել փոք-
րիկ հագագն թռչնոյ կազմէլ յարարէն:

Քաղցրաձայնութիւնն: Չայսպիսի զօրաւոր և անոյշ
ձայն պատշաճ իսկ էր թռչնոց ունիլ քան այլ նո՞մ
կենդանեաց. որովհետև թռչունքն են օդային կեն-
դանիք. իսկ օդն է ընկալուչ ձայնի: Արդ՝ զորօրի-
նակ զջրային կենդանիս անձայնս ստեղծ արարիչն
վն լինելոյ ջրոյն խափան ձայնի, նոյնօրինակ և զօ-
դայինս՝ ի դէպ էր ձայնաւորս ստեղծանել քան զայլ
ցամաքային կենդանիս, որովհետև ոչ միայն շնչեն
զօդ, այլև՝ ի նմա բնակին և կեան: Աստիճան ո՞ր ցա-
մաքային կենդանիք բաւական էին զձայն իւրեանց
հեռագոյնս լսելի առնել քան զթռչունս, որք՝ ի բար-
ձունս և յարձակ օդս ձախրեն, ուր ձայնն անարգել
ծաւալի լի նո՞մ կողմն: Թող և զսոյն, զի որում ու-
մեք՝ ի կենդանեաց արժան էր առաւել քաղցրաձայն
լինել քան նոյն, որք ստեղծան յաւէտ քան զայլս՝ ի
զարդ աշխարհի և ի զոճարձութի մարդկան:

Թռչունք՝ քիչ չունին զնո՞մ օգտակարութի չորքոտա-
նեացն. ապա պարտ էր նոյն զթերութի օգտակարու-
թեն ընուլ առաւելութի զոճարթարարութեն. և
զի մարդս առաւել զոճարձանայ աեսութի և լսե-
լութի քան այլ զդայուլէք, ահա՛ զերկոսեան զոճար-
ձութիս զայսոսիկ պատրաստեաց մեզ արարիչն ամե-
նաբար զայլելէլ ի թռչունս: Գիշատիչ թռչնոց՝
(որք յոչովակի յանապատս և ի լերինս բնակին.)
ոչ ետ նո՞մ քաղցրաձայնութի երգոցն սակս հեռաւոր
լինելոյ նոյն ի մարդկանէ: Այլ և ընտանի հաւուց և
բողից չէին պէտք քաղցրաձայնութի. զի յաւէտ երկ-
րաբնակք են և ի պէտա կարգեալ օգտամատոյցն
լինելոյ մարդկան:

Վն որոյ արարիչն ամենխմատ ետ զայս քաղցրանը-
ճագութի փոքր թռչնոց, որք ոչ կարի ընտանի են
մեզ, և ոչ խողառ վայրենիք. այլ մօտ առ մեօք՝ ի դա-
րաստանս և ի պարտէզս և յանառաւ բնակին ի վայրս
մերոց զոճարձութեց: Բայց և ոչ ամցն նոյն ետ ըղ-
քաղցրաձայնութի. զի լաւ ևս երեւեսցի քաղցրութի
ձայնից ոմանց ի խակութի ձայնից նոցա:

ի քաղցրաձայն թռչունս ոչ ամցն ձայնն է յօդա-
ւոր. ոմ և ոչ ի յօդաւորսն՝ ամցն յոքնասիսի կամ

քիմ ելևելջիւք եղանակաւորեալ, և ոչ խոկ եղանակաւոր ձայնք ամցն նոյննոս քաղցր և բերկրեցուցիչ՝ որովէս զի պէտպիսութիւն ձայնից մի քան զմի քաղցրաւ նոճագ հնչեցելոց առաւելութիւն զոճարձացեալ բերկրեացի մարդս . քանզի չիք այլ կենդանի, որ քաղց, բռնութիւն ձայնից զոճարձացի բաց 'ի մարդոյն . խոկ թէ արդարեւ առ մերս զոճարձութիւն տոճան թռչնոցն քաղցրանոճագ հնչմունք՝ յայտնագոյն ևս ցուցանէ բաւականութիւն ոմանց 'ի նոցանէ ուսանելոյ ըզպէտպէս եղանակս քաղցրաձայն երգոց և նոճագաւ քանաց . որովսի է գանաղիայն և այլ քանի մի թրուչունք :

Ժամանակ եւտելոյ 'ի քաղցրանոճագ թռչնոց աստի Բանինգ : ոմանք երգեն 'ի դարնան, ոմանք յամառան, և այլք յաշնան . յոր եղանակս մարթ է մարդկան ելանել 'ի բացօթեայս, ոմանք երգեն 'ի ցերեկի, և ոմանք 'ի գիշերի . այլ բոս մեծի մասին երգեն թէ առաւօտս և թէ երեկս . յորժամ մարդիկ ոչ են պարասպեալ 'ի գործ, որով կարող են ունին դնել երգոց նոյն և բերկրիլ : Եւ արդարեւ չիք ձայն ինչ և եղանակ քաղցրահնչիւն նոճագարանաց, որ այնչափ զմայլեցուցել զոճարձացուցէ զմարդիկ իբրեւ զեղանակաւոր ձայնս սոխակի և գանաղիայի և այլոց քանի մի թռչնոց . քանզի ձայնք նոյն ոչ միայն զոճարձացուցանեն, այլև զարմացուցանեն զմեզ, ոչ բով առաւել զմայլեցուցանեն և բերկրեցուցանեն : Զի ով որ ոչ զարմացի թէ սոխակին (իսկ պիւլպիւլին) պէտպէս եղանակացն գեղեցիկ համեմատութիւն, և ոգեշարժ զոճարթութիւն . և կիմ ո՞ր է որ ոչ հիացեալ ափշեսցի թէ երգս գանաղիային, որ ուսեալ իցէ զարուեստական երգս նոճագարանաց :

Առիւն օրհնաբաւ : Երգ թռչնոցն ոչ միայն զոճարձացուցանեն զմարդ, այլև յորդորեն և խրախուսեն զնա 'ի փառաբանութիւն արարչին իւրոյ . քանզի զմասն ածելն՝ թէ անշարժէ զթռչունս 'ի քաղցրանոճագ երգս առ զոճարձութիւն մեր՝ յորդորին և սիրաք մեր փութալ յերգս փառաբանութեան ամէնաքաղցր արարչին . մանաւանդ՝ ընդ առաւօտս, յորում թռչունքն առաւել փութով և յերկարագոյնս երգեն, զարթուցանելով զմեզ օրհնել բանաւոր երգովք զարարիչն լուսոյ և տոճնջեան, ուն զի և անքան երգք նոյն ըծորդեալ թէ մերումս՝ փառք եղիցին իւրեանց արարչին :

Գեղ թանգ: 'ի նմանութի քաղցրաձայնութե նց, և տեսիլ վայելչութե գեղոյ այլ և այլ է յամենեւին. մանաւանդ թէ՛ գեղեցկութի նց առաւելոյ յոյժ քան զանուշութի ձայնիցն, իբր առիթ առաւել շքեղութե 'ի զարդ աշխարհիս, նմին իրի՛ և կարի շատ է թիւ գեղեցիկ թռչնոց, քան զքաղցրաձայնիցն: Չի եթէ 'ի ձե մարմնոյ նց և 'ի փետրոցն յօրինուած՝ հայիցիմք՝ ամենեքեան մի քան զմի գեղեցիկ են. իսկ եթէ 'ի գոյն փետրոցն նայիմք՝ թէսկտե ոչ իմքն գեղեցիկ են, բայց և ոչ մի 'ի նոցանէ տգեղ. քանզի գոյն ու մանց թէ և չիցէ զոճարթ և պայծառ, սակայն և այնպէս չէ տժգոյն, այլ ունի զարծարծ ինչ փայլունմն 'ի փետուրսն:

Գոյն թռչնոցն կամ միագունի է, կամ բազմագունի. թէսկտե յերկօսեանն իսկ գտանին ոմանք գեղեցիկք յոյժ, բայց մանաւանդ 'ի բազմագունիսն: Ոմանք են սպիտակ քան զձիւն. և ոմանք սեւաւ քան զածուխ, բայց միանգամայն փայլուն իբրեւ զհայելի. ոմանք կարմիր, ոմանք դեղին, կէսք կանաչ, և կէսք կասկոյտ. այլք՝ յայլ միջին գոյնս գեղեցիկ պայծառութե վայելչացեալք. ոմ և ոմանց մի գոյնն յըհարմանէ լուսոյն երևի իբրեւ բազմագունի: Իսկ զգունագոյն թռչնոց զպէսպէս թխառնութի գունոցն, և զտեսիլ ո՛ր կարէ պատմել: Ոմանք 'ի նոցանէ են սպիտակ՝ իմ սպիտակ և սեւաւ. այլք սպիտակ և դեղին. են որ կարմիր և դեղին. են որ կասկոյտ և կանաչ. այլք յերից և 'ի չորից գունոց, ոմ և ոմանք յամ գլխաւոր գունոց զարդարեալք: Եւ այս պէսպիսութի գունոց նոցա քանի՞ օրինակաւ և կարգաւ դասաւորեալ է. և քանի՞ սքանչելի նկարուք յօրինեալ: Չի ոմանց բոլոր փետուրքն են սպիտակ կիտուածանիշ, ոմանց՝ դժանիշ, և այլոցն խայտաբղէտ: Ոմանց անգամք ինչ յայս գոյն են, և անգամք ինչ յայն գոյն. իմ գլուխն և պարանոցն գեղնագոյն, լանջքն կարմրագոյն, թեքն 'ի գոյն շագանակի և տուտն կանաչագոյն, և այլոց իւրաքանչիւրն յանգամոց բազմագունի. իսկ ոմանց բոլոր փետուրքն սքանչելի թխառնութե ամ գունոց նկարեալ, մինչև յափշտութի կրթել զմարդ. որպիսի են թռչունք գրախտի առձայնեալք: Բաց 'ի գեղոյ փետրոցն ունին ոմանք և գեղեցիկ ցցունս 'ի գլուխն, և ոմանք՝ կատարս, որպիսի են հաւք. այլք տուտս երկայն և հրաշագեղ. և աչս փայլալնացայտս զօրէն գոհար ալ կանց. թոյլ և շգոյն գեղեցիկ կտուցի բազմաց ոմ և

և ոտիցն • զի ամենայն իրօք գեղեցիկ և շնորհասպարտ
երևեացին :

Ահա այսպէս բերապիտի գեղով զարդարեցան Թըռ-
չունքն յամենաբարի արարչէն՝ ի զարդ Տի և ՚ի մերս
զոճարձութի : Եւ քանի՞ գեղեցիկ չեցէ արդեօք նա
ինքն սյսչափ բերազգի գեղեցկութեցն ճարտարա-
պետ • որ միով և եթ բանի՛ն արար շնոսա և զարդա-
րեաց : Եւ ևս եթ անբան կենդանեաց զայսչափ գեղ
շնորհել վայելուչ և պատշաճ՝ դատեցաւ , քանի՞ մե-
ծագոյն գեղով ոչ ունիցի զարդարել զբանաւոր կեն-
դանին՝ զիւր պատկերն :

Օրինակ Ժառու - Թըռչունք կարեն յանգիման առնել
որեւէ կենաց ար- մեզ զվիճակ փառաւորեալ կենացն
բարոյ : հանգերձելոց և յորդորամիտս դոր-
ծել զմեզ փութալ հաստնել այնմ • իբր զի ոչ օգտաւ
լաց կենօքն իւրեանց գրեթէ ոչ են կենդանիք երկրա-
ւորք , այլ երկնաւորք • (վնյ և Թըռչունք երկնից կու-
չեցան ՚ի տեառնէ :) քանզի և կեանք նց յաւէտ երկ-
նային է քան երկրաւոր , միանգամայն և երջանիկ ք
զայլ ամենայն կենդանեաց : Սլանան ՚ի բարձունս Թե
թեւութի Թեւոցն և մարմնոյն , սլարեն ախորժ բեր-
կրութի լէ երկինս • ՚ի սուղ ժամու անցանէն լէ բիւմ
դաւառս , և հասանէն վաղվաղակի ուր և կամին •
վայելեն միահաղոյն ՚ի տես քաղաքաց և շինից , դաշ-
տաց և լեռանց , այգեաց և անտառաց , ծովու և ցա-
մաքի : Հային բազումք և ՚ի լուսապայծառ արեգակն
անմիտս , և զմայլին ամենագեղ լուսով նր : Աչ աշխա-
տին և ՚ի սկստս կերակրոյ • այլ դտանեն զայն երբ և
կամին • ուտեն անհոգ առանց ամբարելոյ , զի Տս ամ
(առ արագութի Թեւոց նց) է ինքեանց շտեմարան
անպակաս , երթան ՚ի խնդիր կերակրոյ իւրեանց իբր
՚ի զբօսանս , դտանեն փութով , և ուտեն զոճարձա-
նալով : Քանի՞ մեծ է բերկրութի նց ՚ի միմեանց • զի
յորժամ բազումք միոյ տեսակի ՚ի միասին դտցին՝
կրկնապատկի նց բերկրութին • ամքն առ հասարակ
երգեն ՚ի ձայն ցնծութի , ոմանք ոստոստեն , իբր ՚ի
խաղս կաքաւելով , այլք բոլորածիր միմեանց զկնի
թեւապարեալ Թըռչին , իբր ՚ի սլարս հանգիսից • և
այլք պէսպէս օրինակաւ՝ զիւրեանց ուրախութիւն ցու-
ցանէն • որով գրեթէ չիք տեսանել տխուրս ՚ի Թըռ-
չունս • այլ ամքն ուրախ են , և տօն ցնծուէ կատա-
րեն հանապազ : Ընդ այսպիսի ամենազոճարձ կենացն
և գեղ նց մեծագոյն է քան զերկրաբնակ կենդանեացն ,
և

և բազմացն սքանչելի յոյժ . ունի և զօրութի ուժոյ
նոց համեմատեալ մեծութե մարմնոյն բազմօք առա-
ւել է քան զերկրաւոր կենդանեաց . և կեանք կա-
տարեւազուենիցն 'ի նս երկարատե յոյժ : Արովք թ
տանեւոյ անբան բնութե և մահկանացու կենաց նոց
ճշգրիտ առաջի առնեն մեզ զերանելի վիճակ հան-
դերձեալ կենացն , զոր խոստացաւ մեզ ամենաբարի
արարիչն : Յորում առեալ և մեր զմարմին հրաշագեղ
և լուսափայլ , զմարմին անկիր և անմահ . զմարմին
զօրաւոր և թեթեւ , սլասցուք յերկինս 'ի վեր , ճե-
մելով թ օդս առանց կարօտ լինելոյ թեւոց , բարձ-
րասցուք 'ի վերոյ քան զաստեղս , ժամանեցուք յա-
կան թօթափել ուր և կամիցիմք : Վայելեցուք 'ի
տեսութի ոչ միայն բոլոր երկրիս , այլ և բովանդակ
մեծութե երկնից ամաստեղօք և զարդուք նր : Այլ
որ անբաւ առաւելութե ունի զոճարձացու ցանեւ
զմեզ՝ վայելեցուք և 'ի տեսութի արփիահրաշ լու-
սոյ ամօթութեն : Ոչ երբեք եղիցի մեզ այնուհետեւ
տխրիւ , քանզի զամ զոր ինչ և կամիմք՝ ունիցիմք . և
ամ ինչ 'ի բերկրութի մեր լինիցի : Եւ 'ի վր սյսր
ամենայնի անհամար բազմութի սքեց և հրեշտակաց ,
սքանչելի գեղով իւրեանց , և քաղցր կենակցութե թ
մեզ բիւրապատիկ առաւելուցուն զմեր ուրախութի .
Թ որս քաղցրաձայն երգովք փառաբանուէ մօն յա-
ւիտենական ցնծութե կատարեցուք սակս երջանիկ
և անվախճան բարեբաւստութե մերոյ՝ փռաւորե-
լով զանբաւ բարի արարիչն մեր և զերանացուցիչն ,
յանապառ յաւիտեանս :

Պէտքիսով ընդ թուշուք՝ քանզի յաւէտ 'ի զարդ-
նոց քան զլուրս . Տիս ստեղծան , բազմատեսակ են
նէաց : քան զչորքոտանիս . զի մինչև ցայժմ՝

իբր հազար և հինգ հարիւր այլ և այլ տեսակս թրու-
նոց գտին մարդիկ . թող զխառնութեոյն նոց կամ ըզ-
ծնեալն յայլ և այլ տեսակէ , որք բեղմնաւորք են և
ծնանին . որով հնար է և ևս բազմանալ պէսպիսութե
նոց : Թող և զայն , զի արուք բազմաց 'ի միում տե-
սակի՝ աննման են իգացն ձեռով և գունով . ունի և 'ի
բազում տեսակս՝ նաեւ անհատք իսկ գլխովին տար-
բերին 'ի միմեանց այլ և այլ գունովք և նկարուք փեռ-
րոցն . որով է տեսանել յընտանի հաւս . որով և ա-
ռանց բազմանալոյ տեսակացն , բազմանայ պէսպիսու-
թիւն գեղոյ նոցա :

Եւ քանզի խառնուած թռչնոցն , (ունի և այլոց կեն-
դա

դանեաց) պէսպէս է , որով ոմանք բնութիւն զՅերմ
տեղիս խնդրեն , և ոմանք զբարեխառն կի՛մ զցուրտ տե
ղիս . յայն սակս՝ ոչ յիմ կողմանս Տի ամ Թուշունք
գտանին . Թէպէտև բարեխնամ կարգադրութե արար
չին յիմ կողմանս կան ըստ բաւականին գեղեցիկ և
քաղցրանոճագ Թուշունք՝ ի զոճարձութի մարդկան :
Յիրանի՝ չերևին առ մեօք հրաշագեղ Թուշունքն՝
դրախտի առձայնեալք , որոց փետրովք զարդարեն
Թագաւորք Տիս զփակեղս իւրեանց . չունիմք և զայլ
գեղեցիկ Թուշունս և հաւս որք՝ ի ջերմին գաւառս
անդ՝ ի հնդիկս , ի չին , և յայլ տեղիս գտանին . ուս
կայն ոչ պակասին գեղեցիկ աքաղաղք և հրաշատե
սիլ սիրամարգն , որպէս և այլ գեղեցիկ և քաղցրա
նոճագ Թուշունք , որպիսի է սոխակն , գանալիս , սա
րեկն և այլք :

Սակայն տեսանեմք և զայն , զի արարիչն բարեգութ
ոչ կամեցաւ զրկել զմեզ և ի զոճարձութի Թուշնոց
ջերմին գաւառաց . վոյ ետ նց զօրութի ծնանելոյ և
բազմանալոյ դարմանօք մարդկան և ի ցուրտ գա
ւառս մեր . և այնպէս վայելել մեզ ի տես նց և յօ
գուտ . զոր և արարին եւրոպացիք՝ բերեալ յերկիր
իւրեանց յՏաց անտի բազում տեսակս գեղեցիկ և
քաղցրաճաշակ փառիանաց՝ և հաւուց , ուն և զքաղց
րանոճագ գանալիայն , զորս և բազմացուցին յերկիրս
իւրեանց : Եւ այս ամ Թուշունք բերեալք ի ջերմ
գաւառաց ոչ այլայլին յերկարութե Ժամանակի յեր
կիրս մեր ըն չորքոտանեացն . այլ մնան միաչափ , միա
ձև , և միագոյն . ուն զի գեղ նց անձաւորութի նոճա
ղեսցի . այլ յիմ տեղիս միօրինակ զարդարեսցեն
ղերկիր , և զոճարձացուցեն զմարդիկ : Ահա այս
քան փոյթ եղև արարչին զոճարձացուցանել զմարդիկ
Թուշնովք :

Ճարտարութի Բանին . Ճարտարութի Թուշնոցն չէ ինչ
՝ ի կազմել զբոյն : նոճագ քան զգեղ նց . որ և երևի
յաւէտ ի կազմել անդ զբոյնս , ի տաճել և սնուցա
նել զձագս , որպէս և ի պահել զկեանս իւրեանց :
Ամ Թուշունք միոյ տեսակի չինեն զբոյն իւրեանց միա
ձև , միօրինակ , և ի մի և նոյն նիւթոց , ուն Թէ ամբն
՝ ի միոյ ճարտարապետէ ուսեալք իցեն . և իւրաքան
չիւր տեսակք չինեն զբոյնս իւրեանց տարբեր ի մի
մեանց այլ և այլ ձևով և օրինակաւ . բայց իւրաքան
չիւրն չափակցեալ և պատշաճեալ ձոճոց և ձագուց
իւրեանց , որով և այնչափ այլ և այլ արձեւաւք ճար
տար .

տարապետութե երևին 'ի թռչունս, որչափ ե՛ն տե-
սակք նց: Արդ նախ զարտաքին կողմն բռնոյն, (որ
է իբր յատակ բռնոյ) կաղմեն 'ի կոշտ իրաց. Իմ 'ի
փշոց, 'ի կնիւնոյ, 'ի ստոճարագոյն յարդից, 'ի մամ-
ռոյ, 'ի խծծոյ ևն. ո՞ւր զի լիցի բռնոյն 'ի հաստա-
տութի, և 'ի պատասպարութի յօտար կենդանեաց:
'Ի վր այսր առաջին յատակի տարածեն զայլ կակղա-
գոյն նիւթս՝ Իմ զխոտ, զտերևս, զորս և բոլորածե-
մածուցանեն լը իրերաց. և այնպէս շինեն զորմն ինչ
դոգաւոր, անթափանցելի 'ի մանր կենդանեաց, և
սլաշտպանեալ յանձրեաց և 'ի հողմոց. և դոգաւո-
րութիւն քաջայարմար յըռնեւելութի ձոճոցն: Սփռեն
ապա 'ի վր այսր ներքին յատակի զառաւել կակղա-
գոյն իրս, Իմ զգլխաթ, զբամբակ, զմաղ, զփետուրս.
ո՞ւր զի առաւել ջերմ պահեսցին ձուք և ձագք, և մի
բեկցին ձուք 'ի կարծրութե յատակին: Բայց որ սքան-
չելին է՝ եթէ չդաշեն ոմանք, որպիսի են ճնճղուկք
զայսպիսի կակղագոյն նիւթս՝ փետէ մայրն զփետուրս
լանջաց արոճին իւրոյ զոր նա յօժարութեամբ թոյլ
տայ, և զայն օփռէ 'ի մէջ բռնոյն: Ահա այսպիսի
օրինակաւ շինեն թռչունք զբոյն իւրեանց: Յորոց
ոմանք սքանչելի արոճեառիւ կապեն և միաւորեն ընդ
իրերաց զամենայն մասունս բռնոյն թելիւ մաղի,
կամ կանեփի՝ փոխանակ մածուցանելոյ զնոսա ընդ
իրերաց: Իսկ այլք ծեփեն զբոյն իւրեանց տղմով
կամ ձիւթիւ կամ այլ մածուցիկ նիւթով առ 'ի
չտալ բնաւ անցս ջրոյ և հողմոյ: Իսկ ծիծռունք
կաղմեն զբոյն ինչ նորակերպ առանց յարդից և այլ
նիւթոց. այլ թրմեալ զփռչին ջրով և կաղմեալ անտի
կաւ ինչ, շինեն այնու զբոյն ինչ ամուր և հաստա-
տուն: Եւ որ ևս զարմանալին է, զայս ամ դործեն
թռչունք կտուցաւ իւրեանց, որ է նց 'ի տեղի ամ
գործեաց: Զբոյնս իւրեանց շինեն ոմանք 'ի վր ծա-
ռոց 'ի մէջ խիտ ճիւղոց և տերևոց. ոմանք 'ի ծերպս
և 'ի խոռոչս լերանց. ոմանք 'ի ներքոյ տանեաց.
այլք 'ի վր հողոյ 'ի մէջ բաղում խոտոց և թփոց. և
նմքն 'ի ծածկեալ և յանքոյթ տեղւոյ: Եւ զայն շի-
նեն ոչ միայն քաջայարմար ձոճոց և ձագուց, այլ և
այնչափ մեծ, որչափ մեծուի պահանջէ ծնանելի թիւն

ձագուց:

Եւ ո՞ր արդեօք ուսոյց նց զայս ամ: Ուստի՞ գիտեն
չե ևս բերեալ զձուս և կաղմեալ զբոյն, թէ ունին
ձագս բերել, և թէ վն նց հարկ է շինել զբոյն ինչ,
և

և այն՝ այսպիսի ձևով, նիւթովք, և չափով : Ո՞ր այլ
ուսոյց նոյն զայս ԿՈՒՄ, եթէ ոչ ամենապէտ և ամենա-
բարի արարիչն . որ խնամէ զԿՈՒՄ արարածս իւր իմաս-
տութիւն և քաղցրութիւն :

Տաճարն յո՞ւր : Իբրեւ աւարտեն թռչունք զբոյնն՝ անդ
ածեն զձուռ իւրեանց, որոյ թիւն որոշեալ է յԿՈՒՄ
տեսակս . և եթէ 'ի նոցանէ քանի մի խորտակեացի
կամ բարձցի՝ ածեն բաղումք 'ի տեղի նոցա զայլ
ձուռ . ինչ որում առնեն բաղք, ծիծռունք, ճնճղունք
են : Այդ զկնի ածելոյ թռչնոց զձուռն՝ հրաժարին
այնուհետեւ յԿՈՒՄ զբոսանաց իւրեանց, և 'ի զոճար-
ձութեց . և թռչունն ջերմ և անհանգարտ որ ոչն
կարէր վայրիկ մի անշարժ կալ՝ մոռանայ զբնութի
իւր . և թխսէ 'ի վր ձոճոցն, զաւուրս բաղումս 'ի
ջեռուցանել զնոյն . և զայն առնէ այնչափ սիրով, մինչ
չէ չէլանել նմա երբեմն և աւուրս քանի մի 'ի ձոճոցն
'ի խնդիր կերակրոյն վն իւր, զի մի սպաղեսցին ձուքն,
'ի կամ վտանգեացին յօտար թռչնոց և կենդանեաց : 'ի
տեսակս ինչ՝ նստի և արուն փոփոխակի 'ի վերայ ձը-
ւոցն, տոճեալ իգին ժամանակ խնդրելոյ զկերակուր
իւր . և յայլս՝ արուն բերէ զկերակուր իգին, և դնէ
զայն 'ի բերան նոյն . և հանապաղ կայ նմա 'ի սպա-
սու՝ ցորչափ թխսէ 'ի վր ձոճոցն . մինչև ոչ նոճաղ
զարմանալի է մեծ փոյթ և աշխատուի հօրն վն ձը-
ւոցն, քան զվշտագին երկայնամտութի տաճելոյ մօրն
զձուռ :

Պատճառն յո՞ւր : Չուք թռչնոցն են մի յակներև
լինելոյ ԲԱՆՆՈՅ : յայտյանդ իմանութեց ամենիմաստ
և ամենաքաղցր նախախնամութե արարչին եթէ 'ի վր
ձագուց 'նոյն, և եթէ 'ի վր մարցն : Այլ ԿՈՒՄ ձոճածին
կենդանիք, որսիսի են ձկունք և սողունք և միջատք,
կամ առ բաղմածնութեն իւրեանց ձոճածին են . (զի
ձուք վաղ կերպանան քան զձագսն որով և 'ի սուղ
ժամանակի մարթ է յոլովագոյն ձոճոց ծնանիլ քան
կենդանի ձագուց .) և կամ առ սակաւ ջերմութե
մարմնոյ և արգանտի մօրն, որով և յարգանտի անդ
դժոճարաւ և անագան մարթ էր նոյն կենդանանալ,
և առնուլ զկարևոր չափ աճման և հաստատութե ան-
դամոց մարմնոյն, որ խնդրի առ 'ի կեալ ձագուն ար-
տաքոյ արգանտի . որոյ վն և բնութիւն ցուրտ կենդա-
նիքն ձոճածին են : Իսկ թռչունն՝ որոյ ջերմ է և
հրային խառնոճած բնութեանն, թոճի ձոճածին
լեալ յաւէտ վն չճանրանալոյ մարմնոյն 'ի կենդանի
զա-

զաւակացն եւս եւ 'ի կաթանէ. որ խափան լինէր ար-
 դարեւ օգտաւորաց կենաց իւրոց:
 Կապտուի Զոհոյ Բաշոյ: Չու թռչնոցն է իբրու երկրորդ
 արգանտ սաղմին, յորում պատասպարի եւ պահի ջերմ,
 որով սնանի, աճի, եւ կենդանանայ: Աերբին մար-
 մին ձուռոյն բաղկանայ 'ի սպիտակուցէն եւ 'ի դեղ-
 նուցէն, որ կայ 'ի միջին տեղւոջ, յորում է եւ սաղմն՝
 զետեղեալ 'ի վերին կողմն գեղնուցին 'ի դոյն սպի-
 տակ: Գեղնուցն եւ սաղմն որ 'ի նմա պատեալ են
 ինչք նուրբ մաշկաւ. եւ մասն այն սպիտակուցին որ
 կայ զգեղնուցաւն պատեալ է այլ մաշկաւ. եւ այն-
 պէս գեղնուցն հանդերձ նմին կից եղեալ սպիտա-
 կուցաւն լուղին 'ի մէջ մնացեալ մեծ մասին սպիտա-
 կուցին. եւ այս մեծ սպիտակուց պատի կրկին մաշ-
 կաւ, եւ հուսկ յետոյ կարծր կեղևովն. որով եւ ձը-
 ւոյն ընկալեալ զամբուի՝ անվտանգ ծնանի 'ի թրու-
 նոյն, եւ անվտանգ պահպանի: Այն ներքին մաշկն՝
 որ պատէ զգեղնուցաւն եւ զսաղմին՝ պահէ զնոսա
 ամփոփ, զի մի խառնեացին լք սպիտակուցին. եւ բաց
 աստի կախեալ է գեղնուցն հաստատ՝ 'ի մէջն ձուռոյն
 յերկուց մաշկաթելից, որք հաստատեալ կան աստի
 եւ անտի ձուռոյն 'ի վր մեծի մաշկին որ է լք կեղևով
 նր. ուղ զի մի առ թանձրութե գեղնուցին քան զըս-
 սպիտակուցն իջցէ 'ի խոնարհ, եւ այնպէս ոչ մնալով
 'ի մէջն՝ նուազ ջերմացի սաղմն: Նոյնօրինակ եւ մի-
 ջին սպիտակուցն պատեալ գոլով մաշկաւ՝ ամփոփ
 մնայ 'ի վերայ գեղնուցին, եւ յայն սակս ջերմագոյնա
 պահէ զսաղմն: Այլ չէ ինչ նուազ զարմանալի եւ այն-
 զի սաղմն ոչ է զետեղեալ 'ի միջակէտն գեղնուցին, եւ
 ձուռոյն, այլ 'ի մի կողմն, եւ մօտ յեղերս գեղնուցին:
 Քանզի գոլով 'ի մի կողմն, միւս մասն գեղնուցին՝
 յորում ոչ կայ սաղմն՝ լինի մեծագոյն եւ ծանրա-
 գոյն, որով եւ յոր կողմն շրջեացի ձուռն՝ դառնայ ծան-
 րութեամբ իւրով 'ի վայր կոյս, եւ փոքրագոյն մասն
 ոյն գեղնուցին, յորում կայ սաղմն՝ մնայ միշտ 'ի
 վերին կողմն ձուռոյն. եւ այնպէս մօտ լինի որովայ-
 նի մօրն, որ թիսէ 'ի վր ձուռոյն, եւ մեծագոյն ջեր-
 մութի լըռնի 'ի նմանէ. եւ թէպէտ թռչունն եր-
 բեմն շրջէ զձուռն առ 'ի ջեռուցանել զայն յմմ կող-
 մանց, սաղմն ոչ փոխէ այնու զգիրս իւր եւ զտեղին.
 այլ ցանկ մնայ 'ի նոյն գիրս 'ի վերին կողմն: Ահա
 քանի մանրամասն զգուշաւորութիս եւ պատշաճ
 զութիս ոչ է տեսնել 'ի ձուս թռչնոց. եւ զկարգ
 հար

ՅԶԻՆ ԲԱՆՈՅՈՅ:

Հնար էր այդոցիկ ամենայնի լինել առանց ամենա-
հանձար ճարտարապետի:

Կենդանանալ յա- Արդ սաղմն ձուլոյ՝ ոչ այլ ինչ է, է
գոյ՝ ի մէջ յոճոյն: Թէ ոչ ամենափոքրիկ մարմին թրու-
նոյ, որոյ ամ անդամքն առ մեծ ի կակղուէն և մեռելու-
թէն սեղմել և ծալել կան ի մի կէտ. իբրեւ ջերմա-
նայ ի թխուելոյ մօրն, կի՞ մ և իցէ օտար թռչնոյ՝ սկսա-
նի լայնիւ ի ջերմութե, որ յանդամս և ի մարմին սաղ-
մին մտանէ, և ի լայնիւ փոքր մի անդամոցն՝ պարզին
յիրերաց, և սկիզբն առնեն աճման, և այնպէս առ
սակաւ սակաւ կերպանայ ձագն, և իբրեւ հասանէ բա-
ւական ջերմութի ի սիրտն, և լարձակի, այնուհե-
տե ստացեալ շարժումն՝ սկսանի բաբախել. լինին
կենդանանայ և ձագն: Յայնմ հետէ բաբախամբ որը-
տին շրջան առնու արիւնն լը ամ մասունս մարմնոյն
անցանելով լը սիրտն, և ջերմացուցանէ զնա և ձագն
սկսանի ուտել:

Եւ զի հուսկ կայ սպիտակուցին՝ նախ զայն ուտէ, որ
գոլով առաւել լոյծ և հեղեղուկ քան զգեղնուցն՝ է
նմա սլառաձական կերակուր. համեմատեալ կամին
չորքոտանեաց. և իբրեւ աճի և հաստատի ձագն՝ յայն-
ժամ ապա սկսանի ուտել և ի գեղնուցէն, որ թանձ-
րագոյն է և սննդարար թ զսպիտակուցն: Եւ քանզի
արարիչն ամենագէտ յառաջագոյն չափեալ կշռեաց
զորքանուի կերակրոյն որում պէտք ունի ձագն մին-
չե ցբաւական աճումն և հաստատուի անդամոց նր,
նմին իրի զայնչափ կերակուր ելից ի մէջ ձուլոյն. ոչ
բում կարօտ էր ձագն առ ի կարօղ լինել կեալ արտա-
քոյ ձուլոյն: Այլ ի սպառել ձագուն զկերակուրն որ
ի մէջ ձուլոյն՝ աճեցեալ գոլով նր յայնժամ լը բաւա-
կանին. և կարծրացեալ կոտուցի նր՝ սկսանի հարկա-
նել կտուցաւն զձուն և ծակել զայն. զոր իբրեւ ի-
մանայ մայրն՝ խորտակէ զկեղեւն, և ձագն ելանէ ար-
տաքս. իսկ է թէ չիցէ մայրն աւրն թեր՝ ձագն ինք-
նին խորտակէ զձուն ստեղ կացելովն. և ելանէ ար-
տաքս՝ մածեալ ունելով զորովայնն յաւելեալ գեղ-
նուցաւն, որով և կերակրի, մինչև մայրն բերցէ նմա
կերակուր. և կամ մինչև զօրացի կալ ի վր ստիցն,
և ինքնին երթալ ի խնդիր կերակրոյ:

Չափք հաւուց՝ ոսկ և այլ թռչնոց որք ոչ թռչնն.
և կամ որք սակաւ և ցածագոյն թռչնն. որպիսի են
լորամարդին, կաքաւ են, ելանէն ի ձուլոյն փեարաղ-
դեացք, և սկսանին առժամայն գնալ ի խնդիր կե-
րակ.

բակրոյ, զի որովհետեւ ոչ կարէ մայրն նոյ թռչիլ, կի՞
բարձր և յերկար թռչիլ, յայն սակս և ոչ կարէ
փութով դտանել զկերակուր, և բերել զայն ձագուց
իւրոց: Թող զի և ձագքսց բազում են թո՛ւով, զորս
չէ ինչ դժոճարին մօրն սնուցանել, իբր զի ոչ բերէ
նոյ զկերակուրն, այլ միայն տանի զնո՛ւ առ կերակուրն:
Իսկ ձագքս այլոց թռչնոց՝ քանզի ոչ կարեն նոյնհե-
տայն թռչիլ. (որովհետեւ առաւել ոյժ խնդրի 'ի
թռչիլ քան 'ի դնալ.) վնկ չեւանեն 'ի ձո՛ւոյն փեռ-
րազգեաց, և կերակրին դժամանակ ինչ 'ի ծնողաց
իւրեանց, և զի սակաւաթի՛ւ են՝ կարեն ծնողք կե-
րակուր հասուցանել նոցա:

Փոյթ Բունոց 'ի սնու. իբրեւ եւանեն ձագք 'ի ձո՛ւոյն,
դանել զՅագս: այնուհետեւ ոչ այլ ինչ է տեսա-
նել 'ի թռչունս, եթէ ոչ անդադար երթիլէ 'ի խըն-
դիր կերակրոյն, և ածել 'ի բոյնն. եթէ խոշորագոյն
ինչ իցէ կերակուրն՝ նախ ծագէլ կակղացուցանեն և
կի՞ կլանեն զայն, զի յառաջին ստամոքսի իւրեանց կակ-
ղացի, ի՞նչ որում է տեսանել յաղաւնիս. և ապա ար-
տաքս հանեալ զայն՝ դնեն 'ի բերանս ձագուց՝ մի առ
մի և հաւասար չափով կերակրելով զամսն: Այն
ամսն համար բազմութի թրթրոց 'ի վր ծառոց և
բանջարաց, որք նախախնամութե՛ւ արարչին՝ 'ի ժա-
մանակի անդ ծննդեան թռչնոց ի՞նչ մեծի մասին ծնա-
նին, սլաորաստեալ են 'ի սնունդ նորածին ձագուց.
որք առ ժամն տակաւին ոչ կարեն ուտել զսերմանս
և զարմախ և մարսել. (դէթ ի՞նչ մեծի մասին.) վնկ
և մարք թռչնոց զթրթուրս յաւէա խնդրեն. ոնկ և
զայլ որդունս և զմիջատս. զորս բազում առատութե-
բերեն 'ի բոյնն. և ձագքն բազում ակորժանօք ու-
տեն: Այնչափ է փոյթ նոյ 'ի կերակրել զձագս, մին-
չև մուանալ բազմաց հոգալ զանձինս, և կալ մնալ
սովեալ, ոնկ զի մի քաղցիցին ձագք իւրեանց: Ար-
և յայտնասէս երևի 'ի հաւս. որոց 'ի շրջիլն հան-
դերձ ձագօք՝ յորժամ դտանեն ինչ՝ ոչ ուտեն զայն.
Թեպէտեւ իցէ հաստ մի դարւոյ կի՞ այլոց սերմանեաց.
այլ ձայնեն ձագուց իւրեանց զի կերիցեն զայն. մա-
նաւանդ՝ յորժամ տակաւին փոքր իցեն. և անձեռն-
հասք 'ի դտանել զկերակուր: Փոյթ դարմանոյ ձա-
գուցն տայ մուանալ և քաղցրանո՛ւադ. թռչնոցն
զերգս իւրեանց, զոր յայնմհետէ սակաւ երբէք է
լսել, դուլով յայնժամ ամ զո՛ւարձութի և զքօսանք
նոցա սնուցանել և հոգալ զձագսն:

Ուսցին ծնողք և մանաւանդ մարք, թէ քանի՛ փոյթ
սլարտ է նց՝ ունիլ 'ի սնուցանել և դարմանել զղա-
ւակս իւրեանց . և զայն՝ անձամբ, և ոչ 'ի ձեռն օտա-
րարիւն դայեկաց . որում՝ թէ քանի՛ մնաս . և տու-
գանք մարմնոյ և ոգւոյ բնաւորութե մանկանն ըզ-
հետ գան, զայն յայլ դիրս թողումք ուսանել : Քանզի
նչ նոճաղ սիրոյ և աշխատուէ արժանի են զաւակք
մարդկանն՝ քան զձագս թռչնոց :

Խնամք Ռաշնոյն 'ի Ոչ ամ փոյթ թռչնոցն է սնուցա-
վերայ խափոց : Նել կամ կերակրել և եթ զձագս
իւրեանց . այլ՝ որմ թէ գիտելով և զամ մասունս
սլարտականութե ծնողացն, ամ յօժարութե և զդու-
շութե խնամեն զնոսին : Քանի՛ արթուն են 'ի խա-
փանել զամ ինչ, որ կարէ մնասել ձագուց իւրեանց .
և քանի՛ քաջասիրտ առ 'ի սաշտպանել զնս 'ի թըշ-
նամեաց, ընդ որս և մարտնչին անվհեր մինչև ցմահ
առ 'ի սալրեցուցանել զնս 'ի նոցանէ : Հաւն երկ-
չոտ փոխակերպի յարծիւ 'ի դալ թշնամւոյն . անգէն
վաղվաղակի մեծաձայն դռէ առ ձագս իւր և ժող-
վեալ առնու զնս ը թւօք . և թէ տակաւին խնդրի-
ցէ թշնամին յափշտակել զմի 'ի ձագուցն՝ հարկանի
նմա 'ի դիմի, թէպէտև յոյժ զօրագոյն իցէ քան զինքն,
կտուցաւ և մաղլօք սյնչսի սլատերաղմի՝ մինչև փա-
խուսցէ զթշնամին . ոչ 'ի վերաց և ոչ 'ի հարոճածոց
զանգիտէ բնաւ . այլ մարտնչի մինչև ցմահ, և յոչ-
վակի մեռանի ևս 'ի վերայ ձագուցն : Ահա ցնրվայր
սլարտ է ձգիլ սիրոյ ծնողացն՝ առ զաւակս իւրեանց :
Այլ ոչ նոճաղ զարմանալի է փոյթ և աշխատութե
թռչնոցն 'ի վարժել զձագս իւրեանց 'ի թռիչս : Իբ-
րև ը բաւականին մեծացեալ իցեն փետուրք թւոց
նց՝ սկսանին ծնողքն հանել զնս 'ի բունոյն, և սա-
կաւիկ մի թռուցանել շուրջ զբունովն, և օրըօրէ բա-
ցագոյնս տանիլ զնս, մինչև քաջ վարժեացին թռչիլ :
Յորդորեն և խրախուսեն զնս ձայնիւ 'ի թռիչս, և
ուսուցանեն օրինակաւ իւրեանց՝ թռչելով առաջի
նց : Ծիծռուիքն առ 'ի քաջալերել զձագսն 'ի թռ-
չիլ՝ բերեալ զկերակուր ունին զայն առաջի նց փոքր
մի հեռի 'ի բունոյն . ոմ զի ձագքն 'ի ցանկուէ կե-
րակրոյն թռիցեն արտաքս, և այնպէս առցեն զկե-
րակուրն . և իբրև ելանեն արտաքս՝ հեռանան ևևս
'ի նոցանէ . և թռչին առաջի նց՝ խրախուսելով պէս
պէս ձայնիւք հետևիլ ինքեանց : Եւ իբրև քաջ վար-
ժեալ իցեն ձագքն թռչիլ, այնուհետև կարելով նց
ան

անձամբ զանձինս հոգալ՝ դադարին ծնողք սնուցա-
նել զնս, և երբեմն վարեն ևս արտաքս 'ի բունոյն,
եթէ ոչ կամիցին նք երթալ: Ահա այսպէս մեծ ե-
րեւի ամենխմաստ և ամենաքաղցր խնամակալուի արար-
չին 'ի թռչունս:

Անբոյն և անխնամ Ող զի երեւոցի յայտնապէս ' թէ
Լուսնի: զիմ ճարտարութի և զխնամս, զոր
ցուցանեն թռչունք 'ի վր ձագուց՝ յոյ ունին և ոչ
'ի բնութի, զիսկ՝ արարիչն ոչ ետ զայսպիսի ճարտա-
րութի և զխնամակալութի իմ թռչնոց. զի ոչ ամ թռչ-
ունք գիտեն շինել զբոյն: Այլ գիշերային թռչունք
ինչ՝ գնեն զձուս իւրեանց 'ի բոյնս այլ թռչնոց, և
այլք գնեն 'ի փորոճածս ծառոց և 'ի մէջ փշատակաց
և ամայի շինուածոց. զնոյն առնեն գրեթէ և կաշա-
ղակք: Իսկ կկուեն ոչ միայն գնէ զձուս իւր 'ի բոյն
այլ փոքրիկ թռչնոց, այլ և նց թողու զիմ աշխատութի
դարմանոյ ձագուց իւրոց: Եւ զայս առնէ թերեւ
առ 'ի ծածկել զձուս իւր յարճէն, որ խնդրէ ու-
տել զնս. և ևս զի կկուեն փոխէ զփետուրս իւր առու-
ւել քան զայլ թռչունս, որով և զկնի փետրաթա-
փութեն է գրեթէ բոլորովին մերկամարմին. և զի
'ի ծնանիլ իւրում զձուս չե ևս է քաջ փետրաւորեալ
թողու այլոց զաածուսն ձուց և զխնամակալութի
ձագուց իւրոց: Ասե ընտանի հաւք ոչ շինեն զբոյն
ձուց իւրեանց. զի մարդիկ թեթեւացուցանեն 'ի
նոցանէ զայդ աշխատութի: Իսկ ջայլամն թաղէ ըզ-
ձուս իւր ը աւազով. և լքեալ մոռանայ զնոսին. ո-
րոց ջերմութիւն արեւու կենդանացեալ՝ ստիպին ինք-
նին հայթայթել զկերակուր իւրեանց: Եւ վսկ սա-
խարակի 'ի գիրս յոբայ իբրեւ զանմիտ. որոյ անմոռ-
ութիւն գեղեցիկ ևս երեւի այլոցն ճարտարութի և որ-
դեակէր խնամարկութի 'ի վր ձագուց: Եւ թէպէտ
չէ ինչ կարեւոր թխսել ջայլաման 'ի վր ձուց. քիչ
սաստիկ ջերմութի արեւու՝ 'ի տեղիան յորս ինքն բնա-
կի, բաւական է կենդանացուցանել զայնս. (այլ
սրատմի ևս ' թէ 'ի տեղիս ինչ ափրիկոյ թխսէ 'ի վր
ձուցն 'ի գիշերի.) սակայն և այնպէս ոչ սակաւ
անմոռութի և անգթութի նշանէ թողուլ յաչաց ըզ-
ձուս իւր 'ի վտանգի կորստեան կամ կոխան լինելոյ
յայլ կենդանեաց, և սնոխոյթ լինել զձագուց. թողել
զնոսա անխնամ, որպէս թէ ոչ իւր իցեն:

Տեսակի Լուսնոյ: Օրինակ կենաց իւրաքանչիւր տեսա-
կաց թռչնոց չէ ինչ նուազ զարմանալի քան զհոգա-

աարութի զոր ունին 'ի վր ձուռոց և ձագուց իւրեանց : Թռչունքն ըհանրապէս բաժանին 'ի ցամաքայինս , և 'ի ջրայինս . և յերկասինն իսկ գտանին ընտանիք և վայրենիք , իմ նմանութե չորքութեանց : Ամեն մարմին՝ մանաւանդ կտուցն և ոտք սլառաճեալ են կերակրոյն՝ որով ունին կեալ ի սահմանելոյ արարչին , ոտ և քիւք նոյ՝ զայն կերակուր և եթ ախորժեն . բայց որ ևս զարմանալին է՝ իւրաքանչիւրքն գիտեն , թէ ուր և որով օրինակաւ հնար է նոցա 'ի ձեռս բերել զկերակուր իւրեանց :

Ջրային Բուռն : Ջրային կի՞ ջրաբնակ Թռչունքն են , որք լուղին 'ի վր ջուրց . և յայն սակս՝ փետուրք ոց առաւել իւղամած են քան զայլ Թռչնոց , զի մի թացցին 'ի ջրոյն : Մատուցք ոտից նոցա մաշկաւ յօդեալ են ընդ միմեանս առ 'ի գիւրաւ լուղիւ . որսխի են ոտք սագի , բադի , կարասոյ ևն . բայց գտանին և ումանք որոց թաթ չէ մաշկաթիւ : Պարանոց նոց երկայն է առ 'ի ըմբռնել այնու 'ի ջուրց զձկունս , կամ 'ի յատակս նո զորդունս , ոչ կարելով առ թեթեւութե փետրոցն բոլոր մարմնովն ընկղմիլ 'ի մեջ ջրոյն : Իսկ կտուց նոց լայն է և ուղիղ , ոտ զի՝ 'ի փորել նոց զյատակս ջուրց առ 'ի գտանել անդ զորդունս , բահանըման առցեն 'ի վեր զտիպմն՝ որով մարթասցին գտանել 'ի նոմ ինչ ուտելի : Բայց ձկնիկեր Թռչնոց կտուցն չէ ուղիղ , այլ կոր և առամնաւոր , առ 'ի զօրագոյնս ըմբռնել զձուկն , և հեշտեալ ծասքել :

Կէտն : Նոցա : Կէանք ջրային Թռչնոց զոճարձալի է յոյժ . զի կերակուր նոց առատապէս սլառաստեալ գոլով յարարչեն . որսան անաշխատ լուղելով 'ի վր ջուրց : Լուղին յօգնախումբ 'ի միասին իբրեւ զբաղմունի միաբանել նաւուց , որ երթայցեն յորս ձկանց . և առնեն տօն ցնծութե պէսպէս ձայնարձակութիւն : Կարապն՝ որ մեծ է քան զնոմ ջրային Թռչունս , սլարդէ նաւ զթեւս իւր իբր զառագաստ նաւու . և այնպէս վարի 'ի հողմոյն ուր և շնչիցէ . քանի՞ գեղեցիկ տեսարան ոչ ընծայէ հաղարաւոր բաղմունի նոց , յորժամ առհասարակ սլարդեալ թեօք նաւենն 'ի վերայ ջուրց : Ջրային Թռչունքն Թողուն 'ի ձմեռան ըզգրտային երկիրս , (քանզի սառին ջուրք .) բայց 'ի գարնան անգրէն դառնան . զի անդ առատ գտանեն զիւրեանց կերակուր , մանաւանդ՝ զձկունս . վոյ ի օրինակի ձկանց՝ յաւէա 'ի ցրտային երկիրս բնակին ջրային Թռչունք , որով և ընուն զպակասութե ցամա-

քային թռչնոց , որք յայնպիսի տեղիս սակաւ են : 'Ի
 ճախինս լեհաստանու տեսանին յաշնան անհամար
 բազմութի կարապոյ , սագի , և բադի , որք այլ և այլ
 գետովք նաւեալ՝ մտանեն 'ի ձմեռան 'ի սեաւ ծով ,
 և 'ի գարնան անդրէն դառնուն 'ի նոյն ճախինսն առ
 'ի ածել անդ զձուս իւրեանց : Միս նց՝ մանաւանդ
 բադի և սագի , ախորժաճաշակ է , և փետուրք թւոց
 կարապոյ և սագի լինին գրիչ 'ի պէտս դրելոյ , լա-
 ւագոյն քան զայլոց թռչնոց : Երեքեան ևս քաղցր են
 բարուք , (ուր և այլ ջրային թռչունք .) նմին իրի՝ ըն-
 տանենան ի մարդկան . թէպէտև մարդիկ զիւրեանց
 պիտանիսն՝ ցոյսադ և զբադ՝ յաւետ ընտանեցուցին :
 'Ի մէջ ամ ջրային թռչնոց՝ կարապն թռչի լինել առ-
 աւել երկակենցադ . քանզի երբեմն զկէս ժամ ան-
 լեհատ ունի զգլուխ իւր 'ի մէջ ջրոյ : Այսոքիկ՝ և
 այլ բազում ջրային թռչունք , թէպէտև առաւել սի-
 րեն լուղիլ 'ի վր ջուրց , բայց նաև քայլեն և թռ-
 չին . և թէպէտ ընտանի սագք և բադք առ ծանրու-
 թե մարմնոյն ոչ կարեն 'ի վեր բարձրանալ . բայց
 վայրիքն բարձրանան և թռչին ի այլոց թռչնոց :

Ջրաբնակ Ռաշունք : Կան և տեսակք ինչ ջրային թռչ-
 նոց , որք ոչ թռչիլ կարեն՝ վս կարճ լինելոյ թւոց
 նց , և ոչ իսկ քայլել , վս լինելոյ ոտից նց առաւել
 քան զայլ թռչնոց 'ի յետս կոյս մարմնոյն , որով և
 ոչ կարեն բառնալ 'ի վեր զծանրուի մարմնոյն , այլ
 միայն դիւրագոյնս շարժեն զմարմինն 'ի վր ջրոյն :
 Եւ յայն սակս՝ ոչ երբեք ելանեն 'ի ջրոյ . այլ անդ-
 կեան , անդ շինեն զբոյնս իւրեանց յերեսս ջրոյն , և
 թխսեն 'ի վերայ ձուռոց իւրեանց . և սնուցանեն ըզ-
 ձագսն . և անդ մեռանին : Ահա՛ ք են կատարեալ
 թռչունք ջրայինք . որք թռչին միաւորել զթռչունս
 ընդ ձկանց :

Թռչունք Ջրասնուկ : Գտանին և այլ տեսակք թռչ-
 նոց , որք կերակրին 'ի ձկանց , 'ի խեցեմորթից , 'ի
 դորտանց և յայլ սողնոց և յորդանց գտելոց 'ի ջուրս
 և 'ի ճախին տեղիս , բայց ոչ լուղին 'ի վերայ ջրոյն .
 որպիսի են կռուկն , արագիլ ևն . վս այսորիկ՝ և
 չեն տիրապէս ջրային թռչունք : Եւ քանզի սոքա
 քայլեն 'ի ճախինս և 'ի տղմուտ տեղիս , յեղերս
 գետոց և ծովու , սակս որոյ ետ նոցա արարիչն ոտս
 երկայնս և լերկս 'ի փետրոց , զի 'ի խրիլ ոտից նց
 'ի տղմուտս դիւրագոյնս զերծուոցեն և մի շաղա-
 խեցին փետուրք նց : Ունին և պարանոց երկայն
 հան .

հանգերձ երկայն և սուր կտուցաւն առ 'ի ըմբռնել
ղձկուռնս 'ի մէջ ջրոյն , ուն և զօձս և զայլ սողունս
առանց վտանգի խածոճածս ընդուռնելոյ 'ի նոցանէ
վն երկայնութե կտուցին և սլարանոցին . և նովին
կտուցաւն սլաշտպանէն զինքեանս յայլ զօրագոյն
Թռչնոց : Թռչունքս այսոքիկ բազում անգամ 'ի բար-
ձանց հային տեսանել ձուկն ինչ , որ ելել իցէ 'ի վեր
մօտ յերեսս ջուրց . զոր և 'ի տեսանելն՝ մեծաւ Թա-
փով իջեալ 'ի ջուրս ըմբռնեն զնա , և հանել 'ի ջրոյն
ձգեն 'ի վեր ըօդս , և յանկանիլն 'ի խոնարհ՝ բացեալ
զբերանն կլանեն զնա . քանզի անկանի ձուկն գլխի-
վայր , և Թեք ձկանն կարեն յայն գիրս սեղմիլ և ամ-
փոփիլ՝ որով չլինին արգել կլանելոյ :

Յամապային Բաշտան : Իսկ ցամաքային Թռչնոց կեանք
յորքնապիսի է՝ լը այլ և այլ տեսակաց նոցա . զորս և
մարթ է յերիս սեռս որոշել ըստ օրինակի չորքոտայ
նեաց . քն 'ի գիշատօղս որք են դաղանք նց . 'ի վայրե-
նիս . և յընտանի հաւս :

Գիշատօղ Բաշտան : Գիշատօղ Թռչունքն (որք առ հա-
սարակ մսակեր են) , զօրաւոր են և բարձրաթռիչ ,
և սրատես քան զայլ ամ Թռչունս . կտուց նց կոր և
սրածայր , որն և մագիլք նց ևս սրեղունգն համա-
պատշաճ գործիք առ կերակուր իւրեանց : Արսան ք
զայլ Թռչունս , ուն և զմանր չորքոտանիս և զսողունս .
յայն սակս խնամովն այ սակաւածին են քան զայլ
ամ Թռչունս , զի մի սպառեացեն զնս : 'Ի սոցա սա-
կի են՝ արծիւ , ցին , բազէ . ևն , որպէս և ամենայն
գիշերային Թռչունք :

Արծիւ : Արծիւն է առաւել մեծագոյն , զօրաւոր
և բարձրաթռիչ 'ի մէջ ամ Թռչող հաւուց , նմանեալ
առիւծու՝ ի չորքոտանիս : Աւժով՝ և բարուք մեծանձն
և անվէհեր . ոչ յարձակի 'ի վր գիշոյ , այլ 'ի վերայ
կենդանեաց , յորոց միջի անդոսնէ զապիկար և զերկ-
չոտ Թռչունս . և յարձակի 'ի վր զօրաւորաց : Ոչ ու-
տէ զսպանեալն յինքենէ ամբողջ , այլ Թողու անտի
յաւելոճածս . որն Թէ ցոծուԹի իմն վարկանելով
ինքեան , իբրև այն՝ որում չիցէ գժոճարին որսալ և
զայլս : Սակս այսպիսի գիշատօղ բարուք՝ հալածեն
զմիմեանս , և ոչ գտանին աւելի քան զերկու 'ի միում
գաւառի զի մի սպառեացեն զկերակուրս իրերաց . ո-
րով նաև սակաւ փնաս հատուցանեն քան զոր կարէին :
Սակաւածին են , զի բերեն միայն երկու ձուս առ մի
նոճագ . յորոց վր Թիսեալ մօրն զաւուրս իբրու է-

բեռուն՝ ելանեն ձագքն , զորս կերակրեն ծնողք նց
 ոչ միայն մտով գիշատեալ կենդանեաց . այլ և կենդա-
 նի մանր չորքոտանեօք զորս ածեն 'ի բոյնն , զի ձագքն
 ինքնին գիշատեացեն զնս : Բազում խնամս ցուցանեն
 'ի վր ձագուց , ոչ միայն մայրն՝ այլ և հայրն . (քիչ
 և արծիւք լը օրինակի այլ բազում թռչնոց՝ ամուս-
 նական օրինօք կեան լը միում իդի) . ուսուցանեն և
 օգնեն նց թռչիլ և բարձրանալ , բառնալով զնս 'ի
 վերայ թևոց , կամ ունեւոյ զնս մաղլօք զի մի անկ
 ցին :

Տեառն արծաւաց : Բազում տեսակք են արծաւեաց .
 յորոց ոմանք շիկափետուրք են , ոմանք սեւաւ , ոմանք
 սպիտակ , և այլք յայլգոյնս . ոմանք փոքր են քան ըլ-
 մեծ անգղ . իսկ 'ի մեծս՝ կայ տեսակ ինչ այնչափ մեծ ,
 մինչև 'ի պարզել իւրում զթևան՝ չորեքտասան ուս-
 նաչափ երկայնութի աւանդի լինել թևոյ 'ի թև .
 որ և զոչնարս յափշտակեալ վերացուցանէ 'ի բարձ-
 ճունս : Այլ մեծագոյնն քան զամ արծիւս՝ թռչի լի-
 նել արծիւն քօնտօր կռէցեալ , որ գտանի 'ի հարա-
 ւային կողմանս . որոյ երկայնութին թևէ 'ի թև , է
 վեշտասան սանաչափ . սա՝ վերացուցանէ 'ի բարձունս
 և զեղինս անգամ :

Չկնի արծուոյ՝ (որ յիրաւի թագաւոր կոչի թռչնոց)՝
 թռչին լինել ցին , անգղ , և բաղէ , զօրագոյնք և բարձ-
 րաթափք , և յետ սոցա այլ գիշատիչ թռչունք . յո-
 րոց բազումք ուտեն յաւէտ զգէշս սատակեալ կեն-
 դանեաց և թռչնոց . և մանաւանդնք , որոց կտուցն
 և մաղիւք չեն քաջայարմար 'ի գիշատել . որսէս աղ-
 աւունն և այլոց ոմանց :

Օգտա գիշատիչ Բռնոց : Այս ամենայն գիշատիչ և
 որսորդ թռչունք օգուտ բազում մատակարարեն ՚ի ,
 սպառելով զմնասակար կենդանիս . քի զօձս , զդորոսս ,
 զմողեսս , զմկունս , զնասպաստակս , և զայլ տկար թռչ-
 յունս , որոց բազմութին՝ մնասակար է այգեաց և ար-
 տորէից : Այլ յայտ ևս յայնապէս երեւի ամենա-
 գութ խնամակալութի արարչին 'ի վր մարդկան , որ
 զգիշատիչ թռչունս լը օրինակի դաղանայ հեռի 'ի
 մարդկան բնակուէ տարագրեաց , զի մի սպառեացեն
 և զօգտակար կենդանիս մարդկան , զընտանի հաւս ,
 զգառինս , և զայլ կարեւոր կենդանիս : Սակայն մար-
 դիկ ձեռնհաս են և զորսորդ բարս գիշատիչ թռչ-
 նոց յօգուտ իւրեանց չքլել . քանզի ամային անտեսու-
 թք այս թռչունք գիւրրնտել են մարդկան , զորս կա-
 րեն

քէն ընտանեցուցանել և ուսուցանել նոցա որսալ
զթռչունս, և զերէ վայրի 'ի պէտս իւրեանց . ուն և
երբեմն սատակել նոքօք և զգաղանս անգամ : Նաև
զոմանս 'ի ջրաբնակ թռչնոց ընտանեցուցեալ մարդ-
կան, որսան նոքօք և զձկունս : Եւ ո՛ր իցէ որ յայտ-
սիկ հայեցեալ՝ կարացէ հաւատալ՝ թէ արարին բա-
րի արարեալ իցէ ինչ՝ առ 'ի փաս մարդկան : Ապա-
քէն չարար ինչ ամ 'ի փաս մեր, բայց և ոչ զամ օգուտ
առանց մերոց ջանից կամեցաւ ստանալ մեզ . քանզի
եւ մարդկան միտս, սրով հնար է նոց առաւելուել զօ-
գուտն, և զփաստակարան անգամ յօգուտ չըջել : Ապա
եթէ փաստիմք յիրաց ինչ՝ մեր է մեզն, որք ոչ ջա-
նամք փոխել զայն յօգուտ, կամ գէթ անփասս պահել
զմեզ անտի : Ահա երբեմն 'ի պատուհաս մեզաց մե-
րոց ոչ միայն փաստակար կենդանիքն, այլ և օգտա-
կարքն իսկ փաստեն մեզ հրամանաւն արարչին . այլ
ոչ եթէ յայն սակս 'ի փաս մեր ստեղծան . որպէս
և ոչ իսկ փասն այն որ 'ի խրատ մեզ հասանէ՝ տի-
բապէս փաս է, այլ օգուտ :

Գիշերային Բաշխոյ : 'ի սեռէ գիշատող թռչնոց են և
գիշերային թռչունք : Չեւ նոց և կերպարանք, այլա-
տարազ է յայլ ամ թռչնոց, գլուխ նոց մեծ և բոլո-
րակ լը նմանուէ բազում չորքոտանեաց, մանաւանդ
կատուի . որով և տգեղ երևին . թէպէտև փետուրք
նոց չեն տգեղ : Բիբք աչաց նոց մեծ գոլով՝ ոչ կարեն
տեսանել 'ի տունջեան, սակս առաւելուէ լուսոյ որ
լմտանէ յաչս նոց և շացուցանէ . վն՝ 'ի տունջեան
ոչ թռչին և ոչ երևին . այլ ծածկին ընդ փլատակօք
յամայի և 'ի մթին տեղիս . բայց 'ի գիշերի ելա-
նեն արտաքս և թռչին . քանզի տեսանեն համարձակ
նոճալ լուսովն գիշերոյ, որ բազում յորգուի մտեալ
'ի մեծ բիբս աչաց նոց՝ լուսաւորէ զաչսն տեսանել
լը բաւականին զամ ինչ : Չայն նոց ևս լը կերպարա-
նացն այլանգակութի՝ անասորժ է և ողբաձայն : Եւ
լը լինելոյ նոց խաւարասէր՝ են և գործք նոց խաւա-
րային և գողային . քանզի թշնամի են ամ տունջե-
նային թռչնոց, և երթեալ 'ի բոյնս նոց գողանան ըզ-
ձաղան . և յանկարծ 'ի վր հասանեն թռչնոց 'ի քուն
լինել նոց, զորս կալեալ սատակեն և ուտեն . յորոց
և զօրագոյնքն դժոճարաւ զերծանին : Տայն սակս ա-
տելի են ամ տունջենային թռչնոց, և եթէ ուրեք 'ի
տունջեան երևեացին, ահասարակ ամ թռչունք ժո-
ղովին 'ի վր նոց, և քիծաձայն կարկաշտաւք կացելով

զնոսա սատակեն կամ հալածեն. և կամ եթէ տկար
իցեն՝ գէթ սպառնան նոցա, և որպէս թէ ծաղը
առնեն զնոսին՝ չերկնելով ինչ ՚ի նոցանէ ՚ի տուն
ջեան:

Այս գիշերային թռչունք ոչ տարագէտ նմանին խա
ւարասէր գիւնաց թշնամեաց մարդկան, որք որսան
զմարդիկ ՚ի կորուստ, որոց ՚ի խաւարի անհաւատու
թէ, կամ ՚ի քուն մեղաց և անհոգութե ընկղմեալք
իցեն: Ընդ որս սլարա է և մեղ լը օրինակի տունջե
նային թռչնոց անհաշտ թշնամութի ունել. և զգու
շանալ ՚ի նոցանէ՝ զգաստութի հսկելով ՚ի վերայ
ոգւոց մերոց, և ցանկ լուսով ուղիղ հաւատոյ ընթա
նալով:

Այս գիշերային թռչունք խնամովն այս սակաւ են
եթէ տեսակաւ և թէ թունով. և չեն խալառ անօ
գուտ. քանզի սատակեն զմաստակար թռչունս այ
գեաց և արտորէից, զչղջկունս՝ զմուկն, և զխլուրդ
և զայլ մաստակարս այգեաց:

Վայրի Բռւռնի: Վայրենի թռչունք՝ կմ հատակեր են,
կամ որդնակեր, և կմ ամենակեր: Հատակերքն են,
որք ուտեն զարմախ, զունդս, և զայլ սերմանս, ևս
և զմիրգս և զբանջարս. որպիսի են մեծ մասն թռչ
նոց: Որդնակերքն են, որք ուտեն զորդունս, ըղ
ճանճս, զմթեղս, և զամ միջատ կենդանիս: Գրեթէ
ամ որդնակերքն են և հատակեր. այլ քանզի առա
ւել սիրեն և ուտեն զորդունս քան զսերմանս՝ ասին
որդնակեր: Իսկ ամենակերքն, ուտեն զամ զոր ինչ և
դտանեն: ՚ի մեջ ամ թռչնոց՝ միսն հատակերաց է ս
ռաւել գիւրամարս և ուտելի. իսկ որդնակերաց, և
յաւէտ ևս մսակերաց (քիչ զաւատող թռչնոց) անու
տելի:

Այս սեռս վայրենի թռչնոց՝ փակէ լը իւրե զմեծա
գոյն մասն թռչնոց՝ եթէ լը բազմութե տեսակաց,
և թէ լը անհամար բազմութե թունոց. զի նաւ ըն
տանի հաւքն ոչ այլ ինչ են՝ եթէ ոչ տեսակք ինչ
սոյ մեծագոյնք և ուտելիք: Յայսմ սեռի փակին ոչ
միայն ուտելի թռչունք, այլ և գեղեցկատեսիլք և
քաղցրանունագք, զի նք են զոճարթարարք և օգտա
շահք մարդկութե: Փոքր են սք մարմնով քան ըղ
գիշատող թռչունս, թէսկտե ոչ ամբն. և մեծքն ՚ի
նս՝ ոչ զանցանեն զմեծութի հաւուց:

Այլ և այլ օրինակ Ամբն ունին զայլ և այլ եղանակս
Բռւռնի: Թռչելոյ, որով ոչ միայն հեշտեաւ

որսան զկերակուր իւրեանց , այլ և յողովակի զերծա-
նին 'ի գիշատող թռչնոց , որք իբր 'ի բաղումս արա-
դաթուխ են քան զնս վն մեծութե թեոց իւրեանց :
Քանզի ոմանք ցածագոյն թռչին , և երբեմն գրեթէ
հսկելով յերկիր , զոր ոչ կարեն առնել մեծ թռչուն-
քն . իսկ ոմանք բարձրաթուխ լինին . ոմանք սլա-
նան իբրեւ զնեռ սաստիկ արագութե 'ի վեր , կամ 'ի
խոնարհ , և կամ ուղղորդ , գրեթէ առանց բաղխման
թեոցն . և այլք արագ արագ բողորածիր յածին , ո-
մանք փութով և սաէս գառնան լը կրուհին . ոմանք
յերկար թռչին առանց դադարելոյ , և ոմանք սուղ-
կէսք արագ , և կէսք յամբ , Նաև քայլել նց չէ մի-
րինակ . զի ոմանք հաղիւ կարեն քայլափոխ լինել .
վն ' գրեթէ միշտ ոստոստեն և թռչին երբ ոչ կան
անշարժ . և ոմանք մեծաքայլ գողով քայլեն յամբա-
շարժ , և վաղեն . ոմանք միայն վաղեն . և այլք 'ի
փոքրիկ թռչնոց միայն ոստոստել գիտեն . որով և ա-
րագագոյն ընթանան քան եթէ իւրեանց մանրաքայլ
ոտնփոխութեամբ վաղէին :

Զ Բանոց յեր- Որդեակեր թռչունքն , ոն և քա-
հե յերկր : նի մի այլ թռչունք , 'ի մօտիւ ձմե-
ռան երթան 'ի բարեխառն դաւառս գտանել իւր-
եանց կերակուր : Այլք ոմանք լը հակառակս խնդ-
րեն զցուրտ դաւառս , և գան 'ի ձմեռան , լը կերակ-
րոյն զոր 'ի ցուրտ կամ 'ի ջերմ եղանակս լը քմաց իւր-
եանց գտանեն : Չարմանալի է յոյժ ճանապարհոր-
դութի այսոցիկ տեղափոխ թռչնոց . օր մեկնելոյ նց
յամ տեսակս է որոշեալ , ժողովին 'ի տարմս տարմս
իբրեւ 'ի միջե հրամանէ առանց ուրուք կոչողի . և
սկսանին ճանապարհ առնել առանց առաջնորդի կար-
գաւորեալ օրինօք . և նոյնպէս զկնի ձմեռան ժողո-
վին դարձեալ 'ի սահմանել օր , և դառնան գան վերս-
տին ոն առնեն ծիծռունք , տատրակք , կռնկունք և
այլք բաղումք : Քանի կարգաւորեալ է ճանապար-
հորդութի կռնկանց , որք 'ի բարձանց թռչելով ան-
ցանեն 'ի միոյ աշխարհէ յայլ , ցի յեւրոպիոյ յափրի-
կէ . ձև տարմի նց եղերի յանկիւն սրածայր առ 'ի
հեշտեաւ սլատառել զօդն . և քանզի առաջինն առա-
ւել աշխատի սլատառել զօդն քան զայլս , որք զկնի
իւր յերկուց կողմանց թռչին , նմին իրի 'ի վաստա-
կին իւրում դառնայ և լինի յետինն քան զամսն . և
այլ ոք առնու զտեղի նր . և այնպէս փոփոխակի օգ-
նեն միմեանց յայնմ յերկար ճանապարհորդութեն :

Եւ ոչ տեսանէ յայտմ յայտնապէս զնախախնամաւ
 թի արարչին. ուստի՛ հնար էր թռչնոց գիտել զօրն
 մեկնելոյ իւրեանց. մի՛թէ յօդոյն որպիսութիւն, որ ոչ
 յամամի՛ ի նմին աւուր միօրինակ լինի. կամ՛ ի սա
 կասելոյ կերակրոյ իւրեանց, որ յայտ է թէ ոչ առ
 ժամայն սրահասի նոցա ի նմին աւուր, քանզի եթէ
 բազումք իցեն ի միում դաւառի եւ թէ սակաւք ելա
 նեն ի սահմանեալ աւուր ի դաւառէ անտի: Թո՛ղ
 զի նաև այնոքիկ տեղափոխ թռչունք, որք կալեալ
 ի մարդկանէ սրահին ի տան եւ ի վանդակի, որոց
 ոչ սրահասի կերակուր, եւ ոչ զգան զարտօքին փոփո
 խուխ օդոյ, ի հասանել աւուր մեկնելոյնց, սկսա
 նին շարժիլ անդադար ի վանդակի անդ, եւ տագնա
 սիլ. ջանալով ամ ճգամք թռանիլ ի վանդակէ ան
 տի արտաքս: Այլ յայտ է թէ ազդեցութի իմն է
 այդ բնութե տպաւորեալ ի նո յարարչէն ի սէտս
 կենացնց: Եւ զի՛նչ հարկ ի վր կայր, ամցն ի միում
 աւուր ելանել, եւ տարմովին ճանապարհորդել: Այլ
 զի՛ մի մեկուսի յիրերաց գնալով ցրոճեացին յայլ եւ
 այլ կողմանս, եւ տալս գթոճարաւ գացեն զիրեարս.
 եւ ու՛ղ զի բազմութիւն ճանապարհ առնելով միսթա
 րեացին միմեամբք, եւ քաջալերեացին յիրերաց յեր
 կար ճանապարհորդութե անդ. եւ սաշտապանեացեն
 զիրեարս յօտար թռչնոց. եւ զի նաև ի միում աւուր
 ելանելով ամցն, ի միում աւուր եւ ժամանեացեն
 բազմութիւն ի գէմ եղեալ տեղին, առ ի սաշտապ
 նել զիրեարս ի թռչնոց տեղեացն այնոցիկ: Ահա
 այսպիսի օգուտ ունի միաբանական չու թռչնոց յերկ
 րէ յերկիր: Զսմին նման չու առնեն եւ տեսակք ինչ
 ձկանց, որպէս յիշեցաք ի վեր անդր:

Օրինակ որսաւոյ ընդ. Այլ քանի՛ հնարս ոչ ցուցա
 նոց զորդոսն: Նեն որդնակեր թռչունք յոր
 սալ զորդունս եւ զայլ միջատս, ոչ գողով ամցն ի վր
 երեսաց երկրի, կամ յօդս, որք հեշտեալ որսացել
 լինին: Թռչուն ինչ անոճանել փիվիւռէ՝ որսայ զոր
 դունս եւ զմիջատս որք գտանին ի մէջ ոստոց ինչ ծա
 ոց եւ թ կեղևով հին ծառոց եւ փայտից: Եւ յայն
 սակս՝ տոճան նմա յարարչէն կտուց կարծրադոյն յոյժ
 առ ի ծակել զփայտ, եւ լեղու երկայն, սրածայր, եւ
 մածուցիկ ինչ հիւթով պատեալ մօտ ի ծայրն. հան
 դերձ կարճ ոտիւք եւ կտրեղունդն մադլեօք. որովք
 քաջ ըմբռնէ զճիւղս ծառոյ, եւ կռուի ի վր նր:
 Արդ՝ նախ զննէ սա՛ թէ ո՛ւր արդեօք դատարկ իցէ
 փայտն

փայտն 'ի ներքուստ, կտցելով զկեղևն աստ և անդ,
և ուրանիօր 'ի կտցելն լսէ ձայն արձագանդի 'ի ներս
քուստ, իմանայ թէ դատարկ է, և սկսանի կտցելով
ծակել զկեղևն, և ասլա նաև զփայտն, և մսեալ լի
ծակն 'ի ներքս զկտուցն՝ հանէ ձայն ինչ 'ի ներքս,
որով և զարթուցել ներքին միջատացն՝ սկսանին վե
րիվայր ընթանալ յերկիւղէ: Յայնժամ հանեալ նի
զլեզուէն իւր երկայն և խիժամած՝ ձգէ յինքն և ըմ
բռնէ զնս և կլանէ: Սմին նման և այլ թռչունն ինչ
որսայ զմրջիւնս, հանեալ զլեզուէն իւր երկայն ար
տաքս, սպասէ մինչև ժողովեացին 'ի վր նի մրջիւնիք՝
կարծելով զայն միս ուտելի: զորս և յանկարծ կլա
նէ: Ըստ սոցին և այլ թռչունք՝ որոց կերակուրն
դժոճարաւ որսացեալ լինի, ունին յոյ ճարտարուն
բաւական յորսալ զայն:

Թռչունք աս բնա 'ի վայրի թռչունս զարմանալի է
կաթի ճարդիւն: և այն, զի քաղցրանուճադ թռչունք,
և նիք որոց միսն ուտելի է մարդկան՝ լի մեծի մասին
մօտ առ մարդիկ բնակին. ոսկ զի զոճարձացուցեն
զնս երգօք իւրեանց, և կերակրեցեն: Սոխակք և
սարեակք 'ի սլարաէղս մեր երգեն. ճիճիւղակք և ա
ղաւնիք 'ի վր տանեաց մերոց բնակին: Եւ որ առա
ւել ևս յանդիման առնէ զսէրն արարչին 'ի վր մեր՝
աղաւնիք և տատրակք նաև ընտանեանն լի մեզ, և
են բաղմածին դրեթէ քան զնմ վայրի թռչունս, ոսկ
զի լիցին մզկն 'ի կերակուր առատ և ախորժահամ:
Եւ ոսկ զի 'ի բառնալ մարդկան զձագս նի՝ մի փա
խիցեն 'ի տեղւոջէ անտի, և այլուր շինեացեն զբոյն
իւրեանց, 'ի միաս առն՝ որ սնուցանէ զնոսա, ետ նի
արարչին բարի բնաւորութիւն անցաւ, սակս կորս
տեան ձագուց իւրեանց. սրբ թէպէտև սիրեն զնս
մեծասլէս և ամենայն գթովք սնուցանեն, այլ 'ի
սպակասիլ նոցա դրեթէ ոչ վշտագինին ինչ, և ոչ խնդ
րեն զնոսա: Ահա այսպէս խեամբ արարչին 'ի վերայ
մարդոյն յամենայն կենդանիս է տեսանել. որ և
յայտ առնէ անլռէս՝ թէ վասն մարդոյ ստեղծան
ամենեքին:

Թռչունք քրախի: 'ի մեջ վայրի թռչնոց արժանիք ա
ռանձինն յիշատակի են թռչունք՝ գրախտի կոչեցելք,
և կողիսր կամ թռչնածանծ: Թռչունք գրախտի, որք
դտանին 'ի հնդիկս՝ թռչի թէ ամենագեղեցիկքն են
'ի թռչունս աշխարհի: Այլ գլխաւոր գոյնք գտանին
'ի նս այնպիսի լիսառնութիւն և սլայծառութիւն մինչև
հիւս

հիացուցանել 'ի գեղ իւրեանց զամսն : Յիւրաքան-
 չիւրսն երևին ամ գոյնք՝ սքանչելի կարգաւ դասա-
 ւորեալ մի գլինի միոյ, միանալով հեռաւոր գունոց
 ընդ իրերաց միջանկեալ գունովք . այլ յիւրաքան-
 չիւր տեսակս մի մի գոյնն է գլխաւոր, որ առաւելու
 քան զայլ գոյնս . մը եթէ գլխաւոր գոյնն միոյ տե-
 սակի իցէ կարմիր, լիսառնեալ է այն ոսկեգոյն և
 թխագոյն գեղնով, կապուտով, կանաչով, ևն . եթէ
 դուլին և վերին մասն սպարանոցին է գեղին, սմո-
 րինն է կանաչ, թիկունքն և թեք թխակարմիր 'ի
 գոյն սպաճառ շագանակի . և փետուրք մարմնոյն գե-
 ղին, կարմիր, թխագոյն, և սպիտակ : Փետուրք մարմ-
 նոյ նոց յամ կողմանց երկայն են, մինչև նաև փետրոց
 շանջաց նոցա և փորոյն, երկայնիւ իբրև զփետուրս
 թեւոյն, որով և առաւել ևս գեղեցկանան . և տար-
 բերին յայլ ամ թռչնոց : Այլ սակայն փետուրք նոց
 թափին ամբոտամէ, և մասն գրեթէ զինն ամիս ան-
 փետուր, յորժամ անձրեաց յաճախու թիւ լինի 'ի
 հնգիկս . յորում ժամանակի գրեթէ չերևին երբեք :
 Բայց 'ի սկիզբն ամսեանն օգոստոսի բուսանին նոցա
 փետուրքն, և յամսեանն սեպտեմբերի և հսկտեմբե-
 րի երևին թռչիւ տարմովին : Մեծուի փետրոց մարմ-
 նոյ նոցա թեթեւացուցանէ զնո յոյժ . և յայն սակս
 սրաթռիչ են յոյժ յոյժ և բարձրաթռիչ : Գլուխն նոց
 և աչք փոքր են, ուն և ոտքն կարճ և փոքրիկ . որք
 և յոլովակի թափին 'ի նոցանէ յախտանալն կամ 'ի
 ծերանալն իւրեանց : Այլ փնկ ստից՝ ետ նոցա արա-
 րիչն երկու երկայն լարանման սեաւ թելս, որք բու-
 սեալ կան առ ստորին որովայնիւ, որովք և կախեն
 զինքեանս զծառոց : Այս թռչունք բազմատեսակ են,
 բայց գլխաւոր տեսակք նոցա են երկու . մինն մե-
 ծագոյն 'ի չափ աղաւնոյ, որ գեղեցկագոյնն է, և
 միւսն փոքրագոյն : Արսան զմանր թռչունս, որով և
 թռչին յաւէտ 'ի գիշտաիչ թռչնոց սակի լինել : Աեան
 նք միաբանութիւն, և բաղկացուցանէ իւրաքանչիւր
 տարմ նոց զհասարակապետուի ինչ ը միով թագաւո-
 րաւ : Թագաւոր նոց փոքր է քան զայլս և բարձրա-
 թռիչ . և 'ի փոքրիկ տուտն իւր՝ ունի երկու երկայն
 փետուրս զարգարեալս 'ի վերջէ երկու նկարէն աչօք՝
 լն փետրոց տտան սիրամարգաց . յորմէ զուրկ են այն
 երկու փետուրք տտան այլոց : Ամբին հետևին թա-
 գաւորի իւրեանց . և 'ի պատուի ունին զնա . թռչին
 ուր նա թռչի . և գաղարին ուր նա գաղարի : Եւ
 վասն

վասն այսր ամի յիրաւի թռչունք գրախտի կոչեցան ,
գեղով և միաբանական կենօք գերազանցեալք զայլ
ամ թռչնովք աշխարհի :

Կողիւր Է՛ Բռնաճանճ : Իսկ կողիւր կմ թռչնաճանճ՝
են տեսակք ինչ կարի մանր թռչնաց աշխարհի , որք
գտանին նոյնպէս 'ի հնգիկս և յամբիկայ : Այլ և այլ
է մեծութի նց և գոյն . յորոց միջի ևս փոքրագոյնքն
չեն մեծագոյն քան զթիթռունս . որք և տիրապէս
թռչնաճանճ կոչին : Գեղեցիկ են յոյժ ամբն . և ա-
ռաւել ևս մեծագոյն տեսակքն , որոց գոյնքն այնքան
սլոյծառ են , մինչև գրեթէ՝ չեն ինչ լնատ 'ի գունոց
գոհար ականց : Գլուխ նց է կանաչագոյն ոսկենիչ
կիտունաճովք զարդարեալ . լանջքն նոյնպէս կանաչ
փայլուն . և փորն ոսկեգոյն . 'ի վր սլարանոցի ու-
նին նիշ ինչ կարմիր փայլուն , իբրև զզարդ յակնթի ,
և աչքն ունին զգոյն և զտեսիլ անգամանդի . իսկ
կտուցն և ոտքն են 'ի գոյն սեաւ և սլոյծառ աբա-
նոսի . արուք նոցա ունին 'ի գլուխն և ցցունս , որ
զարդարեալ է յամ գունոց մարմնոյն : Այնքան է
գեղ այսոցիկ մանրիկ թռչնոց , մինչ զի կանայք կող-
մանցն այնոցիկ չորացուցեալ զնոստ , կախեն զազան-
ջաց իւրեանց փոխան մարդարտաց և գոհար ականց :
Սրաթախ են յոյժ , մինչև յանցանել իւրեանց՝ գրե-
թէ ոչ նշմարին առ անհնարին արագութեն . այլ միայն
լսի ձայն ինչ ակորժալուր բղղանաց , զոր հանեն 'ի
թռչիլն անդ : Կան մեան լեւրկար յօգս գրեթէ ան-
շարժք առ մեծի թեթևութե իւրեանց . և ոչ ուտեն
ինչ , այլ միայն ծծեն զհիւթս ծաղկանց թօրինակի
թիթռանց : Կտուց նց նուրբ է զօրէն ասղան , և նոյ
վին յարձակեալ հարկանեն նաև զլեծ թռչունս , որք
կամիցին յափշտակել զձագս իւրեանց , և բազում
անգամ այնչափ խոցոտեն զնոյն , մինչև սպանանեն : Շի-
նեն բոյն փոքրիկ վայելուչ ձևով , և սլառեն զայն 'ի
նեքուստ փափուկ մետաքսիւ կամ բամբակաւ . և առ
իւրաքանչիւր նունագ բերեն միայն երկու ձուս , որք
են 'ի չափ ոլոռան կմ սխառան : Էգն և արուն թըխ-
սեն 'ի վր նց փոփոխակի . և յեւանել ձագուցն 'ի
ձուռոց չեն մեծագոյն քան զճանճս : Սէր նց առ ձագս
իւրեանց մեծ է յոյժ . մինչև եթէ ոք կալցի զձագսն՝
և սլահիցէ 'ի տան 'ի վանդակի՝ 'ի տեսանել զնոստ
ծնողացն՝ բերեն նոցա և անդ կերակուր . որպէս
և 'ի սակս ձագուց իւրեանց ընտանեան և ինքեանք
ընդ բնակիչս տանն . երթան 'ի սէտս կերակրոյ ձա-
գուցն

դուցն և անդրէն դառնան 'ի տուն, և դան 'ի կոշէլ զնս բնակչայն: Եւ նք միաւորեն զթռչունս լին
թեաւոր միջատս:

Ահաւասիկ քանի՛ գեղով զարգարեաց արարիչն ամենաբարի զթռչունս, և այն զևս փոքունս, ոնի զի մի առ փոքրկութե իւրեանց փանաքի և նոճատ կարծիցին. ցուցանելով մեզ սոքօք, թէ զխոնարհս յաւէտ զարգարէ շնորհօք յաստիս, և թէ զնոսա ունի ճոխացուցանել մեծագոյն փառօք 'ի հանգերձեալն:

Ընթանի հաւոք: Այս ամ թռչունք խորշին և փախչին 'ի մարդկանէ՝ զաղատութե կեանս սիրելով, վնորոյ դժուարաւ որսացել լինին. որով և նուազ օգուտս հնար էր մարդկան ստանալ 'ի նոցանէ. և թէ պէտ ոմանք գիւրջնաւէ են մարդկան, որսիսի են աղաւնիք, տատրակք, կաքաւք ևն. որոց միան փափուկ է և ախորժածաշաղ. սակայն և այնպէս սակաւ է օգուտն որ 'ի նոցանէ քաղի՝ համեմատեալ լինելով որոյն զոր ուտեն, և աշխատութեն որում պէտս ունին: Վն որոյ արարիչն ամենաբարի, որ նաև զթռչունս (իբրև զայլ կենդանիս) 'ի սակս կենաց մարդկան ստեղծ. զոմանս 'ի նոցանէ, (և այն 'ի մեծագունից անտի,) դժուարաթուիչս արար, տոճեալ նոցա փոքր թևս համեմատեալ մեծութե մարմնոյ նց, և բարս քաղցունս և գիւրջնաւէս. ոնի զի ընտանացին մարդկան, և մի բնաւ փախիցեն 'ի նոցանէ. և զմիս նոցա փափուկ և ախորժահամ արար քան զայլ աւմենայն թռչնոց. որսէս զի լիցին մարդոյն 'ի կերակուր:

Օգուտս հաւոք: Ընտանի չորքոտանիք կերակրեն ըզմարդ կաթամբ իւրեանց, իսկ հաւք զուրկ դուրով յայնմանէ զինչ արդեօք ունէին տալ մարդոյն: Արարիչն ամենաաւատէտ նց փոխանակ կաթին ածել ըզձուս, լին բոլոր տարին. դրեթէ օրնօրէ զմի մի ձու. և այն՝ բարեանունդ և ախորժածաշաղ: Իսկ թէ արդարև ձուք հաւուց կարգել եղեն յարարչէն 'ի կերակուր մարդկան՝ այն է ապացոյց անժխտելի, զի հաւք ածեն նաև առանց աքաղաղի, զոր չէ տեսանել յայլ թռչունս. և այնպէս հատուցանեն մարդոյն լիով փոխանակ կերակրոյն, զոր տան նոցա. որ և գիւրսդին է յոյժ. զի հաւք շատանան նաև թեփով ալեր, և բանջարօք:

Գեղ հաւոք: 'ի հաւս երևի և պէտպիսութի դուսնոց,

նոց , ուր 'ի վեր անդք յիշեցաք . զոր չէ տեսանել
յայլ տեսակս թռչնոց . որոց իւրաքանչիւր տեսակն
ուենի զորոշեալ գոյն . և թէ յոմանս իցէ այլայլուի՝
այն սակաւ իմն է : Իսկ 'ի հաւս ամենատեսակ գոյնք
երևին , եթէ միագունի , և թէ բազմագունի . մինչև
գրեթէ ամ գեղ այլ թռչնոցն երևիլ 'ի հաւս : Եւ
այն զի՝ նաև աքաղաղք հաւուց առաւել աննման են
իգաց իւրեանց ձևով և գեղով՝ քան զարուսն այլ
թռչնոց . որոց ոչ միայն սկսովիսակ և չքնաղ գոյն ,
այլև տուտն կամարածե բարձրացել , որ 'ի մէջ ամ
թռչնոց միայն հաւուց է սեփական . և կարմիր թա-
գածե կատարք 'ի գլուխն , և աղնոճական կացք և
սիգածեմ ընթացք՝ վսեմ հայեցոճածք հանդերձ
մեծանձն բարոյիւք , և տիրական իշխողութիւն և խնա-
մողութիւն 'ի վր մարեացն 'ի հիացումն արկանեն ըղ-
մարդ : Եւ էր վն այսչափ զարդարել արարչին զհաւս
զընդ մարդկան բնակեալս . եթէ ոչ առ 'ի նոցայն
զոճարձութիւն : Աքաղաղք ուենին և զայս ինչ ամծա-
տուր 'ի սկսս մարդկան , զի երգեն յորոշեալ պահս
ինչ աւուրն և գիշերոյ , զեկուցանելով մարդկան ըղ-
ժամս . ուր և մօտ յարշալոյսն աւետիս տալով զմերձ
լինել առաւօտու :

Տեսակ ՀԱՆՈՒՅ : Ըստ օրինակի հասարակ հաւուց
նաև հնդկահաւք , և այլ տեսակք 'ի հնդկաց , 'ի չե-
նաց և յամերիկոյ բերեալք . ևս և բազք և սագք՝
ոչ միայն բարեսնունդ են և համեղաճաշակք , այլև
սկսովիսագոյնք . և բղմք 'ի նոցանէ գեղեցիկք յոյժ ,
մանաւանդ փասեանք . որոց նաև միսն փափուկ է
և համեղաճաշակ քան զայլ հաւուց :

Փասեանն շինաց : Փասեանն շինաց գեղեցկագոյն է 'ի
մէջ այլոց փասեանից . գոյն փետրոց նր լն այլև այլ
մասանց մարմնոյն է ոսկեգոյն , ծիրանագոյն , գեղ-
նագոյն , երկնագոյն և կանաչագոյն . որք և այնքան
սլայծառ փայլեն , մինչև յափշտութիւն կրթել զմար-
դիկ : Աւնի և ցցունս գեղեցիկս 'ի գլուխն , և տուտ
չքնաղ , երկայն , և ուղղորդ : Բայց էգք նց զուրկ
են ոչ միայն 'ի ցցունից և յերկայն տուտնէ , այլև 'ի
գեղոյ անտի արոճացն . զոր և յայլ հաւս և 'ի թռ-
չունս է տեսանել , որոց էգքն ոչ ժամանեն 'ի գեղ
արոճացն :

Սերամարդ : Գեղ սիրամարդի գերազանցէ զգեղով
այլ ամ հաւուց : Գլուխ նր և սլարանոց և լանջքն
են կապոյտ . թեք նր 'ի թիկանց սևագոյն , և 'ի ներ-
քուստ

քուստ կարմիր. թիկունք նորա սպիտակ սևագիծ և
դեղնակիտունած նկարուք, և 'ի միջացն 'ի վայր միջնա
կանաչ. տուտ նր երկայն քան զմամ հաւուց, զոր և
կարէ ճառագայթաձև պարզել' է 'ի գոյն շագանակի
ոսկեգիծ զարդուք և աչաձև նկարուք յօրինել: Աչա
ձև նկարքս այսոքիկ բաղկանան 'ի չորս բոլորածիր
դժից. որոց առաջինն կամ արտաքինն է ոսկեգոյն,
երկրն 'ի գոյն շագանակի, երրորդն կանաչ, և չորրորդն,
որ է միջինն կապտագոյն. որք և 'ի պարզել անդ ըզ
տուտն' չքնաղ երևեցուցանեն զնա քան զմամ հաւու:
Ունի և ցցունս 'ի գլուխն, որք բաղկանան 'ի քանի
մի մերկ և կանաչագոյն ստեղանց, որոց իւրաքան
չիւրն ունի 'ի ծայրն շուշանաձև ծաղիկ կապտագոյն:
Եւ ը այսպիսի աննման գեղոյ ունի և աչա փայլակ
նայայտ, զսրարանոց երկայն և նուրբ. շարժումն և
կայք աղնունական և նազելի, մինչդի մամ իրօք չքնաղ
և պանծալի երեւիլ տեսողացն: Այլ որ զարմանալի
ևս է, ոմ թէ և ինքն գիտիցէ զգեղ իւր' ջանայ զայն
ցուցանել' պարզելով հանդէս արեգականն և առա
ջի բաղմուժէ մարդկան զիւր հրաշատեսիլ տուտն:
'ի հիւսիսային կողմանս գտանին և սպիտակ սիրա
մարդք. ոմ և յամէրիկայ' յորում և այլ հաւք ոչ
ինչ ըհատ են 'ի գեղոյ սիրամարդաց:

Ով ամենառատ բարութե արարչին. քանի՞ր գեղով և
վայելչութե ոչ զարդարեաց զստորին արարածս 'ի
մերս զունարձութի. և թէ զնս, զորս ստեղծ վս մեր
այսչափ զարդարեաց. քանի՞օն ապա զմեզ զարդա
րեացէ՞ զորս ստեղծ վս իւր: Ով մարթասցի հասու
լինել գեղոյ և փառաց որդւոցն մյ, թագաւորելոցն
ը նմ'ի լոյսն անձառելի և 'ի կեանս անվախճան:
Վայրի հաւ: Գտանին և վայրի հաւք յմամ տեսա
կաց, որք քանզի ոչ կարեն բարձրաթուիչ լինել, և
կմ ը երկար թռչիլ, վս այնորիկ յանտառս բնակին
'ի վր ծառոց, որք գիւրաւ որսացեալ լինին. և միս
նց թէմրաւ չէ այնչափ պարարտ իբրեւ զընտանի հա
ւուց, այլ սակայն՝ առաւել առողջարար է:

Զայլա՞ն: Ընդ վայրի հաւս արժան է դասել և ըզ
ջայլամն, վս չկարելոյ նր թռչիլ: Էս սա մեծագոյնն
'ի մէջ թռչնոց, և ունի զնմանութի ինչ ը չորքոտա
նեաց, որով թունի շաղկապել զթռչունս ը չորքոտա
նեաց: Քանզի թէսկէտե գլուխ նր նման է բագի,
բայց սրարանոց նորա երկայն և գրեթէ անփեռուր,
թիկունքն 'ի վեր ուռուցեալ, զնմանութի ուղտու ա
ռաջի

առջի առնէ : Նաեւ ոտք նր և լանջք և որովայն են
 գրեթէ բոլորովին մերկ 'ի փետրոց : Աչք նր ունի
 ոչ միայն զստորին արեւանուս ըստ այլ թռչնոց ,
 այլ և զվերինն լը չորքոտանեաց : Նաեւ նր և յօնք 'ի
 վր գարեանգացն աչաց . զոր 'ի մէջ չորքոտանեաց
 ունի միայն կապիկն . իսկ ներքին կազմուի մարմնոյ
 նր բոլր 'իւր նման է չորքոտանեաց : Փետուրք նորա
 չեն խիստ կմ թաւք և ողորկք ոմ այլ թռչնոց , այլ
 զորէն թելից կմ հերաց անմաճք լը միմեանս , որք և
 յաւէտ 'ի զարդ են նմին քան 'ի սէտս թռչելոյ . զի
 այնպիսի փետուրք անյարմար են 'ի թռիչս . թող զի
 և թեք նր փոքր են համեմատեալ լը մարմնոյն , որք
 չեն ինչ կարող վերացուցանել զնա յերկրէ , այլ
 միայն արագել զընթացս նր : Փետուրք ջայլեման գո-
 լով երկայն և լայն , միանգամայն թել թել յօրինել ,
 առաւել յարմար են 'ի զարդ քան զփետուրս այլ
 թռչնոց . և քանզի սպիտակ են կմ թուխ՝ մարթ է
 զնս ներկել յոմ գոյնս . որովք և զարդարեն մար-
 գիկ զգլխարկս իւրեանց և զայլ բոլր իրս , փունջս
 փունջս կազմեալ 'ի նոցանէ , և յօրինեալ 'ի նմանուի
 պէսսկէս ծաղկանց : Այս թռչուն որ գտանի 'ի հա-
 րաւային ջերմ գաւառս բնութ ջերմ է յոյժ , ուտէ
 զոր ինչ և գտանէ . նաեւ զքար և զերկաթ կլանէ ,
 առ 'ի գիւրացուցանել նորք զելս որովայնի , և 'ի
 զովացուցանել զստամոքս և զփորոտիս իւր . սակայն
 զկլեալ երկաթն ոչ մարսէ : Տխմար է քան զբազում
 թռչունս և զչորքոտանիս , իբրեւ այն՝ որ ոչ կատարել
 թռչուն է , և ոչ չորքոտանի : Ոչ թխսէ 'ի վր ձոճոց
 իւրոց ոմ յիշեցաք 'ի վեր անդր . կմ առ մեծի ջեր-
 մութե մարմնոյ իւրոյ , զի մի փոխանակ կենդանու-
 ցուցանելոյ զձուս իւր՝ եփեսցէ զնս , կմ յերկիւզէ
 տեսութե մարդկան և այլ կենդանեաց , առ չգնելոյ
 'ի վտանգի զձուս իւր . այլ թաղէ զնս լը աւազով ,
 զի 'ի ջերմութե արեգականն կենդանացին :

Եւ զի թռչունս այս բոլր 'իւր նմանեալ չորքոտա-
 նեաց՝ միաւորէ զթռչունս ընդ չորքոտանեաց . ոմ և
 չղջիկն (որ է չորքոտանի թեւաւոր՝) զչորքոտանիս
 ընդ թռչնոց , ապա արժան է և մեղ լը կարգի խօսիլ
 արդ զչորքոտանեաց :

XX

Ճ Ա Ռ . Թ :

'ի Վերայ շրտապանեաց :

Ձերն էն շրտապանի : Շրտապանիքն էն կենդանիք կենդանածինք՝ որք գիեցուցանեն զճնուհոս իւրեանց իբրեւ զմարդ , և էն ըստ մեծի մասին հերամուրթք : Բաժանին ըհանրապէս 'ի թաթահերձս և 'ի կճղակաւորս . իսկ կճղակաւորքն 'ի կճղակաբաշխս , և յոչ կճղակաբաշխս կամ 'ի միակճղակս : Այսքն ևս բաժանիլ յորոճացողս և յոչ որոճացողս . յընտանիս և 'ի վայրենիս . 'ի խոտաճարակս և 'ի մսակերս , յեղջերաւորս և յանեղջիւրս , 'ի փոքունս և 'ի մեծս : Տեսի՛ք շրտապանեաց : Շրտապանիք սակաւ էն տեսակաւ և թուով քան զմանր կենդանիս , ևս և քան զթռչունս , և զձիւղնս . զի մի սպառեացեն զբոյսս , որով զարդարեալն է երկիր , և որով կերակրին մարդիկ . սակայն և 'ի մէջ նց նախասնամուտն իւր , մնաւ սակարքն մարդկան սակաւ էն թուով քան զօգտակարսն , և նոքա ևս յանաստատ և յանտառս հեռի 'ի մարդկանէ տարագրեցան յիւր : Արդ՝ քանզի չորք տանիքն առաւել կատարեալ են քան զայլ ամ կենդանիս , վս որոյ և առաւել քան զայլսն 'ի սկստս և յօգուտ մարդոյ հաստեցան յարարէն , զոր չէ հնար ուրանալ ումէք՝ հայեցեալ 'ի գործս ծառայուէ նց : Երկուորք և ձի ստեղծեւ թուին առ 'ի բառնալ զմարդ 'ի վր ուսոցն . փիղն և ուղտն՝ 'ի բառնալ զճանր բեռննս մարդկան , և էջն զթեթեւս . շունն առ 'ի սլա հեւ զմարդ 'ի մնասակար կենդանեաց և 'ի թշնամեոյ , ոսկ և տեսակք ինչ շանց առ 'ի օրսալ զերէս և զնապաստակս 'ի կերակուր մարդոյ . եղն՝ 'ի մտանել ընդ լծով և 'ի հերկել զերկիր . կովն առ 'ի մատակարարել նմա զկաթն՝ ոչխար՝ և այծ՝ 'ի տալ նմա զասր զգետուց , և լինել նմին կերակուր առ 'ի սնուհո . կատուն՝ 'ի սլահել զտուն նորա 'ի մկանց . աղուէսք , դայլք , արջք և այլ ստեալսիս մորթով կենդանիք 'ի մատակարարել մարդոյ հանդերձս 'ի ձմեռան : Այսքն շրտապանիքն իւրաքանչիւր շրտապանեաց կենեաց : Իւրաքանչիւր սահմանել է յարարէն՝ ոսկ և այլ ամ կենդանեաց , քաղցրացուցեալ քմաց միոյ

միոյ միոյ 'ի նոցանէ զայն ինչ՝ որ նմին է օգտակար .
 և չարար զամբ բոյս ամցն ակորժելի , զի մի ամցն առ
 հասարակ զամբ ինչ ուսելով՝ ծախեալ սպառեցի . և
 զի մի ամ կենդանիք յո՛ւ և իցէ տեղիս անխտիր դըտ-
 ցին , և կարի իմն բազմացին . այլ զի իւրաքանչիւրն
 յայնպիսի տեղիս՝ ուր գտանեն զճարակ իւրեանց
 գնալով , ինչ ամ երկիր սփռեցին կենդանիք . որով
 ոչ մարդկան և ոչ երկրի մնաս ինչ ծագեցի , այլ
 մանաւանդ ամ երկիր պէսսլիսուք կենդանեաց զար-
 դարեացի . և յայս սակս իսկ՝ ոմանց ետ ամ ստեա-
 խիտ մորթ մարմնոյ , զի տոկացին ցրտոյ . և ոմանց
 զմորթ անօրահեր , զի մի նեղեցին 'ի տապոյ , ուն
 զի՝ ոմանք ինչ հարաւ և ոմանք ինչ հիւսիս սփռեցին ,
 պատրաստելով 'ի տեղիսն յայնոսիկ զճարակ ինչ քմաց
 իւրաքանչիւրոցն , որք կարէին բնակիլ անդ : Վասն
 որոյ արջք , գայլք , աղուէք ևն . գտանին յաւէտ 'ի
 հիւսիսակողմն . առիւծ և ինձ , վագր և ուղտ , փիղ
 և կապիկ՝ ևն , ընդ հարաւ : Սակայն և աստ երեւի
 յայնապէս խնամք արարչին 'ի վր մարդոյն . քանզի
 միայն գազանացն , որք մնաս հասուցանեն մարդկան ,
 սահմանեաց այլև այլ տեղիս բնակուած . զի մի ամ
 մնասակարք ամ ուրեք գացին , այլ մասն ինչ ևեթ ,
 զի գիւրաւ անձնապահ լիցի մարդն 'ի նոցանէ . այլ
 ընտանի չորքոտանեաց՝ որք ամ իրօք 'ի պէտս մարդոյ
 արարան՝ ոչ սահմանեաց մասնաւոր տեղի ինչ բնա-
 կուէ , այլ ամ ուրեք ուր մարդս կեայ՝ կարեն կեալ
 և նոքա . ('ի բաց առեալ զսառնապատ եղերս հիւ-
 սիսոյ , ուր գծուարաւ կարէ կեալ և մարդս .) սա-
 կայն և անդ ետ նոյ արարիչն չորքոտանի մի՝ մեծուք
 և ձեով փոքր ինչ նման եղին , որ ընտանի է , և մա-
 տակարարէ նոյ զօգուտ կովու և ոչխարի միանգա-
 մայն . տալով նոյ զմիս իւր և զկաթն 'ի կերակուր ,
 և զստեալիս մորթ իւր 'ի հանդերձ :

Ընդէն մանա՝ ի շուր Ինչ զի մի սպառեցին բոյսք , և
 ԼՈՐԺՈՒԳԱՆԵԱՅ ԻՅԵՆ ՏԱՄ ԿԱՐԻ ԻՄՆ ԲԱԶԳՄԱՅԻՆ ԿԵՆԴԱՆԻՔ ,
 ԻՅԵՐ : Եւ մեռեալ գէշ նոյ ասլականեացէ
 զօգ , սահմանեաց արարիչն ամենիմաստ զի ոմանք 'ի
 կենդանեաց կերակրեցին մսով , վն որոյ սպանանե-
 լով նոյ զիրեարս՝ կարի իմն ոչ բազմանան . և գէշ մե-
 ռելոցն՝ ոչ ասլականէ զօգն : Զայս՝ թէպէտե է տե-
 ասնել յամ կենդանիս . այլ սակայն՝ 'ի չորքոտանիսն
 հայրական խնամք արարչին առ մարդ օրինադիր է
 զի , զի մի ընտանի կենդանիքն կերիցեն զմիմեանս ,

(որովհետև 'ի պէտս մարդոյ ստեղծան) . այլ միայն
 դադանք՝ որք մնասակար են մարդոյ՝ կոտորեացեն զի
 բեարս : Եւ զի մի սովորեւ գոլով նց 'ի մահերոսի
 կոտորեացեն և զընտանի կենդանիսն , եւ մեզ տօ
 զմի 'ի չորքոտանեաց անտի , ցո է զշունն , սլահասան
 արի , միանգամայն՝ հլու և հաւատակ առ տօ տկնար
 կուծի մարդոյ , մինչև 'ի հրամանէ նր անվէհեր յար
 ձակիլ նմա 'ի վր ո և իցէ դադանի՝ յապրեցուցանել
 ոչ միայն զոր իւր , այլ և զխաչինս և զանդեայս նր :
 'ի վր այսր ամի յաւել արարիչն բարի սահմանել և
 չափ մնասու գիշակեր կենդանեաց՝ սակաւածին առ
 նելով զնս , և սակաւակեացս քան զընտանի կենդա
 նիս : Միանգամայն եւս նց զօրուծի տոկալոյ բաղմո
 ղեայ քաղցու և անսոճաղուէ . ոս զի մի առ 'ի պահել
 զկեանս իւրեանց՝ անդադար սլարսպեացին 'ի կոտո
 ղել զայլ կենդանիս . քանզի ահա առիւծն կերեալ
 ցյադ , չեւանէ աւուրս քանի մի յորջոյ իւրմէ , դայն
 կշտապինդ յադեալ՝ տոկայ զաւուրս հնդետասան ա
 ռանց ինչ ուտելոյ . ըստ այսմ իմա և զայլոց :
 Ճարտարութի կեն Եւ և տօ կենդանեաց բաւական
 դանեաց : Ճարտարութի առ 'ի ապրիլ 'ի դա
 ղանաց , և այնպէս՝ սակաւ մնաս հասուցանեն դա
 ղանքն այլոց կենդանեաց , քան զոր կարէին : Քանզի
 ահա նասպաստակն բաղմախոտոր փախտեամբ զեր
 ծանի յոլովակի 'ի շանց , յորոց չկարէր ապրիլ ու
 զիլ ընթացիւք : 'ի դալ արջոյն 'ի վր անդէոց , նոքա
 բոլորասակ կանգնին լեզւմ նր՝ զգլուխս արտաքս
 լեզւմ արջոյն կալեալ , և զմարմինն 'ի ներքսակողմն .
 իսկ զորթս իւրեանց սլարսպեալ սլահեն 'ի բոլորա
 ծիր ջոկս իւրեանց . զնոյն առնեն և ձիք : Ապաիկք
 բնակեալք բաղմութի յանտառս՝ ոչ ննջեն 'ի գիշերի
 առանց կացուցանելոյ զմին սլահ ունել՝ և զգացու
 ցանել ինքեանց զգալուստ իրիք դադանի . զնոյն սա
 նեն և վայրի ձիք բնակեալք յանտառս : Ըստ այսմ
 և այլք ունին այլ և այլ հնարս ապրեցուցանելոյ զին
 քեանս 'ի թշնամեաց . յոյր սակս ստիպին դադանք
 երբեմն անսոճաղ կալ զաւուրս բաղումս՝ առ չկա
 ղելոյ նց որսալ ինչ : Եւ քանզի 'ի ցուրտ երկիրս 'ի
 ձմեռան՝ սակաւ կենդանիք արտաքս ելանեն , որով
 և գիշակեր կենդանիք բնակելք 'ի ցրտային երկիրս՝
 չկարեն կմ հաղիւճ երբէք կարեն դտանել զկերակուր
 իւրեանց . վս այսորիկ արարիչն ամենախնամ տայ ո
 մանց 'ի նոցանէ թմբութի 'ի ձմեռան , և առանց ինչ
 կե

կերակրոյ պահէ զնս կենդանի . որպիսի է արջն , ու
 րոյ ստոճար ճարսն կի՛ գիրուց՝ զոր ունի 'ի ներքոյ
 մորթոյն , մատակարարէ մարմնոյ նր զանուագ յայնմ
 ժամանակի . ունի և 'ի թաթս իւր միս ճարսալից՝
 զոր երբեմն լիղէ . և այնպէս կեայ զձմեռն ողջոյն ան
 կերակուր : Չոյն է տեսանել և յայլ քանի մի փոքր
 չորքոտանիս , որպէս և 'ի սողունս , և 'ի բազում
 միջատս :

Չորքոտանիք՝ ունին և զայս տուրս յոյ , զի ոչ միայն
 սրռնն զխոտս որք մնասակար են ինքեանց նուրբ հո-
 տառութիւն . այլև որ ևս զարմանալին է , եթէ խո-
 թասցին ճանաչեն զխոտս՝ որ դեղ է այնր խոթուէն :
 զոր և որոնեն , և կերեալ անտի՝ բժշկին : միայն թէ
 խոթութիւն չիցէ արտաքոյ կարգի , այլ այնպիսի՝ որ
 ըստ պայմանի կենաց և բնուէ իւրաքանչիւրոց կարէ
 նց դիպիլ : Չայս է տեսանել և յրնտանի կենդանիս
 'ի շուճն , 'ի կատուն , 'ի ձին՝ ևն , որպէս և յարջն , 'ի
 գայլն և յայլ գաղանս :

Սէր և խեղճ նա . 'ի չորքոտանիս նաև 'ի գաղանս խի՛
 ջա 'ի վր ծննդոյ : (ոսկ և յայլ կենդանիս) է տեսա-
 նել սէր և խնամք մեծ 'ի վր ծննդոյ իւրեանց . չի-
 նեն կի՛ պատրաստեն վս նց տեղի յարմար և պատու
 պարեալ 'ի ցրտոյ և յանձրեաց . պահեն զնս և դիւ-
 ցուցանեն , ցորչոյի չեն բաւական ուտել զայլ ինչ :
 խի՛ մեծանալն փոքր մի՝ բերեն նց գաղանքն յորսոյ
 իւրեանց , ոսկ և խոտաճարակքն ասինն զնս յարօտ :
 Լիղեն և մաքրեն , խանդաղատին 'ի վր նց , յոլովա-
 կի մնան ինքեանք անսոճաղ՝ զի զնս կերակրեացեն :
 և 'ի պաշտպանել զնս 'ի թշնամւոյն դնեն զինքեանս
 'ի վտանգ մահու : Չիք ինչ կատաղի իբրև զարջ և
 զառիւծ էդ՝ որոյ կորիւնքն սպանեալ կամ գողա-
 ցեալ իցեն . նոյնպէս են և այլ ամ գաղանքն :

Կապուել-իւ ԸԷ . 'ի չորքոտանիս իբրև 'ի կատարել
 Գայ-էջ 'ի կենդանիս , է տեսանել զնս բնա-
 նիս : կան կատարելութիւն զգայութիւն ,

ոսկ և բարոյից , (որոց ընենակք իցեն անբան կեն-
 դանիք :) Ամ զգայարանք նց ըհանրապիս խօսելով ա-
 ռաւել կատարելք են քան զայլոց կենդանեաց : Ճա-
 շակելիք նց , և լսելիք և ջօշտիւլիք , և առաւել քան
 զնս հոտոտելիք՝ սուր են և զգայուն քան զօգային
 կենդանեաց . ոսկ և տեսանելիք նոցա նոյնպէս սուր
 են , և լս բաւականին կատարեալք . սակայն հասա-
 նէ 'ի չափ սրտոտեսութիւն թռչնոց՝ զի պայման կենաց
 նց

նց՝ մեծ ևս սրուծի պահանջէր այսր զգայարանաց .
 զի զորօրինակ՝ առաւել հեռաւորութի խնդրի յապ-
 րիւ ՚ի ձեռաց թռչող թռչամուտ, որ ՚ի հեռուստ ա-
 րագ հասանէ քան զվաղող թռչամուտ . նոյնպէս առա-
 ւել հեռաւորս լինել ՚ի դէս էր նմա՝ որ առաւել
 սրնթաց է, և ՚ի հեռուստ արագ հասանէ ՚ի վերայ
 որսոյ :

Բարձր և քանակաց : Իսկ բարձր չորքոտանեացն պէս
 պէս է լը պէսպիսութե խառնոճածոյ իւրաքանչիւ-
 րոցն, սակայն յամսին ՚ի նս գտանին ինչ ինչ բնական
 բարի բնաւորութիք և մոլութիք . քանզի անմարթ
 է առանց բանի և խմաստից՝ բարուցն լը ամի անթե-
 րի լինել, և անբան բնութե սկիզբն և կանոն ուղ-
 զութե լինել . զի բնութի առանց բանի՝ միտէ միայն
 յառանձնական օգուտ . իբր զի բարին բնութե՝ է
 միայն օգուտն իւր՝ և տեսակի իւրոյ . իսկ բարին
 բարուց՝ ձգի և յօգուտ օտարաց . զի է բարի հանրա-
 կան և հաղորդական . վս որոյ յիւրաքանչիւր չորքո-
 տանիս է տեսանել բարի և յոռի բարս, յաւէտ և
 նոճաղ լը չափու հանդամանաց խառնոճածոյ նոցա .
 բայց յիւրաքանչիւրսն ՚ի նս գտանի գլխաւոր բարի
 ինչ բնաւորութի, ուստի յառաջ գան լաւութիք,
 որք փակին յայնմ բնաւորութե, գտանի և գլխաւոր
 յոռի ինչ բնաւորութի, որում զհետ գան մոլութիք :
 Չորս մարթ է մեզ ստուգել հայեցեալ ՚ի բնութիս
 նոցա . ահա առիւծն կորովի կաղմութի մարմնոյն և
 քերմ խառնոճածով՝ արիասիրտ է և անվէհեր . ո-
 րում զհետ գայ լինել նմա և բարուքն մեծասիրտ .
 ՚ի մեծասիրտութե անտի յառաջ գայ լինել նմա ներո-
 ղամիտ առ նս, որք խոնարհին առաջի նր . միանգա-
 մայն և երախտագէտ . սակայն արուի և մեծասր-
 տութի նորին՝ ազգէն ՚ի նմա և զհպարտութի, ոս և
 հպարտութիւնն՝ զցամաքստութի : Նոյնպէս իմա և
 զայլոցն :

Արդ՝ այսպիսի բարի և յոռի բարութ չորքոտանեաց՝
 խրատէ զմեզ ան լինել կատարեալս ՚ի բարին, հաւա-
 քելով ՚ի մեզ զբարիսն՝ զոր ՚ի նս սփռել տեսանեմք,
 զի մի քան զանբանսն անարդ լիցուք, և մերթեւոյ
 յանձանց զյոռի բարսն, զոր ՚ի նս նշմարեմք, զի մի
 անբանից հաւասարիցիմք : Այլ ոս զի՝ կատարելու-
 թիք և գործք չորքոտանեացն՝ որք ծանուցանեն մեզ
 զփառս և զնախախնամութի արարչին, և յորդորեն
 զմեզ յիմաստութի և ՚ի լաւաբարոյութի՝ առաւել
 յե .

յերևան ամցին՝ պատշաճ դատեցաք զոմանս՝ ի նոցա
նէ զառաւել ծանուցեալսն և զօգտակարսն, համա
ռօտիւ ստորագրել՝ գլխաւորելով զքանս մեր ի կա
պիկն՝ իբր ի կատարեալն յանբան կենդանիս. ուղ զի
անտի մարթաոցուք ի կարգի անցանել ի ճառ, որ
յազապս մարգկային բնութիւն:

Ա-ի-ծ: ի մէջ դազանաց զառաջին տեղին թոճի ու
նիլ առիւծն, կենդանի շիկամաղ, ահաւոր և փառա
շուք, կորովի և աներկիւղ յն և իցէ գազանէ. գլուխ
և երես նր մեծ և ահագնատեսիլ, զարդարեալ եր
կայն և թաւահեր բաշիւ. մարմին նր զօրաւոր և հա
մանդամայն թեթև կազմածով. ոչ ճարպալից և մը
սեղ, այլ ջլային և մկանուտ. որով ի կորովութեան
ունի և զարագաշարժութիւն. վաղէ արագ, և ոստնու
բարձր: Բերան նր մեծ է, և ձեռք կմ առաջին ճի
րանք նր սաստիկ ուժով և յաջողակ ի պատառել
խի ձայն նր մեծ և ահաւոր: ի զայրանալն կնճռէ
զմորթ երեսացն և երևեցուցանէ զատամունս իւր,
խի զհերս բաշի իւրոյ ցցէ և շարժէ յամ կողմանս
ուղ և զձեռ իւր հարկանէ ուժգնութիւն ի գետին և
յերկուս կողմանս մարմնոյն. բանայ զիւր մեծ բե
րանն, և հանէ զերկայն լեզուն արտաքս, և քոչէ ա
հագինս յոյժ, մինչև չէ մարթ զմտաւ ածել առաւել
ահեղակերպ ինչքան զառիւծ բարկացեալ:

Մեծութիւն առիւծոս: Մեծութիւն յազթանդամ առիւ
ծուց է իբր ութն ոտնաչափ, խի փոքունց՝ չորս ոտ
նաչափ և կէս. ձեռ նց, որ ունի ի ծայրն փունջ հե
րարձակ՝ երկայն է և զօրաւոր, մինչև այնու յերկիր
կործանել զմարդիկ: Սակայն էդ առիւծն՝ որ չունի
զբաշ ի վր գլխոյ և պարանոցի՝ իբրու չորրորդ մա
սամբ փոքր է քան զարուն. և սէր նր առ կորիւնս
իւր մեծ է յոյժ, զի թէպէտ նոճաղ զօրաւոր է և
որակեղ քան զարուն՝ այլ յորժամ ունիցի կորիւնս,
լինի առաւել աներկիւղ և մնաստակար քան զնա. զի
յայնժամ չինայէ ումեք, այլ ում և գիպեացի պա
տառէ, և տանի զմիս նր ի կերակուր կորեանց իւ
րոց: Եթէ առցէ կասկած ինչ ի յայտ գալոյ կոր
եանցն, ծածկէ զհետս դնացից իւրոց բնմ անդամ
գալով և գնալով ի նոյն շաւիղ, կմ ջնջելով զնշանս
հետոցն ձեռիւ իւրով. և երբեմն առել փոխէ զկո
րիւնս իւր յայլ տեղի, խի եթէ կասկածն ստուգես
ցի, մաքառի վասն նոցա մինչև ցմահ:

Բնակարի ուրիւծոս: Այս կենդանի ահաւոր և ջերմ
բնու

բնութի՝ բնակի՝ ի ջերմ գաւառս հարաւային ասիոյ,
 և յափրիկէ . ուր և են առաւել կատաղիք յառաւել,
 լուծէ ջերմութե տեղեացն . այլ որք անդ ի վր լե-
 բանց բնակին, (ուր բարեխառն են օդք,) չեն այն-
 քան կատաղիք և զօրաւորք իբրև զբնակեալսն ի
 աստղախորշ աւազուտս : Ասրէ կեալ և ի ցրտային
 երկիրս, այլ ոչ ծնանիլ :

Բարձր նորա : Բոյս բարուց նր՝ է վեհանձն և մեծա-
 սիրտ, մինչև յուլակի՝ (յորժամ չիցէ սովեալ) ոչ
 մնասէ տկար կենդանեաց, ուն և մանկանց . խնայէ
 և ի նս, որք խոնարհութիւն անկանին առաջի նր . ոչ
 մոռանայ զերախտիս մարդոյ, մինչև հարստակիլ և
 ծառայել՝ որոց միանգամ բարերարել իցեն նմ . սա-
 կայն՝ ոչ մոռանայ և զզրկանս ինչ կրեալ յուժեքէ .
 միանգամայն և գիւրաշարժ է ի բարկութի : Մարթ
 է տակ ևս՝ թէ չէ անապորոյն և անգութ, քանզի
 ոչ պատառէ զկենդանիս՝ եթէ ոչ սախակէ ի քաղցէ
 սա ի գարման պիտոյից իւրոյ . և յորժամ յագեալ
 իցէ՝ ոչ երթայ ի խնդիր որսոյ . ուր ընդ հակառակն՝
 վազր, ինձ, գայլ, և աղուէս, ուն և այլք բազումք,
 սպանանեն զկենդանիս նաև յուժուէսս առանց ու-
 տելոյ զնոսա, սակս գաղանային և անապորոյն բա-
 րուցն :

Ներհարձի նորա : Ամենայն կենդանիք երկնչին ի նմա-
 նէ, և նա ոչ յուժեքէ ի նոցանէ զանգիտէ . մարանչի
 և ը փղի և ը այլ մեծագոյն կենդանեաց, առաւել
 ընարէ մեռանիլ մաքառելով, քան ապրիլ փախորս-
 տեամբ, զոր նախատինս ինքեան վարկանի : Աւ քղի
 անսիրտ է կարողութե մարդոյ, և ի ստեպ յաղթու-
 թեց իւրոց ըգէմ այլոց գաղանաց՝ վասնէ յանձին
 զորութե նմի յաղթական լինել . նմին իբի՝ յարձակի
 և ի վր մարդոյ . երբեմն նաև ի վր ամբողջ կարա-
 ւանի, և մարանչի սաստկասուէս ընդ մարդկան . առ
 ոչինչ դրէ զվերս ընկալեալս ի նոցանէ, մանաւանդ
 թէ՝ առաւել ևս կատաղի, և թէպէտ տեսցէ զանձն
 յաղթահարեալ ի նոցանէ, ոչ թիկունս դարձուցա-
 նէ, այլ մարանչելով յետս գնայ, վատութի արուէ
 իւրոյ զզանգիտելն և զփախուտ առգնելով : Այլ
 զայս տնվէհեր քաջասրտութի յառիւծունս անչէն և
 սնամարդաբնակ վայրաց յաւէտ է տեսանել, զի ի
 մօտաբնակսն չինից և քաղաքաց հնդկաց՝ ուն և աշ-
 խարհին բարբարոսաց՝ ճանաչելով նց զմարդ, և ըզ-
 փորձ առեալ զինուցն, ոչ համարձակին գիլիւն . այլ
 մա-

մանաւանդ այնչափ երկնչին , մինչև նաև ի լոկ ձայնէ սպառնալեաց մարդոյ ի փախուստ մտաբերել . և երբեմն փախչիլ ի կանանց և ի մանկանց իսկ գլխովին . որոց գաւազանաւ սնդեալ զհետ առիւծու ստիպեն զնա յոլովակի ի բաց թողուլ զյափշտակեալ անասունն : Ահա այսպէս անասունք հանձարովն՝ զարհուրեցանէ մարդ զամենայն գաղանս . և ան իսկ ի սաշտաղանութի մարդոյն՝ եդ զերկիւղ իւր յամ գաղանս ըստ վկայելոյ նք դրոց :

Ընթանէնալն առիւծոս : Այլ որ առաւելն է քան զերկիւղ և զփախուստ՝ ի կողմանս հապեշու ընտանեցուցանեն մարդիկ զառիւծունս , և վարին նոքօք (ոչինչ ընդհատ ի շանց) ի սաշտաղանութի անձանց իւրեանց . և այնպէս տիրէ մարդոս բանիւ՝ ի վր ամ կենդանեաց : Նաև ի սառամութիս յիշատակին երբեմն առիւծոսնք լծեալք ի կառս յաղթականս , և ածեալք յորս , և ի սպառերազմ : Եւ յիրաւի արդեօք դիւրին է ընտանեցուցանել զառիւծունս քան զայլ բնիւ գաղանս , եթէ ոք զնս ի դեռածին հասակէ առեալ սնուսցէ . սակայն և այնպէս չէ սարս բոլորովին վատահանալ ի նս , քանզի դիւրաշարժք են ի ցառումն , և սրահեն ոխս . և ոչ մերկանան իսպառ զգաղանային բոլորս իւրեանց . վն որոյ և բազմաց այդպիսի վատահուի մահու եղեն սրտածոք : Եթէ գտանէին մարդիկ հնարս ինչ , որով մարթային առիւծոսնք ծնանիլ ի ցրտային երկիրս մեր , (լն որում բազմաց ոչ թուի անհնարին , քանզի և երբեմն յաջողեաց իսկ) . յայն ժամ մարթ էր նց առ սակաւ սակաւ իտպառ կռրուսանել զգաղանութիւն իւրեանց , և ծառայել մարդկան իբրեւ զնունս :

Յուզեալն առիւծոս : Առիւծք ի նախնի ժամանակս բազմաթիւ էին յաշխարհի՝ քան զոր այժմս են . զի ի բազմանալ մարդկան սպառեցին զնս , (սն և զայլ բնիւ մնասակար գաղանս) . ուստի այժմ չգտանին զնս , բայց եթէ ի սակաւաբնակ տեղիս , և ի այլուր , բայց եթէ ի սակաւաբնակ տեղիս , և ի մեջ այնպիսի աղգաց՝ որոց սակաւ է ճարտարութի կոտորել և հաշածել զնս յերկրէ իւրեանց :

Երկու առիւծոս : Այս գաղան ամենայնալ թ և աներկայն հանգամանք : Կիւղ (ընդ որում դրեթէ միայն սոքա . ք Վադր , ինձ , փիղ , արեղեղջիւր և ձիադէտի ի գաղանաց մարտնչիլ համարձակին) երկնչի յոյժ յօձից , քանզի սոքա ոչ ուժով մարտին , այլ թուով մնասեն . և յայն սակաւ բնիւ անդամ մարդիկ առ

առ'ի զերծանիլ'ի ձեռաց առիւծու՝ զչոճան կի՞ ըզ
գօտի կի՞ զփակեղ իւրեանց արկեալ առաջի առիւ
ծու, և շարժե՛լ զայն օձաձև շարժմամբ՝ յետս ընկըր
կեն զնա՝ կարծելով թէ իցէ օձ. երկնչի մեծապէս
և'ի հրոյ, նմին իրի մարթ է զնա հալածել հրացա
նի՛ւ. և պատասխարել զանձն վառելով զհուր :

Զփնասակարութի այսր ահաւոր գազանիս՝ նոճազե
ցոյց արարիչն ամենաբարի, ո՛չ միայն սակաւածին
առնելով զնա. (քանզի յամին միանգամ ևեթ ծնա
նի, և այն զերկու կի՞ զչորս, և կի՞ աւելի ևս զվեց
կորիւնս.) այլ և տալով նմ' զհոտառութի և զտե
սուի նոճազ քան զայլ բժմ' չորքոտանեաց. վն որոյ՝
ո՛չ առնու զհոտ հետոց կենդանեաց, և ոչ նշմարե
ղնս՝ի հեռուստ. մանաւանդ թէ՛ և պայծառութի
լուսոյ արեգական նեղէ զաչս նր. ուստի՝ իբր'ի բա
զումս՝ի գիշերի ելանէ յորջոյ իւրմէ, քան զն'ի գի
շերի տեսանէ համարձակ : Տոկայ և ըերկար անսը
ւաղութե, որով և չյօժարի առնել կոտորած՝ որչափ
ինչ ձեռնհաս է : Ո՛չ է իբրև զայլ գազանս թշնամի
մարդկան. քանզի եթէ գացէ զմարդ ընդ անառնոց՝
թողու զնա, և յարձակի'ի վր'նց. միայն թէ՛ մի ինչ
հարոճած կի՞ փնաս կրեացէ 'ի նմանէ. զի յայնժամ
թողեալ զանասունն՝ առնու զվրէժ 'ի մարդոյ ան
տի : Այլ մարդիկ, որք գիտեն իմի յաղթել հնա
րիւք կի՞ զինուք և կամ հլու անսանովք, որսան և
զառիւծունս՝ արկանելով զնս՝ի խորխորաս, կամ
այլով օրինակաւ. և բազումք ևս մենամարտ մաքառ
մամբ սպանանեն զնոսա. մինչև յիրաւի երկնչիւ ա
ռիւծու 'ի մարդոյ, և հեռի 'ի նմանէ ունել զիւրն
բնակութի :

Այս գազան զարդ է աշխարհի՝ մարմնոյն բարե
ձեռութե՝ ահաւոր և վեհ կերպարանօք, աննման
ուժով, և անվեհեր արութե, և ազնուական բա
րոյիւք. միանգամայն ոչ սակու և օգտակար է աշ
խարհի կոտորելով զայլ փնասակար և զդժնդակ գա
զանսն : Միս նր թէպէտև անախորժ է մերոց քմաց,
սակայն ո՛չ նոյնպէս թոճի եթովպացւոց, որք ուտեն
զայն, և ննջեն 'ի վր' մորթոյ նր, և զգենուեն : Թո՛ղ
զի՝ ուն այլ ամ կենդանեաց մարմին՝ կի՞ անդամք ինչ
մարմնոյն ունին զզօրութի բժշկական, նոյնպէս և
սորայն : Վն որոյ՝ եթէ վայելչուի և թէ օգուտ աշ
խարհիս պահանջեր զայսպիսի կենդանի :

Վագր : Վագր՝ 'ի մեջ մտակեր գազանաց երկրորդն
է

է լը կարգի ղկնի առիւծուն . թէպէտ ոչ է զօրաւոր
 իբրեւ զնա , սակայն առաւել կատաղի և դժնդակ է
 քան զնա և քան զնա՝ դազանս : Մարմինն նր չունի
 զայն վայելուչ ձև և զդիրս առիւծու , այլ առաջին
 տաք նր կարծեմ և մարմինն երկայն , և գլուխն
 ունի և պարանոց առանց բաշի : Արարարանք և ձև
 մարմնոյ նր լը անի նման է կատուի . ոտնու յական
 թօթափել բնի կանգուն բարձրութիւն և հեռաւո-
 րութիւն , որով ըմբռնէ և պատառէ զորս իւր . արիւ-
 նախանձ է , և ի պատառել զկենդանին լափէ և ծծէ
 զարիւնն նր . ոչ գիտէ խնայել կենդանեաց ինչ , և
 ոչ մարդոյ . մինչև արուի նց՝ ոչ խնայել և ոչ ի կո-
 րիւնս իւրեանց , զորս յոլովակի հանդերձ մարբն
 գիշատեն : Մաքառի լը փղի և լը ոքնգեղջեր , և հա-
 մարձակի կռուի ի նա և լը առիւծու : Ոչ ճանաչէ զե-
 րախտիս , վն որոյ խաճանէ և զձեռնն որ մատուցանէ
 նմա զկերակուր . իբրեւ զայն՝ որ հարկանիցէ զնա :
 Չիք ինչ որ այնպիսաւ տեղի և անվայել ցուցցէ մար-
 դոյ զանագորոյն և զանգութ բարս՝ իբրեւ բարբն
 գազանիս այսորիկ . և այսու կարեն մարդիկ մեծա-
 պէս օգտիլ ի սմանէ՝ եթէ կամեսցին : Այս գժըն-
 դակ դազան՝ նախախնամութիւնն այս սակաւածին է ,
 և նուազ թաւով քան զառիւծս , գտանի միայն ի հա-
 րաւային ջերմ գաւառս . այլ թէպէտև զօրաւոր է ,
 սակայն ի պաշարիլն յորսորդաց՝ ցուցանէ երկիւղ
 բնի . զոր և սպանանեն նետիւք և նիղակօք :

Էգ սորա թէպէտև հանապաղ կատաղի է , սակայն
 եթէ ոք գողացի զկորիւնն յանհարկնս կատաղել ,
 պնդի զհետ նր , որ գողացաւն զնս , մինչև առ ի
 զերծանիլ ի նմանէ՝ պարտ է ձգել զմի ի կորեանցն ,
 և նա առ գթոյն չկարելով թողուլ զնա անդ վտան-
 գաւորիլ ի վր ճանապարհի , առել տանի զնա յորջ
 իւր կամ յանքոյթ ինչ տեղի , և փութով գառնայ
 պնդիլ զհետ մարդոյն . և այն՝ երբեմն մինչև ցգուռն
 քաղաքին . իսկ եթէ չկարացէ ազատել զամենայն
 կորիւնս իւր , այնպէս մեծաձայնս և ողորմագինս
 ոռնայ , մինչև սասանեցուցանել և քրտմեցուցա-
 նել զլսողսն :

Անհրէւ Բարձր Կոնստ : Զայս գազանն ոչ իւրիք հնարիւք
 ձեռնհաս գտան մարդիկ ընտանեցուցանել . և քան
 զի սա առաւել լինասակար է քան օգտակար , նմին
 իրի՝ արարիչն ետ նմա զմորթ գեղեցիկ և պիտակ ,
 սեւանիլ կամարս ունելով ի վր սպիտակ մորթոյ .
 որով

որով երևի մորթնք սեաւ և սպիտակ կամարագծիւք
 զարդարեալ . ունի զի զպակասութի օգտակարութե
 իւրոյ լցցէ վայելչութի իւրով . և մորթնք աղնիւն
 լինի ի պէսս գործածութե մարդկան : Գեղեցիկ
 կարգ արարածոց սկանչէր սպարէն զամենակերպ
 խառնուած բնաւորութի ի կենդանիս . վն որոյ՝ զորո
 ղինակ գաանին կենդանիք ընտանի , անմեղ , և քաղցր
 բնաւորութի , նոյննոս սկարտ է լինել և կենդանեաց
 ինչ դժնդակ և անադորոյն բնաւորութի : Սակայն
 երևի և ի տա ամենաքաղցր նախախնամութի արար
 լին , զի զայնպիսի դժնդակ կենդանիս սակաւածինս
 արար քան զընտանիսն , միանգամայն յանառաւ և
 յանչէն անապատս տարագրեաց զնոսին , զի սակաւ
 զնաակացէն մարդկան . որով առաւել ևս հանդիսա
 նայ նախախնամութի նոյ , քան եթէ չէր բնաւ ստեղ
 ծեալ զայնպիսի կենդանիս , քանզի յայնժամ ոչ է
 բնէր նախախնամութի ամենահանձար գոյ , որ դի
 տէ և զմիասակարութի նոյն շափաւորել , և այլով
 ինչք զնոսս օգտակարս գործել , մանաւանդ թէ՛ և
 զմիաս նոյն յօգուտ աշխարհի շրջել :

Ինչ և յաւալ : Այն և այլ երկու տեսակք գաղանաց
 ինձ և յովազ կոչեցեալք , որոց մորթն է սկիսակ ,
 այլ սեաւ աստեղօք կի՞ աչօք զարդարեալ : Սոքա ևս
 կատաղի են , այլ ոչ ի չափ վարդեր . և երկնչին ի
 մարդկանէ , և գուն ուրեք յարձակին ի վն նոյն :
 Հնար է զսոսս ընտանեցուցանել . մինչև երթալ նո
 քօք յորս այլոց գաղանաց և էրէոց . մանաւանդ
 զփոքրագոյն տեսակ նոյ որ դիւրաւ ընտանեանայ , և
 ծառայէ մարդկան ի տեղի շանց : Եւ այս յետին տե
 սակս նախախնամութի նոյ՝ է առաւել բազմաթիւն ,
 և գտանի ոչ միայն ը այրեցած գօտով իբրև զվադր ,
 այլ նաև յայլ բարեխառն ջերմ գաւառս , ուն յարա
 բիայ , յաշխարհին բարբարոսաց , ի չին , ևն :

Աւել : Արջն՝ է գաղան յաղթանդամ կարծրամորթ ,
 թաւամաղ և երկայնահեր . որով երևի իբր անձև
 կենդանի ինչ . ոտք նր մսեղ են իբրև զմարդոյ , զա
 ռաջին օտս ի կիր առնու փոխան ձեռաց , քանզի
 բառնայ և ձգէ ձեռօք քարինս , հարկանէ և ապա
 կէ թաթիւն իւրով , և անարգել գործէ նոքօք զամ
 երբեմն քայլէ իբրև զմարդ կանգուն ի վն երկու
 յետին օտից , զոր թօնի թէ՛ տոնեալ է նմ արարիչն
 ի ցուցանել մեղ , թէ քանի՞ անվայելուչ և տգեղ է
 չորքոտանեաց դնալ կանգուն իբր զմարդ :

Զգայ .

Յղթս շորտապանեաց :

Չգայարանք այսր կենդանւոյ շորաւոր են, շօշափե-
լիքն կմ մատուենք նր կարի իմն զգածուն, ոտ և հո-
տտեւէք նորա՝ գրեթէ քան զայլ ամենայն կեն-
դանեաց սուր :

Բարձր նորա : Արջք մենակեաց կեանս վարեն, հեռի
'ի մարդկանէ յանտառս և 'ի մացառս, 'ի քարանձաւս
լերանց, 'ի ծերպս և 'ի փաղարո՝ և երբեմն 'ի խո-
ռոչս ծառոց բնակին :

Տեսակի արջոց : Երեք տեսակք արջոց գտանին, ա-
ռաջինն թուխ, երկրորդն սեւաւ, և երրորդն սպիտակ, որ
և է սակաւագիւտ, զի գտանի միայն 'ի կարի իմն
ցրտային գաւառս՝ իմ 'ի մոսկովստան և 'ի թաթարս :
Թուխն գտանի և 'ի բարեխառն երկիրս՝ 'ի լերինս
և յանտառս, սլաղակեր է և խոտակեր՝ ևս և մսա-
կեր, բայց սեւատեսակն, որ գտանի միայն 'ի ցրտային
գաւառս, ոչ ուտէ զմիս. զի որովհետեւ 'ի ցրտային
երկիրս սակաւ կենդանիք գտանին՝ որոշեաց նմ ա-
րարիչն զբոյսս և զպտուղս և եթ 'ի կերակուր : Սե-
ւեան արջք մեծամոզ և զմեղր, և զկաթն, զի թէմաւ
չորաչոր խայթեացին 'ի մեղրոճաց, ոչ թողուն զմեղրն :
Միս արջոց գէր է յոյժ, և գիրանան առաւելամոզ
յաշնան, և այն գիրուծի մատակարարէ նոցին զսը-
նունդ 'ի ձմեռան, յորժամ բայեն կամ մտանեն 'ի
բայոց, իմ զաւուրս քառասուն մտեալ յորջ իւրեանց
կան մնան անդ անկերակուր. բայց յառաջագոյն
մաքրեն և լոճանան զորովայն իւրեանց բաղում
ջրով, զոր ըմպեն՝ զի մի ապաւան մնացեալ 'ի
ներքս՝ փակցուսցէ ցայնչափ ժամանակս զփորոտիս
իւրեանց :

Սեւ նորա առ իւր : Այս գաղան ծնանի զկորիւնս իւր
բիւնս : յամին միանգամ 'ի ձմեռան, զորս
և սիրէ մեծապէս, և ոչ երկնչի վն նց և 'ի մեռանե-
լոյ. եթէ չգտանէ ծերոյ ինչ քաջայարմար վն իւր
և վն կորեանց իւրոց, ժողովէ զփայտ և շինէ զկորը
ճիթ, զոր և ծածկէ խոտովք և տերեւովք, զի սլառու
սլարեացի յանձրեոյ :

Առաջին ոտք նր կարճ են քան զյետինսն, և յայն
սակս համարձակ և արագ ընթանայ 'ի վեր կոյս, այլ
ոչ նոյնպէս և 'ի վայր. ելանէ 'ի վեր և 'ի վր ծա-
ռոց. զի որովհետեւ սլաղովք կերակրի՝ կարեւոր էր
նմա այն :

Այս կենդոնի բաղմահնար և ճարտար՝ ունի բիւմ
գործս հնարից, և է մի 'ի կատարեւագոյն կենդա-
նեաց :

նեաց: Եթէ լը առաւելուէ ուժոյն և յաղթանդա՝
մուծէ մարմնոյն և կարծրութի մորթոյն և ճարտա-
րութի հնարից՝ տոճեալ էր նմին յարարչէն և դա-
ղանութի՝ կմ սիրտ աներկիւղ, լինէր սա կենդանի
իմաստակար քան զայլ բազում դաղանս, մինչև դրժ-
նարաւ արդեօք և առիւծն կարէր նմ զդէմ ունիլ՝
քանզի մորթ առիւծուն կարճահէր է և մէջք նորա
գիւրամասեւի, իսկ սորայս թաւ է մորթն կոշտ և
երկայնահէր, ոն և մարմինն՝ լը ամ անդամոց ամբա-
կուռ: Վն որոյ արարիչն ամենաբարի՝ որ խնամ ու-
նի՝ ի վր ամցն՝ ոչ ետ սմա զսիրտ և զդաղանութի լը
չափու այլոց իմաստակար դաղանաց, ոն և ոչ նց ետ
զմարմին և զմորթ ամբակուռ զօրէն արջու. զի մի
գոլով նց իմաստակար այլոց՝ լիցին ինքեանք անվնա-
սելի՝ ի նոցանէ, և այնպէս միայն ի իմաստ այլոց ըս-
տեղծեալ երևիցին. այլ ամենագէտ իմաստուք որս-
չեաց կարգ այսպիսի. զի որոց միանգամ ետ դաղա-
նութի և քաջասրտութի՝ ոչ ետ նց զմարմին անվնա-
սելի՝ ի զինուց մարդկան. և որոց ետ մարմին դրժ-
նարամասեւի որպէս արջու և փղի՝ ոչ ետ զդա-
ղանութի և զքաջասրտութի մեծ. զի մի քան զչափն
իմաստակար լիցին. և կմ ոչ ետ նց արագաշարժութի,
և կմ այլով իւրիք նոճաղեցոյց զիմաստակարութի նց,
որպէս ահա և գլուխ արջուն տկարագոյն քան ըզ-
մարմինն, և ինքն ծանրաշարժ:

Թաւահէր մորթ նր երևի տոճեալ նմա յարարչէն
առ՝ ի սլաաստարութի և եթ ի ցրտոյ, զի հիւսիսային
և ցրտային վայրք որոշեցան նմ ի բնակութի. ոն և
մարմին նր մաւլից և դէր՝ պահէ զնա ի ցրտոյ: Հիւ-
սիսակողման բնակիչք, զմորթ նր վարեն ի սէտս ըզ-
դեստուց և անկողնոյ. ոն և զմարմին նր սլարարտ
ի կերակուր:

Զարջս՝ (որք առաւել քան զայլ դաղանս երկնչին ի
մարդկանէ) որսան մարդիկ բազում օրինակաւ, մա-
նաւանդ լարելով նց որոգայթ, և դնելով զմեղս կմ
զխաղող կամ զայլ սլաուղս յակնասի: Քանզի դրժ-
նարին է սպանանել զնա վասն մորթոյն կոշտութե,
բայց եթէ զճակատ նր ոք հարցէ սաստկութի. իսկ
եթէ միայն վերաւորեցի՝ կատաղի մեծապէս՝ և յար-
ձակի ի վր մարդոյ: Գիտելով և արջոյն, թէ գլուխ
իւր չէ յոյժ կարծրոսկր, նմին իրի եթէ դէտ լիցի
նմա իջանել ի դահալէժ և ի դժոճարագնաց լեռ-
նէ, չկարելով ոտիւք իջանել վն կարճութե տուա-
լին

ջին ոտիցն՝ դնէ զձեռան կամ զառաջին ոտսն 'ի վր
գլխոյն 'ի պատասխարել զայն, և ապա արկանէ զանձն
Թաւաղլոր 'ի խոնարհ :

Դիւրեւել Բարձր Երա : Դիւրաւ ընտանեկայ և հնա
դանդի մարդոյ, մանաւանդ 'եթէ 'ի փոքրկու թէ իցէ
կալեալ, ուսանի խաղալ և սլարել, յօժարամտեալ
'ի նոյն երաժշտական նոճագօք . միանգամայն վար
ժեալ կրթի և յայլ բազում գործս լը հաճոյից ան
իւրոյ . սակայն ոչ է մարթ գլխովին վստահանալ 'ի

նա, զի գաղան է, և գիւրաշարժ 'ի բարկուի :

Գայլ : Գայլն է գաղան փոքր և տկար քան զարջ,
սակայն առաւել վնասակար քան զնա : Հատակեր է
և անյագ մտակեր քան զամ գաղանս : Չեով և կեր
սլարանօք և մեծութիւն նման է յոյժ շան . սակայն բա
րուքն ամ իրօք աննման . որք և 'ի բնէ թշնամիք մի
մեանց : Մեծութիւնն է չորս կմ հինգ ոտնաչափ . ցուկ
նր է երկայնաձև, բերանն մեծ, ականջքն կարճ,
աչքն փայլակեացայտ, մանաւանդ 'ի միջին . ձեան
ստոճար և երկայնահեր . մարթ մարմնոյն թաւամաղ
և գեղնագոյն սպիտակ : Վիզ նր այնքան կարճ է, մին
չև չկարէ շարժել զայն . յոյր սակս ստիպի դառնալ
բոլոր մարմնովն առ 'ի հայիլ յետս կմ կողմնակի :

Չգայլ-Բիճ Երա : Չգայարանք նր սուր են, մանա
ւանդ հոտառութիւն, մինչև առնուլ նմա զհոտ մոյ
իբր յերկու մղոնաչափ հեռաւորութիւն : Յորժամ է
լանիցէ յանտառէ առ 'ի գնալ յորս՝ նախ հոտոտէ
լը ամ կողմն, և ուստի առնուլ զհոտ կենդանւոյ կամ
գիշոյ յայն կողմն գիմէ . հոտոտէ և զհողմունս, զի
հողմն լաւ ևս 'ի հեռաստանէ բերէ զհոտ մարմնոց :

Չօր-Բիճ Գայլոյ : Գայլն ունի զօրութիւն մեծ 'ի վիզն
և 'ի ծամելիսն, քանզի բառնայ զամբողջ ոչխարն բե
րանով, և 'ի վեր ունեւոյլ զնա՝ վազէ այնքան արագ
մինչև չկարեն մարդիկք հասանել նմա : Գայլն սաս
տիկ մտակեր գոլով՝ թշնամի է գրեթէ ամ կենդա
նեաց . այլ քանզի յանտառս և յանապտոտս սակաւ կեն
դանիք գտանին, (որք կամ զօրագոյն գոլով քան զնա,
կամ սրընթաց՝ զերծանին 'ի ձեռաց նր,) նմին իրի՝
յաւէտ ընտանի կենդանեաց՝ մանաւանդ ոչխարաց և
այծից լինի 'ի խնդիր . սակայն ունեւոյլ մարդկան ըզ
շունս, գիւրաւ կարեն նոքօք զնս սղահել 'ի նցէ : Եւ
քիչ ունեւոյլ գայլոց զամ կենդանիս (և որ առաւել
մեծն է՝ զմարդն թշնամի մշտնջենաւոր) չկարեն միայն
ուժով զգէմ ունիլ նց, և յափշտակուի՝ ասլրիլ . վն
եա

եա նոյ արարիչն և բաւական ճարտարութի հնարել
հնարս որսալոյ զկերակուր իւրեանց, և զորուի բա-
ղում տակալոյ անխոնջ լը երկար աշխատութի, ունի և
լը երկար բաղմոքեայ անսունաղութի, (միայն թէ ջուր
ունիցին ըմպելոյ), քանզի մասկեր գազանք առհա-
սարակ ոչ տական երկար ծարաւոյ, զի հում միսն
զոր ուտեն, և արիւնն՝ զոր լափեն, ջեռուցանէ զըս-
տամոքս և զփորոտիս նոցա:

Ճարտարութի գայլոյ: Գայլն առ ի որսալ զկենդանիս՝
մանաւանդ զոչխարս՝ բաղում գարանս գործէ նոցա:
գաղտ մերձեւոյ և յանկարծ ի վր հասանէ, որով
յափշտակեալ զմին առնու և տանի, կամ խածանէ
լով հաստանէ զմասն ինչ մարմնոյ նր՝ և փախչի, և կմ
խածեալ զձեռոյ միոյն փախուցանէ զնա, և ինքն ըզ-
հեա նր գնայ: Երբեմն յանկարծակի երևի՝ զի նո-
վաւ զարհուրեցուցեալ խրտեցուսցէ զոչխարսն և
ցրոճեացէ զնո ի միմեանց, և եթէ չյաջողի՝ անդրէն
փութանակի ծածկէ զինքն, երբեմն թողեալ զհօտն
ոչխարաց՝ գիմէ կամովին յայլ կողմն, զի մի կարծիս
տացէ երթալ ի վր նոյ, և անյայտ լեալ յաջաց, առ-
նէ շրջան մեծ, և յանկարծ գայ հաստանէ ի թիկանոց
նոյ: Եւ եթէ գէտ լիցի մտանել նմ ի փարսին ան-
սպասար, յորում ոչ գուցէ շուն կամ հովիւ, զա-
մենեակն առ հասարակ սպանանէ, առ ի վրէժ
թշնամութեն և հանապազօրեայ հալածանոց՝ զոր
կրէ ի մարդկանէ և ի շանց, և ապա ընտրեալ զմին
և եթ յոչխարաց, առնու և տանի:

Ճամանակ որոյ նորա: Գայլք յաւէտ ի գիշերի ելա-
նեն յորս անասնոց, և ի միգտապատ ցերեկի: Ի ձմե-
ռան տաւաւել զնասակար են՝ քան յամառան, քանզի
առ ի չգոյէ յայնժամ կենդանեայ ի բացի՝ սովեալ
նոյ՝ միանան բաղումք ի միասին, և դան յարձակին
բաղմութի ի գիւղս, գարանին նաւ մարդկան առաւ
ջի դրանց տանց նոցա, և առ ի ձգել զմարդիկ ար-
տաքս՝ երբեմն եկեալ մին քերէ թաթիւ զգուռն՝ ա-
պա լը խաբս փախչի, և եթէ որ ի տանէ անախ ել-
ցէ արտաքս զհետ սնդիլ նմա, այլ որ ի գայլոց որ
կայ անդ ի գարանի՝ յարձակի ի վր նր, և սպասա-
ռեալ սպանանէ, յայնժամ լը կրունկն զարձեալ և
փախուցելոցն՝ բաժանեն ի մէջ իւրեանց զմասունս
մարմնոյ նր: Եւ յապիսի և սմին նման հնարիւք որ-
ոյ զկերակուր իւր:

Երկու գայլոյ: Սակայն այս գազանն (ունի և այլ նմ
գաւ

գաղանք) Երկնչին և փախչին 'ի հրոյ և 'ի սաստկա-
հնչիւն ձայնից • Ի՞նչ 'ի ձայնէ հրացանից • և մարդիկ
սպանանեն զնո՞նք ոչ միայն զինուք և մեծամեծ շամբք
կամ դամբառք՝ ևս և թունաւորեալ կերակրովք, այլ և
ըմբռնեն զնո՞րոգայթիւն՝ ձգելով զնո՞նք հնարիւք 'ի
գութ, և այլ պէսպէս օրինակաւ • նմին իբի՞ լը օրի-
նակի այլոց գաղանաց Երկնչին և ս.ք 'ի մարդկանէ,
յարձակին յաւէտ 'ի վրձնասուն կենդանեաց՝ քան
'ի վրձն մարդկան • միայն թէ չլցեն սովորեալ ուսել
զմէս դիօց մարդկան • քանզի յայնժամ առաւել ընա-
րեն զմիս մարդոյ քան այլ անասնոց: Յորժամ անկցի
դայլն յորոգայթ կամ 'ի գութ, այնպէս պաշարեալ
շուարի յերկիւղէ՝ մինչև մարթ է յայնժամ դնել ա-
նուր 'ի սպրանոցն՝ և սրտեան 'ի ցոռի նր, և շըր-
ջեցուցանել զնա ուր և կամք իցեն:

Սակաւածնութիւն նորա: Այս գաղան վնասակար՝ խնոջ
մօ՞լն ան սակաւածին է, քանզի և էգք նոցա սակա-
ւաթիւն են • 'ի տարւոջն միանգամ ծնանի իբր վէց
կամ եօթն կորիւնս, և երբեմն քանի մի աւելի կամ
պակաս: Դիւցուցանէ զնո՞նք քանի մի շարաթս, և ա-
պա բերէ նո՞յն մկուռնս, խլուրդս, նապաստակս, լորս
մարդիս, ևն • որովք նախ խաղան ն.ք, և ապա խեղ-
դեն • զորս յետոյ մայրն մասնատեալ բաժանէ նոցա:
Չկնի երկուց ամսոց ելանեն կորիւնքն 'ի բունոյ իւր-
եանց՝ և զհետ երթան մօրն մինչև 'ի լինել նո՞յն տաս-
նամեայ կամ միամեայ • և յայնժամ ապա զատուցել
'ի մօրէն՝ երթան առանձինն որսալ զկերակուր իւր-
եանց: Եւ թէպէտ էգն երկչոտ է քան զարուն, սա
կայն 'ի շրջեցուցանել անդ զկորիւնսն ը իւր՝ առիւ-
ծանայ, և ամ զօրութիւն պաշտպանէ զնո՞նք • և եթէ ու-
նիցի ինչ երկիւղ ուստեք, թագուցանէ զնո՞նք յանցայտ
տեղիս: Դայլք ոչ միայն սակաւածին են, այլ և սպա-
նանեն զմիմեանս, կամ 'ի տառաժառս իգին, կամ տա-
սովու, կամ 'ի տեսանել անդ զմին վիրաւորեալ, և
կամ յայլ ինչ պատճառոց, շատ է նոցա տեսանել
միայն զարիւն 'ի վրձն մարթոյ միոյն 'ի նոցանէ առ 'ի
սպանանել զնա: Մեռանին դայլք յուղակի և 'ի սո-
վոյ 'ի չգտանելն ինչ կերակուր՝ մահաւանդ 'ի ձմե-
ռան: 'Ի մարդաշատ տեղիս կամ բնաւ չգտանին, և
կամ յոյժ սակաւք, և այնպէս խնամո՞լն ան սակաւ
վնաս հասուցանեն մարդկան: Մազ մարթոյ դայլոց
'ի ծերանալն սպիտականայ • բայց 'ի կարի ցուրտ
գաւառս գտանին և 'ի բնէ սպիտակ դայլք:

ԱՆՇ

Անշտեւ Բարձր Գայլոյ : Գայլք ոչ ինչ ինչ ընտելանան
մարդկան . բայց զկորիւնս նոց մարթ է ընտելացու-
ցանել առ Ժամանակ ինչ . Թէսկէտ և նք 'ի մեծա-
նալն վայրենեանն , և ոչ է մարթ վստահանալ 'ի նոց :
Օգուտն զոր մատակարարեն գայլք մարդկան է մորթ
նոց Թաւամաղ սլառասլարիչ 'ի ցրտոյ . իսկ զոր մա-
տուցանեն աշխարհի ' է սատակել նոցա նսե զմեա-
սակար կենդանիս :

Կեանք գայլոց , որք մնասուք այլոց սովոր են ապրիլ ,
գեղեցիկնկարագրէ զկեանս չար և եղեռնաւոր մարդ-
կան : Քանի՞ տառապագին են կեանք գայլոց , հալա-
ծեալք յամցն . հանապազ յերկիւղի կան և 'ի վտան-
գի . բազում և լաւ երկար աշխատանք հաղիւն 'ի ձեռն
բերեն զերեւանց ոգեպահ կերակուրն , և զոյն ևս
յոլովակի ոչ առանց վտանգի կենաց , և ընդ երկար
սովու : Ա՛յ միայն ամցն առ հասարակ օտելի են , այլ
և լաւ միմեանս չունին սէր և միաբանութի , քանզի և
յիրերաց կասկածին . ուր լաւ հակառակս անմիաս կեն-
դանիք՝ ապրին անաշխատ և աներկիւղ , միաբան սի-
րով զբօսնուն և զոճարձանան լաւ միմեանս . վնոց և են
բաղմամբիւ : Ապա 'ի գայլոց սլարտ է մարդկան ու-
սանիլ՝ Թէ քանի՞ անվայել , և քանի՞ չարատանջ և
վշտագին է կեանք չարագործաց . և փութալ վարել
զնոցին հակառակ կեանս անմեղս , ոչ ումեք մնասե-
լով , այլ լաւ ամսին սիրով կենցաղավարիլ :

Աւելն : Ազոճէսն՝ է գաղան փոքր քան զգայլ , և ոչ
այնքան մնասակար և զօրաւոր , բայց առաւել հնա-
րագէտ և խորամանկ քան զնա , և քան զայլ բազում
կենդանիս , մինչև յօրինակ բերիլ խորամանկ և խար-
դախ մարդկան : Չեով նման է շան , Թաւամաղ է
և գեղեցկամորթ գեղին և կարմիր . բայց գտանին 'ի
հիւսիսային կողմանս սեաւք և սպիտակք . ձեռն նոց
է Թաւահեր . և ականջքն փոքր քան զշան : Կերակ-
րի մանր չորքոտանեօք , իմ մկամբք , նասպաստակօք , և
այլ նման կենդանեօք , ևս և հաւուք և Թռչնովք , զորս
որսայ հնարիւք . այլ լաւ օձս վարի բարեկամութի :

Ճարգարուի աղճիսն : Առ 'ի որսալ զԹռչունս՝ ձեալ
նայ մեռեալ , սլարդելով զնոցն 'ի վր երկրի , և կա-
լով անշունչ բերանաբաց և զլեզուն արտաքս ձգեալ .
զոր տեսեալ գիշակեր Թռչնոց՝ գան իջանեն 'ի վր
նոց , որով և անաշխատ որսացեալ լինին 'ի նմանէ : Ե-
թէ գէտ լիցի նմա անցանել լաւ լիճ կամ լաւ գետ սա-
ռուցեալ , նախ փորձէ իմանալ զԹանձրութի սառին

հսկեցուցանելով զականջ իւր 'ի սառն և ունկն դնել
լով՝ եթէ լուսիցի՝ ձայն ջրոյ 'ի ներքոյ սառին , եթէ
ոչ . և թէ չսէ՝ անցանէ : Յորժամ վշտանայ 'ի լուսոցն
բազումութիւն՝ առնու զհատուած մորթոյ ինչ կենդան
ւոյ՝ զոր գտանէ , կամ զոր որսացեալ իցէ , և կաշեալ
զայն բերանովն՝ սկսանի 'ի յետուստ առ սակաւ սա
կաւ մտանել 'ի ջուր՝ նախ զձետն մտելով և ապա
զմարմին իւր մինչև ցգլուխն . ուն զի լուսոցն 'ի ջրոյ
անտի փախչելով ժողովեացին 'ի յետուստ անտի 'ի վե
րին կողմն մարմնոյն , և 'ի գլուխն . ուն և 'ի գլխոյ
իւրմէ 'ի վր՝ մաղեղէն մորթոյն , զոր ունի 'ի բերա
նի արտաքոյ ջրոյն . և 'ի մտել զցուռի իւր 'ի ջուրն՝
ձգէ 'ի բերանոյն զմորթն զայն լուսոցն հանդերձ՝ և
ինքն ելանէ 'ի ջրոյն զերծեալ 'ի լուսոցն : Անի և
զայլ բազում զարմանալի գործս ճարտարութե և հնա
րից , զոր յերկար լինէր մի լը միջէ առաջի գնել .
չստ է այն՝ թէ առ ամ ազգս համբաւեալ են աղ
ւէսք հնարագէտ և խաբուսիկ բարոյիւքն :

Երկնչի 'ի մարդոյ , և սակաւս մնասէ նմա , միանգա
մայն և գիւրաւ ընտելանայ : Այս կենդանի մեծ
զարդ է աշխարհի իւրովք ճարտարութեք , և չէ կա
րի մնասակար . զի տայ զմորթ իւր ջերմացուցիչ՝ և
գեղեցիկ , պիտանացու 'ի զգեստ պատասխարութի
մարդկան , և 'ի զարդ զայելուէ : Ե օրինակ և յոր
դոր տկար մարդկան՝ որք չըջին 'ի մէջ զօրաւորաց և
թշնամեաց՝ վարիլ յամի խմաստութե , և ջանալ հնարիւք
ասլիլ 'ի նոցանէ կմ յաղթել նց . քիչ և աղուէսն
տկարագոյն 'ի մէջ դազանաց , որ բնակի լը նս յան
տառս յամայիս , ճարտարութեն զոր ընկալաւ յարար
չեն՝ զերծանի 'ի նոցանէ : Ահա սք են առաւել ծա
նուցեալ գաղանքն , պատառօղք , գիշակերք , և մնա
սակարք մարդկան . որք և խնամովն ան մեծութե մի
ջակահասակք են 'ի չափ շանց և փոքր ինչ աւելի :

Վեպէս Գեպէս Այլ 'ի մէջ վայրի չորքոտանեաց ոչ
լորտաբանեաց : ամքն գաղանաբարոյք են և գիշակերք .
քանզի գտանին 'ի նս հանդարտաբարոյք և խոտա
ճարակք . որպիսի են էրէք , և բազում մեծ վայրի
կենդանիք . որք թէսկտ չեն գաղանաբարոյք , բայց
քանզի մարտնչին լը գաղանս՝ և լը իրերաց . ուն եր
բեմն և 'ի գրգռիլն 'ի մարդոյ , կամ 'ի կատաղիլն
մնասեն և մարդոյ , նմին իրի և կիսագաղանս մարթ
է զնս անուանել : Արդ՝ 'ի մէջ կիսագաղանս չորքո
տանեաց գտանին բազումք , որք առաւել մեծ և ու
ժիւ

Ժեղ են քան զգազանս. յորոց ամենախնամ արարիչն
 երարձ զգազանային բարս, և զգիշակերութի. զի
 մի սպառեացեն զայլ կենդանիս՝ բազում կերակրոյ
 պէտս ունեւոյ նց լը չափու մեծութե իւրեանց:

Փիշ: Արդ՝ ի մէջ սոցա առաջին է փիղն. կենդա-
 նի զօրաւոր և վիթխարի, մեծ քան զամ չորքոտանիս.
 բարձրութի նր յորժամ հասեալ իցէ ի լրացեալ չափ
 իւր, է իբրու երեքասան կամ չորեքասան ոտնա-
 չափ, և երբեմն փոքր ինչ աւելի. ոտ և երկայնութի
 նր նոյնպէս. իսկ ստուարութի մարմնոյն է այնչափ,
 մինչև շրջապատի նր առաւելու գրեթէ կրկնապա-
 տիկ քան զերկայնութի իւր. յոյր սակս ոտք նր կա-
 րի իմն ստուար են՝ առ ի գիւրաւ բառնալ զայնքան
 ահագին ծանրութի մարմնոյն. գլուխ նր է ահագին
 և ստուարամորթ՝ որպէս և բոլոր մարմինն. իսկ ա-
 կանջքն մեծ. արտեանունք աչաց նր ունին հերս լը
 օրինակի արտեանանց մարդոյն. ոտկր գլխոյ նր ի
 ճակատն ստուար է իբրու եօթն մատնաչափ. վոյ ե-
 թէ միեւցի նեւ ի ճակատ նր՝ ոչ մնասի ինչ անտի.
 սակայն ի յեաին կողմն գլխոյն ի միջին տեղւոջ՝ կա-
 րի իմն նուրբ է ոտկր նր, մինչև նաև թեթև ինչ հար-
 ւած վիրաց սպանանէ զնա: Չոր և խորհրդով ան-
 քրննին իմաստութե արարեալ ուսաք ի փորձոյ.
 զի եթէ կատաղեացի փիղն, (որ հազիւ երբեք հան-
 գիտի,) ոչ այլազգ հնար է ասորիլ նստողին ի վր
 նր՝ բայց եթէ հարկանելով զնա յայն տեղին. և թէ
 չօգտի ինչ՝ միեւրով անդ զբեւեռ կամ զսլաք, որով
 մեռանի փիղն:

Քիւ Է: Զարմանալի և նորանշան իմն է քիթն
 փղի, որ է նմա փոխան ձեռաց և զինուց. զի որով-
 հետև վիթխարի և մեծաստուար մարմնոյ նր ոչ պատ-
 չածէր վիզ երկայն, նմին իրի և արարիչն եւ նմ փոխա-
 նակ վղի զկնճիթ երկայն, որով կարողացի արածիլ՝
 հասուցեալ զայն մինչև ի գետին, և առեալ նովաւ
 զխոտն և զայլ ամ կերակուրս տանիլ ի բերան իւր:
 Միանգամայն՝ այս ծանրամարմին կենդանի քանզի
 ոչ կարէր զոտս իւր ի կիր առնուլ փոխան զինուց,
 (որք հազիւ բառնան զնա,) ասլա սլաւրա էր նմա ու-
 նիլ և այլ զէնս ի սաշտսպանութի. արդ՝ այն զէնք
 եթէ եղջիւրք էին ի գլուխ նր՝ ոչ օգնէին նմա ինչ,
 զի առ բարձրութե մարմնոյն և գլխոյն, և ի սլա-
 ճառս կարճութե վղին՝ ոչ կարէր նորք սլառերազ-
 միլ լը այլ կենդանիս, որք առհասարակ ցած են մարմ-
 նով

նով քան զինքն . ուստի՝ զկնճիթ փղին այնպէս ջլային ,
 զօրաւոր և գիւրաթեք արար ԿՈՏ , զի լիցի նմա այն
 և փոխանակ ձեռաց , մարտնչել նովաւ լեզէմ իւրոց
 թշնամեաց : Այլ քանզի այսպիսի միակ և կակուղ
 զէնք՝ սակաւ իմն էր այնպիսի մեծ կենդանւոյ . յայն
 սակաւ տունն նմա և երկու երկայն , ստունար , և կարծր
 եղջերաձեւ ատամունք՝ (որք 'ի վերին ծամեւեաց նր
 բուսեալք են՝) հարկանել այնու և սպանանել ըզ-
 թշնամիս իւր , որք են ռեգեղջիւր , առիւծ , վագր՝
 ևն . որք սպառերազմին լե նմա : Այս երկու ատա-
 մունք են , որք փղոսկր անուննին , ընտիր են ք զոս-
 կերս այլ ԿՈՏ կենդանեաց , յորոց գործեն մարդիկք
 պէսպէս արհեստակերտունածս ազնիւն և տեականս :
 Այնքան է զօրութի այսոցիկ եղջերաձեւ ատամանց՝
 մինչև փղին ծակել նոքօք նաև զքարինս :

Հանգամանք կնճիթ : Սակայն կնճիթ նր է մի 'ի սքան-
 չելի անդամոց կամ գործարանաց՝ զոր հնար էր ու-
 նիլ կենդանւոյ : Էս սա իբրև փող ինչ կամ եղէգն
 մարմնեղէն դատարկ 'ի ներքուստ , գիւրաթեք յամե-
 նակերս շարժմունս , զոր փղն կարճէ , և երկայնէ , և
 ուորէ լը հաճոյս . ծայր կնճիթին տափակաձեւ է , և
 ունի զերկուս ծակս . որք են ծակք ընչաց , որովք
 չնչէ և հաստակ . և որովք ծծէ զջուր՝ ընով զբոլոր
 կնճիթն իւր , զոր ապա եղեալ 'ի բերանն՝ հեղու
 զջուրն 'ի կնճիթէն 'ի բերանն և ըմպէ զայն . երբեմն
 ևս ցօղէ զջուրն 'ի վր մարդկան առ 'ի փախուցա-
 նել զնս՝ որոց զայրացեալ իցէ : Զայս տափակաձեւ
 եղերս կնճիթին՝ կծկէ փղն յերկուց կողմանց , որով
 և վերին կողմն երկայնի 'ի ձեւ մատին , և այնպէս
 ծայր կնճիթին լինի իբրու ձեռն ինչ , որով փղն առ-
 նէ զամ , զոր ինչ միանգամ հնար էր գործել ձեռօք .
 նովաւ առնու զամ ինչ՝ նաև զմանր ուտելի իրս , և
 տանի 'ի բերան . նովաւ խորտակէ զոր ինչ և կամի ,
 ևս և լուծանէ նաև զկապանս :

Յորժամ փղն հաւցուցանէ 'ի մարմին ինչ զծայրս
 կնճիթին , և միանգամայն ձգէ շունչ 'ի ներքս , մար-
 մինն այն կռուի լե կնճիթն , որով և կարէ փղն վե-
 րացուցանել մինչև ցերկերիւր լիար ծանրուի : Սա-
 վին կնճիթաւն սպառերազմին փղք լե միմեանս և լե
 այլոց գաղանաց , մինչև հարկանել զնս զգեանի . ոմ
 և զոմանս 'ի գաղանաց , եթէ չիցեն կարի ծանր ,
 ձգեն 'ի վեր լե օդս , և 'ի բարձանց ընկենուն 'ի խո-
 նարհ : Սովին խլեն և զճիւղս ծառոց՝ ոմ և զծառս
 իսկ

իսկ գլխովին , յորժամ գտանին 'ի մացառախիտ ան-
տառս , որք առ փառութեն խափան լիցին ընթացից
իւրեանց :

Կապարէւնիք խիտ : Այս տնադին կենդանի տեսչու-
թիւն այ՝ քաղցր է բնութիւն , և զիւրրնաեւ . զի ընտա-
նացեալ ը մարդկան՝ ծառայէ նոյն և հնազանդի յամի :
Եւ ևս կարի իմն ճարտար և լուրջ , զի փութով ու-
սանի առնել , զոր կամիցին մարդիկք : Երախտադէտ
է յոյժ՝ սիրէ զբարեբար իւր և զկերակրիչ , մինչև
հիւժիւ նմա 'ի տրամութիւն եթէ գէտ լիցի մեռանիւ
մե իւրոյ և կերակրողին . սակայն զիւրաւ զգածի
կրիւք , և ոչ մտանայ զմեռան կրեալ յումեքէ . մինչև
՛ի գէտ ժամու հատուցանել նմա . զգայ ը իմիք
և զարհամարհանա իւր , և լինի վրէժինդիր արհա-
մարհողաց իւրոյ . և (որ սքանչելի օրինակն է սլաւ-
կեշտուէ) ամաչէ առաջի մարդկան վճարել զպէտա-
սրովայնի և ջրվաթեւոյ . նմին իրի՝ կամ երթայ 'ի ծա-
ծուկ ինչ տեղի , և կամ վանեալ փախուցանէ նախ ըղ-
մարդիկ յիւրմէ՝ ձգեալ 'ի վր նոյն կնճժաւն զքար և
զհող , կամ ցանեալ 'ի վր նոյն զջուր , և ապա վճա-
րէ : Ասանի ձգել զկառս , խաղալ , և առնել սլա-
տերազմի՝ 'ի ծայր կնճժի սոցա կապէին երբեմն մար-
դիկ 'ի նախնի ժամանակս՝ զսուր մերկ , որով և հալ-
կանէին զթշնամիս , և առաթուր կոխէին զնոյն . զար-
հուրեցուցանէին զերխլարս , հերձանէին զճակատ
զօրուն , և առնէին մնաս բաղում մնալով ինքեանց
անմնաս առ կարծր և սոռճար մորթոյ իւրեանց , զորս
յայն սակս դժոճարին էր սպանանել կամ վիրաւո-
րել : Կանգնէին 'ի վր նոյն և փոքրիկ աշտարակս , յոր
մտեալ քանի մի զօրականք՝ սլատերազմէին անտի
իրբե յամբոցէ նեախիւք և նիղակօք . և յարդ իսկ 'ի
հնգիկս վարին նոքօք 'ի սլատերազմի : Այլ քանզի
փիղք երկնչին 'ի հրոյ , նմին իրի՝ լին իմիք սատար
յայժմեան սլատերազմունս , եթէ ոչ 'ի բառնալ բե-
ռինս մթերից մարտի , նաեւ զթնթանօթս : Քանզի
զօրեն փիղք բառնալ իբրու երեք հազար լիար ծան-
րութիւն բեռինս , և 'ի միում աւուր կարեն առնել
զճանապարհ վեց աւուրց : Եթէ զհետ սնդիցի ու-
մեք՝ չէ մարթ զերծանիլ 'ի նմանէ , քայց եթէ չըջա-
պառյա ընթացիւք . քանզի ոչ այնպէս փութով դառ-
նայ ը կողմն , որպէս ընթանայ ուղիղ :

Կերտիւր խիտ : Այս կենդանի մեծ՝ ը չափու ծա-
ռայութեն զոր կարէ առնել մարդոյ՝ սահանջէ և
զմեծ

զմեծ օրն օրականն ռոճիկ 'ի նմանէ • քանզի ուտէ յաւ
 ւորն աւելի քան զհարիւր լիար հաց կամ բրինձ,
 կամ զայլ ունդս, և սրտուզս և զխոտ • և ըմպէ իբ-
 րու տառն և աւելի դոյլ ջուր կամ գինի • իսկ վայ-
 րի փիղք ուտեն զխոտ և զքանջարս, զսրտուզս և ըղ-
 տերեւս նաև զճիւղս ծառոց: Նք որք բնակին 'ի լե-
 բինս և յանմարդի անապատս՝ առաւել վայրենի են
 և գժուճարընտել մարդկան՝ քան զբնակեալն մերձ
 առ բնակութիւն մարդկան • զի 'ի հանապազորդ մրցա-
 նաց լը այլ դազանս վայրենանան և ինքեանք • զոր
 մարթ է ստուգել փորձիւնս և յայլ ընտանի կենդա-
 նիս, ցո 'ի կատուս, 'ի շունս, 'ի ձիս, նաև յոչխարս
 անգամ • զորս և թէ թողցես յանմարդի անապատս և
 յանտառս ընդ վայրի կենդանիս վայրենանան և ինք-
 եանք:

Երկայնութի կենաց նոցա: Փիղք երկայնակեաց են յոյժ •
 լը սմանց՝ ապրին ցհարիւր քսան կամ ցհարիւր յի-
 սուսն ամս • և լը այլոց՝ մինչև ցհինգ հարիւր • բայց
 'ի ջերմ գաւառս և եթ, ուն 'ի հնգիկս՝ և յափրիկէ •
 զի 'ի ցուրտ երկիրս ոչ ապրին լը երկար, և ոչ կա-
 րեն ծնանիլ անդ: Սակաւածին են՝ և ընդ երկար
 կրեն զկորիւնս իւրեանց յորովայնի • բազում սիրով
 կենակցի արուսն լը իդի • սակայն ողջախոհ են բնու-
 թիւ, և ոչ ստէս մերձեանս առ միմեանս • և այն ևս
 գաղտ, և յոչովակի 'ի գետն, իբր ամաչելով լը գործն •
 ճնանին զկորիւնս 'ի չափ խողի, զորս և ամս քանի
 մի գլեցուցանեն:

Ուր էլ: Չփիղս որսան 'ի հնգիկս թագաւորք բլմ
 հանդիսիւն՝ և անհամար ամբօխիւն: Փիղք հնդկաց
 մեծ են՝ քան զփիղս ասորիկոյ • և գառնին անդ նաև
 փիղք սպիտակք, որք առ սակաւութեն կարի իմն
 թանկագին են և բազմայարգ • յորոց վր թագաւորք
 նստին գահաւորակաւ, զարդարեալ զփիղն ոսկւով
 և ակամբք սրտոռնականօք: Բաց 'ի փղոսկրէ, զոր
 առնուն մարդիկ 'ի փղաց, նաև զմորթ նց կարծրա-
 նիւթ զդենուն զօրականք փոխան զբահից:

Սա է մի 'ի կատարեալ կենդանեաց, և թերեւս յետ
 կապկին՝ կատարելագոյն քան զայլ ամ կենդանիս •
 զի բազում գործք զարմանալիք յամ գարս սրտմին
 զնոցանէ: Սակայն առաւել սքանչելին այն է, զի մեծ
 և ուժեղ գոլով քան զամ կենդանիս՝ հսկատակի և
 մանկան միոյ՝ որով կամակար խոտառովանի զդերազան
 ցութի մարդոյն՝ և զտէրութին՝ զոր տունեալ է նմ
 արաւ

արարելն 'ի վր' նր. ունի և 'ի վր' այլ ամ կենդանեաց՝
որք փոքր և տկար են քան զնա: Ահա այսպէս երևի
յամ արարածս նախապատուութիւն մարդոյ տուեալ
նմա յարարչէն. և թէ զիարդ ամենեքին կարգեալ
են 'ի ծառայութի և յօգուտ մարդոյ. ունի զի և ինքն
տեսեալ զամ արարածս՝ յօժարամիտ լիցի 'ի ծառայ-
ութի նոյ՝ վն որոյ ստեղծեալն է:

Թեզուրէ-ր: Երկրորդ շորքոտանին մեծ զկնի փղի՝
է ռնդեղջիւր, յայս անուէն կոչեցեալ 'ի ստուար եղ-
ջերէ անտի, զոր ունի 'ի վր' ռնդաց իւրոց. որով
պատերազմի լը այլ գաղանա, և լը փղի իսկ գլխովին,
զոր հարկանէ եղջերաւն լը փոր նր, որ չէ այնպէս
ստուարամորթ իբրև զթիկունսն: Այս կենդանի է
'ի չափ երկայնութի փղի, այլ ցած է քան զնա, և
ոչ այնպէս ստուար. ուր նր կարճ են յոյժ, մինչև
փորոյն՝ մի ստնաչափ և սակաւ ինչ աւելի բարձր
մնալ յերկրէ:

Հանգամանք մարդոյ նորա: Բարձրութիւն ռնդեղջեր է
իբր վեց ստնաչափ, իսկ երկայնութիւն երկոտասան,
և շրջապատ մարմնոյն լը չափու երկայնութիւն նորին.
ձե նր և ձայն նմանք են եղին. բայց գլուխն և ա-
կանջք՝ առաւել նման են խոզի. բերան նր առ հա-
մեմատութի մարմնոյն փոքրիկ է. յականջս և 'ի ձեան
միայն ունի մաղ. իսկ մորթ մարմնոյ նր է լերկ և ան-
մաղ ամենեին. բայց ստուար և կարծր առաւել քան
զփղի. և ոչ է մակաւասար, այլ բազմաւղի. զի թէ
սկէս միազանգուած է մորթ նր՝ սակայն երևի 'ի բա-
զում հաստուածս բաժանեալ և լը իրերաց ագուցել-
քանդի մորթ վզին և թիկանց և գաւակին և լանջաց
և փորոյն՝ որոշին յիրերաց այլ և այլ սահմանօք կամ
վերջաւորօք և ձեով, թուին յաւէտ ունիլ զնմանու-
թի պատենից կամ զրահից՝ քան թէ մորթոյ:

Բաց 'ի կարծրութի մորթոյն, առաւել ևս կարծրաց-
ցուցանեն զայն թանձր տափակաձև թեփք կաշւոյ,
որով լի է մարմին նր՝ բաց 'ի գլխոյն և յորովայնէն,
զի մորթ որովայնի նր իբր երկու ստնաչափ երկայնութի
նուրբ է և կակուղ. ապա թէ ոչ չկարէր փորն ուռ-
նուլ և մեծանալ. որով և անկար էր նմա ուտել և
ծնանիլ: Ահա այսպիսի նորաձև մորթով որոշի այս
կենդանի յայլ ամ մեծ կենդանեաց, և սովին երևի
ահաւոր յոյժ:

Գոյն մորթոյ նր է թուի գեղնագոյն, յորմէ և շինեն
մարդիկք զրահս և վահանս, լը որ ոչ անցանեն նեաք
և

ՅԷԺԱ ԼՐԻՊՈՒՆԷԱՅ :

և արձձեայ դնտակք : Այսպիսի անդժելի սխառե-
նիւք և սաստիկ ուժով գրեթէ անպարտելի է կեն-
դանիս այս . ի որում և դուն ուրեմն յաղթի : Սա-
կայն ընկճի երբեմն , ոչ առ պակասութե զինուցն ,
այլ առ գոժարաւ դառնալոյ նր ի կրունկն . և յան-
ձեռնհասութե հայելոյ ի ամ կողմն . զի միայն զհան-
դիպակացսն կարէ տեսանել . վնայ եթէ ոք մերձ նմին
գոլով յանկարծ խոյս տացէ յառաջոյ նր ի կողմն մի ,
անյայտ լինի յաչաց նորին , որով և հնար է զերծա-
նիլ ի նմանէ : Այս կենդանի խոտաճարակ է և մի-
այն բուսակեր իբրև զփիղ , ոմ և շատակեր նման նմ .
արագընթաց է քան զբաղում սրընթաց կենդանիս :
Դիւրեւեւ բարձր : Բնութե հանգարտ է և հեղիկ . ոչ
մնասէ մարդոյ՝ եթէ ոչ դրդուեսցի ի նմանէ . և կմ
տեսցէ զնա կարմրաղգեստ . քանզի կարմիր գոյնն
գրգռէ զնա ի բարկութի . (թերևս գոլով այնմ գոյն
արեան՝ ի տեսանելն համարի՝ թէ կամիցի մարդն
վերաւորել զինքն և սպանանել :) Դիւրաւ ընտելա-
նայ մարդկան , բայց չունելով ոչ զճարտարուն փղի ,
և ոչ քաջայարմար զանդամս՝ ոչ կարէ այնչափ ծա-
ռայել մարդկան , որչափ փիղն . վնայ և մարդիկ չու-
նին փոյթ որսալ զնա կենդանի՝ և դարմանել իբրև
զփիղս , այլ միայն առնուլ զմորթ նր և զեղջիւր ոըն-
գացն , որ դեղթափ համարեալ է թունից . որպէս և
միսն և արիւն , մորթ և ոսկր և եղունգն այսր կեն-
դանուոյ դեղ է ախտից : Այրին սոքա լեւրկար , և
ծնանին սակաւս , աւելի քան զամ մի կրելով զծնուն-
դըս յորովայնի ի փղաց , և սիրեն լուղիլ ի ջուրս :
Կտանին յայնպիսի գաւառս ուր և փիղք գտանին ,
որոց թշնամի են սոքա , թերևս ի պատճառս նոյն-
ատեսակ կերակրոյ , որով ճարակին երկոքին կենդա-
նիքս :

Բաց յերկուց աստի մեծամեծ և ի տիտանի չորքո-
տանեաց , որք միայն ցամաքաբնակք են , գտանին և
այլ երկու վայրի չորքոտանիք երկակենցաղք , որք
նոյնպէս օգտաշահք են մարդկան և կոչին ձիագետի

կամ գետաձի , և բէշկ մէկոյ՝ կամ ջրջուն :
Չիագետին չէ ինչ փոքր ք զանգեղջիւր .
երկայնութի նր երեքտասան ոտնաչափ , ստոճարու-
թի մարմնոյ նր աւելի քան զչորս ոտնաչափ , ոտք նր
ստոճարեն և երկայն աւելի քան զերիս ոտնաչափս .
որով և բարձր է սա քան զանգեղջիւր : Գլուխ նր
մեծ է՝ և փոքր ինչ նման ցլու և ձիոյ , ոմ և մարմին
նր .

նր . այլ ձայնն նման է խննջանաց ձիոյ , յորմէ և կոչեցաւ ձիագետի : Մորթ մարմնոյնր է թուխ , լերկ , թանձր և կարծր յոյժ անգծելի 'ի նեւից և 'ի հրաշանաց բայց 'ի մորթոյ փորոյն . ուստի գիտեն որ սորդք վերաւորել : Առամուկնր նր սպիտակ և կարծր քան զժանիս փղաց . որք ոչ գեղնին հնութէ ժամանակի իբրեւ զփղոսկր , յորոց և շինեն մարդիկ պէս պէս փոքր արունեստակերտունածս .

Այս կենդանի՝ զմեծ մասն տարւոյն 'ի գետն բնակի , բայց երբեմն ելանէ յերես ջրոյն ջրնչել զօդ . և ննջէ 'ի ցամաքի յեղս գետոյ յեղեգնուտս . գտանի 'ի նեղոս և յայլ գետս ջերմ գաւառաց , և ոչ սիրէ զջուրս ծովու : Այլուղն , այլ գնայ 'ի մէջ ջրոյն և ի յատակաւ նր՝ իբրեւ զայլ ցամաքային կենդանիս . քանզի ոտք նր են կճղակաւոր քառաքաշն , անյարմարք 'ի լուղիլ : 'ի գետս անդ կերակրի ձկամրք , իսկ 'ի ցամաքի խոտովք և արմտեօք ճարակի . զձմեռն ողջոյն՝ իբրու զամիսս երիս կեայ 'ի ցամաքի , զի ջուրն յայնժամ առաւել ցուրտ է քան զօդ . ելանէ նաւ 'ի վր լերանց՝ և ճարակի անդ իբրեւ զայլ չորքոտանիս : Թշնամի է կոկորդիլոսի և սատակէ զնա :

Բնութի նորա : Բնութի հանդարտ է և քաղցր . չունի զայլ զէնս բաց յոսից և յատամանց , որք են թունով քառասուն և չորս՝ անհնարին կարծր և զօրաւոր : Արիւնային է յոյժ , վնջ յառատանալ արեան իւրոյ՝ չփէ սաստիկ զմարմին իւր ի սուր քարի , մինչև պատառեալ մորթոյն ելանէ արիւն . և յորժամ ի բաւականին հեղուցու արիւն՝ թաւալի 'ի վր հողոյ , և նովին փակէ զպատառունած վերին : Չէ այնքան արագընթաց՝ որպիսի են սեամորթ բնակիչքն հարուստ , վնջ մարդիկ ջանան որսալ զնա և սպանանել 'ի ցամաքի՝ խափանելով զճանապարհն , որ տանի 'ի գետն . քանզի նա յոլովակի փոխան մարտնչելոյ ընդ մարդկան 'ի ցամաքի՝ փախչի 'ի գետն , ուր առաւել անքոյթ է , և զօրաւոր . մինչև եթէ վերաւորեսցի անդ՝ զարհուրագին հայեցունածով աչաց դիմէ 'ի վր մարդկան , և սաստիկ հարմամբ ոտից շրջէ զնաւակն . կամ ծակէ զայն , և առամամբն բեկանէ և կորզէ զմեծամեծ հասունածս 'ի փայտից նաւուն : 'ի ննջել իւրում խորթայ մեծաձայն , որով և մատնէ զանձն . բայց քանզի սուր են լսելիք նր՝ պարտ է որ սորդաց մեղմաքայլ և անշուշ մերձենալ առ նա , զի մի զարթիցէ : Ճնանին սք զկորիւնս իւրեանց 'ի ցա

մաքի

մաքի , և գիւցուցանեն անդ , միանգամայն ուսու-
ցանեն նոց 'ի լսել զշնորհս ինչ աստատանիլ 'ի դեռն :
Միս այսր կենդանւոյ դէր է և փափուկ , զոր ու-
տեն մարդիկ ակորժանօք . և 'ի մորթոյ նր դործեն
դրահս և վահանս , և կօշիկս , և այլ բազում սկիտաւ
նի իրս : Իսկ զարկն նորա 'ի կիր առնուն նկարիչք
հնգկաց 'ի ներկս :

Բէշ ճշոյ իմ ջըշն : Է կենդանի ինչ երկակենցաղ
'ի վայրի չորքոտանեաց , ոչինչ նոճաղ օգտակար քան
զառաջինն , և առաւել արժանաւոր ճարտարութե
հանդիսացեալ : Այս կենդանի , (զոր լատինք դաս-
թօռ անուանեն ,) փոքր է մարմնով 'ի բոլ 'ի չափ մի-
ջահասակ չորքոտանեաց և գաղանաց . երեք կամ չորս
ոտնաչափ երկայնութե : Մորթ նր է մոխրագոյն .
բայց 'ի կարի իմն ցրտային դաւառս լինի սեւ . և
սակաւք ունիք 'նաւ ամենեկին սպիտակ : Մաղ մոր-
թոյ նր նուրբ է և աղնիւ յոյժ , միանգամայն և եր-
կատարաղ , քի կարճ և երկայն . կարճ մաղն կամ ա-
ղոճամաղն նուրբ է և խիտ , և պահէ զմարմին կեն-
դանւոյն 'ի ցրտոյ . (քանզի 'ի ցրտային դաւառս
բնակի .) իսկ երկայն մաղքն պահեն զկարճ մաղս
'ի տամկանաւոյ 'ի ջուրց և յաղտեղանաւոյ : Գլուխ
նր է նման շան , ականջքն կարճ և բոլորակ . իսկ
բերանն զինեալ չորս մեծ զօրաւոր և հատու առա-
մամբք , որոց երկուքն 'ի վերին ծամելիս են ' և եր-
կուքն 'ի ստորինն . սրովք կրծէ զփայտ և կտրէ ըզ-
ծառս . բաց 'ի սոցանէ ունի և զայլ վեշտասան հա-
սարակ առամուկս : Մատուկք առաջինն ոտից ' են զա-
տեալք յիրերաց , որովք վարի 'ի տեղի ձեռաց . իսկ
յետինն ոտից մատուկք ' մաշկաւ յօգեալք են ընդ մի-
մեանս , պատշաճեալք առ 'ի լուղիլ 'ի ջուրս : Չեւ
նր երկայն և ստոճար , փոքր ինչ տափակաձև և կարծր
թեփովք պատեալ , թոճի յաւէտ իբր տուտ ձկան
քան ձեւ չորքոտանեաց . ուղ և համ մայ յետին կող-
ման մարմնոյ նր ' ունի յաւէտ զհամ մայ ձկան ' քան
ցամաքային կենդանեաց . և այսպէս ' կենդանիս այս
երկակենցաղ ' թոճի շողկապել զցամաքային կենդա-
նիս ' ընդ ջրայնոց , զորօրինակ և չղջիկն ' զցամա-
քայինսն ընդ օգայնոց :

Չգայարանք նր ' մանաւանդ հոտառութին սուր է .
և ոչ կարէ տանիլ դարչ հոտոյ : ' Ի ներքոյ որովայնին '
'ի չորս պարկս կրէ զհիւթ ինչ ծանրահոտ ' մուշկ
կոշեցեալ , որ և թանձրանայ արտաքոյ նոցա : Այս
հիւթ

հիւթ ունի դժգոհական զօրութիւն, և բազում ախտից լինի դեղ, սակայն եթէ հնասցի՝ փոխի՝ ի թոյն: Թո՛ւնի թէ կենդանին այսու հիւթով օծանէ զմազ մորթոյ իւրոյ, զի մի տամիասցի ի ջրոյ: Ի մազից աստի շինեն մարդիկ՝ ձորձս և զանկապանս և ձեռնոցս, ոտք և եւրոպայիք զաղնիւ գլխարկս իւրեանց, և զսուտ հերսն: Այս կենդանի կերակրի ի ջուրս ձկամբք և խեցեմորթիւք, իսկ ի ցամաքի՝ բուսովք. ուտելով զպտուղս և զտերեւս՝ նսւն զկեղև և զփայտ ծառոց, փոքր մի կակղացուցանելով զայն յառաջագոյն ի ջուր: Այց եւ նոյն արարիչն զերկու ստամոքս՝ առ ի մարսել զայնպիսի կարծր և անմարսելի կերակուր:

Բնութիւն հոգ: Բնութիւն քաղցր է և հանդարտ, հեղիկ և դիւրընտել մարդկան: Առանձինն թո՛ւնի թէ չունի ճարտարութիւն բազում, բայց միաբանութիւն ի բազմաց ի նոյն տեսակէ՝ երեւի ճարտարագոյն գրեթէ քան զմո՛ւ կենդանիս: Այլ զմիաբանութիւն նոցա ոչ է տեսանել՝ եթէ ոչ յանշէն և ի սակաւաբնակ տեղիս, ոտք յամէրիկայ, և ի հիւսիսային անշէն գաւառս. քանզի յերկիւղէ մարդկան ոչ համարձակին բազմութիւն բնակիլ ի միասին, և շինել իւրեանց բնակարան մեծ, վսիկ ի մարդաշատ գաւառս կեան ցըրո՛ւնալք, (ոտք և այլ վայրի կենդանիք,) և շինեն իւրեանց քանի մի խշախ ի հողով մերձ ջրոյ, յոր և համբարեն զպէտս իւրեանց վս ձմեռան. բանան ինքեանց և զական կամ զստորերկրեայ ճանապարհ մինչև ի ջուրն, և զի մի ի բարձրանալ ջրոյն ողողեացէ ըզխշախս իւրեանց, շինեն զայն զստորերկրեայ ճանապարհն զառ ի վեր և երկայնաձիգ, և ի բարձրանալ ջրոյն ելեալ ի ցածանիստ խշտէն՝ մտանեն ի բարձրանիստ հեռագոյն խշախն: Եւ քանզի սիրեն կալ յետին մասամբ մարմնոյ իւրեանց ի ջուր, վսիկ և ի մէջ այնր ստորերկրեայ ճանապարհի ի ցածագոյն վայրի փորեն և փոս ինչ, յոր լցեալ ջրոյն՝ լինի նոյն այն փոխանակ ջրալից աւազանի կամ բաղանեաց. ուր մտեալ ստէս, կան անդ կիսով չափ մարմնոյն: Երթան մտանեն և ի դեռ անդր կամ ի լիճն՝ որ յեղերս ստորերկրեայ ճանապարհին իւրեանց է, և ելանեն անտի երբեմն երբեմն առ ի շնչել զօդ. քանզի ոչ տոկան լեւրկար ի ջուրս:

Այսչափ ինչ գործ ճարտարութիւն առանձին է միում կամ երկուց: Սակայն բազմութե նոյն, որք կամիցին ի

ՅԷԺ ԼՐԻՊԱՆԷՍԻՆ :

ի միասին բնակիլ, քանզի մեծագոյն և ամրաշէն բնակարան պիտի, ի նմին համեմատութե չափեն և կանգնեն զիւրեանց բնակութի. յորս ակներև տեսա նի անձատուր ճարտարութի հաղորդեալ ի նմ աննաշ

խանձ առատութի :

Բնակարանի նոյն : Ասդ՝ այս կենդանիք ի սակաւ մարդ երկիրս՝ յետ անցուցանելոյ զգարունն յանտառս, ուր գտանեն ճարակ բազում՝ զգալար տեղս՝ կամ զկեղևս և զճիւղս ծառոց, ապա յամառան թողովին բազումք, (մինչև երբեմն և հարիւրաւորք) ի միասին շինել իւրեանց բնակարան՝ վն ձմեռան, և անուցանելոյ անդ զկորիւնս իւրեանց, վն ընտրեն նախ իւրեանց զտեղի մի ջրարբի՝ ուր կարացէ գտանիլ բաւական պէտք գործանոյ իւրեանց : Ապա եկեալ միաբան յեղր լճի կմ գետոյ շինեն առ փամբ և կամ ի ջուր անդր զբնակարանս իւրեանց, իբր մարդկային իմն ճարտարութի և արուեստիւ, զոր լէր հնար ումեք հաւատալ, եթէ ոչ ի բազում ակաշ

նատեսից էր պատմեալ և ստուգեալ :

Եթէ զբնակարանս իւրեանց ունիցին շինել ի լճի, (քանզի անշարժ և միաշափ կան ջուրք նր) կանգնեն զայն իբրև զտուն մի մեծ՝ բաժանեալ ի բազում սե նեակս կամ տնակս, որք կից են ի իրերաց և հաղորդին ի միմեանս ելեմտօք : Իսկ եթէ ի գետն ունիցին կանգնել զբնակարան, նախ շինեն զթումբ ինչ իբր պարիսպ առ ի զդէմ ունիլ սասակուն ընթացից գետոյն, զի մի ի յորդիւն կործանեցէ զբնակարան իւրեանց, միանգամայն և պահեսցէ զբնակութին յողմանէ ջրոյն ի բարձրանալն անդ : Այն ընտրեն զկորագոյն տեղի գետոյն, քանզի ջուրն ի խորոյս տակս՝ ոչ այնչափ ուժգնութի ընթանայ ի յորդիւն՝ ուն ի ձանձաղս : Ապա գիտն հատանել զփայտ սակս հիման շինուածոյն, և ընտրեն զծառս ստուարաբուքին սուր և կարծր ատամամբք իւրեանց, (որ է նոյն փոխանակ կացնոյ) և իբրև անկանին ծառքն ի գե տին, քանցեն ի նոցանէ նովին ատամամբք զմմ ճիւղս, և թողուն միայն զբուն ծառոյն. զոր և ձգեալ ստանալ քարշեն ի գետն, և ածեն մինչև ի սահմանեալ տեղին. բաց ի բնոյ ծառոց՝ բերեն անդ և ճիւղս և թուփս : Յետ հաւաքելոյ զբունս ծառոց՝ կորեն զայնս հաւասարաչափ միմեանց, և կրծեւով սրեն զմի ծայրն, ապա առաջին ստիւք իւրեանց փռեալ

բեալ զփոս 'ի յատակս գետոյն՝ ցցեն զայնս կարգաւ
հուսլ իրերաց՝ հաւասար խորութիւն . և սկսեալ կա-
պեն զցիցսն ընդ միմեանս նուրբ ճիւղովք . միանգա-
մայն ընուն և զմիջոցսն խեղերանօք՝ կի՛մ կարոնօք փայ-
տից . և ապա ծեփեն զեղերսն շաղախիւ , զոր ինք-
եանք կաղմեն առաջին ոտիւք իւրեանց՝ 'ի կարծր հո-
ղոյ և 'ի յարդէ . իսկ ծեփիչն՝ է լայն և կարծր ձեռ-
իւրեանց , որով գործեն :

Հիմն այսր թմբոյ կամ պարսպի՝ է իբր երկոտասան
ոտնաչափ թանձրութիւն . զի հաստատ և անվտանգ ըզ-
գէմ կալցի ջրոյն . զոր ապա 'ի բարձրացուցանելն
'ի վեր՝ առ սակաւ սակաւ անձկացուցանեն զայն
կողմն , որ կայ հանգէպ ընթացից գետոյն . վնձ մի
կողմն որմոյն է զառ 'ի վեր , իսկ միւսն ուղղագիծ .
որով և թուամբն ոչ միայն առնու զամբուի կարեւոր ,
այլ և զձե յանկաւոր , առ 'ի զգէմ ունիլ բռնութե-
գետոյն :

'Ի վերին կողմն թմբոյն թողուն զերկու կամ զերիս
ծակս կամ ճեղքոճածս առ 'ի տալ ը այն անցս գե-
տոյն . զորս երբեմն առաւել լայնեն 'ի յորդիլ գետոյն ,
և անձկացուցանեն 'ի նոճաղիլ նորս :

Յորժամ գետն առաւել բարձրանայ՝ բարձրացուցա-
նեն և ինքեանք զթուամբն . և եթէ պատահուճ ինչ
գործեսցի 'ի թուամբն , անգէն վաղվաղակի խնուն
զայն . և երբեմն երբեմն զնեն զբոլոր շինոճածն , և
նորոգեն զտեղին , որ վնասեալ իցէ 'ի ջրոյ կամ 'ի
մայր զանէ :

Իբրեւ աւարտեն զթուամբն , որ է իբր պարիսպ քա-
ղաքին կամ բնակարանին , զոր կամինն շինել . ապա
այնուհետեւ որոշեալ 'ի բաղում ջուկս՝ կի՛մ 'ի խումբս
կանգնեն իւրեանց մի մի տնակ 'ի վր ցցից՝ հուսլ մե-
մեանց բոլորչի կամ ձոճածեւ , և դմբեթայարի . որոյ
իւրաքանչիւրն ունի զերիս յարկս՝ կի՛մ գստիկոնս 'ի մե-
մեանց վր , ոմ զի թէ գէպ լիցի բարձրանալ ջրոյն
և ողողել զստորին յարկն՝ ունիցին , ուր բնակեացին :
Շինեն նք զայսոսիկ տնակս 'ի ցամաքակողմն թմբոյն՝
կից առ նմա , թողեալ 'ի միջի զխրամ ջրալից կամ
զաւազան , զի լիցի այն ինքեանց բաղանիք . և բարձ-
րացուցանեն զյատակ հիման տնակաց իւրեանց մօտ
'ի բարձրութի թմբոյն . և անախ սկսանին շինել զորմս
տնակին , զորս կանգնեն ուղղագիծ և ամրակուռ եր-
կու ոտնաչափ թանձրութիւն , և ծեփեն զայն բարւոք
նեքոյ և արտաքոյ շաղախիւ :

ՅԶԴ ԼՈՐԻՊԱՆԷԱՅ :

Ամ տնակք կից են իրերաց՝ որով և երևի իբր մի շէ
 նուած բաղմագմբէթ . ունին 'ի ներքս դրունս կամ
 ծակս՝ որով մարթ է մտանել 'ի միոյ տնակէ 'ի միւսն :
 Իւրաքանչիւր տնակ կամ սենեակ այնչափ մեծ է, որ
 չափ պահանջէ թիւ բնակչաց նր . և որպէս փորձիւ
 ստուգելն մարդիկ, մեծուի տնակին, յորում բնա
 կին ութն կամ տասն ջրշունք՝ է երկոտասան ոտնա
 չափ երկայն և տասն ոտնաչափ լայն :

'ի ստորին յարկն տնակին իւրեանց՝ բանան և երկու
 դրունս կամ ելս, որոց մին հանէ 'ի բաղանիսն կամ
 յաւաղանն, և միւսն գէս 'ի լոճալիս՝ յոր թափեն
 զմի յաւելոճածս իւրեանց . քանզի մաքուր պահեն
 զբնակարանն իւրեանց : Նոյնպէս և 'ի վերին յարկն՝
 բանան դրունս առ 'ի ելանել տնաի արտաքս 'ի ցա
 մաք . միով բանիւ զամենայն հանդամանս և օրէնս
 ճարտարասլետուէ և քաղաքական կենաց ցուցանեն
 'ի դործս իւրեանց :

Աւարտել այսու նորօրինակ և մարդկային իմն ճար
 տարութիւն և միաբանութիւն զբնակարանն իւրեանց,
 երթան ապա ժողովել անդ զհամբար պիտոյից վն
 ձմեռան . և զի են փայտակեր, հատանեն ատամամբք
 իւրեանց փայտս մեծամեծս և փոքունս, (բայց ըստ
 կարի դաւարս,) և քարշէալ ձգեն զայն ատամամբք
 մինչև 'ի բնակարան իւրեանց, կամ մինչև 'ի գետն,
 (օգնելով միմեանց 'ի մեծամեծ բեռինս .) և ապա
 ջրով տանին զայն 'ի բնակուի իւրեանց : Իւրաքան
 չիւրքն այնչափ փայտ միայն ժողովեն, որչափ բաւական
 կցէ ինքեանց զձմեռն ողջոյն, դիտելով կշռել և չափել
 զբաւականն թուոյ իւրեանց և չափու ժամանակի՝
 յորում ունին ուտել զայն : Չհաւաքեալ փայտսն ոչ
 բարդեն խառն 'ի խուռն . այլ շարեն զնս խաչաձև
 'ի վր միմեանց, և զնեքքինան արկանեն 'ի ջուր, զի
 տամկացեալ կակղացին . սպ և 'ի կամիլն ուտել հա
 նեհ զնեքքինան, և միաբանութիւն կրծեն զայն 'ի միա
 սին : Արդ՝ 'ի հանել նց զնեքքինան, այլ փայտք, որք
 'ի վր նց կային՝ ինքնին ընկղմին 'ի ջուր, և այնպէս
 անաշխատ ուտեն միշտ զկակղացեալն : Անդ բնակին
 զաշունն և զձմեռն խաղաղութիւն, և անդ ծնանին և
 սնուցանեն զկորիւնս իւրեանց . իւրաքանչիւր տնակ
 է մի մի փոքրիկ հասարակուի, և մի տնակք 'ի միա
 ամբն սիրով և միաբանութիւն կեան թ միմեանս : Այց
 առնեն միմեանց, այլ ոչ ոք դողանայ կամ յափշտակէ
 ինչ

ինչ 'ի համարաց այլոց . իսկ եթէ բազմացին՝ կմօ
օտար ջրշուկք եկեացեն՝ շինեն ևս նք տնակս , և ոչ
լինին բեռն այլոց : Եւ այսու օրինակաւ՝ տեսաւ եր-
բեմն բնակիլ 'ի միասին աւելի քան զերեքհարիւրոց .
(թէպէտև՝ այսչափ բազմութի դուն ուրեք գիւղի
'ի միասին .) այլ հասարակօրէն սակաւք՝ իբր տասն ,
քսան , և փոքր ինչ աւելի՝ միաբանին և շինեն բնա-
կարան կեալ 'ի միասին : 'Ի ժամանկ դարնան թո-
ղեալ զբնակութի իւրեանց երթան վայելել զգալա-
րութի անտառաց . և յաշնան դառնան անդրէն 'ի
նոյն տնակս , և նորոգեն զխարխալեալ տեղիսն , և
դարձեալ բնակին անդ :

Ահա յայսչափ ճարտարութի կարողացաւ ամենիմաստ
և ամենակալ արարիչն՝ վերացուցանել զանբան բնու-
թի կենդանեաց . և ո՞ր իցէ որ ոչ հիացեալ սքանչա-
ցի լը ամենահար կարողութինն այլ , և ոչ առցէ օրի-
նակ իմաստութե և միաբանութե յայսմ անբան կեն-
դանւոյ . որ նուազ իմն լուսով զգաստ և հնարադիւտ
երևակայութե՝ սունկ զայսպիսի դործս , զոր ծոյլ և
անիմաստ մարդիկ՝ ոչ գիտեն ճարտարել , և ոչ 'ի
դործ ինչ միաբանիլ : Յայս պատկեր դեղատեսիլ
յայտանդ իման երևի օգուտ և զօրութի միաբանու-
թե , զի եթէ այս կենդանի միաբանութե զայսպիսի
սքանչելի դործս վճարէ , զի՞նչ ոչ կարացեն առնել
մարդիկ 'ի ձեռն միաբանութե :

Զայսոսիկ չորեալն վայրի կենդանիս և օգտակարս
մարդկան՝ լը կիսադաղանս դասեցաք . քանզի զօրա-
ւորք են , և ունին զէնս մնասելոյ և մարդկան , որով
երբեմն և մնասեն իսկ . բայց կան և այլ վայրի ան-
զէն և տկար կենդանիք , որք կոչին էրէք . գիւրջն-
աւելք մարդկան , և առաւել օգտակարք քան զառա-
ջինսն . իբր զի միս նց՝ է մի յախորժածաշակ և յօդ-
տակար կերակրոց մարդկան . զորս՝ քանզի յայլ պէտս
մարդոյ չեն ինչ այնչափ նպաստամտոյց՝ ոչ ընտանե-
ցոյց արարիչն ամենաբարի , և ոչ կարօտ արար զնն
դարմանոյ առ 'ի մարդկանէ , զի մի կարի իմն աշխատ
լիցի մարդս անձամբ 'ի դարմանել զամ կենդանիս ,
յորոց ինքն կերակրի : 'Ի մէջ էրէոց եղջերուք և
այծեմուկք և նապատաակք են ծանօթագոյնք :
Եւ զէրէք : Եղջերուկաց բազում են տեսակք . այլ ամբն
միաբանին յայսմ , զի են կճղակաբաշխ , որոճացող . և
արուքն նց միայն եղջերաւորք . որոց եղջիւրքն են
բազմաձիւղ լը ձեռոց ծառոց , որք թափին ամ լը ամէ
'ի

ղինեալ բաղմասաղարթ եղջերօք, մեծութի նորա և արագութիւն, որոշէն զնա յայլ ամենայն անտառաբնակ կենդանեաց. և զորօրինակ՝ սա է աղնուճականն՝ ի մէջ նց նոյնպէս և ծառայէ յաւէտ ի դքսսանս աղնուճագունից ի մարդկանէ, որք զբաղնուն յորս նորա :

Այծեալ : Այծեամն լը իրաց ինչ նման է եղջերւնաց, այլ փոքր է քան զնոսա, առաւել բերէ զնմանութի այծից. բաց յեղջերացն՝ որք ամ իրօք նման են եղջերունի, եթէ լը նիւթոյն, և թէ լը բաղմաստեղնութե, թէպէտ և ստեղունք եղջերաց նր սա, կաւ են և փոքր քան զնորայն, զի մին յեղջերաց այծեման ոչ ունի աւելի քան զնորս ստեղունս : Եղջիւրք նր ևս թափին ամ լը ամէ. ոչ ի դարնան ըստ եղջերունի, այլ յաշնան : Այծեամն է առաւել զլարթ և սթափ, միանգամայն առաւել եռանդնոտ, և արի քան զեղջերու. ձև նր վայելչագիր է, կերպարանքն շնորհալի, և ուշքն առաւել գեղեցիկ և կենդանի. իսկ ինքն ճարպիկ, և յաջողակ ի խուսել և յապրիլ յորսորդաց : Սիրէ զլեռնային և զցամաք տեղիս, և ոչ գնայ երամովն իբրև զեղջերուս, այլ միայն արուն և էգն իւրեանց ծննդովք : Ծնանին իբր ի բաղումս երկուս ուլս արու և էգ. որք ի մանկութե մեալ ի միասին, այնպիսի սիրով կապին լը իրերաց, մինչև չմեկնիլ ի միմեանց և ի մեծանալն : Մարթ է ընտանեցուցանել զնա, այլ ոչ գլխովն հնազանդեցուցանել. նմին իրի՝ պարտ է միշտ զգոյշ կալ ի նմանէ : Ի ձմեռան բնակին յանտառս. և ի դարնան ուտեն զգալար սաղարթս և զտերևս. որ և ազգէ ի նս իբր թմրութիս արբեցութե. վս որոյ գիւրաւ մարթ է որսալ զնս յայնժամ : Միս նոցա համեղ է քան զայլ ամ վայրի էրէոյ, մանաւանդ որք ի լերինս և ի ցամաք վայրս բնակել իցեն :

Նապաստակ : Նապաստակք են փոքրիկ էրէք, որք ոչ որոճեն. թեթեամարմին և սրնթաց են յոյժ : Ընդ օգտակարութեն զոր ունին են ևս բաղմասթիւն և բաղմածնունդ յոյժ, որք յամ տեղիս աշխարհի գտանին, բաց ի կարի իմն ցրտասառոյց գաւառացն հիւսիսոյ : Եգք նց ծնանին յետ երեսուն աւուրց սաղմնառութե, և վաղվաղակի վերստին յղանան. թող զի յոլովակի և յառաջ քան զծնանիլն սովոր են յղանալ. քանզի ունին զերկուս արգանսս, և յամ նուազի ծնանին երիս կամ չորս ձագս. որով կարեն ի ժլ

միւրւմ

միում մի բերել իբր քառասուն ձագս , զորս և
 զաւուրս քսան միայն գիւցուցանեն , յետ որոյ ձագք
 ինքնին մեկնին 'ի մօրէ , և երթան 'ի խնդիր կերակրոյ
 իւրեանց . բայց ոչ կարի իմն հեռանան 'ի տեղւոջէն ,
 ուր ծնանն : Նապաստակք բնակին մօտ առ միմեանս ,
 բայց ոչ 'ի միասին , այլ զատեալք յիրերաց մեկուսի
 բնակութիւն . թագչին լէ հողով , յորում բանան իւ-
 րաքանչիւր առանձին զական կմ զստորերկրեայ ճա-
 նապարհ իբր վաթսուն կամ ութսուն քայլ յերկայ-
 նութի : Քանզի կարի իմն երկչոտ դուռն նց բնութի ,
 առ տկարութե և անղէն լինելոյ իւրեանց՝ պէտս ու-
 նին անյայտ բնակարանի . վն որոյ սակաւ երբէք ե-
 լանեն 'ի ցերեկի արտաքս 'ի գետնափոր բնակութի
 իւրեանց , և 'ի ձայն մեղմ շնչման վաղվաղակի փա-
 խուցեալ մտանեն 'ի նոյն . բայց 'ի գիշերի ելել ճա-
 րակին և խաղան ընդ իրերաց : Նապաստակք ննջեն
 բաց աչօք , և աչք նց չեն ինչ սրտեսս . սակայն ընդ
 հակառակս հաստեղիք և լսելիք նց սուր են յոյժ ,
 (քանզի և ականջք նց մեծ են) . առաջին ոտք նոցա
 կարծ գտնով՝ գիւրաւ ընթանան 'ի վեր կոյս , և ա-
 տաւինին 'ի բարձր տեղիս : Անմուռնչ կան , և անշը-
 շունչ քայլեն . քանզի ունին հերս նաւ 'ի ներքանս
 սակից : Սիրեն յոյժ զբնակութին իւրեանց , և ոչ հե-
 ռանան անտի , ոն և 'ի հալածիլն իսկ 'ի շանց կամ
 'ի մարդկանէ՝ ճգնին չհեռանալ անտի , այլ 'ի փախ-
 չիլն առնեն պտոյտս՝ և դառնան վերստին գէտ 'ի
 բնակութին իւրեանց . և այսպիսի շրջապտոյտ ըն-
 թացիւք յուրվակի ղերծանին յորսորդաց : 'ի փախչիլ
 իւրեանց ոչ վաղեն լըգէմ հողմոյն , այլ գնան ըստ
 շնչելոյ հողմոյն , զի անարգել և գիւրաւ վաղեսցեն ,
 ոն և ղերկայն ականջս իւրեանց , (զոր ըստ հաճոյս
 կարեն շարժել) ուղղեն լը ընթացիցն , որ լինի նց
 իբր ղեկ ուղղութե ընթացից : Եթէ բազումք 'ի միա-
 սին գացին , 'ի հասանել որսորդաց 'ի վր նոցա , ոչ
 ամբն լը մի շաւիղ փախչին , զի մի արգել լիցին մի-
 մեանց , և ամբն որսացել լիցին . այլ իւրաքանչիւրն
 փախչի լը այլ և այլ կողմն . որով և ստիպին որսորդք
 զոմանս թողուլ , և զոմանց ղհետ պնդիլ : Այսպիսի
 հնարիւք և սաստիկ սրընթացութիւն յուրվակի ղեր-
 ծանի յիւրոց թշնամեաց . սակայն քանզի արարաւ նա
 յարարչէն 'ի պէտս մարդոյն , վն որոյ՝ և ունի քանի
 մի գործս անմիտս , որով ինքնին մատնէ զանձն 'ի
 ձեռս նր , իբր ղի՝ յուսացեալ 'ի սրընթացութի իւր

ոչ փախչի՝ մինչև ոչ մերձեցին մարդիկ առ նա • կարծելով թէ թերևս ոչ իցեն տեսալ զինքն • վս որոյ էթէ մարդիկ ոչ տացեն ինչ նշանս , թէ տեսալ են զնա , միանգամայն խոտորեւով՝ ի շաւղէն երևեցուցեն թէ այլուր գնան , ոչ փախչի մինչև ոչ կարի իմն հուսլ լիցին նմա :

Նապաստակք թէպէտև հեղիկ են և գիւրընտել բաւրուք • սակայն ո՛չ այնպէս ընտանեան լը մարդկան մինչև յօժարութի մնալ՝ ի տան , այլ խնդրեն հանապաղ աղափանալ և յարձակաւայրս բնակիլ : Ասորին ամս եօթն , և ՚ի միում ամի առնուէն զլրացեալ հասակ իւրեանց : Ի վր բարձր լերանց՝ և ՚ի հիւսիսային դաւառս , նապաստակք սպիտականան ՚ի ձմեռան • և յամառան դարձել ստանան զբնական գոյն իւրեանց • այլ ոմանք մնան միշտ սպիտակ • և նովին սպիտակուի վաղելով ՚ի վր ձեան , զերծանին ստէս ՚ի մարդկանէ և յորսորդ թռչնոց , որք յոլովակի չկարեն նշմարել զնս : Լեռնաբնակ նապաստակք մեծագոյն են քան զգաշտայինս • և միս նց առաւել համեղ է • մորթ նց առ փափկութէ մազից՝ սկիտանի է ՚ի հանդերձս և յայլ իրս : Գտանի յամերիկայ և տեսակ ինչ սեւամորթ նապաստակի , որպէս և ՚ի տեղիս ինչ գտանին նաև եղջերաւոր նապաստակք :

Ընթանի նապաստակ : Այս և այլ կենդանի մի՛ տմենայն իրօք նման նապաստակի լը ձևոյ մեծուէ և կերպարանացն , կոչեցեալ ընտանի նապաստակ : Սա լինի գունով սպիտակ , գեղնագոյն , և սեւաւ , կամ խայտաբղէտ յերկուց և կմ յերկոց գունոց աստի • մորթ նր ո՛չ միայն գեղեցիկ է քան զնապաստակաց , այլ և աղնոճանիւթ : Բնակին յք իբր ՚ի բղմս՝ ՚ի վր լերանց , ՚ի ծերսոս երկրի՝ զորս ինքեանք փորեն : Անդ կան ՚ի ցերեկի , անդ ծնանին զձագս իւրեանց , և գիւցուցանեն , և ոչ հանեն զնս արտաքս մինչև ոչ ըստ բաւականին աճեացին • որով և հանձարաւորք երևին քան զնապաստակս : Եւ սա և բաղմածին քան զնապաստակ • քանզի ոչ միայն անլըհատ յղանայ և ծնանի իբրև զնապաստակ , այլ և յիւրաքանչիւր նոճագի ծնանի ութն կմ տասն ձագս : Ի իւրաւ ընտանեանայ լը մարդկան , և ընտանացել միանգամ՝ ոչ ևս խընդրէ մեկնիլ ՚ի տանէ • այլ կայ և մնայ իբրև զայլ ընտանի կենդանիս • որ և բաղմածնուի վճարէ մարդկան լիով զծախս դարմանոյ իւրոյ : Միս նր սպիտակ է և առաւել սպարարտ քան զնապաստակի • և եթէ կրճաւ

կրճատեցի գիրանայ յոյժ յոյժ • ուր լէ հակառակս՝
միտ նաօրատաակի սեաւ է և ցամաք : Աւտէ ղևտա ,
և զարմախ , զուհգս , զպտուղս , զգալար բոյսս և
տերեւս , միանգամայն և տալի աւելի քան զնասրա-
տակն • բայց ոչ գտանի 'ի ցրտասառոյց գաւառս •
իսկ ընդ հակառակս՝ նապատտակք յաւէա 'ի ցուրտ
երկիրս գտանին :

Ընտանի նապատտակն ածէ զմեզ լի սխառաճի 'ի ճա-
ռել զընտանի չորքոտանեայ • քղի ոնկ էրէքն են մօտա-
ւորք ընտանի կենդանեայ քան զգաղանս առ քաղց-
րութի բարուցն , և անմնաս գոլոյ • նոյնպէս և ըն-
տանի նապատտակն մօտաւոր է ընտանի կենդանեայն
քան զայլ էրէս , վասն առաւել գիւրրնտել լինելոյ
մարդկան քան զնս , մինչև յընտանեանալն միանգամ՝
մոռանալ գլխովին զվայրենի բարսն :

Ընտանի կենդանի : 'ի չորքոտանի կենդանեայ սատի՝
յաւէա օգտակարագոյնք են ընտանի կենդանիքն՝ ըս-
տեղծեալք յամենաբարի արարչէն 'ի դարման և 'ի
ծառայութի մարդոյ • որք և թուին լինել կատարե-
լագոյնք քան զայլս , իմ մասամբ բաւականք 'ի սպաս
մարդոյ և 'ի կենակցութի : Են սք իբր անմիջական
սպասաւորք արքայի՝ ընտրելք յիմ հպատակաց նր •
որք սրահեն զնա և դարմանեն , գործեն զգործս նր ,
և մարտնչին վն նր • զբօսեցուցանեն զնա , և մեծար-
դի առնեն զփառս տէրութի նր : Աւին սոքա սէր
և հնազանդութի առ մարդն իբրև առ իւր իւրեանց •
և ուղիմութի բաւական լէ հլութե առ 'ի խմանալ
զկամս նր , և ուսանիլ զնորանոր գործս 'ի պէտս նր •
մինչև յընտանի կենդանիս երևիլ առանձինն գթոյ և
ինամոց արարչին 'ի վր մարդոյն , ոնկ և գերազան-
ցութի և տէրութի մարդոյս 'ի վր իմ կենդանեայ :
Ոչ զիմ կենդանիս ընտանեցոյց իմ մարդկան • զի
ոչ ունէր պէտս ամցն , և զի առաւել բեռն լինէր
նմ բաղմութի նոցա , յունիլն անդ զհոգս դարմանոյ
նոցին , քան զօգուտ ծառայութեն , զոր կարէր ըն-
դունիլ 'ի նոցանէ : Աս որոյ արարիչն ամենիմաստ և
ամենաբարի՝ զայնչափ կենդանիս միայն ետ մարդոյ
'ի ծառայութի , որչափ ինչ միանգամ պէտք էին նմ •
զարգարեալ զնոսին բնմ ճարտարութի և քաջայար-
մար գործարանօք 'ի ծառայութի • որով և սակաւա-
թիւ ընտանիքն այնոքիկ , այնչափ ձեռնհաս են ծա-
ռայել մարդոյ , որչափ ինչ արդեօք կարէին ծառայ-
ել այլ իմ կենդանիք՝ եթէ լինէին ընտանի մար-
դոյն ,

դոյն . վն որոյ և զնն , որք անպէտքն էին և անկաշ-
 րեորք , ցրտէաց յանապատս և յանտառս առ'ի զարդ-
 աշխարհի , և 'ի զբօսանս մարդոյ : Սակայն և այնպիսի
 կացոյց և զնոսին 'ի սարկուծի մարդկան՝ տալով զահ
 և զերկիւղ մեր 'ի վր'նոցա , առ 'ի յայտայանդ իմանուէ
 իշխանական ճոխութե , որով պերճացաւ մարդս 'ի
 վր'ն մահ կենդանեաց . ին որում ցուցանեն հպատա-
 կութիւք նոց առ մեզ . զի ոչ եթէ առ տկարութե ինչ
 իւրեանց կան 'ի մեր սպասու , որք զօրաւորագոյնք
 են քան զմարդիկ , այլ զի մարդն պէտս ունի նոցին
 սպասաւորութե , վն որոյ սակզծեալքն են : Աւստի
 թէպէտ և փախչին 'ի մարդոյ և ապստամբք երևին 'ի
 նմանէ . սակայն գիտէ և ձեռնհաս է մարդս ցուցա-
 նել նոցա զտէրութեն , զոր ունի 'ի նն ըմբռնելով
 զնոսին , կամ ամբքելով , և կմբռնի խոնարհեցու-
 ցանելով 'ի հպատակութե իւր : Աւր թողից և զար-
 ժանին քննութե տեսարան , զի հայեցեալ յընտանի
 կենդանիսն՝ տեսանեմք , զի յամենայն սեռից չոր-
 քոտանեաց դասնին մի մի , իբրեւ տեղակալք այլոցն
 ամենեցուն . որովք իբրեւ փոխանորդովք ծառայեն
 մարդոյն մահ կենդանիք : Քանզի ահա՛ կատուն՝ է իբր
 մի 'ի ճիրանաւոր դաղանաց՝ նման վագեր կմբռնու ,
 ըստ իմիք և առիւծու . շունն՝ է մի 'ի մատնաւոր դա-
 ղանաց նման դայլոյ և աղու՛ խու . ձին է և ուղտ՝ են
 'ի մեծ կիսադաղան անեղջիւր չորքոտանեաց , նմա-
 նեալ փղի և ձիադեանի և ընծուղատու . եղն և դո-
 մէշ՝ 'ի մեծ եղջերաւոր կիսադաղան չորքոտանեաց ,
 հանգունատիսլ միեղջերու՛ի և ոնգեղջեր . ոչխար և
 այծ յեղջերաւոր էրէոց . իսկ խոզն յանեղջիւր էրէոց ,
 զորս ընտանեցոյց մահ մարդկան 'ի անուղ և 'ի ծա-
 ւայութի նոցա :

Սող և զայն , զի թիւ ընտանի կենդանեացն՝ են հա-
 մաչափ պիտոյից մարդոյն . քանզի մարդ պէտս ունի
 նախ կերակրոյ . և զայն մատակարարեն նմ արջառ
 և ոչխար և այծ կաթամբ և մսով իւրեանց . իսկ
 խոզն միայն մսով . զի փոխան կաթին՝ միս նր է առա-
 ւել գէր , որով ընու զկաթին պակասուէ : Երկրորդ
 պէտս ունի հանգերձի , զոր մատակարարեն նմին
 ոչխար և այծ , մին գեղմնաւոր՝ և միւսն մազալից
 մորթով . ուն և զպէտս կօշկացն և այլոց իրաց՝ ընուն
 կարծր և կարճաստե մորթք ձիոյ՝ իշոյ՝ կովու՝ և այ-
 լոց : Երրորդ պէտս ունի մարդն օգնականութե 'ի
 ծանր աշխատութիւս , որովսի են՝ գործել զերկիր ,
 տա-

տանիւ զբեռինս, գնալ յերկար կի՛մ 'ի գԺճարակոյս
ճանապարհ, և յայտասիկ օգնեն նմ եղն, ձի, ուղտ
և էջ, բարձեալ կրեն զմարդն և զբեռինս նր 'ի վր
իւրեանց: Չորրորդ՝ սկստս ունի մարդ սահալանուէ
'ի փաստակար կենդանեաց. յորոց սահեն զնա շուեն
և կատու, մին՝ 'ի մեծ փաստակար կենդանեաց, և
միւսն՝ 'ի մանուկաց: Եւ զի արտաքոյ կարեորացս այ
սոցիկ՝ այլում իմիք կարիս շուեն մարդն. նմին իրի՛
չգտանին այլ աւելի ընտանի չորքոտանիք, բայց ե
թէ՝ 'ի տեղիս ինչ, զորս մարդիկ ընտանեցուցին.
որպիսի է փիղն 'ի հնդկիս և յայլ հարաւային գա
ւառս, և տեսակ ինչ եղին, 'ի վերին ծայրս հիւսի
սոյ առ 'ի չգոյէ անդ ոչխարաց և կովու: Ընդ սոսին
մարթ է դասել և զուղտ վմ չգտանելոյ նր յամ տե
ղիս, այլ միայն 'ի ջերմ գաւառս, և յաւէտ յարա
բիայ և յափրիկէ:

Թէպէտ և տեսակք ընտանի կենդանեացն սակաւ
են, սակայն պէսսլիսուէ բլմ է յիւրաքանչիւր տե
սակի նոցա, քան 'ի տեսակս վայրի կենդանեաց. ե
թէ լը արտաքին ձեռն և գունոցն, և թէ լը ներքին
կատարելութիւն. մինչև իւրաքանչիւր տեսակի ընտա
նի կենդանեաց՝ կացուցանել մի մի սեռ: Ապաքէն
քանի՞ տեսակք շանց գտանի, որոց իւրաքանչիւրն
մեծութիւն, ձեռն, գունով, և կատարելութիւն տար
բերեալ է յայլոց. լը այսմ և տեսակք ձիոց, ոչխա
րի՝ էն, որով և սակաւուէ տեսակաց ընտանի կեն
դանեացն բազմանայ յոյժ, և այս՝ եթէ 'ի պէսսլի
սութիւն երկրի յորս գտանին, և 'ի պէսսլիսուէ սնն
դեանն, և թէ 'ի հնարից մարդկան, որք զայլ և այլ
երկրի կենդանիս միոյ տեսակի ընդ իրերաց զուգե
լով՝ նորակերպ կենդանիս՝ ինոյն տեսակէ ստացան:
Թող զճորիս, զոր 'ի զուգախառնութիւն այլ և այլ տե
սակաց ստացան:

Եւ 'ի վր այսր ամի՞ տեսչութիւն ւոյ և խնամակալութի
մարդկան, թի՛ւ անհատից՝ իւրաքանչիւր տեսակի ըն
տանի կենդանեացն՝ բաղում է յոյժ, քան զթի՛ւ այլ
ամ վայրի կենդանեաց. քանզի ստեղծանելով զնոսա
արարչին 'ի սկստս մարդկան, ետ նց բնաւորութի և
խառնուած այնպիսի, որով կարող լիցին կեալ և
բազմանալ յամ կողմանս աշխարհի, ուրանօր մար
դիկ բնակին, զոր չէ տեսանել 'ի գաղանս, և յայլ
վայրի կենդանիս: Եւ ևս ետ նց սէր և խաղաղութի
ն իրերաց, զի մի կտորեացեն զմիմեանս և նուազե
ցուս:

ցուցեն: Յառաջելոցս երևի՝ թէ զիարդ ընտանի
կենդանեօք հայրախնամ առատաձեռնութեամբ բարերա-
բեաց անձ մարդկութեւս, մինչև վայելել մարդկան 'ի
նոցանէ՝ գրեթէ զայն անօգուտ՝ զոր մարթ էր նոցա
վայելել յամ կենդանեաց միանգամայն. վս որոյ՝ ար-
ժան է մարդոյ ճանաչել զսոսա առաւել քան զայլս,
զի առաւելութիւն գոհասցի զսրբագեատունէն, և հա-
ւատարմութիւն ծառայեսցէ նմ. ը որում և կենդա-
նիք անըդիմակ 'ի սպասու կան ծառայութե մարդոյ
ըստ հրամանի արարչին:

Կարգ: Յընտանի կենդանեաց միջի՝ նսւաղ օգտա-
կար համարեալ է կատուն. կարգեալ յարարչէն առ
որսալ ևեթ զմկունս՝ զկենդանիս մնասակարս տան.
Թէպէտ և այս օգուտ չէ ինչ փոքր, հայեցեալ 'ի բա-
ղում մնասա զոր հասուցանեն մարդկան մկունք՝ գող
և մնասասէր բարութ և բաղմութիւն իւրեանց, որք
առանց սորս սպասէին արդեօք զկերակորս մարդ-
կան 'ի տանէ, և զստուղս 'ի սպարախոցաց և յայդեաց.
որոց և 'ի կարի իմն բաղմանալն՝ հարկ էր և մարդ-
կան փախչիլ 'ի տանէ, և զայլ տեղի բնակուէ խրնդ-
րել. (ըստ որում սկաամի եղեալ 'ի հնումս 'ի տեղիս
ինչ:) Վս որոյ՝ կատուն կարգեալ է 'ի պահպանութե
ընչից տանն յերեսաց ընտանի գողոյ և թշնամւոյ,
որ է մուկն:

Արդ՝ քանի՞ ճարտարութի և յաջողակութի ոչ խրնդ-
րի յորսալ զայնպիսի ճարտար գողս, որք ոչ երկնչին
բնակիլ 'ի տան թշնամեաց իւրեանց. և ահա զայդ-
պիսի ճարտարութի և յաջողակութի է անսանել 'ի
կատուն: Մկունք քզի փոքր են և 'ի փոքրիկ խորշս
կամ ծակս մտանեն՝ և անտի ելանեն, ուր չէ հնար
կատուն մուտս առնել. (ոմ և մեծ մկունքն դեռ
նախոր ճանապարհս բանան, և անդ մտեալ սպաս
տանին,) վս որոյ՝ տուն կատուն անձանձրանալի
համբերութի մտանելոյ 'ի դարան, և կալոյ անդ եր-
կայնմաութիւն և անշուշ, սպասելով առ բերանով
ծակուց մկանց, կմ 'ի տեղւոյ ուր էտն զհոս մկան՝
մինչև ելցէ արտաքս, և ըմբռնել զնա: Մարտի ընդ
մեծամեծ մկանց, որք թէպէտ և բաղումք 'ի միասին
իցեն և կատաղիք, նա անվէհեր յարձակի միայնակ
'ի վր նց, և զամսն փախուցել, զմին ըմբռնէ անվը-
րեալ: Դարանի կատուն և թռչնոց՝ թառելոց 'ի դե-
տին, մածանելով ը երկիր՝ զի մի երևեսցի, և իբրև
թռչունն ը բաւականին հուսլ լինի նմ, յանկարծա-
կի

կի ոտանու 'ի վր' նր' և ըմբռնէ զնա : Այս կենդանի
 ունի ճիրանս դիւրագարձս լը ընծու , զորս կծկէ և
 բանայ լը հաճոյս , որք են նր' զէնք . կերպարանօք և
 ձեռով ևս ամիւ նման է ընծու , ուն և քաջասրտութ' .
 աչք նր' գեղեցիկ են և քաղցրահայեաց , որք և փայ
 լակնացայտ երևին 'ի գիշերի . բիրք աչաց նր' լայնին
 և մեծանան 'ի խաւարի առ 'ի լըռնիւ լոյս բազում ,
 որով և տեսանէ համարձակ 'ի մթան . այլ 'ի տուն
 ջեան բիրք աչաց նր' անձկանան , և փոխեն զբոլորչի
 ձև իւրեանց յերկայն : Մորթ նորա փափկամաղ և
 փայլուն՝ առնեն զնա գեղեցիկ , և մաքրասիրուի նր' ,
 (որով միշտ լիղելով մաքրէ զինքն) ուն և նաղելի ըն .
 թացք նր' առնէ զնա սիրելի : Չգուշանայ աղաւթել
 զառնն , վն որոյ՝ զյաւելուածս որովայնին ծածկէ լը
 հողով , ուն թէ գիտիցէ՝ եթէ տանն սլարտ է մաքուր
 լինել , և թէ մարդկան առելի է աղաւթութի : Հա
 ճի յոյժ քնքշիւ և սիրելի մարդոյ , և ինքն ևս փոխա
 րէն լիղէ զսիրողն իւր . խնդրէ զկերակուր 'ի քաղց
 նուրն ողորական ձայնիւ , և դայ 'ի ձայնելն զնա ծա
 նօթ եղելոց , մանաւանդ կերակրողին իւրոյ : Սակայն
 բարութն անհաւատարիմ է և դող , դաղտնի յափըշ
 տակէ զկերակուր իւր , եթէ ոչ կարի իմն երկեցուս
 ցի 'ի մարդկանէ յայնպիսի դործս . և է ապերախտ ,
 զի ոչ ունի սէր առ ար իւր լը չափու այլոց ընտա
 նի կենդանեաց . զի չէ ինչ նմ' փոյթ՝ բայց եթէ սի
 րելի լինել :

Եւք նոյ՝ հակառակ սովորութե այլոց կենդանեաց՝
 'ի խնդիր լինին արոճի . ծնանին առ մի նոճագ ձագս
 վեց կմ եօթն կմ նաև աւելի և երբեմն սլակաս . զորս
 և թագուցանեն յարոճէն . քանզի նա սպանանէ զնս ,
 եթէ գտանէ , (լը օրինակի այլ բազում դաղանայ .)
 իսկ մայրն բազում սիրով գիեցուցանէ զնս և դար
 մանէ . թէնդ և նա ևս երբեմն դաղանայեալ սպա
 նանէ զնոսա և ուտէ : Աեանք կատուացն ձգի մինչև
 յառան և ցհնդեատասան ամ . կերակրին 'ի մնացոճա
 ծոց կմ 'ի յաւելուածոց կերակրոյ մարդկան , մանա
 կանք փշովք ձկանց , զորս հալեն լորձունք նր' : Յան
 կանիլն 'ի բարձանց մանն անիւսս , քանզի անկանին
 միշտ 'ի վր' ոտից , ուն և վադր և աղուէս : Մորթ նոյ
 փափկահեր և ջերմին՝ եթէ շիւտցի՝ փայլակունա ար
 ձակէ . մանաւանդ՝ 'ի ձմեռան , զոր մարթ է տեսա
 նելի գիշերի : Գտանին և երկայնահեր փափկամորթ
 և սպիտակ կատուք , որոց մորթն լինի գեղեցիկ մուշ
 տակ

տակ և ջերմացուցիչ. զոր և է տեսանել յաւելոս 'ի
դաղատիայ և 'ի սպանիայ : Այս և 'ի սպարսս տեսակ
ինչ կատու՛ի, որոյ ոչ միայն մարմինն այլև ձեռն է
երկայնահեր, զոր կամարածն շրջէ 'ի վր թիկանց,
որով և երեւի ձեռնորս իբրեւ զփետուր կամ զշը-
ցունս :

Վայրի կապու : Վայրի կատուն սակաւ սարքերի յըն-
տանւոյ. է սա առաւել մեծ և զօրաւոր քան զընտա-
նին. շրթուիք նր սեւաւ եհ, ձեռն առաւել ստու՛նար
և մորթն փոքր մի կնճռահեր, իսկ գոյն նորա առաւ-
ել միօրինակ :

Ըռն : Ըռնն՝ բազմօք օգտակարագոյն է մարդկան
քան զկատու, և առաւել ընտանի քան զհա (ուր և
քան զայլ ընտանի կենդանիս.) է սա մի 'ի կատաւ-
րեալ կենդանեաց՝ իբր կարեւոր պարգեւ ւնի՝ մարդ-
կութեւ : Բարք նր եհ այնպիսի՝ մինչև թու՛ի ստեղ-
ծեալ յատուկ վր մարդոյ : Անի ընդ մեծի սիրոյ և
բոլորանունէր հնազանդութի առ մարդն, նոյնպէս և
ճարտարութի բազում և յաջողակութի ուսանելոյ
առնել գրեթէ զայն ամ՝ զոր ուսուցանել կամիցի
նմ մարդս. 'ի գոյզն նշանաց իմանայ զկամս ւն իւ-
րոյ, և վաղվաղակի կատարէ զայն. օգնէ նմ, պաշտ-
պանէ զնա, հսկէ վր նր զգիշերն ողջոյն. պահէ ոչ
միայն զանձն ւն իւրոյ, այլև զտունն նորա՝ զստաց-
ւածս, և զկենդանիս, մասնելով զանձն 'ի վտանգ
մահու առ 'ի պաշտպանութի նոցին. մանաւանդ թէ՝
իբր ուրախութի է նր ծառայել ւն իւրում և հա-
ճել զնա, թող զի՝ և յայնչափ յօժարամիտ ծառայուէ
և անխոնջ վաստակոց՝ թու՛ի թէ ոչ համարի զանձն
ըստ բաւականին արժանի հատուցման, ուստի և իբ-
րե շնորհս ինչ՝ խնդրէ 'ի նմանէ զիւր կերակուր,
քծնելով, և ողորական ձայնիւ. և թէ չընդունի՝
համբերէ երկայնամոտութե՛ յերկար անսունաղութե՛ ա-
ռանց զայրանալոյ՝ կմ թշնամանալոյ ի ւն իւրում.
Իսկ թէ ընկալցի ինչ, նաև զոսկր չոր՝ շատանայ նո-
վին. և փոխան այնր՝ իբր երախտիս ընկալեալ՝ սիրէ
զմր իւր, և ջանայ երախտագէտ լինել առ նա առաւ-
ել քան զառաջինն՝ հաւատարիմ և փութաջան ծա-
ռայութի :

Ահա այսքան է սիրել նր զմարդ և ծառայել նմին
վր սակաւ ինչ և անուտելի օսկերաց, զոր իբր ան-
պիտան 'ի բաց ձգել սովոր եհ մարդիկ. 'ի գէսպս օրի-
նակեալ յամօթ և 'ի նախատինս մարդկան՝ որք յայ
բիւ.

ՅԷԺ ԼՐԺԻՊԱՆԷԱՅ :

Քիւրաստատիկ բարիս ընկալեալ, և ստեղծեալ են զասն յաւիտենական փառաց, ոչ ծառայեն նմա և ոչ զկէս ծառայութեն՝ որով ծառայեն նոյ շունք :

Քանի՞ տկար և անզէն լինէր մարդս առանց սոյսր տիրասէր կենդանւոյ . 'ի քանի՞ բարեաց զուրկ, և քանի՞ փնասուց ներքոյ անկեալ : Զիմրդ մարթ էր նմ սլահել անփնաս զհօտս ոչխարաց և այլոց ընտել նի կենդանեաց՝ 'ի դայլոց և յայլ գաղանաց, և ոմ կարէր որսալ զէրէս, ըմբռնել զգաղանս և սատակել զնոսա, առանց շան . բայց եթէ բաղում աշխատութիւն և դոյզն օգտիւն, արկանելով զանձն իւր և 'ի վտանգ մահու :

Մարդիկ ուսուցին շանց գնել զմիս և զայլ կերակուրս իւրեանց 'ի հրապարակէ և 'ի կրպակէ, և բերել զայնս հաւատարմութիւն 'ի տուն . առնել զայլ և այլ դործս ծառայութե 'ի տան . քի դարձուցանել զսորովելի միսն շամփրով . բերել զփայտ կմ զանօթ ինչ կմ զայն որ սկիտոյն է . առնել զգոնասպանութիւն քանալով և փակելով զգոնուն տանն . խաղալ 'ի վերայ երկուց ոտից, և զայլ ինչ բաղում և անհաւատալի իրս :

Շունն ոչ միայն առաւել ծառայէ մարդոյն քան զայլ ընտանի կենդանիս, այլ և առաւել զոճարձացուցանէ զնա . սէր նր մեծ, և հաւատարմութիւն առ մարդս, զգաստութիւն նր յիմանալ փութով զհաճոյս տն իւրոյ, հլութի և յօժարամտութիւն նր յամ ժամ պատրաստական է 'ի հաճեցուցանել զնա ո՞ր և իցէ գործով ծառայութե . արկութի և արագաշարժութի նր, զոճարժութի և զքօսասիրութե առնեն զնա կենակցելի ընդ մարդկան :

Այլ ամ ընտանի կենդանիք ունին զապշութի ինչ և զըմբոստութի, զգանգաղաշարժութի ինչ և զտխուր գէմս, վս որոյ շէն ինչ այնչափ յարմարք կենակցութե մարդոյ . այլ շունն հանապաղ զգաստ է և սթափ, հնազանդ է ձայնի ոմ և նշանացի ակնարկութե կամաց տն իւրոյ . ցանկայ հանապաղ լինել առ նմա . ողորէ զնա առնուլ և զինքն թ իւր՝ յորժամ գնալ կամիցի ուրեք . վաղէ առաջի նր 'ի ճանապարհի իբրեւ սուրհանգակ առ 'ի պատիւն նր, ոչինչ փոյթ ունելով զաշխատութեն . խայտայ և խաղայ ընդ նմա . քծնի զնովաւ, լիզու զնա . յանդիմանեալ 'ի նմանէ՝ զգլուխ իւր կորացուցանէ՝ ոմ թէ ներումն իւրեք լեւով . և եթէ գանեցի՝ սակաւ ինչ փախուցեալ վերս :

վերստին դառնայ և մերձենայ առ իւր իւր, ունի և
ամենահըու ծառայութիւն՝ միւսանդամ խնդրէ հաճե-
ցուցանել զնա և հաճոյանալ նմին: Միանգամայն
ասել՝ շունն է առաւել գիւրանասաց՝ լրացեալ յոգ-
նագէմ՝ ձրիւք, միայնգամայն խոնարհ և սխտանա-
գոյն կենդանին, զոր արարիչն սարգեւեաց մարդ-
կութեւս. որում միայն ձին կարէ հաւասարիլ, և առ
մեծագոյն զօրութե իւրոյ՝ առաւելու ևս:

Սովաւ խրատիմք յարարչէն, թէ քանի՞ սիրով և հա-
ւասարմութեամբ պարտ է մեզ ծառայել նմ. յորմէ
անբաւ առաւելութիւն բարիս ընկալաք՝ և հանապա-
զօր ընունիմք, և յաւիտեան ընունելոց եմք, քան զոր
շունն ընունի՝ ի մենէ իւրմէ. և թէ, զխաբի՞ ի կատա-
րել մեր զում հաճոյս նորա՝ սարտ է խոնարհու-
թիւն ծառայս անսխտանս համարիլ զմեզ, որք չարա-
բաք ինչ աւելի քան զոր սարտն էաք առնել, որպէս
և շունն համարի զինքն:

Բնական պահանջ. Եւ շունն և քանի մի բնական
չանց: պահանջութիւն, զի երևեսցի թէ
զկատարելութեան զոր ունի՝ ոչ ի կամաց՝ այլ ի բնու-
թէ ունի. և զի լիցի մարդկան օրինակ զգուշութե
ի պահանջութեց անտի առ ի ջնմանիլ նմ. թ որում
և կատարելութիւն նր են օրինակ բարեյորդոր նախան-
ձու առ ի չգերազանցել շանն ի լաւութե մասին քան
զմեզ: Պահանջութիւն նր բնականք՝ են որկրամուտի
և անամթ հեշտախտութեւս. յորոց զգուշանալ սարտ
է բնական ստեղծութեոյ, և անմիջ անգոսնել զայն
սխտի ախտս զզուէլիս վասն իւրեանց վերջին անար-
գութեան:

Շունն թէնդտե անյագ ուտէ, սակայն տուայ և համ-
բերէ ընդ երկար քաղցու. և յորժամ յագի՝ պահէ
զմնացորդսն, թաղեալ զայնս ը հողով, և նշանեալ
զտեղին հոտառութիւն. զի ոչ միշտ գտանէ իւր բա-
ւական կերակուր ի մարդկանէ. որով խրատիմք ոչ
սպառել առժամայն զոր ի ձեռս բերեմք, այլ պա-
հել անտի և վն կարեւոր ժամանակի: Սիրէ նա՝ և
զմաքրութիւն զօրէն կատուի, և թաղէ ը հողով զա-
սաւառ իւր: Համբերէ և կասկանայ՝ յառաւօտէ
մինչև ցերեկոյ կասկեալ կալով, և ոչ աղտեղէ զտե-
ղին ուր կասկեալ կայ. այլ թէսկտե տաղնասկեսցի
ի կարեաց որովայնի՝ համբերէ մինչև արձակեսցի:
Ահա այսպէս զում կարեւոր և զբնախր բնաւորութիւն,
որում սկստս ունէր կենդանիս՝ բնականից գոլով ը
մարդ-

մարդկան , ետ նմ արարին 'ի շնորհս մարդկան . յաւ
ւել նմ տալ և զարտաքին կատարելունս զթեթեւութի
և զարագութի . զսուր և զամբակուռ ատամունս .
և 'ի վեր քան զնմ զսուր զգայութիս , մանաւանդ
զհոտսութի զարմանալի , որով նաև 'ի հետոյ ան
դամ առնու զհոտ կենդանեաց , և դտանէ և որսոյ
զնն . ոսկ և զոր իւր դտանէ 'ի հետոյ նր , թէպէտև
միօրեայ ճանապարհաւ հեռի իցէ :

Բազմապատիկ քե . Գուով այսր կենդանւոյ պիտանի
սակ + շանց : մարդկան ' կատարելութի և ծա
ռայութի իւրով , և ոչ մտով կմ մորթով , նմին իրի
և 'ի մէջ նմ կենդանեաց աշխարհի սա է առաւել
բազմատեսակ , որոց տեսակք ըստ մասին 'ի հնարից
մարդկան յառաջ եկին , մանաւանդ մանր տեսակքն .
և իւրաքանչիւր մասնաւոր տեսակք նր ունին այլ և
այլ սեպհական կատարելութիս . որով և նմ մաս
նաւոր տեսակք շանց ' ընդունակ են այլ և այլ մաս
նաւոր ծառայութե մարդոյ . մինչև չղարտուղի ոք
'ի ճմարտութե ասել , թէ շունն եւթ կարէ ընու
ղտեղի ծառայութե այլ նմ միջակահասակ վայրի կեն
դանեաց , ուստի և զշունն սարտ է համարիլ իբրեւ
մասնաւոր սեռ ինչ կենդանւոյ ' կամ լեհանուր տե
սակ ինչ , յորո դտանին բազմապատիկ մասնաւոր
տեսակք . որք միայն ներքին կազմութի մարմնոյն և
հասարակ բնաւորութի նման են իրերաց . իսկ ար
տաքին ձևով և մեծութի , դունով և արագութի ,
արութի և կատարելութի զգոյարանացն այնչափ
աննման են իրերաց , մինչև թուիլ ոմանց 'ի նոցանէ
ոչ միայն տեսակաւ այլև սեռիւ տարբերիլ , զոր ոչ
է տեսանել յայլ կենդանիս : Քանզի դտանին շունք
այնչափ մեծք և զօրեղք 'ի ցրտային դաւառս ' մինչև
բաւական են ձգել զսայլս : Դտանին և միջակահա
սակք և փոքունք և մանուկք յոյժ մինչև 'ի չափ ձա
գուց կատուի , զորս մարդիկ արուեստիւ փոքրկա
ցուցին :

Տարբերին շունք և այլ պէսպէս իրօք . քղի ոմանք
ունին մորթ երկայնամաղ , ոմանք դանդաղ , և
այլք կարճաստև . ոսկ և տեսակ ինչ ամենեւին լերկ
է : Ոմանք են նրբամարմին և երկայնոտն , սրնթացք
յոյժ և յաջողակք յորս արագոտն երէոց . այլք կար
ճոտն են և արագաքայլ ' յաջողակք յորս երէոց բնա
կելոց 'ի ծերպս և 'ի խորշս երկրի և լեհողով . ոմանք
ստուճարամարմին են և ուժեղք յաջողակք յորս և 'ի
մաւ

մաքառումն ը դազանաց. այլք միջակահասակք են,
կարգեալ 'ի սահազանութի տան: Ոմանց տկանջքն
ուղիղ են և կարճ, իսկ այլոցն՝ երկայն և կախեալ:
Ոմանց դուռին մեծ և բոլորակ, այլոց տափակածե
և ցուռկն երկայն. ոմ և ոմանց փոքր: Ոմանք սպի
տակ են դունով, այլք սևագոյն, ոմանք դեղին, և
և կէսքն սկսակ, որսէս և բազումք յայլ և այլ
գոյնս:

Վարէ շահ: 'ի մէջ այնչափ բազմութե տեսակաց՝
վայրի շունն՝ (որ յընտանի շունս առաւել նմանի
շան հովուաց) թոճի լինել առաջինն կի՞ սկզբնաւ
մատն անցն: Այս տեսակ վայրենի կի՞ ը որում հա
ւանական է ասել գիտուածով վայրենացել, դաս
նի յամերիկայ և յայլ անշն տեղիս, ունին զցուռկն
երկայնել և սրավերջ, զականջսն ուղիղ, և զմորթն
կարծրահեր. և են թեթե և նիհար մարմնով. և բա
զումք 'ի միասին մաքանել առնեն մարտ ընդ առիւ
ծունս և ընդ ինձս. բայց գիւրաւ ընտանենան ընդ
մարդկան՝ յորժամ 'ի մատաղ տիս ըմբանեսցին: 'ի
հարաւային ջերմ դաւառս՝ ուր սակաւ շունք դաս
նին, եթէ տարցին յայլուստ՝ կորուսանեն նոքա զիւ
րեանց արութի և ճարտարութ և զայլ բնական կա
ռարեւութիս. ոսկայն միս նց ստանայ անդ զհամ
ախորժելի յոյժ՝ սևամորթ բնակչաց դաւառացն ալ
նոցիկ, որք առաւել ընարեն զմիս շան քան զոչխարի
և զայլ ընտանի կենդանեաց:

Մորթ շանց կարէ լինել տիտանացու 'ի բիժմ իրս,
մանաւանդ՝ եթէ իցէ երկայնահեր և գանգրահեր.
ընտիր ևս համարի եթէ լինիցի և նրբահեր, որսկսի
են շունք սպանիոյ և այլոց տեղեաց:

Էլ: Ըստ օրինակի շան՝ և էշն է կենդանի սկսաւ
նի և օգտակար մարդկան, բայց զօրէն շան և առա
ւել քան զնա, զի՞ որոյ յանիրաւի արհամարհ համա
րեալ է յաջո մարդկան վն իւրոյ քանի մի սլակասու
թեց: Քանզի սլակասութի նր բնականք սակաւ են,
և կատարելութի և օգտակարութի բիժմ: Ականջք
նր մեծ և մարմինն փոքր, ընթացք նր դեհկական,
և բարբն բիրտ, ոմ և ձայնն անհետեթեթ՝ թէնդա առ
նեն զնա արհամարհ. սակայն ծառայութիք նր, ու
րով բառնայ զճանրագոյն բեռինս՝ անհամեմատ չա
փու մեծութե իւրոյ, (մանաւանդ՝ յորժամ գիցի
'ի վր դաւակին որ առաւել զօրեղ է քան զմէջսն.)
և տոկալն նր բազում և ընդ երկար աշխատութե.
միան

միանդամայն համբերօղ, և ժուժկալ բարք նր. (ու
րով շատանայ սակաւ ինչ կերակրով, նաև լոկ խո
տով և տերեօք.) առնեն զնա արժանի սիրոյ՝ և քաջ
խնամակալուէ, ուն և առաւել յարգի՝ քան զոր ու
նին զնմանէ մարդիկ: Եւն թուի տուեալ յարարչէն
մարդկութեա՝ իբր օգնական ձիոյ, գողով աշխատու
թէց նր ծանր և բազում, նմին իրի մարթ է զէն
'ի կիր առնուլ գրեթէ յայն ամ աշխատութիւս, յոր
սովոր են վարիլ երիվարք և ձիք. և այն ոչ միայն
սակաւ ծախիւք, այլ և առաւել ապահովուիւ. քան
զի էն գնայ համարձակ ը անձուկ, լսրծիւն և դա
համէժ տեղիս, ը որս ոչ կարէ գնալ ձին:

Եւք հիւսիսային վայրաց չեն մեծ և զօրաւոր, իբրև
զձիս նոցա՝ որք կարի մեծ են և զօրաւոր, որով և
մարդիկք կողմանցն այնոցիկ չունին բազում ուկտս
իւոց. սակայն՝ ի հարաւային կողմանս, ուր ձիք փոքր
են՝ էւքն մեծ են և զօրաւոր՝ նախախնամութեն ամ,
ու յարաբիայ, յեգիպտոս և յայլ ջերմ գաւառս.
վն որոյ այն կողմանք յաւէտ թուին լինել բնիկ և
հարազատ երկիր իւոյ, ուստի բերեալ են ի հիւսի
սային երկիրս. յայն սակս նոքա ունին զյատուկ կա
տարելութիւս իւոյն. գողով հասակաւ բարձր և վիզ
նոցա երկայն, ուքն թեթեւ և արագընթաց, որպէս
և մորթն զօրէն ձիոց կարճատակ և ողորկ, քաջայար
մարք ի հեծնուլ:

ՅԶԺ: Գտանին անդ և բազում վայրի էւք կամ
ցիւք որք խմբովին արածին յանապատս. սոքա՝ ի տե
սանել զմարդ ձայն արձակեն զոնչաւոյ, և ոչ փախ
չին՝ մինչև ոչ կարի իմն մերձեցին մարդիկք առ նն,
ապաստանեալ թերևս ի սրընթացութի իւրեանց:
Այսոցիկ վայրի իւոց միսն ախորժահամ է: Մորթ
իւոյն կարծր է և առածգական յոյժ. վն որոյ և ի
բազում իրս պիտանի. քանզի կաղմեն անտի թըմ
բուկս, մաղս, ներբանա կօշկաց, սրտեանս սը
րոյ՝ ևն:

ՋԵԷ: Յիւոյ և ի ձիոյ ծնանի ջորի, սակայն ծնեալն
յիւոյ և ի մատակ ձիոյ առաւել մեծ է և զօրաւոր
քան զծնեալն ի ձիոյ և ի մատակ իւոյ. քանզի մե
ծութիւ և ուժով նմանի մօրն, և արտաքին ձեով, ք
երկայն ախանջօք, և լերկ ձեալիւ, (որ ունի ի ծայրն
փունջ մաղի,) և կարճ բաշիւ՝ նմանի հօրն: Ջորին
է կենդանի անհարազատ. որ թէպէտ ունի զարու
և զէգ, որք և զուգին ը իրերաց. սակայն ոչ ծնա
նին,

նին , բայց եթէ հաղիւն երբեք . ունի սրտովն գիտեալ
'ի տեղիս ինչ : Լինին սոքա իբր 'ի բազումս սեաւ կմ
թուիս . առողջ են բնութիւնք և զօրաւոր մարմնով , ու
նեւով զոյժ ձիոյ , և զերկարատեւութի իշոյ . բազմա
ճարտար են և յիշողութիւն գծողարամուտայ : Չգէն
հանգարտութիւն զսայլս և զկառս ունի և զարօր , տա
նին անխոնջ և բեռինս ծանուես : Գնան ընդ լերինս
և լի գծողարակոխ և գահալէժ տեղիս անվտանգ ,
և զօրէն ձիոյ քաջայարմարք են բառնալ զմարդիկ 'ի
վր 'իւրեանց . մինչև գործել նոյն զգործ ձիոյ և իշոյ
միանգամայն : Ուստի և սնունդ նոյն և դարման է լի
սննդեան և դարմանոյ ձիոյ : Անան իբր 'ի բազումս
առաւել քան զամս երեսուն , և դաանին յաւէտ 'ի
ջերմ դաւառս , թէնիս ատկան և ցրտոյ առաւել քան
զէշս : Զօրիք բազում անգամ խրանուն 'ի տեսութիւն
իրաց ինչ որ նոյն անհեթեթ թուի , և յայնժամ վտան
գաւոր է հեծնուլ 'ի վր նոցա : Գտանին 'ի նոյն , որք
ոչ հնազանդին օտարի , բայց միայն տն իւրեանց և
վարչի :

Ասց և տեսալ ինչ կենդանւոյ յափրիկէ նման իշոյ և
ձիոյ ձեով մարմնոյն , կմ ընդ մէջ երկոցուն . քանզի
մեծութիւն նոյն առաւել է քան զիշոյ և նոճալ քան
զձիոյ կմ 'ի չափ փոքր ձիոյ . ունի և ականջք նոյն եր
կայն են քան զձիոյն , և կարծ քան զիշոյն . և ոտքն
և կծղակք իբրեւ զձորւոյ . այլ դունով մարմնոյն խալ
տաբղէտ է և գեղեցիկ : Արուք նոցա դեղնագոյն և
սեանիչ գիծս ունին , իսկ էգքն սեաւ և սպիտակ .
մաղ մորթոյն կարծ է և ողորկ , միանգամայն և փա
փուկ : Չի մարմնոյ նոյն համեմատ և վայելուչ յոյժ .
և ինքն թեթեւ և սրնթաց անհնարին : Այս կենդա
նիք (զոր լատինք ցէսլրա կոչեն) վայրի են և երա
մովին չըջին յանապատս , այլ բնութիւն հեղ են և քաղցր .
բայց ոչ գիւրաւ ընտանեան լի մարդկան , և դրժ
ւարին է հնազանդեցուցանել զնոյն և հեծնուլ 'ի վր
նոցա , կմ լծել զնոսա 'ի կառս :

Ուր : Զոր ինչ օգուտ մատուցանեն մարդկան 'ի
բարեխառն և 'ի ջրարբի երկիրս էն և ջորին բեռնա
բարձութիւն , զնոյն օգուտ մատակարարէ և ուղտն 'ի
ջերմ յանջրգի և յաւաղուտ երկիրս . զոր արարիչն
ստեղծ յօգնականութի բնակչաց վայրացն այնոցիկ :
Բառնայ բեռնինս ծանուես յոյժ , և տանի զնոյն 'ի բազ
մօրեայ ճանապարհս և յայնքան երկար աշխատուիս
և 'ի տօթ արեւու տոկոյ ծառաւոյ աւուրս քանի մի .
և

և ուստի ասոր ժամօք զչոր խոտս և փուշս բուսեալս
յաւաղուտ անասպատս : Այն նր ուսուցեալ ոչ յայլ
ինչ պէտս է , բայց եթէ 'ի բառնալ զմարդիկ և ըղ-
բեռինս նց . ներբանք ոտից նր մսեղ են և լայն , 'ի
գնալ յաւաղուտ և 'ի չոր տեղիս . ոտք նր և հասակ
բարձր առ 'ի կախել յերկուց կողմանց մարմնոյն զբե-
ռինս , և մեծաքայլ ոսնափոփիւն 'ի սուղ ժամանակի
առնել բաղում ճանապարհ . ոյժ նր մեծ և անվաս-
տակելի՝ առ 'ի տանիլ զբեռինս ծանուս լէ երկայն
ճանապարհ : Ապաքէն՝ զի՛նչ քան զայս կենդանի կա-
րեոր և նպաստաւոր մարդկան 'ի հարաւային երկիրս՝
մանաւանդ յաւաղուտս , ուր ոչ սայլք կարեն գնալ ,
և ոչ էշք և ջորիք և ձիք տոկան անջուր յերկար աշ-
խատութե՝ մանաւանդ 'ի սաստիկ տապ այնց տեղեաց .
ուր ուղտն՝ ոչ միայն տոկայ տապոյ և ծարաւոյ և
յերկար աշխատութե , այլ և բառնայ զբեռն մեծ և
ծանր , զոր հաղիւն կարեն ձգել սայլիւն երեք և չորս
ձիք . մինչև ուղտուցն ամբիկոյ , (որք մեծ են քան
զուղաս ասիոյ՝) բառնալ զբեռն իբր հաղար լիար
ծանրութի : Իսկ փոքր ուղտք ընուն զպակասութի
ուժոյ իւրեանց արագութի , քղի՛ի միում աւուր տա-
նեն ճանապարհ իբր 90 միոնս և աւելի ևս :

Այս և տեսակ մի ուղտու՝ որ ունի զերկու ուսոյցս
'ի թիկունս : Աւուրց ուղտու է միս կոշտ և կարծր՝
որ ոչ պատառի 'ի ծանրութե բեռանց . և թէ հերձցի
դարձեալ գիւրաւ միացել օղջանայ . որ եթէ ոտիւր
լինէր՝ առ վտանգի խորասակելոյ չէր հնար զայնչափ
բեռն դնել 'ի վր , զի 'ի խորասակիլն անդ անպիտան
լինէր ուղտն այնուհետև : Գոլով ուղտու բարձր՝
գոժոճարին էր մարդկան բեռնաւորել զնա , վն որոյ
արարիչն ամենախնամ հոգացեալ 'ի գիւրութի մարդ-
կան , ետ ուղտու զօրութի ամբակուռ ճնգաց նր ,
ոտք և բնաւորութի 'ի գուճս նստելոյ , ևս և հլուի
մեծ առ մարդիկ . մինչև նշանացի ձայնիւն նստուցա-
նել զնա 'ի գուճս . և այնպէս գիւրութի բեռնաւո-
րեալ 'ի վր նր զծանր բեռինս , միւտանդամ ձայնիւն
լոկով կանգնեն զնա 'ի վր ոտից՝ բովանդակ բե-
ռամբն : Այնգանիս այս ոչ միայն դործով իւրով ծա-
ւայէ մարդկան , այլ նաև ինքն գլխովին և որ ինչ
եւանէ 'ի նմանէ կարգել է 'ի պէտս նց . քանզի կաթ
նր առողջարար է և մաքրիչ արեանն . զմիս նր ու-
տեն բնակիչք հարաւային կողմանց , զասպաւառ նր
վառեն փոխան փայտի յանփայտ անասպատան հարա-
ւոյ ,

ւոյ, և այնու եփեն զմիսն. զմարթ նր զգենուեն. և
'ի ստեւոյ նր կազմեն կապերսս : Այս որոյ ուղան առ
հարաւային ազինս լիու զտեղի ոչ միայն գրաստուց
որք գտանին առ մեօք, այլ նաև արջառոյ և ոչխա-
րաց : Սորին սակս՝ այս կենդանի համարեալ է մի
յարգիւնաշատ կենդանեաց անտի, որովք եցոյց ԹԺ
զառաւելութիւն սիրոյ իւրոյ և հայրական խնամոց
առ մարգիկ :

Կենդանիս այս թէպէտև հլու է մարդկան և հան-
դարտ բարուք, սակայն ռիսակալ է. և հատուցանէ
զմեան կրեալ՝ յորժամ չունիցի երկիւղ յուժեքէ.
Այլ և 'ի բորբոքիլ բնութեն, կատաղի յոյժ. (ըստ
որում սովորուի է և այլոց բազում կենդանեաց.)
վնայ յայնժամ ատամամբն վերայուցանէ զմեասին
իւր, և ընկենու յերկիր, ոտիւքն կոխոտէ զնա. և
իւր 'ի բազումս սպանանէ : Հայն սակս սղարա է ըզ-
գուշանալ յոյժ 'ի չմտաւելոյ նմա. նոյնպէս չէ հարկ
դաւաղանաւ հարկանել զնա, քանզի այնքան հլու
է և հնազանդ, մինչև ձայնիւ լոկով մարթ է վարել
զնա յընթացս :

Աւղաք ափրիկոյ՝ ուր առաւել ջերմ է օդն քան
յասիայ, մեծ են և զօրաւոր և սակաւապէտ քան
զուղտան ասիոյ : Տանին զծանրագոյն բեռինս զա-
ւուրս քառասուն և յիսուն անընդհատ՝ շատանալով
լսի խոտով և սակաւ դարւով. իսկ ընդհակառակս
ուղաք ասիոյ պէտս ունին գրեթէ օրըօրէ գարեղէն
հացի 'ի տանիլ անդ զբեռինս, զի մի 'ի բազում աշ-
խատութիւն տկարացին : Կեանք ուղտուց ձգին իւր
յիսուն ամ. այլ 'ի բարեխառն և 'ի ցրտային դաւառս
սակաւ ապրին, և ոչ կարեն ծնանիլ անդ, բայց ե-
թէ հաղիւ երբեք. քանզի չէ ստեղծեալ վասն ցըր-
տային դաւառաց, որք չունին պէտս զնմանէ 'ի
պատճառս այլոց ընտանի կենդանեաց զորս վարեն
'ի գործ :

Չի՝ 'ի մէջ ընտանի կենդանեացն. որք առանց ինչ
հակառակուէ նախատամարտոյց լինին մարդոյ 'ի ծա-
ւայութի, օգտակարագոյն է ձին. որ ոչ միայն ճար-
տարութիւն և հպատակութիւն, այլև աշխոյժ արութիւն
գործէ մեծամեծս 'ի ծառայութի մարդոյ : Չին ստեղ-
ծեալ է բառնալ զմարդ 'ի վր իւր. և լը իմիք՝ ըն-
կեր և օգնական լինել նմա յամենայն դժուարին և
'ի մեծամեծ գործս նորա :

Բնութիւն ձիոյ : Աշխոյժ և ջերմ է բնութիւն, քաջա-
սիրտ

սիրտ և արագ, զգաստ և հլու, քաղցր և մարգա-
սէր. այլ 'ի բառնալ անդ զմարդն 'ի վր իւր՝ ուն
թէ կրկնապատկին ամ կատարելութիւնն, և ստա-
նայ սիրտ բնաւ աներկիւղ յո՞ր և իցէ վտանգից. 'ի
մաի եղեւ թէ առ ամ ինչ բուական է այնուհետեւ,
և ամի կարող. ուստի և միայն 'ի կամս հեծելոյն
հայի, և յոր կողմն 'ի նմանէ առաջնորդեացի՝ դնայ
աներկեան. ոչ 'ի գաղանաց զանգիտելով, և ոչ 'ի
վտանգաց ինչ խուսափելով, մեծ զօրավիգն է մար-
դոյ 'ի սլատերազմի, քան զայլ ամ կենդանիս. մինչև
մայր թէ ասել. թէ կէսն ամ քաջագործութեանց և
յաղթութեանց մարդկան՝ երկվարաց են արդիւնք :
Սովորեալ միանգամ 'ի ձայն և 'ի տեսութիւն սլատե-
րազմի, սիրէ զայն և խնդրէ այնուհետեւ, ուսանի
ինքնին զսլատերազմ, և 'ի դիմի հարկանի թշնամոյն
անվահեր քաջութիւն. քաջալերեալ 'ի հեծելոյն՝ քա-
ջալերէ և զնա, յարձակիլ աներկիւղ 'ի վր թշնա-
մեաց, առաստանեալ յաննունաճելի զօրութիւնն և
յարութիւն իւր : Ուր 'ի հանգէս սլատերազմի է
տեսանել զերկվարն առիւծացեալ և իբրեւ զբոյ
սլացեալ 'ի մէջ բազմամբոխ զօրաց. ոչ 'ի սուսերաց
երկնչի, ոչ 'ի նետից զանգիտէ, ոչ 'ի հրոյ խու-
սափէ, և վիրաւորել՝ առ ոչինչ դրէ զվերսն. միա-
եղեալ միայն մարտնչիլ քաջութեամբ, հարկանել
սատակութիւն և առաթուր կոխել զթշնամիս և զե-
րկվարս հակառակորդաց, և յաղթական առնել 'ի
վր նոց զոր իւր, իսկ եթէ այդ ոչ յաջողեացի՝ դոնէ
ապրեցողցանել զնա ողջանգամ 'ի սլատերազմէ,
թէպէտեւ նովաւ հանդերձեալ իցէ մահ հասանել
նոք : Այլ որ ևս զարմանալին է, թէ այսչափ քա-
ջութիւն, և սաստիկ այլայլութեան կրիցն 'ի սլատե-
րազմի, ոչ կատաղի և ոչ շփոթի. այլ հանապազ
զգաստ և ուշագիր է կամաց հեծելոյն, և սանձեալ
զսպէ զբորբոք իւր թէ նոք հաճոյից, զոր և փոքու իմն
նշանաւ իմանայ. և 'ի վաղել անդ իւրում սաստ-
կութիւն, եթէ կամիցի ար իւր՝ յանկարծ դադարեալ
զկայ առնու. և զգործս քաջութիւն իւրոյ անկատար
թողեալ՝ թէ կրունկն գառնայ և 'ի փախուստ լինի
առ 'ի հնազանդիլ նոք : Եւ ո՞ր է որ ոչ զարմացի և
սքանչացեալ փառս մատուցէ ամենախնամ մարգա-
սիրութիւն արարչին, որ սլարգեալ մեզ զայսպիսի
անզուգական կենդանի :

Զին ծառայէ մարդոյ ոչ միայն յայլեայլ գործս
ի V աշ.

աշխատաւիւս , այլ և 'ի սլանծաւիւս և 'ի դբօսաւիւս : Բառնայ զնա 'ի վր իւր , ձգէ զկառս նորա , ձգէ և զարօր նորա եթէ կամիցի , բարձեալ տանի զբէ-
ռինսն , և ածէ զնա յորս էրէոց և դաղանաց 'ի դբօ-
սանս նր , անխոնջ վաստակեալ 'ի հաճեցուցանել
զոր իւր . հանապազ սթափ և զգոյշ կայ շարկանել
զնա 'ի վտանգ ինչ , զոր եթէ տեսցէ ուրեք՝ վաղ-
վաղակի զեկուցանէ նմա իճիք նշանաւ . և պատ-
րաստական է մատնել զանձն 'ի վտանգ կորստեան առ
'ի ասլրեցուցանել զոր իւր : Այնք է սէր նորա և
հնազանդութի առ տէրն , մինչև ոչ միայն առնէ 'ի
սէր նորա զոր ինչ և կարէ , այլև ջանայ առնել
աւելի քան զկար իւր . վաղէ մահուչափ՝ յասլրեցու-
ցանել զնա կմ 'ի հնազանդիլ նմին՝ ոսանու ընդ
լայն փոսս՝ ը որս ոչ համարձակէր ոստնու վասն
իւր եթէ լինէր միայնակ . արկանէ զինքն 'ի սրըն-
թաց գետս , և լողայ ընդդէմ բռնութե հոսանաց ,
աշխատելով ցվերջին ճիգն զօրութեան իւրոյ , ար-
շաւեալ անցանէ և ընդ հուր իբրև ընդ ծաղկալից
դաշտս , (յորմէ բնութե սոսկայ յոյժ .) և չիք ինչ՝
որ զօրասցի յաղթել սիրոյ և հնազանդութե իւրոյ
առ մարդն : Աւսանի զբնաւորութի ին իւրոյ , և
զգենու զայն , եթէ քաջասիրտ է , և ինքն ևս կրկին
արիանայ , և յամ վտանգս համարձակ միջամուխ լինի .
եթէ վատասիրտ է , ինքն ևս երկիւղ ցուցանէ , և
յասլրեցուցանել զնա առաւել միտ դնէ . եթէ իշ-
խան է և մեծարու , ինքն ևս առաւել նաղաքայլ
ճեմէ 'ի պատուէլ զնա . և թէ սոսկական է , ոչ
այնքան շքով քայլէ : Այս ամ և առաւել ք զայս՝
են ամատուր ձիրք բարուց նր 'ի ծառայութի մարդ-
կան . ը նմին համեմատութե են և արտաքին կա-
տարելութիք մարմնոյ նր : Մեծութին և ձև՝ ամէ
նավայելուչ և իշխանական . գլուխ նորա տհաւա-
րանոց , զարդարել երկայնահեր բաշիւ . ոտքն բարձր
և հաստատուն . գնացքն նաղելի և իշխանական . ա-
գին երկայնահեր . աչքն մեծ՝ զոնարթուն և փայ-
լակնացայտ , հայեցունածն տիրական . ականջքն չա-
փաւոր ուղիղ 'ի վեր բարձրացեալ առ 'ի զարդ-
գլխոյ . ձայն նորա զօրաւոր և սպառնական . իսկ
հոտաւութիւն նորա և այլ զգայարանքն զօրաւոր .
այս ամ արտաքին առաւելութիք նորա՝ ը մեծի կա-
տարելութե բարուցն , առնեն զձին թադաւոր ամ
ընտանի կենդանեաց :

Արդ՝

Արդ՝ ոմ ծառայութիւնք նորա մեծ են քան զայլոց
ընտանի կենդանեաց, նոյնպէս յիրաւի էր և թոշակի
նր առաւել լինել քան զնոցայն. վասն սրոյ և խնամք
բզմք պիտին նմա, և ոչ լսկ խոտով շատանայ, այլ
և գարի կամ հաճար խնդրէ. զի մի նիհարասցի և
տկարասցի :

Որպէս յայլ ընտանի կենդանիս՝ նոյնպէս և 'ի ձիս է
տեսանել պէսպիսութիւն բազում ընդ այլապիսութեան
դաւադացն՝ յորս գտանին : Հիւսիսայինքն ընդհան-
րապէս առաւել մեծ են և յաղթանգամ քան զհա-
րաւայինսն. իսկ հարաւայինքն առաւել գեղեցիկ
են և աշխոյժ և սրընթաց քան զհիւսիսայինսն. նք
քաջայարմարք են 'ի բառնալ զծանր բեռինս՝ և
ձգել զբեռնաւորէլ սայլս. և սոքա 'ի սլատերազմ
և յորսս էրէոց : 'Ի մէջ ամ ձիոց՝ ձիք արաբացւոց
են առաւել գեղեցիկք և սրընթացք. և զկնի նոցա
ձիք աշխարհին բարբարոսաց յափրիկէ, ձիք սալա-
նիոյ յերոսոյիայ, և ձիք փոքուն ասիոյ՝ և հայաս-
տանի : Իսկ ձիք թաթարաց՝ առաւել տոկան յերկար
աշխատութե քան զայլ ձիս, որք երբեմն զաւուրս
չորս և հինգ արշաւեն անքհատ՝ միայն սակաւ ինչ
խոտ ուտելով. տոկան և ծարաւոյ յերկարագոյնս
քան զայլս : Այլ ընդհակառակս՝ ձիք հնդկաց և
չինաց՝ փոքրիկ են և տկար և երկչոտ, զորս չէ
հար վարել 'ի սլատերազմի : Փոքրիկ են և ձիք
կարի իմն հիւսիսային սառնասլատ վայրաց. բայց
ուժեղք : Ան 'ի տեղիս ինչ և վայրի կամ վայրե-
նացեալ ձիք, որք երամովին արածին յանապատս,
և 'ի տեսանել զմարդ կանգնին, և մի 'ի նցէ գայ
փոքր ինչ մերձենայ առ նա, և առ անսովորութեն
խրտուցեալ փախչի, որում և այլքն առ հասարակ
հեռուին. և են նոքա առաւել ջլայինք, զօրաւորք
և թեթեւք քան զընտանիս, այլ ոչ այնքան գեղեցիկք
ոմ յընտանիս է տեսանել. (իբր զի անխտիր ծնա-
նին,) իսկ մարդիկք զառաւել գեղեցիկսն պահեն
վս ծննդեալն : Ան և նք սիրով և խաղաղութեամբ
ք իրերաց ոմ և ընտանիքն : Իսկ 'ի ծայրս հիւսիսոյ
'ի լաբոնիայ՝ ձիք զամառն ողջոյն դհան երամովին
արածիլ յանապատ և յանասլատս. զի բնակիչքն
չունին յայնժամ պէտս զնցէ, քանզի առ յորդու-
թեան գետոց՝ զբեռնս և զկարասի իւրեանց ջրով
բերեն և տանին յայնժամ. իսկ 'ի սկիզբն ձմեռան՝
ինքնին դառնան իւրաքանչիւրքն 'ի տուն տեառն

Իւրեանց : Ապա եթէ պիտոյ լինիցի ումեք յամա-
ռան ձին իւր, երթայ և գտեալ զնա բերէ, որ և
հնազանդութիւն թողու զինքն ըմբռնիլ և ածիլ 'ի
տնէ իւրմէ. և իբրեւ աւարտէ զգործ ծառայութեն'
թողեալ 'ի տեսանէ իւրմէ ազատ, գնայ և խառնի
վերստին յերամ իւր : Մորթ ձիոյն և եղունդն և
մաղ պիտանի են 'ի բաշում իրս. իսկ զմիս նորա
ուտեն թաթարք, ոտ և ոտանք 'ի սեաւ բնակչաց
ափրիկոյ' և այլ ուրեք. կաթ նորա (ոտ և իշոյն)
ոչ գողով այնքան պարարտ, օգտակար է պէսպէս
հիւանդութեց :

Յայսմայր խօսեցաք զընտանի կենդանեաց՝ որք նը-
պաստաւոր են մարդոյ ծառայութիւն. յոյր սակս իսկ
առաւել ճարտար ստեղծան յոյ քան զայլ ընտանի
կենդանիս. իսկ զորս ընտանեցոյց մարդկան արա-
րիչն ամենաբարի առ 'ի դարման կենաց նոյ. զուց-
ցուք յառաջիկայդ :

Խաչ : 'Ի մէջ ընտանի կենդանեացս նոճաղ օգտա-
կարն և նոճաղ հարկաւորն է խոզն. կենդանի ադեղ
և անձեւ դրեթէ քան զնմ' կենդանիս, ոտ և բա-
րուքն աղտեղասէր, աղբեայոյդ, որկորաժէտ և ա-
սուշ. զգայարանք նորա ճաշակելիքն և շոշափելիքն
բութ. մինչև հազիւ զգալ նմ եթէ հարկանիցի առ
մորթոյն կարծրութե և ճարսոյն թանձրութե՝ որ
'ի ներքոյ մորթոյն. և ոչ որոշել նմա զլաւ կերա-
կութն 'ի վատթարէն, այլ զնմն անխտիր ուտել :
Քայց որկորաժէտութիւն նորա ունի և բնական
սրտածառ, այն ինքն է ստամոքսին մեծութե : Թոճի
թէ արարիչն ընտանեցոյց մարդկան զայս կենդանի՝
առ 'ի զզոճելի առնել մեղ զգարչ և զորկորամու-
բարս : Քանզի ոչ նոճաղ աղգու է տեսութի գաղ-
շութե և անկարգութե 'ի սանձել զմարդ յայնպի-
սեաց, մանաւանդ 'ի տեսանել զայն 'ի վր անբա-
նից, քան զտեսութի լաւութե 'ի յորդորել զմարդ
'ի նոսին :

Ընդ աղտեղի բարուցն պակասեալ գտանի և յայլ
նմ օգտութեց ընտանի կենդանեաց, քանզի սաւ նր
և մորթ՝ ոչ լինին հանգերձ մարդոյ, և ոչ յայլ
կարեւոր իրս է պիտանի, այլ միայն 'ի փոքր և յան-
կարեւորս ծառայէ : Կաթ նր սակաւ է և անպիտան :
Այլ քանզի ոչ 'ի զուր ընտանեցոյց նմ մարդկան
զոք 'ի կենդանեաց. վնջ զտեղի այսոցիկ պակասու-
թեց ընդ գէր և համեղ մսովն, ևս և առատ ճար-
պիւն :

սկիւն , որ ոչ է լոյծ և խառնել լէ մայն իբրև զայլոց
կենդանեաց . այլ անլըմիջատն զկնի մորթոյն երկու
և երեք մասնաչափ թանձրացեալ . զոր և մարթ է
պահել յերկար և ուտել , կամ հալել և այնու զայլ
կերակուր եփել և համեմել , և 'ի հնամալն փոխան
ձիթոյ վառել . որով և ճարսն խողի ընու զտեղի
կողւոյ այլոց ընտանի ուտելի կենդանեաց : Այլ այն
ղի՝ խողն գիրանայ 'ի սուղ ժամանակի և սակաւ
ծախիւք , իմ եփեալ թեփով և գարւով , և այլ ո՛ր և
իցէ արմտեօք և ընդովք : Սիրէ յոյժ զորդունս երկ-
րի և զարմատս ինչ բուսոց , և յայն սակս հանա-
սաղ պեղէ զերկիր և զաիլմ կնճթաւն : Գիտեն և
խողք սրահել զինքեանս 'ի գայլոց և յայլ գաղա-
նայ , շուրջանակի բոլորափակ կացեալք՝ զգլուխն
արտաքս ունելով ընդդէմ գաղանին , և զմարմինն
ի ներքս , և 'ի մէջ սարու իւրեանց սրահել զխոչ-
քոռակսն :

'Ի մէջ ամ կճղակաբաշխ կենդանեաց սա միայն է
բաղմածին , զի ծնանի երկիցս յամին , և յիւրա-
քանչիւր նուագի իբր ութևտան կամ քսան խոչ-
քոռակս . այլ առ տալու թէն և որկրաժէտութե-
յոլովակի մայրն ուտէ զքանի մի 'ի նոցէ , որպէս և
խոչքոռակքն այնքան ապուշ են , մինչև հաղիւն ճա-
նաչել զմայրն : Սակայն վայրի խողք թոճին ա-
ռաւել խնամ և սէր ունիլ 'ի վր խոչքոռակաց
իւրեանց . քանզի հանապաղ շրջեցուցանեն զնս լէ
իւրեանս , մինչև քաջ մեծացեալ զօրասցին՝ միայնակ
զգէմ ունիլ գայլոց , և այլոց գաղանաց՝ զինեալ
կրկին մեծ և եղջերանման ստամամբք . միս վայրի
խողից՝ որք չիցեն ծերացեալ , առաւել ախորժա-
նաշակ է քան զընտանեաց , քանզի և կերակուր նոց
առաւել մաքուր է :

Այծ : Այծն է մի յօգտակար կենդանեաց իբր
օգնական համարեալ ոչխարի 'ի պէտս կենաց մար-
դոյն : Տարբերի յոչխարէն մորթով մարմնոյն՝ որ
ծածկեալ է մաղիւն . իսկ ոչխարինն ասրիւն . ունի և
մօրուս , եղջիւրք նորա չեն այնքան ուղորեալ իբրև
զոչխարի . (բայց գտանին և այծք անեղջիւրք) :
Այլ բարուքն առաւել ևս տարբերի յոչխարէն .
քանզի է առաւել զոճարթ և արի , և դիւրընտել
քան զոչխար . դայ առ մարդ յօժարադոյնս , և ա-
ռաւել սիրով յարի 'ի նա : Սիրէ թափառիլ միայ-
նակ յանապատս և 'ի լեռինս , և ելանել 'ի բարձր
դլժ .

դժոճարակոխ և 'ի դահալէժ վայրս, և ննջել ևս
յայնպիսի վտանգաւոր տեղիս: Զօրաւոր է և
թեթեւ, արագաշարժ քան զոչխար, բայց յամուռ և
կամակոր՝ և առաւել հեշտասէր քան զնա: Դիւ-
րասնունդ է քան զոչխար՝ հաճելով դրեթէ ը մօմ
տեսակս խոտոց, և ոչ մնասի կալ յարեռ և 'ի տօ-
թաժամու իբրեւ զնա: Անի այծն չորս ստամոքս
իբրեւ զոչխար և զկով, որովք որոճայ. ծնանի մի
կի՞ երկուս ուլս, և ուր ուրեմն երեք կի՞ չորս, այլ
ոչ երեք աւելի. դիեցուցանէ զուլն զամիս մի կի՞
զշաբաթս հինգ: Կը մարթ է զկնի հնդեասան
աւուրց ծնանելոյ նր զուլն, կթել 'ի նմանէ զկաթն.
զոր և տայ առատութիւն երկիցս յաւուրն՝ յառաւօ-
տու և ը երեկս, և այն ը միջոց չորից և հնդից
ամսոց. այնքան ընտանի է, մինչև նաւ մանկունք
կարեն 'ի նմանէ կթել զկաթն, որ և առողջարար
է և սրարարիչ մանկանց և նիհար մարդկան. յորմէ
և լինի պանիր աղնիւ՛. բայց միս նր ոչ հասանէ 'ի
չափ աղնութե մսոյ ոչխարի: Մորթ նորա լինի
կաշի աղնիւ՛, և 'ի մազից նր դործեն մարդիկ ցրի-
սիս և կերպասս այծեայ՝ 'ի զգեստ և 'ի ծածկոյթ:
'Ի մէջ այծից առաւել դեղեցիկ, երկայնահեր, և
նրբամաղ՝ են այծք հերակլիոյ և գաղատիոյ, ևս և
աշխարհին բարբարոսաց և հնդկաց, յորոց և գոր-
ծին աղնիւ՛ ցփալք և կերպասք:

Վայրի այծ: Գտանին և վայրի այծք՝ որք բնակին
'ի լեւրինս. և մեծ են քան զընտանի այծս. եղջիւրք
նոցա սեաւ կամ թուխ, երկայն և փոքր ինչ կոր,
միանգամայն և կարծր. իսկ մորթ նց չիկամաղ.
Թեթեւ են և արագ. եթէ յօսանուլն անկանիցին 'ի
բարձանց՝ անկանին 'ի վր եղջերաց իւրեանց, և ոչ
մնասին: Միս նց բարեհամ է, և արիւնն օգտակար
սկսպէս հիւանդութեց:

Ուխար: Առաւել քան զայծ օգտակար և պիտանի
է մարդոյ ոչխար. որոյ միսն համեղ է և սրարար.
ոնք և կաթն սրարարագոյն, ասրն ջերմագոյն և
պիտանի 'ի հանդերձս, յորմէ գործեն մարդիկ ըղ-
ջուխայ, որ դեղեցիկ է և միանգամայն ջերմացուցիչ:
Չիք չորքոտանի ինչ առաւել հեղ, քաղցր, հլու, և
անմեղ իբրեւ զոչխար, և ոչ որ այնպիս անլիւղիմաւ
գարձ յանձն առցէ կողոպտիլ յիւրոց բարեաց՝ 'ի
կաթանէ, յասրէ, և 'ի կենաց իսկ գլխովին 'ի սկստս
մարդկան. մինչև 'ի տեսանելն անգամ, թէ ունին
զին.

զինքն սպանանել, ոչ իւրեք ընդէմ դառնայ, և ոչ
 իսկ ճիկ հանէ. հնազանդեալ մարդոյ մինչև ցմահ,
 ոսկ թէ գիտէր՝ եթէ վսկենաց մարդոյ ստեղծաւ:
 Այս հանգամանք բարուց նորա, առնէ զնա գովելի
 և սիրելի քան զամ կենդանիս. որ և է մեզ օ
 բնակ հեղութէ, և անմեղութէ, և մինչև ՚ի մահ
 յօժարակամ հալատակութէ առ լծ. զի եթէ ոչ
 խաբին՝ որ անբան կենդանի է՝ այսքան հալատակու
 թիւն ետ լծ ունել առ մարդ, յոյր սակս ստեղծ
 զնա. քանի՞ն առաւել հալատակութիւն պահանջէ
 նա ՚ի մէջ առ ինքն, վս որոյ ստեղծ զմեզ: Ոչխարն
 երկչոտ է բնութեամբ, միամիտ և տխմար, և գրե
 թէ զուրկ ՚ի ճարտարութենէ, մինչև առանց խնա
 մոց մարդոյ՝ թուի թէ ոչ կարէ ինքնին դարման
 գտանել:

Վայրի շէնար: Սահայն վայրի ոչխարք՝ որք ուրեք
 ուրեք ՚ի հարաւային կողմանս գտանին, ցուցանէն
 յայանապս՝ թէ ոչխարն ոչ է բնութի տխմար և
 ապիկար, և թէ առաւելութիւն տալիկարութէ և
 տխմարութէ ընտանի ոչխարաց՝ թուի լինել ՚ի բա
 ղում դարմանոյ և ՚ի խնամակալութէ մարդկան ՚ի
 վս նոցա. քանզի վայրի ոչխարք՝ բազմօք առաւել
 զօրեղք են և արիասիրտ, և հնարադիւտ, և կեան
 անխնամ ՚ի մարդկանէ ՚ի մէջ գազանաց:

Ունին և ընտանի ոչխարք ճարտարութիւն. այլ ՚ի
 պակասութէ առ թից ոչ կարեն ցուցանել զայն, քաջ
 պահպանեալ գոլով և առաջնորդել ՚ի մարդկանէ:
 Քանզի ահա ոչխարն ՚ի մէջ հազարաւոր գառանց՝
 որոշէ զիւր ծնեալ գառն. ոսկ և դառնն ՚ի մէջ հա
 ղարաւոր ոչխարաց՝ զիւր մայրն: Գիտէ սպանա
 նել զօձս՝ թէպէտև անղէն և երկչոտ համարեալ է
 ՚ի մարդկանէ:

Սէր ոչխարին առ գառն իւր՝ որով գիեցուցանէ
 զնա, թէպէտ և մեծ է՝ այլ ոչ տեւէ աւելի քան զոր
 պէտս ունի գառնն, քանզի յորժամ բաւական լինի
 յասրիւ ճարակելով, ոչ ևս տայ նմա զստինան ՚ի
 գիւղ, այլ վանէ զնա յիւրմէ: Ուսանի որոշել զե
 ղանակս տարւոյն, և իս նոյ կառավարել զանձն: Վս
 յամառան գոլով աւուրցն երկայն՝ ոչ ուտէ շատ և
 ստէպ, այլ երբեմն երբեմն դադարի, և որոճայ
 զկերեալն. բայց ՚ի ձմեռան ՚ի սակս կարճութեան
 աւուրցն՝ ոչ միայն ստիպաւ ուտէ ՚ի ցերեկի, այլ
 և բազում ինչ առանց ծաւրելոյ կլանէ. ոսկ զի ՚ի
 մնալն

մնալն անկերակուր յերկայն գիշերսն յայնոսիկ՝
 ունիցի բազում ինչ որոճալոյ և առ սակաւ սակաւ
 մարտելոյ : Աւնի և զայլ բազում դործս՝ զոր եթէ
 ոք քաջ գիտեսցէ, ոչ ամենեւին զուրկ 'ի ճարտա-
 րութի տեսցէ զոչխարն, թէպէտ և նուազ ճար-
 տարութի գացի 'ի նմա քան յայլ ընտանի կենդա-
 նիս . զի գոլով նր կարեւոր կենաց մարդոյ՝ հար-
 կաւ պարտ էր մարդկան խնամ տանիլ նմա . և 'ի
 քաջ խնամակալիլ իւրում 'ի մարդկանէ, չէր ինչ
 նմին կարեւոր ճարտարութիւն բազում, այլ մանա-
 լանդ՝ հլութիւն հանգարտութի և անմեղութի բա-
 րուց առ մարդիկ, զոր և յայն սակս՝ իբրեւ պատ-
 շաճագոյն նմին՝ և մարդոյս պիտանագոյն՝ ետ նմ
 արարիչն փոխան ճարտարութի :

Արջառ իմ իմ : Պիտանագոյն և բազմաշահ քան
 զոչխար՝ (ոտ և քան զայլ ամ ընտանի կենդանիս)
 է արջառն կամ կոյն . այլ ընտանի կենդանիք պի-
 տանի են մարդոյն 'ի սնունդ կամ 'ի ծառայութի .
 այս կենդանի երկոքումբք ևս օգտէ նմա : Ծառայ-
 ութիք նր են կարի կարեւորք և առաւել տաժա-
 նելիք, այն ինքն է՝ հերկել շերկիւր վասն սերմանա-
 ցանի 'ի պէտս կենաց մարդոյն . և ձգել զծանրա-
 բեռն սայլս : Իսկ պիտանութի նր առ կեանս մար-
 դոյ յոլով են և բազմապատիկ . միս նր առատ է առ-
 մեծութե հասակին քան զայլ ուտելի կենդանեաց,
 սննդարար, համեղ՝ և ամ խառնուածոյ մարդկան
 պատշաճեալ . կաթն պարարտ է և առողջարար միան-
 գամայն քան զայլ կենդանեաց, յորմէ և կոզի և պա-
 նիր պատուական, որ է հասարակ կերակուր մարդ-
 կան ը հացի սննդարար և ակորժահամ : 'Ի մարթոյ
 նր գործեն կօշիկս՝ և այլ պէսոյս իրս : Յեղջերաց նր
 շինեցան զառաջինն բաժակք ըմպելոյ, մինչև գտել
 էր ասպակոյ . որպէս և առաջին գործիք սաստկա-
 ցուցանելոյ զձայն մարդոյ, քի եղջերափողն . վարէին
 երբեմն և 'ի պէտս թափանցիկ նիւթոյ, որով գոր-
 ծէին սուտ ասպակիս, կանթեղս, ևն, անտի շի-
 նէին՝ և ցարդ ևս շինեն սուփս, սանտերս, և այլ
 բազում իրս : Յոսկերաց նր շինեն բազում ձեռա-
 կերտուածս՝ 'ի զանազան պէտս : Այնպէս և աւել-
 լորդք կովու՝ քի քակոր նր, է պիտանացու 'ի պա-
 րարտութի և յարգասաւորութի երկրի . առանց
 որոյ սակաւարեւր լինէր հողն, որով և զայն սակաւ
 խոտն՝ զոր ուտէ կոյն յերկրէ՝ կրկնապատիկ շա-
 հիւք

հիւք նմին հատուցանէ . թողլի լինի և կրակ 'ի պէտս
աղքատաց . և սպիտակացուցանին կտաւք :

Չ Եւ Տարփոյ նր : Այս ամենաշահ կենդանի է և ձեռով
մարմնոյն վայելուչ , հասակաւ մեծ , աչք գեղեցիկ ,
ուժով զօրաւոր . մանաւանդ 'ի վիզն , առ 'ի բառ-
նալ զլուծ և ձգել զարօր , ևս և 'ի գլուխն՝ առ 'ի
մարտնչիլ այնու թ այլ գազանս և կենդանիս . յոյր
սակս՝ գլուխ նորա զինեալ է կարծր և սրածայր
երկայն եղջերօք , որ ոչ նոճաղ զարդ է նմին քան
սպասարուծի : Ընդ ուժոյ ունի և արուժիւն և
ճարտարութի իսկ , մանաւանդ եղն և ցուլ , որ հա-
մարձակել մարտնչի և թ առնուծու :

Բարձր նորա : Բարձր նորա քաղցր է և հլու մանաւանդ
կովուռն՝ որ առաւել շահաւէտն է մարդոյ քան զեղն .
երթայ 'ի ցերեկի արածիլ 'ի դաշտս , և յերեկոյի
դառնայ ինքնին 'ի առն տեառն իւրոյ՝ լի կաթամբ
'ի կերակրել զտէր իւր . և 'ի գիշերին կերեալ սա-
կաւ ինչ խոտ 'ի տան տեառն իւրոյ՝ յառաւօտու
հատուցանէ նմա վերստին զկերեալն , փոխարկեալ
զանուտելի խոտն 'ի քաղցր և 'ի սպարարիչ կերու-
կուր մարդոյն 'ի կաթն . և ապա գնայ դարձեալ
արածիլ առ 'ի սպարատու վերստին ընթրիս ան
իւրոյ . մինչև մարթ է ասել , թէ այս կենդանի
գլխովին կարգեալ է 'ի պէտս մարդոյ . զի ուտէ
առ 'ի կերակրել զնա , աշխատի առ 'ի սնուցանել
զնա և հարստացուցանել , կեայ և մեռանի առ 'ի
պահել զկեանս նր :

Եւ քանզի այսչափ օգտակար է մարդկան այս կեն-
դանի՝ պահանջէ անձանձրոյթ խնամ առ 'ի մարդ-
կանէ . զի ծոյլք և անձնդիւրք՝ որք չեն ինչ ըհաս
յասլաշնորհաց , անարժան են սպարգեացն ւոյ . իբր
զի որ առանց ինչ իւրոյ աշխատութե կամի վայելել
'ի բարիս ւոյ , համարի զանձ սպարտական բարերարելոյ
ինքեան : Բայց սակայն տեսանեմք , զի զայն բարիս
յորոց լուռնելութի մարթ է դորձակից լինել և
մարդոյ , իբր 'ի բազումս ոչ սայ անձ առանց նորին
դորձակցութե :

Եւ անձ զբոյսս և զարմախս 'ի կերակուր մարդոյ ,
այլ ոչ կամի՝ թէ առանց ինչ աշխատութե սերմա-
նելոյ և հնձելոյ՝ վայելեացէ մարդն զնոսին . այլ
իւրով աշխատութի արժանասցի այնց սպարգեաց ,
միանգամայն և առաւել բերկրութի վայելեացէ 'ի
նոսին՝ իբրև 'ի պտուղ թ մասին իւրոց վաստակոց .
իսկ

Իսկ 'ի չյաջողիլ նմա երբեմն և այնպէս վայելէլ 'ի
 'նոսին' ծանիցէ յայտնապէս՝ թէ սլարգե է այն օր,
 և 'ի նմանէ է ոչ միայն սերմանցն զօրութի, այլ և
 յաջողութի բուսանելոյ և հասունանալոյ . ունի և առատ
 պտղաբերութիւն :

'Ի սոցունց աստի անձատուր բարեօց սակի են և
 կենդանիք, մանաւանդ՝ ընտանիքն . զորս հնազան
 դեցոյց անձ մարդկան, և անմիջ օգտակարս նոցին
 սպառաւորեաց, սակայն ոչ կա՛մի՝ թէ նոքա անձքն
 գլխութե և հեշտութե մարդկան արբանեկեացեն,
 այլ կենացն և աշխատութեց . նմին իրի՝ կարօտս
 արար զնս խնամոց առ 'ի մարդկանէ . որով և կեն
 դանիք առաւել սիրով ծառայեացեն նոցա խնամել
 և սրահպանելք գոլով 'ի նոցանէ : Յայս սակս՝ ոչ
 միայն սլարտ է մարդոյ խնամ՝ ունիլ սննդեան կեն
 դանեաց և զգուշութե 'ի գաղանաց, այլ և սրահել
 զնոսին 'ի վնասակար իրաց, զի մի ախտացին . և
 եթէ ախտացին՝ գեղ բժշկութե հայթհայթել նց .
 մանաւանդ զի՝ ընտանի կենդանիք ընդհակ են յոյժ
 բազում ախտից քան զվայրենիան, եթէ յեղանակէ
 կենաց իւրեանց՝ (որ չէ այնպէս սլարգ, մաքուր և
 ազատ,) և թէ յընկերութե (որով բազումք սովոր
 են 'ի միասին կալ) մարթ է խօթութե միոյն 'ի բա
 զումս տարածիլ :

Հիւանդութիւն արշաւոց : Ախտք արշաւոց լը մեծի մա
 սին պատճառին 'ի չափազանց աշխատութե, նմին ի
 իր՝ սլարտ է չափով աշխատ առնել զնս . և զախտա
 ցեալն մեկուսի սրահել յայլոց, զի մի և յայլս փո
 խանցցէ : Արշաւք յերկց ամաց մինչև ցտասներորդ
 ամն ունին զկատարեալ ոյժ՝ որով կարեն առատա
 պէս մատակարարել զնս օգուտս իւրեանց, եթէ
 ծննդեամբ և կաթնատուութե, և թէ աշխատութե .
 յետ այնորիկ գրեթէ չեն իմիք սխտանացու, վնց՝
 սլարտ է այնուհետե բարւոք սննդեամբ սլարարտա
 ցուցանել զնոսին՝ և ասլա զենուլ, քանզի եթէ առա
 ւել սրահեցի՝ միս նց դահանայ, և դժուարաւ գի
 րանայ : Յամառնային եղանակս առ խոտոցն առա
 տուէ՝ գիւրաւ գիրանան : 'Ի սլարարտացուցանելն
 զնոսին՝ սլարտ է տալ հիւթալից և առատ կերակուր՝
 և երբեմն խառն ը աղի . և ստէսլ տալ նց ըմպել .
 ոչ ևս վարել յաշխատութի, այլ թողուլ 'ի գոմ, մա
 նաւանդ 'ի տօթագին աւուրս . որով և 'ի միջոցի շո
 րից և հնգից ամսոց այնքոն գիրանան մինչև հազիւ
 կալ

ՅԵՐԵՄԻԱ ՆՊԻՍՏԱՆԵԱՅ :

կարել նոյն օրինակով լինել. յոր վիճակ պարարտութե
մատուցանեն մարդկան զվերջին օգուան իւրեանց .
այն ինքն է միս առատ՝ գէրեւ համեղ 'ի կերակուր :
Վարէ օր-ւր : Գտանին եւ վայրի ցուէք եւ գոմէշք ,
ոսկ եւ տեսակք ինչ ցլուց՝ որոց ողն ուռուցեալ է
զօրէն ուղտու , որք եւ ունին զբաշ 'ի վր պարանո-
ցաց զօրէն ձիոյ , ոսկ եւ զկարճ մօրուս : Միս նոյն եւս՝
է ուտելի իբրեւ զընտանի ցլուց : Այս եւ տեսակ ինչ
կենդանւոյ ցլափիղ կի՛ փղացուլ կոչեցեալ , որ ձեռով
եւ եղբօք նման է ցլու , իսկ մեծութե՛ք եւ գունով
եւ մարմնով նման փղի :

Յայս ճառ ընտանի եւ օգտակարագոյն կենդանեաց
կիւքեացուք զբանս մեր , որ յաղագս անասնոց . զորոց
թէպէտ եւ մարթ էր բաղում ինչ առաւելութե՛ք գրել ,
այլ քանզի նպատակ գործոյս է նկարել միայն զբա-
րարտութի արարչին առ մեզ , նմին իրի՝ զանց ա-
րարեալ զայլովքն , յօժարեցաք զօգտակարութի նո-
ցին եւ եթ սակաւութ յանդիման առնել , իբր առիթ
եւ յորդոր ընծայեալ զսա՝ 'ի փոյթս ջանից երախտա-
գիտութե առ ԹՈՒՆ : Այլ զբաղմաստիկ գործս ճար-
տարութե նոցա , եւ զէզանակ սննդեան , եւ զխնամոցն՝
զոր ունին 'ի վր ձագուց իւրեանց , ոսկ եւ զմասնա-
ւոր օգուտս նոյն 'ի գեղորայս . թողումք բնաղնինն ե-
ղևոց յերկասիրութե՛ք՝ ընծայել 'ի լոյս ԹՈՒՆ յաջո-
ղութեամբ :

Սակայն՝ փափաքելի ինձ 'ի տեղւոջս , զկնի օգտակար
կենդանեացս յաւելուլ եւ ինչ մի 'ի վր կապիկի , որ լրա-
գոյնն է յանբան կենդանիս , եւ մերձաւոր նմանութե՛ք
մարդկան . ուստի օրէն իցե մեզ իւ պատշաճի անցա-

նել յետոյ 'ի ճառն , որ յաղագս մարդոյ :
Կապիկ : Գերագոյնն 'ի մէջ ԹՈՒՆ անբան կենդանեաց
է կապիկն . իւ որում առաւել բերե զնմանութե մար-
դոյ քան զայլ կենդանիս , եթէ՛ ճարտարութե՛ք եւ ու-
շիմութե՛ք , եթէ՛ յաջողակութե՛ք առ բիւրատեսակ գործս ,
եթէ՛ հիանալի միաբանութե՛ք , եւ թէ՛ արտաքին ձեռով
կերպարանացն եւ շարժմամբ , մինչև մարթ է սահմա-
նել զկապիկն՝ կենդանի մարդակերպ : Եւ զորօրի-
նակ՝ բերեն զնմանութե ձեռոյ կերպարանաց մարդոյն ,
նոյնպէս ձեռնհաս են գործել զնմանօրինակ գործս
նր : Յայս առնեն զնեղքին կիրս իւրեանց այնպիսի
նշանօք , որով անհնար է մարդոյ զնմանալ զոր կա-
մին ծանուցանել , զուրկ են 'ի բարբառոյ եւ եթ .
(քանզի արտաբերութի խօսից կամ բառից գոլով
կա-

կամայական նշան ճանաչման մտաց, առանց ինչ նմանութե կամ կապակցութե նոցին 'ի բնէ Ը ճանաչման, կարէ հնարիւ միայն յընարող և 'ի բանաւոր մտաց՝ յորմէ գլխովին զուրկ է կապիկն:) Եթէ հարկանիցի՝ գիտէ հառաչել և լալ, բայց առանց արտաւելոյ. հանէ և ձայնս յայտարարս բարկութեան, և այսպանելոյ, ոտ և զաղաղակ զարհուրեցուցիչ. գիտէ խնդրել ինչ հայեցունածովք աչաց և շարժմամբ ատամանց. գիտէ և առնել վարմունս ծիծաղաշարժս՝ իբր զմեջակատակսն, առ 'ի զուարճացուցանել զտեսողս: Անի բարս նմանողականս, որով գիտէ՝ զոր առնեն մարդիկ, ջանայ և ինքն առնել նոյնպէս, զոր ոչ է նշմարել յայլ կենդանիս. որով երեւի յայտնապէս դերազանցութի կապիկն, իբր զի սովին՝ որտէ՞ թէ ջանայ եթէ հնար ինչ իցէ՝ հասանիլ 'ի շափ կատարելութե մարդոյ. և քանզի 'ի բնէ անձային տալաւորութե ունի զայն, յայտ է թէ՝ չիք կենդանի կատարել (բաց 'ի մարդկանէ) 'ի վեր քան զնա, որում իբր թէ նախանձեալ՝ ջանահնար լինի նմանիլ: Որով խրատիմք և մեք առնուլ օրինակ 'ի կատարելագունիցն քան զմեզ բնութեամբ՝ ք 'ի հրեշտակաց, ևս և 'ի կատարելագունիցն 'ի մարդկանէ իմաստութեամբ և առաքինութեամբ, ջանալով նմանիլ նոցա գործովք:

Կապիկն թէսկտ և ունի զնմանութե ձեռն կերպարանաց մարդոյն, այլ ոչ զդեղ վայելաւէ նր. քանզի մարմին կապիկի (ոտ և երեսքն) գլխովին թաւամաղ գոլով, ունչք նր փոքր, և բերանն մեծ, և անմաքրուէ նր՝ առնեն զնա տգեղ. ոտ և բարք նր գողոյին և մեծ սագործ, միանգամայն և վալաշոա՝ առնեն զնա դարչելի և վատթար. բայց Ը հակառակս բազում ծաւաւորութի նր և ուղիմութի՝ որով բաւական է ուսանիլ գրեթէ զամ ինչ, և ծառայել մարդոյ փոխան ծառայի, առնեն զնա յարգի և սիրելի:

Կապիկն ուսանի փութով յուլակի և միով իսկ տեսութե առնել զայն ամ՝ զոր ինչ միանգամ գործեն մարդիկ. քանզի ուսանի լուանալ զանօթս, գնել ըղակաւ, աւել տծել 'ի տան, բերել զջուր յարբուսի խնդրողաց, վառել և արծարծել զհուրն, խորովել զմիս, հարկանել զթմբուկ, խաղալ 'ի վր չուանի, գրել և չափել, առնել զպէսպէս խեղկատակութիս, մինչև ձեացուցանել և զխաղ թատրոնական: Եւ որ առաւել զարմանալին է, ուսանի իմանալ և զխօսս, գիւթ

գէթ զորոշէլ ինչ թիւ բառից . և պատասխանի առ
նէ նշանացի շարժմամբ բերանոյն , ուն թէ կամեւով
խօսիլ , խնդրէ զին շարժմամբ բերանոյն . իմանայ
եթէ ոք խաբէ զնա կամ այսին առնէ , և եթէ խա
բեսցի կամ այսպանեսցի՝ վշտանայ յոյժ : Այսպիսի
գործք յայտ առնեն զմեծ կատարելութի հոգւոյ նր
քան զայլոց անբանից . թող զի՝ և լծօրինակի մարդ
կան՝ ճարտարութի նոցա առաւելու և ևս յորժամ
բազումք 'ի միասին իցեն . որով յայտ է թէ և 'ի նս
գտանին ճարտարագոյնք քան զայլս :

Չէք յայլ կենդանիս այնքան միաբանութի և կարգ ,
ուն յերամս կապկաց : Քանզի գտանին 'ի ջերմ գա
ւառս անհամար բազմութի կապկաց , յորոց բազումք
երամովն իբր երեք և չորս հազարք 'ի միասին բնա
կին . յորս կան ոմանք դլխաւորք 'ի մեծագոյն տե
սակէ կապկաց , որոց ստորակարգեալ են այլք . և
առաջնորդութի նց ճանապարհ առնեն . վերջին մասն
խմբի նց 'ի ճանապարհորդելն անդ միշտ 'ի մեծա
գունից և 'ի զօրագունից բազկանայ առ պաշտպանու
թի բոլոր երամոյն : Գիտեն հնարել հնարս 'ի յար
ձակիլ 'ի վր նց մարդկան կամ գաղանաց 'ի պաշտ
պանել զինքեանս և յօգնել իրերաց :

Չէնք նց՝ են սատք ծառոց՝ և քարինք զորս կուտեալ
ժողովեն , ևս և ապաւառ նոցին . զայս ամ ձգեն յե
րեսս թշնամեաց իւրեանց , և վաղեն փախչելով ընդ
գաշտս . ոստնուն 'ի միոյ ծառոյ յայլ . և եթէ ոք վի
րաւորեսցի 'ի նոցանէ՝ առ հասարակ ամբն զաղաղակ
բարձեալ՝ կրկին արիանան . և զօրաւորքն 'ի նոցանէ
յարձակին 'ի վր մարդկան՝ եթէ պակաւ իցեն , և
ըմբռնեալ սպանանեն զնս կսկուրացուցանեն , իսկ
եթէ չհասանին փախուցելոցն , հալածեն զնս մինչև
'ի տունս նց , և խորտակեն զոր ինչ գտանեն անդ ,
և առեալ տանին 'ի բաց : Իսկ վիրաւորեալքն նախ
քաջ զննեն զվերս և մաքրեն զայն , ապա ծամեալ ըզ
տերևս դնեն 'ի վր վերին :

Յորժամ կապիկք 'ի քուն լինին , կամ գործեն ինչ ,
կամ գողանան՝ դնեն զմին գէտ յապահովութի ամբն ,
որ եթէ տեսցէ զթշնամի ոք՝ զեկուցանէ նոցա զայն
մասնաւոր ինչ ձայնիւ , որով առհասարակ ամբն 'ի
փախուստ լինին անհնարին արագութի . և փոքունքն՝
որք չկարեն արագ փախչիլ՝ ելանեն 'ի վր ուսոց մե
ծաց՝ և փախչին : Սակայն եթէ դէտն 'ի քուն մտեալ
կամ յայլ ինչ պարապեալ ոչ զգացուցէ 'ի գէպ ժա
մու

մու զգալուսա թշնամոյն, սրատուհասեն զնա սղա
նանելով :

Յորժամ կամին անցանել թ գեա՝ ելեալ 'ի ծառ ինչ
ունին զձեառոյ իրերաց, որով լինին իբրեւ շղթայ ինչ,
և շարժեալ ձգեն զինքեանս սասակուք միահաղոյն
'ի միւս կողմն գետոյն գեալ յայլ ծառ. և առաջինն
շղթային այնորիկ՝ որ մերձաւորագոյն է երկրի 'ի շար
ժիլն անդ ձգի 'ի միւս կողմն, ուր ըմբռնեալ ուժգ
նակի զբռն ինչ ծառոյն՝ քարշէ զամսն զկնի իւր :
Կերակուրք իապիաց : Կապիկք ասորժեն ուտել զպտու
ղըս՝ մանաւանդ զխաղող և զխնձոր. ուտեն և զոր
գունս, զսարգս, զօջիւս, և զայլ միջատ կենդանիս :
Ճաշակելիք նց համակիր է յոյժ, վնց ուտեն և զայն
ամ՝ որով կերակրին մարդիկ. գողանան զկորեակ,
զբրինձ, և զայլ սերմանիս յանդատանաց, ուն և ըղ
սեխս և զձմերուկս 'ի սլարտիղաց : Եղանակն գողա
նալոյ նոցա զսեխս կամ զձմերուկս այսպէս սլատմի :
Մասն ինչ մտանեն 'ի սլարտէզն՝ և մասն ինչ մնան
արտաքոյ. ամքն կանգնին ուղիղ դժիւ փոքր ինչ հե
ռի 'ի միմեանց, և վերջինն 'ի նոցանէ կանգնի հա
սարակօրէն 'ի վր լերին կամ յանքոյթ ինչ տեղի.
և սկսանին ձգել զսեխս ձեռաց 'ի ձեռս միմեանց
'ի սլարտիղէ անտի մինչև ցլեառնն, ուր գիղէ զնո
սին վերջինն 'ի նոցանէ. և զայս առնեն զարմանա
լի արագութիւն և յաջողութիւն և անշուշտ ամենեւին.
Իսկ եթէ եկեսցէ որ 'ի վր, խոյս տոճեալ ամցն փա
խըստեայ անկանին 'ի լեառն. ուր զսեխսն հաւարեալ
լցեն : Ահա զայսպիսի և զայլ պէսպէս գործս հնա
րից և ճարտարութիւն է տեսանել 'ի կապիկս, զոր
ոչ է նշմարել յայլ կենդանիս :

Եդք նց հանգոյն կանանց ունին երկու ստինս կախ
եալս առ կրծովք, և առեալ զձադս իւրեանց 'ի
ձեռս՝ դիեցուցանեն զնս. և բարձեալ տանին 'ի վր
ուսոց իւրեանց՝ լսօրինակի կանանց եթովօրացւոց.
քանզի ձագք նց ոտիւքն կռնեալ 'ի վր թիկանց
մարցն՝ և ձեռքն դիրկս արկեալ զսլարանոցաւ նց՝
բարձեալ բերին 'ի նոցանէ :

Տեսիլք իապիաց : Բազում տեսակք են կապիկաց. ոմանք
գլխովին անձետ են, և ոմանք կարճ ձետաւոր, իսկ
տեսակք ինչ երկայն ձետիւ. բայց յերիս տեսակս
իսկ յայսոսիկ գտանին այլ և այլ տեսակք. ոմանց
կերպարան լս ամենայնի է 'ի ձե կերպարանաց մար
դոյ, ոմանց քիթն և բերանն երկայնեալ 'ի ձե ցռու
կի

կի շան, յորմէ և շանագլուխ կոչին. ոմանց եղնգունք
են ըն ձեռն եղնգանց մարդկան, և այլոցն՝ ըն ճիրա-
նաց գաղանի: Ոմանք կարի իմն փոքր են իբր 'ի չափ
նորածին տղայոց՝ և փոքրագոյն ևս. ոմանք 'ի չափ
միամեայ, կիմ երկամեայ, և եռամեայ տղայոց, և այն-
պէս կարգ ըն կարգէ, մինչև տեսակաց ինչ լինել 'ի
չափ հասակի մարդոյ: Նոյնպէս և գոյն մորթոյ կապ-
կաց պէսպէս է. ոմանք գեղին են, ոմանք շէկ, ոմանք
կարմիր, ոմանք թուխ, ոմանք սեաւ, ոմանք սպիտակ,
և ոմանք սկիւտակ. որոց տեղիք ինչ մարմնոյն յայլևայլ
գոյնս են. իմ մաղք մարմնոյն՝ գեղին, և կրծոցն կիմ
ձեռացն՝ սպիտակ. մաղք մարմնոյն և գլխոյն՝ սեաւ,
իսկ մօրոճացն՝ սպիտակ. կամ ընդ հակառակս, մօ-
րոճացն՝ սեաւ, և մարմնոյն և գլխոյն՝ սպիտակ:
Գտանի 'ի նս և այլ փոքր այլևայլութի յանդամս
ինչ, իմ 'ի ձեն ականջաց, և 'ի ձեան՝ որ յոմանս է ան-
մաղ, և յոմանս 'ի ծայրն կայ փունջ մաղեղէն իբրև
ղձեռս առիւծուց:

Այս ամ պէսպիսութի 'ի կապիկս՝ ունի զկարգ և
զհամեմատութի՝ սկսեալ 'ի շանագլուխ կապկաց մին-
չև ցկապիկն մարդաչափ և մարդակերպ, զոր ոմանք
'ի ձե մարմնոյ նր հայեցեալ՝ մարդ վայրենի, կամ
մարդ անտառաց կոչեն. քանզի թէպէտ և ձե մարմ-
նոյ նր նման է մարդոյ, բայց չունի զնոյն վայելչու-
թի և զգեղ մարմնոյ, ոսկ և ընթացք նր չեն այն-
պէս ուղիւ:

Ըստ արտաքին ձեռոյն և ներքին կազմութի մարմնոյ
նր նման է մարդոյ. ոսկ և գործք ճարտարութե՝ և
բարքն մերձաւոր մարդոյն քան զայլ ամ կապկաց.
որ միշտ 'ի վր երկու ոտից չըջի իբրև զմարդ, և ձե-
ռօք իւրովք գործէ զամ ինչ. բնակի ըն նմանիս իւր
'ի հասարակութե՝ որ առաւել կարգաւորեալ է քան
զայլ կապկաց. ըստնակ է ուսանելոյ 'ի մարդկանէ,
և ծառայելոյ նց աւելի քան զայլ կապիկս: Նոտի 'ի
սեղան ըն մարդկան, և ուտէ մաքրասէր շարժամոք
գաղափարելով 'ի մարդկանէ. չըջի ըն նս, և առնէ
զնշանս մեծարանաց առ այլս գլխաբացութե և գլխա-
կորութե՝ ըստ որում տեսանէ 'ի մարդիկ, զգէնու
զզգեստ մարդկան, ծառայէ սեղանոյ իբրև զայլ սպա-
սաւորս, հատանէ փայտ, յարգարէ զմահիճ, և առ-
նէ զայլ ամ գործնական աշխատութիս. մինչև բաւա-
կան է ընուլ զտեղի ծառայի կիմ սենեկապանի: Մար-
մին նորա ծածկեալ է աղոճամաղիճ, իսկ ձայն նորա
նմա.

նմանի տղայոց, բայց զուրկ է 'ի բարբառոյ, (որ է
յայտնի նշան անբանութե իւրոյ.) մարմնով զօրաւոր
է և արադընթաց. բարութե քաղցր է՝ որով յայտնի
առնէ զսէր իւր և զգուծ գիրկս արկանելով այնմ
զոր սիրէ :

Ահա սա անտարակոյս 'ի մէջ ամ կենդանեաց մօտա
ւորագոյն գտանի մարդոյ. մինչև ը մէջ երկոցունց
սոցա (ոմ թոճի) չէ մարթ լինել այլում միջին կա
տարելագոյն կենդանւոյ. և այնպէս, սքանչելի կարգն
արարածոց՝ որով ամ արարածք աստիճան քան զաս
տիճան կատարելութե իբրև շղթայ ինչ կասկեցեալ
են ը իրերաց, որոց վերջին ծագն է մարդս. զի ա
ռանց այսպիսի մերձաւոր նմանութե կենդանւոյ, ը
հատէր արգեօք սքանչելի աստիճանաւոր կատակցու
թին արարածոց, և ոչ երևէր՝ թէ քանի՞ կատարե
լութե ընունակ էր զգայական բնութիւն և ճանաչումն,
մինչև յժամանել 'ի բանաւոր բնութիւն և 'ի ճանաչումն,
զոր ունի մարդն :

Այս կասկի մարդակերպ՝ է և յայտնի ապացոյց գե
րազանցութե մարդկային հոգւոյ 'ի հոգւոյ անբա
նից. քանզի գուրով կազմակերպութի այսր կասկի ե
թէ ը արտաքին ձևոյ կերտարանայն և հասակին,
և թէ ըստ ներքին մասանց մարմնոյն մինչև ցուղեղն
գլխոյ անգամ յար և նման մարդոյ (որչափ ինչ հնար
եղև անդամաղնձին եղելոց ստուգել) հարկ էր և
հոգւոյ նր լինել բանական իբր զմարդոյն, և կամ
նաև մարդկային հոգւոյ լինել անբան ը հոգւոյ նր,
ստեղծեալ ը չափու և եթ արամագրութե նիւթոյն.
բայց քանզի մարդս ամիւ նմանեալ այսր կասկի ըստ
մարմնոյն՝ անհամեմատ գերազանցէ զնովսեւ ճանաչ
մամբ և գործով, յայտ է թէ հոգի նր ոչ 'ի մարմնոյն
արամագրութե ունի զայս կատարելութե, այլ յիւր
մէ բնութե, որով և ունի զկատարելութե իւր ան
կախ 'ի մարմնոյ. նմին իրի՝ կարէ կեալ և առանց
մարմնոյ. որում զհետ գայ՝ թէ հոգի մարդոյն է ան
նիւթ, իմացական, անասական և անմահ, արարեալ
'ի սրտակեր օյ. որով ունի մարդն զամ գերազանցու
թի իւր. զորմէ արդ ը կարգի խօսիլ արժան է մեզ,
և զբանաւոր բնութե մարդոյն զանհամեմատ գերա
զանցութե, և զառ նա անբաւ առատութե ինամոց
և բարերարութեց արարչին քան առ այլ ամ կենդա
նիս և արարածս՝ առաջի առնել :

ՄԼՍՆ ԵՐՐՈՐԴ

Օ իա՛րդ երևեցուցանեն զբարութիւն
 արարչին՝ բանական և իմացական
 արարածք :

Ճ Ա Ռ . Ա :

Ի վերայ հարցոյ , և նախ 'ի վերայ խաղաղութան հարցոյ
 նորոյ :

Պ Ա Ք Է Ն Ա Ի Ա Ր Տ Ե Ա Լ

կնքեցաք զսակաւամասնեայ բանս նա
 խընթաց ճառիցն . որչափ ինչ միան
 գամ հնար էր փոքր 'ի շատէ ասել 'ի
 վր ստորին կարգի արարածոց : Որոց
 տակաւին ոչ միայն իսկութի բնութեն , այլ և բոլոր
 սքանչելի կատարելութիւնք և պիտանութիւնք , կարգ և
 համեմատութիւնք , (եթէ 'ք միմեանս առանձինն , և
 եթէ 'ք համօրէն էիցս առհասարակ ,) յոլով մասամբ
 թէպէտև ծածկեալ է 'ի հետադօտ քննութի մարդ
 կան , սակայն և այնպէս՝ թ չափու ծանօթութեն զոր
 ունինք շնոցանէ , այնչափ մեծ և սքանչելահրաշ ե
 լեի յմմի կարողութի՝ իմաստութի և բարութի ա
 բարչին , մինչև յանչափ յանհամար բազմութե և պէս
 սկսութե արարածոց միջի՝ ոչինչ անկարգս , ոչինչ
 աւելորդս , և ոչինչ անօգուտս է տեսանել . այլ մմի
 և իւրաքանչիւրոցն ունել զվայելչութի և զօգտակա
 րութի չափակցեալ առ բնութի իւրեանց , և առ ի
 հանուր վայելչութի կարգի համօրէն արարածոց . ո
 բով երևին իբրև 'ի տեսարանի՝ առ հասարակ 'ի միոյ
 ամենիմաստ և ամենաբարի ճարտարասկտէ արար
 իւ X չա

չադործեալք . որոյ է զբաղմապիսի գործս իւր զամբ ,
առ մի ինչ ընհանուր կարգ վերածել , և առ մի վախ
ճան կարգել : Ամին իրի չեք ինչ այնպէս յայտնի ա-
պացոյց գոյութե միոյ արարչի , քան զգոյութի արա-
րածոցս և քան զմիակ ընդհանուր կարգ նոյ և կա-
պակցութի , կի՞մ համեմատութի առ միմեանս . որպէս
և ոչ գտանի առաւել ակներև տարացոյց անբաւ ի
մաստութե , կարողութե և բարութե այնր միակ ճար-
տարապետի Յիս , քան զնոյն սքանչելի կարգն երևել
յարարածս . և քան զգերահանձար արուեստն , որով
իւրաքանչիւր էակք . նաև վերջին փանաքի կարծե-
ցեալքն ' կաղմեալք են ' ի վայելչութիւն , և յօգուտ
ինքեանց ' և բոլոր Յիս պատշաճեալք :

Արդ ' եթէ յանկենդան և յանբան արարածս այնչափ
սքանչելի երևի ամ . և թէ փանաքի արարածք պատ-
մեն զփառս արարչին , և ցուցանեն զանբաւ կատա-
րելութե նր , զի՞նչ ոչ յանդիման արասցեն մտաւոր
և իմացական արարածք . զի՞նչ ոչ յանձին նկարեացե
պատկերն նոյ ' մարդս . քանի՞ առաւել ոչ երևեցուս-
ցէ յինքեան զճարտարութի արարչապետին ' գլխա-
ւորն յամ գործս նր : Զիարդ կատարելագոյն չեցէ
արժան լինել այնմ գործոյ , վո՞րոյ արար զայլ ամ
երևելի արարածս : Ար արարած այնքան կարող իցէ
երևեցուցանել զմեծութի իմաստութե և բարութե
և այլ ամ կատարելութեց արարչին , քան զմարդ . որ
չունակն է ամենատեսակ բարերարութեց և պար-
գեաց նր . և սահմանեալ առ ' ի նմանէ ժառանգակից
լինել անհուն բարեացն իւրոց և վայելից : Միով
բանիւ . որ արարած բաւական է երևեցուցանել յին-
քեան զամ , իբրև զմարդ . որ պատկեր է նոյ , ոչ մի-
այն զնմանութի նր բերելով յանձին ըստ մտաւոր և
անձնիչիւան բնութե , այլ և նմանելի գոլով նոյ շնոր-
հօք և փառօք ' ի վեր քան զբնական պայման իւրոյ
բնութե :

Վնկ զմարդն երրակի մարթ է նկատել . թ բնութե ,
թ շնորհաց , և թ հանգերձեալ փառաց . և ըստ եր-
բեակ այսր վիճակի նորա քննել և տեսանել զանբաւ
առատաձեռնութի բարութե նոյ առ մարդ քան առ
այլ ամ արարածս . և թ նմին զանհամեմատ առաւել-
լութի պարտականութե մարդոյն ' ի ծառայել իւ-
րում արարչին և ' ի փառաւորել զիս ' քան զայլ ամ
արարածս , որ և է վախճան ծանօթութե բարութեն
նոյ , և նորատակ գործոյս :

ԲՆԱԿԸ ԺԱՐԴՈՅ : ԱՆՈՒՄ՝ մարդն նկատեալ ի բնութե՝
 է էակ կատարելագոյն 'ի մէջ մարմնաւոր արարածոց ,
 և գլուխ ամբ և յատուկ վախճան նց : քանզի միայն
 մարդս է 'ի մէջ մարմնեղէն արարածոց , որ գիտէ
 վայելել զամ արարածս : իբր զի՝ ոչ է լոկ էակ մարմն
 նեղէն , և ոչ լոկ էակ հոգեղէն : այլ՝ բազմադրեալ 'ի
 հոգւոյ և 'ի մարմնոյ , կենդանի բանական : ցո մտա-
 ւոր և խօսուան : որով և լուսնակ է կրկնատեսակ բա-
 րեաց , և վայելից : Եթէ հոգեղինաց , և եթէ մարմն
 նեղինաց : Քանզի լոկ մարմնեղէնք չեն լուսնակ իմա
 նալի բարեաց , և ոչ լոկ հոգեղէնք՝ զգալի բարեաց :
 նմին իրի 'ի վր մարդոյ առաւել , քան 'ի վր զ և ի-
 ցէ երեւելի արարածոց տեսանի ամենակատար բա-
 րուի արարչին : որով լուսնակ արար զնա կրկնատե-
 սակ այսոցիկ բարեաց :

Չերկիրս եւս նմա 'ի բնակութի 'ի պէտս այսր մահ
 կանայու կենաց : և ղերկինս պատրաստեաց առ 'ի
 բնակութի հանդերձեալ անմահ և անասական կե-
 նացն : Չերկիրս համայն զարդարեաց գեղեցիկ բու-
 սովք , և երփն երփն անուշահոտ ծաղկօք : միանգա-
 մայն ելից զայն պէսսլիսահամ և քաղցրաճաշակ մըր-
 դօք և արմատովք , ընդովք և բանջարօք , ոն և զա-
 նազան բժշկարար խոտովք՝ 'ի պէտս և 'ի զբօսանմ
 մարդոյն : Այլելազարդեաց ղերկիր գեղեցկատեսիլ
 և քաղցրաճայն թռչնովք , ոն և յոգնատեսակ մեծա-
 մեծ և փոքր ցամաքային և ջրային և օդային կենդան
 նեօք : զումանս 'ի կերակուր , և զումանս 'ի ծառայու-
 թի նր՝ և յօգնականութի կարգեաց : զումանս 'ի ըզ-
 գեստ մերկութե նր՝ և 'ի գեղ ակալից նր , և զումանս
 յայլ պէտս կենաց նորուն : և զամենայնն տոհասա-
 րակ 'ի զուարճուի և 'ի զբօսանս : զի իբրեւ թագա-
 ւոր և ար ամբ՝ վայելեացէ զամ : Այնպէս և ղերկինս
 վս նր ստեղծ , լցեալ զայն անհամար բազմաւթ լու-
 սաճաճանչ տատեղաց , զի այժմէն վայելեացէ զճաշակ
 ինչ գեղոյ պայծառութե վերին և հանդերձեալ Յին .
 յոր յեա աստեայս գնալ ունի : Ծագէ նմ արարիչն
 ամենարարի օր ի օրէ զարեգակն 'ի լոյս առնիլեան ,
 և զլուսին 'ի ճրագ գիշերոյ : քանզի առանց լուսոյ
 անհնար էր մարդոյ վայելել զայլ արարածս : Չար-
 դարէ ղերկինս և սքանչելատեսիլ ամալովք : որովք և
 պարգեւ անձրեւ 'ի վերուստ 'ի պէտս նորին դարմա-
 նոյ : զի ծանիցէ մարդն , թէ զամ ինչ զիւր՝ ունի
 յոյ : զէութի , զգոյութի , և զամ ինչ :

Այլ որ առաւել բարեգործութեն մյ տա մեզ է
 արարացոյց՝ այն է, զի ոչ միայն զերևելի արարածս կար
 գեաց վն մեր, այլ և զաներևոյթսն գլխովին, զգե
 րագոյնսն քան զմարդիկ՝ զհրեշտակս՝ կարգեաց՝ ի
 պահպանութի, և յառաջնորդութի նմա՝ ի բարին:
 Եւ արդ՝ եթէ Տս ամ երևելի արարածովք վն մար
 դոյ ստեղծաւ, յայտ ուրեմն է, թէ մարդս գերա
 ւորն է քան զամ երևելի արարածս. և թէ Տ ամ
 համագումար արարածովք որ ի նմ՝ ոչ հասանէ ի
 չափ կատարելութե և գերազանցութե մարդոյն. քիչ
 անգէս իմն էր զկատարելագոյնն առնել վն նոճազ
 կմ հաւասար կատարելոյն: Իսկ թէ զինչ իցէ մար
 դըս. և սրբիսի կատարելութեց ունող, խօսեցուք
 յառաջիկայդ:

Կատարելութի մարդ. Մարդս է գլուխ գործոցն մյ,
 իային բնութի: Եւ բովանդակութի ինչ, կամ հա
 մառօտութի ամ արարածոց. զի զոր ինչ է տեսանել
 յայլ արարածս, զնոյն է տեսանել բովանդակեալ ի
 մարդն. իբր ըսումն սրանչեւհարաւ ճարտարութե ա
 մենազոր արարչապետին: Օրինակ իմն, բազմար
 ւեստ ճարտար ոք, յետ գործելոյ զայլ և այլ յոգնա
 գէմ գործածս, կամեցի ցուցանել զամ արժեւստ
 ճարտարութե իւրոյ ի մի միայն գործ, ածեալ ըզ
 նոյն ի հանգէս լն ըսութե արհեստի. նոյնօրինակ
 արարիչն ամենարժեւստ յետ առնելոյ զՏս զայս զար
 գարեալ ամենակերպ արարածովք հոգեղինօք և մարմ
 նաւորօք, ի գլուխ ամի ստեղծ զմարդն իբրև զփոք
 րիկ Տ. յորում ի մի էութի միացոյց զամ սկսպի
 սութի քառեակ սեռից արարածոց. արարեալ զնա
 մարմնեղէն, կենսաւոր, զգայուն, և իմացական, ո
 բով եղև մարդն ի սլառիկեր իւր: Քանզի ոմ էութ
 թինն մյ բովանդակէ յինքեան գերազանցաբար զամ
 էութիս, և զկատարելութիս արարածոց, նոյնսկէս
 և էութինն մարդոյ՝ բովանդակէ յինքեան ըստ իրաց
 ինչ զայլ ամ էութիս արարածոց. ոչ գերազանցաբար,
 այլ մասնակցապէս. բազադրեալ գոլով էութե նր
 ի մարմնաւոր և ի հոգեղէն էակութեց. որով երևե
 ցուցանէ յինքեան զհոգեղէնս և զմարմնեղէնս. ըզ
 հոգեղէնս՝ անկասար աստիճանաւ կատարելութե,
 քան զոր ունին նք. միանգամայն և խառն զգալի կա
 տարելութեք, յորոց աղատ են նորա. իսկ զմարմնե
 գէնս՝ մեծագոյն աստիճանաւ կատարելութե, քան զոր
 է ի նմ. և խառն ընդ անմարմին իմանալի կատարե
 ւութե

լուծին , յորոց զուրկ են նք . վնց մարդն է վերին
 ծագ կատարելութե մարմնաւորաց , և ստորին ծագ
 կատարելութե հոգեղինաց . որով կցորդեալ միաւո-
 րին հոգեղէնք ընդ մարմնաւորաց . և մարդս երկո-
 քումք ճոխանայ կատարելութեք : Ունի մարմին ամե-
 նարունեատ և վայելուչ . որով և հոգի իմացական և
 անմահ . զոճարձանայ գեղով և ճաշակաւ մարմնաւո-
 րաց . և բերկրի ճանաչմամբ ճշմարտութեց , և ճաշա-
 կաւ իմանալի բարեաց . հայի աչք և մտօք . զգայ և
 իմանայ . լսէ և 'ի միտ առնու . յօդէ զձայնս , և իմա-
 ցուցանէ զճանաչմունս . շրջի յերկրի , և յածի մտօք
 ընդ երկիր . ելանէ յերկինս առ հրեշտակս և առ
 արարիչն ամենեցուն իմ . ձգէ աչք և այլ զգայարա-
 նօք զնամ արարածս յինքն , և ձգի մտօք և կամօք յնամ
 արարածս , ոչինչ ինք ելեալ յինքենէ արտաքս . 'ի
 կիր առնու և վայելէ զնոսին . նկատէ և քննէ զնամ .
 իմաստանայ յնամ , և զոճարձանայ իմիւր . քանզի չիք
 չափ և պայման օրինադրեալ նմա յարարչէն վն իմա-
 տութե և կատարելութե նր , կամ վայելից և զոճար-
 ճութեց նորին : Ո՞ր անբաւ առատաձեռնութե արար-
 չին առ մարդս : Մակայն առ լաւ ևս իմանալոյ զայս
 իմ , արժան է նախ զկատարելութի մարմնոյ նր և
 հոգւոյ . առանձինն առանձինն քննել , և ապա զբո-
 լոր մարդն , և զգործս նր . որպէս և զօրինակ կենաց
 նորա հետադատել :

Մարմին Տարգմանի : Մարմին մարդոյ կատարելագոյն է
 և սքանչելարունեատ 'ի մեջ այլ իմ մարմնոց . յարմա-
 րեալ առ լրագոյն վայելս կենդանութե , և առ բնա-
 կութի իմացական հոգւոյն : Ոչ միայն ամենարունեատ
 կազմութի մարմնոյն , այլ և համապատշաճ և վայել-
 լուչ ձեւ նր և գիրքն յայտ յանդիման ցուցանեն զգե-
 րազանցութի նորին և զիշխանութի 'ի վր իմ մարմ-
 նաւորաց : Կանգունն լինել և բարձրացեալ յերկրի ,
 յայտ առնէ , թէ կարգեալ է հայել և զննել զերկինս ,
 և զնամ արարածս . իսկ հպիլ միայն ստորին ծայրիւ
 մարմնոյն յերկիր , ցուցակ է արհամարհութե երկ-
 րաւորաց . որով երեւի յաւէտ կոխել զայն , քան գնալ
 'ի վր նր . իբր անարժան իւրումն գերազանցութե
 համարեալ զբնակիւն 'ի վր երկրի : Ոտք նր ուղղա-
 ձիգ հաստատեալք 'ի խոնարհ , իբր կրկին սիւնք են
 'ի բառնալ զարքայական դահոյս հոգւոյն : Ուղիղ և
 նազաբայլ ճեմք նր , յայտարարք վսեմութե անձին :
 Կուրծքն և լանջք լայնատարած և քաջակորով , ցու-

ցաւք են արքունի մեծանձնութեւն և արիւնէ սրտին :
 Արովայնն ստորին և փոքր, տարացոյց ժուժկալու-
 թեւ և համեստութեւն : Չեռքն, գործիք ամենաճար-
 տար առ պահպանութիւն կենաց . և առ իմ սկստ
 գործոց քաջայարմար : Պարանոցն վայելչաձիգ վե-
 րամբարձ գլխոյ, յայտարար գերազանցուէ նորա 'ի
 վր' մարմնոյ . որով զմարմինն ունի իւր իւր 'ի տեղի
 պատուանդանի : Իսկ գլուխն արքայակերպ իմ ըզ-
 րայարանօք և գեղով սլծնեալ զբովանգակ վայելչու-
 թիւ մարմնոյն պսակէ . զաւերութիւն 'ի վր' նր' ցուցա-
 նելով, և զգերազանցութիւն բոլոր մարդոյն յինքեան
 երևեցուցանելով :

Գործողութիւն Տա. Պատկեր հոգւոյն նկարեալ է յե-
 սանց մարմնոյ : Բեաս . և իմ շարժմունք նորա ներ-
 քինք, երևին 'ի գէմս . լը կրից հոգւոյն այլայլի գոյն
 կերպարանացն, և փոխին հայեցունաճք աչաց : Աչքն
 գեղեցիկ, կենդանի, զոճարթագին, և ամենաշար-
 ժուն, յայտարարք են կենդանութեւն և զոճարթութեւն
 հոգւոյն . միանգամայն և ճարտար թարգման արթ-
 նական մտաց և յօժարութեւն կամաց : Ականջքն ընդ
 աջմէ և ը ահեկէ գլխոյն, գրունք են մշտաբաց . և
 զգաստ արբանեակք, զեկուցիչք հոգւոյն իմ արտա-
 քին լոց : Բերանն փոքր, յայտ առնէ, թէ գունն
 է չափաւոր բանից, և չափաւոր կերակրոց : Լեզուն
 գործի ամենաճարտար, թարգման մտաց, և որոշիչ
 ճաշակաց : Ունչքն վայելչադիրք, կարգեալ 'ի ըզ-
 րայութիւն նուրբ հոտոց . իսկ ճակատն բարձր և պայ-
 ծառ, մեծափառութեւն հոգւոյն տարացոյց . այսքն
 գեղեցիկ և զոճարթափայլ, գեղեցկութեւն և զոճար-
 թութեւն հոգւոյն հանգիսացուցիչք . գէսքն երկայն
 և փափուկ, առ 'ի ծածկոյթ և 'ի զարդ տիրական
 գլխոյն : Իւր իմ շարժմունք մարմնոյ նր'՝ զազնունա-
 կան քնաւորութիւն, և զարքունի մեծութիւն իւր առաջ
 ըն առնեն :

Կազմած մարմնոյն : Ըստ արտաքին ձևոյն՝ կատարեալ է
 և կազմութիւն մարմնոյ և զգայարանաց նր' : Մարմին
 մարդոյ է մեքենայ հոգեւորեալ իմծակերտ, առ կեանս
 և առ գործս հոգւոյն պատշաճեալ . է կազմեալ իւր
 անունագործ շրջանակ ինչ, որ չունի զսկիւղքն և ոչ
 զվերջ : Բանդի մի անդամ կամ գործարան մարդկե-
 ղն մարմնոյ ներգործէ յայլ, և շարժէ զայն . և եր-
 կոքեան նք 'ի միասին շարժեն զայլս հետզհետէ հա-
 շարդեւով զմիմեանց զշարժմունս, որք և փոխադարձ
 շարժ

շարժմամբ շարժեն զմարմինն , որ շարժէ զնո՞ : Աւելի
 զնո՞նք ոչ ներգործէ յայլ գործարանս , եթէ ոչ մղեալ
 'ի սրտէ . և սիրտն ոչ շարժի առանց ուղղոյ : Աւելի
 և սիրտ միաւորեալ զներգործութի իւրեանց՝ պատ-
 ճառեն զտուրեւութի շնչոյ . ունի և տուրեւութի
 շնչոյ սրտէ 'ի հաստատութե զնոյնն ներգործութի .
 իսկ հիւթք մարմնոյ , քի արիւն , ոգիք կենսականք
 են . շարժին յերկն 'ի սոյանէ . յուղղոյ , 'ի սրտէ , և
 'ի տուրեւութե շնչոյ . ունի և ինքեանք անդրէն տան
 զզօրութի ուղղոյն , զշարժումն սրտին , և պահեն հաս-
 տատուն զտուրեւութի շնչոյ առանց լինատուն :

Մասունք Տարգրոյ : Մարմին մարդոյ է բաղադրեալ յան-
 համար մասանց , և 'ի գործարանաց . որոց հիանալի
 կազմութի և լիւրեաց յօդաւորութի , ունի և ամե-
 նարունեատ հաղորդակցութի նոյն , յապուշ կրթեն զան-
 գամազննիչս մարդկեղէն մարմնոյ . և այն զի՝ ոչ զմի
 արունեատ կազմութե , և ոչ զպատճառս և զհամեմա-
 տութի այնչափ այլ և այլ մասանց լիւրեաց մարդ-
 է մեզ խմանալ : Այս ամբ բիւրապիսի մասանց մարդ-
 կայինս մարմնոյ՝ թէպէտ այլ և այլ է գործ . բայց ա-
 մենեցունն նոյն մի վերջին վախճանն է պահպանութի
 կենաց մարդոյ : 'Ի սքանչելարունեատ կերտունածս յայս ,
 ոսկերքն են իբր հիմունք հաստատութե , և վեմք կա-
 ուցման շինունածոյն . իսկ յօդակապքն , իբր պահան-
 գք կապել միաւորեն լիւրեաց զմի մասունս . միա-
 նունքն իբրեւ գործիք կամ մեքենայք , պատճառեն 'ի
 նոյն զշարժումն . ջիւքն ոգելիցք ճապարհեալ լի բոլոր
 մարմինն , տան ամ մասանց զգացողութի և սերտ հա-
 ղորդութի լի միմեանս . ներարգք և երակք , (որք են
 խողովակք արեան ,) զօրէն կենսաբեր առունաց ոռո-
 գանեն զբոլոր մարմինն , տալով ամ մասանց զոնունդ
 և զկեանս . սիրտն զեռեղեալ 'ի ներքս իբր 'ի կեդ-
 րոնի , սկիզբն է կենաց , և գործարան կենսական
 ոգւոյ . ունի և առաջին շարժիչ ամ հեղեղուկ մասանց
 կամ հիւթոց մարմնոյ . թոք կարգեալ է 'ի զովացու-
 ցանել զջերմութի արեան՝ ձգելով 'ի ներքս զօդ , և
 յարտաքսել զփափափար գոլորշիս . ստամոքսն և աղիք ,
 շտեմարանք են կենաց և գործատունք , ուր պատ-
 րաստին նիւթք դարմանոյ կենաց :

Աւելի Տարգրոյն Աւելին է ծուծ մարմնոյն ազնիւ և
 Տարգրոյ : ոգելից՝ պահարան կենդանական
 ոգւոյ . գործի զգայուն և ճանաչման հոգւոյն . իսկ
 արտաքին զգայարանքն են ընտանիք հոգւոյն՝ հաւա-
 տա-

տարիմք և պատրաստակամք , որք զեկուցանեն նմա
զեկեալսն արտաքուստ . և արբանեկեն՝ եթէ պի-
տայից նորա , և եթէ զբօսանաց :

Ոսկերչ Տարդիային Ոսկերքն բազում են թուով իբր եր-
Տարժնոյ : կերիւր քառասուն և եօթն , սքան-
չելի արուեստիւ յօգեալք ընդ միմեանս . որով մար-
մինն ոչ միայն ունի զամբուի և զուղղորդութի , այլ և
է գիւրաթեք և գիւրաշարժ . որում առանց բազում
ոսկերաց՝ բազմօրինակ ընդ միմեանս յօգելոց , չէր
հնար լինել : Ընդ կարծրութի ունին ոսկերք և ըղ-
թեթևութի , գոլով նց լի ծակտեօք և խռոչիւք առ
'ի տալ անցս մանրաթելից , որք յամ մասունս սփռեն
զսննդարար հիւթս . ևս և 'ի տալ անցս ջլաց , որք
ամ մասանց տան զգածումն : Ոչ տուաւ յարարչէն
ոսկերացն զգայութի , զի բեռնաբարձ գոլով նոցա
բովանդակ ծանրութե մարմնոյ , և ամ ուժգնութե
և շարժմանց նր յենարան , եթէ ունէին զգայութի՝
հանասլաղ զգային զցաւս : Սակայն 'ի զգուշութի մար-
դոյ առ 'ի չմասնել ոսկերաց , սլատեաց զնմ արարիչն
նուրբ միանգամայն և յոյժ զգայուն մաշկաւ իւրիք .
զի յուշ եկեալ նովաւ՝ զգուշացի 'ի մնասունէ ոսկե-
րացն : Պակասին 'ի զգայութե և այլ քանի մի մա-
սունք , որոց միանգամ աւելորդ էր զգայութի , մա-
նաւանդ թէ և մնասակար . որսլիսի են ճարսլ , արիւն
և այլ հիւթք . զի սք 'ի սնունդ կարգեալ են մարմ-
նոյ . որսքս և հերք և եղնգունք , որք 'ի զարդ և 'ի
ծածկոյթ նմին կարգեցան :

Վայելաւի Տարդ Մարմինն զօգեալ է 'ի պէսպէս
կային Տարժնոյ : մասանց , առանց որոց ոչ սնանէր ,
և ոչ ունէր զհաստատունս պնդութի , ոչ զգացումն՝
և ոչ զհաղորդութի լը ուղղոյ և լը սրտի . որով և ոչ
զզգայութի : Եւ քանզի այս կարևոր բաղադրութի
և մանուած մարմնոյ ոչ երևցուցանէր զնա վայե-
լուչ աչաց . նմին իրի արարիչն պատեաց արտաքուստ
զբոլոր մարմինն սպիտակ մաշկաւ , որ գեղեցկացու-
ցանէ զնա դեր 'ի վերոյ քան զամ կենդանիս . որոց
մորթն թաւամաղ , կամ փետրալից , յաւէտ զմարմինն
սլաշտպանէ քան գեղեցկացուցանէ , իսկ մարդոյս՝ որ
մտաւոր գոլով՝ կարէր զմարմին իւր այլ իրօք սլաշտ-
պանել , 'ի գէսլ էր յաւէտ լերկ մարմին գեղեցկա-
տեսիլ , որ ինքնին գեղազարդ իցէ՝ և ոչ 'ի ձեռն օ-
տոր մասանց ք մաղկեց կամ փետրոց և կամ թեփոց ,
որսկս է տեսանել յայլ կենդանիս :

Գոյն Տարգոյ : Արդ՝ քանզի ազնուագոյն և երևելի մասն մարդկային մարմնոյ է երեսն , ճմին իրի՝ զայն առաւել գեղեցկացոյց արարիչն . առնեալ նմա գոյն սպիտակ և կարմիր , միանգամայն յարմարելով զայն գիւրաշրջիկ առ պէսպէս գոյնս լը շարժման կրից և ակորթակաց . զի ոչ միայն գեղեցիկ և կայտառ իցէ մարդս , այլև գունափոխութիւն երեսացն երևեսցի կերպարանափոխութիւն հոգւոյն :

Մոլ Տարգոյ : Մորթ կամ մաշկ մարդկային մարմնոյ ոչ միայն գեղեցիկ է քան զմորթ այլ ամ կենդանեաց , այլ և առաւել փափուկ և զգածուն չը զնոցայն . քիչ մաշկ մարմնոյ է անմիջական եմթակայ շոշափական ըղգայութե , որ ի մարդս առաւել կատարեալ է քան յայլ ամ կենդանիս . որովհետեւ կեանք մարդոյ (որ ըրոյ գլխաւոր սրահասական է շոշափական զգայութիւն ,) առաւել սրատունական և հարկաւոր է քան զկեանս այլ ամենայն կենդանեաց :

Ութ Տարգոյն Տարգոյ : Մարմին մարդոյ լը վայելչութե ձևոյն և լը գեղեցկութեան գունոյն և փափկութե՝ ունի և զոյժ մեծ և զօրաւոր . որ համեմատեալ ընդ մեծութե և լը ծանրութե մարմնոյ իւրոյ՝ առաւել լու քան զոյժ գրեթէ այլ ամ կենդանեաց , առ համեմատութե մեծութե և ծանրութե մարմնոյ նոյն՝ լը ոյժս իւրեանց : Այլ աստ իմանալք զմարմին մարդոյ լը բնական պայմանի իւրոյ , և ոչ զհիւանդագինն , կամ զի մանկութե փափկութե և դրդանօք և զառանց աշխատութե սնեալն : Քանզի գտանին մարդիկ , որք բառնան բեռն՝ իբր ինն հարիւր լիտր ծանրութե . և ոմանք աւելի ևս . որով գրեթէ քառասպատիկ առաւել քան զծանրութե մարմնոյ իւրեանց կարեն շալակել . զոր ոչ է տեսանել յայլ կենդանիս . թող զայն , զի գտանին ոմանք , որք մարտուցեալ լը մեծագոյն կենդանեաց՝ յաղթեն նոյն ուժով : Եւ այս ոյժ յառաջ գայ ի կարի իմն ջլախիտ կամ մկանուտ լի նեւոյ մարդկային մարմնոյ . իսկ զօրութե մկանանց մարմնոյ , (որք ոչ այլ ինչ են , բայց եթէ միս բաղմախիտ ուտովք ջղաց վարակեալ ,) այնքան է , մինչև յոսանուլ անդ մարդոյ երկու ոտնաչափ բարձրութե . (որոյ մարմինն ունիցի հարիւր յիսուն լիտր ծանրութե ,) մկանունք նոյն՝ որք պատճառեն զայն շարժումն , երկհազարասպատիկ աւելի ուժգնութե ներդործեն քան զծանրութե բոլոր մարմնոյ այնր մարդոյ , ի՞նչ ներդործեն այնպիսի ուժգնութե , որ հա-

ւասարակչիւ. է ուժգնութեն կամ մղման, զոր կա-
րէր պատճառել երեքհարիւր հազար լիտր ծանրու-
թի: Այս զօրութի մկանանց թէպէտ և այսքան մեծ
է, բայց համեմատեալ սրտին զօրութեն, փոքր ինչ
համարի. քանզի սիրտն, (որ ոչ այլ ինչ է, եթէ ոչ
մկան ինչ ամրապինդ,) յամ շարժմունս իւր՝ որով
հեղու զարկնն՝ ի նեարդս, և ի ներդաց յերակս, և
միշտ զայն՝ առնուլ շրջան ըբոլոր մարմինն, ներդու-
ծէ ուժգնութի, որ հաւասարակչիւ է ուժգնութեն
պատճառելոյ. ի հարիւր հազար լիտր ծանրութի:
Բայց որ ևս հիանալին է, յայսպիսի ուժգին շարժ-
մանէ ոչ երբեք վատտակի, այլ թէպէտ անդադար
և արագ արագ շարժի, շարժումն նորա տեւէ մինչև
ցմահ: Իսկ մկանաց զօրութի ոչ տեւէ անըհատ ցեր-
կար ժամս, այլ տկարանայ. որով և սկստս ունի հան-
դատեան մարդն աշխատեալ: Ահա այսպէս մարմին
մարդոյ ընկալաւ յարարչէն զզօրութի մեծ ի սղահ-
պանութի կենաց, և յարբանեկել մեծազօր արքայի,
բանական հոգւոյն ասեմ. որոյ է բնակարան՝ գոր-
ծի, և ծառայ:

Արագաշարժութի Ընդ սաստկութեն ուժոյ ոչ նուազ
հարդիւնն հարժնայ: Է և արագաշարժութի մարդկայինս
մարմնոյ. մանաւանդ այնոցիկ՝ որք կերակրին մրգօք
և բանջարօք, և որք աշխատին և ստէս շարժին.
մինչ զի ի տեղիս ինչ հարաւային Տաց դռանին մար-
դիկ այնչափ արագաշարժք, և թեթեւք՝ որք գերազան-
ցեն քան զբազում թեթեւաշարժ կենդանիս, և զզօ-
րաւորադոյնս քան զինքեանս: Բայց քան զայս ամ
սքանչելի է ամրութի մարդկային մարմնոյ՝ միաբա-
նեալ ը մատաղ փափկութե նորա. ամրութի՝ ի տո-
կալ հակառակաց բնութե. քո՝ սաստիկ ցրտոյ և տապոյ,
որով և յամ տեղիս Տի կարէ բնակիլ և բազմանալ
անվնաս:

Սնունդ հարդոյ: Չներքին կազմութենէ մարդկային
մարմնոյ և զսննդենէ, ոմ և զշարժմանէ հիւթոց
և ոգեաց՝ զանց առնեմք աստ խօսիլ. զի այնպիսի
ճառք բնազննին եղելոց յաւէտ ի դէպ գան: Այլ
առ լրումն կարգի բանիս՝ այսչափ ինչ միայն ասել
ոչ անդէս վարկանիմ. թէ անունդ մարդոյ կատա-
րի, և կեանք նորա սղահի՝ յօդոյ, ի ջրոյ, և ի
կերակրոյ. կերակուրն մարսեալ ջերմութի ի ստա-
մոքսի՝ փոխի ը աւելորդ և ը թանձր մասանց յա-
սլաւառ, որ ը աղիս արտաքս ելանէ: Իսկ ը քնտիր
մա-

մատանց փոխի 'ի կաթնորակ հիւթ ինչ՝ մամաց կոչեցեալ, և 'ի նուրբ ցնդելի յօդս, որք սպրդեալ լը ծակտիս մարմնոյն լը ամ մարմինն ճապաղին և մնուցանեն զայն. իսկ մամացն մտեալ յերակս և խառնեալ լը արեան, փոխի ապա առ սակաւ սակաւ յարիւն. և արիւնն՝ փոխի հետզհետէ 'ի մարմին. քօ՝ 'ի միս, 'ի ջիւս, 'ի նեարդս, 'ի թոքս, յուղեղն և 'ի կենսական ոգիս. որպէս և կենսական ոգիքն (յորս է առաւելապէս ջերմութիւն կենսական, սլահ պանիչ կենաց, և սլատճառ շարժմանց մարմնոյ,) զտեալ լինին յուղեղն, և փոխարկին անդ 'ի կենդանական ոգիս. որովք լինի զգալ և շարժիլ մարմնոյ: Իսկ մարմինն հետզհետէ մասամբ իմն ծախի, և մասամբ իմն 'ի մաշկ փոխի. ոն և մաշկն զոսկերօք պատեալ՝ հետզհետէ կարծրացեալ փոխի յոսկր. որով և լը աճման հասակին առաւել ստոճարանան և երկայնին ոսկերք: Նոյնպէս և մաշկն, որ զմարմնով պատի, գոլով խուռն բլմ մանր և անզգալի ծակտեօք, (որք ոչ անկանին լը տեսութիւն,) հանապաղ մաշի, որով և չփոխի յայլ ինչ, և ոչ կարի թանձրանայ: Եթէ կամիս զայոցանէ ճոխադոյնս տեղեկանալ, տես 'ի փիլիսոփ. կովդնոյ. 'ի հատ. դ. մասն. ք. ինդ. ք:

Ծակտի՞ մարմնոյն: Այս անհամար ամենամանր ծակտիք արտաքին մաշկի կմ մորթոյ, պիտանացու են նախ՝ առ 'ի ներքս 'ի մարմինն լըռնելուէ արտաքին օդոյ, որ սնուցանէ և զօրացուցանէ զմարմինն, և զովալցուցանէ զներքին ջերմութիւն արեան, որպէս և այլ հիւթոց և ոգեաց. միանգամայն նսլաստէ և շարժիլ մաննայ: Երկրորդ՝ կարդին և 'ի սկստ արտաշնչուէ լնասակար և աւելորդ հիւթոց և ոգեաց. ոն և 'ի ներքս 'ի մաշկին փակեալ օդոյ, որ թէ չեւանէր արտաքս, լնաստ առթէր կենդանութիւն: Եւ այս արտաշնչութի մարմնոյ այնքան յորդ է, մինչև յաւթից մատանց անտի կերակրոյ և ըմպելւոյ՝ հինգ մասունքն արտաշնչութիւն ծախին. զոր լը նմին օրինակի է իմա նալ և լըհակառակն, զի զորօրինակ մեծ մասն սննդեան մարմնոյ արտաշնչութիւն ծախի, նոյնպէս և մեծագոյն մասն սննդեան մարմնոյ է 'ի շնչառութիւն, կմ յառ 'ի ներքս լըռնելութիւն օդոյ, որ լի է սննդաւ բար գոլորշեօք և հիւթովք. մանաւանդ զի՝ յայն սակս առատ է արտաշնչութիւն մարմնոյ, զի առատ է և շնչառութիւն օդոյ. նմին իրի՝ ոչ միայն կեանք, այլև

այլև առողջութի մարդոյն առաւել յօգոյն լաւութեան
պատճառի, քան յայլ իրաց : Արդ՝ քանզի մարմին
մարդոյ բնածին ջերմութիւն հանապազ ծախի, պէտս
ունի և հանապազորդական սննդեան, զի զտեղի ծա-
խեալ մասանցն լցցէ . վն որոյ այսպիսի շրջանաւ օ-
դառութեան և արտաշնչութեան պահպանի կեանք
մարդոյ :

Եւ քանզի այսօրինակ սնունդ՝ պահանջէր զանբնական
և զսրբնթաց շարժումն արեան, և այլ հիւսկոյ, քա-
նի՞ դժուարին, մանաւանդ թէ՝ և անհնարին լինէր
հոգւոյն շարժել և կառավարել զնս, եթէ արարիչն
թողեալ էր՝ ի կամս մարդոյ զայսոսիկ կարեւոր շարժ-
մունս կենդանութե՝ ի որում եթող զանկարեւորան
առ կենդանութի . զի յայնժամ պարտ էր մեզ անբնական
ուշագիւր լինիլ շարժել զնոսին, որ անհնարին իմն
էր, և խափան մեծ՝ ի մտադրութի յայլ և այլ գործս :
Սկիզբն կենսական և հարկաւոր շարժմանց՝ ի մարմնի
սիրտն է՝ և կենսական ոգիք, ուն և սկիզբն կենդանա-
կան և կամաւոր շարժմանց՝ ուղեղն է և կենդանա-
կան ոգիք : Յայս սկիզբն կենդանական հաստատեալ
կան և զգայութիւն զգայարանացն, զորոց արդ ար-
ժան է խօսիլ :

Զգայարանի մարմնոյ : Զգայարանք մարմնոյ են գրունք,
ը որս մտանեն գաղափարք արտաքին իրաց՝ ի ներքս
ի հոգին, զի հոգին գոլով փակեալ ի մարմնի՝ ոչինչ
կարէր իմանալ առանց զգայարանաց . վննք են, որք
զեկուցանեն նմ զամ արտաքին պատահմունս իրաց .
և անդրէն պատգամաւորին արտաքս՝ ի ծանուցանել
զկամս և զխորհուրդս հոգւոյն . նոքա են՝ որք ծա-
ռայեն նմ ակնարկութե կամաց, և հսկեն ի պահ-
պանութի մարդկային կենաց : Նոքօք գործէ հոգին
զամ ինչ . նոքօք պահէ և խնամէ զմարմին իւր, և
կառավարէ զանձն . նոքօք հաղորդի ընդ այլ արա-
րածս, և վայելէ զնոսին . նոքօք վարի ի մարդկան .
նոքօք բերի ի պաշտել զարարիչ իւր, նոքօք ուսանի
և իմաստնանայ : Առանց սոցա մարմնին լինէր իբրեւ
տունիկ ինչ անզգայ, կմ իբրեւ դի անկենդան, և հո-
գին մնայր անգործ և անգէտ նմի :

Զգայարանք մարդոյ՝ (ուն և այլ նմ կատարել կեն-
դանեաց) այնչափ են՝ որչափ կատարելութիւն կան ի
մարմնեղէն արարածս, զի իմասցի և վայելեացէ զնո-
սին ի նմի : Եւ քանզի մարմնք՝ կմ պինդ են և կամ
լոյծ, կարծր կմ կակուղ, ցուրտ են կամ ջերմ, չոր
կմ

կիմ խոնաւ , զայս ամ զգայ և որոշէ շօշափական ըզ-
գայութիւն . ոմ և զայն ամենայն՝ որ հալի՝ ի մարմինն ,
թէ հեշտացուցիչ իցէ , և թէ ցաւեցուցիչ , թէ վնա-
սակար , և թէ անվնաս :

Մարմինք կիմ մեծ են , և կիմ փոքր , յայս կամ յայն
ձև՝ և ի դոյն , պայծառ և լուսափայլ , կիմ մթին և
անլոյս . զայս ամ որոշէ զգայութիւն տեսողական :
Բայց զմեծութիւն և զձև մարմնոց կարէ որոշել և շօ-
շափականն , թէսկտ և չափմամբ իմն , և ոչ լոկ շօ-
շափմամբ : Մարմինք , (բաց յոմանց՝) ունին և զհամ-
ինչ , զոր որոշէ զգայութիւն ճաշակելեաց , ունին և
զհոտ , զոր որոշէ զգայութիւն հոտառութե . արտադ-
րեն շարժմամբ և զձայն . զոր որոշէ զգայութիւն լսո-
ղական : Եւ աւելի ինչ քան զայսոսիկ զգալի կատա-
րելութիւն՝ (երևելիս և կարեւորս , առ ի Ը բաւա-
կանին ճանաչել զնս .) ոչ ունին մարմինք , նմին իրի
և յարարչէն ոչ տուան մարդոյ աւելի զգայութիւնք
քան զսոսին :

Զգայարանք մարդոյ են այնպիսի արճեւտիւն կաղ-
մեալ , զի ոչ միայն որոշեն զգալի որպիսութիւն մարմ-
նոց , այլ և զչափ որպիսութե նց , ձեռնառու դուրս
միմեանց՝ ի ծանօթութիւն , (միայն թէ չիցեն տկարա-
ցեալ իւրք .) զի եթէ ուրեք երբեք մի ի զգայարա-
նացն պատրեացի , միւսն ուղղէ զպատրանս նր . որով
հոգին՝ միշտ զստոյգն խմանայ ի զգայարանաց իւրոց :
Արդ՝ եթէ տեսողական կամ լսողական զգայութիւնք
մեր լինէին առաւել բուծ , ոչինչ ի հեռաստանէ
մարթ էր մեզ տեսանել կիմ լսել . որ նուազեցուցիչն
է ոչ միայն զուարճութե , այլ և կարեւոր զգուշութե
յազատութիւն թշնամեաց , և յայլ և այլ վտանգաց .
միայնգամայն չէր հնար վայելել ոչ զպայծառութի
և ոչ զգեղեցկութիւն արարածոց . թող և զվիշտ կե-
նակցութե մարդկան ք միմեանս ի պատճառս նուազ
լսելութե խօսից միմեանց : Ընդ հակառակն՝ եթէ
աչք մեր լինէր մեծացոյց իբր զսոշորացոյց ապա-
կիս , և տկանջքն սաստկալուր , յայնժամ զամենայն
ինչ այլ ընդ այլոյ տեսանէաք և լսէաք . բլուրք ե-
րևէին մեզ լերինք . և մեծամեծ լերինք՝ ահագնատե-
սիլ գաւառք . ձայն մարդոյ իբր որոտումն հնչէր ի
լսելիս մեր . իսկ որոտումն ամպոց իսպառ ահաբե-
կեալ խլացուցանէր զմեզ . որով և միտք մարդոյ յե-
րեսաց այսպիսի անհետեւ ձայնից և տեսարանաց՝
փոխան իմանալոյ և ճանաչելոյ վերսն ստուգութե ,
խառն

խառն'ի խառն շփութութիւնն : Ըստ սմին օրիւնակի' եթէ ճաշակելիքն և հոտոտելիքն լինէին կարի իմն սուր, անուշակ համք առ կարի իմն քաղցրութիւն տաղակալի թոճէին. և սակաւ ինչ դառնիք կամ թթութիւնք՝ առ սասալի դառնութիւն և թթոճութիւնքն առ իսկ անճաշակելիք լինէին. դարչ հոտք՝ մահաբեր լինէին, և անոյշքն առ սասալութիւն զխելս թմրեցուցանէին : Իսկ շօշափական զգայութե առաւել բթութիւն, ոն և կարի իմն սրութիւն՝ միօրինակ զնասակարք էին կենաց. քանզի բութ և նոճաղ ըզգացողութիւնն ոչ զգուշանային մարդիկ 'ի զնասոճէ մարմնոյ և կենաց առ չզգալոյ զցաւսն, բայց եթէ 'ի մեծապէս զնասիլն անդ : Իսկ թէ հակառակն կարի իմն սուր զգացողութիւն, նաեւ յանմաս և 'ի մեղմ հարուածոյ, կիմ 'ի հսկանէ իսկ գլխովին՝ ցաւս ըզգային, ոն և 'ի զնասակարաց անհնարին ցաւօք հնարէր նոյ տանջիլ՝ որով և կեանք մեր ոչ միայն թշուառ լինէր, այլ և սակաւօրեայ. բայց այժմ տնօրինմամբ ամենիմաստ արարչին ոչ աւելի ցաւս զգամք՝ քան զոր պահանջէ մեծութիւն զնասուն, զոր կրեմք. ոն զի 'ի մեծութե ցաւոյն իմասցուք զմեծութիւն զնասուն, և թէ պիտոյիցն դարման մատուցուք. իսկ յանմաս իրաց ամենեւին չզգամք զցաւս ինչ : Ապա քէն ամ օսկերք մարմնոյ մերոյ աղետալեալ են ընդ իրերաց յօգակապօք և ջրօք. եթէ մինն յանշարժ օսկերաց խախտեացի 'ի տեղւոջէ իւրմէ, անհնարին ցաւս կրէ մարմինն. իսկ զայլ օսկերս, որոց շարժումն անմաս է կենացս կիմ պիտանի 'ի դործս, ոն էն ոսկերք պարանոցի, և միջաց, ձեռաց և ոտից, շարժեմք թէ ամ յօգից՝ ոն և կամիմք, առանց կրելոյ ցաւս ինչ : Ահա այսպէս արարչն ամենիմաստ դոյտցոյց զզգայարանս մեր ամ իրօք կատարեալ, համեմատ զգալի իրացն, քաջայարմար 'ի պահպանութիւն կենաց, և 'ի ծառայութիւն հոգւոյն :

Ըշտիւնի : 'ի մէջ զգայութեց մարմնոյ՝ թէնիտ ստորինն և առաւել նիւթականն է զգայութիւն շօշափական. բայց թէ հանրագոյն է քան զայլ զգայութիւն, իբր հիմն համարեալ նոյ ամի. քանզի այլ ամ զգայութե մարմնոյ ոչ այլ ինչ են, եթէ ոչ այլ և այլ կատարելագոյն տեսակք զգացողութե : Իւրօքանչիւր առանձին զգայութե են յանդամս ինչ մարմնոյ միայն. իսկ շօշափականն կիմ զգացող զգայութիւն ծաւալեալ է ընդ բոլոր մարմինն, քզի բախանդակ մարմինն պէտք ունի

ուենի զգայութե առ 'ի խնդրել զօգտակարսն անձին ,
 և զգուշանալ 'ի փրասակարաց : Եւ զի մարմին մար
 դոյ է առաւել փափուկ և ազնիւ քան զայլ ամենայն
 կենդանեաց , և կեանք նորա պատճառականագոյն և
 հարկաւոր քան զնոցայն . նմին իրի ' այս զգայութի
 տեսչութի արարչին է առաւել կատարել 'ի մարդն
 քան յայլ ամենայն կենդանիս :

Արդ թէպէտև ամենայն անդամք և մասունք մարմ
 նոյ ունին զայս զգայութի շոշափողական , սակայն մա
 տունք ձեռաց կատարելագոյն օրինակաւ կրեն յին
 քեանս . յորմէ և քաջ զգայուն զգայարանս այս տի
 րապէս անուամբ շոշափելիք կոչեցաւ :

Մասունք ճարտոյ : Չարմանալի է զգացողութին մա
 տանց մարդոյ , մինչև լնուլ ըստ իրաց ինչ և զտեղի
 այլոց զգայութեց . կամ ստուգել և ուղղել զզգաց
 մունս նց . ահա զպատրանս տեսուէ աչաց ուղղեմք
 շոշափմամբ . և եթէ երկբայիմք 'ի վր երևութացեալ
 առարկային , ստուգեմք զայն շոշափելով : Այլ որ
 ևս սքանչելին է , դտանին կոյրք ոմանք . որք շոշափ
 մամբ մատանցն որոշեն ոչ միայն զնիւթ շոշափեալ և
 բայն , այլև զգոյն նց , որ տեսութի և եթ ըմբռնի :
 Եղեն և ոմանք 'ի ճարտար կուրաց , որք կարացին
 կոփել զարձանս յար և նման արձանին , զորոյ զձեն
 լիկ շոշափմամբ մատանց ծանեան :

Գործարան այսր շոշափական զգայութե ' է մարթն
 մարմնոյ . որ է հիանալի մանուած ինչ մանրաթելեց
 և ջղաց իբրև զհիւսուածս կտաւոյ : Մակերևոյթ կի
 երեսք այսր մորթոյ ' լի է գիծ գիծ եղերօք կի սլա
 կամբք ջղաց , որք երևին 'ի վր արտաքին մաշկի մարմ
 նոյն : Եւ քանզի այս ջղային գիծք առաւել բազում
 են 'ի մատունս ձեռաց , վր որոյ և մատունք առա
 ւել զգացող են շոշափմամբ քան զայլ անդամս մար
 նոյ :

Չեմք : Չեմքն գլխաւոր գործարան շոշափելեաց ,
 է գործիք սքանչելի ' պատշաճեալ առ ամենայն պէտա
 և արուեստս , սեսկական մարդկային մարմնոյ և եթ .
 զի այլ իմ կենդանիք ' կամ բնաւ ձեռս ոչ ունին ,
 և կամ թէ ունիցին նմանութիս ինչ ձեռաց , յաւէտ
 ոտք են քան ձեռք : 'ի կենդանիս ' միայն կապիկն մար
 դակերս ունի ձեռս , սակայն պատշաճեալ է 'ի գոր
 ծել նոքօք զգիւրինս և եթ , կի առ քանի մի որոշեալ
 գործս . իսկ գործք ձեռաց մարդոյ անհամար են և
 բիւրատեսակ , լըորում լի է աշխարհս իմ գործովք
 ձե

ձեռաց մարդկան . որ 'ի պէտս , որ 'ի զարդ , և որ 'ի շինուէ և յօգուտ հասարակաց , նորանորք և սքանչելիք . մինչև իրաւամբք համարիլ զսա մի միայն գործի՝ բաղմապատիկ արդեամբք , բաւական 'ի ծառայել աւանանշանձար մտաց առ Թմ պէտս . որով և ձեռք մարդոյ երևին առաւել յայտնապէս գործ ձեռինն Թ : Ապաքէն ո՞չ զարմացի լի այնչափ յօգս և խաղալիս՝ որ կան 'ի ձեռս , և լի սքանչելի կատակցուէ ջղաց և ձգանաց նր , որով Թմ յօգուէմք շարժին լի հաճոյս մարդոյ : Թմ զոյժ և զամբուլ ի նր , որով մարդիկ ձեռնհաս են ընդերկար աշխատիլ նորք առանց թուլանալոյ . զի թէպէտև մարմինն խոնջեալ վաստակեսցի , այլ ձեռք տակաւին զօրեն 'ի շարժումն և յաշխատութի :

Մաշկ ձեռացն է թոյլ , զի մարթասցի զմատուռն թեքել և 'ի բուռն ժողովել : Ծայրք մատանցն յափնկուռէ մտալիցք են և փափուկ . զի լիցին դիւրայարմար առ գործս , և զգածունք 'ի շօշափելն . իսկ յառաջոյ կողմանէ ամրացեալ են եղնգամբք , զի լիցի ծայրից մատանց 'ի յամբուլ , միանգամայն և 'ի վայելչութիւն :

Ճաշակելի : Ճաշակելեացն զգայուէ առաւելու քան զշօշափելեացն . քստ որում Ճաշակն կարգեալ է առ լոյծ մարմինս և առ հիւթս ամրապինդ մարմնոյ 'ի համառութի . իսկ շօշափումն առ պինդ մարմինս 'ի զգայութի և եթ : Զգայարանք Ճաշակելեաց թուէ սուր լինել 'ի մարդն , քան յայլ կենդանիս . զի որովհետև փափկութի մարդկային մարմնոյ պահանջէ և սնունդ փափուկ , տապ հարկ է և համառուէ նորա լինել սուր և փափուկ . որով կարացէ ընտրութի առնել և որոշել 'ի մէջ փնասակար և օգտամատոյց եղելոցն :

Արդ՝ ո՞չ զարմացի լի սքանչելի ընտրութի Ճաշակելեացն զգայութի , որով իւրաքանչիւր կենդանի ախորժէ զառ ինքն սրաշաճել օգտակար կերակուր , և խորշի 'ի փնասակարէն : Ո՞ր ուսոյց նր յառաջ քան զփորձն առնուլ օգտի կմ փնասու կերակրոյ ինչ՝ որոշել գոյղն Ճաշակաւ զյարմարն և զանարմարն բնութի իւրեանց . ո՞չ ապաքէն արարիչն ամենաբարի , որ ունի Ճաշակելեացն ետ զհամառութի , նոյնպէս ախորժելի իւրաքանչիւր քմաց արար զօգտակարն , և անախորժ զփնասակարն : Թէպէտև երբեմն անսանձ մոլութի մարդկային որկորաժետութի թելադրէ

նմա և զվնասակարսն ուտել, որով և զախորժակ
քմացն խանգարել ։

Ճշմարիտ է, թէ մարդս իբր ամենակեր, կամ ամ
ճաշակաց փորձ՝ է ստեղծեալ յնոյ, որով ձեռնհաս
է ուտել զնմա ուտելի տեսակս իրաց . մինչև զվնա-
սակարս անդամ հանդերձանօք համեմելով՝ ախորժե-
լի առնել քմաց . սակայն չէ սլարտ լը անբանիցն վա-
րիւ անխորհուրդ, զի ոչ վայրասլար ընկալաւ միտս
յնոյ, որով քննել արժան է, զոր ունիցին ուտել . և
ոչ յանտուրս ձեռներէց մսիւ, թող զի և զօգտա-
կարսն գլխովին օրէն է չափով ճաշակել, զի մի վնա-
սուց առ ի թք լինիցին ։

Ի համա ճաշակելի իրաց սլարգեալ մեզ յնոյ, երևի
յայտնապէս քաղցր նորին խնամակալուն՝ ի վր մեր .
զի ոչ միայն հոգացաւ զսկտս ուսանանութե կենաց
ընծայել առ ի դարման քաղցու և ծարաւոյ . այլև
զոր միանգամ ստեղծն՝ ի կերակուր և յըմպելի . բազ-
մատեսակ համով գոյացոյց զնոսին՝ մի քան զմի առա-
ւելեալ ախորժաճաշակ քաղցրութիւն . զի անտաղտուկ
վայելեացէ՝ ի նոսին . որով և ծանուցեալ զհայրախը-
նամ սէր նորա՝ ի մեզ՝ փութացուք ի դարձ փոխա-
րին յերախաադիտութիւն և յորդիական ծառայու-
թիւն նորա ։

Լէզո՝ ։ Գործարան ճաշակելեաց լեզուն է, սպրն-
գանման յօրինեալ յարարչէն ի ծծել զհիւթս . միան-
գամայն և ջղալից առ ի զգալ զհամ նոցին ։ Այս
գործարան սքանչելի՝ ունի զերկատեսակ գործս . զի
ոչ միայն կարգեալ է յառնուլ զճաշակ ամենատե-
սակ համոյ . այլ որ ևս հիանալին է, պէսպէս օրի-
նակաւ յօգաւորել զձայնս՝ որք ելանէն ի հագագէ,
և յայտնել նոքօք զնմա ճանաչմունս և զկամս հոգ-
ւոյն . կամ ոմ թէ երևեցուցանել զանտեսն հոգի
յնմ բանս իւր . վն որոյ՝ չիք քան զխօսս յայտնագոյն
և անժխտելի նշան բանաւոր մտաց ։ Նովաւ վարին
մարդիկ լը իրերաց . նովաւ ծանուցանեն և իմանան
զմիտս և զկամս միմեանց . նովաւ ուսանին, նովաւ
բերկրին . նովաւ կառավարեն զճս . և որ մեծ և օ
է, նովաւ գովեն և փառաւորեն զարարիչ իւրեանց ։
Եւ միով բանիւ տեսել, նովաւ երևի մարդս՝ մարդ .
և նովաւ գործի ընկերութի մարդկան, որ է սլաա-
ճառ ամ շնորութեց, և մակացուեց, և վայելից կեն-
ցազոյս ։ Ահա այսչափ բարերարեաց արարիչն մարդ-
կութես, սլարգեալով մեզ զայս փոքրիկ և ամենար-
ւելս

էնստ գործարան . և ո՛ր է՝ որ ոչ յօժարեացի նուաւ
փառաբանիչ լինիլ ան ան իւրոյ :

Արդ քանզի այսչափ կարեւոր և սխտանի էր մարդ-
կան լեզուն . նմին իրի արարիչն եւտ նմ զկրկին փա-
կարանս 'ի սլահալանութի , իմ զատամունս , և զչըր-
թունս . թերեւս աղդ առնել մարդոյ սովին կամե-
ցեալ , թէ սլարտ է նմա չափաւոր լինել 'ի բանս և
'ի կերակուրս :

Հոգոքելի : Զգայութի հոտառութե առաւել նուրբ
է քան զճաշակելեացն , մինչդի հոտառութիւնն՝ ոչ
այնչափ որիչ զգայութի թուի 'ի ճաշակելեաց , որչափ
ազնուագոյն մասն և լրումն նր . քզի հոտառութին
է իբր համառութի գոլորշեաց : Այս զգայութի է
առաջնորդ և իբր փորձաքար ճաշակելեաց . զի զոր
կամիմքն ճաշակել , նախ հոտոտելով զննեսցուք ըզ-
լաւութին՝ և ապա մատիցուք յուտել : Նոյնպէս և
ճաշակելիքն է փոխադարձ ուղղիչ հոտոտելեաց , (ուն
և շօշափելիքն տեսանելեաց ,) զի նուաւ լաւ ևս ըս-
տուգեմք զմնասակարութի կերակրոյ . վն որոյ՝ եւ
թէ հոտ իրաց ինչ կարի իմն դարչ իցէ , թէպէտ և
համն ոչ անախորժ , սլարտ է հրաժարիլ անախ ,
(եթէ չիցէ այլուստ յայտնի անմնասութի նորա .)
քանզի ոչ թուի օգտակար մարմնոյս այն ինչ , որոյ
հոտն՝ հակառակ է ուղղոյն . սոյնպէս և ընդհակա-
ռակն , եթէ հոտն ախորժելի է՝ և համն անախորժ ,
սլարտ է դարձեալ զգուշանալ անախ . քանզի կերա-
կուրն առաւել 'ի համոյն ճանաչի քան 'ի հոտոյն . ո-
րով և փոփոխակի այս երկու զգայութիք ուղղեն ըզ-
պատրանս միմեանց . զի անմի՛ անմնաս մնացէ մարդս :
Հոտառութին տոճեալ է մարդոյ 'ի կազդուրումն և
'ի զօրութի ուղղոյ գլխոյն :

Ընդգոռն : Գործարան հոտառութե են ընդունք .
բայց անմիջական գործարան հոտոյ է ներքին մաշկն
ընդաց , կմ գնտակաձև սոյնգանման բլթակք մսոյ ,
պտկունք անոճանեալ . որք կախել կան յուղղոյ գլ-
խոյն . վն ընդունք միայն հաւաքիչք են հոտոյ : Նմին
իրի որքան առաւել մեծ և երկայն են ընդունք կեն-
դանոյ , այնքան առաւել կատարեալ է հոտառութի
նր . ուն և որոց միանգամ նոճաղ է խոնաւութի ուղ-
ղոյն , առաւել սուր է հոտառութին : Եւ քանզի
ընդունք մարդոյ փոքր են և անձուկ 'ի միջի՝ քան
զբաղում կենդանեաց , ուն և ուղեղն խոնաւ քան
զնոցայն , նմին իրի՝ այս զգայութի տկար է 'ի մարդն
քան

քան 'ի նս : Թող զայն՝ զի և եղանակ կենաց մարդոյ
առաւել տկարացուցանէ 'ի նմա զայս զգայութի .
վս զի ազգ մարդկան բնաւորեալ է բնակել հանա-
սլաղ 'ի միասին 'ի քաղաքս և 'ի գիւղս , յորս անսակաա
գտանի յաճախուի բազմապիսի ծանր հոտոց , որով
ընդունիք նց զգածեալ՝ ոչ կարեն զնուրբ և զնոճաղ
հոտս առնուլ : Թող զի , և բազմախառն եփեալ կե-
րակրովք , (որք իբր 'ի բազումս Թանձրահոտ են)
ծանրանայ հոտառութիւն մարդկան , մինչ զի եթէ
մարդս 'ի տղայութէ անտի սնցի յանչենա , և կերակ-
րեսցի միայն բանջարօք , և մրգօք , սուր լինի հոտա-
ռութի նր , մինչև 'ի հեռաստանէ առնուլ զհոտ մար-
դոյ . ոմ պատմի և փորձիւ 'ի վր ուրումն , զոր ծը-
նօղք իւր 'ի մանկուէ սնուցեալ էին յանտառի՝ յեր-
կիւղէ ասպատակաց . սա իբրև դարձաւ 'ի քաղաքն ,
կորոյս բազմօք զարուծի հոտառութեն զոր ունէր :
Նաև արդ իսկ՝ յանտիւեան կղզիս ամերիկոյ գտանին
(ասեն) ոմանք 'ի բնակչաց անտի , որք զօրէն շանց
առնուին զհոտ հետոյ մարդկան . միանգամայն և ո-
րոշեն , թէ այն հոտ՝ հետոյ սեամորթ բնակչաց աեղ-
ւոյն իցէ , եթէ եւրոպացւոյ ուրումն : Վս որոյ տկա-
րութի հոտառութե 'ի մարդն՝ ոչ միայն է 'ի բնուէ ,
այլ և յեղանակէ կենաց իւրոց : Սակայն և այդ տկա-
րութի յայժմու վիճակի մարդկային կենաց օգտա-
կար նմին համարելի է . քղի յայնչափ խառնիխուռն
և 'ի ծանրահոտ գոլորշեաց՝ յորոյ միջի գտանի , ոչ
միայն մեծապէս տագնապէր գլուխ նր՝ եթէ սուր
լինէր հոտառութին , այլ և առիթ խափանաց յոգ-
նագիծի գործոյ . զի չկարէր ոք այնուհետև Թադչիւ
յերեսաց Թշնամւոյն . և ոչ իսկ գտող յուռեքէ առ-
նել ինչ . քանզի 'ի հոտոյ և եթ մարթ էր իմանալ
զամ : Այլ արդ՝ քանզի օգուտ մարդկային պահան-
ջէր զայն տկարութի հոտառութե , նմին իրի և ա-
րարիչն ամենխմաստ՝ տկարագոյն արար 'ի նոսա զայս
զգայութի , պատշաճեալ նմին 'ի պէտք կարօտութե
կենաց և զոճարձութե նր . վս որոյ՝ չափով առնու-
ղամ հոտ անոյչ և օգտակար , և օրինօք խորշի 'ի չար
և 'ի վնասակար հոտոյ :

Ընդունիք կարգին և յայլ սկստս գործոյ իբրև զգոր-
ծարանս ճաշակեղեաց և շոշափեղեաց . քանզի դոյով
այսոցիկ երկոյ զգայարանաց նոճաստագոյն քան զմնա-
ցեալ երկուսն . սրտոճեաց զնս արարիչն և այլով
կատարելութիւն կի գործովք . իբր զի՝ զձեռնն պատ-

շաճականս արար գործոց , զնշուեն խօսից , և զըռն
գունս առ շնչառութի . որ կարևորագոյնն է 'ի գործս
առ պահպանութի կենաց : Ձի թէպէտ հնար է մեղ
և լը բերանն ձգել շունչ , այլ շնչառութի բերանոյ
նպաստամատոյց է միայն զովութե սրտի և արեան ,
ոչինչ ազգելով յուղեղն գլխոյ . առ որ ձեռնառու
զնչառութի լը ընդունա գիտեմք : Թող զվայելչութի
և զանաշխատ տուրևառութի օգոց լը համապատշաճ
գործի ընդաց 'ի պէտս կենաց կարևոր օգաշնչութե .
որով փոյթ ճանաչեմք զօգտակարն և զփաստակարն :
Երեքին զգայարանքն . զորոց խօսեցաք 'ի վերոյ , ծառ
ապեն 'ի պէտս կենդանութե մարմնոյ և 'ի բերկ
րութի . իսկ մնացել երկուքն , իմ են լսելիք և տեսա
նելիք՝ ծառապեն յաւէտ հոգւոյն և մտայ :

Լեւի : Չգայութի լսելեաց է առաւել աննիւթա
կան քան զգայութի հոտոտելեաց՝ ճաշակելեաց և
չօշափելեաց . զի ոչ է զգացումն թանձրանիւթ հան
գամանաց մարմնոյ , այլ որպիսութե եղանակի նց ,
իմ որպիսութե շարժման : Աննիւթական ասի , զի և
եղանակ լսելութեն լինի նոճաղ և իբր անզգալի այ
լայլութե ականջաց , մինչև եթէ չէաք հաւաստեալ
'ի վր հասեալ պաշտաման այսր գործարանաց , յերկ
բայս լինէաք , թէ որով ի՛նչք ձեռնհաս իցեմք 'ի
լսել :

Ահա՛ն : Արտաքին գործարան լսելեաց է ականջն
(որ և ունկն) , վայելչաձև պատշաճեալ 'ի բարեղար
գութի գլխոյ . զոր այնպիսի օրինակաւ և ձևով ա
րար հաստիչն , զի գտցի յարմար հաւաքել 'ի մի զգա
նազան հնչիւն ձայնից , և անվրէպ հասուցանել 'ի
ներքին գործարանն լսելեաց առանց ինչ փնտտելոյ
նմա . քանզի խորոփիք ականջաց լընկն զձայնն , և
չըջանաձև շաւիղք նր բեկբեկելով զսաստիւթն հա
տուցանեն զայն 'ի ներքս 'ի թմբուկն լսելեաց , առանց
ինչ նմին փնտտելոյ : Ներքին գործարան լսելեաց բաղ
կանայ 'ի փափուկ և յառաձգական մաշկէ՝ թմբուկ
կոչեցելոյ , որ կայ 'ի բերան ականջաց , կախել զձե
անտի իջելոյ յուղղոյ . յոր տպաւորի նախ շարժումն
օգոյն գիմելոյ արտաքուստ 'ի ներքս . այս մաշկ դո
դաւոր է և օգալից , ունելով հաղորդութի լը բե
րանոյն 'ի ձեռն իրիք խողովակի : Չկնի այսր ծոցա
ւոր մաշկի է և այլ ներքսագոյն մասն ականջաց լը
մանրաթելիւք լսողական ջղաց , և բաղմախոտոր օգա
լից շաւղօք կաղմեալ , որ կոչի լաբիւրինթոս :

Արդ յորժամ օգն շարժեալ՝ հարկանէ զառաձգու-
կան մաշկն թմբկին, օգն՝ որ 'ի ներքս անդ՝ թնդեալ
շարժի և ապաւորէ զշարժումն իւր յօգն լաբիւրին-
թոսի . իսկ նա բազում բեկբեկմամբ շարժել թնդէ
զմանրաթելսն լսողական ջղաց . որով և ոգիքն կեն-
դանական որ 'ի նոսա՝ լնունին զձայնն, և 'ի նոցանէ
հոգին ըմբռնէ զայն :

Այս ամ շարժմունք լինին յական թօթադիւղ, մինչ
զի ընդ բանալ ուրուք զբերանն 'ի խօսել՝ լսեմք և
զձայն նր, վն որոյ՝ չէ հնար ումեք ըստ բաւականին
թարգման լինել, այլ առաւել սքանչանալ, հայե-
ցեալ ը ամենարոճեստ կաղմութի արարչագործին :
Չայնն անցանէ միայն ընդ օգս, իսկ ը ջուր և ընդ
սնդակազմ մարմինս՝ թափանցէ ընդ օգալից ծակ-
տիս նոցա :

Այս զգայութիւն այնքան կարեւոր է մարդկան և
զոճարձացուցիչ, մինչև առանց սորա անկարանային
մարդիկ բարբառս յօգել, և ը միմեանս կենակցիլ .
նչ իմանալ ինչ և ոչ իմացուցանել : Աս ինչ պէտք
էին յայնժամ բարբառք, եթէ չկային լսելիք . և
առ իմէ՞ էր յօգել կամաւոր ձայնս՝ առանց լսելոյ .
յորոյ 'ի չգոյէ տեսանեմք, զի խուլք 'ի ծնէ՝ լինին և
համր : Մինչ զի 'ի նշանակաց մարդկութե արդեօք
զուրկ մնային մարդիկ, եթէ չէր նց լսելիք . որպէս
և ը հակառակն՝ լսելիք առանց բանականութե՝ լի-
նէին լոկ գործի արտաքին հնչմանց առանց ըմբռնոյ
զութե իմաստից . ոնկ է յանբան անասունս :

Ահա ոյսչափ բարերարեաց ան մարդկութե սար-
դեւելով զայս զգայարանս . և զի կարի կարեւոր էր և
սկիտանի, կրկին հաստեաց զայն, զի եթէ մինն վնա-
սեօցի խլութիւն, միւսովն լոճիցէ : Յորում թերևս
կամեցաւ ազգ տունել մարդկան, եթէ օրէն է բա-
զում ինչ լսել և ուսանիլ նմ 'ի կատարելութի ան-
ձին և 'ի փառս արարչին :

Այս զգայութի տկարանայ 'ի ծերանալ մարդոյ,
մինչև ոմանց և խաղառ խլանալ : Եթէ խլութիւն պատ-
ճառեալ իցէ 'ի կարծրանալոյ մաշկի ինչ ներքին գոր-
ծարանին՝ անբժշկելի է, ոնկ լինի 'ի ծերս . իսկ եթէ
յարտաքին գործարան լսելեաց կայցէ ինչ խափան,
մօլթ է այնմ գարման տանել : Զոր և հնար է ստու-
գել գնելով 'ի բերան խլին զժամացոյց փոքրիկ, զո-
րոյ զձայնն եթէ լոճիցէ, խլութի նր ոչ է 'ի ներքին
գործարանն լսելեաց : Արք միանգամ չիցեն խաղառ

խուլ, մարթ է զձայնս և զխօսս լսելի առնել նց է զ
ջերածն փողով, որ ի նոյն պէտս հնարեցաւ ի մարդ
կանէ . զի էթէ ծանրալուր ոք ունիցի ի ձեռնն զայն
պիտի փող, և գիցէ զնուրբ ծայր նր յականջսն . ի
խօսիլ ուրուք հասարակ ձայնիւ թ լայնաբաց ծակ
փողոյն, լսէ անաշխատ, քանզի ձայնն սովոր է ծա
ւալիլ և ամփոփիլ թ օրինակի շառաւիղաց լուսոյ .
արդ՝ զորօրինակ ոսպնածն ակնոցք հաւաքելով ըզ
շառաւիղս լուսոյ՝ պայծառ երևեցուցանեն զիրան
տկար աչաց . նոյնպէս և գոգաւոր փողք ամփոփելով
զծաւալուին ձայնի՝ սաստկացուցանեն զայն յունկն

ծանրալուր եղելոց, որով և լսեն անարդէլ :

Ծանրութի լսելեաց ի ծերս՝ թէպէտև վշտալի ինչ
է նց, այլ ունի թ իւր և միթարութի . զի որով
հետև ծերք մինչև ցայն հասակ ուսեալ են՝ զորինչ
միանգամ մարթ էր նց և պիտանացու ուսանել յա
լոց, այնուհետև ի տկարանալ յիշողութեն և յան
կարօղն լինել ուսանելոյ՝ ի գէպ է նց առաւել խօ
սիլ քան լսել : Միանգամայն արժան է նց այնուհե
տև անդբաղ կենօք անցուցանել զաւուրս իւրեանց,
որում նախաստամատոյց է յոյժ խլութի ականջաց .
յոյր սակս արարիչն ամենաբարի կամեցաւ, զի ծան
րալուր լիցին լսելիք ծերոց յօգուտ նոցա :

Տեսնելի : Զգայութի տեսանելեաց աղնոճագոյն
է, և աննիւթականագոյն քան զայլ ամ զգայութիս .
զի առաւել հեռաձիգ է և անայլայլակ քան զլսո
ղութիւն, և առաւել պայծառ ծանօթութեց տպա
ւորիչ ի հոգին քան զայլ զգայութիս . որովհետև բա
ցայայտագոյն ևս իմանամք զոր տեսանեմք, քան զոր
լսեմք և հոտոտեմք, կմ ճաշակեմք և շաշափեմք : Այս
զգայութի միայն՝ երևեցուցիչ է իրաց . իսկ այլ ըզ
գայութիք՝ են միայն զեկուցիչք և յայտարարք նոցին
առանց երևեցուցանելոյ : Այս որոյ՝ այս զգայութի
կարևորագոյն է քան զամենեւին, որում այլք սա
տար են և լրացուցիչք իբր ծառայ և արբանեակք
նորուն, զորս կառավարէ նա . և առանց սորա՝ ոչ
են նոքա ձեռնհաս ոմ պարտն է զոճարձացուցանել
զմարդ, իսկ սա առանց նց բաւական է ի բերկրու
թի և յերջանկութի մարդոյ յաստի կեանս . քանզի
չիք ինչ քաղցր և զոճարձալի իբրև զլոյս, յոր աչք
միայն վայելեն :

Գործարան տեսութե է աչքն, որով տեսանեմք և
վայելեմք զանձինս մեր և զամ երևելի արարածս .
նո

նովաւ ձգեմք 'ի մեզ զՏ ւամ, և զերկինս առ հասա-
րակ սքանչելի զարդուք նորա • նովաւ հայիմք յարա-
րածս ւոյ և իմաստնանամք : Նա է առաջնորդ գնա-
ցից և ւամ գործոց մերոց, առանց որոյ ոտք և ձեռք
լինէին իբր անսկիտան : Աչք համարել են իբր ըզ-
գալի միտք կմ պապկեր մտաց, որ ձգէ յինքն զւամ
և ձգի առ ւամ, անշարժ և անփոփոխ մնալով յին-
քեան, գիտէ՝ զննէ՝ և վարէ զայլ ամենայն ըզ-
գայարանս, որպէս և զմարմինն գլխովին յիւր ծա-
ռայութի :

Թափանցէ տեսութիւն ի երեսս մարդոյ 'ի սիրան, և
տեսանէ յայլայլութի գիմաց ուրուք զնեբքին կիրս
նր, որով զգածեալն է : Եւ զի մի ինչիք պակասեալ
գտցին տեսանելիք առ լսելեօք՝ որով հնար է բնմ
ինչ իմանալ և ուսանել մարդոյ քան 'ի տեսութիւն,
հնարեցին միտք զգիրս առ 'ի կարօղ լինելոյ աչաց
կատարել և զգործս ականջաց, սպասահարկու գո-
լով մտաց և յուսմունս իմաստից, մինչև դիւրին ևս
է քան զունկնդրութի լսելեացն՝ հայելով 'ի գիրս
ընթեռնուլ և ուսանել : Ահա զիարդ բարերարեաց
ւած մարդկութեա սարգելելով զգործարան տեսու-
թիւն, զորոյ զսկիտանութեն զչափ յայնժամ քաջ իմա-
նամք, երբ կորուսանեմք զնա :

Աստուծոյ աչաց : Արդ՝ զորօրինակ այս զգայութի ա-
ռաւել պատուական՝ կարևոր և զոճարձացուցիչ է
մարդոյ քան զայլ զգայութիս, նոյնպէս և գործա-
րան նր աչքն, առաւել դեղեցիկ և բաղմարոճեստ
է կազմութիւն քան զնոցայն : Գեղեցկագոյն է յան-
դամս մարմնոյ, և լուրջ քան զամենեւին, զեռնակալ
'ի բարձունս՝ զի անարդել և համարձակ տեսցէ զա-
մենայն • ձև նր գնտակակերս է, յարմարեալ 'ի տե-
սութի լայնարձակ միջոցաց առանց շարժութե յայս
կոյս և յանկոյս, զոր ստիպէր արդեօք առնել, եթէ
լեալ էր տափակաձև : Աչքն պատեալ է հնգեակ
մաշկօք կմ թաղանթօք, որք և լցեալ են եռատեսակ
հիւթովք • որպէս զի անցանելով ի նմ շառաւիղաց
լուսոյն ցոլացելոց յամենայն լուսաւորեալ իրաց,
բեկբեկեցին առ միմեանս, և միացել 'ի նեբքին թա-
ղանթն՝ նկարեցեն զերս, որք յանդիման լինին ա-
չաց • յորում և հոգին՝ իբրև 'ի հայելուջ տեսցէ՝ զոր
կանն արտաքոյ :

Սքանչելարոճեստ կազմութի գործարանիս՝ հիացու-
ցանէ զհետադոտս, թէ զիարդ յանձուկ միջոցի անշը-
փութ

փոթ զօրեն ամփոփիլ բաղմախուռն շառաւիղք լուսոյ ցողացեալք 'ի մեծամեծ մարմնոց, մինչև տեսանել մեղ զընդարձակ և զհեռաւոր վայրս, և զլւրաքանչիւր մարմին ձեռով դունով և մեծութիւն իւրեանց, առանց ինչ լիսառնութե կմ շփոթութե շառաւիղաց նոցա ընդ միմեանս:

Թաղանթք կամ մաշկք աչաց կապեալ կան լի ջղացն իջեւոյ յաւղոյ. և վերջին Թաղանթն ցանցատեսակ կոչեցեալ՝ յորոյ վր նկարին իւրք, լի է ջղային մանրաթելիւք, լի որս՝ իւրեւ լի խողովակս բերին ոգիւր յաւղոյ յաչս, որք և առեալ տաւաւորեն յերևակայութե զնկարեալսն 'ի ցանցատեսակի, ապա յերևալ կայութեան անցանէ 'ի միտս:

Առ 'ի շարժիլ աչաց լի ամ կողմն՝ տունն նմա յարարչէն վեց մկանուռք, յորոց մինն ամբառնայ զաչս 'ի վեր, միւսն իջուցանէ. մինն յայսկոյս, և միւսն յայնկոյս դարձուցանէ. իսկ երկուքն շարժեն շուրջ յածելով. որ լինի 'ի հեղիկ և 'ի խանդաղատական հայեցունածս: Իւրք աչաց սքանչելի յօրինունածով և երփն երփն ծիածանաւ են բոլորեալք. որք լայնին և անձկանան ըստ յորդութե և նունազութե լուսոյ: Եւ քանզի այս ամենահարկաւոր և սքանչելի զգայաւորն՝ փափուկ է և գլւրափնասելի քան զայլ ամենայն զգայարանս, նմին իրի տունն նմա յարարչէն կրկին մաշկք Թանձրանիւթք 'ի ծածկոյթ և 'ի պահպանութի. ոմ ձ արտեանուռք և յօնք կարգեցան 'ի պաշտպանութի աչաց և 'ի զարդ վայելչութե: Այլ 'ի վր այսր ամի յառաւել զգուշութի անփնաս պահպանութե նր, զետեղեաց զաչսն իւր յանվտանգ վայրի 'ի խորոփիս երեսաց. կանգնելով նմին պատունար ամբութե զունչան և զճակատ, զի յանկանիլ մարդոյ և լիհարկանիլն ուրեք՝ գիմակալ լիցին յաղատութի 'ի վտանգից: Աստիճանայն պատունական և հարկաւոր են աչք, մինչև յօժարամիտ ընծայել մարդոյ զոր և իցէ անգամս 'ի կորուստ՝ սակս պահպանութե աչաց. վն որոյ և ան կրկին պարգեւեաց նմ աչս տեսութե, զի եթէ մին կուրասցի կամ փնատեցի, մի խալառ զրկեցի 'ի բարեմասնութե նորա:

Այս գործարան տեսութե առ սակաւ սակաւ տկարանայ յալեորս. և զի սա առաւել հոգւոյ և մտաց է գործի՝ քան մարմնոյ, նմին իրի ոչինչ փնաս գործէ կենաց տկարութի նր. այլ հնար է և այսմ գարման տանիլ 'ի ձեռն ակնոցի, որով ոչ միայն ծերք, այլ և երի-

երկառարդք՝ որոց նուազ իցէ տեսութիւն, կարեն
նպաստաւորիլ և վայելել զարարածս ան, որով և
լինել օրհնաբանիչք անկշռելի առատութե պար-
գեաց նորա :

Զիւրք գործէն ըն Այս ամ զգայութիք ունին հա-
գայութի՝ ի յեռն առ զորդութի թ ուղղոյ գլխոյն . քզի
նոյ : ամենայն ջիւք, (որով զգան կեն-
դանիք,) իջանեն յուղղոյ և սփռին թ բոլոր մարմինն .
վն որոյ՝ ի պակասիլ այսր հաղորդութե նց թ միմեանս՝
ջիւք ոչ ևս զգան . իսկ մարմինն գլխովին մնայ անգ-
գայ . թ որում ստուգեցաւ ի բնմ փորձոյ : Ի ջիւք
ոչ գոյ ուղեղ, այլ՝ ոգիք կենդանականք, որք գոյա-
ցեալ յուղղոյ անտի իջանեն և ծաւալին թ ամենայն
ջիւք, և տան նց զգայութի . ոն՝ ի նոցանէ առեալ
և զգացումն՝ տալաւորեն զայն յուղեղն, որով և հո-
գին իմանայ զամ զգացմունս մարմնոյ : Արդ՝ թե-
պէտե հոգին՝ ի բոլոր մարմնի է՝ առ ի տեսակաւորել
զայն և կենդանի պահել, տակայն ոչ իմանայ ինչ,
բայց էթէ՝ ի ձեռն ուղղոյ գլխոյն, յոյր սակս ուղեղն
կոչի՝ գահոյք հոգւոյ, և գործի ամ զգացմանց, և
ճանաչման նք . (վն որոյ և ի մեզ խելք տսի, յորմէ
խելապատահն :) Իսկ ոգիքն կենդանականք թուին
լինել ազնուագոյն մասունք նք, իբրեւ գոլորշիք ուղ-
ղոյն, յորս առաւելապէս է զգայութիւն . և են նոքին
անմիջական գործիք՝ տալաւորիչք ամենայն զգացմանց
մարմնոյ՝ ի հոգին : Արդ՝ քանզի ուղեղն՝ զոյգ թ կեն-
դանական ոգիս՝ այսչափ կարեւոր էր հոգւոյն՝ ի պէտս
զգայութե և ճանաչման նց, վն որոյ արարին հան-
գոյց զնա՝ ի վերին և յազնուագոյն մասին մարմնոյ,
թ՝ ի գլուխն . առ որում մերձ կացոյց և զայլ զգայա-
բանս : Պատասխարեաց զայն և ամբակուռ ոսկերօք
արաւքուստ, յորոց բաղկանայ սկաւառակն ուղղոյն .
և ի ներքուստ սրտեաց զայն կրկին մաշիօք : Զոսկր
սկաւառակին չաբար միաձոյլ, զի մի գիւրաւ բեկցի
կամ հատուածեցի՝ ի վտանգս . և զի առաւել քան
զայլ տեղիս սկաւառակին ճակատն և յետին կողմն
կարէին վտանգիլ, վն որոյ զոսկր ճակատուն, և մա-
նաւանդ զյետին կողման գլխոյն սնդակաղմ յօրի
նեաց . որ քան զամ ոսկերս ստուար է և կարծր .
միանգամայն և թանձրախիտ հերովք սրտեաց, զի
լիցին նմա՝ ի պաշտպանութի, և ի զարդ :

Այլ որ ևս սքանչելին է՝ և ամենիմաստ ձեռն
գործ, զի մի հոգին արգելցի ինչք ի գործս իւր,
կմ

կիմ վերական զգայմունս ընկալցի յուղղոյն , արար ան
 զուղեղն գլխոյ իբր նիւթ անասական , որ ոչ'ի հուր
 հալի , և ոչ'ի ջերմութե ծախի . ոչ'ի ցրտոյ սառի ,
 և ոչ'ի սրտասուէ կերակրոյ նոճաղի . որով և միտք
 մարդոյ անմոլար լուսնի'ի նմանէ զամ զգածմունս և
 զտալաւորութիւն բնութե . և թէպէտ առ ժամանակ
 ինչ'ի յորդուէ գոլորշեաց ուղղոյ թմրի երբեմն ըզ-
 դայութի հոգւոյն , յորմէ և սրտածառի քունն , այլ
 'ի սպառիւ նոցա , և 'ի սարղիւ ուղղոյն , անդրէն ըզ-
 դաստանան միտք :

Յուղղոյ և 'ի կենդանական ոգւոյ արժան է լը կար-
 գի անցանել 'ի ճառս հոգւոյն , որ ըստ զգայական
 մասին գլխաւորաբար է յուղեղն և 'ի կենդանական
 ոգին :

Հոգի մարդոյ : Հոգի մարդոյ թէպէտ իմացական և անա-
 սական է յինքեան , բայց տեսակաւորելովն զմարմին
 ըստ և զտեղի զգայական հոգւոյ . զի ստեղծել գոլով
 'ի մարմնի' ոչ այլով իճիք կարէ իմանալ կիմ գործել ,
 բայց եթէ 'ի ձեռն զգայարանաց մարմնոյ : Բայց քզն
 ձեռնհաս է և ինքնին առանձինն իմանալոյ և ճանա-
 չելոյ' առաւել քան զոր 'ի զգայութեյ անտի հնար
 էր նմա սունուլ 'ի միտ , 'ի ձեռն այլեայլ մակաբե-
 րութե , ձգելով 'ի միոյ ծանօթութե յայլս , որով և
 խելամուտ լինել բազում իրաց . յայտնասկս տեսա-
 նի' թէ հոգին ունի կատարելութի սեփական անկախ
 'ի զգայութեյ , և առաւելեալ քան զնոցին կատա-
 րելութիս . որում ակներև ասպացոյց այն իսկ է , զի
 հոգին վերահասու գտանի և իմանալեաց , որք ոչ
 անկանին լը զգայութի և ոչ լը երևակայութի . որ
 սխիտ են ճշմարտութիւն և համեմատութիւն , որով
 ստուգի' թէ հոգին է էակ ինչ ինքնին իմացական ,
 աննիւթ և անասական :

Զգայութի հոգւոյ : Հոգին ըստ որում տեսակաւորիչ
 մարմնոյ' ունի զներքին զգայութիս կամ զզօրութիս
 ինչ , և զզգայական բազմանս , որ գտանի և յանբան
 կենդանիս , և են սոքա . իմ , ան , հասարակ զգայութի .
 ք . կարծողական , կիմ ընտրողական զգայութի . ք .
 երևակայութի , ք . յիշողութի զգալեաց , ք . ցանկա-
 կան և ցասմական բազմանք : Այս ներքին զգայու-
 թիւք և բազմանք կատարելագոյնք են 'ի մարդիկ' քան
 յայլ կենդանիս , սակս կատարելութե բանական հոգ-
 ւոյ նորա . քանզի միտք մարդոյ ձեռնհաս է տարա-
 ծել զայսոսիկ զգայութիս առ անթիւ առարկայս ,
 մա-

մանաւանդ զԵրեւակայութեն, զոր կարէ ձգել ոչ միայն
յանցեալն, այլև յապագայս և 'ի կարելիս. որպէս
և կամքն կարէ տարածել զգալական բաղձանս առ
յողնադէմ բարիս. ոչ միայն յառաջիկայն, այլև
առ կարելիս, և այնպէս զօրացուցանել զնոսին,
մինչև չնկճիլ յո' և իցէ մեծամեծ չարեաց և 'ի
փասուց :

Հասարակ ԿԳԱՅՈՒՄԷ : Հասարակ զգայութեն՝ է զօրութի
հոգւոյ ըմբռնող կմ' վերահասու զգայողութեց մարմ-
նոյ. քզի զգայարանք ոչ կարեն ըմբռնել, թէ զինչ
իցէ՝ որով զգածինն. որովհետև ըմբռնելն կմ' վերա-
հասու լինել՝ հոգւոյ է գործ, և ոչ մարմնոյ. ուստի
'ի կապիլ կամ 'ի թմրիլ հասարակ զգայութե՝ չլրամք
ինչ. ոչ լսեմք և ոչ տեսանեմք. թէպէտև բաց ունի-
ցիմք զաչս. ոչ առնումք զհոտ և զհամ, ըստ որում
գիպի և 'ի քուն հանդսանան. զի և քունն ոչ այլ
ինչ է, բայց եթէ թմրութի, կամ կաս հասարակ
զգայութեան :

Երեւակայութի : Երեւակայութի է զգալական զօրութի
հոգւոյ երևեցուցիչ և ըմբռնող բացակայ իրաց. ուս-
տի և կրկին է նր' գործ, ցմ' երևեցուցանել զբացա-
կանս, նկարելով զնմանութի նց առաջի իւր, և ըմ-
բռնել զԵրեւեցուցեալն 'ի նմանութե անդ : Այս
զօրութի ըմբռնողական 'ի մարդիկ՝ 'ի ձեռն ամենահը-
նար մտաց, ոչ միայն զտառիւրս բացակայից նկարէ,
այլև պէսպէս բաղադրէ զնս ը միմեանս, մինչև յեր-
կուց կամ 'ի բաղմաց անտի նորս հնարել. որպիսի
են ոչ միայն յարալեզք և եղջերոճաքաղք մտացա-
ծինք, այլև ամենայն գիւտք ճարտարք, և գեղեցիկ
գեղեցիկ նկարք՝ և քանդակք, ծնունդք են նորս :
Երեւակայութի է իւր միտք զգալական կամ մարմ-
նական, յոր նախ տպաւորին ամ տեսակք զգալի ի
բաց, և անտի անցանեն 'ի միտս. առանց սր անհնար
է մտաց իմանալ զզգալի ինչ, և կամ ածել զմտաւ,
յորչափ հոգին մարդոյ 'ի մարմնի իցէ : 'ի ձեռն նը-
պաստից սր զճանաչմունս իւրեանց զգալի առնեն
մարդիկ՝ յօգաւորութե ձայնից. որովք ոչ միայն այ-
լոց իմացուցանեն զճանաչմունս և զխորհուրդս իւր-
եանց, այլ նաև ինքեանք առաւել բացայայտ իմա-
նան : Սովաւ զամ մակացութիս և զամ արոճեստս
գտանեն և վարեն մարդիկ. քերթողք, չափաբանք
և երաժիշտք՝ սովաւ հանդիսանան, ճարտարապետք
և քանդակագործք, նկարիչք և ամ արոճեստագէտք
որ

սովաւ գործեն ըստ գաղափարին կերպաւորելոյ յէրեւակայութե իւրեանց. և չէ՛ հնար հոգւոյն առնել ինչ մարմնով և կի՛մ ներգործել 'ի նա առանց երեւակայութե. քանզի սա է՝ որ նախ առաջին շարժէ զըզգայութիւն և զզգայական բաղձանս, որովք շարժի և գործէ մարմինն:

Երեւակայութիւն 'ի մարդիկ զլըութի կատարելութե իւրոյ ունի 'ի բանական մտաց. վն որոյ տեսանեմք, զի երեւակայութե անբանից ոչ է ձեռնհաս առ 'ի զխօսս հնարել, և ոչ արձեւստ ինչ հանձարել կի՛մ գործել նորանորս, զոր ոչ 'ի բնէ ունիցին, և կի՛մ 'ի փորձոյ իրազեկ իցեն. այլ մանաւանդ առ պակասութե բանի, երեւակայութե նոցա յոլովակի պատրէ զնն և շփութէ, որով և զանկարգս տայ գործել:

Երեւակայութե մարդկան ցորչափ 'ի մտաց առաջնորդի և կառավարի, ուղիղ առաջնորդ է գործոց. զի անշփոթ մնալով ոչ պատրէ զմարդ. իսկ եթէ միաք յերեւակայութե առաջնորդեսցին, յոլովակի ձգի մարդ 'ի մեծամեծ պատրանս, և շփոթեալ անկարաւայ զուղիղն իմանալ, և զպաշտօնն խօսիլ կի՛մ գործել: Այս զգայութե՝ զորօրինակ ներքոյ անկեալ է ստէպ պակասութեց, նոյնպէս և լըւնակ է անընդհատ կատարելութե. մինչև երեւակայութեն մարթ է զօրանալ և կատարելագործիլ 'ի մարդոյ յամենայն կեանս իւր: Սրութի երեւակայութե զօրանայ յուշիմ մտադրութե առ այն նմ, զոր երեւակայելով միայն հնար է մտաց ըմբռնել. որպիսի են գործք նմ արձեւստից, վայելուչ հիւստեաձք կի՛մ ծնունդք բանից, քաղցր երաժշտութիւք, և նմ ուսմունք մաթէմատիկական արձեւստի:

Կարծողական զգայութի: Կարծողական կի՛մ ընտրողական զգայութիւն՝ է զգայական զօրութի հոգւոյ՝ վերահասու անզգալի իսկութեց, որպիսի են օգուտ և միաս, սէր և թշնամութի, պիտանութի և անպիտանութի, զի թէպէտ սիրելին և թշնամին, օգտակարն և միասակարն անցանեն լը զգայութիւն, բայց օգտակարութիւն և միասակարութի, ատելութիւն և սէր՝ չեն զգալիք 'ի նոցանէ. նմին իրի ոչ ըմբռնին և 'ի հասարակ զգայութե, ևս և յերեւակայութե. ուստի՝ առ ըմբռնումն և 'ի ծանօթութի ընտրութե սոցա, (զորս ըմբռնեն և անբան կենդանիք,) պէտս ունէին այսպիսի աննիւթականագոյն զգայութե՝ դերազանցելոյ քան զերեւակայութիւն: Այս կարծողական զգայութի

դատ առնէ 'ի վր ամի, զոր ըմբռնէ երևակայութիւն,
 և ընտրէ 'ի մէջ օգտակարին և փնասակարին. որով
 և հնարս հայթայթէ նպաստիւք երևակայութեւ և յիշողութեւ.
 ուստի՝ ամենայն գործք կենդանեաց՝ յորս
 երևի նշոյլ ինչ բանի՝ այսր գերագոյն ներքին զգայ-
 ութեան են գործք, որ է իբր նիւթական բան՝ կիմ
 միտք կենդանեաց :

Այս զգայութիւն օր լը օրէ առաւել կատարելագոր-
 ծի 'ի մարդն յուղիղ առաջնորդութեւ մտաց, 'ի սպա-
 րապետոյ յուսմունս, 'ի դիտութեաց փորձոյ, և 'ի կե-
 նակցութեւ լը խմաստուն և խոհական արանց :

Յիշողութիւն : Յիշողութիւնն է զգայական զօրութիւն հոգե-
 ւոյ սլահսականակ անցելոց. որ սլահէ անկորուստ ըզ-
 տեսակս տպաւորեալս յերևակայութեւ և 'ի կարծողա-
 կան զգայութեւ : Այս զօրութիւն է՝ որով կատարե-
 լագործին օր լը օրէ այլ ներքին զգայութեւք և ճա-
 նաչմունք, զի եթէ զորինչ զգանն և ճանաչեն բա-
 նական կենդանիք, առ ժամայն մոռանային, և այլ
 ոչ յիշէին, ոչինչ կարէին արդեօք ուսանիլ, կիմ գի-
 տել աւելի քան զնորածին մանկունս. և անբանքն
 իսկ՝ եթէ չունէին գլխովին զուշ, կիմ զմասն յիշողա-
 կան երևութից, չէին ձեռնհաս սլահել զինքեանս
 'ի բաղում փնասակարաց. կամ խնդրել և գտանել
 զօգտակարսն :

Այս զգայութիւն, (ոսկ և այլ ներքին զգայութեւք)
 կարեն կատարելագործիլ 'ի մարդն, (մանաւանդ 'ի
 մանկութեւ,) 'ի ձեռն նպաստից լընակութեւ բանա-
 կան մտաց, որ ձգի յիմանալ զամ, և անկորուստ
 սլահել զյիշատակ նոցա : Եւ ևս կատարելագործի
 ուշադիր մտադրութեւ ամի, ոսկ և ընթերցմամբ՝ կիմ
 ուսանելով և 'ի միտ առնելով զկարգաւորեալ ճառս
 լըարձակ բանից, որով զօրանայ յիշողութիւն և սովո-
 լի առ 'ի դիւրաւ առնուլ 'ի միտ :

Սակայն 'ի չմոռանալ զ'ի միտ առեալն, սկստ է եր-
 բեմն երբեմն յիշատակել, ցո զմիանգամ լընեալսն՝
 անդրէն յուշ ածել, և զընթերցեալսն, վերստին ըն-
 թեռնուլ. քանզի յոգնախուռն նորանոր տեսակք՝
 որ 'ի զգայութեւց օր լը օրէ տպաւորին յերևակայութեւ
 և 'ի կարծողական զգայութեւ, և 'ի սոցունց 'ի յիշո-
 ղութեւ, սովոր են ջնջել անտի զառաջին՝ կիմ զնախնի
 տպաւորել տեսակս, եթէ ոչ նորանոր յիշատակութեւ
 վերստին տպաւորեացին :

Այս զգայութիւն, ոսկ և այլ ներքին զգայութեւք, չեն
 հա-

Հաւատարմաւէս և միօրինակ կատարեալ յամ մարդիկ՝ այլ ըստ խառնուածոյ իւրաքանչիւրոցն լինին կատարելագոյն կի՛մ տկարագոյն . սակայն՝ ի մանկուհս մասնաւոր խնամովն ինչ առաւել զօրաւոր է այս ըզգայութի յիշողութի , ինչ որում նք յաւէտ պէտս ունին ուսանելոյ . իսկ ի ծերս տկարանայ :

Զգայական ակորձակ : Այսոցիկ ներքին զգայարանաց զհետ երթայ զգայական ակորձակն կի՛մ բաղձանքն , որ է յօժարութի ի բարին ըմբռնեալ զգայութիք : Այլ քանզի զգալի բարիք յոլովակի դժուարահաս են և տարժանաւոր , նմին իրի և զգայական բաղձանաց կրկին է զօրութի . առաջին՝ որ և գլխաւոր է անձուկն կամ փափաք զգալի բարեաց , և զգութի կի՛մ խորշումն ի զգալի չարեաց : Երկրորդ՝ որ և հետեակ է առաջնոյն , ջանահար լինել ի ձեռք երեւոյ զդժուարահաս բարիս , և ընդդէմ զնեւոյ չարեաց՝ որք խափանարար գտանին կամ յապաղիչք առ ստանալ զբարին : Առաջին զօրութին կոչի ցանկական . երկրորդն՝ ցաւմնական :

Ցանկական բաղձակ : Աւարկայ ցանկական բաղձանաց է բարին հեշտալի . յոր գիմեն ակորձակք վեցեակ շարժամբք , որք և կիրք կոչին , ինչ այլ և այլ ըմբռնմանց հեշտալի բարւոյ , և նմին ներհակեալ չարի , և են այսոքիկ : Սէր և ատելութի , ցանկութի և խորշումն , խնդութի և տրտմութի : Քանզի յըմբռնել մեր զբարին հեշտալի՝ լոկ իբր պատեհաւոր ինչ , ծնալ նի՛ ի մեզ սէր առ այն . և յըմբռնելն անդ զչարն նմին ներհակեալ՝ իբր դժպատեհ իմն , ծնանի ատելութի : Յըմբռնելն զբարի իբրեւ բացակայ , որոյ ստացումն իցէ մեզ հնարաւոր , ծնանի ցանկութի . ոնչ և յըմբռնելն անդ զչարն բացակայ , յորմէ խուսելն , կի՛մ զերծ մնալն իցէ մեզ հնարաւոր , ծնանի խորշումն կի՛մ փախուստ : Իսկ յըմբռնելն զբարին և զչարն ոնչ ներկայ , ծնանի խնդութի զառաջիկայ բարւոյն , և տրտմութի զառաջիկայ չարէն :

Ցաւմնական բաղձակ : Աւարկայ ցաւմնական բաղձանաց է բարին տարժանելի կամ դժուարահաս . իսկ կիրք կի՛մ շարժմունք նր են հինգ . ցոյս , և յուսահատութի , համարձակութի և երկիւղ , և բարկութի , որք յածին զդժուարահաս բարեօք : Արդ՝ եթէ բարին ըմբռնեսցի դժուարահաս , սակայն՝ կարելի , ծնանի յոյս առ այն . և եթէ ըմբռնեսցի իբր անկարելի , ծնանի յուսահատութի , եթէ չարիքն և վտանգք՝

որք խափանարար լինին յստացումն բարւոյ՝ ծանուցեմք
իցեն, սակայն պարտելիք, ծնանի համարձակութի.
և եթէ կարի իմն սաստիկ իցեն, որով կասկածիմք՝
թէ չեմք ձեռնհաս պարտել զնոսին, ծնանի երկիւղ:
Իսկ եթէ այն չարիք՝ ի կամաւոր ինչ պատճառէ՝ ի
վրձեր հասանիցեն, ծնանի լը արտամութե և բար-
կութի. որ է բաղձանք վսէժխնդրութե լըդէմ հա-
սուցանողին զչար :

Այս ամ ակորժակք՝ կամ զգածմունք զգայական
բաղձանաց, ունին իւրեանց գործի մարմնեղէն ըզ-
սիրան. ուր և ներքին զգայութիք՝ զուղեղն. և են
հասարակ ամ կենդանեաց, ցո՝ մարդոյ և անասնոյ՝
մինչ զի տիրապէս՝ մարդկայինս բնութե մի միայն և
անզուգական գերազանցութի է հոգին բանական.
որով որոշի յանբանից, և լինի մերձաւոր աննիւթ
հոգեղինաց, զորմէ արդ արժան է խօսիլ յառաջի-
կայ ճառդ :

Ճ Ա Ռ . Բ :

Ի ՎԵՂԵԼՆԼՈՒԹԵ ՏԱՐԴԿԱՅԻՆ ՀՈԳԵՅ :

Հոգի մարդոյ է գոյացուի իմանալի՝ բոլորովին ան-
նիւթ և հոգեղէն, անբանակ, անորակ, աներեւոյթ,
անզգալի, անբաժանելի, ստեղծուած ինքնակայ,
ինքնատէր, ինքնաշարժ, ամենիմաց, անլիանալի ի-
մացողութե, անսպառելի հնարիւք հանձարոյ, անբռ-
նագատելի անձնիշխանութե, անտկարանալի զօրու-
թե, մշտագործ առանց վաստակելոյ, անկարօտ կե-
րակրոյ և անծերանալի, անսպական և անմահ, որ
յոչինչ երկրի պատճառաց կախի՝ ի գոլն և ի կեան.
բայց միայն յառաջին պատճառէն՝ որ է ամ :

Մարմին մարդոյ, ուր և ամ մարմնեղէն արարածք,
տարածել են և բաժանեալ ի բլմ մասունս. որք լը
միմեանս յօգաւորութե և եթ կացուցանեն հաւաքեալ
կիմ բաղադրեալ ինչ միութի. որով կարէ հասանիլ
և բաժանիլ ի մասունս՝ յորոց բաղկանայ. և այնպս
կորնչիլ: Իսկ հոգին է մի՝ պարզ և անբաժանելի
միութե. ունելով զինքն յինքեան, և ոչ ի մասունս
իւր. քանզի չունի մասն ինչ բայց յինքենէ, վն որոյ
և մնայ անբաժանելի և անսպական ի յաւիտեան :

Մար

Մարմինն ունի զիւր կենդանութի կերակրով և զգող. միանգամայն ներքոյ անկեալ է ակտից, և ցաւոց, ծերութե և մահոճան: Իսկ հոգին՝ չունի ինչ պէտք դարմանոյ կենաց. քզի ոչ ծախի ինչ երբեք՝ ի գոյացութե նր, ոչ ակտանայ, ոչ ծերանայ, և ոչ մեռանի. զի աննիւթ և անբաժանելի գոլով գոյացութե նր, չունի ինչ նիւթ ապականուէ, և ոչ իսկ արտաքին պատճառք կարեն ինչ ազդել ի նա:

Մարմինն աճէ հասակաւ, և հանապաղ այլայլի. իսկ հոգւոյն գոյացութի անփոփոխ է և անաճելի, զի է անբաժանելի և իմանալի: Աճումն կատարելութեց հոգւոյ՝ է առանց ինչ պայմանեալ չափու. քանզի հոգին չունի սահմանեալ չափ կատարելութե իւրոյ, այլ ոմ յաւիտեան կայ, նոյնպէս և յաւիտեան կարէ կատարելագործիլ, ոչ գոյացապէս՝ այլ պատահաբար. զկատարելութիս իւր՝ զմտացն և զկամաց՝ հաւասար յառաւել կատարելագոյն աճեցուցանելով. յորում երեւի յայտնապէս անհամեմատ գերազանցութիւն հոգւոյն քան զմարմնոյն. զի թէպէտև գոյացութի հոգւոյ սահմանաւոր է իբր մարմնոյն, սակայն ընդհակութի նր առ կատարելութիս պատշաճեալս իւրումն գոյացուէ՝ անսպառ է և անսահման. որով ցուցանի յայտնապէս հոգին սլառկեր լինել ճոյ, կրելով յինքն զնմանութի ինչ անսահմանութե նր: Արդ՝ քանի՞ արդեօք չիցեմք պարտապան անբաւ ուռատաճեռնութեն ինչ առ մեզ, ի ստեղծանել նր ըզհոգիս մեր ոչ միայն գեր ի վերոյ ամ մարմնաւորաց կատարելութե և անմահութե, այլև անկողար և անսպառ ընդհակութե հոգեղէն կատարելութեց:

Այսպիսիք լը չափու աճելոյ մեր ի կատարելութիս՝ պարտ է մեզ առաւելուլ և զսերն առ ամենառատ արարիչն մեր, և կալ մնալ ի սեր նր անշարժ լը անմահ կենդանութեն, զոր պարգևեաց հոգւոյ մերոց:

Մարմին մարդոյ նաև ի գործողութիս իւր տարբերի յոյժ ի հոգւոյն. քանզի մարմինն շարժի յամր, և վաստակեալ տկարանայ ի գործել անդ իւրում. իսկ հոգին՝ նմին հակառակ, անաշխատ շարժի ի միոյ մտածութե և ի կամեցողութե յայլ. լը որում և առանց մարմնոյ գիւրաշարժ գոլով՝ արագ ք զթարթելաւիտնն ձգի տեղւոջէ ի հեռաւոր տեղիս, անխոնջ և անքիրան գործելով, ոչ միայն յինքն ի ձեռն մտածութե և բաղձանաց, այլ և արտաքոյ՝ ի մարմին իւր ներգործելով, զոր շարժէ և ի գործ փուլ

Թացուցանէ ըսկ կամեցողութիւն և հրամանաւ իբր
 զթագաւոր , որով և կարող անդադար յաւիտեան
 գործել . ուր մարմինն եթէ ժամս ինչ գործեսցէ
 անլիւստ , ուարտասեալ լքանի : Բայց քանզի հոգին
 գոլով 'ի տկար մարմնի' գործէ 'ի ձեռն զգայութեց
 մարմնոյն , նմին իրի թուի երբեմն , եթէ և ինքն վաս-
 տակեսցի , ինչ որում լինի յերկար մտադրութիւն գոր-
 ծոց . սակայն՝ ոչ եթէ միաքն է , որ վաստակի , այլ
 մարմնեղէն ներքին զգայութիւն , ինչ երեւակայութիւն ,
 յիշողութիւն ևն . և այս յայտ անտի է , զի 'ի մտա-
 դրութե անդ' կարէ միաքն ձգիլ անաշխատ և առ այլ
 ինչ գործ կամ խորհուրդ այնպիսի , առ որ չպիտի
 աշխատաւ տուել զերեւակայութիւն և զայլ ներքին ըզ-
 գայութիւն :

Յանաշխատ գործելոյ հոգւոյն երեւի՝ ոչ միայն գերա-
 ղանց եղանակ գործելոյ նր մտալով յինքն անկիր , ու-
 բով նմանի ինչ իւրումն պայմանի՝ անաշխատ անկիր և
 անփոփոխ եղանակի գործողութիւնն ինչ . այլև միանգա-
 մայն ակներև ցուցանի զօրութիւն նր , մանաւանդ 'ի
 շարժելն զմարմին իւր անաշխատ ամենեւին , զի այն-
 չափ գիւրաւ շարժէ զմարմին հակայի , որչափ զմար-
 մինն տղայոյ , մինչև մարթ է ասել , զի եթէ մարմին
 մարդոյ լինէր 'ի չափ միոյ Նի' կամ ինչ տարածութե
 բոլոր հողագնաոյս , ոչինչ աւելի աշխատութի կրէր
 հոգին 'ի շարժել զայն , քան 'ի շարժել զայժմեան
 մարմինս մեր : Իոյզն օրինակ լինի պալէնա կէտն
 ահագին . որոյ հոգին՝ թէպէտև անբան՝ զայնպիսի
 լեռնաքանակ մարմին շարժէ , ոչինչ ընդհատ 'ի մա-
 նունց ձկանց : Յայտ է և յեղանակէ անտի . որով
 շարժէ հոգին մեր զմարմինն , ինչ է միայն գործունեայ
 կամօք կամ հրամանաւ . իսկ զինչ գիւրին իցէ հոգ-
 ւոյն քան զկամիլն ինչ :

Զաւարճութիւն հոգւոյն : Վայելք մարմնոյ և բերկրութիւն ,
 սակաւ և նոճաստ են առ վայելիւք հոգւոյն . քանզի
 մարմինն վայելէ զզգալի բարիս . որք ոչ միայն գուղ-
 նաքեայ իմն են , այլև կարճատև և վայրկենական .
 միանգամայն ոչինչ կատարելութի յաւելուն 'ի մար-
 մինն . թող զի և չեն պատշաճական 'ի վայելումն բո-
 լոր մարմնոյ միանգամայն , այլ մասին ինչ նր . և այն
 ևս ոչ եթէ ներքին և սերտ միաւորութիւն ը վայելեալ
 բարւոյն , այլ միայն շոշափմամբ կամ արտաքին տալա-
 ւորութիւն : Իսկ վայելք հոգւոյն՝ խմանալի բարիք են ,
 և աննիւթական ճշմարտութիւն . որք ոչ միայն գերա-
 ղանց

դանց են՝ և բերկրականք , այլև կատարելագործեն և վայելչացուցանեն զհոգին , զորս ստանայ և վայելէ բոլոր հոգին . և այնպիսի ներքին միաւորութեւ , մինչև հոգւոյն լը իրաց ինչ փոխակերպիլ յայն , որով և վայելէ զբարին իւր այնչափ , որչափ վայելէ ինչ . և զոր ինչ միանգամ վայելեացն , անկորուստ տալաւորէ յինքեան , զորս ձեռնհաս է վայելել և միայն յիշատակութեւ : Ահա սովին օրինակաւ՝ նաև լը ըզդալի բարիս , զորս վայելէ 'ի մարմնի աստ հոգին մեր , կարօղ է զոճարձանալ յիշատակելով զնոսին , բայց ոչ վայելէ . զի չման նք 'ի հոգին , այլ միայն տեսակ նց կամ նմանութի : Արդ՝ հոգին պահելով յինքն զբարիսն զոր վայելեաց , լինի առանձինն իբր ինչ բիւրապատիկ բարեաց և վայելից , մինչև ոչ կարօալի նմա արտաքուստ այլում բարւոյ 'ի վայելս բերկրութեւ և երջանկութեւ , բայց յայ որ է լրումն բարութեց և երանութեւ հոգւոյն : Իսկ մարմինն ոչ կարէ բերկրիլ՝ բայց եթէ արտաքուստ , քանզի ոչ կարէ օրհնել յինքեան զճաշակեալ բարիս . այլ ընդ առնուլ զճաշակ նց՝ անդէն և անդ կորուսանէ զնս : Ահա այսպէս հոգին մեր եթէ յինքեան 'ի դոլն , և եթէ 'ի վայելէն և 'ի բերկրիլ՝ գերազանցէ անհամեմատ առաւելութեւ քան զիւր մարմին , և քան զայլ ձոմ մարմնեղէնս , որք առհասարակ ստորին են քան զմարմին մարդոյ :

Զօրութիւն հոգւոյն : Հոգին բանական՝ ունի կրկին զօրութիւն , իմ է միտք և կամք , որովք գործէ յինքեան՝ և արտաքոյ իւր . նոքօք կատարելագործի , և բերկրի կամ վշտանայ :

Միտք մարդոյ : Միտքն է կարողութիւն , որ ըմբռնէ զճշմարիտն կմ զիսկուի ձոմ իրաց , վն՝ և բնութք գեր 'ի վերոյ է՝ և նախապատիւ քան զկամս , որ է յօժարութիւն ինչ հետեակ մտաց . իմ է՝ բանական բաղձանք կամ յօժարութիւն 'ի բարին ըմբռնեալ մտօք : Միտքն է առաջին և գլխաւոր զօրութիւն հոգւոյն , որով գործէ զնամ , զի նովաւ իմանայ , նովաւ խորհի և արամաբանէ , նովաւ խօսի և հանձարէ զնամ ինչ , 'ի դէպ անոճանեալ՝ ակն հոգւոյ . որով տեսանէ զինքն և զնամ ինչ . սովաւ հոգին կառավարէ զմարմինն և տայ գործել . սովաւ շարժի կամքն և ուղղի առաջնորդեալ առ բարին հոգւոյն :

Միտքն ամենատարած է ըմբռնմամբ , լը որում ձեռնհաս է իմանալ զնամ . վն՝ առարկայնք է նամ ինչ , կամ

կամ էակն ըհանրապէս, մինչև եղելոյ և կարելեաց անդամ ըմբռնելի լինել 'ի մտաց. և զի էակն ըհանրապէս անշափ է և անթիւ, նմին իրի և ըմբռնող զօրութի մտաց' (Թէպէտև յինքեան սահմանաւոր' լը կատարելութե ըմբռնմանն) լը տարածմանն է անսահման, որով և յանձին բերէ հոգին զնմանութի ինչ նոյ :

Միտքն է և ամենըունակ տպաւորութե. քանզի որչափ ինչ տպաւորեսցի 'ի միտս, զամ ինչ ըմբռնէ և պահէ յինքեան. և ոչ երբեք լիանայ նորօք. զի էթէ միշտ նորանորս իմացի, տակաւին կարող է' անընդհատ առանց մոռանալոյ զերբեմն ուսեալսն, վերստին գիտել և իմանալ : Այս անլիանալի ըուհակութի ամենակերպ տպաւորութեց իմանալի դադափարաց, անկորուստ պահպանողութե նոցին, աւսի յիշողականութի :

Արդ' այսոճիկ կատարելութե ևս' ոչինչ նուազ քան առաջնութի, երևի 'ի հոգին նմանութի արարչին, կրելով յինքն զըունակութի գիտելոյ հետըհհեաէ առանց չափու, և առանց սպաւելոյ երբեք այնր յարմարութե, (Թէպէտ և չիցէ 'ի մարդիկ ըունակութի գիտելոյ զանհուն և զանհամար իրս ներգործութե :) Իսկ էթէ յայս կեանս մոռանամք ըզմ ինչ, այն է 'ի տկարութե զգայական յիշողութե և երևակայութե. զի ցորչափ կապեալ է ըմարմին' չկարէ ինչ յիշել առանց հայելոյ յերևակայութի և 'ի զգայական յիշողութի. այլ յեւանել հոգւոյն 'ի մարմնոյ, և 'ի մնալ իւր անկարօտ երևակայութե և զգայական յիշողութե, ինքնին տեսանէ զինքն բովանդակ, և զամ որ 'ի նմա. որով յիշէ և զայն ամ, զոր միանգամ ծանեալ և 'ի միտ էառ :

Կարողութի ծրայ : Միտք մարդոյ է և ամենագիւտ կամ ամենահանճար, քանզի չունի չափ գիւտից և հնարից, և արտադրութե բանից, ձեռնհաս դուրով հետըհեաէ 'ի միոյ ճշմարտութե զայլ ճշմարտութե գտանել. որպէս և 'ի համեմատութե բլմ' ճշմարտութեց զայլ ստորոգութի 'ի վր' ածել : Միով բանիւ, զորինչ միանգամ կարող է բնածին զօրութե մտաց իմանալ, զնոյն կարող է և ինքնին հանճարել և գտանել : Ահա և այս կարողութի մտաց է անուպառ. միանգամայն և գերադոյն քան ըզնախընթաց ըունակութին գիտելոյ. վնյ և առաւել

քան զայն երևեցուցանէ 'ի հոգին զնմանութիւն
նոյ:

Արդ՝ միտքն գոչով ամենիմաց՝ է և ամենաբեղուն .
զի որովհետեւ զամ ինչ կարէ իմանալ . կարէ և
ծնանիլ զամ , թէսկտեւ ոչ միանգամայն , այլ
հետզհետէ և լը չափու ծանուցելոցն : Բայց քանզի
յաստի կեանս կատարելութիւնք մտաց մարդոյ 'ի
գործելն կախին զհերքին զգայութեց , որսկես և
հերքին զգայութիւք՝ զկազմութե մարմնոյ և զխառ-
նուածոյ բնութեն . նմին իրի՝ ոչ ամ ոք կարէ յաս-
տիս իմանալ զամ ինչ , և ոչ գտանել կիմ հնարել
զայն ամ , որ 'ի ծանուցելոցն գուշակի : Սորին
վասն որչափ մարդիկ գտանին յՅի , այնչափ և
սկսապիտութիւք աստիճանաց են 'ի կատարելութիւս
մտաց իւրաքանչիւրոյ . որ յառաջ գայ 'ի սկսապես
տրամադրութե մարմնոյ , և ոչ 'ի սկսապիտութե մտաց ,
ուստի զոր ինչ միանգամ հնար էր ուրուք մարդոյ
առանձինն հանձարել լը յողնաբեղուն ըունակու-
թե մտաց , առ այլևայլ տրամադրութե մարմնոյ՝
բիւք 'ի մարդկանէ հնարեցին և հետզհետէ հնա-
րեն : Սակայն և այս ամենիմաստ նախախնամութե
նոյ յողուտ մարդկան (այսպէս անօրինեցաւ . որով-
հետեւ իւրաքանչիւրոք 'ի մարդկանէ՝ թէսկտեւ կա-
տարեալ մտք լինել , չէր բաւական ինքնին ընու-
զամ սկստս իւր , առանձինն վարիլ և զբօսնուլ , կիմ
յամ մնասակարաց անձնասպահ լինել՝ կարօտ գոչով
այլոցն օգնականութե և ընկերութե . վնյ՝ 'ի դէս
էր մտաց իւրաքանչիւրոցն չլինել հաւասար չափով
կատարեալ , զի այնու կարօտ տեսցեն մարդիկ զա-
ձինս օգնականութե ընկերաց , և խոնարհեալ մի-
մեանց՝ ժողովեսցին 'ի մի ընկերութիւն կենաց .
որով խաղաղական և զուարճալի կեանս վարե-
ցեն , և առ ամենայն գործս և հնարս բաւական
լիցին :

Արդ՝ յասացելոցս յայտ է , թէ դիւսաւոր զօրու-
թիւք մտաց են երեքին սոքա . նախ՝ լինել ըմբռնող
կամ հասու ամի , որ չիցէ անհուն . երկրորդ՝ ան-
կորուստ պահել զոր ծանեաւն առանց լիանալոյ
նոքօք , երրորդ՝ լինել արտադրիչ ամ բանի . որոց
միանգամ կարէ լինիլ հասու . յայս երիս կատա-
րելունս բովանդակին այլ ամենայն կատարելութիւք
մտաց : Արդ՝ 'ի մէջ սոցա առաջինն՝ ք ըմբռնող
զօրութիւն մտաց է հիմն այլոց . վնյ և հիմն է այլ
ամ

ԹՈՒՄ ԿԱՄԱՐԵԼՈՒԹԵՅ մտաց և հոգւոյ : 'Ի մէջ ըմբռնու
 ղուԹԵՅ մտաց՝ բնածին ըմբռնումն բարւոյ և չարի ,
 Կամ որ նոյն է՝ ընտրութիւն 'ի մէջ ուղիղ և թիւր
 առնելեաց , է հիանալին և կարի օգտակար մարդ
 ԿուԹԵՍ : Այնք 'ի կենդանեաց ըմբռնէ դբարութի
 և զբարութի բարոյական , այլ միայն զՖիլիգականն ,
 ք զվնասակարութիւն և զօգտակարութիւն : Իսկ
 հոգի մարդոյ ըմբռնէ զայն , և այն՝ բազում անգամ
 առանց քննութե և առանց տրամաբանութե , ա
 ռաջին հայեցիւք մտաց և եթ : ոն և յոլովակի ա
 ռանց իմանալոյ զպատճառն իսկ՝ ընտրէ զբարին , և
 խորշի 'ի չարէն : Զի՛նչ կայ 'ի հոգիս մեր՝ որ իցէ
 նման այսմ զօրութե . զի՛նչ ինչ գիտաց միտք մարդ
 կան առանց ուսանելոյ : բայց ճանաչել զբարին ,
 և յարիլ 'ի նա , և զչարն՝ և խորշիլ 'ի նմանէ , Թ
 աղգաց և տիեզերաց առհասարակ է գիտելի : Եւ
 այս բնածին ճանաչողութի բարւոյ և չարի՝ տալա
 ւորեալ է յոյ 'ի միտս մեր : զոր և սրահանջէր կարգ
 պատուոյ տրարածական բնութե , և օգուտ կենաց
 մարդկութեւ , որով հանգիստնամք գերադոյն 'ի
 մէջ ստեղծական գոյլցս , և լինիմք ընտրական կե
 նաց բաժանորդք , ոչ միայն յաստիս բարեկրօն վա
 րուք հաճոյ եղեալ այ , այլ և հանգեբձեւոյ բարեացն
 եղեալ ժառանգորդ , յոյր սակս և արարիչն բնու
 ԹԵՍ՝ իբր ուղեցոյց մեզ առ 'ի նոյն ժառանգու
 Թիւն 'ի ձեռն բարեգործութեան՝ հաստատեաց
 'ի միտս մարդկան և զխիղճ մտաց , զի լիցի աղդա
 ւար զգուշութեան 'ի մեղաց , և յորդոր 'ի գործել
 զբարիս :

ԽԻՂՃ ՏԳԱՅ : Խիղճ մտաց ոչ է բնական ինչ զօրութ
 Թի մտաց , այլ Թճատուր խթան ինչ 'ի յորդոր
 բարւոյ , և սանձարկու չարեաց 'ի միտս մեր : որով
 յայտյանդիման երևի , Թէ ճանաչումն բարւոյ և չարի ,
 միանգամայն և սարսաւոր լինելն մեր 'ի գիմել առ
 բարին , յաստուծուստ տալաւորեալ է 'ի մեզ : վն
 եթէ զչարն տրացուք , յանցաւոր լինիմք առ Թճ
 և արժանի դաանիմք առ 'ի նմանէ սպառուհասի :
 Իսկ եթէ զբարին՝ հաճոյանամք նմ և արժանի լի
 նիմք առ 'ի նմանէ վարձուց :

ԽԻՂՃՆ մտաց չարչարէ զմարդ 'ի գործելն զչար , և
 ուրախ առնէ 'ի գործելն զբարի : արդ՝ զայս վիշտ
 տանջանայ կմ զուրախութիւն , ոչ է 'ի մեր կամս
 իմանութեան չիմանալ կամ արտաքսել 'ի մէնջ ,
 զի

զի անհնար է ումէք զերծանիլ 'ի խայթէ անտի մտացն խղճի, մինչև ճշմարիտ տալաշաւանօք ոչ մաքրեացի հոգին 'ի գործել չարութենէն :

Այլ արդ' եթէ ահամայ տանջի մարդս 'ի խղճէ վասն չար գործոյ, ապա խայթն խղճի' է առանձին տուրք յոյ 'ի վր' ստեղծուածոյ մտաց . քանզի չիք 'ի բնութե ներքին ինչ սկիզբն նմին վշտագնիչ, որ րովհետև ամ' ներգործութիք հոգւոյ' են թ իշխանութիք նր' . թ որում ինքն է տէր գործոյ իւրոյ, եթէ կամի' խորհի, եթէ չկամի' ոչ խորհի, եթէ վշտանայ յիմեքէ, յայն սակս վշտանայ, զի համարի զայն իւր վնաս . և կարօղ է ևս մխիթարել զայն, եթէ մնասն չիցէ անդարմանելի . իսկ 'ի խղճէ չար գործոյ, սովոր է վշտանալ մարդ առանց տեսանելոյ յինքն զվնաս ինչ 'ի չար գործոյ անտի, մանաւանդ թէ' երբեմն և գիւրութիս ինչ . սակայն և այնպէս ոչ կարէ հանել 'ի մտաց և 'ի սրտէ զվիշտն խղճի . և ոչ մխիթարել զանձն առանց ճշմարիտ տալաշաւանաց : Ապա խիղճն մտաց ոչ է ըստոյս զօրութի մտաց, այլ տալաւորութիւն ինչ յոյ, որ է տէր հոգւոյ մերոյ . որով և ցուցանի յայտնապէս թէ կայ ամ, որ տիրէ 'ի վր' անձանց մերոյ . սորին վն և ամբարացք' նախ հնարին կամ ուրանալ, և կամ կուրացուցանել յանձինս զխիղճ մտաց :

Իսկ պատճառ առ յոյ տալաւորութեն 'ի մեղ այսր խղճի' այն է, զոր ասացաքս . իբր զի յորդորեացի մարդ գործել զբարին, և խոտորիլ 'ի չարէն . ապա թէ ոչ զկարգ գնէր ամ 'ի մասս մեր զայսպիսի խայթ, որ անթհատ հսկելով 'ի սկիտել առթին անխնայ տագնապէ զմեզ, զորոյ զփորձն առնումք օրըստօրէ 'ի գործելն ինչ ըգէմ օրինաց բնութե և կամացն ոյ : Արդ' զայս ոչ առնէր 'ի մեղ ամ եթէ չէր կամեցեալ նր' վարձատրել զբարի գործս մեր, և պատուհասել զչարն . ոչ 'ի կենցաղս յայս, յորում յոլովակի բարեգործք զսկեալ են 'ի բարեաց, և չարագործքն վայելեն 'ի յղփութի մեծութե, այլ յետ աստի կենացս' որ հանդերձեալ մնայ ամենեցուն . ապա թէ ոչ ընդունայն լինէր տագնապն խղճի, զոր կրեն մարդիկ 'ի կեանս, որով յայտ է, թէ գոյ հատուցումն բարի և չար գործոյ 'ի հանդերձեալն :

Ապա խիղճն մտաց ցուցանէ և զստուգութիւն անմահութե հոգւոյ մերոյ, որով մնամք սպասել հան

Հանդերձեւոցն հատուցման, զի թելադրէ մեզ զըզ-
գաւշութիւն երկիւղի 'ի յանցանս, թէսկեալ տ-
ռանձինն որ դործիցէ, ակնածեալ 'ի դերագոյն
էակէ անտի, որ է տէր և դատաւոր ամենեցուն:
'ի խղճէ աստի մտաց յորդորեալ առհասարակ ամ
աղբաց և աղանց՝ ձգեցան 'ի պաշտօն ինչ աստուճա-
ծական. թէսկեալ ոչ ուղղութիւն ձեռնհաս գտան
բազումք ժամանել 'ի ծանօթութիւն ճշմարտին օյ,
զի 'ի թելադրութիւն խղճի 'ի միտ առին մարդիկ՝
եթէ կայ մեծ ոմն, որում անհաճոյ է չարն, զոր
դործեն, և կարող է յամ ժամ պատուհասել զնս.
Վոյ՝ առ 'ի հաշտ առնել զնա, և հանգուցանել
զխիղճ մտաց իւրեանց, սկսան պաշտել զաստուճա-
ծութիւն ինչ. և զի փոյթ նոցա էր յաւէտ հան-
դարտել զխիղճ մտաց, քան ճանաչել և պաշտել
զամ ռւղղութիւն. նմին իրի՝ հնարեցին զգալի պատկերս՝
նոճիրել 'ի պատիւ ամուսն, և պաշտել զնա զգալի
օրինակաւ 'ի պատկերի անդ:

Եւ քանզի չէր հնար աներեւոյթ և անմարմին էակին
զգալի պատկեր շինել, բայց եթէ 'ի նմանութիւն
մարդոյ կմ այլ իրաց, որ կանն յձի, վասն որոյ և
ռամիկն առ սակաւ սակաւ, սկսու այնպէս համա-
րել զամ, ոմ և տեսանէին 'ի պատկերի անդ յայլ-
ևայլ կերպարանս, և որ չար ևս է՝ համարել զպատ-
կերն զայն ամաքնակ, և ամ իսկ գլխովին: Արդ՝
'ի խանգարիչն և 'ի նոճաստանալ ծանօթութեանն
օյ 'ի միտս մարդկան, սկսան և ոմանք 'ի մարդկանէ
թագաւորական իշխանութիւն կմ քաջութիւն երևելիք՝
ըզձանալ ամայնութիւն, և շինել իւրեանց արձանո
'ի յաւերժական յիշատակ, և 'ի պատիւ անձանց.
զորս յետ ժամանակաց սկսան մարդիկ 'ի պաշտօն
առնուլ, և զգործս նց առասպելեօք մեծացուցա-
նել, զի արժանի երևեսցին ամային պատուոյն, և
այսպէս գրեթէ ամ աղգք զնախնիս և զքաջազունս
իւրեանց ամացուցին, յօդեալ զնոցանէ առասպելս
բազումս, և այնպէս իսպառ մոռացան զճշմարտն
ամ, և միայն այս ստուճեր մնաց 'ի նս, զի ամ աղգք
գնէին զոք յամոց իւրեանց գլուխ այլ ամ ամոց.
Թէպէտև զնմանէ իսկ (ոմ և զայլոց) իբրև ըզ-
մարդոյ խօսէին, և զառասպելս յօդէին. նոյնօրի
նակ՝ և որք զաստեղս պաշտէին՝ զարեգակն և կմ
զայլ աստղ գլուխ նց գնէին. որով և յայտնապէս
խոստովանէին, թէ հարկ է լինիլ միոյն գլուխ և
տէր

տէր իմ Եի. և այն է ճշմարտն իմ. զորոյ զբը-
նութեն վայելուչ հանգամանս եթէ օրինօք քննէին՝
գիւրաւ արդեօք գտանէին, որսէս որք կամեցանն
գտին՝ դասք դասք ձեռնադաշտից:

Կարողութիւնս: Յերիս զօրութիւնս անդ մտաց. ցոյց
յբմբռնողականն, 'ի ծննդականն և 'ի յիշողականն՝
երևի նմանութիւն ձեռնային բնութեան. որ է միտք
անբաւ յանբաւս կատարեալ. մի բնութեամբ, և
երրեակ անձնաւորութիւն: Քանզի ահա 'ի մեզ ըմբռ-
նողական կմ խմացողական զօրութիւն մտաց է հիմն
և պատճառ ծննդական զօրութեն, և երկօքեանն
են հիմն և պատճառ յիշողական զօրութեն. նոյն-
պէս և յիմն անբաւ խմացողութիւն նր առնէ զնա
և յանբաւս ծննդական, և երկօքին այսօքիկ առ-
նեն զնա և յանբաւս յիշողական. ցոյց յինքն անդ-
բարձրական, և այսպիսի է ձեռն միշտ ներգործու-
թիւն, և ոչ երբեք կարողութիւն միայն՝ իբրև զմեր
միտս. որ ոչ միշտ խմանայ, և ծնանի, և յիշէ: Յայ-
սոսիկ երրեակ զօրութիւնս փակին իմ կատարելու-
թիւն մտաց. որոց գլխաւորքն են ինն. ցոյց ուղիմուտի,
հանձարեղութիւն. զգոնութիւն. լարձակամտութիւն. ճարպ-
կութիւն. առատամտութիւն. արագամտութիւն, լրջմտութիւն, և
յիշողամտութիւն:

Ուղիմութիւն: Ուղիմութիւն կմ սրամտութիւն է քաջայար-
մարութիւն մտաց յբմբռնել զգոնութեամբ ճշմարտութիւն
և զհամեմատութիւնս:

Հանձարեղութիւն: Հանձարեղութիւն է քաջայարմարութե-
թիւն մտաց յիմանալ և 'ի գտանել զլեզանուր ճշմար-
տութիւնս, եթէ զտեսականս և եթէ զգործնա-
կանս, ևս և զհամեմատութիւնս, զոր ունին այլև
այլ ճշմարտութիւնք ը իրերաց: Եւ որ ունի զայս
կատարելութիւն՝ իբր 'ի բնմս ուղիղ դատի զիրաց
լեզանբապէս:

Զգոնութիւն: Զգոնութիւն կմ խոհականութիւնն է
քաջայարմարութիւն մտաց յիմանալ և 'ի գտանել
զմասնաւոր ճշմարտութիւնս գործնականս և զհամե-
մատութիւնս զոր ունին ը իրերաց, և այնպէս ուղիղ
դատել զիրաց 'ի մասնաւորի. և ընտրել զպատշաճ
միջոցս առ վախճան:

Ընդարձակամտութիւն: Ընդարձակամտութիւն է քաջայար-
մարութիւն մտաց բազում ինչ խմանալոյ 'ի միտմ
բանի. ը իրաց ինչ բովանդակելով զայն իմ, որ
փակի յայնմ բանի, և որ կարէ ծագիլ անտի. յոր
մէ

մէ և յառաջատես լինի բղի՛ իրաց , որք կարեն իմիք
զհետ դալ :

Ճարակութի : Ճարակութիւն է քաջայարմարութի
մտաց 'ի գիւտս նորանոր իրաց : Եթէ յաջողակու
թիւն յիմանալի գիւտս իցէ , ասի հանճարամտու
թիւն . եթէ յարճեւտական գիւտս , ասի ճարտա
րամտութի . իսկ եթէ 'ի գիւտս հնարիցն յերկբայս
կան իրս , ասի հնարիմացութի :

Առատամտութի : Առատամտութիւն է յաջողակութի
մտաց յարտադրել զբանս ճոխութի :

Արագամտութի : Արագամտութիւն է յաջողակութի
մտաց 'եթէ յարագ բմբռնել , և եթէ արագ ար
տադրել զբան , միանգամայն արագ կերպարանել
և 'ի կարգի գնել զայն . որով և արագամտքն կարեն
'ի սուղ ժամանակի բանիւ կամ գրով բացատրել
կարգաւ զճնուրդս մտաց իւրեանց :

Լըջմտութի : Լըջմտութիւն է զգաստութի մտաց 'ի վր
իւր , և 'ի վր ճանաչմանց իւրոց :

Յիշողամտութի : Յիշողամտութիւն է յաջողակութի գիւրաւ
առնելոյ ինչ 'ի միտ , և գժոճարաւ մոռանալոյ զի միտ
առնելն միանգամ :

Ահա նք են բնածին կատարելութիւնք մտաց , զորս
ամ մարդ ունի առաւել կամ նոճաղ ըստ չափու
տրամադրութե ուղղոյն և ներքին զգայութեցն :
Բայց սակայն հնար է մարդոյ զայսոսիկ կատարե
լութիւնս մտաց ջանիւ և ևս կատարելագործել :
Սին իրի քաջ ուշագրութի ամ պիտանի և իմաս
տուն բանից , քաջ դիտողութիւն ամ պիտանի և
ճարտար գործոց , բարւոք զննութիւն ամ երևելի
արարածոց և պատճառաց նոցին , ուսումն գիտութեց
և պատմութեց և արճեւտից , և հանասպաղօր քաջ
խոհումն 'ի վր այնց՝ զորս գիտէ , որ , առ 'ի գաւ
նել 'ի նցէ և զայն , զոր ոչն գիտէ . այս ամ կա
տարելագործէ զմիտս մարդոյ հանասպաղ . մինչև տկա
րամտացն անգամայսսլիսի ջանիւ՝ զանցանել զբազմօք
կորովամտօք , որք անփոյթ իցեն 'ի կատարելագոր
ծել այսու օրինակաւ զմիտս իւրեանց :

Աճ թէպէտև ոչ ամ իրօք կատարեալ արար ըղ
միտս ամ մարդկան , զի զայն պահանջէր այլևայլ
խառնոճած մարմնոյ նց , սակայն և այնպէս ամե
նեցուն ետ կարողութիւն ջանիւ կատարելագործել
լոյ զմիտս իւրեանց . պարգևեալ նոցա և զժամա
նակ , ոչ զի հեղգութի և դատարկութի անցուսցին
ըղ .

զկեանս , կամ 'ի չարութիւնս 'ի կիր առնուցուն
զնծատուր կատարելութիւնս մտաց . այլ խնամով
սրարապեսցին 'ի յարգել զնծապարգև քանքարսն
'ի փառս տո՛ւողին , և 'ի կատարելութիւն և 'ի փրկութի
հոգւոց . որով նաև կամք մարդոյ՝ որ զհետ երթայ
մտաց , կատարելագործի օր իւրէ :

Կամք մարդոյ : Կամք հոգւոյ է՝ յօժարութի առ բա-
րին ըմբռնեալ մտօք . վնյ է սա կարողութի հետեակ
մտաց . զի առանձինն չկարէ կամիլ և գործել .
քանզի անհնար է կամիլ զայն , զոր չճանաչէ և չգի-
տէ միտքն : Միտքն է առաջնորդական զօրութիւն
հոգւոյն . իսկ կամքն իշխանական զօրութի . միտքն
աչք է հոգւոյ , որով տեսանէ . և կամքն իբր ձեռք ,
որով գործէ : 'Ի կամս է ոյժ հոգւոյն , որով շար-
ժէ զմարմին իւր , և գործէ զամենայն ինչ՝ եթէ յին-
քեան , և եթէ արտաքոյ իւր . զի կամելով գործէ
զնմ :

Առաքիայ կամաց : Կամաց առարկայն է բարին ըհան-
րապէս . կամ էակն՝ իւր որում ստանալի և վայել-
լիլի : Եւ քանզի բոլորական առարկայ կամաց է
բարին հանրական , և ոչ այս կամ այն բարի . վնյ
և առ մասնաւոր բարիս ոչ ձգի հարկաւ , այլ միայն
առ բարին ըհանուր , և ուս անբաւ բարին՝ յորում
փակի նմ բարի : Արում զհետ դայ՝ լինել կամացն
ազատ առ մասնաւոր բարիս , ընտրել 'ի նցէ զայն՝
ընդ որ հաճի . և մերժել զայն , ընդ որ ոչ հաճի :
Այս անձնիշխան և անբռնադատ զօրութի կամաց ,
ոչնչ նո՛ւաղ քան զզօրութիս մտաց , յայտարար
է դերազանցութե ոգւոց մերոց , և նմանութեն՝
զոր ունիմք իւր : Այլ նմ կենդանիք ձգին առ
իւրեանց մասնաւոր բարին անզուսպ յարձակմամբ ,
և գործեն զայն , զոր զգայութի բարի ինքեանց
ըմբռնեն . միայն մարդս է 'ի մէջ կենդանեաց , որ
կարէ արհամարհել զմասնաւոր բարին իւր , զսպել
զյարձակումն կրկն . գործել զայն և ընտրել՝ որ
չնցէ բարի զգայութե . զի ճանաչելով զիմանալի
բարին և զյարգ նր՝ ընտրէ զայն առաւել քան
զզգալին : Միայն մարդս իշխէ 'ի վր ներգործու-
թե կամաց , և է տէր անձին՝ և նմ գործոց իւ-
րոց . որով 'ի վեր է քան զնմ նիւթական արա-
րածս , և ունի զտիրական բնութի . կարէ լինել եր-
ջանիկ առանց զգալի բարեաց , և ցանկալ միան-
գամայն ընտրել զիմանալի բարիս . որսկիսի են գի-

տուութիւնք և առաքինութիւնք : Այլ զառաքինութեանց , որք են տիրապէս կատարելութիւն այսր անձնիշխան զօրութեան կամաց . ունիմք ասել 'ի ստորև :

Աւանդութիւնք Ոչինչ նուազ քան զայս ազատութի ճարտարիւն Բաղնայ կամաց , յայտ առնէ զգերազանցութիւն հոգւոյ մերոյ ' և անյագ բաղնայ : Միանգամայն և անլիանալի ըստնակութիւն կամաց առ բարին : Ասմք մարդոյ բաղնայ ամ բարւոյ . վնձ ոչ շատանայ մասնաւոր բարեօք , որչափ և ստասցի : Բաղնայք նր լը տարածուէ է անհուն , զի ձգի առ անհունս և առ յաւիտենականս . որպէս և ըստնակութիւն նր նոյնօրինակ է անհուն ' ոչ ներքից և արտաքին : Այլ 'ի կարողութե , իբր զի թէպէտև զանթիւ բարիս ոչ կարէ ներգործութե ընդունել յինքն , սակայն որչափ բարիս և ընկալցի , ոչ երբեք ընդ ըստնակութիւն նր . զի միշտ կարէ և զայլ բարիս ընդունել և վայելել յաւիտենական յաւիտենից : Եւ այնպէս նաև 'ի կամս հոգւոյն երևի տեսակ ինչ անհնութե լը օրինակի մտաց . որով և յանձին բերէ հոգին ' զնմանութիւն այ :

Արդ եթէ կամք մեր ըստնակ է լը իւրում չափու վայելել զանհուն բարին , որ է ամ . ապա յայտ է թէ հոգին մեր է էակ իմանալի և անմահ : Ահա քեզ և 'ի կամս երբեակ զօրութիւն ըստ իրաց ինչ անհուն , իբր զերբեակ զօրութիւնս մտաց . քի բաղնայք անհուն բարեաց , ըստնակութիւն անհուն բարեաց , և ազատութիւն ' առ ամ չափաւոր բարիս , որք կան և որք կարեն ընկել , և զի քի անհամար են , ապա և ազատութիւն մարդոյ ունի զանհնութի ինչ , զի ձգի առ անթիւ :

Կատարելութիւնք Կատարելութեք կամաց (կամ հոգւոյն ըստ կամաց մասին ') են ամ առաքինութեք վարուց . կամ բարութիւն բարոյական , որ է գլխաւոր յարգ և պատիւ բարոյական բնութե : Միտքն չէ ըստնակ այսմ կատարելութե , այլ միայն բնական կատարելութեց . իսկ կամքն բաց յերկոյ բնական կատարելութեց կամ 'ի զօրութեց , զորս արդ յիշեցաք , ըստնակ է և բարոյական կատարելութեց : Բայց ոչ յայն սակս միտքն ստորին կարողութի իցէ քան զկամս , քանզի 'ի բնական կատարելութիւնս մտաց փակին լը իրաց ինչ ' իբր 'ի պաճառի ոչ միայն բնական կատարելութեք

Թեք կամաց, այլև բարոյական կատարելութիւնքն .
 իբր զի ոչ միայն յանկուար տարածութիւն և յան-
 լիանալի ընունակութիւն մտաց ծագի և 'ի կամս ան-
 կուար տարածութիւն բաղձանաց առ բարիս, և
 անլիանալի ընունակութիւն բարեաց, և ազատութիւն
 առ չափաւոր բարիս, այլ նաև բարութիւն կամաց
 կախի զառաջնորդութիւն մտաց . զի միտքն է վար-
 դապեա և կանոն առաքինութե . իսկ կամքն լինի
 բարի և առաքինի յանսալն առաջնորդութե մտաց .
 քանզի առաքինութիւն ոչ այլ ինչ է, եթէ ոչ բաղ-
 ձանք բարւոյ՝ համաձայն եղելոյ ուղիղ բանի : Եւ
 քանզի նաև բարին համաձայն ուղիղ բանի՝ չէ
 բարի անհուն կամ ընդհանուր . վնկ և կամքն ոչ
 հարկաւ շարժի յայն 'ի մտաց, այլ ազատօրէն . և
 յայն սակս եթէ անսայցէ մտաց, ինքեան է սլատիւն
 և առաքինութիւն, և ոչ մտաց . քանզի միտքն բնաւ
 սկս ցուցանէ զբարին . այլ կամքն՝ ոչ բնասկս
 ընտրէ զայն, այլ ազատօրէն . ուստի և առաքինու-
 թիւն է կատարելութիւն անձնիշխանական զօրութե
 կամաց . որով կատարելագործել անձնիշխանական
 զօրութե հոգւոյն՝ դեր 'ի վերոյ զհոգին ցուցանէ, ոչ
 միայն մարմնաւորաց, այլև այնց հոգեւորաց՝ որք
 թէպէտև բնութե կատարելագոյն իցեն քան զհոգիս
 մեր, սակայն 'ի կատարելութե առաքինութեց անմասն .
 ոմի են չոր ոգիք :

Արդ՝ առաքինութիւնն կամ բարութիւնն է դերա-
 պանծ զարդ և սլատիւն հոգւոյն, առանց որոյ այլ
 մամ բնական կատարելութիւնք չգորեն մեծարդի և
 սիրելի առնել զնա . այլ մանաւանդ որչափ առաւել
 կատարել իցէ հոգին ըն բնութե, այնչափ առաւել
 արհամարհ է և ատելութե արժանաւոր, ցորչափ
 զուրկ գտանի 'ի զարդուց աստի . ոմ յայտ է 'ի դէս .
 քանզի ոչինչ պակասութի սոսնէ զհոգին ատելի, ոմ
 պակասութի յառաքինութե . կամ որ նոյն է չարութե
 թիւն . նոյնպէս ոչինչ այնպէս առնէ զնա սիրելի, ոմ
 առաքինութիւն :

Սովին կատարելութե ելանէ մարդ 'ի նմանութիւն
 այ առաւել, քան ո՛ր և իցէ այլ բնական կատարել-
 ութե . և ընունակութիւն հոգւոյ մերոյ առ այս
 կատարելութիւն՝ ցուցանէ զնա ստեղծել 'ի պատ-
 կեր այ : - Ահա այս է անժխտելի ասպացոյց դերա-
 ղանցութե մարդկային հոգւոյ . որով 'ի մէջ մամ
 կենդանեաց սա միայն է ընդունակ առաքինութե
 և

և սրբութե . և զայս գերազանցութիւն անմարթ է
 ուրանալ առանց ուրանալոյ և զայլն ամ , զոր ու-
 սուցանէ սուրբ հաւատքն մեր . և յայնսակա տե-
 սանեմք , զի որք զհոգին մարդոյ անբանից հաւա-
 սարեն , նոքա զամ ինչ և զամ իսկ ուրանան . կամ
 գոնէ չհաւատան զամ , որպէս և է , հայր և դա-
 տաւոր և տէր մարդկան , որ խնամէ և կառավարէ
 և հասուցանէ արդարութիւն իւրաքանչիւր ի գործս
 իւր :

Առաքինութիւնք Կամայ իւրաքանչիւր առար-
 Կամայ : Կային պէսպէս են և բլմ , որպիսի
 են՝ խոհեմութի , արդարութիւն , արիութիւն , բա-
 րեխառնութիւն , սէր , խոնարհութի , հեղութի , ժուժ-
 կալութիւն , ողջախոհութիւն , ևն . բայց ամ ա-
 ռաքինութիւնք բովանդակին 'ի մի . և այն է՝ սէր
 ճշմարիտ բարւոյ , կիմ հաստատուն կամք վարելոյ
 միշտ ուղիղ բանիւ : Մինչ զի ամ առաքինութիւնք՝
 եթէ լոկ բնական լուսով բանի գործեսցին , լինին
 առաքինութիւնք բնականք կիմ բարոյականք . իսկ
 եթէ գերբնական լուսով հաւատոյ , և չնորհօքն
 ւոյ սաացին , լինին առաքինութիւնք գերբնականք .
 որ և առ հասարակ բովանդակին 'ի հաւատս և 'ի
 սէրն ւոյ :

Կիրք Կամայ : Կամքն ունի և կիրս իւրից զգայա-
 կան բաղձանաց . իւրում յիշատակեցաք 'ի վերոյ :
 Բայց իմանալի և ազատ շարժմամբ , յորոց զարթ-
 նուն և շարժին կիրք 'ի զգայական բաղձանս : Առ-
 կայն երբեմն և 'ի զգայական կրից սովոր են զարթ-
 նուլ և կիրք կամայ , այլ ազատօրէն . վոյ 'ի շար-
 ժիլ կրիցն կամայ , եթէ այն շարժմունք իցեն իւ-
 գէմ ուղիղ բանի՝ անարդութիւն է նմա կիրքն
 և շարութիւն . քանզի կամքն տէր է նոյն , և կարող
 է ոչ միայն չանսալ , այլև սանձահարել իսկ զնոսին :
 Թող զի՝ և յամի պարտական է անխափան անսալ
 ուղիղ բանի :

Ահաւասիկ այսոքիկ են կատարելութիւնք մտաց և
 կամայ , կամ լաւ ևս ասացից , կատարելութիւնք
 հոգւոյն՝ իւրիկն զօրութեց իւրոց , մտաց և կա-
 մաց . որովք հոգին մարդոյ պերճացեալ բերէ յան-
 ձին զտիպ նմանութե ւոյ , և գեր 'ի վերոյ եղեալ
 ամ մարմնաւորաց՝ գասի իւր պատուոյն 'ի կարգս
 հրեշտակաց : Մարդս ամենահանձար հոգւով զոյգ
 ի մարմնաւոր և հոգեղէն բարեացն իւրանակուէ , է
 թա

Թագաւոր՝ գերազանցուիլ բնութե , և անձադիր հը
րամանաւ՝ ան երևելի արարածոց . վարէ և ծա
ռայեցուցանէ զան արարածս յօգուտ իւր . զհնար
ճանայ նոքօք , և վայելէ զան բարիս , զոր ունին
նք . տէր է կենաց և մահու կենդանեաց : Բուսու
ցանէ յերկրէ զորինչ կամի , և բառնայ զայնս՝ զորս
ոչ կամի . զարդարէ զերկիր ըստ իւր հաճոյից , և
անդարդ թողու՝ որպէս և օգուտ իւր պահանջէ .
և այսպէս իշխէ 'ի վր արարածոցն ան . քանզի
վասն իւր ստեղծան նք 'ի մարդասէր արարչէն .
միայն թէ մի վարեացէ զարարածս 'ի նախատինս
արարչին :

XX

Ճ Ա Ռ . Դ :

'Ի շէնաց մարդոց :

Կեանք 'մարդոյ' թէսկտե չէ այնպէս երջանիկ ,
որպէս վայել էր իւրումն գերազանցութե . քանզի
անհնազանդութե նախահօրն կորոյս զերջանիկ վիճակ
առաջին կենացն՝ յորում ստեղծաւ , անկեալ ընդ
պէսպէս ցաւօք , և ընդ դառն անիծիւք մահու :
Բայց արարիչն ամենագութ ողորմել թշուառութե
իւրումն սրտակերի , խոստացաւ անդրէն յարուցա
նել զնա 'ի նոր՝ յանմահ և յերջանիկ կեանս , ա
ռաւել քան զոր էր 'ի ստեղծման անդ . միայն թէ
'ի կեանս յայս ծառայեսցէ ան : Անց ցաւալի կեանք
մարդոյ , որ պատուհաս էր մեղաց նք , եղև նմա
միջոց և պատճառ փառաւորել կենաց , զոր յաւուր
միում ժառանգել ունի : Այլ առաջիկայ կենցաղս
չէ իբր բուն և միակ կեանք մարդոյ , այլ՝ իբրև ճա
նապարհ հասանելոյ սովաւ անանց և տիրապէս կե
նացն , յորում երջանիկն լինել մեծ է և կարեւոր .
զի երջանկութիւն աստի կենացս սուղ է և իբր
ոչինչ : Սակայն և այնպէս կեանք մարդոյ առաւել
երջանիկ է քան զայլ ան կենդանեաց . զի մարդս
անձատուր մտօք և անձնիշխանութե կարօղ է ինքնին
երջանիկ առնել զկեանս իւր : Թող զի և ըստով
հաւատոյ , որպէս և յուսով հանգերձեալ կենացն ,
և անձային սիրոյն քաղցրութե , կարօղ է 'ի վիշտս և
'ի տառապանս՝ բերկրիւ և երջանիկ լինիլ : Այլ մեք

ՅԷԴ՝ ծննդեան և կենաց ԴԴ :
 աստանոր՝ նախ զբնական վիճակ կենաց մարդոյն քըն-
 նեցուք . և ապա զգերբնական բարեաց պարգևելոց

յոյ առանձինն ճառեցուք :
 Բնական կենե՝ Կենեք մարդոյ 'ի յղութենէ անտի
 մարդոյ : Իւրմէ մինչև յմահ , է կենեք սքան-
 չելի , յայտարար գերազանցութե նր . որպէս և ան-
 բաւ իմաստութե և բարութե արարչին . որ առա-
 լել փութով ինամածու երևի այսմ փոքու Յիս ,
 քմ' մարդոյ , քան մեծատարած ընդարձակութեան
 երկրի . այնպիսի օրինակաւ անօրինել զկենես մար-
 դոյ , զի ամ տառապանք կենաց նր քիչցրուք իւրեք
 բարեխառնեցին , և ամ ինչ 'ի կատարելութի և 'ի
 բերկրուի նր ձգեցի :

Կենեք մարդոյ՝ լը անդեան՝ զոր առնու 'ի ծնողաց ,
 ևս և լը վարուց իւրաքանչիւրոյ , բաղմօրինակ է
 յոյժ . մինչ զի այնչափ տեսակք կենաց գաանին , որ-
 չափ մարդիկ են յՅի . և յայսմ կամաւոր պէսպի-
 սութենէ կենաց իբր 'ի բազումս յառաջ գան ամ
 ցաւք և տառապանք կենաց մարդկան , որոց պատ-
 ճառ մարդն է , և ոչ արարիչն : Եւ նա իսկ գլխովին՝
 որ բնութք տկար է և հիւանդագին , չկարէ գան-
 դատել զյոյ . քանզի իւր կմ իւրոցն են յանցանք
 այնպէսն լինելոյ . ընկալեալ զայն 'ի ծնողաց և 'ի
 հաւուց , և 'ի պատճառաց անձինն կամ օտարի :
 Սոյնպէս եթէ բնութք առողջն հիւանդացի , այնմ
 ևս ոչ է պատճառ արարիչն , այլ կմ նոյն ինքն , և
 կմ այլ ինչ երկրորդ պատճառ . իսկ ամ միայն թոյլ
 առայ՝ կմ 'ի պատուհասել զստահակութիւն նր և 'ի
 զգաւտացուցանել , և կմ առ 'ի բաղմացուցանել նո-
 վաւ զվարձս յաւիտենական կենաց , յորմէ յայտ է՝
 թէ արարիչն ամենաբարի նաև 'ի չարչարելն զմեզ
 բարի առնէ :

ՅԷԴԸԴ՝ մարդոյ : Արդ՝ կենեք մարդոյ այսպիսի
 ինչ է : Մարդս յարգանդի մօրն չունի կարողու-
 թիւն անսանելոյ , լսելոյ , ուտելոյ , և շարժելոյ .
 սակայն կեայ և աճէ սնանելով 'ի մօրէ : Կեայ
 անդանօր իբրև 'ի ջուր՝ առանց շնչառութե . քան-
 զի և անհնարին էր անդէն այլազգ կեալ . բայց
 'ի ծնանիլն անդ՝ փոխէ զտեսակ կենացն , և լինի այ-
 նուհետև օգտակեաց , որում և անքհատ պէտս ունի .
 զի 'ի դադարիլ շնչառութեան՝ դադարէ և կենեք
 նորա :

Այլ կենդանիք իբր 'ի բազումս ծծանին փակ աջօք .
 որք

որք զկնի քանիմի աւուրց բացեալ լինին . մարդն չ
 ծնանիլն բանայ զաչս, թէպէտև զառաջինն տկար
 է և շփոթ տեսութի նր . թերևս այսպէս տնօրինել
 յարարէն, զի մի յանկարծ 'ի նորանոր և 'ի բազում
 առարկայից տեսութէ մաքոխեացի երևակայութիւն
 անփորձ այնպիսեաց . այլ առ սակաւ սակաւ վարժել
 յայնպիսիս այնուհետև անխռով և բերկրանօք վայ-
 ելեացէ 'ի նորանոր տեսարանս :

Նորածին երախայն տկար և ապիկար է առ իմ ինչ,
 գրեթէ քան զծնունդս այլ իմ կենդանեաց . որ
 նաև շարժիլ անդամ և տեղափոխիլ ինքնին չկարէ
 վր կարի իմն փափկութե մարմնոյն և կակղութե
 ոսկերացն, որք կարէին յիրաւի մնասիլ 'ի շարժմանէ,
 եթէ լը այնպիսի փափկութե մարմնոյն և անզգաստ
 զգայութե՝ ունէր զօրութիւն շարժման . այլ սա-
 կայն ծնօղք նր գիտեն և կարեն զիմ պէտս հոգալ
 զաւակին իւրեանց, զոր չկարեն բզմք 'ի կենդանեաց .
 թող զայն՝ զի ապիկարութիւն տղային առաւել ևս
 շարժէ զծնօղսն իմ փութով և կտրեկցութիւն ինամ
 տանիլ նմա :

Երեխայն չունի բարբառ 'ի յայտնել զկարիս իւր .
 բայց փոխանակ բարբառոյ ետ նմ արարիչն զձայն
 լալոյ . որով ոչ միայն զիմ զկարիս իւր յայտնէ,
 այլև մեծապէս 'ի դուր շարժէ զտեսողս 'ի վր իւր .
 և սախպէ ընուլ անյատաղ զպէտսն : Երեխայն վարէ
 զառաջինն զերազանման կեանս . և չէ իմիք գիտակ .
 ուր լը հակառակն ծնունդք գրեթէ այլ իմ կենդա-
 նեաց՝ աւելի զգաստութի ունին, և գիտեն ևս
 առնել բզմ ինչ . այլ 'ի մարդն նոյն իսկ կատարելու-
 թիւն բնուեն է պատճառ այնչափ անկատար լինելոյ
 'ի ծննդեան :

Հասակ փայտալ : Հոգին մարդոյ կատարելագոյն գո-
 լով յոյժ՝ քան զհոգիս անբանից՝ պահանջէր զկա-
 տարելագոյն զգայարանս, և զկատարելագոյն մար-
 մին, առ 'ի կարօղ լինելոյ զգալ և դործել նոքօք .
 իսկ հոգիք անբանից ոչ նոյնպէս . վն մարմին և ըզ-
 գայարանք նորածին ձադուց կենդանեաց՝ առաւել
 պատշաճել են անկատար ոգւոց նց, քան զմարմին և
 զզգայարանս նորածին տղայոց : Եւ ևս տեսանեմք,
 զի ձադք կատարեալ կենդանեաց, որպիսի են չորքո-
 տանիք, առաւել ապուշ և ապիկար ծնունին քան
 զձադս նունազ կատարեալ կենդանեաց . քն թռչնոց,
 ձկանց, և այլ մանր զեռնոց : Քիչ մարմին չորքո-
 տա

տանեաց՝ և առաւել ևս մարդոյ՝ փափուկ և բազմա-
մանունած մասամբք է բաղկացեալ . որ պահանջէ
զամբողթիւն ինչ, զոր չունի ը բաւականին նորա-
ծին մարմինն՝ առ ՚ի զպէսպէս տալաւորութիւն ար-
տաքին զգալի իրաց որոշ ըունիլ և զգացուցանել
հոգւոյն : Սակայն այս ապուշ անզգաստութիւն ոչ
տուէ ՚ի տղայն ընդերկար . այլ օր ըստ օրէ և ժամէ
՚ի ժամ առաւել զգաստանայ, և զկնի քառասուն
աւուրց տայ և նշանս կատարելուն բնուն իւրոյ քան
զամ անբան կենդանեաց . քանզի սկսանի ծիծաղիլ,
և լալ արտասուէլով . զի յառաջ քան զայն ոչ լայ
տիրապէս, այլ միայն ողորմ ձայնիւ մնչէ . զոր առ-
նեն և անբան կենդանիք :

Զարգանալ փղայոյ : Ըստ չափու զգաստանալոյ մանկանն
զօրանան և անդամք նորա . նախ առաջին զայն ան-
դաման՝ որք առաւել պիտանի են, որպիսի են
ձեռքն՝ սկիզբն առնէ շարժելոյ որպէս և կամի . այլ
՚ի վր ոտիցն ոչ կարէ կալ կանգուն և քայլել . զի
մի առ կարի իմն տկարութե իւրոյ անկցի ստէպ և
վնասեացի . բայց քանզի և գնալն կի՞ շարժիլ էր նմկա-
րւոր, նմին իրի արարիչն ետ զօրութի յափսիթերս
գնալոյ . ուստի չիք ինչ վտանգ մնասու : Եւ քան-
զի ՚ի նոյն հասակի օգտակար կերակուր տղային է
կաթն, (մանաւանդ կաթն մօր իւրոյ,) վնջ և ստինք
մօրն ընուն կաթամբ, որով կերակրեսցի մանուկն .
և զի մի խածանիցէ զստինան, զուրկ է տղայն յատա-
մանց : Այլ իբրև սկսանի ընունակ լինել հաստա-
տուն կերակրոյ, յայնժամ սկսանին ելանել և ատա-
մունք նր : Առաջին ատամունք որք ելանեն՝ են ութ,
կրծիք կամ հատուք կոչեցեալք, որք են յառաջոյ
կողման բերանոյն . և սք ելանեն ցաւօք տղային՝
ըգէմ հասարակ կարգի բնութե, որ զամ գործս
իւր առնէ անցաւ, և առանց ինչ զգացուցանելոյ
մարդոյն . իսկ սլատաճառ այսր ցաւոյ ատամանց ՚ի
սկզբան անդ տղայութե հասակի, անյայտ է ՚ի մէնջ
ը բնական կարգի . այլ թէ բարոյապէս սլատաճառս
ինչ կամիցիմք տալ, ոչ սխալիմք յասելն զայս ՚ի պա-
տիժ դու առաջին մեղաց նախահօրն, զոր արար ու-
տելով յարգելէլ սլողոյն . և զի ոմ զմեզս նախահօրն
ամ մարդիկ յանձինս ձգեն, արժան էր արդեօք և
զպատուհաս նր կրել յայն անդամն, որովք մեղան
՚ի նախահայրն իւրեանց, և անկան յերջանիկ կենաց
անտի ՚ի ցաւալից յայս կեսնս : Սակայն այլ ատա-
մունքն

մուկն՝ որք հետզհետէ բուսանին, առանց ցաւոյ
եւանեն:

Մարտին քաջոյ: Մարմին տղայոց՝ թէպէտև փափ-
կագոյն և գիւրաւնաս քան զմարմին չափահաս մարդ-
կան, բայց գոլով ոգեաց նր ջերմագոյն՝ նուազ
զգայ զցուրտն. որով և ոչ յալթի 'ի բուռն ոտխե-
անտի կենաց, այսինքն 'ի ցրտոյ: Այլ սակս կարի
փափկութե մարմնոյն՝ կեանք տղայոց յողորդէ և
կասկածելի, մինչև ցհաստատիլ ի բաւականին ամ-
անգամոցն, որ լինի 'ի վեցերորդ կամ յեօթներորդ
ամս հասակին, յորում ժամանակի մարդս առաւել
անկասկած ապրի՝ քան յամ կեանս իւր:

Մահ և հիւան. Մին՝ 'ի սլատուհասից մեղաց է մահ
դուրի նորա: Նորածին տղայոց, որք կիսով չափ
մեռանին յառաջին ամս կենաց իւրեանց, սակայն
եթէ հայեացուք 'ի բազմապատիկ տառապանս կե-
նաց մարդկան, և առաւել ևս 'ի բազմութիւն չար
գործոց նց, որով և ըստ մեծի մասին չափահասքն
կորնչին զյաւիտենական կորուստն. այս սլատուհաս
մարդկային աղգի առաւել շնորհք ինչ և դժութիւն
այ համարելի է, քան սլատուհաս. քանզի մեռաւ
տղայք՝ եթէ մկրտաւք են՝ փրկութեան հասանեն
անտարակոյս. իսկ եթէ ոչ՝ թէպէտև չփրկին.
բայց և ոչ 'ի տանջանս դատապարտին ընդ չարա-
գործաց:

Այլ և ախտ ինչ հասարակ ամ մարդկան՝ ծաղիկ
կոչեցեալ. որ իբր 'ի բազումս գիպի 'ի հասակի
մանկութե, յորմէ չէ ինչ գիւրին զերծանիլն. և
սլատառի՝ ուր օրէն է կարծել՝ 'ի փոփոխութե
ոննդեանն: Բայց անվրէպ սլատուհաս է մեղաց մարդ-
կայինս բնութեան, որ քանզի սլարտական դաւա-
մահու, նմին իրի և կեանք նր ոչ միայն յիւրում
ժամանակի 'ի ծերութե անգ մահուամբ լուծանի,
այլև հանապաղ 'ի վտանգի է. զի յայտ լիցի՝ թէ
մարդս վն մեղաց նախահօրն, և վն իւրոց յանցու-
ծոց չէ արժանի կենաց. վն ոչ միայն ծնանիլն,
այլև ապրիլն սլարդէ է այլ: Եւ որպէս զի այս յայտ
նագոյն ևս երևեսցի՝ սահմանեաց ամ մարդկան ան-
կանիլ երբեմն 'ի վտանգ մահու, զի որք անցանի-
ցեն ընդ այն վտանգ՝ ծանիցեն յայտնապէս, թէ
կեանք իւրեանց է առանձին սլարդէ այլ. և փու-
թասցին 'ի ծառայուի և 'ի փառս նր վարել զկեանս
իւրեանց:

Եւ արդարեւ չկայ այնպիսի յայտնի տաղանդոյց խնա-
մակալութեան արարչին 'ի վերայ մարդոյն' իբրեւ
զփրկելն զնա 'ի չարեաց եւ 'ի մահոճանէ : քանզի
նախապահէլն զնա՝ զի մի անկցի յայնպիսի վտանգս ,
զոր եւ հանապաղ առնէ լոծ , ոչ այնպէս ակներեւ
երևի ամենեցուն , գէթ իբր 'ի բազումս , որպէս
փրկելն 'ի վտանգէ : Արդ՝ քանզի կամի լոծ ցուցա-
նել մարդկան զմեծութի սիրոյ եւ զհալածորով
խնամոցն , զոր ունի 'ի վր' նց , թոյլ տայ երբեմն ան-
կանիլ 'ի վտանգ ինչ : զի զերծուցէ զնս անտի :
Եւ ո՞ր է , որ չեցէ տեսալ զայս խնամակալութիւն
յանձն իւր . եւ ո՞ր այն ոք , որ չեցէ 'ի կեանս իւր
զերծեալ 'ի սէսպէս չարեաց , եւ 'ի վտանգէ մա-
հոճան գլխովին : Եւ զիարդ կարիցէ ոք ասել , թէ
կեանք իմ չեցէ պարգև աս . մանաւանդ նք՝ որք 'ի
ծերութի հասել են :

Իմանալ եւ խօսիլ իբրեւ փոքր մի աճէ տղայն , սկսանի
ճանկանց : Խմանալ 'ի փորձոյ զբարին իւր . եւ
'ի նշանաց զկամս այլոց . եւ ծանուցանէ նց նշանացի
եւ սէսպէս ձայնիւ զկամս իւր : Քաղցր եւ հեղին
գէմք նր , անմեղութիւն եւ զուարթութիւն բարուց
նր՝ առնեն զնա սիրելի ամենեցուն , որով եւ հասու-
ցանէ լոծ յաստիս աշխատութեն՝ զոր կրեն ծնողք
նր 'ի դարմանել զնա : 'Ի լինել մանկանն իբր եր-
կամեայ՝ սկսանի թոթովելով յօդել զխօսս . եւ 'ի
սկսանելն խմանալ զբանս այլոց՝ օր լը օրէ առաւել
բանին միտք նորա , բայց ոչ կատարելապէս , մինչեւ
ցեօթներորդ ամն հասակին . (գէթ իբր 'ի բա-
զումս) :

Իսկ թէ լէր զայսչափ ամն թողու լոծ զմարդն ա-
ռանց բանավարութե , (որ է իբր թողուլ զմարդն
առանց մարդկութե) . անքննին խորհրդոյն նոյ ան-
շուշտ համարիմք քաղցր տեսչութի . զի որովհետեւ
մարմին տղայոց տկար է եւ անբաւական . որպէս եւ
կեանք նր վշտագին , հարկ էր լինիլ նմա զուրկ 'ի
բանավարութենէ , զի մի իմացի զվիշտս եւ զկիրս
իւր , որով եւ առաւել չարչարիւր . միանգամայն
բաղմանային եւ տառապանք նր 'ի բաղձալն բզմ ի-
րոց , որոց անձեռնհաս եւ անկար է մարմինն : Թող
եւ զվիշտս ծնողացն , զոր կրէին 'ի վարիլ մանկանցն
լը կամի գիւրադայթ կենօք եւ անփորձ մտք . որոց
զհետ դայր անհամբերութի , բաղմասպահանջութիւն ,
անհնազանդութի , եւ այլք այսպիսիք , որով նուա-
զելին

զէին սէր և խնամք ծնողացն առ ծնունդս իւրեանց և որպէս և սնունդ զաւակաց՝ լինէր նց դառն և անտանելի : Ասլա բանավարութիւն՝ գէթ զամս երկուս կ՛է երիս վնասակար գլխովին էր կենաց և երջանկուն տղայոց :

Մանկութի : Վայ արարիչն ամենաբարի յայնժամ բանայ զմիտս մարդոյն, երբ անցուցեալ նորա զցաւալի զվշտագին կեանս տղայուն՝ ի զոճարձալին այնուհետեւ ունի վաւելել ի կենդանութե. ոմ զի ի սկսանիլ իւրում կեալ մարդկապէս՝ իմասցի նախառաջին զքաղցր խնամակալութի արարչին ի վր իւր, տեսանելով զանձն յերջանիկ պայման կենաց. և զի այնուհետեւ չունելով ինչ խափան, ծառայուէն մոյ՝ և անձին լաւութե՝ և մտաւոր կատարելութեց՝ միտ գիցէ. զի յայնժամ և անդամք մարմնոյ նր հաստատեալ են, որմ և զգայարանքն կատարելագործեալ՝ քաջայարմարք են ծառայել հոգւոյն, և ինքն անձամբ անձին բաւական է ի տանել դարման կենաց իւրոց. միանգամայն փոխարինել և աշխատանաց ծնողացն հլու և յօժարակամ ծառայութի :

Այլ քանզի սկստս ունի մանուկն ուսանելոյ բազում ինչ կարեւոր և պիտանի, վայ արարիչն ոչ ամ իրօք ամրացոյց զանդամս նր մինչև ցամս պատանեկութե, զի մի գուցէ ունելով մարմին զօրաւոր, ըմբոստ լինիցի և գծկամակ առ անսալ առաջնորդութե և խրատուց ծնողացն և դաստիարակաց, որում կարօտըն է : Եւ այս հարկաւորութի և կարօտուն ուսման և առաջնորդութե այլոց՝ պատճառէ ի մանուկն զանվստահութի յիւր սեփական հանձար. միանգամայն և թելագրէ նմին՝ զուշագիր բարս ստանալ, որ աղբիւր է ամ տեղեկութեց և գիտութեց : Եւ այսպէս ի տիս մանկութե ուսանի զամ, որ սկսոյն է ի պահպանուն կենաց, և կատարելագործին միտք նր պէսպէս կարեւոր և պիտանի ուսմամբք, ունելով յայնմ հասակի առանձին խնամօք արարչին զվշտ զութի մտաց սուր՝ քան յայլ ամ ժամանակս կենաց, զի անաշխատ և անմոռաց ուսցի զամ ինչ, և սիրտ աղատ ի բուռն կրից, և բոլորովին զերծ ի կրկց ցանկութե՝ որ խաւարեցուցանէ զմիտս :

Պատանեկութի : Ասլա ի հասանել իւրում յամս սրտանեկութե, զգոնացեալ և հմտացեալ գոլով բազում իրաց, և բաւական այնուհետեւ անձամբ զանձն հոգալ. յայնժամ և մարմին նր (որ ցայն վայր առ սպասկաւ

Կաւ սակաւ տճէր և զօրանայր :) յանկարծակի օր ք
 զօր փութացեալ յաճումն , 'ի միում ամի առնու գրե
 թէ լրացեալ չափ հասակին , և նմ անդամք նր առ
 նուն զոյժ պատշաճեալ մարդոյ . որով 'ի մանկութե
 փոխակերպի յայր , կամ յարբունս բանականութե :
 քանզի միտքն՝ որ լը չափու աճման մարմնոյն կատար
 րելագործի , յայնպիսի արագ աճմանէ մարմնոյ՝ թու
 ղեալ զմանկական մտածութիս և զգատմունս մտաց :
 զգոնանայ և սկսանի ճանաչել զյարդ և զգերազան
 ցութի բնութե իւրոյ , յորմէ ծնանի 'ի նմ ծանրա
 կացութի մարդավայել , պատկառանք , և ամօթխա
 ծութի 'ի չարէն :

Օգոստոս ամօթոյ : Եւ ահա սոյն այս ամօթխածութի անսե
 պարդե՝ սանձ է զօրաւոր առ ամենայն չար և ան
 միտ գործս և 'ի խօսս . մանաւանդ խլրտման ցան
 կուէ , որ յայսմ հասակի զարթնու 'ի մարմնի . և թէ
 պէտ մանկունք ևս ունին զամօթխածութի , բայց
 նոճաղ՝ սակս նոճաղ գոլոյ զգոնութե մտաց : Աւի
 պատանեակն և բնական բաղձանս հաճոյ և արդոյ լի
 նելոյ յաչս այլոց , որ ծագի 'ի բնական բաղձանաց
 իւրական բարւոյ . և այս բաղձանք պատանեակին՝ է
 բարի , և յորդոր լաւութե 'ի վարս իւր և 'ի բանս ,
 միայն թէ մի անկարգաբար ձգեսցի այնու բաղձա
 նօք , ջանալով միայն երևիլ բարի և իմաստուն՝ ա
 ռանց լինելոյ այնպիսի : Յայսմ հասակի սկսանի պա
 տանեակն վարիլ ը մարդկան , և երանի տամ նմա ,
 եթէ վարեսցի ը իմաստուն և ը բարեպաշտ անձինս .
 ունի և վայ 'ի վայի վր՝ որոց ը չարս և ը անամօթ
 'ի մարդկանէ կենցաղավարեսցին . քանզի չիք այլ ք
 զայս հասակ՝ եռանդնու և գիւրամէտ 'ի մարմնական
 ցանկութիս . իսկ սէր ցանկուէ շիջուցանէ զսէրն այ
 և զսէր առաքինութեց , և լը իրաց ինչ անասնոց հա
 լասարէ զմարդն :

Արտուրի օրինակի : Չիք ինչ՝ որ առաւել համարձա
 կեցուցանէ զմարդն 'ի չար գործս , և բառնայ զա
 մօթ , որպ տեսանել զօրինակ չարութե յայլս : Սա
 կոյն և այնմ արարիչն բնութես հոգացաւ դնել իբր
 սանձ զբնական զգոճումն ինչ և զատելուի՝ զոր ըզ
 դայ մարդ 'ի տեսանելն զանարժան գործ ինչ . որով
 և գիւրաւ հնար է նմա խորշիլ և հրաժարիլ յայն
 պիսի գործոց . և փոխանակ յօժարելոյ 'ի նոյնս՝ ա
 ռաւել ևս գարշիլ , տեսեալ թէ քանի՞ անարգ և վա
 տանուն առնեն զմարդ : Արդ՝ զորօրինակ տեսութի

չարեաց համարձակեցուցանէ զանմիտ պատանեակն 'ի չարանգր, նոյնպէս և տեսութի բարեաց՝ յորդորամիտ առնէ զնա 'ի բարին : Քանզի մարդիկ ոչ իճիք առաւել շարժին և զգոծին, ոնք օրինակաւ այլոց՝ մինչ զի բիւրապատիկ խրատք հոգեշահք՝ ոչ ունին զզօրութի միոյ բարի օրինակի, զոր տեսանէ մարդ յայլս : Վնյ նաւ լոկ պատմութի առաքինական վարուց ուրուք՝ առաւել յօժարամիտ դործէ զմարդ 'ի նոյն առաքինութի, քան զբազում խրատս : Արովհէտե մարդս նմանողական բարս ունի, վնյ բնածին բաղձանք դերսողանցութե և կատարելուէ իւրոյ զարթնու 'ի տեսանէն զոք յիմիք դերազանցեալ ք զինքն, որում և փութայ հաւասարիւ, զի մի քան զնա ստորին և տկար երեւցի : այն զի և 'ի տեսանէն անդ զբարի ինչ յայլում՝ տեսանէ զայն կարելի և ինքեան : յորմէ յօժարամտի 'ի նոյն՝ յուսով ստանալոյ զայն : Ապա զիայ միջոց առաւել զօրաւոր՝ առաքինութե և զգօնութե, ոնք և աղնոճաբարոյութե, քան զկենցաղավարիլն ուրուք 'ի պատանեկութե՝ թ առաքինի և խոհական անձանց : Արդ՝ այս բնական յօժարութի և բաղձանք կենցաղավարելոյ թ մարդկան, զոր տարաւորեաց արարիլն 'ի մարդիկ, ոչ միայն կարեոր էր առ բնական և քաղաքական բարին և առ օգուտ հասարակաց՝ որ յընկերութե մարդկան ծագի, այլ և առ բարոյական լաւութի : որով մարդիկ ուսանին յիւրերաց զամբարի, միանգամայն և յօժարամտին 'ի նոյնս :

Երեքստարդութի : Իբրեւ հասանէ մարդ յամս երիտասարդութե, ստանայ զկատարեալ չափ զօրութե ուժոյ՝ որում ըսուեալ իցէ մարմին մարդոյ, այլ ոչ առնու զկատարեալ չափ զգօնութե և իմաստութե : քանզի արարիլն ամենաբարի ոչ սահմանեաց զչափ կատարելութեան մարդկային հոգւոյ, որպէս զի հանապազառ մեծագոյն կատարելութիւ փութաջան լիցուք :

Բարեբաբել առ այլս : Յայտ հասակի՝ լինի մարդս ամիւր բաւական ձեռնադռնութե, և օգնական լինելոյ այլոց տեսչէս օրինակաւ : Ամ արարածք նոյն ոչ միայն անձանց բարի են, այլ և այլոց՝ արդ՝ մարդս գոլով գլուխ ամ երեւելի արարածոց՝ ունի զայս ձիրս յոյ բիւրապատիկ առաւելութե քան զամենեւին զնս : Ամ արարածոց՝ ոնք չափաւոր է կատարելութի բնութեան, նոյնպէս չափաւոր է և օգտակարութին առ մի

միմեանս, իսկ մարդոյս թէպէտև ներդործութիւն չափաւոր է կատարելութիւն բնութիւն, բայց քանզի ընդունակութիւնն առ կատարելութիւնն ոչ ինչք սպառի, նմին իրի և չափ բարեացն՝ զոր այլոց կարէ առնել, ոչ սպառի երբեք. այլ զորօրինակ ինքն ամենատեւսակ և անլիջատ կատարելագոյն բարեաց է լեռնակ, նոյնպէս և յոգնադիմի բարեաց անլիջատ կարէ լինել սլառճառ : Ապաքէն սովաւ հանգիստնայ մարդ լինել փառք և սլառիւն արարչին իւրոյ, երևեցուցեալ յանձին զսլառիւն անբաւ կատարելութեւ և բարութեւնն. որ ոչ միայն անբաւ բարի է յինքեան, այլ և առ այլս բաղմաղեղուն : Ի լրութեւ աստի յորդորեալ փութան մարդիկ ուսուցանել միմեանց զդիտութիւն և զարճեստոյ յոգնաթիւնս, ուն և զառաքինութիւն իսկ գլխովին՝ ի կրթութի բարելաւութեւ վարուց. զորով զարդարի Տս, և լիանան մարդիկ բիւրասլառիկ բարեօք ի փառս արարչին :

Արդ՝ եթէ ոք երբեք զայս անսպարդեւ ձիրս բնութիւն իւրոյ ոչ ի դործ վարեացէ ի բարին և յօգուտ ընկերաց, այլ ի թիւրն և ի միտս, զինչ համարելի է նա. բայց եթէ հրէշ ինչ զարտուղեալ ի բնութիւնս, նախատինք հանգիստեալ իւրում արարչին, որպէս և բնութիւնս գլխովին. անարժանք բարեաց և վայելից կենցաղոյս :

Պարտ է բերեալութեւ : Եւ զի մարդս ստեղծեալ յարարչէն լեռնակ դտաւ բիւրասլառիկ բարեաց, սկստ է նմա ըստ նմանութեւ արարչին՝ որոյ է սլառիւն, ոչ միայն բարի լինել, այլ և բարերար. ոչ զանձին և եթ խնդրել զբարիս, այլ և զընկերին, թող զի՝ որ բարիս առնէ այլոց, և ինքն փոխարէն բարիս լեռնի ի նոցանէ. քանզի երախտադէտս արար ան զմարդիկ, զի այնու առաւել ևս յօժարամտեացին բարի առնել միմեանց :

Մարդս կարող է հաղորդել այլոց դրեթէ զան բարիս՝ զոր ունի, մանաւանդ զհոգևորս. կարէ հաղորդել և զբնութի իւր՝ ծնանելով զիւր նման : Այսմ բարւոյ բնութեւ լեռնակ լինի մարդս ի կատարման սլառանեկութեւ. յորժամ ոչ միայն մարմինն նրա առնու բաւական ամրութի և զօրութի, այլ և միտք նրա բաւական զգօնութի. որովհետև առ սնունդ զաւակաց սլառի զգօնութի և զգաստութի ոչ սակաւ : Եւ զի յաւէտ յերիտասարդութեւ սլառաճական լինի մարդս առ այն, նմին իրի այս սլառման զգօնութեւ մարդկային կե-

կենաց սահմանեցաւ նոյ յարարչէն . որով ծնունդ և
ածուն մն բնութիւն լինիցի :

Ամենայն ըն Ստեղծ Թժ զկինն ընկեր մարդոյ 'ի
կերպի : Այլտս որդեծնուն , և օգնական կե-
նաց նոյ . վոյ եդ յերկոսին 'ի նո սէր առ միմեանս ,
զի աճեացէ ազդ մարդկան , և զի խաղաղութիւն բնա-
կեացեն 'ի միասին , և հաւատարմութիւն աշխատեցին
վոյ միմեանց . որպէս զի դիւրութիւն և բերկրութիւն վա-
րեացէ մարդ զկեանս իւր : Միանգամայն հաստեաց 'ի
սիրտս նոյ և կաթողին սէր առ զաւակս իւրեանց .
զի Թժ փութով հոգացեն զպէտս նոյ , խնամ տանե-
լով ոչ միայն կենաց և առողջութեն , այլ և հոգեւոր
զարգացման նոյ 'ի սէրն նոյ և 'ի բարի գործս . որ է
Թժադիր պարտաւորութիւն ծնողաց . քանզի ոչ լինին
պատճառ կեճգանութիւն զաւակացն առ 'ի վրաս , այլ
յօգուտ նոցին . իսկ օգուտ մարդոյ առաւել հոգեւորն
է քան մարմնաւորն , զի հոգի առաւել է քան զմար-
մին :

Պարտ ծնողաց : Եւ քիչի մարդիկ առ հասարակ , մա-
նաւանդ մանկունք ' (ուր ասացաք) յաւետ 'ի բարի
օրինակէ քան 'ի բանից այլոց յորդորին 'ի բարին ,
վոյ ծնողք պարտական են ոչ միայն հոգեւոր խրա-
տութիւն և ուսուցանելով հրահանգել զորդիս իւրեանց ,
այլ առաւել ևս բարի վարութիւն իւրեանց կրթել զնո .
և այն 'ի տղայական հասակի՝ մինչև սկսեալ իցէ բա-
նավարութիւն մանկանն . քանզի և նախ քան զբանալ
մտացն ընդհակ է ուսանելոյ զբարի և զչար . զոր և
տեսանեմք յոլովակի , զի ինքնին բազումք յօժարամը-
տին առնել զայն՝ զոր տեսանեն յայլս , մանաւանդ 'ի
ծնողս՝ սակս սիրոյն և պատկառանացն , զոր ունին
առ նոյ : Եւ քանզի սիրտ տղայոց կարի իմն զգածուն
է , խորագոյնս տպաւորին 'ի նմա եթէ բարին և եթէ
չարն . որք և լինին նմա ակտիւութիւն 'ի բանալ մտացն :
Վոյ պարտ է ծնողաց ջանալ ոչ միայն անձամբ բարի
օրինակ տալ զաւակին , այլ և եթէ չար ինչ գործ կմ
խօսք (թէպէտ և թեթեւ) տեսցեն 'ի տղայն , պարտ
է փութով զգուշացուցանել զնա՝ սխալաւելով ըզ-
գործն զայն , յորդորելով 'ի զգաստութիւնն՝ կամ
սպառնալեօք սխալոց և կամ խոստմամբ պարգեաց ,
այլ յոմի մեծաւ խոհեմութիւն և սիրով , և մի զայ-
րացմամբ կամ թշնամանելով , և կամ զանուն վաս-
նմա կոչելով : Նոյնպէս և յառնել տղային զբարի ինչ
գործ , և 'ի զգուշանալ 'ի չարէն՝ (զոր երբեմն սո-
վոր

վոր էր առնել ,) գովել զնա և սիրել , միանգամայն
 և անորժեղի ինչ պարգև նմա փոխան այնը շնորհել ,
 որով առաւել յորդորին մանկուհիք 'ի բարին , քան
 լոկ սաստիճ և խստութե և հարուճածովք : Արդ՝ քա-
 նի՞ մեծ ուրախութի չիցէ ծնողաց տեսանել զորդիս
 իւրեանց բարիս և անժապարհ , ուղիմս և զգոնամիտս .
 որով կեանք նց լիանան միսթարութե և բերկրութե .
 թող զայն , զի և 'ի մահուն իսկ գլխովին ուրախ սրբ-
 աիճ ելանեն յաստեացս , քանզի թողուն յՅի արժա-
 նաւոր յաջորդս զկնի իւրեանց , յորս ունի թէ անմահ
 մնան քարեօք և սլարծանօք առաջի ան և մարդկան :
 Ահա՛ այսպէս ամուսնական վիճակ մարդկային կե-
 նաց՝ սահմանեցաւ յարարչէն 'ի սնունդ և յօգուտ զա-
 ւակաց , միանգամայն և 'ի գիւրութի և 'ի զոճար-
 ճութի կենաց ծնողաց : Բայց չարութի մարդկան՝
 որ զանմ անժատութե բարիս բնութե խանդարէ , զայս
 պայման մարդկային կենաց 'ի բնմա այնպէս թշուա-
 ռացոյց , մինչև ամուսնական վիճակին լինել 'ի նոսա-
 լութ ծանր և անբաւական , լի ան տառապանօք և
 դառնութե , և գրեթէ անմասն յուրախութե , ունի
 և որդիք բազմաց 'ի նոցանէ խեղութե և չարութե
 իւրեանց՝ լինին ծնողացն պատճառ նախատանաց և
 անմիսթար ցաւոց և թախծութե : Իրաւացի պատու-
 հաս մարդկայինս բնութե . փոխանակ զի նախամեծար
 արար զսէր կնոջն քան զսէրն ան , և 'ի հաճել զնա՝
 էանց զպատուիրանաւն արարչին : Այլ իցէ՞ թէ ցա-
 ւալի օրինակ նախաստեղծից՝ օրինակ զգաստութե
 լինէր յեանոց նոցա :

Վիճակ հասական : Արդ՝ թէսկտե արարիչն զայս ա-
 մուսնական պայման կենաց՝ 'ի գիւրութի և յօգուտ
 մարդկան (ունի և 'ի գեղ ցանկութե) սահմանեաց .
 սակայն զվիճակ կուսական կենաց նախամեծար ու-
 սոյց լինել . և զնոյն ոչ միայն մեծագոյն փոխարինօք
 խոստացաւ վարձահատոյց առնել 'ի հանգերձեալ
 կեանս , այլ նաև յաստիս առաւել բերկրութե վար-
 ձատրէ , լցեալ զհոգիս նց բազում միսթարութե , ո-
 րոց առ անդբաղ կենօք սլարապելոյ 'ի սէրն ան՝ հրա-
 ժարին յամուսնական կենաց , և 'ի հոգոց՝ զոր ընդ
 իւր բերէ :

Բարեկամութի Տարգոյ : Մարդս ընկերական՝ բաց յանձա-
 դիր ամուսնական ընկերութե՝ գտանէ իւր և այլ
 ընկերութի , ընտրելով զոմանս 'ի մարդկանէ յիւր
 մտերիմ կենակցութի . ընդ որս ընտանացեալ կառլի
 սի-

սիրով, և առաւել խնայեալ երկրի կենցաղաւարտութեանց, 'ի վիշտս կարեկցութի ընկալեալ 'ի նոցանէ. և 'ի տագնապս տարակուսանաց՝ խորհուրդս հանդարտութե և մխիթարութե. յաշխատութիս ձեռնադրուի, և 'ի վհատութիս քաջաբերութի. ունի և 'ի յաջողութիս ուրախակցութի խնդամիտ բերկրութե : Այլ աւանդ մարդկայինս տկարութե, քանի՞ սակաւ գտաւ նին աշխարհի ճշմարիտ և կատարեալ բարեկամք : Անասիրութիւն է անկարգ խափան ճշմարիտ բարեկամութե, և այլ բազում բարեաց և բերկրութե կենաց, զոր 'ի կատարեալ բարեկամութե մարթ էր մեղստանալ. բարեկամք մեծատանց, բարեկամք սեղանոյ և հացկատակք՝ բազումք, ըստ վկայելոյ և սբ գրոց. այլ սբ տիրապէս են բարեկամք անձանց իւրեանց. իսկ բարեկամք աղքատաց, և բարեկամք 'ի ժամանակի կարօտութե՝ յոյժ սակաւք : Յիմ մոլի և 'ի չար բարեկամէ սկսեալ է խորշիլ. քանզի այնպիսին, ոչ միայն միտակ հոգւոյ մարդոյն անկարգ բանիւք և չար օրինակաւ, այլ և չէ բարեկամ հաստատուն, զի բարեկամութիւն առանց առաքինութե՝ յողորմութե և անհիմն. զի եթէ գիպեացի ինչ նմին անհաճոյ, լքաւնէ զբարեկամութիւն, մինչև երբեմն և 'ի թշնամութի իսկ դառնալ : Բարեկամութիւն գոչով հաստատեալ 'ի փոխադարձ սէր ընտանութե, լինի հասարակօրէն 'ի մէջ նմանեաց և հաւասարից. սակայն սկսեալ է իւրաքանչիւրումն ընտրել անձին բարեկամ և 'ի ծերադուռնից քան զինքն. որոց խորհրդով և խրատութե առաջնորդեացի :

Առիւտ զբոսանաց : Ոչ միայն 'ի բարեկամաց օգտի և զոգործանայ մարդն, այլ և իմ արարածք կարեն լինել նմա առիթ զոգործութե և բազում օգտի. քիչ իմն յօգուտ և 'ի զոգործութի մարդոյ ստեղծան : Եւ արդարեւ՝ եթէ 'ի գեղեցկութի արարածոց ոք հայեացի և զօգուտն քննեացէ, հանապա իմաստնաւնայ և զմայլեալ բերկրի : Անհամար արարածք շուրջ սրտեալ կան զմեօք, այլ սակս անմտադրութե և սովորութեն ոչ զոգործանամք ընտսա. սակայն եթէ մտադրութե հայեացութե և զննեացութե զոյնս, անթիւ զոգործութեք ըստալ լինին մեղ : Քանի՞ գեղեցիկ և սքանչելի է տեսիլ սրեգական, մանաւանդ յեւս և 'ի մուտս իւր՝ յորժամ առաւել անմիտս մարթ է հայիլ 'ի նա : Քանի՞ զոգործալի է տեսիլ աստղալից երկնից, մանաւանդ 'ի ձմերային գիշերի, զոր եթէ չէր

չէ՛ր տեսեալ ուրուք երբէք՝ և յանկարծ տեսանէր ,
 յառաւելուէ ասիշուէն թուի թէ մոռանայր զանձն .
 իսկ մեք հայեցեալ 'ի նոսա անուշագիր մտօք՝ ոչինչ
 ըհաստ յանքան կենդանեաց , չառնումք ինչ զոճար-
 ճուծի 'ի տեսութէ նց : Քանի՛ զարմանալի էն ամ
 երևոյթք՝ որք լինին յօդս . ծիածանն հրաշագեղ . փայ-
 լատակունք և ամպք , մանաւանդ 'ի յէլս և 'ի մուտս
 արևու . զիարդ սքանչելի և գունագեղ փայլին ամպք
 և գոլորշիք , որոց գեղոյն ստոյծառութեան չիք ինչ
 նման յենթալուսնեայս , և սակայն մարդիկ՝ իբր ան-
 զգայացել՝ և ոչ հայիլ անգամ 'ի նոսին միտ գնեն :
 Ասպէն զի՛նչ քան զբարձրաբերձ լերանցն և քան
 զլայնանիստ կանաչագեղ և ծաղկազգեստ դաշտացն
 տեսիլ զոճարթարար կայցէ . և կամ քան զծովուն
 լայնածաւալ կապուտափայլ տեսարան , սակայն
 ո՛ր է՝ որ միտ գնէ առ իմաստասիրել և զոճարձանալ
 նոքօք . իսկ եթէ զոճարձացի ևս իճիք իրօք , փու-
 թով յափրանայ 'ի տեսոյ նոցա . և անդրէն այլուր
 զաչս դարձուցանէ : Եւ այս է՛ր վն . զի ոչ գիտեմք
 հայիլ 'ի նն մտադրութիւն , և իմաստասէր կմ ուսում
 նախն աչօք , քննելով զվայելչուին և զհամեմատու-
 թին , զտարբերութին և զօգուտն զոր ունին . և ոչ
 հայիմք 'ի նն անձանձիր հեաաղօտութիւն , այլ միայն
 հարեանցի տեսանելով , կմ թէ առ առաւելն՝ գոյզն
 մի քննելով՝ համարիմք ակրասէս հասու եղեալ ամ
 որպիսութիւն նց . ուր քաջ փիլիսոփայ ոք 'ի վն միոյ
 տերևոյ սիղոյ զմայլեալ սքանչանայ , և այն ոչ բաւա-
 կանապէս ը բովանդակ կեանս իւր . վնկ և զոճար-
 ճուծի մեր սուղ է և սակաւ , որով ուսանիմք յարող
 բաժոց և ոչինչ՝ 'ի վերնոց և 'ի նեքնոց : Այլ ըէ՛ր
 է ինձ զմեծամեծսն յառաջ բերել . որ ծառ , որ ծա-
 ղիկ , և որ խոտ՝ զոր ոտիւք կոխեմք , ոչ իցէ բաւա-
 կան մեծասէս զոճարձացուցանել զմեզ , եթէ գիտե-
 ցեմք զննել ըստ արժանւոյն :

Իսկ կենդանեօք քանի՛ առաւել չիցէ մեզ հնար
 զոճարձանալ . որոց ոչ միայն մարմինն սքանչելար-
 ւեստ և գոյնն վայելուչ , այլ և գործք նց զարմանա-
 լիք , եթէ մտադրութիւն հայեցուք 'ի նն : Ահա այս
 ամ զոճարձութիւն ստարառտեալ եղէն յնց վն մեր ,
 որովք ամ ոք կարէ առանց մեղաց զոճարձանալ և
 իմաստնանալ . և զարարիչն ամի՛ որ զայս ամ յօդուտ
 և 'ի զբօսանս մարդոյն արար , յամ սրտէ օրհնել և
 փառաւորել :

Արուսեակ և ճար. Չինի գեղեցիկ արարածոց հասան, փարոսի ճարդոց: Չին բողոքեցունց, որ և կոչին սքանչելի գործք բնուէ, դասին գործք արունեստից ճարտարութե մարդկան, որ ոչ միայն յօդուտ են մեղայլ և 'ի զոնարձութի: Մարդիկ անժառուար ճարտարութ և նորին յաջողելոյն գտին արունեստ և հնարագործելոյ զանհամար իրս 'ի պէտս և 'ի դիւրութի և 'ի զոնարձութի կենաց: Արունեստ մարդկան է հետևողութի բնութե կամ բնական իրաց, զի բնական իրք, կամ որ նոյն է՝ արարածք ան, են գաղափար և օրինակ արհեստից և ձեռագործաց մարդկան, որք որչափ առաւել նմանին նց, այնչափ առաւել կատարեալ են, թէպէտև անհնար է անիւ ժամանել 'ի չափ նոցին կատարելութե: Չի եթէ անճարտարք Յի միաբանեցին 'ի մի, չկարեն կազմել զճանճ մի անհոգի, և ոչ զտերև ինչ գալարւոյ՝ ըստ ճարտարագործ կազմուէ, զոր գործէ բնութին անձագիր կարգօք: Միայն ձեռնհաս են կերպարանելոյ զարտաքին ձև ճանճի, տերևոյ, և մարդոյ, նկարելով կամ քանդակելով զուրոնագրութի նց, և ասան այն է համարեալ նոցին ճարտարութի 'ի գործս: Եւ զի մարդիկ յաւէտ յարտաքին ձևն և 'ի գեղն հային, յայն սակս և գործք մարդկային ճարտարութե նմանելով գործոց բնութե զարմացուցանեն և զոնարձացուցանեն զմարդ: Եւ յիրաւի արդեօք արժանաւոր գտան դովեստից, որք միանգամ խնամով փոյթ կալան զգործս բնութե գաղափարել:

Ո՛ր է՝ որ ոչ զարմացեալ բերկրեցի 'ի տեսանել ըզբիւրասլատիկ գործս ճարտարութեան մարդկան 'ի շինոնածս բերդից և քաղաքաց, հոյակապ տաճարաց և ասպարանից, զինուց և զարդուց, զարմանաւոր մեքենայից, ժամացուցաց և արձանաց: Եթէ թըռչունն յօգս վերանայ՝ կմ երգէ, եթէ մարդն գնայ և խօսի, ոչ ոք զարմանայ, զի հոգի ունի և մարմին քաջայարմար յարբանեկել կամաց հոգւոյն, այլ ո՛ր ոչ զարմացի 'ի տեսանելն զթռչուն ինչ փայտեղէն արհեստիւ թռուցեալ և երգեցիկ, զարձան ինչ 'ի փայտէ՝ որ գնայ օտիւք, շարժէ զձեռսն և զգլուխ, միանգամայն պատշաճեալ և 'ի գործիս գրելոյ, երգելոյ և խօսելոյ մարդկային ձայնիւ, զորս ճարտարեալ հնարեցին մարդիկ 'ի ձեռն արհեստից. թէպէտև միշտ պակասաւոր բաղմօք: Ո՛ր իցէ, որ ոչ սքանչացեալ ասլէսցի ը գեղեցիկ և ը ճարտար նկարս, որով արունեստք

ոճեալք մարդկան զիսկական ալատկեր մարդոյ և կենդանեաց՝ կենդանի դողցես յանդիման առնեն . ուր և զհեռաւոր վայրս , զլէրինս , զգաշտս , զքաղաքս , զծովս , և զգետս , 'ի վր փոքրիկ թղթոյ կիւ կոտաւոյ առաջի նկարեն , ցուցանելով զայլևայլ կողմանս Յի իբրև 'ի տեսարանի : Ա՛յ զոճարձացի ըստ սկսակէս քաղցրանոճադ երաժշտութիւն , և ըստ այլ իմ դործս մարդկային ճարտարութե , զոր տեսանեմք յՅի :

Ահա այս իմ և այլ անհամար դործք ճարտարութե և հնարից տոճեալ են մարդոյ յարարչէն . եթէ յօգուտ և եթէ 'ի զոճարձութի կենաց նր . որովք իմ ոք կարէ զոճարձանալ 'ի կեանս իւր , թէ ոչ գիտութե արճեատից , գոնէ տեսութե արճեատագործ իրաց :

Ուսումն : Առաւել քան զարճեստս զոճարձացութեանն զմարդ մակացութիւնք և ուսմունք դպրութեց . քանզի մարդս դալով մտաւոր կենդանի՝ կատարելագործի և զոճարձանայ յաւէտ գիտութե , քան այլ որ և իցէ մարմնաւոր բարեօք : Այն իրի՝ մարդիկ իմծապարդ և հանձարով իւրեանց , հնարեցին և գտին զսկսակէս գիտութիւնս կարեւորս և սխալանիս , որովք իմաստնանայ մարդս , և բերկրութե անցուցանէ զկեանս իւր . միանգամայն քաջայարմար լինի բազմօք օգտել և այլոց :

Օգոստոսի Կաստանի : Մարդս ուսանի նախ զգալութի . որ է սկիզբն իմ գիտութեց , և սկիզբնաւիթ իմ կատարելութե մտաց . զի իմ գիտութեք առաւել գրով՝ քան բանիւ աւանդին : Այն՝ սկսած է ամենեցուն , մանաւանդ մանկանց՝ յօժարակամ լինել յուսումն և յընթերցանութե , որով հորդին շաւիղք 'ի վերելս գիտութե , սակայն և առ այս ուղեցոյց՝ օրէն է ընտրել զներհուն վարդապետս դպրութե , զի առաջնորդութե գիտուն վարդապետի կարէ ուսանիլ գիւրաւ 'ի գրոց զիմ ինչ , որոց միանգամ ցանկայ . որ և բաւական է իմաստուն և երջանիկ առնել զնա 'ի կեանս : Քիչի նովաւ ուսանի մարդ վայելչահիւս բանիւք խօսիլ և գրել , (որ է գործ քերականութե .) ուսանի և զեղանակ հաւանեցուցանելոյ այլոց զճշմարտութիւնն , և չափաւորելոյ 'ի բանից այլոց՝ (որ անկ է ճարտասանութե .) և այս կրկին ուսմունք առնեն զմարդն սիրելի և մեծայարգ 'ի կենակցութե ը մարդկան , զի առնեն զմարդն տիրապէս մարդ . Նովաւ ուսանի ճանաչել զարարածս , որչափ ինչ հնար

Հնար իցէ գիտել. քի՛ զվայելութիւն նոյն և զսքան-
 ճելի կազմութիւն. զօգուտ իւրաքանչիւրոցն, և
 զբիւրասպատիկ հիանալի գործս նոյն, և զսրաածառս
 ամ իրաց և փոփոխութեց, որք կան յՅի. (որ է
 իմաստասիրութիւն կամ փիլիսոփայութիւն.) քան
 զոր չիք ինչ առաւել զմայլեցուցիչ մտաց և բերկ-
 րեցուցիչ սրտի: Եւ քանզի ամ մարմնաւոր արա-
 րածք անկանին ը համեմատութեւ, և ը գրեթէ չա-
 փուց, կշռոց, և թռնոց. վոյ մարդս 'ի ձեռն գի-
 տութեան ուսանի և զպէսպէս եղանակս չափելոյ.
 թռնելոյ, և կշռելոյ, որպէս և զբիւրասպատիկ հա-
 մեմատութիւն զոր ունին չափք, թիւք և կշիռք ը
 միմեանս. (և զայս աւանդէ ուսումնականութիւն
 սկսեալ 'ի թռնաբանութեւ և յերկրաչափութեանէ.)
 որք ոչ միայն բերկրեցուցանեն զմիտս, այլև սխտա-
 նի են 'ի բզմ արհեստս, և 'ի գործս մարդկային
 կենաց:

Բայց յամ գիտութիւն յայտոսիկ բնական արարա-
 ծոց, առաւել հիանալի ցոնկալի և կարեւոր գիտու-
 թիւն մարդոյ՝ է ճանաչել զանձն իւր և զգործս.
 քի՛ ճանաչել զբնութիւն և զազգումն մարդկային հոգ-
 ւոյ և մարմնոյ, և զկատարելութիւն նոյն, թէ զիարդ
 գործէ, կի՛ զիարդ զգայ, տեսանէ կի՛ լսէ և իմա-
 նայ, (զոր ուսուցանէ բնաբանական փիլիսոփայու-
 թիւնն, կի՛ անդամազննութիւն):

Այլ որ ևս կարեւորագոյնն է մարդոյ, և 'ի վեր քան
 զամ ուսմունս և զգիտութիւն նոյն յանկտուր և հար-
 կաւոր, է գիտելն զեղանակս և զմիջոցս կատարելա-
 գործելոյ զմիտս, զկամս, և զներքին զգայութիւն իւր,
 (զոր տայ փիլիսոփայական բարոյականն): Եւ առ 'ի
 քաջ ճանաչել զայսոսիկ, օգտէ յոյժ գիտելն, թէ
 յինչ վիճակ իցէ ազգ մարդկան յամ կազմանս Յի, և
 յորպիսի էր 'ի սկզբաննէ Յի մինչև ցայժմ. (և զայսու-
 սիկ տան սլատմութիւն և ծագրութիւն):

Այլ գէր 'ի վերոյ քան զամ գիտութիւն զայսոսիկ,
 անհամեմատ առաւելութեւ զմայլելուցիչ մտաց և
 զոճարձացուցիչ սրտի՝ է գիտել փոքր 'ի շատեւ զբը-
 նութիւն արարչին, և զանպատում սէր նոյն առ մեզ.
 միանգամայն և զճշմարտութիւն, զոր յայտնել է նա մեզ
 'ի յաւիտեանական փառս և յերջանկութի բնութեւ. (և
 սոյս է նոճաբանութի):

Ահա զայս ամ կարէ ուսանիլ մարդս, և գիտութեք
 ոյն զերջանիկ կեանս վարել: Իսկ որք ոչ ուսանին

զգիտութիւն, զուրկ մնան 'ի բաղմաթիւն զոճարձուէց
աստի • ևս և 'ի մեծամեծ կատարելութեց մտաց և
հոգւոյ:

Ճշմարիտ զոճար Այլ այս ամբ բարեք՝ զոր պատրաս-
տութիւն մարդոյ: տեսց ամ 'ի կեանս, ոչ կարեն ստու-
գապէս զոճարձացուցանել զմարդ • եթէ ինքն մարդն
չլինիցի բարի • որով յայտնապէս երևի, թէ քանի՞
կարեն և օգուտ է մարդոյ լինելն բարի, զոր պա-
հանջէ ամ 'ի նմանէ • և թէ քանի՞ մնաս է լինելն
չար • որով յոչինչ պարգևան ան 'ի երևի այնուհետեւ
իրաւունս ունել վայելելոյ • այլ իբրև զգող և զա-
ւաղակ 'ի կիր առնու զայնս, առանց ձեռնհաս լի-
նելոյ ուրախանալ 'ի նոյն • իբրև 'ի բարիս արարեալս
յարարչէն 'ի վայելս իւր:

Ապա սկիզբն և կատար ամ զոճարձութե կենաց
մարդոյ՝ է բարեպաշտութիւն նոյն, առանց որոյ անհնար
է ումեք լինել երջանիկ: Քիչի չէ հնար հոգւոյն զը-
ճարձանալ կենցաղական բարեօք ինչ, տեսանելով
զանձն անարժան այնմ բարւոյ • և զիմարդ հնար է
տեսանել զանձն արժանի բարւոյ, ուր անմասն իցէ
ինքն 'ի բարութէ: Ապա բարի վկայութիւն խղճի
մտաց է՝ որ բերկրեցուցանէ զսիրտ մարդոյ, քանզի
սա է իբրև քիմք ներքին՝ որով առնու հոգին ըզ-
ճառակ այլ ամ բարեաց, և եթէ զսա կորուսանէ,
ոչ առնու այնուհետեւ զկակական ակարժ ինչ բա-
րեաց:

Արդ՝ լինելն բարի, ոմ և երջանիկ, կախեալ կայ
զկամաց մարդոյ: Այլ ամ բերկրեցուցիչք մարդ-
կային կենաց, կիմ՝ կախին զայլոյ, և կիմ՝ ունին աշ-
խատութիւն ինչ • իսկ բարի լինելն՝ յորմէ է գլխաւոր
երջանելութիւն մարդոյ, կախի զմէնջ՝ և չունի աշ-
խատութիւն յոյժ՝ որչափ նք ունին, և ո՞ր է որ ոչ
կամիցի բարի լինել: Այլ աւանդ անմտութե և չա-
րութե մարդկան • որք յանձն առնուն զամ տառա-
պանս և զլիշտս առ երջանիկ կեանս վարել • խնդրեն
զուրախութիւն սրտի 'ի բիւրասպատիկ բարիս՝ առանց
բարութե սրտի իւրեանց • և արտմեալ վշտագնին՝
զի ոչ գտանեն զայն • իսկ զանձանց լաւուէն՝ որով
միայն կարող են ստանալ զուրախութիւն սրտի, ան-
փոյթ առնեն, և զիմարդ արժանի իցեն երջանիկ լի-
նելոյ՝ որք կամովին թշուառ առնեն զանձինս:
Ապաքէն կրէ մարդ զգոճարութիւն 'ի յաղթել կրից
և հեղգութե • 'ի սանձել զչար բաղձանս • 'ի սիրել
զթշտ.

զթշնամիս , և 'ի բարի առնել չարարարաց ունի և 'ի գործել զամ ինչ լի թելադրութե ուղիղ բանի , սակայն այս ամ գթոճարութիք բառնին սովորութիք . քան զի ամ բարի գործ և յաղթութի անկարգ բաղձաւոց մեծութեւս ուրախ առնէ զմարդ , և քաջալերէ զնա 'ի ջանս յաղթութե , որով և դիւրանայ նմ գիմելն 'ի կրթութե բարեպաշտութե :

Այլ ո՛ր է՝ որ փութայ միշտ առնել զբարին , և խոստրել 'ի չարէն , եթէ ոչ , որ երկնչի յայ և սիրէ զնա , և ո՛ր սիրեացէ զամ ըստ արժանւոյն , եթէ ոչ բարի քրիստոնեայն . ապա՝ ոչ ոք 'ի մարդկանէ երջանիկ կեանս վարէ , բաց 'ի բարի քրիստոնէէն . և նր բարեգործութիքն՝ առաւել ուրախ առնեն զնա , քան զկարծեցեալ բարի գործս այլոց 'ի մէջ որդւոց մարդկան : Քանզի գիտէ , թէ նովաւ հաճոյանայ ւոյ , և ստանայ իւր զվարձս յաւիտենական , արդ՝ զինչ քան զայս ուրախարար մարդոյ , բարեկամ ունել ինքեան զանբաւ բարին և զամենակարօղն ամ , և ակնունել յաւիտենան վայելել զնա , և թագաւորել ընդ նմա : Հաւատք քրիստոնէից՝ է հաւատք երանացուցիչ մարդոյ , որ ունի յինքն զամ ուրախութի 'ի հանգստեան , և զամ միսթարութի 'ի նեղութիս , կեանք քրիստոնէին՝ որ վարի լի հաւատոցն քնի , թէպէտ և 'ի գերութե իցէ կամ յանարգութե , երջանիկ է և ցանկալի քան զկեանս անհաւատից կմ չար քրիստոնէից՝ որք 'ի փառս թագաւորութե իցեն : Երջանկութի քրիստոնէին չէ միայն 'ի բարի կամաց և 'ի գործոց , այլ և 'ի բարի և յուրախարար խորհրդոց , յորս լի անսուտ վարդապետութե ամաւանդ հաւատոց խոկալով՝ կարէ հանապաղ զմայլել և անպատում ուրախութի բերկրել , որով և առաւել ևս յօժարամաիլ 'ի բարի գործս , և իբր անաշխատ և մտադիւր քաղցրութի գործել զայնս 'ի փառս արարչին : Քանզի՝ եթէ խոկացէ զմեծվայելչութին և զբարեբարութին ւոյ , թէ լի անբաւ սիրոյ նր , զոր եցոյց առ ազգս մարդկան և առ անձն իւր , և թէ զանանց և զանպատում փառսն և զերանութին , զոր պատրաստեաց մեղ յարքայութե երկնից , յայս ամ խորհրդոց անճառ միսթարութի և խնդութի ընու հոգին , մինչև չկարօտիլ նմա յոչովակի և կենցաղական բերկրութեց , այլ մանաւանդ կամովին հրաժարի երբեմն 'ի նոցանէ , ունի և յրնկերութե մարդկան գլխովին , լիորում արարին միանձուեքն անասպառի , առ 'ի

խոկալ անգբաղ մօօք զայսպիսի անօրին երանացու-
ցիչ խորհուրդս , և վայելել նոքօք զանձ՝ որչափ հնա՛ր
է վայելել զնա՝ ի կեանս յայս , որով և սիրել զնա ,
և ծառայել նմին սրտի մօօք : Ահաւասիկ այս ան-
պատրաստեցաւ և սահմանեցաւ յամենաբաղցր տրաւ-
չէն ի կատարելութի մարդոյ և ի զոճարձութի և
յերջանկութի կենաց նորա :

ՄԻՆԻՔԻ ԺԱՆԻՔ : Այլ ո՛վ յետին անմտուէ և ապա-
շնորհուէ մարդկան , որոց թողեալ զայսչափ բարիս ,
որք բաւական էին ընդ զսիրտս նոց ան ուրախութի ,
խնդրեն զուրախութի և զերջանկութի իւրեանց ի
անտախ , որք ոչ միայն չեն բաւական երջանիկ առ-
նել զինքեանս , այլ և ևս թշուառացուցանեն :

ԸՆԴԱՒԻՐՈՒԹԻ : Ոմանք զհետ պնդին ժողովել զինչս ,
զորս ոչ կարեն տանել թ ինքեանս ի մեկնիլն յձե-
աստի , թող զի՝ և բաղում անգամ կորնչին նաև ի
կենդանուէ իւրեանց , աշխատին տառապին հանա-
պաղ ի հոգս և ի ծուփս , որով չառնուն զճաշակ ան-
տաւր ինչ բարեաց . զի ոչ մարդիկ , ոչ այլ արարածք ,
և ոչ իսկ ինքն ամենաբաւական արարիչն զոճարձա-
ցուցանեն զնո , այլ միայն դրամս կորստական . եղ-
կելիս գործեն զանձինս՝ զի ձեռնհաս գտցին թերեւ
երբեմն երջանկանալոյ , իսկ թէ երբ , չէ յայտ : Այլ
խառն ժողովել զգրամս ի բոլոր կեանս իւրեանց ,
և իբրև հասանէ մահ , բռնագատին թողուլ զայն , ա-
ռանց վայելելոյ ի նոսին :

ՓԱՌԱՍԻՐՈՒԹԻ : Ոչ նոճաղ քան զսոցայն է յիմարուի
այնոցիկ , որոց փանդամ պնդեալ են զհետ ունայն
փառաց և անտախ անուան , որք զանձանց երջանկու-
թի ի կարծիս այլոց հաստատեալ գնեն . նեղին , վաս-
տակին զցայդ և զցերեկ , զրկեն զանձինս յամ երջան-
կութի և ի կատարելութի , զի կատարեալ և երջա-
նիկ կարծեսցին ի մարդկանէ . և եթէ ոչ հասանեն ,
որում ցանկանն , յանհարին տրամուխ ըմբռնին . ալէ
կոծին հոգովք , և ոչ գտանեն հանգիստ և ռախիու-
թի , ուր թէ չկայցէ այլ ինչ բարի արարել յոյ վո նոց
յձի աստ , որով մարթ իցէ երջանիկ լինել :

ԻՆԽԱՆՈՒԹԻ : Իսկ որք իշխանութե ցանկան , զծա-
ռայական և զվշտալից կեանս համարին երջանկութի .
ոչ ապաքէն թագաւորք և իշխանք առաւել իշխին յիշ-
խեցելոց անտախ քան իշխեն նոց , զի ոչ կարեն առնել
զոր կամինն , այլ զոր ժողովուրդն խնդրէ , կամ որ
ժողովրդեանն իցէ հաճելի . ապա թէ ոչ չեն յապա-

հովի կեանք նց : Որք միանգամ Թոր են այլոց՝ ոչ ևս են Թոր անձանց իւրեանց , ոչ է նց թ հաճոյս վարել կամ զբօսնուլ թ կամի՝ արտաքոյ օրինաց և սովորու թէ երկրին . քանզի իշխանին սլարտ է վարել յամի . որոյ օգուտ ժողովրդեանն պահանջէ . ապա թէ ոչ ատելի լինի ամենեցուն , ոչ ևս համարեալ այնուհետեւ իշխան , այլ բռնաւոր , որով և մեղանչէ ծանր յանցանօք անիրաւութե . իսկ առ իմ ժողովրդ՝ անհնար է ումեք բերկրութիւն վայելել ինչ բարի . ապա և ոչ զիշխանութին : Թագաւորք և իշխանք , քանզի ունին յանձինս զհոգ և զբեռն առ հասարակ ժողովրդեան և երկրին՝ որում տիրեն , վնց ամ մնաս՝ թէսկտեւ փոքր՝ երկրին կամ ժողովրդեան , վշտագնէ զսիրտս նց . և զի ոչ սակասին մնաք , ոչ սակասին և ցաւք սրտից իշխանաց : Աւր թողցուք և զայն , զի թագաւորք և կամ ինքնադուխ իշխանք՝ թ այնչափ հոգս տառապանաց , չունին և զայն ապահովութի կենաց , յոր վայելեն բազումք՝ ի մարդկանէ : Այլ յիրաւի արգեօք անսպառաճ թուէր իշխելն մարդոյ՝ ի վր իւրոց հաւասարիցն բնութիւն , եթէ չեն մարդիկ ախտակիրք՝ ի խռովել զխաղաղութի և զօգուտ հասարակաց շարահնար խորհրդով . և զի թիւրեցան մարդիկ յուղիղ օրինաց ապականեալ մեղօք , նմին իրի՝ կացոյց իմ իշխանս և զթագաւորս , առ ի սանձել զարութի նց , և հսկել ի վր ժողովրդեան . որով յաւետ յաշխատուն՝ քան ի փառս հանգստեան կարգեցան թագաւորք :

Արդ՝ իշխելն տիրապէս լինի ի վր ստորին եղելոց բնութիւն քան զմարդ . որ և է համաձայն բնութե , միանգամայն վայելչական և զոճարձացուցիչ մարդոյ . և զայն ահա սարգեւեաց իմ իմ մարդկան . զորս կացոյց իշխան և տէր կենդանեաց , և բուսոց և իմ երկրի : Ապա՝ ոչ հարստութին , ոչ փառք և ոչ իշխանութի պիտին յերջանկուն կենաց մարդոյն . թէսկտեւ չեն պարսաւելիք , եթէ բարեկարգ անձկանօք ձգեսցին մարդիկ առ այնս , միանգամայն արդարութի սրտի և ուղղութի մտաց առ բարի վախճան ստասցին և վայելեսցեն : Սակայն և այնպէս՝ համարեալ են նոճաստ և չնչին առ բարեօքն , զորս պատրաստեաց իմ ի վայելս իմ մարդկան ի կեանս յայս , որովք անկարօտ գտանի սոցա մարդս՝ առ ի լինել երջանիկ ի կեանս իւր :

Հետաւելուի : Իսկ զինչ արդեօք պարտ իցէ ատել զնո ,

դնոցանէ , որք զերջանկութի մարդկային կենաց յա-
նասնեղէն վայելս՝ ի կերակուրս և յըմպելիս և ի
հեշտութիս առգնեն : Այնպիսիքն կմ չգիտեն զգե-
րազանցութի բնութե մարդոյս , և կամ չեն ինչ լէստ
յանասնոց անբանից : Չի այս վայելք չեն բարիք
մարդկայինք , այլ՝ բարիք մարմնոյ նր և նոճաստա-
վիճակք յոյժ , յորս մարդն կարէ վայելել իբրեւ զայլ
կենդանիս . բայց չափով լը ուղիղ բանի թելադրու-
թե և օրինացն նոյ , որ միշտ զօգուտն մարդկան օրե-
նադրէ : Այլքան զչափն և անկարգ ըղձիւն վայելել
՝ ի նոսին՝ անարգութի է բանաւոր բնութե մարդոյս ,
և հաւասարէ զնա անասնոց անբանից . միանգամայն
և խափան լինի նմա վայելել զգերագոյն բարիս հոգ-
ւոյն , ցո՝ զգիտութիս և զառաքինութիս , որովք լի-
նի մարդս անբարեւէս երջանիկ : Ապա՝ անբարեւէս բա-
րիք աստի կենացս են , նախ՝ լաւութիք կամ առա-
քինութիք , և անձային ամենաքաղցր խոկմունք . եր-
կրորդ՝ գիտութիք . երրորդ՝ բնական իրք , կամ արա-
րածք նոյ . չորրորդ՝ արուեստասկան իրագործութիք ,
կամ արարածք մարդոյ . հինգերորդ՝ կենակցութի
լը հաւատարիմ կողակցին իւրում և որդւոցն . վեցե-
րորդ՝ կենակցութի լը բարեկամաց : Սք և եթ բաւա-
կան են յերջանկութի մարդկային կենաց , և ի սոսա
մարթ է ամենեցուն վայելել օրինօք լը բարեխնամ
կարգադրութե արարչին : Սորօք կարէ մարդս միւի-
թարիլ և սփոփիլ նաև ի տառապանս իւր և ի ցաւս ,
որք երբեմն թոյլտուութեն նոյ դան ի վր նր :

Առաջին : Կեանք մարդոյ լը բնութեն չէ այնչափ
դիւրագայթ ի տկարութի . որպիսի տեսանի ի բա-
զումս , քանզի որք ի մանկութե զարդ և զխոշոր
կեանս վարեն , և սանձեն զանձինս ի բուռն կրից
ցանկութե և բարկութե , առաւել քաջառողջ են . և
մարմինն նոյ տոկայ զրտոյ և աթոյ , ոնկ և այլ բազում
ծանր աշխատութե՝ առաւելքան զբազմաց ի զօրա-
ւոր կենդանեաց . ուստի և տկարութի մարմնոյ և
դիւրագայթութի կենաց ի բազումս է յեղանակէ
սննդեանն նոյ ի մանկութե , որք առանց աշխատու-
թեան կաշի իմն դիրգ սնեալ , թերեւս և անսանձ
կրիւք , կամ յայտնի և վնասակար անզգուշութե ի
կերակուրս և յըմպելիս , ոնկ և յօգափոխութիս , սլա-
ճառս տուեալ են այնմ տկարութե և դիւրաւահու-
թե կենաց իւրեանց :

Երկրորդ : Կեանք մարդոյ երկան է՝ դրեթէ
Bb 2

առաւել քան զայլ նմ կենդանեաց, զի 'ի սկզբան Յի
 զամս իննհարիւր և աւելի ևս մօտ 'ի հաշար նմ՝ եր-
 կարէր կեանք մարդոյ, յորմէ մարթ է մեղ 'ի միտ
 առնուլ և զչափ ուժոյ և ամբողջէ մարմնոյ նորա:
 Այլ 'ի չարանալ մարդկան օրնօրէ և յանկարգանալ
 'ի հեշտութիւն անպատկառ համարձակութիւն. որով
 և 'ի կորնչիլ գրեթէ ամենեցուն՝ բաց 'ի սակաւուց,
 գթացեալ արարչին՝ ինամ կալաւ մեծագոյն բարւոյ
 նց՝ լաւութե ասեմ և փրկութե իւրեանց. վնջ կար-
 ճեաց զկեանս նոցա, տկարացուցեալ զմարմինն, զի
 զսպեացէ զաներկիւղ ժպրհութի նց 'ի չարիս, և զի
 կեցցեն յՅի այնուհետև իբրև զմահկանացուս: Սա
 կայն և այնպէս սրարգեւեաց նց զայնչափ ամս կենաց,
 որչափ ինչ միանգամ բաւական էին 'ի կատարելու-
 թի մտաց և հոգւոյ նց, առ 'ի վայելէլ ցյադ զարա-
 բածս իւր. զի ութսուն և իննսուն ամբ՝ յորս ձգին
 կեանք մարդոյ, շատ են՝ և ոչ սակաւ 'ի վայելս ա-
 բարածոց:

Օգոստոս Իսիդոր: Կարճութի կենաց մարդկան ոչ միայն
 է 'ի սանձ չարութե և 'ի յորդոր լաւութե նց, այլև
 յայլ բազմապատիկ օգուտ նց. քանզի կեանք մարդ-
 կան զկնի մեղաց՝ չէ առանց վշտաց, մանաւանդ զի
 յոգունց 'ի նոցանէ մեծամեծ տառապանօք լցեալ.
 ապա կարի իմն երկարութի կենաց առաւելեալ ըզ-
 վիշտան՝ տաղակալի և գրեթէ անտանելի առնէր նմ
 զկեանս իւր. և քանի՞ արդեօք ոչ ծանրանային նմա
 վիշտքն յածելն զմտաւ զերկարութի ամացն. զորս ու-
 նէր տառապիլ 'ի նս. ուր արդ կարճութի կենաց
 և վաղանցուկն գոլով՝ միսթարի: Կեանք մարդոյ է
 և անըհատ սլատերազմ ինչ թ չար յօժարութիս և թ
 կիրս իւր, ուն և թ թշնամիս հոգւոց՝ թ չար ոգիս,
 թ որում վկայեն և նծային գիրք (յովք. գլ. է. 1:)
 և զի զվարձ սցսր սլատերազմիս ոչ է մեղ առնուլ յառ-
 տիս՝ այլ 'ի հանդերձելումն. ապա երկարութի կե-
 նաց՝ լինէր թերկարութի սլատերազմի, և յապաղումն
 վարձուց: Իսկ զիանդ երբէք արիանայր ոք մտանել
 'ի մարտ. տեսանելով զբաղում և զերկար աշխատու-
 թիս սլատերազմիս. և զկարի իմն բացակայութի հա-
 տուցման: Նմին իբի՝ 'ի կարճել նյ զկեանս մարդոյ,
 զիջաւ գթութի և տկարութե նի, զի քաջալերեացի
 մարդս տոկալ և հատուտիլ 'ի նորին ծառայութե.
 ոչ միայն 'ի մեծութե վարձուցն, այլև յարագաժա-
 ման ստացութե նոցա յուրօրեալ: Արդ՝ թէպէտև
 կար-

կարճեաց. Եւ զկեանս մարդկութե , և սահմանեաց
նմա մեռանիլ . սակայն ոչ կամեցաւ բռնի առնուլ 'ի
նմանէ զկեանսն , այլ նախ՝ ծերութիւն և կամ գոնէ
ծանր հիւանդութիւն տաղակալի արար նմա զկեանս
իւր , ունի զի 'ի մահուանէ մի կարի իմն զարհուրեալ
տագնապէսցի , այլ մանաւանդ՝ ինքնին բերցի յօժա-
րութիւն 'ի մեռանիլ , յոր սակս իսկ և միտք բազ-
մաց՝ 'ի մօտէլ մահուանն կորուսանէն զղգաստութի
իւրեանց . զի առանց տագնապի ելցեն 'ի կենաց առ-
տի . թէպէտև բարոյասկս՝ զղգաստութիւն է նախա-
պատիւ :

ԾԵՐՈՒԹԷ : Ծերութիւն մարդոյ երկարատև է քան զայլ
բազում երկարակեաց կենդանեաց . զի ձգի ցամա-
խբր քսան : Այսպէս կարգեալ յարարէն ոչ միայն
յօգուտ մարդկային ազգի , (որ պէտք ունի խոհա-
կան և հմուտ արանց , որպիսի են ծերք ,) այլ և յօ-
գուտ իւրաքանչիւր մարդոյ առանձինն . զի քացէ բա-
ւական ժամանակ ապաշաւելոյ զկեանս առոյգութե
իւրոյ , և գործելոյ զբարիս , քանզի մարդ ազատ գի-
ւով յայնժամ 'ի բուռն կրից ցանկութե՝ (որ է գլլ-
խաւոր խափան առաքինութե յառոյդ հասակի ,) ունի
և տաղակացեալ 'ի կենաց աստի . միանգամայն գրե-
թէ անպիտան այնուհետև առաջխառնութիւն կենաց ,
դիւրագոյն և յօժարամիտ կարէ միայն ծառայութեան
այ և անձին փրկութե միտ գնել , և զանձն 'ի մահ
պատրաստել : Նախ քան զմեռանիլ մարդոյ՝ սկսանին
տկարանալ 'ի նմա զգայուիք արտաքինք և ներքինք ,
ոնք և զօրութիւն մարմնոյն՝ 'ի տկարանալոյ ջղացն . սակ-
տականան և հերք նր , լինելով նմին աղգարար՝ թէ
մերձ է մահն և առ գուրս հասեալ , զի տաղակացեալ
'ի կենցաղոյս , յոր ոչ ևս կարէ վայելել , հանդեր-
ձեալ կենացն լիցի փափաքօղ , որ է նսրատակ և վախ-
ճան ընթացից այսր կենաց ըստ տունցութեան այ : Ե-
րանի՞ այնմ , որ այնպէս անցուցանէ զանցաւոր զայս
կենցաղ , զի նովաւ շահեսցի դաւախտեանական կեանսն .
քանզի այնպիսոյն առաջիկայ կենդանութիւն՝ լինի
շաւիղ առ յաւիտեանական փառս և յուրախութիւն ա-
ռաջի այ և նմ արարածոց . իսկ որք չարեօք անցուցա-
նեն , յաւիտեան ունին ամաչել և տանջիլ անարդա-
նօք փոխանակ այնր մեղսալից կենաց իւրեանց՝ ա-
ռանց երբէք վերջանալոյ անարդանաց և տանջանաց
նոցա :

Ահա այսպիսի ինչ է կեանք մարդոյ , լի նմ բարեօք ,
եթէ

Եթէ կա ի մարդն վայելէլ 'ի նմ, միանգամայն և սակաւալիշտ, եթէ մարդն ինքնին կամակար յոչ բաղմացուցէ և ծանրացուցէ ինքեան զվիշտ կենացն անհամբերութիւն, որով չկարէ վայելէլ 'ի բարին, յորս հնար է բերկրիլ նաեւ 'ի վիշտս գոլով, որպիսի են բարիք առաքինութիւն և հոգեւոր մտածութեց. մանաւանդ՝ մտածութիւն հանգերձեալ փառացն, որ պատրաստեալ են մեզ վն գոյղն վշտաց : Արդ՝ եթէ զկեանս զայս, որ է տեղի աքսորանաց, աստարեղ փորձութիւն, և ոչ հանգստեան կամ վայելից, որ հարեանցիկն է և ոչ կեանք տիրապէս, այսչափ բարեօք էլից ամենաբարի արարիչն, քանի՞ն առաւել չիցէ արդեօք բարեղարդեալ զհանգերձեալն զայն Յ և զանանց կեանսն փառաց և երջանկութիւն. յորում կենցաղակից կամեցաւ կարգել և զհրեշտակս ի մարդկան, ուր և ինքն իսկ գլխովին կենակից և երանացուցիչ նոցա հանգերձեալ է լինել :

XX

Ճ Ա Ռ . Դ :

'ի Վերայ գերբնական խնամոցն և բարեաց, զոր նմ արար Տարգոյն :

Յայս վայր քննուի 'ի հանգէս ածել՝ տեսաք փոքր 'ի շատէ զմեծութիւն բարութիւն և սիրոյ արարչին առ մարդն իմ բնական սրարդեաց և խնամոցն զոր եցոյց առ նա, ստեղծեալ զնա 'ի սրտիկեր իւր, կարգելով և գլուխ ամ երեւելի արարածոց, խնամելով զնա և զկեանս նր անձառելի գթովք, և հայրական սիրով զամ ինչ յօգուտ և 'ի բարին նորա հաստատելով. մինչև եթէ չէր նոյ և զայլ ինչ առաւելութիւնս որաւորաստեալ վն մարդոյ քան զբնական բարիս, և եթէ չունէր զայլ ինչ աւելի առնել նմա յետ աստի կենացս, տակաւին մարդս սրարտական էր յամ սրտէ սիրել զիւր ամենաբարի արարիչն, և ծառայել նմա որտի մտօք ընդ բոլոր կեանս իւր :

Առաքանչեւնութիւն Այլ տակայն անձային ամենաբարայ առ Տարգոյն : Ի բնութիւնն՝ ոչ շատացաւ ամ բնական բարեօք զոր ետ մարդոյն. այլ լիացուցեալ ըզբնութիւն՝ էլից զմարդն և գերբնական բարեօք, որով և զանհուն բարին զանձն իւր գլխովին կամեցաւ նմ սլար :

պարզեւել, որ անսահման սիրոյ արարչին առ մարդս
 և անբաւ անհաս բարութե նր : 'ի վր այլ արարա-
 ծոց կամեցաւ ցուցանել զինքն, թէ կատարեալ բա-
 րի է, այլ 'ի վր մարդոյն՝ թէ անհուն և անսահման
 բարի է, և գլխովին բարութի, հասրա և մարդս պատ-
 մելով սրտամեծցէ, և օրհնելով օրհնեցէ զբարութի
 նր, և սիրեցէ և փառաւորեցէ զնա քան զամա-
 րարածս :

Սարող էր անսահման զմարդն առ բնական վախ-
 ճան և երանութի, կարգելով զմարդն 'ի վայելել
 զինքն՝ միայն բնական պայծառ ճանաչմամբ և սիրով,
 և 'ի վայելել զայլ արարածս, և յըռնել առ յայ ըզ-
 բնական լուսաւորութիս մտաց և զբնական պարզեւ
 առաքինութեց. եթէ յայս կեանս, և եթէ 'ի հան-
 գերձեալն, 'ի բերկրիլ կենակցութե լը այլ բանա-
 ւոր արարածոց՝ լը մարդկան յատիս, և լը հրեշտա-
 կաց յանտիս, որով և վարել զերջանիկ կեանս՝ որ-
 չափ տանի բնութի մարդոյ : Ահա եթէ վր այսպիսի
 վախճանի միայն ստեղծեալ էր այլ զմարդս, ապաքէն
 արժանի էր փոխարէն յաւիտեանական դովուէ և սի-
 րոյ առ 'ի մարդկանէ : Բայց անհուն բարին ան
 շատացաւ այսպիսի բարեօք, զի ոչ ստեղծ զմարդն
 իբրեւ զայլ երեւելի արարածս առ վախճան համաչափ
 բնութե նց, այլ առ վախճան՝ որ համաչափ է բա-
 րութի իւրոյ. կամեցաւ դեր 'ի վերոյ ամի պատուել
 զնա և բարձրացուցանել, և լը իրաց ինչ հաւասա-
 րել զմարդն լը ինքեան, սահմանեալ նմա զայն վախ-
 ճան և զերանութի, որ ինչ է վախճան և երանութի
 նորին իսկ այլ. քանզի ան՝ որ է ինքն ինքեան վախ-
 ճան և երանութի, կամեցաւ լինել վախճան և երա-
 նութի մարդոյ, վերացուցանելով զմիտս նր 'ի վեր
 քան զկար նորին 'ի տեսութի անձառելի անութե
 իւրոյ, զօրացուցեալ զբաղձանս նորա յըգրկել և 'ի
 վայելել զինքն զանհուն բարին և զանբաւ երանու-
 թին, որով և կեալ մարդոյ յաւիտեան յան և ընդ
 այլ, հաղորդ լինելով ամ բարեաց և զոճարձութեց
 անութեն : Արդ՝ որով սիրոյ և ծառայութե, ո-
 ղով օրհնութե և փառաբանութե չիցէ արժանի առ
 'ի մարդկանէ այսքան սէրն այլ. կամ որ տանջանաց
 և անարդութե չիցէ արժանի մարդն՝ որ ասկերախտ
 գտանի առ այսպիսի անբաւ մարդասիրութինն այլ :
 Ահա վր այսպիսի վախճանի արար ան զմարդն, իսկ
 թէ զինչ օրինակաւ և որով միջոցաւ կամեցաւ զնա

Հասուցանել առ այս վախճան . եթէ քննեսցուք՝ տե
սանեմք , զի անբաւութիւն գերազանցէ քան զիմ միտս ,
և յանբաւս մեծ երևեցուցանէ զբարութիւն և զսէրն
այ առ մարդս՝ քան առ այլ իմ արարածս :
Վախճան սքեղծ . Ստեղծ իմ զմարդն առ ի երանա-
ման մարդոյ : ցուցանել զնա իւրեւ . և քղի սկսեալ
և սկսեալ էր մարդոյ իւրեւ ծառայութիւն և սիրով
երախտագէտ ցուցանել զանձն առ այսպիսի կամս
արարչին իւրոյ , և նովաւ արժանանալ այնմ երա-
նութիւն , հաճեցաւ արարիչն նախ դնել զնա յայս առ-
ժամանակեայ կենցաղս . զի սիրելով զինքն և ծա-
ռայելով ի ձեռն բարեգործութեց՝ ստացի զերա-
նութիւն , վն որոյ ստեղծաւ : Արդ՝ այս սկսման ս-
րարչին՝ ի փառս կարգեցաւ և ի սկսեալ մարդկային
բնութեւս . զի եթէ առանց ինչ բարեգործութեւ և
վաստակոց պարգևէր նմ իմ զիւր երանութիւն , ոչինչ
փառք և սկսեալ լինէր մարդկութեւս ստանալն զայն ,
այլ միայն այ բարեբարութեւն և առատաձեռնութեւն
էր ձրիական շնորհք , և զի անսահման բարին իմ
(որ միշտ զբարեգոյնն կամի վն մեր ,) հաճեցաւ զի
երանութի մարդոյն լիցի նմա ի փառս և յառաւել
ինդութի , վն այնորիկ՝ կամեցաւ տալ նմա զայն իբրեւ
ի վարձ ծառայութեւն , որով ծառայեսցէ ինքեան
յաստիս : Արդ՝ անհուն է վարձքն , զոր հանգեր-
ձեալ է իմ պարգևել . իսկ ծառայութեւն մարդոյ չա-
փաւոր գոլով՝ յիրաւի արդեօք չափաւոր վարձուց
կարէր լինել արժանի . (մանաւանդ թէ և ոչ իմիք
վարձուց , ին որում մարդս սկսեալական էր իմ իրօք
ծառայել այ՝ վն այնչափ ձրի բարեբարութեց և խնա-
մոց նր .) սակայն և այնպէս արարիչն բազմագութ
յիւրմէ անտի բարութեւ կամեցաւ վարձատրել զնր
ծառայութեւն անբաւ վարձուք : Թող և զայն՝ զի մարդս
ինքնին չունելով զբարի ինչ յանձնէ , այլ զիմ միտս ,
չկարէր անձամբ գործել զբարին , և նովաւ լինել
բարեգոյն քան զոր արար զնա իմ . վն որոյ՝ իմ ետ
նմա և զշնորհս իւր , որով կարողասցի գործել զբա-
րիս , և արժանի լինել խոստացեալ վարձուցն . նմին
իրի բարեգործութի մարդկան . որպէս և վարձք նց ,
տիրասպէս է ի շնորհացն այ , և ոչ ի զօրութեւ մար-
դոյ : Բայց քանզի շնորհքն այ ոչ բռնադատեն ըզ-
մարդ գործել զբարին , այլ մարդս ի գործել անդ
զբարին շնորհօք՝ ազատօրէն գործէ , ձեռնհաս գոլով
միանգամայն և ի չգործել . նորին աղադաւ այնպէս
ար-

արդիւնաւորի մարդ բարեգործութիւն իւրով զվարճն
խոստացեալ, որպէս եթէ ինքնին առանց շնորհացն
ւոյ բարեգործէր:

Վիճակ շնորհաց եւ 'ի ստեղծանելն այլ զմարդն վն ան
ճշտոյ:
բաւ երանութեւն եւ փառաց, ելլց
զնա ոչ սիտոյն ամ բնական կատարելութիւնք եւ ձրիւք
հոգւոյ եւ մարմնոյ, այլ գերբնական շնորհօք եւ ա-
ռաքինութիւն, հպատակեցուցեալ հոգւոյ նր զմար-
մինն, եւ մտայն՝ զգոյցութիւն, տոճեալ նմա զինքնայո-
ժար դիմեցումն առ ամ եւ առ բարին, ուն եւ խորշիւ
'ի չարէն. որով եւ ամ դիւրութիւն մտնէր նմ գոր-
ծել զբարին, եւ նովաւ հասանել անվրէպ իւրումն
վախճանի. այն զի՝ եւ կեանք նր անցաւ եւ անվիշտ,
զոր ունէր 'ի դրախտին, ոչ իճիք խափան լինէր նմ
հանապազ յամ պարասլիւ: Այլ ով անհարին չա-
րեացս, եւ անդիւտ կորստեանս. մարդս այսչափ ե-
րախտաւորեալ եւ պատուեալ յայ՝ ոչ հնազանդեցաւ
միոյ եւեթ հրամանի նր, այլ 'ի հաճել զկին իւր՝ էանց
զպատուիրանաւ անբաւ բարեբարին իւրոյ, որով եւ
անարժան արար զանձն ամ բարեաց՝ զոր ընկալաւ
'ի նմանէ. վն որոյ անկաւ 'ի պատուոյն եւ յերանութե-
լն պարտաւորութիւն մահու եւ յաւիտենական դատա-
պարտութեւ. մերկացաւ յամ գերբնական շնորհաց
եւ յառաքինութեց, եւ կորոյս զիւր տէրութիւն 'ի վր
մարմնոյ իւրոյ եւ զգոյցութեց, որով եւ նմանեցաւ ա-
նասնոց անբանից, ուն եւ մարմին նր այնուհետեւ իւր-
ըն զայլոց անբանից՝ ներքոյ անկաւ տկարութեւ եւ
ցաւոց եւ մահու. միտք նր նսեմացաւ, եւ կամքն տկա-
րացաւ սանձել զապստամբեալ կիրս զգոյցութեւ. ու-
րով եւ յարեաւ մարտ սատակի 'ի բնութիւն, ընդ մէջ
հոգւոյ եւ զգոյցական բաղձանաց մարմնոյ, որք 'ի հա-
ճոյս իւրեանց որոացեալ ձգեն զմարդ ընդդէմ օրի-
նացն այլ, որով ամեն զնա 'ի կորուստն յաւիտենա-
կան: Ո՞ր աւաղելի կործանման մեծապատիւ բնութեւ
մարդոյս: Այլ զի՝ ոչ առ այս արարիչն բարի, փո-
խան ապերախտութեւ մերոյ՝ շնորհք մարդասէր ինա-
մոց. ինչ անարդանացն վրէժխնդրութեւ՝ գթասիրուն
հայրական. ինչ կիրս թշուառութեւ՝ ախտակցուն գո-
րովադութ, զոր տեսաք աներկբայ՝ եւ վայելեմք ըն-
տուգասլէս:

Վարէր ամ կորուսանել զմարդն մեղուցեալ, եւ զայլ
փոխանակ նր ստեղծանել. կարէր եւ բնաւ իսկ չըս-
տեղծանել զմարդ, զի չուներ ինչ սկստս մարդոյն.

սակայն արարիչն ամենաբարի կամեցաւ 'ի վր' մեղու-
ցելոյ մարդոյն ցուցանել' թէ ինքն որչափ բարի է և
գթած, նմին իրի ոչ կամեցաւ վարիչ առ մարդն տի-
րաբար' իբրեւ առ այլ արարածս, այլ հայրաբար ան-
սահման գթովք և ներողութիւն: Այս որոյ ետ մար-
դոյն տեղի աղաշխարհութեւ, և ինքնին եկեալ կոչէր
զնա յաղաշխարհութի, յետ ստուենգանութեւ պատ-
ւիրանին, ցուցանելով զփափաք դարձի 'նր' 'ի մեղաց-
այլ մարդս փոխանակ պատկառելոյ և դառնալոյ առ
նա՝ յառել և ևս 'ի մեղանչել, զնա ինքն ըստ իմիք
պատճառ դնելով մեղաց իւրոց, առ 'ի անբառիր կա-
ցուցանել զիւրն չարութի: Այնպէս որ ասկերախ
տութեւ և անպատկառ համարձակութեւ մարդոյս
Իսկ զի'նչ առ այս անյիշաչար արն և անբաւ բարու-
թին. փոխանակ դատապարտելոյ զնա՝ առ ժամայն
գթասիրեալ մարդասիրապէս, հաճեցաւ կանգնել
զնա 'ի գլորմանէն՝ խոստամբ փրկուէ 'ի ձեռն միած-
նին իւրոյ. որով և որդին այլ էակիցն հօր յանձն էառ
խոնարհիլ վստիւրոյ փրկուէ յանցուցեալ մարդոյն,
և լինել մարդ նման նմ, աղգակից 'նր և որդի, առ
'ի փրկել զնա 'ի յանցանացն և 'ի դատապարտութեւն:
Այլ անբաւ մեծութեւ սիրոյն այլ: Չի այնպէս վա-
րեցաւ առ մարդս՝ առ յետինն 'ի մտաւոր արարածս
իւր, ուն թէ չունէր և չկարէր ստեղծանել զայլ ա-
րարած. և ուն թէ կարօտ դուրով՝ առանց մարդոյ ոչ
լինէր երջանիկ: Արդ զիարդ ոչ իցէ արժանի ամ
սիրոյ և ծառայութեւ 'ի մարդկանէ այսպիսի դորովա-
գութ և անսահման բարի արարիչ:

Յետ խոստանալոյ բնութեւ մերում զայնպիսի փրկիչ
եհան ամ զմարդն 'ի դրախտէն փափկութեւ. որպէս
զի զրկեալ յայնպիսի վայելից՝ յինքն եկեացէ և ա-
ղաշխարհացէ. միանգամայն արտաքսեալ լինելով
յերկրաւորս դրախտէ՛ծանիցէ և զանկումն իւր յերկ-
նաւորէն, որով 'ի միտ առցէ ևս, թէ այնուհետեւ ոչ
վերին դրախտին, ոչ թողութեւ մեղաց, և ոչ այլ
ամծային գերբնական շնորհաց կարէ լինիլ արժանի
և ընդունակ. բայց եթէ արդեամբք խոստացեալ
փրկչին:

Սկզբնական մեղս: Ընդ առաջին մարդոյն (որ էր նա-
խահայր և գլուխ մարդկութեւ) անկաճ և ամենայն
մարդիկ ը մեղօք և ընդ դատապարտութիւն, որով 'ի
մեղս յղանան և ծնանին, և միանգամայն գիւրամէտք
են 'ի չարն և դժոճարաշարժ առ բարին: Այս որոյ

որ լի օրէ յաճախեցին մեղք և անօրէնութիւն մարդկան .
մինչև թողուլ նոց իսպառ զարարիչն , և սլաշտել ըզ-
կուռս , որով և իսպառ անարժան արարին զանձինս
խնամոցն և սիրոյ արարչին :

Խնամք նոյ աստ մարդն : Սակայն և այնպէս ամենարարի
արարիչն ' ոչ մոռացաւ զմարդկան աղբ , և ոչ զըզ-
ջացաւ ի խոստումն փրկութե , այլ զատոյց 'ի մարդ-
կանէ զաղբն հրէից , զոր և արար իւր ժողովուրդ
սեպհական , տալով նոց օրէնս և սլաշտամունս ' որով
սլաշտեսցեն զինքն . եցոյց 'ի վր նոց առանձին խնամս
մեծամեծս իբրև 'ի վր որդւոց իւրոց , խօսէր ընդ
սքան 'ի նոցանէ , և յայտնէր զիւր խորին խորհուրդս ,
որով հաստատեաց զխոստումն իւր դաւ և առնուլ
մարմին 'ի զաւակէ նոց . 'ի փրկել զնո , և զնո աղբս
մարդկան : Սակայն և նոքա յայնչափ խնամս և 'ի սէր
արարչին վայելէլ , ոչինչ ըհատ յայլոց աղբաց ասել-
բախտ գտան առ նա . մինչև բաղմաց 'ի նոցանէ թո-
ղեալ զնա ' սլաշտէին կուռս : Այլ արարիչն ամենա-
բարի , (որ ոչ իճիք չարութիւնք և ասկերախտութիւնք
մարդկան կասի 'ի բարի առնելոյ .) բաղում նշանօք
և հայրական յորդորանօք և սպառնալէօք 'ի ձեռն
մարդարէից , և մարմնաւոր սլատուհասիւք ջանացաւ
միշտ գարծուցանել զնո առ ինքն , և սլարգեօք բաղ-
մասլատիկ բարեաց սլահել զնոսա 'ի սլաշտօն իւր ' զի
մի կորիցեն :

Գալուստի Ժիւլի : Ապա 'ի նմին ժամանակի , յորում
զատեալ էր աղբ նոց 'ի կռոյ , եկն եհաս խոստացեալ
փրկիչն նոմ մարդկան ' միածին որդին նոյ , սխառաս-
տելով յառաջագոյն տաճար ամենամբ իւր 'ի բնա-
կութի ' զկոյս մի անարատ և ամենամաքուր , զոր և
'ի սլատիճ իւրոց երեսացն սլահեաց անբիծ նաև 'ի
մեղաց նախահօրն 'ի յղութե իւրում , զի լիցի արժա-
նաւոր մայր այնպիսի ամենամբ որդւոյ : Եկն էջ որ-
դին նոյ յանսահման փառաց անտի իւրոց խոնարհել
'ի վերջին նոճաստութի մարդկային բնութեա , զոր
և էառ յանարատ կուռէն , եղեալ մարդ ճմարիտ և
որդի մարդոյ . եղև որդի յանցուցեալ նախահօրն ,
և եղբայր որդւոց մարդկան ասկերախտ եղելոց առ
նո բարիսն , և անարգու իւրոյ մեծութեն . սրբեաց
զմեղուցեալ և զապականեալ բնութի մարդկան , և
անմեղացոյց յանձին իւրում . որով զսէտին նոճաս-
տացեալ բնութիս մեր 'ի վեր բարձրացոյց քան զնոմ
արարածական բնութիս , քանզի 'ի մարդն լինել նոյ
առ .

առեալ բնութիւն մարդկային եղև սեպհական բնութիւն
այ, անմահ մարդ, և մարդն անմահ : Ով անչափ խոնարհ
հուէ որդւոյն այ, ո՛ր անսահման նոր մարդասիրութեն :
Ահա այսչափ սիրեաց արարիչն զիւր ասկերախոտ ըս-
տեղծուած . այնմ՝ որ անարժան գտաւ անմահ բարւոյ ,
կամեցաւ առնել զայնպիսի բարիս՝ զոր ոչ արար և
արժանաւորացն անգամ վեհագունիցն բնութիւն՝ ան-
մարմին հրեշտակաց : Արդ՝ զիարդ ոչ առաւել երևի
'ի սմա անհուն բարութիւն այ քան յայլ ամենայն
գործս իւր :

Մեծութիւն խորհրդոյ Մարդեղութիւն այ է գործ այն-
հարեղութիւն : Այլսի, քան զոր մեծագոյն ինչ
և բարեգոյն ոչ կարէ երբեք մտածիլ : Եթէ արասցէ
անմահ սրբաբարձ Սո՛մ մեծագոյն և կատարելագոյն քան
զտիւղերս անմահ, և անլիցատ 'ի գոյ ածիցէ մի քան զմի
մտաւոր և գերագոյն արարածս, և զանման զնո՛ւ երա-
նացուցէ տեսութիւն անմահութե իւրոյ, այն անմահ գործք
բարութեան այ՝ ոչ կարեն ցուցանել զանմահ այնչափ բա-
րի, որչափ ինչ ցուցանէ միակ այս գործ մարդեղութե
նոր : 'Ի գործս յայս երևի, թէ զի՛նչ է անմահ և որչափ
բարի . քանզի եթէ գործ բարութե է հաղորդել ըզ-
բարին իւր այլոց, ի՛նչ ի՛նչք այնչափ հաղորդեաց անմահ
զիւր բարին՝ որչափ մարդեղութիւն : 'Ի ստեղծանելն
զարարածս՝ ետ նոյն զգու ստեղծական, յերանայցուցա-
նել զարդարս իւրե՛ւ տայ լի մտաց նոյն, և առնէ զնոսա
անմահաս . այլ 'ի մարդն լինել այ՝ ետ ստեղծական
բնութե մարդոյ զգու անմահան . մտացաւ ի մարդ-
կային բնութե՛ իւրով իսկ անմային անձամբ, և ա-
րար զմարդն ոչ անմահաս միայն, այլև անմահ իսկ զլիւ-
թին . և այնպէս հաղորդեաց մարդկային բնութեն ոչ
զբարիս ինչ և եթ, այլ զբոլոր անձն իւր՝ անմահ բա-
րեօքն զոր ունի : Եւ ևս 'ի ձեռն խորհրդոյ մարդե-
ղութե անսահման մեծութիւն այ՝ յանհունս խոնարհ
հեցաւ 'ի սէր նո՛ւնաստ բնութեւս, և հաւասարեցաւ
ի նմա՛ եղեալ մի 'ի մարդկանէ . և ոչ լոկ մարդ ե-
ղև, այլ և որդի մարդոյ, որ է մեծագոյն նո՛ւնաս-
տութե քան զլոկ մարդն լինել : Արդ՝ եթէ չափ խո-
նարհութե ցուցանէ զչափ սիրոյն, և չափ սիրոյն՝
(մանաւանդ եթէ առ անարժանսն իցէ,) ցուցանէ
զչափ բարութե սիրողին, ապա յանհունս խոնարհիլն
այ՝ 'ի սէր բնութեւս՝ ցուցանէ զանհուն սէր նոր առ
մարդն, որ անարժանն էր անմահ սիրոյ . իսկ անհուն
սէր առ անարժանս՝ մեծագոյն աստուծոյ է և յայտա-

բար անհուն բարութիւն սիրողին ։ Աւտի և մարգէ-
ղութին այ է գլուխ և լըումն ամ գործոցն այ , ու
բով է հաս ամ վախճանին , յորմէ շարժեցաւ ստեղ-
ծանել զարարածս . իբր զի՝ կամեցաւ բարի առնել .
արդ՝ զի՝ նչ քան զայս մեծագոյն բարի կարէր առնել
ամենակարօղն ամ ։ Այ միայն անսահման բարութիւն
այ և ողորմութիւն և սէրն՝ որք բղխին ի բարութիւն ,
երևին ի մարգէղութիւն առաւել քան յայլ ամ գործս
այ . այլև անչափ կարողութիւն , անհուն իմաստութիւն ,
և այլ ամ կատարելութիւն այ , ուն և անհուն ար-
դարութիւն ի գլխովին՝ առաւել հանգիստանան յայտ ,
քան յայլ ամ գործս այ . մինչև ի սմա տեսանիլ , թէ
ամ՝ է ամ , իմ՝ անբաւ կատարեալ էակ ։ Քիչ զի՝ նչ
առաւել մեծ և դժուարին՝ քան վերացուցանել զա-
րարածական և զյետնեալ բնութիւն յանբաւ և յան-
համեմատ բարձրութիւն . զգուցն ստեղծական վերա-
նուլ ի գոլ ամական . զբնութիւն չափաւոր՝ անձնաւոր
բել անչափական անձնաւորութիւն . և զմարդն՝ առնել
ամ . առ այսպիսի գործ ձեռնհաս է՝ միայն ամենա-
կարողութիւն այ ։

Եղանակ ի լեզու գործարարն ։ Ձի՝ նչ և առաւել սքանչելի
քան զգիւտս հնարից , զոր եգիտ ամ՝ փրկել զմար-
դիկ ի ձեռն մարգէղութիւն միածնին . քանզի սովաւ է
բել միանգամայն երկուց հակադրելոց անընդդիմակ
միաբանութիւն , իմ՝ անհուն ողորմութիւն և անհուն ար-
դարութիւն այ . իբր զի կամեցաւ ամ փրկել զմարդիկ
ի մեղաց և ի դատապարտութիւն , բայց ոչ կամեցաւ
միայն ողորմութիւն փրկել , այլև կատարեալ արդա-
րութիւն . քանզի հաճեցաւ նախ սլահանջել զհատու-
ցումն անարգանացն՝ զոր արար մարդն առ ինքն , և
ասլա փրկել զնա . և զի զայդ հատուցումն չկարէր
մարդն առնել այ՝ գոլով ինքն էակ չնչին , իսկ ա-
նարգեալն ի նմանէ՝ ամ անսահման . վս որոյ եգիտ
ամ իմաստութիւն իւրով զայս հնարս , զի որդին իւր
առնելով զբնութիւն մարդկային՝ յանձն իւր առցէ ըզ-
պարտաւորութիւն , և գոլովն միանգամայն ամ հաւա-
սար հօր՝ կարող լիցի առնել զհաւատարազօր հատու-
ցումն անարգանացն , զոր արար նմ մարդկային բնու-
թիւն . որով և աղք մարդկան փրկեսցի՝ ոչ միայն ու-
ղորմութիւն , այլ և արդարութիւն ։ Արդ՝ եթէ ամ ըզ-
գործ անկշռելի ողորմութիւն , կարաց առնել անվրէպ
արդարութիւն , ասլա՝ անհուն և անթիւ են հնարք ի-
մաստութիւն նր , և ամ անհնարին կարծեցելքն՝ գիւ-
րին

բին են նմա : Ահա այսպէս մարդեղութի որդւոյն
այ է յայտարար ամ կատարելութեան այ, առաւել
քան զամենայն դործս զորս արար ամ :

Այլ արդ՝ որչափ արդեօք չիցէ մարդս սլարտական
իւրումն արարչի, որ կամեցաւ ցուցանել զամենայն
կատարելութիս իւր՝ ի փրկել զմարդն . եցոյց ասեմ՝
զանհուն բարութիւն և զողորմութիւն, զիւր անսահ-
ման կարողութիւն և զխմաստութիւն, զիւր անհաս ար-
դարութիւն և զմեծ վայելչութիւն : Եթէ արդարեւ փառս
համարեցաւ անձին փրկել զմարդ, ասլա խանդակաթ
է՝ ի սէր փրկութե մերոյ . առաւել է դուծ և սէր
նր առ մարդիկ, քան առ այլ ամ արարածս : Արդ՝
եթէ և մեք յետ աւստնելոյ զայսչափ առաւելութի
սիրոյ նր առ մեզ՝ ոչ սիրեցուք զնա առաւել քան
զամ արարածս, զիարդ ոչ նովին անարժանս ցուց-
ցուք զանձինս այնպիսի սիրոյ նր . իսկ եթէ փոխա-
նակ սիրելոյ՝ ատեցուք և դարձեալ անարդեացուք
մեզօք, ո՞ր ատելութե և անհնարին տանջանայ չի
ցեմք արժանի :

Օրենսի խնդր . Աքանջելի է արդեօք և եղանակ
ծնել : Կիրկութե մերոյ, զոր կատարեաց որ-
դին այ . քղի մեղուցել էր մարդս առ ամ անհնազան-
դութե, ասլա՝ և հատուցումն այնր անարդանացն
այ՝ լինելոց էր հնազանդութե որդւոյն այ : Արդ՝
թէսլետ միով և եթ հնազանդութե առ հայր՝ կարօղ
էր փրկել զամենայն մարդիկ, և արդարացուցանել
լով զբնութիս հաշտեցուցանել ի այ . այլ ոչ շատու-
ցաւ այնու յառատութե սիրոյն իւրոյ . զի որչափ խնայ-
եաց՝ ի մարդն, այնչափ անխնայ վարեցաւ ընդ անձն
իւր : Ոչ շատ համարեցաւ խոնարհիլ յանբաւ նոճաս-
տութի բնութե մերոյ, այլ որ սոսկալին է և ասլ-
չեցուցիչ մտաց, կամեցաւ խոնարհիլ և յանկշիռ նը-
ճատութի տնարդանաց և թշնամանաց, թքոյ և ասլ-
տակի, դառն տանջանաց և անարդալից մահու : Ոչ
շատացաւ հաւասարիլ մարդկան, այլ կամեցաւ նը-
ճատ և անարդ երեւիլ քան զամենեւին, և մեռանիլ
իրեւ զանարժան կենաց քան զամ մարդ . և այսու-
օրինակաւ փրկել զմարդ և փառաւորել : Ո՞ր անչափ
և անհաս խոնարհութե, ո՞ր անսահման և տնկաւելի
սիրոյն առ մարդս : Յոչնչ խնայեաց՝ ի սէր մեր . ոչ
՝ ի մարմին իւր, զոր յանհնարին ցուս մատնեաց . ոչ
՝ ի պատիւ իւր, զոր յանբաւ նախատինս եթող . ոչ
՝ ի հոգին իւր, զոր անչափ տրտմութե ելից ի հոգս
յան

յանցանայ մերոց . ոչ 'ի կեանս իւր , զոր 'ի մահ մատ-
նեաց վասն մեր :

Աննչ նոճաղ և հայրն ձեռն , ոմ և հոգին Կրիստոսի սիրեաց
զմեզ քան որդին , որք 'ի սէր անարժանութեամբ մերոյ
զսիրելի համագոյակիցն յայնպիսի նախատինս և 'ի
մահ մատնեցին : Արդ 'որ սիրտ իցէ , որ ոչ սիրեա-
ցէ զայսչափ սիրողն մարդկութեամբ . որ սիրտ քարա-
ցեալ , ոչ շարժեոցի յայսչափ մեծութեամբ սիրոյ . զիարդ-
հնար է մարդկան ոչ սիրել զայսչափ բարերարն , կմ
յայլ ինչ ձգել սիրով և ոչ առ այսչափ սիրելին . և
որ իցէ , որ ոչ յօժարեոցի փոխանակել սիրոյ 'նորա'
յանձնառութիւն ձեռն ցաւոց և անարգանաց 'ի սէր իւ-
րումն փրկչի և ան :

Ապաքէն ձեռն մարդացեալ եցոյց մահոճամբ իսկին
իւրոյ , թէ որչափ բարի է ինքն և արդար , որչափ
գթած և մարդասէր առ մարդիկ , որ եթող զյան-
ցանս նոյ և զսարսուռաւորաւոր ապառիժն նոյ . իսկ ան-
ձին իւրում երաշխաւոր մեղուցեւոցս կացելոյ , ոչ
նեղեաց . այլ ձեռն արդարութիւն զարժանի ապառիժն
մեղաց մերոց էառ յանձն իւր , զի երեւեացի մեծութե-
ամբ սիրոյ և ողորմութեամբ նոյ առ մեզ . որպէս զի 'ի տեսա-
նել մարդկան , թէ ձեռն զորդին իւր սիրելի յայնպիսի
սի սոսկալի տանջանս մատնեաց վն մեղաց նոյ , 'ի միտ
առցեն' թէ որչափ մեծ էին մեզք իւրեանց , և քա-
նի տանջանաց սլարտաւոր . որով և ծանկեղն զան-
բաւ մեծութիւն սիրոյ և ողորմութեան ան առ ինչ
քեանս , որ զայնպիսի ամենամեծ մեղս նոցա եթող
գթութեամբ :

Փրկուի հոգւոյ նա . Արդ իբրև հաշտեցոյց որդին ան
խառն : զմարդկային բնութիւն իւր մահ-
ւամբ իւրով . էջ 'ի գթոխս հոգւոյն , և ազատեաց
զհոգիս արդարոց 'ի ձեռաց սատանայի , և երանացոյց
զնն տեսութիւն ձեռութեամբ իւրոյ , և յետ երկից աւուրց
յարեաւ 'ի մահոճանէ 'ի կեանս' անմահ և ամենափա-
ռաւոր . առ 'ի հաւատարիմ առնել մարդկան զձեռն
իւր , և զփրկութիւն նոցա : Արեւեցաւ իւրոց ընտրեալ
աշակերտաց , և առաքեաց զնն բարոյղել իւր ամենայն
Ս զփրկութիւն նոյ , խոստանալով փրկել զամենեւին
որք միանգամ հաւատարացեն յինքն 'ի փրկիչն ամենե-
ցուն , և իւր հաւատոցն կեցցեն : Հուսկ յետոյ 'նո-
վին մարմնով համբարձաւ ինքն յերկինս' տարեալ իւր
իւր զհոգիս արդարոցն , զորս եհան 'ի գթոխոց . և
նստաւ իւր աջմէ հօր 'ի հայրական աթոռն իշխանութե-
ման :

յանսահման փառս բարձրացուցեալ զմեր բնութիւն ,
 ուր առնու երկրպագութի յերկնաւորաց և յերկրա-
 ւորաց և 'ի սանգարամետականաց , և թագաւորէ 'ի
 վր ամենայնի :

Ահա այս այն բնութիւն է , որ ստորին էր քան զամ
 մտաւոր բնութիւն . իսկ այժմ 'ի վեր անցեալ բարձ-
 րացաւ քան զսերովբէսն և զքերովբէս , և քան զամ
 հոգեղէն գոյացութիւն : Սա է 'որ մեզոք ապականեալ
 և ագեղացեալ գտաւ յիւրում աղգի , արդ 'ահաւա
 սիկ ոչ միայն անարատ է 'ի մեղաց , այլև անբաւ սրբ
 բութիւն որդւոյն ւնյ պերճացեալ : Սա է որ լինա-
 նութիւն սատանայի էր անկեալ և գերեալ 'ի դատա-
 պարտութի , ահա արդ անսահման բարութիւն և սի-
 րաւիւն ւնյ թագաւորէ 'ի վր սերովբէից և քերովբէից :
 Յիրաւի արդեօք երանեն բնութիւն ամ արարածք .
 հրեշտակք 'որք բնութիւն վերագոյն են քան զմարդիկ ,
 նախանձին սիրով լին այնչափ փառս բնութե մերոյ . և
 թշնամին մարդկութեւն սատանայ 'որ կործանեաց
 զբնութիւն մեր ձգելով յիւր անարդաւթի , 'ի մախա-
 նացն հաշի և մաշի , և յսկամայ կամս բռնադատի
 խոնարհիլ նմ և հնազանդիլ : Ահա այսպէս քն ամ
 մեր 'և եղբայր լին աղգակցութե , զբոլոր բնութիւն
 մարդկային յանձին իւրում յանբաւ փառս բարձրու-
 ցոյց համբարձմամբն յերկինս :

Խաբէւորդ հաղորդուէ : Բայց քանզի համբարձմամբն իւ-
 րով հանդերձեալ էր յձե մեկնիլ ըստ մարմնոյ , ոչ
 ժուժեաց անհուն սէրն նր հեռանալ 'ի մէնջ և ըստ
 մարմնոյ . նմին իրի 'հաստատեաց զհրաշալի խորհուրդ
 մարմնոյ և արեան իւրոյ , որով մնաց լին մեզ անմեկ-
 նելի մինչև 'ի կատարած Տի . և ոչ միայն մնայ ընդ
 մեզ , այլև գայ և բնակի 'ի մեզ , և գրկախառնի ընդ
 հոգիս մեր : Արդին ւնյ ոչ շատացաւ լինել մարդ հա-
 ւասար մեզ , այլև կամեցաւ կերակուր լինել մարդ-
 կան . ոչ շատացաւ միաւորիլ լին մարդկային բնութե ,
 այլև հաճեցաւ միանալ լին իւրաքանչիւրսն 'ի նոցանէ .
 ոչ շատ համարեցաւ տալ զանձն իւր 'ի փրկուել նց ,
 այլև 'ի սպարդէս . ոչ բաւականացաւ լինել նց վախ-
 ճան և երանացուցիչ , այլև ինքնին լինել նց միջոց
 հասանելոյ 'ի վախճան և յերանութի . ոչ շատ թոճե-
 ցաւ նմա միանգամ և եթ սպառարանիլ և մեռանիլ
 վն փրկութե մարդկան , այլ 'ի ձեռն այսր խորհրդոյ
 կամեցաւ օր լն օրէ սպառարանիլ և խորհրդաբար մե-
 ռանիլ , զի ծանիցեն մարդիկ 'թէ այնչափ է սէր նր

առ նմ , մինչեւ եթէ հնար էր նմ եւ այժմ չարչարել ,
տակաւինն ոչ հրաժարէր 'ի չարչարելոյ եւ 'ի մեռանե-
լոյ վն միոյ միոյ 'ի նոցանէ : Ո՞ր անկշռելի սէր , եւ ան-
համեմատ ճոխութիւն : Արդ՝ սր սիրտ ընկալուչ դաեալ
միանգամ այլ եւ փրկչի իւրոյ , կարասցէ այնուհետեւ
բաժանել 'ի սիրոյ նր , կամ սիրել զայլ ինչ բաց 'ի
նմանէ . ո՞ր իցէ՝ որ յինքն ընկալել զքս , ոչ փոխակեր-
պեսցի 'ի քս : Ահա վն այնորիկ կամեցաւ քս մտա-
նել 'ի սիրտ մեր եւ միանալ ի անձանց մերոց , զի լի-
ցուք բոլորովին քսազգեսացք , զի սիրտ մեր ոչ այլ
ինչ սիրեսցէ բաց 'ի նմանէ , զի մնասցէ 'ի մեզ անմեկ-
նելի , եւ տայէ մեզ աստէն առնուլ զճաշակ ինչ ե-
րանութեան մերոյ անձառելի սիրովն իւրով , որով զօ-
րացուցէ իւրէմ իմ պարանայ մեղաց , եւ քաջա-
լերեսցէ յիմ դործս բարեաց , եւ առաջնորդել հա-
սուացէ զմեզ առ ինքն անվրէպ յերկինս : Ահա
այսչափ է սիրելն այլ զմարդ՝ զանարժանն ամենայն
սիրոյ :

Դաւաւսի հոգեւոյն Ո՞չ շատացաւ ամենաբարին եւ այլ-
սու անբաւ պարգեօք , այլ առա-
քեսց մարդկան փոխանակ իւր զհոգին նր , զոր առ-
դիւնաւորեցաւ վն մեր մահուամբ իւրով : Առաքեսց
զնա , զի 'ի կատար հասուցէ զգործ փրկուե մարդ-
կան : Եկն ասպա էակիցն եւ փառակիցն հօր եւ որդ-
ւոյ , եկն անբաւ սիրով իւրով եւ իմ պարգեօք շնոր-
հաց . եկն եւ բնակեցաւ յաշակերտսն քսի , եւ նոքօք
յամենայն մարդիկ , անմեկնելի մինչեւ 'ի կատարած
Յի : Կովսա աշակերտքն քսի՝ տկարք , աղքատք , ա-
նուսք եւ սակաւաթիւք՝ զօրացան մեծամեծ սքանչե-
լագործութիւն , իմաստնացան իմային առաւելել զի-
տութիւն . սփռեցան իւրեղերս , եւ դարձուցին ըզ-
մարդիկ առ իմ եւ առ փրկիչ իւրեանց : Աերպարա-
նափոխ եղև յանկարծակի Տս . երկիրս երկնանման
պայծառացաւ . մարդիկ գիցապաշտք եւ մեղաց ծա-
ռայք՝ սկսան պաշտել զիմ , եւ ծառայել նմ . երկրա-
ւոր բարեացս եւեթ ծանօթք՝ սկսան երկնաւորացն եւ
անմահ փառացն գէտակն ունել , եւ նովին յուսով
զերկրաւորս արհամարհել . մարդիկ անասնաբարոյք
եւ գիւղազգեսացք , հրեշտակացան եւ իմազգեսացք ե-
ղեն : Քանզի շնորհօք հոգւոյն սր՝ հանգիսացան յՅի
անհամար սքք 'ի մարդկանէ , մեծամեծք եւ գերազան-
ցեալք քան զհրեշտակս . որք եղեն փառք եւ պար-
ծանք մարդկութեւս , բառնալով զանարգութիւն եւ ըզ-
նա

նախաախինս՝ զոր ածին երբեմն բնութեա մարդիկ չա-
րագործք և երկրասէրք : Այնուհետև ոմանք զինչս
և զփառս՝ ի սէր երկնայնոցն արհամարհելով, ոմանք
կուսուք զմարմինս մահացուցանելով, ոմանք սա-
հօք և տքնութիւն և խարաղնազգեցութիւնք զմարմինն
՝ ի սէր անշնչելով, ոմանք յանապատս մեկուսանա-
լով, զի միայն լը անկեցեան, անլնատ՝ ի նա պարա-
պեալք : ոմանք դառն տանջանաց և մահու համբե-
րելով՝ ի սէր իւրեանց փրկչին, և ամենեքին հանա-
պազ լըդէմ գիւնաց և չար ցանկուէց և կրից ապա-
կանեալ բնութեա մաքառելով՝ յաղթեցին անձանց
իւրեանց և գիւնաց և Յի. որով ի մեկնիլն անդ ի
կենաց աստի՝ բարձրացան հոգւով յերկինս, պարա-
կից եղեալ անմարմին զոճարթնոցն և երանացեալք
տեսուք և վայելմամբ ան և փրկչին իւրեանց : Ահա
այս եղև պատու մարդեղութե և մահոճան որդւոյն
ան, և ներգործուի գալստեան հոգւոյն սբյ :

Խորհուրդ ապա. Բայց քանզի կան և բազումք ի
խաբուրէ : մարդկանէ, որք թէպէտ ծանեան
զանքաւ սէրն ան առ ինքեանս, և վայելեցին յայն-
չափ խնամսն և ի շնորհս. այլ տակաւին անդերախա
գտանին առ սէր նր, և մեղանչեն. վն այնորիկ և ա-
մենագութ արարիչն՝ (որ ոչ կամի թէ ոք կորիցէ,)
ես նց տեղի ապաշխարութե. հառաատելով զնոր-
հուրդ թողութե մեղաց, որոց միանգամ զղջացեալ
սրաիւ խոստովան լիցին քահանային ան՝ զմեզս իւր-
եանց. որպէս զի եթէ ոք երբեք տկարութիւն ինչ մե-
ղիցէ, մի յուսահատ լիցի, այլ վերստին դարձցի և
բուռն հարցէ զբարի գործոց, որով ան թողու և
ներէ նոցա վասն որդւոյ իւրոյ. որ ի սակս մեղաց
ամենեցուն մեռաւ :

Ահա այսչափ խնամ կալաւ արարիչն ազգի մարդ-
կութեա, և այսպիսի նորահրաշ օրինակաւ փրկեաց
զնն, սրբեաց և նորոգեաց զմեղուցեալ բնութիւն. և
սպասէ մինչև բազմացի թիւն և լցցի չափ որբոցն,
և յայնժամ կատարած արօսցէ այս մահկանացու
կենացս և ապականացու Յիս, և յարուցէ զսիրե-
լիս իւր՝ ի նոր յանմահ և ի փառաւորեալ կեանս ըստ
նմանութե ամենափառաւոր կենացն քսի փրկչին և
թագաւորին ամենեցուն :

Բայց զչարսն և զասկերախոսն առ սէր իւր՝ յարու-
ցէ ի կեանս անմահս, ոչ ի փառաւորս, այլ յանար-
գանս և ի չարչարանս, գառապարտելով զնն արդա-

բուժքն թէ դիւայ՝ որոց ծառայեցինն՝ ի հուրն յաւիտեանական : Ձի որովհետեւ կամեցաւ արարիչն բազմագուծ դրարի գործս սիրելեաց իւրոց վարձաարեւ յաւիտեանական փառօք և երանութք , պարտ էր և զչար գործս մարդկան պատուհասել յաւիտեանական տանջանօք և անարգութք , զի երեւոցի ան ոչ նոճազ բարեւեր քան չարատեաց : Արդ՝ եթէ ոչ պատուհասէր զչար գործս յաւիտեանական տանջանօք , չէր արգեօք արժան վարձաարեւ և զբարի գործս յաւիտեանական փառօք : Թող զի՝ բարի գործք մեր ոչ են արժանի այնչափ վարձուց , որքան չար գործն պատժոց : Եւ զի մի չարութի մեղաւորին լիցի խափան բարութե արարչին , (որում անկ է կամիլ և պարգեւել զյաւիտեանական բարիս սիրելեաց իւրոց ,) վնորոյ՝ ուն մարդասիրութե հաճեցաւ փառաւորել զարդարս յաւիտեանական փառօք , նոյնպէս և արդարութե պարտ վարկաւ պատուհասել և զչարսն զարժանիսն տանջանաց յաւիտեանական պատժօք :

Անպէշի ԺԵՆՈՒԹԵՂ Են բազումք յապերախտ մարդկան մահաց : Են , որոց ի շնորհս մարդասիրութե փրկչին վայելեալ՝ ոչ այնչափ շնորհս համարին զայն , որչափ պարտք ինչ անձային բարութե : այլ սոքա փոխանակ ի միտ առնելոյ զմեծութե անդուգական պարգեւացն՝ զոր արար նոցա ան , տալով ինքեանց զլոյս հաւատոցն՝ յորմէ զօրկ են այլք , սկսօնին մեղադիր լինել այ՝ թէ թէր զամենեւին չիցէ լուսաւորեալ լուսով սք հաւատոյս : և այնպէս ցաւին ընդ կորուստ անհաւատիցն , ուն թէ առաւել գութ ունիցին ի վնոցա քան զան , որ արարն զնոսա և մեռաւ վնոցա : Այնպիսեացն չունիմք զայլ ինչ աւել , բայց եթէ՝ անհնար է արարչին և փրկչին չկամիլ և զնոցա զփրկութե , ուն և զմերն : քանզի վասն ամենեցուն փրկութե մեռաւ անմեղ մեր , ըստ որում ուսուցանէ վարդապետութե ճշմարիտ հաւատոյս մերոյ : զոր և ի դաւանելն աներկբայ , այնուհետեւ ոչ արարչին է մեղադրութիւնն , այլ անհաւատիցն չարութեան :

Իսկ թէ կամեցաւ ան ողորմիլ ոմանց առանձին շքշնորհօք՝ ի կոչել առ ինքն : ոչ բռնադատի այնու ողորմիլ և այլոցն ամենեցուն , զի բանաւորս և անձնիշխանս ստեղծ : Թող զի՝ ի՛նչ ի՛նչք երեւեր և ողորմութի նր առ մեղ , եթէ ամենեցուն միանգամայն էր ողորմեալ : յորժամ շնորհք ինչ ամենեցուն միօրի

նակ տուէլ լինի, ոչ ևս շնորհք երևի, այլ սրաւոր . որով և ընկալուչքն ոչ համարին զանձինս շնորհաւորաւ տուողին : Արդ՝ քղի անարժան էին ամենայն մարդիկ անձային հաւատոյոյ, չէր արդարացի ամենեցուն ողորմիլ և զամենեւին ևս լուսաւորել . զի չէ արդարուն ամենայն անարժանից ողորմիլ, ո՞նչ և ոչ գթութի՝ չողորմիլ և ոչ ումեք յանարժանից : Ասաքէն և այս է յառաւել օգուտ հաւատացելոցն, ո՞նչ զի տեսեալ նց զգուրկ լինելն այնչափ մարդկան 'ի լուսոյ ճմարտութե հաւատոցն՝ ծանկցեն այնու զմեծութի սիրոյ և շնորհաց արարչին ու ինքեանս . և ջանասցեն զոք հաւատս իւրեանց բարի գործովք անբիծ և հաստատուն սլահել, և արարչին իւրեանց երախտագէտ լինել :

Տարածութե հաւատոյ : Սակայն խնամք արարչին ցուցաւ 'ի փրկութի և առ անհաւատս, զի եմիւն անպատասխանի գտցին առաջի նր . քանզի առաքեաց զառաքեալսն քարոզել յՅ ամ, որոց երթեալ անձամբ, և 'ի ձեռն աշակերտաց իւրեանց լի ամ կողմանս՝ կատարեցին զպատուէրն . մինչև հասանել նոցա և 'ի հնգիկս, 'ի չին, և յեթովպիայ և 'ի սկիւթացոց Յսյորոց առ սակաւ սակաւ մարթ էր տարածիլ և յայլ ամ տեղիս : Արդ՝ թէպէտ առաքեալք դրեթէ յՅ ամ քարոզեցին, բայց ոչ ամ ազգք ընկալան զքարոզութի առաքելոցն և հետևողաց նոցին . որով և ինքեանք անարժան արարին զանձինս շնորհաց օք հաւատոյ . ո՞նչ և ուրեք ուրեք սակաւք և եւ չհաւատացին, մինչև նոցին յաջորդաց վերստին դառնալ յանհաւատութի . վն որոյ՝ տարածեցաւ և սլահեցաւ հաւատն առաւել յայն ազգս, որք առաւել կիրթք էին վարուք, և զքօն մտօք . և ոչ յաղգս խժաբարոյս և անագորոյնս, որոց ոչինչ փոյթ էր վն հոգւոց իւրեանց և ան :

Սակայն և այնպէս, ոչ իսպառ եթող զնն մարդասիրութինն ան, զի առաքեաց առ նն լի ժամանակս ժամանակս այլևս չքարոզս փրկութե, որով և տարածեցան հաւատք 'ի յեաին ժամանակս մինչև 'ի հընգիկս, 'ի չին, և 'ի յաբօն . ո՞նչ և 'ի նոր Յն ամերիկայ : Իսկ այլ ազգք անհաւատից՝ ընդ որս խառն բնակին բրիտոնեայք, կմ մօտակայ են նց, ունին հանապաղ առաջի իւրեանց զհաւատս բրիտոնեութե, և ծանօթ են փոքր 'ի շատե սրբութե օրինաց նց, և տեսանեն 'ի բարեպաշտ բրիտոնեայս զբարի վարս . յորոց

քոյ կարէին առաւել ևս շարժիլ 'ի քննել զճմար-
տութի նր և յընենիլ՝ եթէ կամէին . ուստի և յան-
ցանքն դիտուին է անհոգութե կմ մարմնասիրութե
իւրեանց , զի ոչ գառնան : Ահա այսպէս չարութի
մարդկան խափան լինի ոչ հաւատալոյ 'ի փրկիչ իւր ,
և պահելոյ անարատ զոք հաւատա նորա :

Ապաքէն նոյն իսկ չարութի մարդկան յապաղեաց
յայնչափ դարս և զգալուստ փրկչին . քանզի յաւել-
մամբ մեղաց օր լը օրէ՝ յաւելոյր և անարժանութի
մարդկան այնպիսութմ փրկչի , ևս առաւել՝ յորժամ
մարդիկ խաղառ թողեալ զարարիչն՝ սկսան պաշտել
զկուռս . որովք թէսկտ աքարիչն ամենաբարի ոչ
զղջացաւ առաքել նոցա զխոստացեալ փրկիչն , բայց
արդար իրաւամբք յապաղեաց զառաքումն նորա ըստ
որում ոչ միայն արդարութեն ան . այլև մեծ վայել-
չութե նր և ողորմութեն՝ այն իսկ էր յանկաւոր :
Քանզի եթէ ի մեղանչել մարդկային բնութես ան-
դէն առ նմին եկեալ էր փրկիչն , ոչ երևէր յայտնա-
պէս՝ ոչ մեծութի չարութես մերոյ , և ոչ մեծութի
ողորմութեն ան . այլ այնպիս թուէր , որ թէ գիպ-
ւածով իմն , և ահամայ անկաք 'ի կորուստ . վն որոյ
փութացաւ արարիչն ազատել զմեզ անտի , և թէ
արարիչն կարօտ իցէ մերումս փրկութե . որով ոչ
ևս յանբաւ դժութե իւրմէ շարժեալ իցէ 'ի փրկել
զմեզ : Ապա՝ սկսիտ և պատշաճ էր մարդոյս յապաղ-
մամբ փրկչին իւրոյ իմանալ զմեծութի մեղացն և
և անարգանացն առ ան , զվերջին անարժանութի իւր
այնպիսութմ փրկչի , և միանգամայն զմեծ կարօտութե
իւր այնմ՝ առանց որոյ օր լը օրէ և ևս չարացեալ
թշուառանայ և կուրացեալ խաղառ կորնչի բովան-
դակ մարդկայինս ազգ . որպէս զի 'ի գալ անդ փրկչ-
չին և յողատել զմարդ յայնչափ չարեաց և յանհրա-
ժեշտ կորստենէ , ծանիցէ զանբաւ մեծութի սիրոյ
նր , և փութասցի յամ զօրութե , առաւելուք սիրոյ
և մեծամեծ բարեգործութեք շնորհապարտ ցուցա-
նել զանձն երախտեաց նր . զոր ոչն առնէր արգեօք՝
եթէ վաղվազակի եկեալ էր փրկիչն : Սորին սակս
յամեցումն գալստեան փրկչին եղև ոչ միայն 'ի պա-
տիժ քան զչափն առաւելեալ չարութե մարդկան ,
այլև յառաւել օգուտ մարդկայինս բնութե : Ապա
չիք մեղադրութի արարչին՝ յամենայնի զոր արար ,
զի զամն ոչ միայն բարեք արար , այլ որ առաւել
բարեքոյնն էր՝ զայն արար , ևս առաւել յայնս՝ զոր

դործեաց առ մարդկայինս ազդ, թ որում վարեցաւ
հանապազ իբրեւ հայր դորովագուծ, ոչ թ հանրապետ
միայն առ հասարակ մարդկուծեւ հայրաբար խնամ
ածելով, այլ նաեւ թ իւրաքանչիւրսն առանձինն : Քա
նի՞ ներողութիւն և սիրով ոչ վարի թ միոյ միոյ 'ի նո
ցանէ, (մանաւանդ թ հաւատացելոց) . քանի՞ եր
կայնմաութիւն սպասէ դարձի նց . զիարդ ներքին և
արտաքին ազդեցութիւն խթէ զսիրտ մեղաւորին յա
պաշխարութիւն . քանի՞ գիւրաւ թողու զմեղս զղջա
ւորին՝ որչափ և մեղուցեալ իցէ, և եթէ զկնի ապա
շաւանաց կրկին դարձցի 'ի մեղանչել, մնայ կրկին ևս
դարձի նք յապաշխարութիւն, և վերստին այնպէս թո
ղու նմա, ուն թէ միանգամ միայն կմ ոչ երբեք իցէ
մեղուցեալ . և քանի՞ միսկթարութիւն ոչ ընու զսիրտ
մեղաւորին՝ յորժամ դառնայ յապաշխարութիւն, ուն
թէ շնորհս ինչ արարել իցէ մարդս արարչին 'ի դառ
նալն առ նա : Աւր թողից զայն՝ զի ինքն իսկ արա
րիչն է, որ տայ մեղուցելոյն զշնորհս դարձի, և սյն՝
ձրի ամենեւին յիւրմէ բարեւեր առատութիւն, զոր յո
գունց է տեսանել և վայելել 'ի կեանս իւրեանց :
Յորչափ չարեաց և յորչափ մեղաց ոչ պահէ զիւ
րաքանչիւրսն . քանի՞ շնորհս ոչ տայ միոյ միոյ 'ի հա
ւատացելոց . և քանի՞ առիթս փրկութեւ և ազգա
րարութեւս դարձի իւրաքանչիւր անհաւատից :

Արդ՝ եթէ ընդ մեղաւորս և թ անարժանս սիրոյ
այսչափ գթովք վարի, ապա՞ որպիսի գթովք և սի
րով ոչ վարեացի թ արդարոց և թ իւրոց սիրելեաց,
քանի՞ բազում և մեծամեծ շնորհօք ոչ ընու զնոսա,
որպիսի և որչափ կատարելութիւնք առաքինութեց
զարդարէ զհոգիս նց . քանի՞ ցանկալի անձային գիւ
տութիւն ոչ լուսաւորէ և զմայլեցուցանէ զմիտս նց .
զիարդ անպատում բերկրութիւն զունարթացուցանէ
զսիրտս նց, մտերիմ ընտանութիւն սիրոյ, ներողամիտ
մարդասիրութիւն գթոյ, պահպանութիւն 'ի վտանգից
և 'ի փորձութեց հոգւոյ և մարմնոյ :

Ապաքէն՝ որ դացի 'ի մարդկանէ, (թէպէտեւ ամ
ափշուծիւն զգամել,) որ ոչ խմտցի, կմ չիցէ 'ի միտ
առեալ զխնամս սիրոյ արարչին առ ինքն 'ի բազում
գիտունածս : Ահա օր լն օրեւ տեսանեմք և լսեմք, զի
այս ոք անկաւ 'ի վտանգ կենաց կմ կորստեան ընչից
կմ մեղաց՝ և զերծաւ . այն ոք յայտնապէս պահեցաւ
զի մի անկցի յայնպիսի վտանգ, յոր անվերապ հան
գերձեալ էր անկանել . այս ոք 'ի մեղս դուրով անկաւ
'ի

'ի վտանգ մահու . կմ ինքնին իսկ էարկ զանձն յայն վտանգ , և ան ազատեաց զնա ոչ միայն 'ի մահուան , այլ և 'ի յաւիտենական դատապարտութե . այն որ մեռաւ յանկարծակի , կմ կորոյս զմիտա իւր , այլ ան յառաջագոյն գթացեալ 'ի նա՝ ետ նմ զնորհս զըղջ ման , զի 'ի յանկարծ յիմարիլն կմ մեռանիլն , մի կուրիցէ : Եւ այլ սմին նման բիւրապատիկ խնամք աւարդին , զորս անհնար է ումք ուրանալ , թէ չէ տեսեալ 'ի վր իւր և կմ այլոց . մինչև չիք որ յՅի , որ բաց 'ի բնական խնամոց և 'ի շնորհաց , զոր անդադար յամենայն վայրկենի ըուենի յոյ , (որովհետև նովաւ կեամք և շարժիմք և եմք ,) չիցէ ընկալեալ և զբաղում դերբնական շնորհս 'ի փրկութի իւր : Որով յաջոնապէս երևի , թէ կեանք մարդոյ յատիս՝ է տեսարան ինչ անբաւ բարութե և ողորմութե արարչին : Արդ՝ եթէ առժամանակեայ և ցաւալից կեանքս այս յանդիման առնէ մեզ զմեծութի բարութեն ան , ապա՝ քանի՞ն առաւել հանդերձեալ կեանք երանութեն արդարոց :

XX

Ժ Ա Ռ . Ե :

ՅԱԶԳ ԿԱՆԴԵՐՅԵԱԼ ԻԷՆԱՅ ՏԱՐԴՈՅ :

Իմենայն կենդանիք չքանան մահուամբ . մարդս միայն է՝ որ 'ի մահուն մնայ անմահ ի հոգւոյն . և քանզի մարդս ոչ է սոսկ հոգի , այլ էակ բաղկացեալ 'ի հոգւոյ և 'ի մարմնոյ , վնյ՝ և կատարեալ երանութի նր ոչ է կեանն հոգւով միայն , այլ հոգւով և մարմնով , յոյր սակս իսկ ստեղծ զնա և արարիչն . այլ մարդս մեղօք իւրովք անկաւ ը սլարտաւորութե մահու : Սակայն ան անբաւ ողորմութե իւրով՝ գթացեալ 'ի նա եկն և փրկեաց ազատելով զնա 'ի մեղաց և 'ի յաւիտենական մահուանէ . միանգամայն և խոստացաւ 'ի կատարած Յի յարուցանել զամենեւին 'ի կեանս անմահ :

Բայց քանզի հոգի մարդոյն և առանձինն իսկ ըուենակ է երանութե , ուն և թշուառութե , նմին իրի՝ և զհոգիս արդարոց առանձինն երանացուցանէ տեսութե և վայելիւք անութե իւրոյ , ուն և զբարացն՝ տանջէ 'ի դժոխս մինչև ցօր հասարակաց յարութե :

Յարութի յարգիւմն : 'ի նմին աւուր ցուցցէ անձ զամե-
նակարող զօրութի իւր 'ի վր մարդկան՝ յարուցանե-
լով զամենեցուն զմարմինն 'ի հողոյ , և միաւորելով
զհոգիս իւրաքանչիւրոցն ը մարմինս նց : Եւ քանզի
դործք այ կատարեալք են , յարուցանէ զամ մարդիկ՝
նաև զաղայս և զծերս յայն հասակ առոյգութեան ,
յորում մարդս է այր կատարեալ , 'ի նմին հասակի
ստեղծ ան զմարդն առաջին , և 'ի նմին հասակի է ինքն
քն թագաւորն և գլուխն մարդկութեւ : Ամենեքին
եղիցին երիտասարդք , և չափ բարձրութե հասակի
նց միջասահման , ոչ կարի իմն երկայն և ոչ կարճ ,
ոսկ և ամ տնդամք նոցա 'ի ձե սլառաձեալ և վայել-
լուչ : Մեղաւորացն մարմին՝ 'ի պատիւ մեղաց իւր
եանց լիցի տգեղ և քարշէլի , տկար՝ ծանր՝ և չար-
չարեւի . ունիցի միայն զանմահութի , անծախելի լի-
նիլ 'ի Թանջանաց և անկարօտ կերակրոյ , որով և ան-
մահութին լինիցի նոցա վշտագին և ծանր սլառիւթ .
քանզի անմահ մնալոյ են առ 'ի Թանջիլ յաւիտեան :
Իսկ արդարոցն մարմին՝ 'ի վարձ լաւութե նց եղիցի
զօրաւոր , թեթեւ , գեղեցիկ . և լուսափայլ իբրև զա-
րեգակն , անչարչարելի և անմահ առ յաւիտեանական
երանութի իւրեանց : Ա՛քանի՜ զոճարձալի իցեն այն
կեանք , և քանի՜ անսլառում ուրախութի լիցի ար-
դարոցն անկասկած վայելել յանվախճան յաւի-
տեանս՝ 'ի կեանս լցեալս ամ երանութեամբք և փա-
ռօք . զիարդ ոչ առաւել ցնծասցեն յանձինս , տես-
եալ թէ զայն երջանիկ և զփառաւորեալ կեանս ինք-
եանք ստացան իւրեանց բարեգործութեք 'ի ձեռն
օգնականութե շնորհաց փրկչին :

Յայնժամ եղիցի մարդն կատարեալ ամ բնական և
գերբնական կատարելութեք , քանզի բարձրացի նը-
ճաստ բնութիս մեր 'ի պատիւ և 'ի փառս որդւոյն
այ , կերպարանակից լեալ փառաց միածնի որդւոյն
այ . եղիցին ամենեքեան աթոռակիցք և ժառանգա-
կիցք քմի , կեցցեն յանձ և վայելեսցեն զնա տեսու-
թեամբ և սիրով , օրհնեսցեն զնա և ցնծասցեն յա-
ւիտեան :

Զիւր յարմար արցն : Բնական կատարելութեք արցն՝
ոչ միայն լիցին անթերիք , այլև առաւելքան զպայ-
ման բնութե մարդոյ կատարեալք : Այլ իւրաքան-
չիւրն եղիցի այնչափ զօրաւոր , մինչև կարող լինել
նց և զճս զայս շարժել , եթէ կամեսցին . (ըստեւոյ
ուրումն 'ի Եբք ,) և ոչ վաստակեալ լուծցին , եթէ

յօժարեացին գործել ինչ, քանզի անաշխատ գործեսցեն զամ : Իւրաքանչիւրն եղիցի թեթեւ քան զօր, նուբբ իբրեւ զլոյս, որով և ոչ երբէք վաստակեսցին 'ի յոտն կալոյ՝ կամ 'ի նստելոյ՝ կմ 'ի շարժելոյ : զի այսոցիկ վշտաց՝ ծանրութի մարմնոյն է սլատճառ : Առ թեթեւութեն թռուցեալ վերասցի ըօդս առանց թեւոյ և աշխատութե . կանգնեսցի յօդս և ճեմեսցէ 'ի նմա առանց վտանգի անկանելոյ, չունելով ինչ ծանրութի վայրաքարշ : Մարմին սբցն ստասցի և զայլ յատկութի ինչ լուսոյ, զի եղիցի թափանցող ը այլ մարմինս, եթէ ը լոյծս և եթէ ը կարծր մարմինս . և այն առաւել քան զլոյս, զի լոյսն ոչ թափանցէ ը գիմահար մարմինս, այլ մարմին սբցն թափանցեսցէ ը ամ, առանց ինչ փաստ կրելոյ, և առանց հերձանելոյ զմարմինս, ը որում եցոյց քն 'ի թափանցելն անդ ը վիմափոր գերեզմանն, և ը փակեալ դրունս վերնատան՝ զկնի յարուէն : 'Ի կատարեալ թեթեւութե մարմնոց սբցն և 'ի թափանցութե աստի, ստասցի և զարագութի սաստիկ իբրեւ զլոյս, մինչև յական թշ թափել հասանել նմ յերկնից յերկիր, և յերկրէ յերկինս, կամ ուր և կամիցի : Եւ զինչ քան զայսոսիկ մարմնոյ ձիրս տենչալի և զուարճացուցիչ բնութեանս, ո՛ր է որ ոչ հրաժարեացի 'ի կեանս յայս յամբնչից և 'ի փառաց թաղաւորութե, ոն և յամ վայելից կենցաղոյս, եթէ միայն հնարաւոր իցէ ստանալ զայսսիսի թեթեւութե և թափանցութե և արագութե . այլ տակայն՝ այսոքիկ են տակաւին փոքր ձիրք՝ զորս տայ ամ սիրելեաց իւրոց, տու այլ մեծագոյն սպարգեօք, որովք և ևս ճոխացուցանէ զնմ վն գոյզն և կարճօրեայ ծառայութեն, զոր աստ մատուցին նմա : Ո՛ր մեծի առատութենութե արարչին, զիարդ զնչին աշխատութեն մարդոյ անթիւ և անբաւ ձրիւք վարձատրէ :

Արդ առաւել քան զայսոսիկ չորեսին ձիրս՝ զօրութե, թեթեւութե, թափանցութե և արագութե, մեծ եղիցին սպարգեք գեղոյ և լուսափայլութե : Մարմին սբցն ը խոստմանն քնի՝ ծագեսցէ և փայլեսցէ իբրեւ զարեգակն, յինքենէ բլխելով զլոյս, որով երեսցի միանգամայն և թափանցիկ իբրեւ զգոհարակն . արդ՝ զինչ քան զարեգակն սլայծառութե մարթէ գեղեցիկ և փառացի զմօտաւ ածել . թող զի՝ բնմք 'ի սրբոց և քան զարեգակն առաւել ծագեսցին, ըստ առաւելութե արդեանց իւրեանց . զի թէ վերջինն

'ի նքս' իբրև զարեգանին փայլեսցի, ապա՝ քանի՞ն
առաւել մեծամեծքն 'ի նոսա :

Արդ՝ քանի՞ վեհափառ և մեծարգի ոչ երևեսցին
նքքն այսպիսի լուսափառ ճառագայթիւք . ո՞ր իցէ՝
որ ոչ մեծարեսցէ և երկիրսպագցէ այսպիսի հրաշատե-
սիլ յանձնման փառաղարգելոցն : Աստարեսցի յայն-
ժամ 'ի նմ գիրն' որ ասէ, ես ասացի՝ թէ յո՞ք իցէք
և որդիք բարձրելոյ ամենեքին . սարսեսցին դժոխք՝
և պահնուցուն գեւք 'ի մեծութե փառաց նց, պատ-
ռէսցեն զնմ հրեշտակք և յամ երկնային զօրութիւք :
Եւ քանի՞ անձառ ուրախութե՞ք ոչ ցնծասցեն սիրտք
նոցա 'ի տեսանել զանձինս առաւել քան զպայման
բնուէ իւրեանց գեղեցկացեալս, և փառաւորեալս
անձառելի լուսով : Արդիսի անյագ սիրով ոչ սի-
րեսցեն և փառաւորեսցեն զփառաւորիչն իւրեանց,
և մեծացուցեն զանբաւ առատաձեռնութի բարուէ
նորա 'ի յաւիտեան :

Ահաւասիկ զայսպիսի մեծութի փառաց պատրաս-
տեաց անբաւ բարին յո՞ք վն մեր . և այն վն գոյլն
վաստակոց 'ի սէր նորա, և վն փոքու իմն ճնշման
մարմնոյ մերոյ յատիս : Արդ՝ ո՞ր իցէ՝ որ զայս գի-
տելով խնայիցէ 'ի մարմին իւր, և նախամեծար ընտ-
րեսցէ զապականելի և զանցաւոր հաճոյս նորա քան
զայսպիսի անհամեմատ և յաւիտենական փառս . ո՞ր
իցէ՝ որ ոչ յորգորեսցի զայնպիսի հրաշալի փառս
դբաւմբ ածել յամ աշխատութե և վշտօք, և յաւի-
տեան այնու երջանիկ լինել :

Ընդ այսոսիկ ձերս յաւելցի ևս անչարչարելի անմա-
հուծիւնն : Մարմինն նքցն՝ թէպէտև լուսափայլ և
այլ յամ օժտիւք պերճացեալ, ոչ լինէր երջանիկ ա-
ռանց այսր ձրից անչարչարելութե և անմահութե :
Աստքէն գլխովին լինելն զերծ 'ի ցաւոց և 'ի հի-
ւանդութեանց, անտագնասլելի 'ի ցրտոյ և 'ի տօ-
թոյ, ոչ կրել զքաղց և զծարաւ, և չունիլ պէտք
կերակրոյ առ 'ի կեանս, մնալ անձերանալի և ան-
մահ . առաւել բերկրեցուցանեն զսուրբսն, քան
զվերոյգրեալ ձերս լուսափայլութեան և թեթևու-
թեան, և այլն :

Ով որչափ տարբերին բարիքն այնր կենաց, 'ի բար-
եաց աստի կենցաղոյս . նք թէ անհամեմատ գերա-
զանցութե՝ ունին և զանկորուստ հաստատութի և
զանանց տեականութիւն . սորա թէ փոքրկութե իւ-
րեանց և նուաստութեան, գիւրակործան են և կար-

Ճատեւ . սակայն եւ այնպէս ախորժեւի եւն մեզ եւ սի
բեւի , մինչեւ 'ի բաղմաց նախամեծար ընտրիւ քան ըզ
բարխան այնր ամենացանկաւի եւ անանց կենացն .
ոմ տւաղեւի անմտութե մարդկան . ոմ յետին նուա
տութե նց :

Անմահութին սբց՝ յոյժ կատարեւադոյն լիցի քան
զանմահութին նախաստեղծ մարդոյն , զոր ընկալաւ
յերկրաւորս գրախախ , եթէ չէր մեղուցեալ . զի
անմահութի նր պէտս ունէր իբրեւ զմեզ կերակրոյ ,
կմ մանաւանդ ճաշակման 'ի պտղոյ ծառոյն կենաց .
իսկ անմահութին սբց՝ անկարօտ է ամի , չունելով
ինչ պէտս կերակրոյ կամ ըմպելւոյ , եւ կամ բնա
կան ջերմութե . որով եւ ոչ շարժութե որտի եւ շըր
ջագայութե արեան , (որք կարգեւէ են առ 'ի ջերմ
պահել զմարմինն .) եւ ոչ շնչառութե . (որ կարգեւէ
է 'ի շարժել զարիւնն եւ 'ի զովացուցանել զսիրան :)
Այլ կեանք մարմնոյ սբցն 'ի պահպանողութեն նյ ,
կախի միայն զկենաց անմահական հոգւոյ իւրեանց .
որ անբակտելի օրինակաւ միացեալ ընդ մարմնոյն ,
մնան անմահ յաւիտեան : Սորին սակս վիճակ մար
մնոյ երանելեացն կոչի յառաքելոյն՝ մարմին հոգեւոր .
ը որում եւ այժմեան մարմինս՝ հազորդեալ շնչոյ եւ
կերակրոյ , կոչի մարմին շնչաւոր :

Չիբ Գալուստի : Այս ամ թէպէտ են ձեռք բոլոր
մարմնոյն , այլ քանզի մարմինն ունի եւ զգայութիւն՝
որք լուսնակ են այլեայլ կատարելութե եւ բերկրու
թե , նմին իրի արարիչն բարի՝ որ զբոլոր մարդն
ունի վարձատրել , իւրաքանչիւր զգայութեցն տացէ
զիւր սեփական կատարելութի ձրից , եւ մխիթարու
թիւն : Ըօշափական զգայութիւն ունիցի զհեշտութի
մտքուր՝ անկիր եւ անասական : Ճաշակելիքն ըզ
գասցեն հանապաղ զախորժ համառութիւն այնր
ամի՝ զոր եւ կամեսցին աքնուլ , առանց պէտս ու
նելոյ կերակրոց : Հոտոտելիքն առցեն հանապաղ
զանուշահոտութի զուարթարար , ոմի ոչ գտանեն
'ի կեանս յայս : Արդ՝ քանի՞ զուարճութե ոչ լցցին
անդ սբքն ախորժահոտ բուրմամբ քաղցրութե անա
պական մարմնոյն : Լսելիքն եղիցին սուր , մինչեւ
լսել համարձակ եւ 'ի հեռաստանէ . թող զմխիթա
րութիւն բերաղգի քաղցրանուագ երգոց , որ լի
նիցի անդ 'ի սբց 'ի փառաբանութիւն արարչին :
Քանզի եւ ձայն իւրաքանչիւր սբց եղիցի զօրաւոր՝
քաղցր եւ քաղմատիսի , մինչեւ զմայլել զամենեւին :

Արդ՝

Արդ՝ եթէ երաժշտութիւնք մարդկան՝ զորս գտին յաստի կեանս, այնչափ քաղցր են և բերկրեցուցիչք լսելեաց. զի՞նչ ոչ լինիցին երաժշտութիւնք սբց և հրեշտակացն ան. զի եթէ ձայնք ոմանց՝ ի մարդկանէ այնչափ քաղցր են, մինչև զանցանել գրեթէ քան զամ երաժշտական նոճագարանօք. զի՞նչ ոչ լիցի ձայն սբց, որոց հագագն՝ մաքուր է և անարատ յամ բնական պակասութեց աստի կենացս: Տեսանելիքն եղիցին սուր և հեռատես առաւել քան զոր մարթ է մեզ կարծել. և այս ոչ միայն վն իւրեանց կատարելութն, այլ և վն իւրեանց արփա նման լուսափայլութն. թող զպայծառութի լուսոյ արքայութե, որ նպատամատոյց լինի ի տեսութի, մինչև նաև կարի իմն հեռաւորք՝ իբրև զմօտաւորս պայծառ երևին. զի աչքն գոլով յայնժամ անկիր իբրև զայլ անգամս, և գրեթէ ինքնին իսկ ի լոյս փոխարկեալ, ոչ շլասցի և ոչ բնաւ խտուղեսցի յայնչափ սպայծառութե լուսոյ, այլ մանաւանդ մեծատէս բերկրեսցի և զմայլեսցի լաւն:

Եւ արդ՝ ո՞ր բաւական իցէ պատմել զզմայլումն տեսանելեաց. կամ լաւ ևս ասացից, զզմայլումն սբց զոր ունիցին ի տեսութե: Տեսանել զանբաւ լաւ ձակութիւն և զամենաղարդ վայելչութիւն արքայութե երկնից, տեսանել զանհամար սբս մի քան զմի գեղեցիկ, և հրափայլ արեգակունս. տեսանել և զնոյն ինքն լոճն մարդացեալ անհասանելի փառօք և ամենասքանչ գեղով. տեսանել զամենօրհնեալ կոյսն զմայրն ան. որ զմայլումն և ուրախութիւն ոչ պատճառիցէ ի նս: Յոր կողմն և զաչս իւրեանց դարձուսցեն, չունին զայլ ինչ տեսանել, բայց եթէ զզարմանալիս՝ զբերկրեցուցիչս և զմայլեցուցիչս: Եթէ Յս այս՝ որ տոճաւ մեզ վն սուղ ինչ կենաց, այսչափ գեղեցիկ է և զոճարթարար, զի՞նչ ինչ պարտ իցէ զմտաւ ածել զայնր Յէ, որ արարաւ յայ ի յաւիտենական բնակութիւն և յանսպառ զոճարձութի իւրոց սիրելեաց, և ի լինել տեղի և տթոռ անբաւ փառաց իւրոց. յիրաւի արդեօք քարոզեալ ի գրոց առ ի յորդոց սրտի մարդկութեո նմին փափաքելոյ, յասել առաքելոյն, թէ * Զոր ակն ոչ ետես, և ունկն ոչ լոճաւ, և ի սիրտ մարդոյ ոչ անկաւ, զոր պատրաստեաց լոճ սիրելեաց իւրոց: || Թ. Կոր. Թ. 9:

Արդ՝ եթէ տեսուն մեծվայելչութիւն փառացն ան, և

և անհամար բազմութի հրեշտակաց և սրբոց, պա-
հանջէ այնպէս անչափասպէս ըարձակ լինել և մեծ
արքայութե երկնից քան զերկիր, ոչինչ նուազ պա-
հանջէ լինիլ այնմ և զարդարեալ անհամար մեծա-
մեծ և սքանչելահրաշ զարդուք: Չոր և հնար է
մեղ իմաստասիրել անաի, զի եթէ երևեալս այս
հաստատութիւն երկնից՝ որ է՝ ի ներքոյ արքայու-
թենն՝ կամ իբրև արտաքին յատակ նր, այսչափ աս-
տեղօք է զարդարեալ. որպիսի զարդուք չիցէ զար-
դարեալ՝ բուն յատակն և վերնականարն արքայու-
թե երկնից, զոր հաւատամք ձեռնհասութե և բա-
րեւեր առատութե նր, և յոր ակնունիմք վայելել
՝ ի հանդերձեալն, անկարօղ դուռով ՝ ի ժամուս ժինչ-
դեռ եմքս ՝ ի մարմնի պատմել ինչ զանճառելեացն:
Քիչի եթէ արարիչն բարի ոչ շատացաւ զայս Յ
ստորին զարդարել միայն լերամբք՝ բուսովք և այլ
արարածովք, այլև զվերին եթերն զարդարեաց այն-
չափ դեղափայլ աստեղօք, որպէս զի յոր կոյս և
հայկիցի մարդն՝ տեսցէ զսքանչելի գործս իւր և զոչ-
արձասցի. որչափ առաւել զնոյն է իմանալ և յա-
ղադս վերին բնակութե սրբոց, քի արքայութեան
երկնից, զոր պատրաստեաց անձ վասն անմահական
կենաց:

Արդ՝ թէպէտև ամենազեղ և սքանչելահրաշ զար-
դուք զարդարեալ է արքայութի երկնից, սակայն
մեծագոյն զարդ արքայութեն են նոյն իսկ բնակիչք
նր, քի՝ սքեք ամ. որ զմայլումն և զոչարձութիւն
ոչ բերցէ տեսութիւն անհամար բազմութե նց ՝ ի
միասին, որոց իւրաքանչիւրն ը առաւելութե ար-
դեանց, առաւել դեղեցիկ և փառաւորեալ եղիցի:
Բայց լքումն ամ զոչարձութե տեսանելեաց՝ որով
իբր անսահման առաւելութե զմայլեալ զոչարձասցի,
է նոյն ինքն տեսութին մարդացելոյն ան, զոր տես-
ցեն սքեք անձավայել դեղով և անբաւ փառօք. որոյ
գեղն և լուսափայլութին այնպիսի է՝ ունի վայել
է ունիլ արարչին արքայութե և սքեք, ունի վայել
է՝ զգեանալ ան, յորժամ կամիցի զգալի գեղով և
փառօք՝ իբրև ՝ ի պատկերի ցուցանել զանսահման
վայելչութիւն և զփառս իւրոյ անհրաշաշ անձու-
թեն. վասնորոյ գեղն և փառքն քրիստոսի անցանէ
զանցանէ քան զամ միտս մարդկան. և զորօրինակ
տեսիլ անձութե նր եղիցի ծայրագոյն երանութիւն
մտաց սքեքն, նոյնպէս և տեսիլ մարդկութե նր լիցի
ծայլ

Ծայրագոյն երանութի տեսանելեաց նրց, և զմայլե-
ցուսցէ զգգալի միտս կամ զերեակայութիւն նոցա :
Որով և ինքն նժ եղիցի երանութի բոլոր մարդոյն :
Երանութիւն հոգւոյ և մարմնոյ, մտացն և զգայու-
թե՛ն նր. մտացն նժութի, իսկ զգայութե՛ն մարմ-
նով : Ո՛ր անբաւ սիրոյ արարչին. ո՛ր անչափ և անկշիռ
առատաձեռնութե՛ն նր՝ ի վարձատրել զգործս մեր :
Եւ ո՛ր ոչ սիրեացէ զայնպիսի անբաւ բարին. և ո՛ր ոչ
ծառայեացէ յամ սրտէ և ի զօրութե՛ն այսպիսի
անչափ առատաձեռն տեառն : Ահա այսպէս մար-
մինք սրբոյ և զգայարանք նոցա արտաքինք եղիցին
կատարեալք և բերկրեացին լիապատար զոճար-
ճութեամբ :

Եւ քանի ևս ճոխագոյն լիցին ձիւք և զոճարճու-
թիւնք ներքին զգայութեց նոցա, որոց գոլով ա-
ռաւել հոգւոր, լեռնակ են մեծագոյն կատարելու-
թե՛ն և բերկրութե՛ն : Հասարակ զգայութիւնն եղիցի
այնչափ սթափ և զգաստ, մինչև յանբաւ յաւիտեանս
ոչ թմրիլ նմա երբէք յայնպիսի մեծամեծ և բազմա-
տեսակ վայելմանց, զոր ունիցին ի ձեռն արտաքին
զգայարանաց, որով և յանվախճան յաւիտեանս զան-
քուն և զմշտալուրջ կեանս վարեցեն նրքն : որ և
է նոցա ձիւք կատարելութե՛ն ի հասարակ զգայու-
թիւնն : Իսկ զմայլումն նր լիցի զգալ զամբ բերկ-
րութիւնս, զոր ունի իւրաքանչիւրն ի զգայարանաց :
քանզի սա է որ ըմբռնէ զամ զգալի բարութիւնս
արտաքին զգայարանաց, եթէ տեսութե՛ն իցէ, եթէ
լսելեաց, և եթէ այլոց զգայութեց, վնյ և զմայ-
լումն նր լիցի առաւել քան զարտաքին զգայարա-
նացն. զի իւրաքանչիւրն ի նցէ ի միատեսակ ըզ-
գալուոյ և եթ զմայլին, իսկ սա յամենատեսակ ըզ-
գալեաց. մանաւանդ թէ նք ոչ զգան ինչ և ոչ զմայ-
լին, եթէ ոչ զգացէ և զմայլեացի սա : Ընարողա-
կան կամ կարծողական զգայութիւնն եղիցի անչափ
կատարեալ. մինչև յոչինչ զգալի իրաց խաբեսցի
երբէք յաւիտեան. յայտմ ահա բովանդակի և
բերկրութիւն նր : Յիշողութիւնն զգալի՝ եղիցի ան-
չափ կատարեալ. մինչև զոր ինչ տեսցէ կամ լուծիցէ
կամ այլով զգայութե՛ն զգայցէ միանգամ, այնուհետև
ոչ երբէք մոռացի. և զմայլումն նր լիցի յիշատա-
կելն զայն ամ՝ որ զմեքն բերկրեցուցանէ : Իսկ կա-
տարելութիւն երեակայութեանն լինի զգալապէս
ըմբռնել զամ զգալի իրս, որչափ և դժուարըմբռ-
նել.

նեղիք իցեն , և զսոցն այնպէս արագ՝ մաքուր և սպա-
ծառ , ունի թէ իրօք նմին առաջիկայ լինէին . զի եթէ
տկար երեւակայութիւն մեր յաստի կեանս ունի
զայդպիսի զօրութիւն , որով կերպարանէ յանձին
զայլ և այլ նմանութիւն իրաց . քանի՜ առաւել ձեռն
հաս իցէ առնել զայն կատարեալ և զօրաւոր երեւ-
ակայութիւն սրբոց : Այլ եթէ երեւակայեացեն սքք
զէակ ինչ կամ զգործ երբեմն տեսեալ 'ի կեանս
յայս՝ կամ յաստուծուստ ծանուցեալ , այնպէս
թուէսցի նոց այն , ունի թէ իրօք առաջի աչաց տե-
սանէին զայն : Ըստ այսմ է իմանալ և յաղագս
հոտոց , համոց և ձայնից քաղցրութե՝ զորս կա-
րեն 'ի ձեռն սլայծառ երեւակայութեան իբր իրօք
այնպէս յայտնի կերպարանել , մինչև բերկրել նոցին
ախորժանօք :

Արդ՝ 'ի ձեռն երեւակայութե՝ բազմացին յոյժ
զոճարճութիւնք սքք . զի նովառ վայելեացեն ոչ միայն
զներկայս , այլև նստատիւք յիշողութե՝ զանցեալոն
և զապագայս , զորս ան յայտնեալ իցէ նոց : Բանդի
ծանիցեն զամ գործս այլ , զոր արար 'ի ստեղծա-
նելն զՅ և 'ի փրկելն զմարդիկ , ունի և զամ գործս
մարդկան առհասարակ . նկարելով զնոսին մի լը միջէ
առաջի աչաց իւրեանց , ունի և եղենն : Արդ՝ քանի՜
զոճարճութեամբ ոչ բերկրեացին հոգիք արդարոց
'ի կենդանակար տեսարանս այնպիսի մեծամեծ
իրաց :

Ահա՝ այսոքիկ լինելոց են զգալի կատարելութիւնք
և վայելք բերկրութե մարմնոց և զգայութեց սրբոց .
որչափ մարմ է մեղ մասամբ ինչ 'ի բանից սք գրոց ,
և մասամբ ինչ 'ի արեւմաբանութե , որ հիմնեալ է 'ի
սք գիրս՝ իմաստասիրել :

Բարեկամութիւն ԵՐԵՄԻԱ : Այլ սակայն կայ և այլ
բերկրութիւն ինչ զգալի և իմանալի , կամ առա-
ջից՝ բերկրութիւն մարդկային , որ առաւել է քան
զայս ամ զգալի զոճարճութիւնս . և այն է բերկրու-
թիւն 'ի սիրալիր կենակցութե այնչափ անհամար
բազմութե սքք և հրեշտակաց ի միմեանս : Արդիսի
անպատու ուրախութի իցէ յարդի լինել և սիրելի
այնչափ անթիւ և անհամար բազմութե որդւոցն այլ՝
անծաղկերս փառօք ճախացեալ թագաւորաց : Արդիսի
զոճարճութի իցէ կենցաղավարել և խօսակցել ի
այնչափ անթիւ ամենիմաստ և փառաւորեալ մարդ-
կան և հրեշտակաց , յորոց կարէ ոք իմանալ՝ զոր
ինչ

ինչ և կամի գիտել, յորոց չունի ինչ երբեք զան-
գիտել կամ կասկածիլ 'ի վր սրտից և մտաց նց .
քանզի գիտէ աներկբայ, թէ ամենեքեան բարի են,
և բարի կամին միմեանց . որք հանապազ քաղցրութիւն
և սիրով խօսին չ միմեանս, պատուեն և խնդան
չ ամ բարիս և չ փառս միմեանց : Եթէ այսպիսի
սէր գտանէր 'ի մէջ մարդկան այսր Յիս, ամենայն
տառապանք և ցաւք աստի կենաց ոչ բաւէին դառ-
նացուցանել զկեանս և քաղնապել զմարդ :

Այլ զոր անճառ ուրախութիւն ոչ բերցէ և կենակցիլն
համարձակ ընդ քմի ան . կարելն համարձակ որդե-
պէս և եղբայրաբար կմ իբր մտերիմ խօսիլ չ նմա-
տեղեկանալ 'ի նմանէ զանհասանելի խորհուրդս, և
զանբաւ սէր նր՝ զոր ունի 'ի վր մեր . մատչիլ հա-
մարձակութիւն և 'ի համբոյր նորա, և լուենիլ առ 'ի
նմանէ զհամբոյր անճառ սիրոյ նր . սիրելի լինել նմա
և գովելի, և պատիւ իսկ լուենել, և գգուել և փայ-
փայիլ առ 'ի նմանէ, որպէս մայր որ զմանուկ իւր
գգուելցէ ' լը ասելոյ մարգարէին եսայեայ . որչափ
ուրախութիւն ոչ զնուցու զսիրտս մեր այս անմ : Եթէ
չկայր այլ ուրախութիւն յարքայուէ, բոյց միայն այս,
բաւական էր արդեօք յաւիտեան երջանիկ առնել
զմարդ : Զի եթէ յՅիս յայտմիկ մեծ երջանկուէ հա-
մարեալ է ումեք՝ սիրելի և յարդի լինել յաչս թա-
գաւորի, և կենաց նր կցորդ . ասպա որպիսի երջան-
կութի իցէ՝ սիրելի և յարդոյ լինել յաչս Թոյ, և կեն-
ցաղակից նմա 'ի փառս նր : Ժամ է արդ զիմանալի
բերկրութիւն և զկատարելութիւն հոգւոյն յարքայու-
թեան տեսանել :

Բերիւն-նի + հոգւոյ : Հոգին մարդոյ՝ ոմ 'ի վեր անդր
յառաջ բերաք, ունի կրկին կարողութիւն՝ որք են մոռ
և կամք . և միաքն ունի զերիս զօրութիւն, զըմբռնա-
ղական՝ զարտադրական կմ զծննդական՝ և զսիշողա-
կան . նոյնօրինակ և կամքն ունի զերիս, զզօրութիւն
անբռնադատական կմ անճնիշխանական, զզօրութիւն
գործողական, և զզօրութիւն վայելողական : Մտաց ա-
ռարկայն է ճշմարիտն, կամ էակն լը որում գիտելի .
և կամացն՝ բարին, կամ էակն լը որում վայելելի .
ուստի և երանութի հոգւոյն է գիտել և վայելել .
իսկ կատարելութիւն նր է կատարեալ ունիլ զամ զօ-
րութիւն մտաց իւրոց և կամաց : Արդ եթէ մարմինն
և զգայութիւնք մարդոյ՝ ունեւոց են յարքայութիւն զկա-
տարելութիւն մեծագոյն քան զոր հնար է յաստի կեանս

ուենել , ևս առաւել հոգին՝ որ վն վարձատրի և մար-
մինն , զոյգ ը հոգեղէն զօրութիւն իւր՝ ունիցի մե-
ծագոյն կատարելութիւն քան զոր յաստի կեանս մարթ-
էր ունիլ :

Կատարելութիւն զօրութիւն : Աստուծոյ զօրութիւն մտաց
եղիցի այնչափ սուր , մինչև ըմբռն-
ել մտաց գիւրաւ և փութով զևս դժուարիմաց գի-
տելիս , և ըմբռնել զամ ինչ պայծառ , և խորագոյնս
թափանցելով յիրն իմանալի , մինչև իմանալ ի միում
իրի և բազում ինչ՝ որ յայնմ փակի , և որ անտի ըզ-
հեռ գայ և կարէ պատճառիլ . և այնպէս իմացումն
սբց եղիցի իմացումն սուր , բացայայտ , և լարձակ
կամ բովանդակիչ : Եւ զոր զուարճութիւն ոչ պատճա-
ռեսցէ ի հոգին այսպիսի գերազանց կատարելութիւն .
մանաւանդ զի՝ երբեմն փորձ էր տկարութիւն մտաց իւ-
րոյ յաստի կեանս : Ո՛չ ևս գտցի անդ ոք՝ որ յար-
մար իցէ միայն տա այս ինչ տեսակ գիտութեց , և ան-
յարմար առ այլս . այլ՝ առ ամ գիտելիս յաջողակ
լիցին ամենեքեան . ոչ իմիք կարօտ մնայցեն , ամ կա-
րելի գիտելիք եղիցին վասն մտաց իւրաքանչիւրոյ .
քանզի և ինքն իսկ անբոււ և անհասն Իժ եղիցի ա-
ռարկայ տեսութե կամ գիտութե մտաց նոցա :

Իսկ արտագրական կի՞ ծննդական զօրութիւն մտաց ,
եղիցի արագ , ճոխ , և բազմաբեղուն . որ անաշխատ և
փութով , միանգամայն առատ ծնցի զբանս . որով և
անաշխատ և փութով կերպարանեսցէ և ի կարգի
գիցէ զծնունդս մտացն , մինչև կարող լինել սբց ա-
ռանց ինչ նախընթաց պատրաստութե խօսել ճոխա-
բար գեղեցիկ կարգաւ և վայելուչ բանիւք ի վերայ
ն և իցէ իրաց զոր գիտեն , և ի պատճառս ճոխ ծնըն-
դականութե մտաց , ոմ և մեծ յիշողութեն ոչ եր-
բէք պակասեսցի նց նիւթ մտածութեց և բանից :
Այս մեծ բեղմնաւորութիւն մտաց նախատաւորեալ ի
մեծ գիտութե այնչափ անհամար գիտելեաց՝ զոր ու-
նիցին սբքն , միանգամայն ի սուր և ի պայծառ և
յլարհակ իմացողութե նոցա , եղիցի բաւական առ
ամ գիւտս իմաստից և հնարից և արճեւտից . որով
միտքն ոչ միայն լիցի լուսնակ առ իմանալ զամ ինչ ,
այլև յաջողակ ի գտանել և ի հնարել զամ : Արդ՝
զի՞նչ ոչ գտցէ և ճարտարիցէ հոգին այսպիսի կարու-
ղութե յանբաւ յաւիտեանս անդ ի հանապազորդ
զուարճութիւն և ի մեծագոյն իմաստութիւն և ի կատա-
րելութիւն իւր : Եւ քանզի սբքն կամին միմեանց զամ

բարի՝ զոր կարեն առնել իրերաց, և ըստ նմին հա-
ղորդեն միմեանց զամենայն զոր գիտեն, (արտաքոյ
տեսութենն ւոյ.) տես դու ինձ թէ որքան բազ-
մացի գիտութի իւրաքանչիւրոց, և որպիսի անըս-
տառ բերկրութի ցնծացեն հանապազ յերեսաց այս-
պիսի նորանոր գիտելեաց: Ասլա զայն, զոր գիտեն
մեծամեծ սքօք և զոր գիտեն վեհագոյն սերովբէք և
քերովբէք, և զոր ինչ դտանեն և ճարտարեն բարձ-
րագոյն միտք նց, գիտացէ և վերջին տխմարն յաշ-
խարհիս յայսմիկ՝ եթէ արժանացի լինել նոցին փա-
ռակից. ո՞ր անբաւ առատութի վարձուց, որով վար-
ձատրէ անձ զդուղնաքեայ ծառայուի մեր: Եթէ մար-
դիկ Յիս այսորիկ՝ տկար մտօք իւրեանց այնչափ հի-
անալի գիտութիս և արոճեառս դաին. զի՞նչ ո՞չ դըս-
ցեն յանբաւ յաւիտեանս կատարեալ և ամենաբեղուն
միտք սքօց, և բարձրագոյն միտք հրեշտակաց. մինչ զի
գիտակն ամ գիտութեց և ճշմարտութեց և արոճեա-
տից՝ զոր դաին մարդիկ, է առաջի սքօց իբրև համ-
բակ ոք՝ որոյ հազիւ զայբուբենս ուսեալ իցէ:

Եւ միթէ հարկ լիցի սքօցն աշխատութի ուսանել զայս-
չափ անթիւ գիտելիս՝ իբրև զմեզ, ո՞չ բնաւ. քանզի
ահա երրորդ զօրութի մտաց նոցա, որ է զօրութին
յիշողական՝ եղիցի այնչափ կատարեալ, մինչև զոր
ինչ միանգամ իմացին՝ այն ամ անջնջելի տալաւորեա-
ցի՝ ի միտս նց, և յայնմ հետէ ո՞չ մոռացին զայն յա-
ւիտեան: Քանի՞ տկար է այս զօրութի՝ ի մեզ, որ
և հանապազ առաւել տկարանայ ի առաւել ծերա-
նալոյ մարդոյն. անդ յանձերանալի և յանփոփոխ վե-
ճակի՝ և ամ կատարելութիւնք անտկարանալի մնացեն
յաւիտեան. ո՞չ պիտոյ լիցի անդ յաւիտեան՝ բազում
անգամ ասել զնոյն բանն առ ի սերս պահել զայն
՝ ի միտս, և յիշել զնոյն ստեպ՝ զի մի ելցէ ի մտաց.
բաւական է անդ միանգամ լսել ինչ, եթէ զբան ինչ
հակիրճ, և եթէ զճառ ինչ յերկար, չպիտի ինչ այլ
առ ի պահել զայն ի մտի: Եւ թէ արդարև այս-
չափ կատարելութի ըունակ է մարդկային յիշողութի,
եցոյց զայն անձ յոմանս ի մարդկանէ և յաստի կեանս.
որոց բաւական էր լսել զբան ինչ (նաև զերկար)
միանգամ՝ առ ի պահել զայն ի մտի: Այլ որ ա-
ռաւել քան զայս սքանչելի է, ո՞չ երբէք լցցի յիշ-
ողութին յաւիտեան յայսչափ գիտելեաց, այլ որչափ
ինչ և իմասցի միտքն, զայն ամ անմոռաց պահելով՝
կարօղ լիցի միշտ և զայլ նորանոր գիտելիս ի մտի
պա-

սկսեալ քանզի որ ինչ եղծանի՝ ի սկսածառէ ի մէքէ եղծանի, իսկ ի հոգին ոչինչ սկսածառ ներգործէ բաց յայ՝ որ ոչ կամի եղծանել զբարին սիրելեաց իւրոց, ապա որ ինչ միանգամ տալաւ որ ի յիշողութի մտաց երանելեաց, ոչ եղծանի յաւիտեան։ Չսոյն զայս անմոռաց յիշողութի մտաց՝ անմոռաց սկսեացէ և զգայական յիշողութին, քանզի թէ և գէտ լիցի սմա մոռանալ ինչ, ի յիշատակելն զայն մտաց՝ անգրէն յիշեացէ և ինքն զգայական յիշողութին։ Նոյն պէս և զայլ ներքին զգայութիւն, զերևակայութիւն և զընտրողութիւն, զզգալի և զհասարակ զգայութիւն սկսեացեն միտքն ի մեծի կատարելուն, ընտրողութիւն ոչ երբէք թիւրեացի՝ առաջնորդեալ յամենա կատար ընտրողութիւն մտաց։ Հասարակ զգայութիւն ոչ երբէք նուազեացի ի լուրջ զգաստութիւն՝ յայնչափ զգալի զմայլմանց ընկղմեալ գոլով։ Երևակայութիւն ոչ երբէք սկսորեացի՝ յանխաբ դատմանէ մտաց, և զամ ինչ փութով և սկսածառ երևակայեացէ՝ յարագութիւն և ի սկսածառ ճանաչմանէ մտաց։ Ընցի և տմենաբեղուն ի բիւրապիտի երևակերպութիւն՝ յամենաբեղուն ծննդենէ մտաց։

Քանզի ի յարութիւն ոչ ևս կախիցին կատարելութիւն մտաց ի կատարելութիւն զգայութեց՝ որոյ այժմ, այլ ընդ հակառակն՝ կատարելութիւն զգայութեց կախիցին զկատարելութիւն մտաց։ Քանզի անդ մարմինն լիցի հոգեւոր լը առաքելոյն, ցո հետեակ հոգեւոր, և նման նմա լը անմահութեն և լը այլ հետեւորդ կատարելութեց։ Քանզի և օրէնք բնութիւն զայդ սկսանքէն՝ հետեւիլ ստորնոյն վերնագունին։ Իսկ ի կեանս յայս՝ յայն սակս հոգին կախի ի մարմնոյն, զի ի մարմնի ստեղծանի, և ի զգայութեց անտի մարմնոյն իմանայ զոր ինչ իմանայ։ Բայց ի յարութիւն հոգին լցեալ արդէն այնչափ գիտութիւն, ևս առաւել գիտութիւն անստեղծութիւն, ի միանալ անդ լը մարմնոյ իւրում՝ լըուհակ է նաև առանց զգայութեց իմանալ, եթէ յաճային էութեն տեսութիւն՝ զոր միայն մտօք առանց զգայութեց տեսանէ, և եթէ այլազգ ի յայտնութեն ան, և յազգմանէ դասուց ան, որք անընդմիջ ջտալէս՝ միայն կամելով՝ կարեն յայտնել միմեանց զայն զոր կամին և գիտեն, առանց պէտս ունեւոյ բարբառով յայտնել միմեանց զոր կամին։

Կատարելութիւն և Սրգ՝ այսու օրինակաւ կատարեալ
 Գագ : գոլով երկց զօրութեց մտացն, միտքն
 D d 2 եղի

եղիցի միշտ զգաստ , հանճարեղ , զգօն , ուշիմ , ճար ,
 օրիկ , բազմաբեղուն , արագիմաց , սլայծառիմաց ,
 նրբիմաց , խորագետ , լարձակառես , և անմուռաց
 յիշմամբ : 'Ի վրոյսս օյսսիսի կատարելուէց տացի և ևս
 մտաց գիտութի մեծ յայ , զի բաց յածային էութենե
 սլայծառ գիտութեն' որ եղիցի գիտութիւն գիտու
 թէց յանբաւ զմայլումն և 'ի կատարելութի մտաց ,
 սլարգեի նմա յայ սլայծառ գիտութի խորին խոր
 հըրդոյ հաւատոյս մերոյ , իմ խորհրդոյ մարդեղուն
 բանին այ , խորհրդոյ մարմնոյ և արեան ան , խոր
 հըրդոյ նախառահմանութի և նախախնամութի , և
 անգործոյ զոր արար ան 'ի սէր և 'ի փրկութի մեր
 և 'ի փառս իւր : Եւ յայն սակս տացի նմա գիտել
 բացայայտ և զան արարածս այ , իմ զբնութի իւրաքան
 չիւրոցն և զսքանչելի կազմակերպութի նայ , և զօգուան
 զոր ունին , և զգործս ճարտարութի կենդանեաց ,
 ոն և զան համեմատութի և զկասկակցութի զոր ու
 նին ան արարածք լը միմեանս : Տացի մտացն գիտել
 և զան գործս մարդկան և զհրեշտակաց , և զան գի
 տութիս և զարուեստս՝ զորս հնարեցին մարդիկ . քան
 զի և 'ի նոսին ոչ նոճաղ երեւի բարութի և իմաստու
 թի և նախախնամութի արարչին , ոն և արդարու
 թիւն նորա :

Քանզի 'ի բարի գործս արդարոյ երեւի բարութի և
 սէր արարչին՝ որ ետ շնորհս այնչափ բարեգործու
 թէց . և 'ի չար գործս մարդկան երեւինոյնպէս բարու
 թի արարչին , որ երկայնամտութի համբեր չարութե
 նայ , և բազմաց իսկ ներեաց զյանցանան և արդա
 բացոյց . իսկ 'ի վրոյսս այլոյ՝ զորս դատաւարտեաց , ե
 րեւի արդարութի նր : 'Ի գործս բնական ճարտարու
 թե նայ երեւի իմաստութի և բարութի արարչին՝ որ
 ետ նայ զայդսիսի ճարտարագիւտ միտս , և յաջողեաց
 նայ գտանել զայնչափ գիտելիս և արուեստս . քանզի
 անգործք բարիք և հանճարեղք և ճարտարք բանա
 ւոր արարածոյ՝ են գործք այ , զի 'ի նմանէ նախա
 կարգեցան լինել և 'ի նմանէ յաջողեցան , և են փառք
 նմա , և նմին իրի գիտել ունին և զայնս : Եւ բաց
 յայտմանէ՝ յայտնեացէ ան սիրելեաց իւրոյ յանվախ
 ճան յաւիտեանս՝ անհամար հիանալի գիտելիս , գո
 լով ինքնաղբիւր անսպառ և անբաւ գիտելեաց , յայտ
 նեացէ նայ և զան զոր ինչ յօժարեացին գիտել , քան
 զի բնակեացի լը նս իբրեւ լը իւրոյ սիրելի որդւոյ և
 բարեկամաց : Յաւել և զայն , զի ամցն ծանուցէ
 իւ

խւրաքանչիւրն 'ի սրց և 'ի հրեշտակաց զայն նմ, զոր
ինքն գիտէ, և զոր իւր հանձարովն գտանէ, և զոր
նորոգ խմացի յայ քանզի սիրեն անդ ամենեքին ըղ-
միմեանս, այնպէս՝ ուր և զանձինս իւրեանց, և կա-
տարեալ սիրոյ է հաղորդել սիրելոյն զհաղորդելի
բարիս իւր, որպիսի են գիտութիւնք: Եւ արդ ասո-
ինձ, եթէ միաքն այսչափ անհամար և բարձրագոյն
գիտութիւնք լցեալ, և այնպիսի մեծ կատարելութիւն
պերճացեալ, որչափ խմատնասցի, և որչափ ինչ և
ինքն դացէ յանբաւ յաւիտեանս անդ: Միտք այսպի-
սի՝ եղիցի ծով անհամար գիտութեց, և աղբիւր անըս-
տառ նորանոր գիտելեաց, և զոր ոնադատում զոճար-
ճութի և զմայլումն ոչ պատճառեսցէ 'ի հոգին այս-
չափ գիտութի և կատարելութի մտաց: Ո՞ր ամենա-
մեծ և ամենազուճարձ գիտութի երանելեաց, երա-
նի՞ թէ գիտէին մարդիկ զքո մեծութի, և չհամարէին
զանձինս գիտել ինչ, և փոխանակ ծախելոյ զկեանս
իւրեանց յաւելորդ ուսմունս, ծախէին զայն 'ի ծա-
ռայութի նոյ արարչին, որով և 'ի միում աւուր ա-

նաշխատ ուսանէին զնմ գիտութի:

Կաթարեւոյն Ժառ: Չորորինակ կատարելութի և զը-
ւարձութի մտաց եղիցի գիտել զնմ և զայլ անհամար
գիտելիս, նոյնորինակ և կատարելութի և զոճար-
ճութի կամաց՝ եղիցի սիրել և ունել զնմ, և սիրել
և ունել զնմ բարի, և այլ կատարեալ եղիցին զօրու-
թիւն մտաց, նոյնգունակ կատարեալ լիցին և զօրու-
թիւն կամաց: Գործողական զօրութին կամաց եղիցի
այնչափ զօրաւոր, մինչև զնմ գոճարին և ծանր
կարծեցեալ գործ գիւրաւ արացէ, քանզի ազգես-
ցէ 'ի մարմին իւր այնչափ ուժգնութի, մինչև բա-
ւական լինել նմա և զլերինս շարժել, և յական թո-
թափել յերկրէ յերկինս ժամանել, ուստի և զօրու-
թի մարմնոյն մեծասկէս զօրացի և 'ի զօրութի կա-
մացն: Այլեւողական զօրութին կամաց՝ եղիցի այնչափ
կատարեալ, մինչև բաւական լիցի վայելել զանհա-
մար բարիս միանգամայն, և ընդունին նաև զնոյն ինքն
զանհուն բարին, և զնմ բարիս վայելեսցէ, և այն
առանց տաղտկանալոյ 'ի վայելմանէ բարւոյ ինչ եր-
բէք, թէպէտ և փոքր իցէ այն, ուր 'ի կեանս յայն
չկարեմք վայելել և զքանի մի բարիս միանգամայն, և
վայելք նոյ ևս ոչ տեւեն յերկար, քանզի գրեթէ յամ-
բարեաց հոռակ յետոյ յափրացել տաղտկանամք: Այ-
սու կարողութի կամաց վայելեսցեն նրքն զնմ, և

զամբարիս զոր ունին, զգիտութիս զառաքինութիս
 զսէր այլոց, և զստատիւ և զփառս մեծուէ, զիշխա-
 նութի, զգորութի, զամ կատարելուի բնուէ իւր-
 եանց, և զբարիս մարմնոյ և զգայութեցն, քանզի
 այնու լինի վայելէլ՝ որով է և զոճարձանալ թ բա-
 րին, և զի կամօքն զոճարձանայ և մարդս, ապա և
 նովին վայելէ զամ: Եւ 'ի մեծէ կատարելութէ առ-
 տի վայելողական կարողուէ կամաց, մեծասցի յոյժ և
 վայելողական կարողուն զգայական բաղձանաց, որ
 նոյնպէս կարող լիցի վայելէլ զամ զգալի բարիս մարմ-
 նոյ և զգայութեցն միանգամայն. ուն և ցնծալ նաև
 թ իմանալի բարիս հոգւոյ իւրոյ. քանզի ար ուրա-
 խութի զգայական բաղձանաց զեղանի 'ի կամս հոգ-
 ւոյն, նոյնպէս և ուրախութի կամացն զեղանի և 'ի
 զգայական բաղձանս. քանզի միոյ անձին բարիք են
 երկոքեան, եթէ իմանալիքն և եթէ զգալիքն. և ան-
 ձըն մարդոյ ուրախանայ 'ի բարիս իւր՝ ամ զօրութե
 իւրով, որով կարող է ուրախանալ, և այնպէս ցըն-
 ծասցէ մարդ նաև զգայական բաղձանօք յամ, և կա-
 պեսցի թ նմա ծայրագոյն սիրով: Այլ յափրասցի և
 ոչ տաղտկասցի նաև զգայական բաղձանքն 'ի բա-
 րեաց ինչ, այլ միշտ անձուկ ըզձիւ սիրեսցէ զայնս,
 փափաքիցի ունել զնոսա որպէս և ունի:

Իսկ անձնիշխանական՝ կամ ազատ կարողութիւն կա-
 մաց՝ եղիցի այնչափ զօրաւոր, մինչև ոչ միայն չկարաւ
 ցէ յուսեքէ բռնադատիլ կամ ստիպիլ 'ի կամիլ ինչ,
 այլ և դիւրաւ թգէմ կացցէ և յաղթեսցէ ամ իրաց
 որոց կամիցի: Անձնիշխանական կարողութիւն կամաց
 եղիցի այնչափ կատարեալ, մինչև ընտրել նմա միշտ
 զբարին, և ոչ ևս յօժարիլ 'ի չարն: Եւ 'ի կատարե-
 լութէ աստի անձնիշխան ազատութեւն կամաց՝ կա-
 տարեալ լիցի և զգայական բաղձանքն, որ գոլով յայն-
 ժամ հպատակ և հետեակ կամացն՝ յօժարեսցի բնա-
 պէս թ բարին, և տեսցէ զչարն, և այնպէս մարդն
 եղիցի անդ կատարեալ ոչ միայն 'ի բնական կարգի,
 այլ և 'ի բարոյական կարգի: Եւ զոր կատարելուի
 բարոյական կամ զառաքինութի ոչ ունիցի նա, որ
 բնապէս ինքնայօժար բերի առ ամ առաքինութիս,
 և բնապէս առէ զամ մողութիս և զչարութիս, ոչ առ
 սրաքէն առաքինութիք ստացեալ լինին կամելով, և
 չպիտի վն նոյ այլ աշխատութի՝ բայց միայն ճմարիտ
 կամք. և քանզի արք չունին զանկարգ ախորժակս՝ ուն
 զմեզ, նմին իրի՝ զոր առաքինութի և կամին ունել
 զնոյն

զնոյն նովին կամօք և ստանան, և այն՝ հաստատուն
 և անկորուստ ժառանգութիւն քանզի չունին երկեւզ
 թէ երբեմն առաքինութիւն լինիցի նոյն անսիրելի և
 զի զամ առաքինութի կամին և սիրեն, ապա և զամ
 առաքինութիս ստացեալ ունիցին, և զայն 'ի գերա
 գոյն՝ աստիճանի, որչափ տանի բաւականութի իւրա
 քանչիւրոցն լը չափու շնորհացն զոր ունին յմյ : Եւ
 արդ՝ եթէ առաքինութիւն կամ սրբութիւն է գե
 րագոյն և մեծասպասիւ կատարելութիւն 'ի մէջ մամ կա
 տարելութեց, որոց ընդհակ է բանաւոր ստեղծուածն
 այն է ևս մեծագոյն պատիւ և փառք իմացական
 բնութե, ուն և անձային բնութե գլխովին : մինչ զի
 առանց սորա չէ ոք արժանի սիրոյ և պատէոյ, թէ
 պէտեւ մամ կատարելութի կատարեալ իցէ, իմաստու
 թիւ, զօրութիւ, գեղեցկութիւ ևն : զի չարութի տգե
 ղացուցանէ զամ ինչ : Եւ եթէ այս այսպէս է, տես
 դու ինչ թէ քանի՞ անպատում ուրախութի ոչ բեր
 ցէ նոյն այս կատարեալ սրբութիւն նոյն կամ կատարե
 լութի լը մամ տեսական առաքինութեց, և քանի՞ պա
 տիւ և փառք ոչ լինիցի նոյն այն առաջի մամ արարա
 ծոց, ևս առաւել առաջի արարչին : Սա եղիցի գլու
 իսաւոր զարդ հոգւոյն, որ գեղեցկացուցանէ զնա ա
 ռաւել քան զոր գեղեցկացուցէ լոյսն արփիափայլ
 զմարմինն : և անչափ առաւել սիրելի մյ և մամ նոյն
 առնէ զհոգին այս անձաւելի գեղ նոյն : Եթէ սրբութիւն
 նաեւ առանց այլ կատարելութեց առնէ զոք սիրելի
 և յարգի, զի նչ ոչ արասցէ սրբութիւն՝ որ զոյգ իցէ
 լը այլ բաղում կատարելութեց, լը մեծի գիտութե
 և իմաստութե, լը մեծի զօրութե և իշխանութե, լը
 մեծի փառաց մարմնոյն և գեղեցկութե, և ընդ այլ
 կատարելութեց զոր ունիցին սրբն լը ստացելոցս :
 Ահա այսպէս կատարելութի և բերկրութի հոգւոյն
 եղիցի գիտութիւն և սրբութիւն կամ ամենատեսակ
 լաւութիւն, և կատարելութի մամ զօրութեց մտաց
 և կամաց իւրոց : բայց անհամեմատ մեծագոյն կա
 տարելութի և բերկրութի նոյն, և լիակատար երջան
 կութի նոյն եղիցի գիտել զմծ ուն և է, և սիրել զնա
 և վայելել անկասկած 'ի յաւիտեան :

ԱԿԿԵՆՈՒԹԻ : Ստեղծ մծ զհոգի մարգոյն 'ի պատ
 կեր իւր և 'ի նմանութի, և պատկերին վերջին և ծալ
 րագոյն կատարելութի է ինքն նախադադափարն, ա
 պա և վերջին և ծալրագոյն կատարելութի հոգւոց
 մերոց՝ է ինքն մծ : Անհար է նիւթական պատկերի

փոխակերպել 'ի գաղափար իւր, այլ միայն նմանիլ նմա. անհնար է և հոգւոյն դոյացապէս փոխակերպել յիւծ, բայց հնար է իմանալապէս մտօք, զի միաքրն փոխակերպի լը իրաց ինչ յայն զոր իմանայ. ապա վերջին և ծայրագոյն կատարելութի հոգւոյ մերոյ է իմանալ կամ տեսանել զիւծ ո՞նչ և էն :

Այլ միթէ հնար իցէ անսահման էութեն իմանիլ 'ի չափաւոր մտաց. ապաքէն անհնար է այդմ բնական զօրութի մտաց. բայց հնարաւոր է գերբնականաւ առ յիւ, որ լուսով փառացն զօրացուցանէ զմիտս ի մանալ զանսահման էութի իւր, ոչ անսահմանաբար և բովանդակիչ ճանաչմամբ՝ որպէս ինքն իւծ իմանայ զինքն, (քանզի առ այս պիտի անսահման միտք,) այլ տահմանաբար, ոչ բովանդակելով մտօք զայն իմա՝ որ փակի յանսահման էութեն իւր, այլ միայն իմանալով զիւծ ո՞նչ և էն, և ոչ որչափ կարէ իմանիլ :

Տեսանեմք, զի իւծ ետ հոգւոյ մարդոյն զբաղձանա անհուն բարւոյ, որ Վժ ոչ լիանայ երբէք չափաւոր բարեօք. ապա ուրեմն արար զնա լըունակ վայելելոյ զանհուն բարին, որ է միայն ինքն իւծ. և եթէ արար լըունակ վայելելոյ զինքն զանհուն բարին, ոչ երբէք լիացի բաղձանք հոգւոյն՝ մինչև ոչ ժառանգեսցէ զիւծ. ապա ի՞նչ ծայրագոյն կատարելութի հոգւոյ է իւծ, նոյնօրինակ և ծայրագոյն երջանկութի և բերկրութի նր է ինքն իւծ : Ապա ուրեմն՝ այլ իմա՝ կատարելութիք և վայելք հոգւոյ և մարմնոյ նր, զորս ցարդ տեսաք, թէսպէտև բերկրեցուցանեն և մեծապէս կատարեալ յօրինեն զնս, սակայն ոչ բաւեն իսպառ յագեցուցանել զանյագ բաղձանս հոգւոյն, և կատարեալ երջանիկ առնել զսբսն. միայն իւծ է առ այդ բաւական, և նա եղիցի վերջին ծայրագոյն կատարելութի և երջանկութի նց՝ յագեցուցանելով զանյագ բաղձանս կամացն, և զանլիանալի ծարաւ մտացն. անսահման ճշմարտութին լիացուցէ զփափաք ճշմարտի, և անսահման բարութին շատացուցէ զբաղձանս բարւոյ, որով ոչ ևս կարօա մնալով հոգւոյն իմիք՝ եղիցի կատարեալ երջանիկ : Եւ թէ զիւրդ՝ լը տանելոյ առաջիկայ գործոյս, բացառեալ ցուք :

Միտք մարդոյ ցանկայ գիտել զիմա. բայց քանզի անհնար է մտաց ներգործութի գիտել զիմա ինչ, զի անսահման և անբաւ են գիտելիք, վսկ և երջանկութի մտացն ոչ է գիտել զիմա ինչ ներգործութի, ապա

այնքան անբաւ իմանալի գեղոյ ձեռնէն, մինչև յօժաւ
 րամիտ յանձն առնոյր մոռանալ զամբ զոր ինչ գիտէ,
 նաև զանձն իւր իսկ, միայն թէ մի զսկեացի երբեք
 և ոչ առ վայր մի յայդմ ամենացանկալի տեսութիւն
 ձեռնութենէն: Եւ արդարև՝ սրբախի ինչ այլ պարա էր
 լինել ինչ, էիցս էակին ասեմ, որ է պատճառ և դա
 զափար ամ անբաւ կարելի գեղեցկութեց, անբաւ կա
 րելի ճշմարտութեց, անբաւ կարելի բարեաց, էակ
 անհուն մեծութիւն, անհուն կարող, անհուն իմաս
 տուն, անհուն սքանչելի և փառաւորեալ, և անհուն
 բարի և կատարեալ: Սրբախի հիացումն և զոճար
 ճութի ոչ ունիցի զհոգին, յորժամ ծայրագոյն և ան
 քակ միաւորութիւն միացի մօտք ը այսպիսի անբաւ
 տքանչելի էութիւն, և փոխակերպեացի իմանալապէս
 յամ, և այնպէս իմաստնացի իմ, զարդարեացի և
 պայծառացի աստուծով, մեծացի և փարթաւմացի
 աստուծով, գեղեցկացի և փառաւորեացի իմ, և
 զմայլեացի և երանացի իմ, ձեռնելի նմ ամ յամի,
 և ինքն բոլորովն յամ յափշտակեալ և փոխարկեալ,
 և ոմ թէ ձեռնացեալ գտանիցի: Ո՛վ անբաւ անհաս
 սիրոյն ինչ առ մարդն՝ առ յետին և անարժան տոեղծ
 ւած, ո՛ր անհասական փառաց և երանութիւն, յոր կա

մեցաւ արարիչն՝ ի վեր սմբառնալ զմարդ:

Եւ զոր միտքն յանբաւ զմայլեացի տեսութիւն անձա
 ուելի ճշմարտութիւն և գեղեցկութիւն ինչ, նոյնօրինակ
 և կամքն կմբ բաղձանք հոգւոյն յագեացի և յանբաւ
 զմայլեացի վայելմամբ անբաւ բարութիւն նր և երա
 նութիւն. անյագ բաղձանք բարւոյ՝ որ է ի հոգին,
 լիացի յագեացի ի ժառանգելն անկորուստ զանհուն
 բարին, յորում պարագրին ամ կարելի բարիք: Ո՛չ
 ևս ցանկացի այնուհետև բարեաց ինչ, զի ամ բա
 րիք յանբաւ փոքր են քան զայն՝ զոր ինքն ստացեալ
 ունի. և զի զամ ինչ որում կարէ ցանկալ՝ կարէ դառ
 նել անբաւ առաւելութիւն յամ, զոր որ ունի զարքայ
 սկան պատիւ, ոչ ևս ցանկայ իշխանական պատւոյ,
 զի այն փոքր է, և փակի յարքայական պատիւն զոր
 ունի: Արդ՝ քանի՞ անպատում սիրով ոչ գրկախառ
 նեացի հոգին ը իւրումն անհուն բարւոյ և երանա
 ցուցի ի ժառանգելն զնա, և ո՛ր անբաւ սիրով ոչ
 գրկախառնեացի ձեռնութիւն ը հոգւոյն յերանացու
 ցանել զնա իւրև: Ո՛ր կարացի իմանալ զմեծութիւն
 ինդութիւն հոգւոյն ի միանալ իւր ը իւրումն անհուն
 բարւոյն, ի վայելելն զայն զոր վայելէ ձեռն. յերջան
 կա.

կանաչն իւրում աշնու՝ որով երջանիկ է նա ինքն
 ւած : Ա՛յլ անստուգում երանութե ԽԵՅ . վայելել զւած
 բովանդակ , և զւած բարի զոր ունի . ընկղմիլ յանբաւ
 ծով զոճարձութե և երանութե ածութեն , սիրիլ 'ի
 նմանէ անձառ սիրով և փայփայիլ հանապազ . այս է
 լինելոց երջանկութի ԽԵՅ՝ զոր ստատրաստեաց նոցա
 ւած : Եւ որչափ բարի և իմաստուն ո՛չ եղիցի իւրա-
 քանչիւրն՝ 'ի տեսութե անտի անբաւ իմաստութե ,
 և 'ի վայելմանէ անբաւ բարւոյն . եթէ ւած 'ի կեանս
 յայս շնորհօք իւրովք աշնչափ կատարեալս գիտէ առ-
 նել զմարդն և նմանս ինքեան , զի՛նչ ո՛չ արասցէ 'ի
 միանալն իւրում անձամբ . ընդ հոգիս մեր . եթէ ԽԵՅ
 յաստիս աշնչափ կատարեալ սիրով սիրեցին զւած ա-
 ռանց տեսանելոյ զնա , որչափ անհամեմատ առաւել-
 լութե ո՛չ սիրեսցեն զնա 'ի տեսանել և 'ի վայելել
 զնա , և քանզի յաւիտեան տեսցեն զնա և վայելես-
 ցեն՝ վնկ և յաւիտեան սիրեսցեն զնա և փառաւո-
 րեսցեն և ո՛չ երբեք յագեցցին 'ի սիրելոյ զնա , ուն-
 և ո՛չ յագին 'ի տեսանելոյ զնա և 'ի վայելելոյ : Աւրդ՝
 եթէ բարութի կամ բարոյական կատարելութի մար-
 դոյ է սիրել զճմարտիս բարին՝ որովհիտ է ւած , ապա
 ուրեմն որչափ սիրեսցէ մարդն զւած , այնչափ առա-
 ւել բարի լիցի . և քան զի այնչափ սիրեսցեն անդ
 ԽԵՅ զւած , որչափ կարեն սիրել , որովհետեւ տեսցեն
 զնա լինել անհուն սիրոյ արժանի , և իւրեանց ան-
 հուն բարին , ապա ուրեմն և իւրաքանչիւրն 'ի ԽԵՅ
 եղիցի յարքայութե այնչափ բարի և նման ԽԵՅ՝ որչափ
 կարէ լինիլ : Ըստ սմին օրինակի եթէ և իմաստունի
 մարդոյ է գիտել զճմարտութիւն , ապա և որչափ բարձ-
 րագոյն իցէ ճմարտութիւն՝ այնչափ առաւել իմաստ-
 նացուցանէ զմարդն , արդ գոչով ԽԵՅ անսահման ճըշ-
 մարտութի՝ բաւական է յանբաւս իմաստնացուցա-
 նել . այլ քանզի մարդն ո՛չ կարէ բովանդակել մտօք
 զանհուն ճմարտութիւն ԽԵՅ , վնկ և որչափ կարէ իմա-
 նալ զայն կամ տեսանել , այնչափ և իմաստնանայ .
 և քանզի իւրաքանչիւրն այնչափ տեսցէ զւած զան-
 հուն ճմարտութիւն՝ որչափ կարէ տեսանել զնա , ապա
 և իւրաքանչիւրն եղիցի այնչափ իմաստուն՝ որչափ կա-
 րէ լինիլ : Եւ քանզի իւրաքանչիւրն ըստ առաւելութե
 արդեանց իւրոց կարող լինի առաւել տեսանել և սի-
 րել զւած , վնկ և մի քան զմի առաւել իմաստուն և
 բարի եղիցին , բայց իւրաքանչիւրն ո՛չ նոճազ ք զոր
 ինքն կարէ լինիլ , և այնպէս թէպէտ և անհաւասար
 եղի .

Եղիցի կատարելութի և երանութի իւրաքանչիւրոյն ,
 բայց ոչ յայն սակս եղիցի որ անկատար կամ նոճաղ
 երջանիկ . որովհետեւ իմ որ եղիցի այնչափ կատա-
 րեալ և երջանիկ՝ որչափ կարէ լինել , ուստի և ամէ-
 նեքին եղիցին շատացեալք իւրեանց կատարելութեք
 և երջանկութեք , և ոչ ցանկացին մեծագոռնի , զի
 բաղձանք մեր ոչ ձգին յանկարելին . օրինակ իմն՝ յոր-
 ժամ բաղումք ուտեն զմի և զնոյն անուշահամ կերա-
 կութն , իմքն զուճարձանան այնու՝ որչափ կարեն , և
 այնու շատանան . թէպէտ և ունանց 'ի նոցանէ քիմք
 առաւել սուր լինելով՝ առաւել համ առնուցուն 'ի
 կերակրոյ անտի քան զայլս : Ահա լի դմին օրինակի
 'ի տեսանել ամցն և 'ի վայելել զմի և զնոյն էութին
 ինչ՝ զմայլեսցին և զուճարձացին նովաւ՝ որչափ կա-
 րեն , և նոյնպէս իմաստնացին և բարի լիցին՝ որչափ
 և կարեն , և այնու իւրաքանչիւրքն բաւականացին .
 թէպէտև մի քան զմի առաւելութեք : Ընդ որ ոչ միայն
 ոչ տիրեսցին նք որոց պակաս իցէ զմայլումն և կա-
 տարելութի , այլ առաւել ևս ուրախացին : Քան-
 զի այնչափ սիրեսցեն անդ քիմք զիմ , մինչև մի և նոյն
 կամս ունիլ լի նմա , և ոչ այլ իմիք ցանկալ , բայց
 միայն զի կատարեսցի յիմի ամենաբարի կամքն ինչ . և
 յայս սակս 'ի տեսանել նց , թէ իմ կամեցաւ զոմանս
 առաւել փառաւորել և երանացուցանել քան զինք-
 եանս , ինքեանք ևս՝ առաւել կամիցին նց զայն առա-
 վելութի փառաց և երանութեն քան անձանց իւր-
 եանց , և խնդացեն լի փառս նց և լի երանութի ,
 ուր լի փառս և լի երանութի իւրեանց : Եւ ահա այս
 եղիցի լրումն փառաց և երանութե սքցն յարքայու-
 թե երկնից , այս կատարեալ սէրն առ իմ և առ մի-
 մեանս ընուցու զպակասութի փառաց և երանութե
 իւրաքանչիւրոյն , և հաւատարեցուսցէ լի իրաց ինչ
 զիման , քանզի սովաւ փառք և կատարելութի և ե-
 րանութի ամցն՝ լինի փառք և երանութի և կատա-
 րելութի իւրաքանչիւրոյն , զի բերկրեցուսցէ զիւ-
 րաքանչիւրսն . և այսպէս վայելք և երանութի իւ-
 րաքանչիւրոյն այնչափ առաւել լիցի , որչափ բիմք
 իցեն երանեալքն , և որչափ մեծագոյն իցէ երանու-
 թիւն նոցա :

Ահա այսպիսի լինելոյ է հանդերձեալ կեանք մար-
 դոյ . առ այսչափ անբաւ երանութի ստեղծ իմն ա-
 մենաբարի զմարդն . զայսչափ անկշռելի և անեզրա-
 կան փառս և վայելս պատրաստեսց իմ սիրելիաց
 իւ-

Իւրոց • և այն՝ վն փոքու իմն և կարճատե ծառայու
թէ : Ո՞ր անբաւ անսահման մարդասիրութե արար-
չին • ո՞ր անհուն անոխակալութե և ողորմութե նր առ
իւր մեղապարտ և ապերախտ արարածս • ո՞ր անչափ
և անքանակ առատաձեռնութե նր : Եւ ո՞ր սիրոյ և
ծառայութե չիցէ նա արժանի առ 'ի մարդկանէ • ո՞ր
գովութե և փառատրութե • ո՞ր սրտուոյ և հպա-
տակուէ : Չի՞նչ ինչ խորհին մարդիկ, զի՞նչ սիրեն,
յի՞նչ զբաղնուն, իմ իմիք ցանկան, և 'ի խնդիր են
գտանելոյ արդեօք : Ա՞ծ անբաւ մեծուէ կամի լինել
նց ժառանգութի, անն անբաւ գեղեցկութե կամի լի-
նել նց 'ի զոհարձութի, անն անբաւ իմաստութե
կամի լինել նց յիմաստութի, անն անբաւ քաղցրու-
թե կամի լինել նց 'ի վայելս, անն անբաւ բարեաց
և երանութեց կամի լինել նց երանութի, զիւր ան-
սահման էութիւն և զվայելս սրտորաստեալ է և վն
նց, և նք զի՞նչ ինչ խնդրեն • և որովմ իմիք ըզձա-
նան • էր վն ոչ սիրեն զնա յիմ սրտէ և 'ի զօրութե,
էր ոչ խորհին հանտուազ զնմանէ • ըէր ոչ ծառայեն
նմա ամենայնօժար կամօք • հիմ ոչ կեան բոլորովին
վն նր և 'ի նմա, որ կամի կեալ 'ի նս յաւիտեան • ո-
րով գիմօք համարձակին մեղանչել նմա, որ սյսչափ
անբաւ սիրով սիրէ զնս, և սիրել և երանացուցա-
նել կամի զնս յաւիտեան : Ո՞վ անհուն չարութե և
ապերախտութե մերոյ, ո՞ր անբաւ անարգութե և ա-
նարժանութե մարդկայինս ազգի առաջի անձային բա-
րերարութեանցն :

Պատրաստեալ եղև մեզ յայ կեանք փառաւորեալ
և երանելի, կեանք անձային և յաւիտենական, և մեք
զայն 'ի մոռացոնս արկեալ՝ զայսու ցաւալից և կար-
ճօրեայ կենօք յածիմք և չարաչար զբաղիմք, զսա սի-
րեմք և 'ի սմ երջանկանալ խնդրեմք : Զաստի կեանս
ես մեզ անձ՝ միայն իբրև ճանապարհ և միջոց հասա-
նելոյ և արժանանալոյ այնմ երանաւէտ կենաց ան-
վախճանից • և մեք զկեանս զայս իբրև զմեր վախճան
ունիմք, և եթէ վիշտս ինչ կրեմք 'ի սմ, նեղիմք՝
զայրանամք, ոտ թէ անիրաւութի ինչ կրիցեմք, կմ
թէ վն այսր կենացս միայն ստեղծեալ իցեմք • և այս
սխալօրէն կենցաղավարելով, զիարդ լինիցիմք արժա-
նի այնմ երանելի կենաց : Ապա այս է պարտակա-
նութի անմ մարդկան, կեալ վն հանդերձեալ կենաց,
կեալ այնպէս՝ զի արժանացի երբեմն կեալ ամենեւ-
ջանիկ կենօք ը այ և յանձ • վնկ ստեղծ ան զմարդն,
և

և յայս սակս ետ նմա զկեանս զայս . վնկ արար ան
 զՅո զայս և զամ երևելի արարածս , զի արքանեկեո
 ցեն մարդոյն՝ հասուցանել զնա իւրումն վախճանի ,
 որ է ան . և յորժամ մարդս ոչ հասանէ այսմ միակ
 վախճանի , ոչ հասանեն և այլ ամ երևելի արարածք
 իւրեանց վախճանին : Ապա նա՛ կեայ՝ ոմ արժանն
 է , և ոմ կամի՝ ի նմանէ արարիչ իւր , որ զամ արա
 րածս ան՝ զոր տեսանէ և վայելէ , կարգէ յօգուտ
 փրկութե իւրոյ , և յամէ զոր տեսանէ և վայելէ
 յՅի՝ յորդորի սիրել զարարիչ իւր՝ և ծառայել նմա
 սրտի մտք , որ ի բարեաց աստի կենացս ջանայ ի
 միտ առնուլ զմեծութի բարեաց անտի կենացն , և
 փոխանակ ի սոսա յարելոյ սրտիւ՝ առնն հառաչէ .
 զսա արարածք հասուցեն յարարիչ իւր , և կեանքո
 այս աղցաւոր և անցաւոր արժանի արասցէ իւրումն
 բուն ամեներջանիկ և անանց կենացն :

Ահաւասիկ յայսմ համառօտ ճառիս ի վր մարդոյն
 երևի փոքր ի շատէ , թէ որչափ բարի է ան , և թէ
 ի վր մարդոյն միայնոյ կամեցաւ ան առաւել քան
 ի վր այլ արարածոց համօրէն ցուցանել զանբաւ և
 զանսահման մեծութի բարութե իւրոյ , ոմ և իմաս
 տութե և կարողութե և այլ ամ կատարելութեց իւ
 րոց . ապա և մարդս պարտական է առաւել քան
 զայլ ամ արարածս՝ փոխարէն սիրել զնա և փառա
 ւորել . և այսպէս քան զաման առաւել երախտադէտ
 ցուցանել զանձն իւրում արարչի , և յայանի առնել
 ամ արարածոց՝ թէ ան ոչ արար ինչ ի զուր , և ոչ
 չվայր եցոյց զիւր անբաւ բարութն ի վր մարդոյն ,
 այլ թէ իւրումն անեղէն վախճանի հասանել ունի՝
 որոյ վր այսչափ առաւելութի սիրեաց զմարդն . որ
 այն ինքն է փառք իւր ամենամեծ , և փառաւորու
 թի մարդոյն յոյ իւրմէ ի կեանսն յաւիտենից :

XX

Ճ Ա Ռ . 2 :

Ի վերայ հրեշտակաց :

Ի տիեզերական տեսարանիս՝ ցայս վայր տեսաք
 փոքր ի շատէ զմեծութի բարութե և իմաստու
 թե և կարողութե արարչին ի վր երևելի և զգալի
 արարածոց , որոց գլուխ է մարդն : Այլ միթէ չկա՞ն
 և

և աներևոյթ արարածք • եթէ ինքն արարիչն աներևոյթ է և անզգալի, միթէ չէ՞ր կարող ստեղծանել և արարածս աներևոյթս և անզգալիս լիւրումն նմանութե • ոչ ապաքէն հոգի մարդոյն է աներևոյթ և անզգալի • և չէ՞ր հնար արդեօք լինել այլ կատարելագոյն հոգւոց, որք չունիցին պէտս մարմնոյ, եթէ 'ի մարմննս դտանին այնչափ սեռք և տեսակք մի ք զմի կատարեալ, միթէ 'ի հոգին՝ որք առաւել կատարել էակք են քան զմարմնն՝ չգտանիցին այդ այլևայլութի : Անսուտ հաւատք մեր վկայեն, զոր և ճշմարիտ իմաստասիրութիւն ուսուցանէ, թէ կան այնպիսի հոգիք՝ 'ի լրումն կարգի և 'ի կատարելութի արարածոց, ոնք և բարութի արարչին և փռք նրա զայդ պահանջեն : Մարդս է միջին ինչ ստեղծուած՝ յերկուց էակութեց բաղադրեալ՝ 'ի զգալւոյ և յանզգալւոյ, և եթէ միջին ինչ ստեղծուած է, ապա պարտ է լինել և ծայրից՝ որք միաւորեացին լիւրեաց սովաւ • մի ծայրն՝ յորում են մարմնաւոր արարածք, յայտնի են մեզ, ապա պարտ է լինել և միւս ծայրի ք հոգեղէն արարածոց, որով և Տա առցէ զկատարումն կատարելութե իւրոյ, և երևեցի սմէնա կարողութի արարչին, և բարութի նրա և իմաստութի, և մեծութի, ևն • և այն զի յաւէա զսոսա պարտ էր արարչին ստեղծանել քան զզգալի արարածս • որովհետեւ 'ի վր սց կարէր յաւէա ցուցանել զբարութի իւր և զիմաստութի և զայլ կատարելութիս քան 'ի վր այլ արարածոց : Ապանաւ լոկ արամաբանութե լուսոյ բանին առանց լուսոյ հաւատոց՝ չիք ինչ տարակոյս, թէ կան և աներևոյթ արարածք հոգեղէնք, զորս կոչեմք հրեշտակս, լի որում են պատգաւ մաւորք երկնից առ երկիր :

Այլ զսոցանէ սակաւ ունիմք ծանօթութի, որ պահի մեզ 'ի հանդերձեալ կեանսն, ուր պայծառ ծանօթութի կամ տեսութի նց՝ զկնի անձատեսութե՝ եղիցի մեծագոյն զոճարձութի մարդոյն • քանզի եթէ ծանօթութի այսց մարմնաւոր և նոճաստ արարածոց այնչափ բերկրեցուցանէ զմեզ, և այն զի լի աղօտ ճանաչեմք և զսոսա, զինչ եղիցի ապա պայծառ ծանօթութի այնց դերագոյն և հոգեղէն արարածոց թէ որպիսի է բնութի նց, և որչափ կատարելութի նց, և քանի՞ն արդեօք բաղմութի նց : Եթէ անբաւ բարութիւն այնչափ առատացաւ առ նոճաստ արարածս, մինչև ստեղծանել զնս անհամար բաղմութե, և մի ք զմի

զմի սքանչելի կատարելութիւն , որչափ արդեօք չկցէ
առատացեալ առ հոգեղէն արարածս , և որչափ կա-
տարելութիւն չկցէ ստեղծեալ զնս : Եթէ դտանի յերեւ-
ելի արարածս կարգ աստիճանաւոր համեմատութիւն .
որով կատարեցեալ իմ արարածոց ը իրերաց , այն-
չափ սքանչելի վայելչութիւն գեղեցկանայ բովանդա-
կութիւնն , զի նչ սկսիւ է ապա զմտաւ ածել զայնց
գերամբարձ արարածոց . միթէ չգտանի 'ի նս կարգ
համեմատութիւն , միթէ 'ի գերագոյն արարածս որք
յայտնագոյնս և մեծագոյնս յանգիման առնեն զա-
մենակարողութիւնն նոյ , իմաստութիւնն նոյ նոճաղագոյն
երևեսցի քան 'ի զգալի արարածս : Ապա առանց ինչ
երկոճանաց կարեմք ասել ' թէ իմ 'ի վր այնց հոգե-
ղէն արարածոց եցոյց հրաշափառագոյն յոյժ զիւր
ամենակարողութիւն և զանբաւ իմաստութիւն և զբարու-
թիւն . քանզի նք են իւր սլատիւր և նմանութիւն , և ըն-
դունակ են ճանաչելոյ զբարիսն զոր ըունին 'ի նմա
նէ , և փոխարէն յաւիտեան սիրելոյ զնս և փառա-
բանելոյ , որում չեն ըունակք զգալի արարածք՝ բաց
'ի մարգոյն : Եւ եթէ իմ առ մարդն որ ըունակ է
այսմ՝ այնչափ առաւելութիւն առատաձեռն դտաւ . ք
առ այլ զգալի արարածս , յայտ է թէ և առ նոսա
նոյնպէս առատաձեռնեաց :

Թի՛ւ հրէշապաշտ : Ապա նախ թո՛ւի թէ չխաբիմք կար-
ծել , թէ թի՛ւ բազմուէ հոգեղնացն զանցանէ բազ-
մաք զթո՛ւով բազմութիւն զգալի արարածոց : Քանզի
ամենաբարի և ամենակարող արարողին վայել է առ-
նել աւելի թո՛ւով զայնս , որք առաւել կատարեալք
են , և առաւել նման ինքեան և առաւել բարեաց ըն-
դունակ , և որք առաւել սլատիւն են և փառք արարչին :
Եւ արդարեւ եթէ զզգայուն և զսպականելի կեն-
դանիս արար իմ անչափ և անհամար բազմութիւն՝ մինչ
չև ընուլ նոքօք զբոլոր Տա , զերկիր , զջուր , զօդ և
զխորս իսկ երկրի , որչափ առաւելութիւն չկցէ արա-
րեալ զիմանալի և զանասական կենդանիս , զորս ա-
րար 'ի սլատիւն փառաց իւրոց , զի օրհնեսցեն զինքն
և վայելեսցեն յաւիտեան : Եթէ բնակարան հոգե-
ղէն արարածոց երկինքն՝ այնչափ մեծ է քան զերկիր ,
որ բնակարան է զգայուն կենդանեաց , ոչ ասլաքէն
ը վկայելոյ և սքնի կիւրճի եւ մացւոյ ը մեծութեան տե-
ղեաց առհասարակ սոյնպէս և բազմութիւն բնակչաց
'ի գէս է կարծել , իսկ երկիրս բովանդակ ուն կէտ
մի է 'ի մեջ միոյ երկնի : (կոչ , ընծ . գլ . ԺԵ . լւ . յն) :

սալա լի նմին համեմատուե և բնակչաց նորա աւելի
պարտ է լինել քան զսորա : Եւ ևս՝ եթէ մեծութի
փառացն ան , որ երևի յերկինս իբրև յիւր արքունիս ,
պահանջէր զայնպիսի անհաս մեծութի այնր արքուն
եաց երկնից , ոչ արդեօք պահանջէր և զանհաս բազ
մութի պաշտօնելից . որ թագաւոր շինիցէ սալատ և
քաղաք բնակութե իւրոյ մեծ և լարձակ 'ի պատիւ
փառաց իւրոյ , և բնակեցուցէ 'ի նմա սակաւ ծա
ռայս և բնակիչս . ոչ ապաքէն մեծագոյն փառք են
թագաւորին բազմութի պաշտօնելից և հպատակաց ,
քան մեծութի նիւթական շնորհածոյ քաղաքին : Արդ՝
եթէ երկիրս համայն է իբրև աննշմարելի հատ մի ա
լեր կամ աւաղոյ առաջի անբաւ մեծութե երկնից ,
ապա և բնակիչք երկրի՝ գոնէ մարդիկք , նոյնօրինակ
համեմատին առ բազմութե բնակչաց երկնից ք հը
րեշտակաց : Եւ չէ ինչ թէ հրեշտակք ոչ կարեն լը
նուլ զերկինս՝ թէպէտև անհամար իցեն , գոլով նց
հոգի անտարած՝ որով ոչ գրաւեն զտեղի ինչ . քան
զի չէ ինչ հարկ ընուլ նց զերկինս նիւթապէս և տե
ղականապէս , այլ շատ է ընուլ զայն տեսականապէս
և իրապէս . ք շատ է՝ թէ յայնպիսի անհաս լարձա
կութե երկնից ցացին և անհամար բազմութեք բը
նակչաց : Այլ եթէ ասիցէ որ , թէ այն անհաս մե
ծութի երկնից ստեղծաւ յոյ վն սրցն 'ի մարդկանէ ,
որք զկնի յարուե անդ զնալոց են . սպասախանեմ թէ
այն և վն նց ստեղծաւ . բայց այսու անիւ ոչ այնչափ
ասի այն թ մարդկան , այլ առաւել՝ հրեշտակաց .
թող զի և բոլոր բազմութին արդարոց սակաւ ինչ
է առաջի այնր անբաւ մեծութե երկնից թէպէտև
զթիւ արդարոցն հարիւրասպառիկ և հազարասպա
ռիկ աւելի գիցուք քան զթիւ բոլոր մարդկան՝ որք
կան այժմ յՅիս : Յայտցանէ մարթ է մեզ 'ի միտ առ
նուլ , թէ հրեշտակք յոյժ առաւել են թո՛ւով՝ քան
զամենայն զգալի արարածոց զբազմութի :

Վարդ ԿԵԼԵՊՈՒՄ : Այլ արդ՝ եթէ այս անհամար բազ
մութի հրեշտակաց՝ ըստ օրինակի զգալի արարածոց
աստիճան քան զաստիճան մի քան զմի կատարել են ,
և այնպէս անհամար բազմութի նց կատակցեալ են
բնդ իրերաց 'ի մի իմանալի բովանդակութի , որով
կազմեն զմի իմանալի թագաւորութի կամ զԾ , տես
գու ինձ թէ քանի՞ տմենահրաշ իցէ տեսիլ այսր ան
թիւ՝ միանգամայն և կարգաւորեալ բազմութի նց ,
և յոր չափ կատարելութե ոչ հասանէ վերինն քան

զամենեւեան . որովհետեւ ևս ստորինն քան զամենեւեան զնս , 'ի վեր է կատարելութիւն քան զևս կատարեալն 'ի մարդկանէ : Ա' ամենահարու տեսարանիս . ո' անբաւ կարողութիւն և բարութիւն արարչին : Եւ քանի' փառք և պատիւ և կի՛մ ո'ր անպատում ուրախութիւն ո'չ լինիցի մարդոյ խառնիլ 'ի գունդս նոցա , կենցաղակից լինել նոց , սէր և պատիւ ընունել 'ի նոցանէ , և հաւասարել փառք ընս . և քանի' գիտութիւն և իմաստութիւն ո'չ ստացի 'ի կենակցութենէ ընդ նոսա :

Բնութիւն հրեշտակաց : Բնութիւն հրեշտակաց է լինելն հոգի լրացեալ կի՛մ ամենակատար , որ չունի ինչ պէտք մարմնոյ առ իւրն կատարելութիւն և բերկրութիւն . և և լինելն հոգի իմացական , որ չունի պէտք արամաբանութեան առ իմանալ իբրեւ զմեզ , քան զի իմանայ զամ' ինչ պարզ հայեցիւք մտաց : Մեծ է յոյժ կատարելութիւն մտաց նոց և կամաց և գեղ բնութեան նոց և զօրութիւն : Հոգին մարդոյ իմանայ 'ի ձեռն զգայութեց մարմնոյ . այլ հրեշտակք՝ որք չունին զմարմին և ըզգայութիւն , իմանան անմիջապէս յայ հեղեալ տեսակօք 'ի միտս նոց , և յայն սակս ո'չ արամաբանեն և ո'չ խաբին : Ա' խաբին , զի ամ' այնպէս ծանուցանէ նոց զամ' ինչ ոմի և են . և ո'չ արամաբանեն , քանզի պայծառ և յայտնի են տեսակք տալաւորելիք յայ 'ի միտս , և ո'չ իբրեւ զտեսակս տալաւորելի 'ի զգայութեց , այնչ զի և միտք հրեշտակաց յոյժ կատարելագոյն և ըաքձակատես գոչով քան զմերս , տեսակք իմացման նոց ևս են ըհանրագոյնք , որք բոլ' գիտելիս պարունակեն , զորս և ըաքձակատես միտք նոց միով հայեցիւք տեսանեն և բովանդակեն . և քանզի մի քան զմի կատարելագոյն են միտք նոց , թերեւս գտանի ոք յայնչափ յանհամար բազմութե' 'ի վերնագունից անտի , որ միով տեսակաւ , և միով հայեցիւք մտաց զամ' արարածս միանգամայն տեսանէ և բովանդակէ . ուր մերս հոգի և ո'չ երկու տարբեր գիտելիս միով հայեցիւք կարէ իմանալ , այլ մի առ մի . նախ զյայտնագոյնս և զգիւրինն ըմբռնէ , ապա անտի 'ի նո՛ւալ յայտնին և 'ի գծաւարագոյնն ձգի . և այնպէս հոգի մեր առ հրեշտակօք է իբրեւ զտղայ մի տխմար և տկար առ բազմահանձար վարդապետօք և առ խելահաս բանիբուն արամբք : Ըստ կատարելութեան մտաց հրեշտակաց են և այլ ամ' կատարելութիւնք բնութեան նոց . և ցո միտք նոց ձգի յիմանալ բոլ' ինչ միով ըմբռնմամբ , նոյնօրեանսկ

նախ և կամք նոյ որ հետեալ է մասց՝ կարէ կամիլ
բնմ ինչ միով կամեցողութիւն , և քանզի կամեւորին
գործեն հոգիք , զհետ գայ՝ զի և միով կամեցողութիւն
բնմ ինչ գործեսցեն . և զի հոգին ոչ է ՚ի տեղւոյ ,
բայց եթէ գործելով ինչ ՚ի տեղւոյ , (որովհետեւ ան-
մարմին գոյացութիւն ինքնին ոչ շօշափէ զմարմին ինչ ,
բայց եթէ ներգործելով ինչ յայնմ ,) ապա ոմ միան-
գամայն կարեն բնմ ինչ գործել , նոյնպէս միանգա-
մայն զբնմ տեղիս գրաւել : Ահա այսոյս գերազանց
է ամիւն բնութիւն հրեշտակաց քան զմերս հոգի : Հո-
գի մարդոյն քանզի ունի զմարմին , իշխէ ՚ի վր նր և
շարժէ զնա անաշխատ ոմ և կամի . իսկ հրեշտակք քան-
զի չունին զմարմին սեպհական , և բնութիւն գեր ՚ի վե-
րոյ են ամ մարմնաւորաց , իշխեն ՚ի վր ամ մարմնա-
ւորաց՝ բայց ՚ի մարդոյն . ուստի և իշխեն ՚ի վր երկ-
նից և լուսաւորաց նր , ՚ի վր տարերաց և բուսոց և
կենդանեաց , և կարեն շարժել զայնս և առնել ՚ի
նո զոր ինչ և կամին ըստ թոյլտուութեն նոյ , և այն-
պէս կարէ մի հրեշտակն շարժել և զահագին կա-
մարն երկնից եթէ կամիցի . ահա այսչափ է զօրու-
թիւն նոցա :

ԳԵՂԵՍԻՍԻ ԿԵԼԵՄԵՆՏ : Այլ որչափ իցէ արդեօք և իմա-
նալի գեղ վայելչութիւն հրեշտակաց :
Որչափ գերադոյն է հոգին քան զմարմին , այնչափ
գերադոյն է գեղեցկութիւն հոգեղէն քան զմարմնե-
ղէն . քանզի գեղն է տիրապէս կատարելութիւն կամ
համեմատութիւն կատարելութեց . արդ կատարելութիւնք
համեմատութե՝ որչափ առաւել հոգեղէն են և իմա-
նալի , այնչափ առաւել վսեմ են և սքանչելի . նմին
իրի և այնչափ առաւել գեղեցիկ : Չի՞նչ այլ ինչ
իցէ գեղ մարմնոց , եթէ ոչ համեմատ չափակցութիւն
մասանց՝ հանգերձ համեմատ կմ վայելուչ գունով .
այլ արդ այս համեմատութիւն կմ չափակցութիւն մասանց
և գունոց թէպէտ և է համեմատութիւն մարմնական .
բայց տիրապէս խօսելով , որովհետեւ համեմատութիւն
մաօք միայն ըմբռնի , և ոչ է նիւթական ինչ , այլ
իմանալի , վայ և տեսանեմք՝ զի անբան կենդանիք ոչ
զուարճանան գեղով մարմնոց , թէպէտ և տեսանեն
զայն , յայտ է թէ վր զի ոչ ըմբռնեն զհամեմատու-
թիւն՝ յորում է բան գեղեցկութիւն : Արդ եթէ գե-
ղեցկութիւն լը ինքեան է իմանալի ինչ , ևս առաւել
բան աննիւթական գեղեցկութիւն է իմանալի ՚ի գե-
րադոյն կարգի . և յայն սակս հարկ է թէ վայելչութիւն
գե .

գեղոյ առաւել լիցի յիմանալի էակս քան 'ի զգալիս :
 Եթէ առ 'ի տեսանել 'ի մարմնի զգեղեցկութի ինչ^ս
 հարկ է մեզ զիմանալի ինչ ըմբռնել 'ի նմ, որ զնա
 գեղեցիկ երևեցուցէ, ցո զհամեմատութիւն, ապա
 ուրեմն էակն այն որ բոլորովն է իմանալի միայն^ս
 բոլորովն է գեղեցիկ կիմ գլխովն գեղեցկութի, և
 այնչափ առաւել՝ որչափ առաւել է իմանալի և կա
 տարեալ 'ի գոլն իմանալի կիմ հոգեղէն : Եւ յայն սակս
 անձ է ծայրագոյն գեղեցկութի, զի է ծայրագոյն և
 անբաւ իմանալի : Եւ եթէ անձ գոլով հոգի անբաւ
 կատարեալ՝ է և անբաւ գեղեցիկ, ուրեմն և այլ
 հոգեղէն էակք որչափ առաւել կատարեալք իցեն
 'ի հոգեղէն բնութիւն՝ այնչափ առաւել նման են ան
 գեղեցկութի :

Բայ յայսմ բնական և 'ի բանական գեղոյ անմարմնոյ՝
 զոր և հոգին մեր ունի ըստ չափու իւրում, հրեշ
 տակք ունին և այլ գեղեցկութի ոչ լաբոյս՝ այլ կա
 մաւոր, այն ինքն է բարութիւն կիմ առաքինութիւն . և
 սա է զարգ նց կիմ վայելուչ գոյնն եկեալ 'ի վր կա
 տարելութի բնութիւն նց, առանց որոյ կատարելութի
 բնութիւն նց չկարէր զնս հաճոյ և սիրելի ընծայել :
 ուլ յայտ է 'ի դեռ : Այս գեղեցկութի լաւութի կիմ
 բարոյական կատարելութի, ուլ 'ի մարդիկ՝ նոյնպէս
 և 'ի հրեշտակս, ոչ է լոկ լը սղայմանի բնութիւն նց,
 այլ առաւել քան զայն . քանզի սովին գեղով՝ որ է
 գերազանց և մեծարգի քան զգեղ բնութիւն՝ կամեցաւ
 զնս արարիչն ամենաբարի զարդարել իւրովք գերբե
 նական շնորհօք, ցո որք 'ի վեր են քան զկար բնութիւն
 նոցա . ուլ զի նովին աննման գեղով արժանասցին
 միանալ լը ինքեան այնպիսի սիրով, որ 'ի վեր է քան
 զկար բնական զօրութի իւրեանց, և գեմ յանդիման
 տեսութիւն անութի իւրոյ՝ որ 'ի վեր է քան զկար կա
 տարելութի մտաց նց . ուլ զի վայելեացեն զինքն, և ե
 րանասցին իւրե : Քանզի և զհրեշտակս կարգեաց
 անձ առ գերբնական վախճան և երանութի, ուլ և
 զմարդ . և ըստ կարծեաց վարդապետաց եկեղեցւոյ՝
 իւրաքանչիւրոյն լը առաւել կատարելութի բնութիւն
 ետ և աւելի շնորհս . որով և վերագոյնքն բնութիւն
 'ի նս՝ են և վերագոյն սրբութիւն և գերբնական փա
 ռօք և երանութի : Քանզի 'ի դասակարգութի անտի
 հրեշտակաց՝ որ իննեակ ասի, ունիմք իմաստասիրել
 թէ գոյ 'ի նս կարգ վերին և վերնագոյն աստիճանի՝
 գէթ շնորհօք և փառօք :

Եւ ահա յայս շնորհարարիկ և դերասանն՝ գեղ հրեշտակաց՝ և ՚ի սոյն փառս և յերանուծի դերբնական՝ վերացոյց անձ ամենաբարի և զհոգի մարդոյն՝ զնրա սասան բնութիւն և բնական գեղով քան զնոյն . և սոյն վին հաւասարեաց զմարդն ը հրեշտակաց . և եթէ ՚ի գերբնական վայելչութիւն և ՚ի փառս հաւասար են մարդիկ ը հրեշտակաց , չէ ինչնց նոճաստութիւն կմանարդութիւն՝ ստորինն լինել նց բնական գեղով և կատարելութիւն . մանաւանդ զնոյն բղմք ՚ի մարդկանէ զանցանէն շնորհօք և փառօք քան զբղմս ՚ի հրեշտակաց . և անամայրն քան զամենեւեան իսկ . թող զնա ինքն անմեղ մարդայեղ յանբաւս դերասանցէ քան զհրեշտակս . որով և նոճաստ և տկար բնութիւն մեր յանբաւս առաւել բարձրացաւ ՚ի գերբնական կարգի քան զհրեշտակաց : Եւ այնպս մարդկային բնութիւն գերազանցելով քան զհրեշտակային բնութիւն գերբնական շնորհօք և փառօք , և հրեշտակային բնութիւն քան զմարդկայինն բնական գեղով և կատարելութիւն , եղիցի հաւասարութիւն ՚ի մէջ նոյն . որով և կացցեն մեծաւ սիրով և սլատոճով ը իրերաց յաւիտեան , փառաւորելով զպարգևատուն անբարեաց , և զփառաւորիչն և զերանացուցիչն իւրեանց յանվախճան յաւիտեանս :

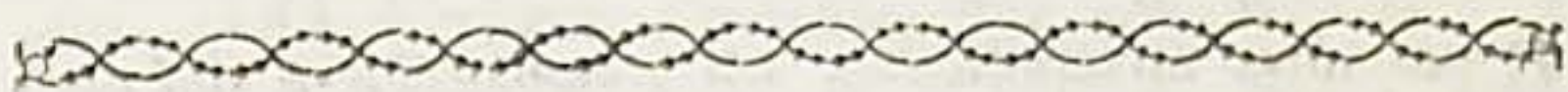
Ահա այսպէս և հրեշտակք ոչ նոճազ հաղորդ գտան բարութենն այն քան զմարդ : ՚ի վր մարդոյն և հրեշտակաց երեւի մեծութիւն բարութենն և այլ ամենայն կատարելութեցն այն , քան ՚ի վր այլ արարածոց : Բարութիւնն այն կրկին օրինակաւ կարէր հաղորդիլ արարածոց , բնական օրինակաւ կմ ըստ սղայմանի բնութե արարածոց , և գերբնական օրինակաւ , ինչ ՚ի վեր քան զսղայման բնութե նոյն . այլ ամենայն արարածոց միայն առաջին օրինակաւ բարեբարեաց . իսկ մարդոյն և հրեշտակաց երկաքանչիւր օրինակաւ . բայց ոչ մի և նոյն օրինակաւ եցոյց առ նոյն զգերբնական բարեբարութիւնն : Մտեղծ զհրեշտակս և զմարդիկ ՚ի շնորհս , կարգեալ զնոյն ՚ի գերբնական փառս և յերանուծի , եթէ յարատեւեցեն ՚ի շնորհս և ՚ի սէր իւր : Մարդն մեղաւ առ անձ և կորոյս այնու զշնորհս իւր , և ըզխոստացեալ փառս և զերանուծի իւր . իսկ հրեշտակն , շնորհիւն այն ըստ բոլոր բնութե ոչ մեղաւ և ոչ կորոյս զշնորհս և զփառսն խոստացեալ . առաջ հրեշտակին եցոյց անձ զբարութիւն առատաձեռնութե՝ սղահեղով զնա զնոյն մի մեղիցէ , և կորուսցէ զշնորհս և

զփառս իւր. իսկ մարդոյն եցոյց զբարութի գթութե,
 թէ, ոչ զրկեալ զնա՝ ի փառացն լի որում արժանի
 էր, այլ թողեալ նմա զմեղսն, և վերստին արժանի
 առնելով զնա փառաց՝ շնորհօքն զորս անգրէն սլար
 գեւաց նմա:

Եւ քանզի բազումք և ի հրեշտակաց անտի մեղան և
 կորուսին զշնորհս իւրեանց և զփառս, առ նոսա ոչ
 կամեցաւ ցուցանել ան զբարութի գթութե, այլ
 զբարութի արդարութե իւրոյ՝ զրկելով զնա ի գերբ-
 նական փառաց և յերանութե, և դատաւարաւելով
 ի տանջանս. քանզի չարութե մեղան՝ առանց ինչ
 սլաաիր խաբէութե և գիւրադայթ տկարութե՝ որոց
 չէ լուծակ բնութի նց. և անդեղ կացին մնացին ի
 մեղսն. և այն զի գերագոյն բնութե ստեղծան յոյ
 քան զմարդն, որով և առաւել սլարտական էին սի-
 բել զնա քան զմարդն: Սոյնօրինակ և զանդեղ մե-
 ղաւորսն ի մարդկանէ զրկեաց ի փառաց, և դատա-
 վարտեաց ի նա ի տանջանս. քանզի անդեղն ի չա-
 բիս չէ արժանի ողորմութե: Եւ տհա այսօրէս ամե-
 նակերս բարութն այ երեւի ի վր մարդկան և հրեշ-
 տակաց. բարութի առատաձեռնութե ի վր սբ հրեշ-
 տակաց, բարութի ողորմութե ի վր արդարոցն ի
 մարդկանէ. բարութի արդարութե ի վր չար հրեշ-
 տակաց կմ գիււաց, և անդեղ մարդկան նոցին նմա-
 նեաց: Սակայն (ուղ յառաջն ասացաք) յողորմիւն այ
 մարդոյն՝ այնչափ առաւելութե ողորմեցաւ նմա,
 մինչև եցոյց ի վր նր և զբարութի առատաձեռնութե
 առաւել քան զոր եցոյց ի վր հրեշտակաց. քանզի
 անհամեմատ առաւել փառօք փառաւորեաց զմարդ-
 կային բնութին քան զհրեշտակային, անձամբ միա-
 ւորեալ ի մարդկութես ինքնին անսահմանն անձ, և
 եղեալ մարդ և որդի մարդոյ: Բայց և այդմ ան-
 բաւ բարձրութե և փառաց մարդկային բնութե հա-
 զորդ են ըստ մասին և հրեշտակք. քանզի և բնութի
 մարդոյ է բնութի ստեղծական և խմացական ուղ և
 հրեշտակայինն. ուստի և յայսմ մասին նման գոչով
 բնութե նց մարդկային բնութին որդւոյն այ, կամ
 լաւ ևս ասացից՝ բնութին հոգւոյ նր, նովին իսկ և
 բնութի իւրեանց փառաւորեցաւ և վերացաւ յայն
 յանբաւ բարձրութի. և յայս սակս առաւել ևս սի-
 բեցեն հրեշտակք զմարդիկ և սլատոճեացեն՝ տեսել
 և զբնութի իւրեանց առաւել սլատոճեալ ի սլաա-
 ձառս մարդկան, և զարարիչ իւրեանց ինքեանց հա-
 ւաւ

ւատարեալ և նմանեալ . որով և կարօղ են առաւել
համարձակութիւն վարիլ ընդ նմա , և ցնծալ նովաւ
յաւիտեան :

Այսչափ ինչ ասել վն հրեշտակաց շատ համարիմ ,
քանզի բնական կատարելութի նց և եղանակ գոր-
ծողութիւն նց անյայտ են 'ի մէնջ . իսկ գերբնական
կատարելութիւն նոցա և երանութի , է նոյն ը հոգւոյ
մարդկան , զորմէ լիագոյնս խօսեցաք :

ՎԵՐՋԱԲԱՆՈՒԹԻՒՆ :

Ընդ հրեշտակաց գերագունիցն բնութիւն քան զամ
արարածս՝ կնքեցուք և մեք զբանս 'ի վր ա-
րարածոց . յորոց վր փոքր 'ի շատէ տեսաք իբրեւ 'ի
տեսարանի զմեծութի բարութե և իմաստութե և կա-
րողութե և ամենայն կատարելութեց արարչին , ոչ
զոք յարարածոց 'ի բաց առեալ . քանզի տեսաք ' թէ
չիք արարած ինչ փանաքի և անարդ լն ինքեան , այլ
միայն համեմատեալ ը գերագունիցն այնպէս երեւի .
տեսաք յայտնանս ' թէ ո՛ր և իցէ արարած լն իւրումն
չափու յանգիման առնէ զբարութի , զիմաստութի , և
զկարողութի արարչին իւրոյ . և թէ՛ նաև յետին ա-
րարածն քան զամենեւեան՝ այնչափ կատարելութի
ութի , մինչև ցուցանել զինքն գործ արժանավայել
այ , և այ միայնոյ հնարաւոր առ առնել . ուստի ա-
մենեքեան քարոզեն անժխտելի օրինակաւ , թէ կայ
ւած՝ որ արար և միայն կարօղ էր առնել զայս ւած :
Տեսաք և զկատարեալ կարգ կատարելութե 'ի մէջ
ամենայն արարածոց , որով յանդգայից կարգաւ յա-
ռաջացեալ հասանեն մինչև ցմարդ , և 'ի մարդոյ մինչ
յես վերագոյնն 'ի հրեշտակս . որ ևս յայտնապէս ա-
ռաջի առնէ զծայրագոյն իմաստութի և զամենահնար
կարողութի և զամենածաւալ բարութի արարչին ,
ոնք և զնորա միութի , գողով ամենայն արարածոց 'ի
մի կարգ և 'ի մի գաղափար վերածեալ : Եւ 'ի մէջ ա-
մենայն արարածոց տեսաք յայտնապէս զմարդն ա-
ռաւել սիրեցեալ և սլատոճեալ յարարչէն քան զա-
մենեւեան . և 'ի վր նր ցուցեալ զանբաւ առաւել-
ութի բարութե իւրոյ և իմաստութե և կարողու-
թեան , վասն նորա առնելով զամենայն ինչ , և զնա
վասն իւր :

Եւ արդ՝ եթէ այսչափ մեծ երևի բարութի եւ այլ
ամենայն կատարելութի արարչին յարարածս իւր ,
որպիսի ապա երևեացի յինքեան . եթէ գործք իւր
այսչափ սքանչելի են եւ բարի եւ կատարեալ , որչափ
առաւել ինքն սրտածառն ամի՛ սքանչելի իցէ եւ բարի
եւ կատարեալ : Այժմ քզի տեսանեմք զամ՝ ի գործս
իւր միայն , այսչափ սքանչացեալ հիանամք ընդ նա .
որ հիացումն ամենահարա՛նչ ունիցի զմեզ՝ յորժամ
տեսցուք զնա յինքեան որպէս եւ էն :

Արարածք նր անհամար են բազմութիւն եւ սէսպի
սութիւն , եւ այսու ամի՛ ի մի մի ի նոցանէ երևի ճար
տարութի ինչ ամենահնար՝ յանբաւ իմաստութիւն յա
ռաջագայեալ . կենդանին որ զմիօրեայ կեանս ունի ,
եւ որ առ անհնարին փոքրկութեն զանկանի ընդ
ակամբ , այնչափ սքանչելի ճարտարութիւն կազմեալ
է , ունի եւ կենդանին մեծաքանակ եւ երկարակեաց .
ծաղիկն այն կի՛ խոտն՝ որ այսօր է եւ վաղի՛ն չորա
նայ , այնչափ արուճեալի՛ն է կազմեալ , որպէս մայրք
բարձրաբերձք եւ անփութք : Եւ որպիսի միտք իցէ
այս , եւ կի՛ որչափ կարողութի , որ զանհամարս գի
տէ առնել այնչափ ճարտարութիւն եւ իմաստութիւն , եւ
միանգամայն այնչափ գիւրութիւն եւ առատութիւն . զի՛նչ
գիւրին քան բուսանիլ բուսոց եւ ծնանիլ կենդա
նեաց՝ մանաւանդ մանուկն , եւ զի՛նչ բազմագոյն քան
զնն . եւ սակայն ամենայն արուճեալ ճարտարութիւն
մարդկան չկարէ եւ ոչ զմի ինչ նման նց կազմել : Այ՛
անսահման եւ ամենածաւալ մտաց արարչին . ո՛ր ան
հուն եւ ամենահնար կարողութիւն նր : Եւ այս ամե
նայն անթիւ արարածք սրահպանին յարարչին՝ ի գոլ
իւրեանց , շարժին , դարմանին , կառավարին , կե
րակրին ի նմանէ . եւ ամ՝ գործք նց , եւ խորհուրդք
փակ մարդկան՝ յայտնի են նմա , առանց ինչ զբաղե
լոյ մտաց արարչին յայսչափ անհամար գիտողութիւն
եւ ի գործս , եւ առանց ինչ աշխատելոյ կի՛ փոփոխե
լոյ : Եւ առ ի՛նչ արգեօք արար , կի՛ զիմրդ ինամէ
եւ սրահպանէ զամ . զամենեւեան առ ամենաբարի
վախճան ստեղծ՝ ըստ չափու ընդունակութի իւրա
քանչիւրոցն . եւ զամենեւեան ինամէ եւ նախախնամէ
մեծաւ սիրով եւ հայրագութ անձկանօք . ամբն ցըն
ծան եւ երջանիկ են ընդ նր ինամօքն . ամբն շատա
ցեալ են յառատութիւն պարգեաց նր , եւ փառաւորեն
զնա բարի գործովք իւրեանց , կի՛ օգտակարութիւն
զոր ունին յիւրաքանչիւր կարգի : Արդ՝ որպիսի ինչ
ար-

արդեօք մարթ իցէ մեզ իմանալ զարարիչն, հայեցեալ յայսպիսի և յայսչափ յարարածս նորա, և ՚ի իմամս զոր ունի ՚ի վր Նյ : Չայս ինչ մարթ է մեզ և պարտ իսկ է ՚ի միտ առնուլ հաւատեալ, թէ ԹԷ է էակ անբաւելի մեծութիւն, անբաւելի իմաստութիւն, անբաւելի զօրութիւն, անբաւ բարի, և անբաւ կատարեալ էակ ինքնագոյ և ԹԷ էութեց պատճառ և բովանդակիչ : էակ մի, և ԹԷ պարագրիչ : էակ առ մենասպարզ, և ամենայն կատարելութեց ՚ի պարզութիւնում պարփակիչ : էակ իւրեւ ամենակատար, և ոչ իւրեւ օտար կատարելութիւն : քանզի չիք ինչ որ կատարեալագործել զանասման էութիւն : ԹԷ է մի ինչ, և այն մին է ԹԷ հաւատարազօր : չունի ինչ բաց յիւրմէ, զի ինքն ինքեամբ է առ ամենայն ինչ բաւական : չիք ԹԷ ինչ որ չիցէ ԹԷ, զի ամենայն ինչ իւր ինքն է : ինքն է իւր միտք և իմաստութիւն : ինքն իւր կամք և կարողութիւն : ինքն իւր մեծութիւն և փառք : ինքն իւր սրբութիւն և բարութիւն, ինքն իւր գեղեցիկ կատարելութիւն : ինքն իւր սէր և երանութիւն : ինքն իւր ամենայն բարի : մի որոյ և ՚ի ցուցանել մեզ արարածոյ՝ զկատարելութիւնս ԹԷ, ոչ այլ ինչ ցուցանեն թէ ոչ զնա ինքն ԹԷ :

Արդ՝ սրպիսի ինչ և սրչափ կատարեալ պարտ է լինել էութե ԹԷ, որ (թաւապելոյս) մի և ամենասպարզ գոլով է ամենայն ինչ : սրպիսի անհաս կատարելութիւն իցէ այս բնութե : ոչ թէ ունի զԹԷ կատարելութիւն, այլ լինել ԹԷ կատարելութիւն : քանի՞ տարբերին յիւրեւոյ իմաստութիւն և սէր՝ կարողութիւն և բարութիւն, գրեթէ յանբաւ : զի յոր չափ կատարելութե և հասցէ իմաստութիւն, ոչ երբեք կարէ փոխիլ ՚ի սէր : զի սէրն է ներգործութիւն կամ մայ, իսկ իմաստութիւն մտայ : և ահա իմաստութիւնս ԹԷ է իւր սէր, և սէր իւր իմաստութիւն իւր : նոյն պէս և ամենայն կատարելութիւնք իւր են մի ինչ, զի են ինքն գլխովին : քան զի ամենայն ինչ է իւր էութեան :

Ո՞ր անբաւ անսահման ամենասպարփակ՝ երկրպագելի էութիւն ԹԷ, ո՞ր անհուն անչափ կատարելութիւն անսահմանելի բնութե : սրչափ իցէ քո երանութիւն և բերկրութիւն ՚ի լինելդ ԹԷ ինչ, և ԹԷ պատճառ : ո՞ր անհասանելիդ ԹԷ, սրչափ սքանչելի և ցանկալի եղիցիս քոյին պատկերի, զոր օտեղծեր վասն քո, և անճառելի բարութիւնք երանացուցանել կամեցար զնա

քեւ տեսանել զամ կատարելութի միով դադարաւ,
բաւ, իմանալ զամենայն ճշմարտութի միով տեսա-
կաւ, վայելել զամենայն բարի միով ճաշակաւ, զոր
անբաւ զմայլումն և բերկրութի ոչ պատճառիցէ 'ի
հոգին:

Արդ՝ եթէ ան զմարդն վնայս անպատում և ան-
հուն երանութե ստեղծ, եթէ նմա առաւել բարե-
բարեաց քան այլ ամենայն արարածոց, եթէ վնայս
արար և զայլ ամ երկելի արարածս՝ իրաց ինչ
նաւ զաներկոյթսն, զհրեշտակսն ասեմ, զորս կար-
գեաց նմա յաստի կեանս 'ի սրահպանութի և յառաջ-
նորդութիւն, և 'ի հանգերձեալ կեանսն 'ի կենակ-
ցութի և 'ի զոճարձուի և 'ի մեծագոյն կատարելութի
մտաց նր. եթէ և ինքնին ան եղև վնայս, 'ի լինիլն
մարդ նման նմա, ո՞ր յարարածոց միջի իցէ այնչափ
պարտական իւրումն արարչի իբրև զմարդ. որ ոչ մի-
այն պարտական է արարչին վնայս, այլև վնայս
ամ արարածոց՝ որք ստեղծան վնայս իւր, այլև վնայս
բին իսկ ան որ մարդ եղև վնայս իւր: Եւ արդ՝ ընդմեջ
մեք արդեօք զպարտականութի մեր առ ան. եմք
մեք բոլորովին ան, և վնայս սիրեմք զնա և պատ-
ւեմք՝ գէթ որչափ կարեմք. խորհիմք ի կարի հա-
նապաղ զնմանէ. ծառայեմք նմա սրտի մասք յամենայն
զօրութե. խնդրեմք յամի զամենապէ կամս նր միայն.
և հպատակիմք սիրով ամ կամաց նր. համբերեմք սի-
րով ամ վշտաց՝ զորս առաքէ մեզ. և նեղեմք ար-
դեօք և մեք զանձինս մեր 'ի սէր նր, առատաձեռն
իցեմք և մեք առ ան, ոմ և նա առ մեզ, եթէ շա-
տանամք առնել (չասացից՝ թէ հեղգանամք առնել)
այնչափ միայն՝ որչափ ան պահանջէ 'ի մենջ. նա սա-
կաւս պահանջեաց 'ի մենջ՝ տկարութե մերում զիջա-
նելով. այլ բզմս ակնունի 'ի մենջ անթիւ և անբաւ
բարերարութեքն՝ զորս արար մեզ. և մեք զակնկա-
լութի անբաւ բարերարիս մերոյ 'ի գերև հանիցեմք:
Ոչ երբեք, մի լիցի: Հանգա առատաձեռն լիցուք
և մեք առ ան, փոխարինեցուք անբաւ երախտեաց
նր. զմտաւ ածցուք զմեծութի սիրոյ արարչին առ
մեզ. և ոչ ինչ մեծ և գոճարին երևեսցի մեզ՝ զոր
ինչ մեքս կարեմք առնել. արարածք ամ յորդորեն
զմեզ՝ և ոմ թէ աղաչեն սիրել և փառաբանել զա-
րարիչ իւրեանց. զի ստեղծեալ են և նոքա 'ի փառս
արարչին, և ոչ կարեն փառաւորել զնա ինքնին.
զոճարձացուցանեն ինքեանք առ հասարակ զմարդ,
տան

Թան մարդոյ զամ զոր ունին, այսու սլայմանաւ՝ զի
 նա տացէ վն ամի զփառս նյ. որով հասանեն և նոքա
 և մարդս վախճանին իւրեանց, որ է փառքն նյ. որոյ
 վն արար ամ զամենայն ինչ. զորօրինակ և գիրք սբք
 վկայեն, թէ զամենայն ինչ արար ար վն իւր. քան
 զի ոմ ամ է առաջին սկիզբն և պատճառ ամի, նոյն
 պէս վայել էր նմա լինել վերջին վախճան ամի. քան
 զի վայել էր նյ առնել զամենայն ինչ, վն ծայրա-
 դոյն վախճանի և գերակատար բարւոյ, որ է միայն
 ինքն ամ, ոչ իբր թէ ամ անկարօտն բնութի՝ ինք-
 նութի և իսկութի յանբաւս փառաւորեալն զոճար-
 ճանայցէ նոքօք, կամ առաւելութի փառաց ինչ՝ ի
 նոցանէ ստանայցէ, այլ զի այսու զարարածս իւր
 մեծապէս սլատոճեացէ և զիւր բարութի առաւե-
 լութի ցուցցէ. յորմէ և շարժեցաւ առնել զարա-
 րածս : Զոր և արդարեւ՝ ոմ փոքր ի շատէ տեսաք.
 այնչափ եցոյց, մինչև թոճի թէ ամ զայն միայն ց
 զբարութի իւր կամեցաւ ցուցանել. և զայլ ամենայն
 կատարելութիս իւր եցոյց՝ միայն առ ի ցուցանել
 մեծամս զնոյն բարութի իւր, զիմաստութի իւր և
 զկարողութին գործի առեալ բարերարելոյ. որով և
 Տս ամենայն արարածովք եղև գեղեցիկ տեսարան
 և հայելի ինչ ամենայն կատարելութեց նյ. բայց ա-
 ռաւել քան զամենայն՝ հայելի սլայծառ անբաւ բա-
 րութե նր : Արում փառք և երկրպագութի վայել
 է յամենայն արարածոց իւրոց այժմ և միշտ և յա-
 ռիտեանս յաւիտենից. ամէն :

Վ Ա Խ Ճ Ա Ն :

ՅԻՇԱՏԱԿԱՆՐԱՆ:

Յաջողութիւնն՝ յանկ ելեալ աւարտեցաւ տպագրութիւն պատուականն և հոգեւորձարձ գրոցս՝ որ կոչի Տեսարան Տի և բնութիւն: Արդ հեղինակն Հ. Յակոբ Ալարդապետ Աբբայեան. այր առաքինի և հոգեւոր, որ մեծափափաք անձկանօք բռնուհի հարեալ էր՝ ի գրութիւն, ընծայել զսա յօգուտ հայազգի բարեպաշտից, որով ծանօթացել հմտասցին գեղեցիկ արարածոցնայ, և նովաւ փոյթ յանձին կալեալ յօժարեացին խնդամիտ բերկրութիւն ծառայել այ արարչին իւրեանց: Այլ մինչև էր աւարտեալ զսա նամ մասամբք, կանխահաս ժաման օրհասին մահու բարձել տարաւ զնա՝ ի կենցաղոյս. ի հասակի 39 ամաց: Եւ զի մի ծածկել մնասցէ կենցաղօգուտ գործայսպիսի, յետ չորեքամեայ վախճանի հեղինակի՝ որ, յօժարակամ փութով հոգացաւ իւրոյս ընծայել տպագրութիւն նմաներ այրն Ղնտոյեան: Յակոբ աղայն բաղձեցի ի յիշատակ իւր և նամ ազգատոհմին իւրոյ: Առ որոյ ի յաջողութիւն մեծապէս ձեռնտու դատաւ և պատուական Տի Անուոն Ալարդապետն Ապաղեան, իմարմնոյ եղբայր Հ. Սեդրոս Ալարդապետին Աբբայեան: Արդ՝ որք միանգամ հանդիպիք այսմ, և վերծանութիւն նորին զբօսնութեամբ, յիշեցիք զվերոյգրեւ բարեյիշատակ արագ յաղօթածեր, զի և դուք յիշեալ լինիջիք ի կատարողսն զպատուէր սիրոյն քսի:

Յանկ դիսակարգութեց ճառից գրոցս :

Յառաջաբան :

3

Մ Ա Ս Ն Ա Ռ Ա Զ Ի Ն .

Զի՞մէր երեւոյցանեն զԲարո-Ռի՛ն արարէին լի գոյա-
արարած :

Ճառ . ւն :	Ի վր լոկ գոյաւորաց կմ անդգայից ընդհանրապէս :	11
բ :	'Ի վր չորից տարերաց :	15
դ :	'Ի վր երկնից և երկնային մարմնաց :	27
դ :	'Ի վր բուսոց :	32
է :	'Ի վր կարգի երևելոյ 'ի տիեզերս :	55

Մ Ա Ս Ն Ե Ր Կ Ր Ո Ր Դ .

Զի՞մէր երեւոյցանեն զԲարո-Ռի՛ն արարէին զգոյուն արա-
րած :

Ճառ . ւն :	'Ի վր կենդանեաց ընդհանրապէս , և յաղագս կարգի երևելոյ 'ի նս :	83
բ :	'Ի վր բուսական կենդանեաց :	97
դ :	'Ի վր անկատար միջատ կենդանեաց :	111
դ :	'Ի վր կատարեալ միջատ կենդանեաց :	147
է :	'Ի վր միջատաց ոմանց առանձինն :	166
չ :	'Ի վր ձկանց :	199
հ :	'Ի վր սողնոց և զեռնոց :	208
ւ :	'Ի վր թռչնոց :	221
թ :	'Ի վր չորքոտանեաց :	256

ՄԱՍՆ ԵՐՐՈՐԴ:

Ձեռքը երեւոյցանէն զբարունի աբարչին քանական և
իմացական աբարածի:

- Ճառ. Թ: 'Ի վր մարդոյ, և նախ 'ի վր կաշմու,
թէ մարմնոյ նի: 321
- Թ: 'Ի վր զինչու թէ մարդկային հոգւոյ: 351
- Դ: 'Ի վր կենաց մարդոյ: 366
- Դ: 'Ի վր գերբնական խնամոցն և բա-
րեաց, զոր Թժ աբար մարդոյն: 390
- Է: Յղիս հանդերձեալ կենաց մարդոյ: 407
- Ը: 'Ի վր հրեշտակաց: 430

Յանկ դիտաւոր նիւթոց և բանից տեսարանիս :

Աղբերտ	76	Արժարիտ	45
Ձագոսն աղբերաց	76	Արժէսպտ	380
օգոստ աղբերաց	78	Արջ	266
Աղւճէս	272	Բարտ նի	267
Ճարգաւրոսն աղւճի	272	Կէսակտ աւջոս	267
սոս	272	սէր նի առ կորիւնս	267
Ամառն	67	դիւրեւդէլ Բարտ նի	269
Ամանական ընկերոսն	376	Արջառ	312
Ամպտ	75	Յն ճարգոյ նի	313
Աօթ	373	Բարտ նի	313
Ած	309	Հիւանդոսնիտ աւջոս	314
Հայրի այծ	310	աւջոս	314
Ածեափ	288	Արտայոսնի	31
Անպտայ եակտ	11	Բանջարտ	43
օգոստ անպտայից	11	անպտաւ Քանջարտ	44
կապարէլոսն անպտայից	14	պաշտառ Բանջարտ	44
Անճիւ	70	Բարեկամոսնի	377
Անպատ	52	Բարեկամոսնի սից	415
Ալուն	67	Բզեպտ	164
Ապաշխարոսնի	402	Բեշի Տիւր	281
Առիւծ	261	Բնոսնի նի	282
Ձեծոսնի առիւծոս	261	Բնակարանի նոցա	283
Բնակոսնի նի	261	Բոյստ	32
Բարտ	262	սէրճանի և պապէանի	
արիւսնի	262	Բոսոց	32
ընկանէնալ	263	լափ և ընկ	33
յուլոսնի	263	Բողբոջոսն	34
Երկիւղ և այլ հան		դօրոսնի	53
գամանի նի	263	կարփ և կապարէլոսնի	81
Ապեղտ անճուարտ	29	Բոսանիան կենդանիտ	
ապեղտ ճուարտ	31	Կէս կենդանաբոյս :	
շրջան նոցա	63	Բոսոս	109
ապեղտ ծովոս	117	Դայլ	269
Արածաբոյս	37	դպայոսնիտ նի	269
Արեգակն	27	դօրոսնի	269
շրջան նի	62	Ճարգաւրոսնի	270
Արծիւ	243	որ	270
Կէսակտ արծիւաց	244	Երկիւղ	270

ասկանաճնոսնի	271
Բարտ	272
Գարուն	66
Դեպնատնի	212
Դեպտ	76
Ժագոսնի գեպոյ	76
Կարեւորեւայ գեպտ	77
Օգոստ գեպոյ	78
Դիւար	132
Գեւանիտ և պիւսանոսնի	
Գեւարի	134
Գոհարտ	16
Գորպտ	215
Կարան գորպտ	215
Կէտոսնի գորպտ	216
Կլապեւանի գորպտ	217
Ժնոսնի և Ժնիւանի	
Կոսնի գորպտ	217
Դաւարի	37
Գոյն Դաւարեայ	38
Եղանակի Կարեւոր	65
Ելեգոսնի	46
Ելեգոս	286
Բնոսնի Ելեգոսնի	287
Երեւանի Կարեւոր	347
Երեւանի Կարեւոր	374
Երեւանի Կարեւոր	127
Երեւանի	27
Զգոսնի	378
Զգոսնի Կարեւոր	332
Զոլաթեւի	334
Զոլաթեւի	336
Կարեւորեւի	338
Լեւի	340
Կեւանեւի	342
Յիւր Կարեւորեւի Կարեւոր	
Կարեւորեւի Կարեւոր	411
Զգոսնի Կարեւոր	
Կարեւորեւի Կարեւոր	347
Զեւանի	211
Կը	300
Կը	335
Թիւանի	152 165

Թիւանի	46
Թիւանի Կարեւոր	
Դիւար	
Թիւանի	221
Կարեւորեւի Կարեւոր	
Կարեւոր	222
Կարեւոր	223
Կարեւոր	224
Կարեւոր	225
Կարեւոր	225
Կարեւոր	226
Կարեւոր	227
Կարեւոր	230
Կարեւոր	232
Կարեւոր	233
Կարեւոր	235
Կարեւոր	239
Կարեւոր	240
Կարեւոր	240
Կարեւոր	241
Կարեւոր	243
Կարեւոր	243
Կարեւոր	245
Կարեւոր	246
Կարեւոր	246
Կարեւոր	
Կարեւոր	247
Կարեւոր	248
Կարեւոր	249
Կարեւոր	249
Կարեւոր	
Կարեւոր	266
Կարեւոր	385
Կարեւոր	18
Կարեւոր	80
Կարեւոր	
Կարեւոր	
Կարեւոր	28
Կարեւոր	31
Կարեւոր	36
Կարեւոր	116
Կարեւոր	119
Կարեւոր	120

Խեղճ	112
սեռի նոցա	113
կապնալի մարմնոց նոցա	113
սերունդ	115
օգուտ	116
Խնամք աջ առ մարդ	
գերբնական շնորհոք	390
գալուստի իրիշխան	395
իշխանութիւն	397
գալուստի հոգւոյն նիւթ	401
Խոյ	308
Խոյ	39
յն արեւնոյն	39
ծաղիկի խոյոց	39
օգուտ խոյոց	40
Ծաղկախոյ	41
գոյն ծաղկանոց	41
յն	42
հոյ	42
օգուտ	42
Ծառ	47
ծառի պարզութիւն	47
անբերք	51
Ծերունի	389
Ծնող	376
Ծով	21
շարժումն և օգուտ նրա	81
Կամք մարդոց	362
առարկայ կամաց	362
կարարելու իր կամաց	363
առարկան իր կամաց	365
կերք կամաց	365
Կայծակն	74
Կայիկ	315
կերակուրի կայիկաց	318
պէտքի կայիկաց	318
Կարո	294
շարժի կարո	296
Կարգ արարածոց	56
Կարկուտ	73
Կենսի մարդոց	366
երկարութի կենաց	387
օգուտ կարճութե կենաց	388

Կենդանաբոյս	97
յն կենդանաբուսոց	97
սերունդ նոցա	97
Կենդանաբոյս անոյշ	
Ջրոյ	98
կապնալի նոցա	98
Ռելանման կենդանա-	
բոյս	99
ծաղկաձև	99
մարմնայն ծառանման ծառ	102
իշխանաւոր Բաժանեալ	107
սերունդ Ռայելոյ	107
Կենդանաբոյս ծովու	109
Կենդանի	83
կարգ կարարելու Ռելան-	
նոցա	83
սեռի կենդանեաց	84
կարարելու Ռիտ սեռից	
նոցա	85
Ռիշիկ և շաղկապ	
պարարանից	86
Ռիտ կենդանեաց	87
յն	88
գոյն և գեղ	90
Բար	91
ճարարութիւն	93
օգուտ արարութիւն	95
Կեպ	206
կապնալի բարոյն իրիշխան	206
կեպ եղջերաւոր	206
պէս և Պալէնայ	
Կեծ	16
Կիւրտիւն	214
Կռիւր	251
Կռիւր Կռիւր	
Կռիւր	377
Կրիւր	218
պարարանի կրիւր	218
կապնալի մարմնոց նոցա	218
ծովային և գեղային	
կրիւր	220
ծնունդ ծովային կրիւ-	
րիւր	220

Էրկարանութիւնն ի Ենայ	
Էրկարայից	221
Հաղորդութիւն	400
Հանդէսէալ ի Եան	407
Հանդ	16
Հեղատարութիւն	386
Հատ . ընդանի	252
օգուտ հատուց	252
տէստի	253
Վարդի հատ	254
Հոգի մարդոց	346
զգայութիւնն հոգ	
ան	346
զգայական տխրութիւն	350
զինչութիւն մարդկային	
հոգան	351
զնաւածութիւն հոգան	353
զօրութիւն հոգան	354
Էրկարութիւնն հոգան	
նից	416
Հոգ	15
Հոգ	68
Հոգ	25
պիտանութիւն հոգ	25
զօրութիւն հոգ	26
Հրահալէլի	16
Հրեղատի	430
Չի	304
Բնութիւն յի	304
Չիտի	279
Բնութիւն նի	280
Չիտ . Գէ . Մարտի	
Չգայութիւն	
Չի	70
Չի	199
Հաղորդութիւն մարդոց նոցա	199
պատարարութիւն նոցա	
'ի յրարութիւն ջուր	200
տէրանոց նոցա	201
լու	202
պատարար	203
Էրկարութիւն ի Ենայ նոցա	204
Ինչ	

Յոգ	204
Հաղորդութիւն նոցա	
ընդ յաղորդութիւն ի Են	
դանէալ	204
Լուսնական յի	205
Չի	66
Չի	162
Չի	174
Մանկութիւն	372
Մարդ	321
Հաղորդութիւն մարդկային	
Բնութիւն	324
Մարտի մարդոց	325
Գործողութիւն մասանոց	
մարդոց	326
Հաղորդութիւն մարդոց	326
մասանոց մարդոց	327
մարդ մարդոց	329
Ժամանակ մարդոց	331
Յի	
Հանդէսէալ	408
Մի	186
Մի	
զնաւ	186
Լի	187
Մի	188
Ժամանակ մարդոց	
նոցա	190
Ժամանակ մարդոց 'ի	
Չի	191
պատարար մարդոց	
մարդ	192
Յոգ	
Լի	193
Բնութիւն մարդ	
ան	194
անպատարար մարդ	194
Լի	195
Լի	
նոցա	196
Հաղորդութիւն մարդ	197
մարդ մարդ մարդ	197
Մի	393
նի	

սկզբնական թիվ	394
Մ լեռնաբեր	23
Մ իջափտ անկախարտ	111
Տեղափոխ անկախարտ	147
Հասկանալիության մարտնչ	
նոցա	148
Ժողովակերպության	153
սերունդ	157
Ճարտարաբան	162
սեռ	162
Մ իրի մարտնչ	354
հարողության հարց	355
իսկի հարց	357
հարողության հարց	360
Մ լուսնի մարտնչ	385
Մ զենք	211
փեսայի մզենաց	212
Բնաւոր մզենք	213
Մ ընդուն	175
Բոյն նոցա	176
Հասկանալիության հիշատակ	177
հարմար նոցա 'ի վեր	
հարմար	177
փեսայի մզենաց	179
օգուտ նոցա	180
Մ ընդուն-ի	173
որն ներ	173
Յ առաջադաս	3
Յ առաջին մարտնչ	408
Յ իշխանական	444
Յ իշխան-ի	349
Յ լուսն	266
Կ ապաստան	288
Ընդունի նապաստան	290
Կ առաջին խեղ	115
Ը երան	137
խաղաղ ներքին փոփոխություն	138
Ը նորից անցյալ	393
Ը նուն	296
Բնական պատկերացում	
չանց	298
փեսայի չանց	299
Չայրի չանք	300

Ո լիտ ծովա	116
Ո յժ մարտնչին մարտնչ	329
Ո լիտ	310
Չայրի լիտ	311
Ո լիտի	154
Ո լիտի մարտնչ	328
Ո լիտ	17
Ո լիտ	121
խեղեղապետն որ	
դուռ	122
պատկերաբեր	123
չառախայլ սրտունք	
ծովա	124
Երկանից աղ ուրտունք	
'ի ջուր ե 'ի ցա	
մաք, համ 'ի ջուր	
ե յօր	125
սրտունք ցամաքի	126
սեռ սրտունք	127
Ժողովակերպության սրտունք	128
սրտունք պաշտոն	130
սրտունք փերեաց	130
սրտն Բնական 'ի Բռնալ	
ման պատկեր	132
Գիտությունն սրտունք	134
սրտունք ծիրանի ներ	
ի	135
Ո լիտ մարտնչ	327
Ո լիտ	302
Ո լիտ	44
Ո լիտ	381
Չ արտաքին	256
փեսայի լուսնապատկեր	256
հիշատակ	256
Ճարտարաբան	258
սեր նոցա 'ի վերայ	
ծննդ	259
Բարի նոցա	260
պատկեր փեսայի	273
Ընդունի	291
Պ ալենայ	206
օգուտ պալենայի	207
Պ ի ծակ	181

452			
Բոյն նոցա	182	Վիշապ	213
Բաղճանալ	183	Վիսուն Բոյն ՌեւաՅն . .	35
Կեանք նոցա	184	Տարեւոյ	15
Օգոստոս նոցա	185	Տաշտ-Ռի	368
Պարտաւոր	48	Յեղ	140
պարտաւոր երկարապետ . .	49	Յեղի Գաղաթիւն ԿՏ ԿԵ	
պարտաւորութիւն կերպ . .	49	Դեղ	141
Պայլափ	254	Յեղի Նոյ	142
Ջրի	301	սոս Եղի	143
Ջուր	19	Յեղ Տոմար	195
որպէսութիւն Նոյ	19	Յիւս	301
որպէսութիւն Նոյ	19	Յիւս . ԿԵՍ Սեղան :	
Ջրաւոր . ԿԵՍ Բեւի		Փառաւորութիւն	385
Տեղի :		Փառաւորութիւն Նոյ . .	253
Ռեգեւելի	278	Փիւ	274
Կանգաւորութիւն Տարաւոր ԿԵ .	278	Կիւ Կիւ	274
Կիւ-Կիւ Կիւ Կիւ Կիւ .	279	Կանգաւորութիւն Կիւ Կիւ ԿԵ .	275
Սալաւոր	213	Կապարեւորութիւն Կիւ .	276
Սար	167	Կիւ-Կիւ ԿԵ	276
որպէս նոցա	167	Կիւ-Կիւ ԿԵ Կիւ ԿԵ .	277
ալ	167	որպէս ԿԵ	277
որպէս նոցա և պարտաւոր .	168	Քարի	15
Կապարեւորութիւն Կապար		Օ	22
Կիւ Կապար	168	պարտաւորութիւն օր .	23
ալ Կապար	169	Գաղաթիւ օր	23
ալ Կապար Կապար	170	Օ	208
ալ Կապար Նոյ	171	Կիւ-Կիւ ԿԵ , Կիւ-Կիւ ԿԵ	
Սեղ . ԿԵՍ Բոյն :		ԿԵՍ ԿԵ	206
Սեղաւոր	253	Կիւ-Կիւ ԿԵ	210
Սեղաւոր Տարաւոր	330	օգոստոս նոցա	210
Սեղաւոր	208	օր երկու-Կիւ-Կիւ ԿԵ և	
Սեղաւոր	36	օրաւոր	210
Սեղ	264	Կիւ-Կիւ ԿԵ ԿԵ ԿԵ և	
ալ Կիւ-Կիւ ԿԵ ԿԵ ԿԵ .	265	ԿԵ ԿԵ	218
Սեղաւորութիւն	439		

